

OS 1905

ИРОН
АДЕМОН
АРГЪÆУТТÆ

II

СТАЛИНИР — 1960

8e. 81. 56-34

ГУЫРДЗЫСТОНЫ ССР ЗОНАДТЫ АКАДЕМИИЫ
ХУССАР ИРЫСТОНЫ ЗОНАД-ИРТАС
ИНСТИТУТ

ИРОН АД АЕМОИ АРГЪ АЕУТТАЕ

II ТОМ

*Легендарон, новеллистикон аме сатирикон
аргъаеуттае, амбисандтае аме анекдоттае.*

051905

ХУССАР ИРЫСТОНЫ ПАДДЗАХАДОН РАУАГЪДАД
СТАЛИНИР—1960

РАЗНЫХ АС

I. Аргъæутты классификацийы тыххæй

Алы классификаци дæр домæ иртасæг предметты сæ типон миниуджытæ æмæ хиадтæм гæсгæ, хицæн къордтыл ныккæнын æмæ алы типон къордыл исты бæлвырд ном кæнæ терминæй схоннын. Цы терминтæй схондзыстæм нæ аргъæутты хицæн къордты? Цы терминтæ ис ирон фольклористикайы æмæ цавæр терминтæ хъуаг стæм? Термин æмæ йæ æууæлты рабæрæг кæнынц, практикайы дзы адæм цы нысаниуæгимæ пайда кæнынц, уый сахуыр гæнгæйæ. Æркæсæм ирон периодикæ æмæ чингуытæм æмæ раиртасæм, цавæр жанрон терминологийæ дзы пайдачындæуыд, цавæр традицтæ нæм ис уыцы хъуыддаджы, цæмæй уыдоны бындурыл саразæм ирон аргъæутты классификаци.

Термин „таурæгъ“. Андерсены аргъау, „Цъиуы зарæг“, зæгъгæ, газет „Ног царды“ хуындæуы „Андерсены аргъау“ (1907 азы № 17), журнал „Æфсиры“ та—„Андерсены таурæгъ“ (1910 азы № 8), — ам аргъау схуындæуыд таурæгъ. Секъайы радзырд „Азауы“ журнал „Зонды“ хонынц „Уарзондзинады таурæгъ“ (æмбисонд) (1907 азы № 1), —ома фыссæджы аивадон уацмысы схондæуыд таурæгъ. Рагон дзуттаг паддзах Иудæйы историон легендæйы дæр хонынц „Иудæйы таурæгъ“ (1907 азы № 1). Коцойты Арсены, Гулиты Ефимы, Тлатты Хохы, Секъайы æмæ æндæр фысджыты радзырдтæ, мысинæгтæ, легендæтæ дæр нысангомд цыдысты иумæйаг термин „таурæгъ“ - æй. Журнал „Хуры тыны“ (1912 азы) хъусын кодта, ома дзы мыхуыры цæуы „Аргъæуттæ, таурæгътæ, æмбисæндтæ æмæ драмæтæ“. Ам

9619359000
Татарстан Республикасының
Җаңылыштыру Мәдәнияте Министрлеге

дәр термин „таурәгь“, әвәццәгән, нысан кәны ра
дәг, уац әмә әндәр ахәм.

Хуссар Ирыстоны бәстәзонәг ахуыр-иртасәг институты 1929 азы рауадзгә чиньдгы сәрән фыстауы: „Даредзанты кадджытә, мифтә әмә бынәттон таурәгьтә. Сказаниа о Даредзанах, мифы и местные предания“, — ома ам „таурәгь“ нысан кәны (дзырд „бынәттон“-имә иумә), раджы әцәгәй цы хьуыддәгтә әрцыди, уыдоны фәдыл радзырдтә. 1936 азы уагьд „Хуссар Ирыстоны фольклоры“ та әмбәләм ахәм терминологийыл: Нарты кадджытә, Нарты таурәгьтә, бынәттон таурәгьтә, мифологон таурәгьтә, историон таурәгьтә. Ома ам „таурәгь“ хонынц Нарты әмә Даредзанты аргьәутты, мифты, историон легендәты. Цәгат Ирыстоны бәстәзонән, ахуыр әмә иртасәг институты 1928 әмә 1930 азты уагьд чингуыты хонынц „Ирон адәмы таурәгьтә, кадджытә әмә аргьәуттә“, „Нарты таурәгьтә“.

Уәдә термин „таурәгь“-әй ныронг адәм куыд пайда кәнынц, уымән ис рахатән афтә: Октябры революцийы агьоммә термин „таурәгь“-әй нысан кодтой, ныр радзырдтә кәй хонәм, ахәм аивадон литературон уацмысты дәр; стәм хатт дзы-иу схуыдтой аргьәуы дәр, ныр кадджытә, легендәтә әмә мифтә кәй хонәм, уымәй уәлдай. Ома таурәгь — нысан кодта, бындуронәй зәгьгәйә, дәргьвәтин фәлгондзджын раныхас кәнә радзырд, царды мидәг әцәгәй чи әрцыдаид, ахәм хьуыддадгы фәдыл дәр әмә аивадон-сфәлдыстадон әрымысгә фазындтыл дәр (уырыссагау повествование, сказание, предание, легендә кәнә миф кәй хонынц, ахәм уацмыстә): Ныр дәр дзы фольклористикәйы пайда чындәуы ахәм нысаниуәгимә.

Термин „әмбисонд“-әй дәр нысангонд цәуынц фольклорон уацмыстәй иу цалдәр хуызы. Газет „Ног царды“ (1907 азы) цалдәр номеры мыхуыр цыди, „Ефцәграбын дзәгьәл мәсыг әмә галуаны әмбисонд“, зәгьгә, дәргьвәтин рагон легендәтә рагон әбуалгь хьуыддәгтыл. Журнал „Зонды“ Секьайы литературон радзырд „Азау“-ы схуыдтой „әмбисонд“. Мамыдты Степаны „Сывәлләтты чиньдгы“ (1908 азы) әмбисәндтәй ны-

сангонд цауынц, ныр анекдоттæ æмæ „кæйдæр загъдæтæ“ кæй схонæм, ахæм хæрзцыбыр, хъæлдзæг æмæ зондамонæн, фæлгондзджын радзырдтæ æмæ фразæтæ („куыдзы рæйын æмæ расыджы ныхас мацæмæ дар“...). 1955 азы Сталиниры рацыд сæрмагонд чыныг „Ирон æмбисæндтæ“, зæгъгæ, æмæ дзы ис, æрмæстдæр адзæймаг йæ ныхасы („кæйдæр загъдау“ загъгæйæ) цы нухъуыдыуатон зондамонæгон кæнæ характеристика дæттæг фразæтæ фæкæны, уыдон. 1924 азы та мыхуыры рацыд „Ирон хъæлдзæг ныхæстæ æмæ æмбисæндтæ“, зæгъгæ, сæрмагонд чыныг æмæ дзы ис анекдоттæ, притчæтæ, стæй уырнсагау пословицы æмæ поговорки кæй хонынц, уыдон. Ардыгæй ис афтæ рахатæн, æмæ æмбисонд нысан кæны исты æнæнхæлæджы диссаджы, худæджы, кæнæ зондамонæджы цауы фæлдыл хæрз цыбыр, фæлгондзджын радзырд кæнæ суанг иу фразæ дæр.

„Аргъауы“ — термин кæддæриддæр нысан кодта, ныр дзы цы адæмон аивадон фантастикон фæлгондзджын таурæгътæ хонæм, ахæмтæ æмæ дзырдтаг нæу.

Алы зонады дæр специалон терминтæ æвишайдзы нæ фæфидар вæййынц, иуæй-иутæ дзы сæ равзæрдæй сæ сфидармæ айвынц сæ нысаниуæг.

Советон дуджы фæзынд ахæм тенденци, цæмæй жанрон терминтæй алкæйы дæр аивадон уацмысты жанртæй иунæгмæ сфидар чындæуа. Афтæ термин „анекдот“ фæфидар, раздæр-иу „æмбисонд“ дæр ма кæй хуыдтой, ахæм хæрз цыбыр радзырдтæ*; термин „кадджытæ“ фæфидар Нарты таурæгътыл; термин „миф“ фæфидар, дзуæртты, дауджыты, хуыцæутты æмæ æндæр ахæм уæвæгойты кой кæм чындæуы, ахæм таурæгътыл, æмæ афтæ æндæр терминтæ фæфидар сты æндæр аивадон уацмысты хуызыл (жанртыл). Аргъæутты классификаци кæнгæйæ мах хынцæм ирон фольклористикаейы жанрон терминологийы традици.

Аргъæутты æвдыстæуы адзæймаджы æхсæнадон царды алы

* Равзæрд рагон бердзенаг дзырдæй „анеклотос“, ома „æнæмыхуыргонд“.

фадгуытæ æмæ сты алы адæмтæм æнæнымæц бирæ. Адæмтæ адæмон аргъæуттæн нæй сахуыргæнæн æнæ исты æркъæнгæ. Уыцы стыр куыст сыххæст кодтой финаг фольклорист Антти Аарне (1857—1925) æмæ уырыссаг ахуыргонд Николай Андреев (1893—1942). Аргъæуæй дæргъвæтиндæр рæстæг ахæссæ йæ сюжет, ома аргъæуы сæйрагдæр архайджытæ цы хъуыддæгтæ æмæ митæ саразынц, уыцы эпизодты хал кæнæ кæрæдзийыл баст. Иннæмæй та аргъæуы нæй литературон портреттæ, пейзажтæ, монологтæ, психологон характеристикæтæ, — архайæджы характер рагомчындыуы, бындуронæй зæгъгæйæ, йæ архайдытæ æмæ митæй, стæй диалогтæй. Йе, уыцы ми- ниуджытæм гæсгæ сюжеты æривæрдæуыд аргъæутты системæ- мæ æркæныны хъуыддаджы, аргъæутты классификаци кæныны бындуры.

Аарне сахуыр кодта финаг, уырыссаг, немецаг æмæ æндæр адæмты аргъæутты, сарæзта сын сæ сюжеттæн хæрз цыбыр формулатæ æмæ сæ аргъæуы темæмæ гæсгæ фæкъордтæ кодта. Йæ чыныг „Аргъæутты типты амонæг“, зæгъгæ, рацыд мыхуыры Хельсинкæйы 1911 азы æмæ тæлмац æрцыд дунейы стырдæр адæмты æвзæгтæм. Уырыссаг фольклорист Н. П. Андреев дарддæр бакуыста аргъæутты классификацийыл, бафтыдта йæм дзæвгар ног æрмæг, фæбæлвырддæр кодта ранæй-рæтты Амонæг, æмæ рауагъта мыхуыры чыныг „Аргъæутты сю- жетты амонæг“, зæгъгæ, 1929 азы Ленинграды. Уæдæй фæс- тæмæ аргъæутты классификаци кæныны системæ хонынц Аарне- Андреевы системæ.

Дунейы ахуыргæндтæ-фольклористтæ пайда кæнынц уы- цы системæйæ адæмон аргъæутты ахуыргæнгæйæ.

Аргъæуттæ сæ мидис, сæ сюжеттæм гæсгæ дихгонд æр- цыдысты ахæм къордтыл:

- I. Цæрæгойты аргъæуттæ
- II. Алæмæттаг аргъæуттæ
- III. Легендарон аргъæуттæ
- IV. Новеллистикон аргъæуттæ
- V. Аргъæуттæ æдылы уайыгыл
- VI. Анекдоттæ

Ахæм системæмæ гæстæ мыхуыргонд цæуынд нырæзæм ны адæмон аргъæуттæ. Афтæ Мæскуыйы университеты 1957 азы уагъд чиниджы „Русские народные сказки“, зæгъгæ, ис цыппар къорды: 1) цæрæгойты аргъæуттæ, 2) алæмæттаг аргъæуттæ, 3) „богатырские, исторические, авантурные сказки“—ам баиугонд æрцыдысты легендарон æмæ новеллистикон аргъæуттæ, 4) сатирикон аргъæуттæ—ам та афтæ схуыдтой æдылы уæйыгыл аргъæутты. Советон Цæдисы, зонадты Академиийы 1958 азы уагъд чиниджы „Персидские сказки“ зæгъгæ, новеллистикон æмæ сатирикон аргъæутты иунаг къорды бакодтой æмæ сæ схуыдтой „бытовые сказки“—цардуаджы аргъæуттæ. Хуссар Ирыстоны зонад-иртасæг институты 1936 азы уагъд чиниджы „Хуссар Ирыстоны фольклор“-ы разыхасы дæр цардуаджы кæнæ цардуагон аргъæутты къордыл банымадæуыд новеллистикон æмæ сатирикон аргъæутты. Ис æрхæссæн дзæвгар цæвиттонтæ æндæр адæмты аргъæутты хицæн къордтыл ныддихтæ кæнынæй æмæ уыдоны дæр зындзæн бындуронæй Аарне-Андреевы аргъæутты къордты системæ чысыл ивындзинæдтимæ. Уый уыман афтæ у, æмæ Аарне-Андреевы классификацион, системæйы æмæ принципты хыгъд æрцыдысты, сæ размæ уыцы хъуыддагыл цы куыстытæ уыд, уыдон. Ирон аргъæуттæ хицæн къордтыл ныддихкæныны хъуыддаджы мах дæр райстам Аарне-Андреевы системæ æмæ хыгъд æрцыд ирон фольклористикæйы традици дæр:

- I. Цæрæгойты аргъæуттæ
- II. Алæмæттаг кæнæ фантастикон аргъæуттæ
- III. Легендарон аргъæуттæ æмæ мифтæ
- IV. Социалон цардуаджы новеллистикон æмæ сатирикон аргъæуттæ
- V. Анекдоттæ æмæ притчатæ.

Цæрæгойты аргъæуттæм ахастам,—рувас, бирæгъ, арс, уæрцц æмæ æндæр сырттæ, мæргътæ æмæ, фос архайджытæй (æрмæст сæхуыдтæг кæнæ адæймагимæ), ахæм аргъæутты. Зæгъæм: „Сыст æмæ æхсынчы аргъæу“, „Къобалайы сæгъты аргъæу“ æмæ æндæр ахæмтæ. Басиятæ равзæрдысты фæстагмæ цæрæ-

гөйтү аргъауттәй, фәлә сәм фәзынд ног минуәг: 26.03.2019
архайәджы дзы әнамаңг фәсномай әмбарын хъауы адәйма-
джы. „Халон әмә рувасы“ басняйы халоны фәлгондзы әмбарын
хъауы, әшпәлынәй йә сәр кәмән разилы, ахәм адәймаджы;
рувасәй та фәсномыгәй әвдыстәуы хин адәймаджы. Йе, уы-
цы минуәәджы тыххәй басняты аргъауттәм нал бахастам,
фәсномыгәй адәймаджы нывкәныны амал дзы хәрзәргом кәм
у, ахәмты.

„Ирон адамон аргъаутты“ I-аг томмә бахастам әдышпәт
40 аргъауы. Уыдонән сә фылдәры сюжеттә сты Аарне-Ан-
дреевы амонәджы, әмә сын уымә гәсгә номертә әрывәрд-
там. Цәвиттонән: Амонәджы номерты сюжеттәй ис ахәмтә:

1. Лиса крадет рыбу с воза, притворившись мертвой
(человек бросает ее в сани с рыбой.)

Ахәм сюжетимә разынд ирон аргъау дәр, „Ләг әмә ру-
вас“, зәгъгә, ныффыста йә В. С. Миллер 1881 азы ирон ләг
Гогичаты Парсаданәй.

2. Волк ю проруби: по уговору лисы, опускает хвост
в прорубь; хвост примерзает; бабы нападают на волка
с коромыслами; он спасается, оборвав хвост.

Ахәм сюжетимә сәрмагонд аргъау нунагәй еә къухты
нәма бафтыд, фәлә куыд хицән эпизод, афтәмәй ис „Гәды
рувасы“ аргъауы. Ам рувас фыццаг бирәгъы арсән фәнәмын
кәны, стәй та йә әлдараты фыйәуттән фәнәмын кәны, йе,
стәй йын уәд фәстагмә йә къәдзил их доны ауадзын кәны.
Йе, уымә гәсгә ацы аргъауы фәнәсан кодтам Амонәджы 2-аг
номерәй. Ноджы ма разындис иу ирон аргъау „Бирәгъ әмә
цәу“, зәгъгә,—ам та цәу бирәгъән йәхи ихы састы ауадзын
кодта, „бамбәхс дзы әмә дын фос әрбаскъәрон“, зәгъгә,
стәй йә донмә нышпәрста. Ам дәр „бирәгъ ихы састы“ кой
кәй чындәуы, уый тыххәй йә ахастам Амонәджы 2-аг номер-
мә. Йе, фәлә кәддәриддәр хъуыддаг афтә хуымәтәг нә уыд:
иуәй-иу аргъауттән Амонәджы әмбалон номер не ссардтам
әмә сә әнә номерәй ныуагътам.

Адәймаджи цардәй әнәнымәәц бирә алгбуызон аргъәуттән зын радтән у ахәм иумиаг бәрәггәнән фәткой, әмә уыцы әппәт алыхуызон аргъәутты миниуджытә әрцахса. Әнцондәр у радтын бәрәггәнән фәткойтә аргъәутты хицән кьордтән: алы кьорды дәр мидис әмә формәйә әнгәс аргъәуттә вәййы, әмә сын сә иумиаг типон миниуджытә әнцондәр фәфишпайән у.

Аләмәттаг аргъәутты зынынц, әппәт аргъәуттән спецификон цы хиадтә сты, уыдонәй иуәй-иутә. Уыдон рабәрәг кәнынән мах райдайдзыстәм ну чысыл дәрлдзәфгомауәй. Цәвиттон, цавәрдәр биологон аххосәгты тыххәй тынг стәм хатт әрдзы фәзыны, нормалон асджын кәнә нормалон онджынкәй йе сконд дард кәмән ахизы, ахәм исты цәрәгой. Бирәтә фехъуыстайккой дыууәсәрон роды, кәнә дыууәсәрон сывәллоны райгуырды хабар, чи та сә йәхи цәстәй уынгә дәр фәкодтаид. Ахәм әнахуыр диссаджы уәвәгойтә уайтагъд әрбамәлынц әмә сын әрдзы цәрән нәй, реалон цәрәгойтә не сты, фәлә, әвәццәгән, сә ну фәзынд дәр фаг у адәймаджи фантази бацагайынән, цәмәй сфәлдиса әртәсәрон әмә авдсәрон уәйгуыты фәлгондзтә дәр.

Аләмәттаг аргъәуттә уәлдай дзәгджын сты әнәреалон фантастикон фәлгондзтәй, кәцытә фәзынынц ахәм амәлттәй:

Фантастикон фәлгондз вәййы **реалон предметты әнәреалон баиугонд**. Әцәгәй царды иугай гуыртыл вәййы иугай сәртә, аргъәутты та цалдәргай,—авдсәрон гуымиры, авдсәрон залаг калм әмә әнд. Әцәгәй царды базыртә вәййынц мәргьтән, мифты әмә аргъәутты та адәймаджи гуырыл дәр,—зәдтә, дауджытә, уастырджытә әмә әнд. Әцәгәй царды кьәдзил әмә сыкьатә вәййынц стуртыл, аргъәутты әмә мифты та адәймаджи гуырыл дәр,—хәйрәджытә, дәлимонтә әмә әнд.

Фантастикон фәлгондз сывзәры, нә фантазийы **реалон предметтән исты миниуджытә ныстыртә кәнынәй** дәр, ома гипербализацийы амаләй. Нарты, Даредзанты әмә аләмәттаг

аргъæутты хъайтаргæ, æххуырст, кæсдæр æфсымæр афæдзæн-
дæр ахæмтæ хуызæй кæд адæймаджы хуызæн вæййыныц, уæд-
дæр кæнæ асæй фыд стыртæ вæййыныц, кæнæ та асæй норма-
лон уæвгæйæ æрмæст тыхæй фыд тыхджынтæ вæййыныц. Цæ-
виттон, Батырадз адæймаджы скондæн у, фæлæ хæры æнæ-
хъæн гал, нуазы аджы дзаг бæгæны; алæмæттаг аргъауы
кæсдæр æфсымæр асæй нормалон лæджы асæн у, фæлæ афтæ
тыхджын у, æмæ хъæдæй æд кæлиу бæлæстæ æрхæссы, авд-
сæрон уæйгуыты абырсы æмæ æндæр æвирхъау митæ бакæны.

Афтæ ады дыууæ бындурон амалы алы хуызы комбина-
цийæ рæзынц фантастикон фæлгондзтæ.

Алæмæттаг аргъæуттæ, иннæ аргъæутты къордтæй уымæй
хицæн кæныныц æмæ сæ диссаджы хъайтар, диссаджы мигæ-
нæнты æххуысæй, диссаджы уæвæгойтыл фæуæлахиз вæййы.
Иунаг, кæсдæр æфсымæр, магуыр лæджы фырт кæнæ æх-
хуырст стох кæны æмæ фæуæлахиз вæййы æрвайдаен, гамхуд,
нымæтæхæ, хæдтæхгæ гауыз кæнæ æндæр ахæм диссаджы ми-
гæнæны æххуысæй уæйгуытыл, гумыртыл, залваг кæлмытыл,
кæфхуындартыл, сауæлдарыл, фыдгул падзахыл æмæ хъæ-
батыр тохы фæрцы йæ къухты бафты йæ уарзон, кæнæ искæйы
мæлæтæй фервæзын кæны, кæнæ адæмæн дон рауадзын кæны,
кæнæ фыдгæнæджы бафхæры, кæнæ адæмæн æндæр исты
хæрзиуæг ракæны.

Йе ахæм ахаст ис, „Ирон адæмон аргъæутты“ фыццаг
томæ цы алæмæттаг аргъæуттæ бахастам, уыдонæн.

Легендарон аргъæутты æфхæрд баййафынц чъынды æмæ
зыд, æнæцæстуарзон æмæ фыдгул; хорзæхджын та дзы æрцæ-
уынц уазæгуарзой æмæ хæрзгул, æргом сæ чындæуы динамон-
джыты хиндзинæдтæ æмæ мæнгарддзинæдтæ. Раджы заманы
этнограф Пфафф куыд фæфишайдта, афтæмæй ирæттæ „зæд-
ты тыххæй тынг бирæ легендатæ дзурынц, æмæ сæ кæддæ-
риддæр уыцы зæдтæ сайды бынаты баззайыныц“.* Архæйдтытæ
сæ цæуынц уæларвты, мæрдты бæсты, дæлзæх æмæ æндæр
ахæмты. Архæйджытæ дзы вæййыныц хуымæтæджы зæххон адæй-

1 Сборник сведений о Кавказе, Тифлис, 1872 г. том. II.

26.03.2020
8132.114933

маг æмæ алы бардуæгтæ, зæдтæ, дæлимонтæ, хæйрæд-
æмæ æндæр уæлзæхон æмæ дæлзæхон æнæреалон, фантасти-
кон уæвæгойтæ.

Легендарон аргъæуттæн типон сты „Мæрдты бæстæм бал-
цы“ аргъæуттæ „Уастырджы æмæ æртæ æфсымæры аргъау“,
„Будзумары аргъау“ æмæ æндæртæ. Мæрдты бæсты ихджын
бандоныл бады, уæлæуыл раст тæрхон чи нæ кодта, уый; къæ-
дзæхы скъуыдтæ хуыйы, уæлæуыл йæ лæджы чи сайдта, ахæм
ус; уæлæуыл куырæйттæй адамы ссинагтæ чи давта, ууыл
куыройы фыдтæ зилыңц... Æртæ æфсымæрæй дыууæ хистæры
куы сцæрæг сты, уæд æрвæсгæ дæр никæуыл уал кодтой,
кæсдæр та уæддæр æххуыс кодта мæгуырæн æмæ фæндагго-
нæн, æмæ Уастырджыйæ хорзæхджын æрцыд... Будзумары ар-
гъауы та Уастырджы йæхæдæг гæртамхор разынд...

Легендарон аргъæутты æмæ мифты зынынц фыццагон
адæймаджы æнхъæлынад æрдзы æмæ æхсæнады фæзындтæй,
зыны сæ рагон адæймаджы дин кæнæ мæнгуырнындзинад, цы
дины фантастикон фæлгондзтæ сæ ис (зæдтæ, дауджытæ, хæйрæ-
джытæ...), уыдон æцæгæй уой, уый уыргæ дæр никæйы уал кæ-
ны æмæ сысты хуымæтæджы аивадон сфæлдыстады символикон
кæнæ аллегирион фæлгондзтæ, афтæ раздæры лæгтыдзуар Уас-
тырджы фæстагмæ сси „чындзы мой уастырджы“: дауджытæ
æмæ хæйрæджытæ сысты комикон персонажтæ...

Цардуагон аргъæутты фантастикон элемент къаддæр ис
æмæ реалон цардмæ æввахсдæр сты. Адæймаг дзы фыд стыртæ
æмæ фыд тыхджынтæй нывгонд нæу æмæ йæ фыдгултым фæ-
уæлахиз вæййы æрмæстдæр йæ **зонды** руаджы, стæй дзы дзырд
цæуы бинонты ахастытыл, æххуырст æмæ хицауы ‘хсæн ахас-
тытыл, классон ахастытыл æмæ æндæр ахæм социалон царды
фæзындтыл.

Цардуагон аргъæуттæн сæ тематикæ æмæ фæлгондзты сис-
темæмæ гæсгæ ис дыууæ къорды фæкæнæн: новеллистикон æмæ
сатирикон аргъæуттæ.

Новеллистикон аргъæутты цырддæст æххуырсты къухы

кæмæй рахæссæн ис, ахæм æнахуыр цауыл кæм дæттыдзæтæ, уыцы сюжетджын æмбисæндтæ. Æмбисонды хъуыддаг адæймаджы исты моралон фæткоймæ æрцæуын кæны, цæвиттонæн „Ног давæджы“ цæрдхъом лæппу кæйдæр кæрты давгæ-давын фæцæф æмæ мæлы, афтæмæй та йæ бон уыд æмæ дзæбæхæй цардаид. „Паддзах æмæ дзабырхуыйæджы“ æнæмæт хъæлдзæг кусæгæн паддзах бирæ æхца радта æмæ йæ мæты бахауын кодта; ома сæрмагонд нуæгон хъæзынгдзинад домæ адæймагæй бирæгъау æдзæх цæстытæ дзагъырæй дарын „кæмæй цы ратонн“, „мачи мæ мацы атона“. Æмæ афтæ æндæр зæндтæ, æндæр æмбисæндты.

Загъдаутæ сты иу хъуыдыуатæй конд зондамонæг æмæ исты миниуæг бæрæггæнæг æмбисæндтæ. Ардæм хаст нæ цæуынц,—нæй сæ сюжет æмæ аргъæуттæм нæ хауынц.

Æмбисæндтæ мыхуыр цыдысты ирон газетты æмæ журналты, ахуыргæнæн чингуыты, стæй сæрмагонд хицæн чингуытæй дæр, ноджы дзæвгар æмбисæндтæ та ис къухфыстæй архивты. Цалдæр сæдæ сюжетон æмбисондæй чиныгмæ бахастам æрмæстдæр иукъорд, мыхуыры домæнтæн æххæстдæр дзуапп чи дæтты, ахæмтæй. Ирон æмбисæндтæ дæр нырма домыц æрымбырд кæныны куыст.

Аргъæутты æмæ æмбисæндты бирæ алыхуызон миниуджытæ формæйæ дæр æмæ мидисæй дæр зын кæнынц бæрæггæнæн фæткойтæ радтыны æмæ сæ классификацийы хъуыддаг. Мах ам цы бæрæггæнæн фæткойтæ радтам, уыдон æххæстын нæ нымайæм æмæ æрмæстдæр æвдисынц, нæ практикон куысты классификацикæнгæйæ, цæмæты кастыстæм, уыдæттæ.

Аргъæуттæн сæ фылдæр ахæмтæ сты æмæ сæ классификаци зын нæу: сæ сюжетмæ гæсгæ, сæ хъайтартæ цы хъуыддæгтæ сарæзтой, уымæ гæсгæ Аарне-Андреевы арæм æнгæс сюжет æмæ йыл уый номер æвæрæм. Цæвиттонæн № 459 сюжет у афтæ:

Братец и сестрица: Брат превращается в козленочка, живет с сестрой в лесу; царь женится на ней; мачеха топит ее и заменяет своей родной дочерью, козленочка хотят зарезать; все выясняется.

Ирон „Кауынайы“ аргъауы дәр æфсымәр æмæ фыды усæй фæлыгъдысты хъæдмæ, лæппу сæгуыт æмæ йæ хоймæ цардысты, æлдары фырт сæ фæдта æмæ чызджы ракуырдат, къулбадæг усы чызг æй падмæ асайдта æмæ йæ фæдæлдон кодта, сæгуыты та æргæвдынмæ хъавыд, стæй фæстагмæ хъуылдæгтæ раргом сты. Куыд уынæм, афтæмæй „Кауына“ хауы 450 номермæ.

Фæлæ хъуылдæг кæддæриддæр афтæ æнцон нæ взейы. Цæвиттонæн, ну ирон аргъауы „Цуаноны фырт“, зæгъгæ, лæппу уæйгуыты фæцагъта, æрмæст ма дзы нуы æрдæгмардæй уæрмы ныппæрста, лæппуыны мад бавдæлд æмæ уыцы уæйыгæй йæ хицæн лымæн скодта æмæ йын дзы лæппу дæр райгуырды. Лæппу уæддæр фæстагмæ базыдта сусæг хъуылдæг æмæ йæ мады дæр æмæ йæ лымæн уæйыджы дæр амардта. Æмæ ахæм мативыл ис ну цалдæр ирон аргъауы.

Йеныр Аарне-Андреевы Амонæджы ахæм мотив æввахсдæр номер ссардтам № 1360.

Любовник в виде чёрта. Крестьянин в гостях видит сирятанного в доме любовника хозяйки. Он предлагает ему откупиться деньгами и одеждой и получает их. Хозяину он предлагает выгнать из дому нечистую силу и выгоняет любовника, обмазанного сажей. Хозяин также награждает его.

Куыд уынæм, афтæмæй ам „Цуаноны фырт“ сюжетæй æрмæстдæр ис уый æмæ усы лымæн у хэйрæг—æнахуыр уæвæгæй, стæй тард æрцыд. Фæлæ Амонæджы, нæ аргъауы мотивмæ æввахсдæр чи æрлæууыданд, ахæм æндæр номер ссарын нæ бон нæ бацис æмæ нæ цæвиттойнаг аргъауы уыцы 1360 номерæй схуыдтам.

Ну къорд аргъау æмæ анекдотæн та æгæрыстæмæй æввахс лæууæг номер дæр не ссардтам, æмæ ахæмтæ æрмæстдæр сæ нумæйаг мидисмæ гæсгæ æввахсдæр хайадмæ бахастам. Зæгъæм, афтæ æнæ номерæй легендарон аргъæуттæм бахастам мифтæ „Ахсæхътемыр æмæ авд æфсымæры“, „Авд хойы“; „Мæй“; анекдоттæ æмæ притчæттæ æнæ номерæй бахастам „Пайда“.

Амонэджы фыст ис, зэгггэ:

„В нумерации оставлены пропуски, чтобы при нахождении новых сказок, не отмеченных в указателе, можно было вставлять новые номера, ставя данную сказку туда, куда она более всего подходит по своему содержанию“.

Фэлэ мах нэ ныфс нэ бахастам, нэхуыддэг Амонэгмэ номертэ бахэссэм, уйма. Стэй алы аргъаутты мыхуыры уадзэг йэхэдэг нунэгэй номертэ куы снысан кэна, уэд цал мыхуыры уадзэджы ис, уал алыхуызон рауадздысты эмэ иу типон систематизаци фехэлдээн.

Ис ахэм аргъауттэ дэр, эмэ цалдэр эндэр аргъауы сюжетты банугондэй чи сывзэрд. Цэвиттонээн, „Алдары фырт, Мыстхъусы аргъауы“ ныйбарджытэ бафидыдтой сэ сывэллэттыл гуыбынмэ: кэд чызг эмэ лэппу уой, уэд сэ ус эмэ лэг куыд бакэной. Куы сыстыртэ сты, уэд лэппуыэн фехъусын кодтой, йэ усаджы йын моймэ дэттынц, зэгггэ. Хэйрэг ын иу хины сыф радта, эмэ чындзэхсэвы уазэг уа, фысым уа—кэрэдзийыл сэ фэныхэста. Чызджы фыдэн ма цы гэнэн уыд эмэ лэппуыэн йэ усаджы радта.

Амонэджы 885 номеры сюжеты чызджы эндэр лэппуыэн тыхэй дэттынц, йэ мойгаг чындзэхсэвмэ фэзынд, эмэ сыл сауджын хъазгэйэ ацаргъуыдта, стэй лэппу йэхн раргом кодта. Ам сауджынаэй фэстэмэ иннэ эпизодтэ Мыстхъусын аргъауы сты.

Фэлэ ма 571 номеры сюжеты та ис афтэ:

„Все прилипают к волшебному предмету или животному... поповы дочери, жена, поп, мужик и. т. д.; при виде этого зрелища смеется царевна, более знатный жених отвергнут“.

* Н. П. Андреев. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. Ленинград. 1929 г., стр 8.

Ам та ис Мыстыхъусы аргъауæй хины сыфы 26.03.2021. Ис
 уыдæттæм гæсгæ Мыстыхъусы аргъауы снысан кодтам дыууæ
 номерæй 885 æмæ 571, æмæ йæ бахастам новеллистикон аргъæут-
 тæм (№ 885), къаддæр та фантастикон аргъæутты элемент
 (№ 571) ис.

Фæвæййы ахæм аргъæуттæ дæр, æмæ сæ сюжетмæ гæсгæ
 хауынд иу къордмæ, сæ архайджытæ чи сты, уымæ гæсгæ та
 æндæр къордмæ. Цæвиттон, „Буры фырт Мæхæмæты кадæджы“
 сюжет афтæ у: лæг базыдта, йæ ус лимантæ дары, уый; ацъд
 æндæр бæстæм æмæ фæдта, уым дæр устытæ афтæ кæй кæнынц.
 Аарне-Андреевы Амонæджы ахæм сюжетæн ис 895 номер æмæ
 хауы цардуаджы новеллистикон аргъæуттæм, æмæ йæ мах дæр
 уырдаæм бахастам (кæс II-аг томы № 32). Фæлæ ирон аргъауы
 архайджытæ сты иуылдæр дауджытæ æмæ дзуæрттæ, уыдоныл
 дзы худтæуы аргъауы, æмæ хъуамæ хаст уайд легендарон
 аргъæутты къордмæ.

Аргъæутты классификаци гæнгæйæ мах иу хатт æмæ дыу-
 уæ хатты мыййаг нæ бахаудыстæм гуырысхойы, æмæ нæ номер-
 ты æвæрдтытæй иу æмæ дыууæ нæ уыздæн дызæрдыггаг, фæ-
 лæ уал ирон аргъæутты классификацийæн нæ фыццаг фæлва-
 рантæ уæддæр истæмæй феххуыс уыздысты.

2. Аргъæутты мыхуырмæ рахæссыны æгъдæуттæ

Бирæ рæсугъд æмæ цымыдис аргъæуттæ æмæ æмбисæндтæ
 ныффыстой Бритъиаты Созырыхъо, Туаты Дауыт, Елхиты Тæ-
 тæри, Хъазбегаты Хъазбег æмæ æндæр фыеджытæ æмæ пæт-
 тæ. Уыдон сæ аив сфæлындзыдтой,—аивадон литературæйы
 нывкæныны æмæ æнкъарынад æргом кæныны амæлттæй пайда-
 гæнгæйæ,—æмæ кæд сæ аргъæуттæ адæмон аргъæутты бынду-
 рыл сывзæрдысты, уæддæр сæ зынынд литературæйы индиви-
 дуалон поэтикон сфæлдыстæдон хиæдтæ. Ирон периодикæйы,
 ахуыргæнæн чингуыты æмæ æнæуи сæрмагонд чингуыты дæр
 мыхуыры рацъд дзæвгар æндæр æвзагæй тæлмац аргъæуттæ.
 Цæвиттонæн, белоруссаг аргъау „Ленины рæстдзинад“, гуыр-
 дзиæг аргъау „Магуса Хечо“, китаиаг аргъау „Хуры хох“, пер-

сайнаг аргъау „Рәсугъд Биби әмәе Мырза“, даниаг „Цъиуы зарәг“ әмәе афтә ранымайән ис әнәнымәд әндәр әвзәгтәй тәлмац аргъәуттә. Хицән фысджыты аргъәуттә дәр әмә әндәр әвзәгтәй тәлмацгонд аргъәуттә дәр адәмы ‘хсән апарахат вәййың әмә сын ис бәрзонд хъомыладон әмә зонынадон нысаниуәг—уыдонәй дәр базоның әндәр адәмты цардуаг, сә психологи, сә идеалтә, сә фәндтә, царды рәсугъд-дзинадмә тырнынад әмә афтәмәй адаймаджи зәрдәйы фәзны әфеымәрон ахаст әндәр әвзагыл дзурәг адәмтәм.

„Ирон адәмон аргъәутты“ чиныгмә мах хастам, әрмәстдәр ирон фәллоигәнәг адәмәй фехъусгәйә, аргъәутты сәрмагонд әмбүрдгәнджытә кәй ныффыстой, ахәмтә,—кәцытән бәрәг сты, чи йә ныффыста, кәд әмә йә кәм фехъуыста, стәй йә чи радзырдта, уыдәттә.

Ирон адәмон аргъәуттә әмбүрдгонд рагәй цәуыңц, ирон мыхуыр куы нә ма уыл, уәддәр. Әмә дзәвгар аргъауы әрцыд мыхуыр уырыссаг әмә гуырдзиаг әвзагыл, уыдонәй иутә ныр дәр иронау мыхуыр нәма сты. Ахәмтәй фыццаг томмә мах бахастам „Дыууә мысты“, „Цъәх бирәгъ“ әмә „Асиаг әмә кәсгон цуанонтә“. Дыгурон диалектыл мыхуыр-гонд аргъәуттәй, ирон литературон әвзагыл равәргәйә, бахастам фыццаг томмә: „Бәстысәрытыхы фырт Дзәмболат“, „Сохъуыр уәйыг“, „Дыууә файнуыты“, „Асәгб“.

Фридрих Энгельс рагон хъайтар Зигфриды кадәджи тых-хәй афтә фыста:

„Что захватывает нас с такой силой в сказании о Зигфриде? Не история сама по себе, не подлое предательство, жертвой которого становится молодой герой, а вложенная в него глубокая значительность... Мы все чувствуем ту же жажду подвига, тот же бунт против традиций, который выгнал Зигфрида из замка его отца; нам бесконечно противны вечные колебания, филистерский страх перед новым делом, мы хотим вырваться на простор свободного мира, мы хотим забыть о благоразумии и бороться за венец жизни—подвиг“.

* К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве. Москва, 1957 г., стр. 568.

Эмæ æцæгдæр алаемæттаг аргъæутты хъайтарæндæннад эмæ ныфс разæнгард кæнынц кæсæджы зæрдæны царды зынтыл фæуæлахиз кæныныл, зæронд царды зыанхæссæг базайæццæгты ныхмæ тох кæныныл эмæ фидар кæнынц кæсæджы хъару эмæ йæ тыррынад размæ.

Цæвиттон, „Ирон адæмон аргъæутты“ фыццаг томмæ алаемæттаг аргъæутты æвзаргæйæ, мах æвзæрстам ахæмты, кæцыты хъайтартаæ сты ныфсджын эмæ хъаруджын, тох кæнынц, адæймаджы дзæбæх цардæн ныхдуртæ чи æвæры, ома залиаг кæлмыты, уæйгуыты, гуымыриты, саузæрдæ паддзæхты эмæ æлдæртты эмæ æндæр ахæмты ныхмæ. Фæлæ цы бафæзминаг ис, цæвиттонæн зæгъгæйæ, „Дыууæ æфсымæры“ эмæ „Арчуманы“ аргъæутты, кæдытæй иуы хъайтар æрмæстдæр йæхи кой бакодта, мидæгмоймæ бацыд бухъцард кæнынмæ, иннæйы та—лæшпу мары уæйгуыты æрмæстдæр диссаджы карды тыхæй,—ахæм æгъдауæй эмæ сæ афтæмæй рынчын сывæллон дæр амардтаид! Нæй, нæ сæ зыны адæймаджы хъайтардзинад, эмæ ахæм аргъæутты чыныгмæ бахæссынæй нæхи хызтам.

Адæймаджы лæгдзинад эмæ цыргъзондæн кæм кад кæнынц, кæрæф эмæ æдылбыйл кæм худтæуы, æнувыддзинадæн кæм аргъ кæнынц, мæнгарддзинадыл кæм æлгъ кæнынц—йе ахæм аргъæутты чыныгмæ бахæссынмæ тырныдтам.

Аргъæутты мидисы зынынц, рагæй нырмæ цы историон замантæ рацыдысты, уыдоны баззайæццæгтæ. Цæвиттонæн зæгъæм иу аргъæуы тыххæй: „Хо эмæ æфсымæры“ аргъæуы рагондæр вариантты, лæгхор чызг йе ‘фсымæры куы фæцæйæй-йæфта, уæд лæшпу æрыппæрста алаемæттаг сæрвасæн, эмæ се ‘хсæн тархъæд фестад, стæй та йæ куы æрбацæйæййæфта, уæд та алаемæттаг дур æрыппæрста, эмæ та се ‘хсæн айнæг къæдзæх фестад эмæ афтæмæйты аирвæст хины чызгæй. Ам диссаджы минууæг разынд сæрвасæн эмæ дурмæ—ахæм æнхъæлынад у тынг рагон адæймаджы дини, анимизмы баззайæццæгтæй иу. Фæлæ уыцы аргъæу æрыгондæр вариантты та хины чызг йе ‘фсымæры куы ‘рбацæйæййафы, уæд та лæшпу скувы хуыцаума: „О хуыцаутты хуыцау“, зæгъгæ, эмæ сын цыма хуыцау се ‘хсæн хъæд æцæгæй фестын кæны (диссаджы мини-

уæгджын сæрвасæнæй нæ фæлæ). Алкæмæн дæр æмбæрдæттæ уыдзæн, афтæ хуыцауы тыхы фæрцы хъайтар йæ хъуыддæгтæ цы аргъауы аразы, уыдонмæ чырыстон дины тæфаг кæй бахæццæ, уый. Йе, уый хъуыдыгæнгæйæ, мах, кæм гæнæн уыд, сюжет нæ бахъыгдаргæйæ, уымыты уыцы хуыцаумæ куывдтыты ауагътам: „Асæго“, „Æртæ хойы æмæ иу æфсымæр“, „Хъараман падзахи аргъау“, „Мæгуыр лæгæн арсы хъыбыл райгуырæд“ æмæ ма æндæр рæтты.

Сæ историйы дæргъы иуæй-иу аргъæуттæ та раивтой сæ социалон сфера, кæд æмæ раздæры заманы аргъау уыд цуанонты цардæй æмæ йæ хъайтар дæр уыд хи фæллоийæ цæрæг, уæд фæстагмæ иуæй-иу вариантты хъайтар сси кæм сауджыны фырт, кæм та æлддары фырт, æмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, хъайтары социалон ном æмæ йæ хъуыддæгтæ кæрæдзийыл нал фидууынд. Йе, уый хъуыдыгæнгæйæ фыццаг томы иу аргъауы сæр „Сауджыны фырты аргъау“, зæгъгæ, ивд æрцыд æндæрæй—„Æвзонг цуаноны аргъауæй“. Хъайтары миты æмæ хъуыддæгты сауджындзинадæн æппындæр ницы бынат ис, æмæ дзырд „сауджын“ дæр æнæ мыхуырæй ауагътам. Афтæ „Æлддары кæсдæр фырты аргъау“-ы дæр æлддарæн æппындæр ницы роль ис, æмæ аргъауы „Уæнджы хъаны аргъау“ схуыдтам—хъайтары уавæртæ æмæ хъуыддæгты бæлвырддæр банысан кæнынæн.

Афтæ иугай аргъæутты уыд иугай эпизодтæ кæнæ иугай фразæтæ æмæ хъуыдыуæттæ, кæцытæ дзуапп нæ лæвæрдтой ныры мыхуыры домæнтæн, æмæ-иу сæ æнæ мыхуырæй ныууагътам,—кæд сюжет нæ хæлд, уæд. Кæмдæриддæр иунæг хъуыдыуат дæр, кæнæ иунæг эпизод дæр ауагътам, уыцы аргъауы финалнаджы-иу фæнысан кодтам къæлæттæ „фæцыбыргондæй“, зæгъгæ (æрмæст фыццаг томы нын иуæй-иу аргъæутты уый фæнысанкæнын аирвæзт).

Аргъæуттæм нахицæй никуы бафтыдтам иунæг эпизод дæр, иунæг архайд дæр. Зонадон бæлвырддинад домæ, цæмæй аргъау мыхуыр æрцæуа, аргъаугæнæг æй куыд радзырдта, кæнæ йæ аргъæутты æмбырдгæнæг куыддæриддæр ныффыста, афтæмæй æнæ аивгæйæ. Æмæ афтæмæй мыхуыргонд æрцыдыс-

ты, биндуронэй загъгъейæ, æшпæт аргæуттæ, æрмæст æрмæстæмты бахастæуыд ивындзинадтæ: кæм фæуæздандæр кодтам æнæфсарм бынæттæ, кæм та аиуварæ кодтам тыхтонагæнджыты растгæнæг бынæттæ, фæлæ ма ноджыдæр загъгæм, ахæм „барасткæнинаг“ аргъæуттæ бирæ не сты, уый тыххæй æмæ аргъæутты сфæлдисджытæ сты фæллойгæнæг ацæмы ‘хæнæй рацæугæ æмæ уыдоны интересæ хъахъхъæнджытæ, дунемæ реалистон цæстæнгас кæмæн ис, ахæмтæ.

Дзæвгар алы аргъæуттæн кæд ис нухуызон сæртæ, цæвиттонæн, „Мæгуыр лæг æмæ усы аргъау“, загъгæ, хонынд иу æртыг аргъауæй фылдæр, афтæмæй сæ сюжет дæр æмæ сæ хъайтар-тæ дæр сты кæрæдзимæ дæрд. Æмæ цæмæй алы аргъæуттæ ма хæццæ кæной æмæ аргъауы мидис æмæ йæ ном кæрæдзимæ æввахсдæр лæууой, уый тыххæй æмном аргъæутты схуыдтам æндæр нæмттæй, сæ зæронд нæмттæ сын кæлæтты мидæг ныууадзгæйæ. Афтæ бирæ „Аст æфсымæры“ аргъæуттæй нуы схуыдтам „Тыхæвзæры аргъау“ (фыццаг томы, 306—311 ф.) йæ сæйраг хъайтары номæй; бирæ „Мæгуыр лæг æмæ мæгуыр усы аргъæуттæй нуы схуыдтам „Æнæпайдайы аргъау“ (фыццаг том); йæ сæйраг хъайтар афтæ хуыйны æмæ; иннæйы та схуыдтам „Амонд“ (дыккаг томы). Афтæ фæбæлвырддæр кодтам аргъæутты нæмттæ дыккаг томы дæр, сæ зæронд нæмтты дæр сын фишайнæгты æрхастам, афтæмæй.

Цыбыр дзырдæй, мах хъавыдыстæм, цæмæй адæмон аргъауы аргъаугæнæг куыд радзырдта æмæ фыст куыд æрцыд, афтæмæй мыхуыр æрцауа, æмæ нæхи хызтам уыцы хъуыддаджы хивæнд митæй.

„Ирон адæмон аргъæутты“ дыууæ томы ис 300 алымыггагон аргъауы, æртыккаг томы уыдзысты историон æмæ бынæттон таурагътæ, мифтæ, легендæтæ.

1960 азы, январь.

Бязирты А.

Л Е Г Е Н Д А Р О Н
А Р Г Ъ Ё У Т Т Ё Л Е М Ё М И Ф Т Ё

1. Уастырджы æмæ æртæ æфсымæры

Æртæ æфсымæры уыдис. Цардысты фыдмæгуыраей æмæ сæ цардæй сæ зардæ сфæлмææцъд. Сæ хистæр æфсымæр иу бон загъта: „Æз хъуамæ фесафон мæ сæр“.

Рараст кодта æмæ байдыдта цæуын. Сау хъæдмæ фæцыд æмæ уым бæласы сæрмæ схызт. Уыцы ран фæкуыдта.

Уæд æм Уастырджы æввахс цæуы æмæ йæм хъусы. Уый фæкуыдта бæласы сæр: „Гъех! Мæгуыраей дæр фæцардтæн, ацы сау хъæдтæ мын сæндæттæ уæддæр куы фæстиккой“.

Уастырджы ехс æркъуырдыдта заххыл, бæстæ арвау нын-нарыд. Лæшпуйæн сæндæттæ фæстадысты уыцы хъæдтæ.

Нæ йын равдыста Уастырджы йæхи, афтæмæй атахти уæларвмæ.

Куыд нæ ныхъæзныг уыдаид уыцы лæшпу!

Уый кæстæр æфсымæр загъта: „Æз дæр фесафон мæ сæр“. Араст кодта уый дæр къæдзæхы сæрмæ. Уырдыгæй хъуамæ раппара йæхи æмæ катай кæны: уд адджын куынаæ у! Кæуы уырдыгæй æмæ куы хуыцаумæ: „Гъех! Мæгуыраей дæр бирæ фæцардтæн, ацы хуыртæ мын фосы дзугтæ уæддæр куы фæстиккой.“

Уæд та йæм Уастырджы хъусы, æмæ бæстæ æмæнкъуыст ныккодта: фосы дзугтæ фæстади бæстæ.

Уастырджы дæр та афардæг уæларвмæ.

Сеппæты кæсдæр æфсымæрæн нал уыди йæ бон æххор-магæй æмæ бæгънæгæй. Бацыди къæсæрмæ æмæ загъта: „Уæд та мæ ахæм ус куы фæуид æмæ æз ам куы нæ уон, уæд æм

уазæг куы æрцæуа, уæд-ну ын хæрдæй æмæ нуæздæй дæу чирæттæй.
 дау чи радтид.“ Стæй та йæхиуыл фæхудти: „Озæрæггæлæг
 фæуа мæ хæдзар, æмæ мæ хæдзары куы ницы и, уæд ын
 цæмæй ратдзæни æгъдау?“

Уастырджы хъусы уымæ дæр, рабадтис ну гæбæр бæхыл,
 кæрцы къæрит æрбакодта йæ уæлæ, афтæмæй æрбазылди йæ
 рæзты æмæ йæм дзуры: „Байриай, мæгуыр лæппу!“ — „Хуы-
 цауы хорзæх дæ уæд, ме ‘мхуызон мæгуыр лæг!“ — „Цы кæныс,
 цæуыл кæуæг дæ?“ — „Куынаæ кæуон, бахæринаг мын нал и
 æмæ æххормагæй мæлын!“ — „Цом уал мемæ, кæугæ ма кæн,
 æз дæр дæ ‘мхуызон мæгуыр лæг дæн. Калачы мæликк йæ
 чызджы чындзы æрвиты æмæ уый чындзæхсæв кæны, уыцы
 ран уал бафсадзыстæм нæхи, стæй бон цæуы æмæ фарн
 йемæ хæссы: искуы та исты баййæфдзыстæм, кæнаæ хист,
 кæнаæ куывд.“ — „Æмæ æз куыд ацæуон, мæ уæлæ куы никуы
 ницы ис, уæд мæ йæ цуры чи ‘руадздзæн бадын?—Цом мемæ,
 тæрсгæ ма кæн, æз дæ бафсадзыйнæн искауылты.“

Йæ бæхы фæсарц æй сæвæрдта Уастырджы, æмæ ацы-
 дысты уырдыгæй.

Ныццыдысты калакмæ чындзæхсæвмæ, æмæ Уастырджы
 дзуры мæгуыр лæппумæ: „Дæу бадын ницы ‘руадздзæни, фæлæ-
 нураст сиахсы цур æрлæу, сиахсмæ хай æмæ нуазæнæй цы-
 дæриддæр цæуа, уыдоныл-ну дæхи ныццæв æмæ сæ-ну хæр,
 нуаз; тæрсгæ ма кæн æншындæр, æз дæ цуры куы уон,
 уæд; фæстаджы бонмæ сæ ныхæс мæнмæ æрхаудзæни, стæй
 сын уæд мæхæдæг хос кæндзынæн.“

Бацыдысты чындзæхсæвмæ. Уастырджы йæ кæрцы зæ-
 рондимæ æрбадти дæлæуæз кæмдæр, лæппу та æрлæууыди
 сиахсы цур æмæ йыл худынцадæм тыхджы: „Ацы бызгъуыр-
 тæ лæппу куыд уæнды сиахсы цур лæууы?“ Уастырджы сæм
 дары йæ хъус.

Уæд ракуывттой хистæртæ уæлейæ, рарвыстой сиахсмæ
 кувæггаг. Мæгуыр лæппу сыл ныццафта йæхи æмæ сæ ахорд-
 та, анызта. Уæд фæхудтысты адæм бирæ: „Ацы хъæддаг лæппу
 кæцæй æрцыди, æншын куы никуы ницы фæдта.“

Ракуывттой дыккаг хатт æмæ та рарвыстой ногы хай

æмæ нуазæн сиахæмæ. Мæгуыр лæнну та сыл ныццафта æмæ та сæ ахордта, анызта.

Уæд фæмæсты сты кæстæртæ, сæхи йæ ныццавтой æмæ йæ нæмынц. Уастырджы фестадй йæ кæрцы зарондимæ æмæ сæм дзуры: „Фæлæуут-ма, вæмгæ йæ цæмæн кæнут?“

Хисдæртæм бацыди сæ ныхас, æмæ сæм Уастырджы дзуры: „Уыцы мæгуыр лæннуый цæмæн нæмут, уецæг сиахе уый куы у, уæд?“ Уæд уый дæр хъуамæ раппарой дуармæ: цæмæй йæ зоньнц, Уастырджы у. Æмæ сæм дзуры Уастырджы: „Байхъусут-ма мæм чысыл, уæ чызджы уын чи куры, уый ма мын загъут?“—Нæ чызджы кæны æлдари фырт.— „Уæдæ сбадын кæнут уый: уæ чызджы уын уæртæ уыцы мæгуыр лæнну хæсдзæн“.—„Мах иæ чызджы уымæн нæ ратдзыстæм, уый дæ ма бауырнæд, мæгуыр лæг!“—„Уæдæ аргæвдæнт фæйнæ уасæджы æлдари фырт æмæ уыцы мæгуыр лæнну æмæ сæ скæнæнт хæрз фых, тæбæгъты сæ нывæрæнт æмæ сæ бахæссæнт аргъуаны хуылфмæ. Аргъуанæн æфсад æривæрут йæ алы фарс хъахъхъанæг: райсом кæй уасæг ныууаса, чызг уый ахæодзæн.“ Уæд адæм бакастысты кæрæдзимæ: „Ай цыдæр лæг куы у, æмæ йæ мах куы нæ зонæм!“

Аргæвдын сын кодта мæгуыр лæннуыйæн æмæ æлдари фыртæн фæйнæ уасæджы, сфыцын сын сæ кодта, æмæ сæ нывæрдтой тæбæгъты, бахастой сæ аргъуаны хуылфмæ æмæ сæ нывæрдтой уыцы ран, æфсад баурæдтой йæ алы фарс хъахъхъанæг.

Райсом мæгуыр лæджы уасæг йæ базырта ныццагъта æмæ ныууасыди. Уæд сæм Уастырджы дзуры: „Гъеныр чызджы мæгуыр лæнну хæсдзæн, æви нæ! Ноджы дæр æрбахæссæнт фæйнæ хус лæдзæджы мæгуыр лæнну æмæ æлдари фырт. Бахъыл сæ кæнут сæ цуры, мæна къулы анцой, æмæ мæгуыр лæннуыйы лæдзæгмæ кæсут, боны цъæхмæ сыджыты видæгтæ куы ауадза, æмæ сыфтертæ куы рафтауа, гъе, уæддæр ма йæ нæ дæтдыстут уæ чызджы?“

Æрбахаста мæгуыр лæнну хус лæдзæг æмæ йæ бавæрдта къулы ‘нцой. Кæсынц æмæ боны цъæхмæ рауагъта видæгтæ æмæ рафтыдта сыфтæр.

Чызг магуыр ланшуйы куынае бацадаид. Аелдары кьæшндзыхæй баззади.

Рахастой уырдыгæй чызджы. Чындзæмбæлттæ рацыдаид йемæ. Магуыр ланшу æнкъардæй цæуы. Уастырджы дзуры:

—Цæуыл та мын дæ æнкъард, магуыр ланшу? Уæ кьæсæрыл куы кувдтай æмæ хорз ус куы агуырдытай,—гъе, уый та дын хорз ус.”

—Хорз ус бæргæ у, дæ фæрцы, фæлæ мын хæдзар нæй, кæдæм æй бакæнон.

Уастырджы йæ зæвæттæй æрриуыгъта быдыры æмæ дзы фестадид авдаттæгуæлæйы. Магуыр ланшу цинæй куынае амардаид. Бацыдысты уырдем æмæ фæкодтой чындзæхсæвтæ.

Райсом куы сбони, уæд мын Уастырджы арфæ ракодта, йæхæдæг йæ базыртæ ныццагъта æмæ уæларвмæ сфардæг. Базадысты æртæ æфсымæры хъæздыгæй.

Къорд азы дзы куы рацыди, уæд та дын рабæлццон кодта Уастырджы йæхи: „Бабæрæг кæнон æз, кæддæра уыцы æртæ æфсымæрæй йæ магуырдынад йæ зæрдыл кæмæн лæууы?”

Æрхызти зæхмæ æмæ рабæлццон кодта йæхи хисдар æфсымæрыл. Уый куджытæ баххуырста æмæ сæндоны сæнæфсиртæ тоныц, йæхæдæг пылыстæг бандоны бады.

Уастырджыйæн магуыр лæджы дарæс йæ уæлæ, афтæмæй йæм дзуры: „Байриай, хорз лæг!”—„Хуыцауы хорзæх дæ уæд, магуы лæг!”—„Дæ хорзæхæй, магуыр лæг дæн, сыдæй малын æмæ мын ну сæнæфсиры цупал радт, кæд мын тæригъæд кæныс, уæд”.

Уый йæм дзуры: „Цæугæ кæн ардыгæй, цал дæ хуызæны цæуа, уыдонæн фæйнае цупал куы фæдæттон, уæд ма мæ сæндонæй цы баззайдзæн?”

—Радт мын, дæ хорзæхæй, дæуæн дæр нечи баххуыс кæндзæн.

—Мæнæн æппындæр ничы баххуыскæндзæн, ацы сæндон æз мæхæдæг сарæзтон!

Уастырджы сæндоны сарты багæпп кодта: „Уæдæ ма йæм фæхъахъхъæн, кæд æй ды сарæзтай, уæд!”

Сæндоныл йæ къæхтæ æрцагъта: „Ацу, сау хъæд фестад!“
Сæндон сау хъæд фестад.

Уастырджы йæм дзуры: „Дæуæн дæ магуырдынад дæ зæрдыл цæуылнæ лæууыди æмæ магуыр лæгæн тæригъæд цæмæннæ кодтай?“

Уæд æм уый дзуры: „Уæ, табу дæхицæн, Уастырджы, нæ дæ базыдтон, бахæр, цас дæ хъæуы, уый ас, сафгæ мæ ма фæкæн“.

— Æз дæ сæнæфсиры хъуаг нæ дæн, æз ссардзынæн махæдæг.

Рацыди уырдыгæй Уастырджы. Рабæлццон кодта йæхи, фосы дзугтæ кæмæн радта, ууыл. Уæтæртæ сарæзта æмæ дары фосы дзугтæ уым. Аздæхта йæ фос, йæхæдæг уæтæры кæрон бады.

Æрбæлццон ыл кодта йæхи Уастырджы, магуыр лæджы дарæс йæ уæлæ, афтæмæй. Гæбархæрд бæхы уæлæ бады, афтæмæй йæм æрбацыд æмæ дзуры: „Байриай, фиййау, æмæ дæ фос бирæ уæд.“

Фиййау æм дзуры: „Хуыцауы хорзæх дæ уæд, магуыр лæг!“

— Дæ хорзæхæй, фиййау, малын сыдæй æмæ дæм кæд хæринаг исты ис, уæд мын бахæрын кæн исты, кæннод мын иу сæныкк исты аргæвд, дæуæн дæр иечи баххуыс кæндзæн.“

Ныр æй фиййау цæмæй зоны Уастырджыйы. Уæд æм фиййау фæстейæ дзуры: „Цæугæ кæн, магуыр лæг, æз дæуæн ницы радзынæн мур дæр. Æз, ауылты цал дæ хуызæны цæуа, уыдонæн кусæртытæ куы фæкæнон, уæд ма мæ фосы дзугæй цы баззайдзæни.“

— Мака, ма, фиййау, дæ магуырдынад дæ зæрдыл цæуылнæ уал лæууы, иу басы хуыпп мын бацымын кæн.

— Æз магуыр раджы дæр нæ уыдтæн æмæ ныр дæр. Мæнæн ничи ницы баххуыс кодта. Æз ацы фосы дзугтæ ссардтон махи зондæй.

Уæд æм Уастырджы дзуры: „Уæдæ ма сæм кæс, кæд сæ дæхи зондæй ссардтай, кæд дæ магуырдынад дæ зæрдыл нал лæууы æмæ магуыр лæгæн тæригъæд нæ кæныс, уæд.“

Уастырджы фосы дзугтæм багæпп маста æмæ сыл йæ къухтæ ныццагъта. Фестын сæ кодта сау хуыры дуртæ.

быркуыйы ныххаудта ама фамардис саны мидэг. Кæд бахастайд уый!

Уæд уый кæстæрмæ йæ мад дзуры: „Уый кæмдæр хъазы-
ныл фæдис, фæлæ ауай ама кувд æрбахæссай тагъд сән“. Разгъордта лæшпу ама быркуыйы ныххаудта уый дæр. Никуы уал зынынц дыууæ лæшпуйы.

Се ‘пнаеты кæстæрмæ дзуры йæ мад: „Иу ингæны уæ ны-
вæра уæ ныййарæг, æз уæ сәнмæ куы арвитын, уæд цы фæ-
вæййут.—Азгъор тагъд ама æрбахæццæ кæн сән!“

Разгъордта лæшпу, уый дæр та быркуыйы нуххауд. Ни-
куыуал зынынц æртæ лæшпуйы.

Сæ мад сæм æнхъæлмæ кæсы. Узæгмæ дзуры: „Хорз
уазæг, дæ нывонд фæуон, уыдон лæшпутæ сты ама кæмдæр
хъазынынц фесты, фæлæ дæ нунæгæй кæй уадзын, уый тыххæй
мын бахатыр кæн. Æз ауайон ама мæхæдæг æрбадафон сән.“

Разгъордта сæ мад ама буркуымæ ныккасти: æртæ лæш-
пуйы фелвæста уырдыгæй мардæй. Авæрдта сæ быркуыйы
быллы: уæддæр уыдон мæт не‘ркодта, раскæфта уазæгæн сән.
Абадти æнкъардгомауæй Уастырджыйы цур. Ныр æй нæ зоны
Уастырджыйы, фæлæ йыл уæддæр зæрдæйæ цин кæны.

Уæд æй Уастырджы фæрсы: „Хорз ус, цæмæн фенкъард
дæ, кæд дын мæрбацыд хъыг уыд.“

— Ма мæ бафæрс, хорз уазæг, дæ нывонд фæуон, гыццыл
цæйдæр маст мæ бацыди ама фенкъард дæн уый тыххæй.

Уастырджы йæ нал уадзы ама йæ фæрсы: „Цæуыл фен-
къард дæ, уый мын хъуамæ зæгъай.“

Нæй, нæ хъæр кæны ус, кæрдзын куы нæ уал бахæра,
уый тыххæй.

— Ме ‘ртæ лæшпуйы арвистон сән хæссынмæ, ама æртæ
дæр ныххаудтой быркуыйы саны мидæg. Фелвæстон сæ уыр-
дыгæй мардæй.

— Цом-ма, кæм сты, фенон сæ.

Разгъордтой. Æртæ лæшпуйы мардæй лæууынц. Уастыр-
джы сæ йæ ехсæй æркъуырдатæ ама, цы уыдысты, авд ахæмы
хуыздæр фестадысты. Ус джихæй аздади. Уастырджы йын
загъта: „Æз дæн Уастырджы. Æз уын цард радтон ама мæ-
гуыр лæгæн таригъæд кæй кæнут, уый тыххæй уæ цард но-
джы хуыздæр кæнæд.“

Йæхæдæг йæ базыртæ бацагъта ама уæларвмæ сфардæг.

2. Лæджийы фырт Дзамболат

(Хæйрæджыты æмбисæндтæ)

Лæджийы фырт Дзамболат уыди хорз цуанон. Араст кодта ну бон цуаны, бацыди сау комы бынмæ: уым фæцуан кодта бонизæрмæ, амардта стдæсион саг. Изæр ыл талынг байдыдта æмæ уыцы ран æрæхсæвиуат кодта.

Саг акъæртт кодта æмæ дзы физонджытæ скодта, бахордта, стæй йæ нымæт йæ уæлæ байтыдта.

Æмбисæхсæв куы фæни, уæд комы рæбынæй цъæхаст цæуы. Дзамболат æм хъусы. Уалынмæ йæм куыд æввахс байдыдта хæйрæг, афтæ йæм хæйрæг хъæр кæны: „Лæджийы фырт Дзамболат, мæ лæшпуйы мын бирæгъ фескъæфы, фæлæ де уазæг фæуæд, ма мын æй ауадз, исты хос мын ын скæн.“

Æрæмбахсти Лæджийы фырт Дзамболат æмæ йæм кæсы: хæйрæджы лæшпуйы раскъæфы бирæгъ йæ дзыхы. Куы рахæццæ ис бирæгъ йæ размæ, уыд æй æркъуырцц ласта Дзамболат, бирæгъ фæуæлгоммæ ис, лæшпу йæ дзыхæй ахауди.

Æрызгъордта йæм Дзамболат лæшпумæ æмæ йæ хъуамæ фелвæстаид йæ къухмæ. Уæд æм хæйрæг дæр хъæр кæны: „Ма бавнал, Лæджийы фырт, уæд дзы мæнæн æфтиаг нал ис, дæ къухтæ йæм куы бахæццæ уой, уæд“. Лæджийы фырт дæр æй фæуагъта.

Уалынмæ йæм рахæццæ ис йæ мад æмæ йæ йе тары выпнæрста. Йæхæдæг ын йæ къух райста Лæджийы фыртæн æмæ йын æгасæуæйттæ ракодта: „Ды мæнæн амардтæй ныр ме знаджы. Цом мемæ нæ хæдзармæ. Æз дæн стыр бинонты чынды. Мæнæн ис файнуштæ æмæ тиутæ“.

Лæджийы фырт бакатай кодта: „Куыд фæцæуон ныр хæйрæджыты хæдзармæ“,—йæ зæрдæйы мидаг ныдздырдта. Хæйрæг æй бамбарста: „Тæрсгæ ма кæн æшпындæр, ды рацу мæ фæдыл“.

Араст кодта Лæджийы фырты йемæ. Фæцæуынц комы талынджы мидæмæ.

Уæд Лæджийы фырт Дзамболат сдойны, ну ран фæгуыбыр кодта æмæ дон нуазы. Хæйрæг æм дзуры: „Афтæмæй ма баназ, гормон! Дæ дзыхæй куыд нывнæлдтай, гал дæ æви

бах?" Хэйрэг йæ цæнгтæ фæфистæг кодта æмæ йæ цæхæртæ ныккалдтой: йæ к'ухтæй йын адардта хэйрæг дон. Лæджийы фыртæн æм йæ зæрдæ бахъазыд йæ фыр рæсугъдмæ, йæ зæрдæйы мидæг ныдздырдта: „Тæхудиæг, цы рæсугъд дæ!“ Хэйрæg æй бамбæрста: „Ды кæй зæгъыс дæ зæрдæйы мидæг, уый æз бæргæ æмбары, æмæ дын „нæ“ нæ зæгъин, фæлæ дын уæд дæхи усæй пайда нал ис“.

Уæд Лæджийы фырт фæфæрмы ис йæхинымæры: „Куы ницы сдзурын, уæд мæ куыд бамбары.“

Райдыдтой уырдыгæй цæуын. Баввахс сты хэйрæджыты хæдзармæ. Уæд æмæ хэйрæg дзуры Лæджийы фыртмæ: „Тæрсгæ ма кæн æппындæр. Мæнæн ис бирæ фæйнустæ æмæ бирæ тнута, фæцин дыл кæндзысты æхсæв бонмæ. Лæвæрттæ дын кæндзысты райсомæй, фæлæ-ну мацы баком æппындæр. Аермæст дзур: „мæхион мæхи“.

Лæджийы фырт катæйы фæци: „Æз хæсгæ куы ницы акæнон, уæд цы уыдзæн „мæхион мæхийæ“.

Хэйрæg æй бакодта сæ хæдзармæ. Йæ тарæй йæ лæппуйы фелвæста чындз æмæ йæ йе ‘фсини хъæбымæ баппæрста: „Лæджийы фырт мын ме ‘знадзы амардта, æмæ уæм æй мæнæ æркодтон“.

Куыд хисдæрæй бадынц бинонтæ, хæрынц æмæ нуазынц. Сцин кодтой Лæджийы фыртыл тынг æмæ кæрæдзимæ адзырдтой кæсдæртæм: „Уазæдзы нæхи хуызæн акæнæм!“

Лæджийы фырт бакатай кодта йæхи мидæг: „Бæлвырд мæ сæхи хуызæн кæнынц“. Цы чындз æй æрбакодта, уый йæм дзуры: „Тæрсгæ ма кæн, зæрдæйы мидæг цы зæгъыс, уымæй. Сымахмæ расыг адæмы ‘хсæнмæ æрвонг лæг куы бацæуы, уæд афтæ фæзæгъут: „Уазæдзы дæр нæхи хуызæн акæнут“. Уыдон расыг сты, ды та æрвонг, æмæ дын куы адарой, уæд ды дæр уыдон хуызæн арасыг уыдзынæ“.

Райдыдтой йыл цин кæнын Лæджийы фыртыл æхсæв бонмæ.

Æмбисæхсæв куы фæци, уæд сæм цырагъ нал уыд, æмæ цырагъæвæрæджы равыстой цырагъ хæссинмæ.

Æрæгмæ здæхт цырагъхæссæг фæстæмæ. Уалынмæ æрыз-

дæхт æмæ йæ к'бухыдзаг æрхаеста кæцæйдæр ирон хуыс цырагъ-
тæ. Хисдæртæ хыл кæнынц: „куыд æрæгмæ цыдта æрæгътæ-
æварæг сæм дзуры фæстæмæ: „Ез цы кæнон, „нал“ ничи
дзырдта „дзаг дзы у“ йедтæмæ. Стæй-иу цырагъæварæг
загъта,—цырагъ дзы нал ис, фæлæ схуыссут“. Адон ма дзы
уыд, æмæ сыл æз мæхи ныццавтон æмæ сæ раскъæфтон“.

Лæджийы фырт бадис кодта йæхинымæры: „Нæ фæл-
лой хæйрæджыты к'бухты куы ис, æмæ йæ куы нæ зонæм мах“.

Райсомы куы сбон ис, цæуыны к'бахыл куы слæууыдис
Лæджийы фырт, уæд æм алыхуызон диссагтæ хæссынц лæ-
вæрттæн. Уый дзуры: „мæхион мæхи, æндæр мæ ницы
хъæуы.“

Уæд хæйрæджыты 'фсин йæхи нынкъард кодта, æмæ йæм
цæуынц бинонтæ радыгай хатынмæ: „Радт Лæджийы фыртæн
йæхион“. Нæ разы кæны ус. Фæстаг хатт æм бацыдис йæхи
мой æмæ йæм уый дзуры: „Радт Лæджийы фыртæн йæхион.
Ходы Дзукойты бæркад мæ к'бухы ис æмæ йын лæвæрд фæ-
уæд, æз лæг дæн æмæ æрхæсдзынæн æндæр искæцæй бæркад“.

Уæд æм бадзырдта хæйрæджыты æфсин Лæджийы фырт-
мæ: „Дæ бæркад мæ к'бухы ис, Лæджийы фырт, мæ чындз дын
æй бацамыдта бæлвырд, æндæра йæ ды цæмæй зыдтай. Абонæй
фæстæмæ дæхи фæуæд дæ бæркад, æз дын æм ницы уал бар-
дарын“.

Рараст ис уырдыгæй Лæджийы фырт сæ хæдзармæ æмæ
катайгæнгæ цæуы,—„куы ницы рахастон, зæгъгæ, мемæ, уæд
„мæхион мæхи“, уымæй мыл цы бафтдзæн. Ацы хъуыддаг
куы нæ бафæлварон, уæд мын æндæр гæнæн нæй“.

Æрхæццæ ис сæ хæдзармæ æмæ йæ усмæ дзуры: „Кæр-
дзын ма скæн тагъд“. Йæ ус ссад балуæрета арынды: дон
ыл ныккодта, æмæ хыссæ нал цæуы арынды. Уæд Лæджийы
фырт базыдта—„мæ бæркад мæхи бацц“, уый.

Арвыста куброймæ хор, æмæ йын йе ссадæн хæссынæн
ницыуал фæразы.

Аходæнмæ-иу куы бакодта хуым, уæд ын дзы афæдзы
фаг хор æрзад.

„Нæ бæркад нын хæссынц хæйрæджытæ, йæ фæллойæ
„нæй“ мачи зæгъæд, „дзаг дзы ис“ йедтæмæ.

3. Ахсахътемыр әмә авд әфсымәры

Раджы заманы цард Ахсахътемыр, зәгъгә, иу фыдләг. Армаст ын бонән йә иу афон йедтәмә донмә цәуән нә уыд. Уыцы рәстәдджы зәххыл цардис мәгуыр авд әфсымәры. Уыдонән Ахсахътемыр тых кодта. Куы нә уал дзы фәрәзтой, уәд загътой сәхицән: „Иу афоны донмә цәуы, әмә уый тыххәй Донбеттырән у ләгъзтиаг. Цом әмә иу донбеттыры нәхицән емцыккәй скәнәм, кәд нә уый тәссәй ныууадзид, кәд уымәй фәтәрса, кәннөд ын әндәр ләгәй тәрсән нәй.“

Ныццыдысты әмә донбеттыртәй сәхицән иу емцыккаг ракодтой. Ахсахътемыр уый куы базыдта, уәд загъта: „Бәрәг уызән, кәд әз донбеттырәй фәтәрсон, уәд“. Уый фәстә бавдәлд әмә сын сә емцыккы амардта.

Әфсымәртә әрдиаг кәнгә ныццыдысты донбеттыртәм, әмә сыл цы әрцыдис, уый радзырдтой. Донбеттыр сын уәд загъта: „Иу афон мәнмә әрцәуы, әмә йәм марынмә бахъавут“.

Ахсахътемыр уый куы базыдта, уәд нал ныццыд донмә, фәлә фәцыд әмә арвы астау сбадт, дыууә уыджы та йәхицән ххәхъхәнджытә баурәдта. Әфсымәртә та „донмә цәүдзәни“, зәгъгә, фисынмә донмә цәуын байдайынц әмә йә бәргә суынынц, фәлә уәдмә әрбабон вәййы, әмә сын бонь рухсы фәтары вәййы.

4. Авд хойы

Раджы авд хойы уыдис, уыдонэй чи хуыздэр уыд, уыдон раиртасэн нэ уыд. Иу бон куы уыд, уэд, аххьэлмэ сэм чи каст, ахам ләшпутә сын сфәнд кодтой сә ләджыгьәд рав-варын. Куыстаг сын бахастой әмә сын загьтой: „Ацы куыстаг уә раздәр чи фәуа, уый уә хуыздәр уыздән“.

Чызджытә февнәлдтой сә куыстагтәм әмә сә әхсәвәртәм хуыд фесты, бәрәг раздәр сә ничи фәнис, афтәмәй нумә. Ләшпутә куы нә равзәрстой сә хуыздәры, уэд сын сәхи фәрсынц: „Уәдә ма уын уә хуыздәры цәмәй сбәрәг кәнәм, уый бацамонут“.

Уыдон загьтой: „Мах хуыздәры хуыцауы йедтәмә ничи зоны, фәлә авд стәм әмә нә авд дәр әмхуызон стәм, әмә уә кәд нә хорз фәнды, уэд нын хуыцауәй ракурут хорзәх, цәмәй нә ныв арвыл куыд уа әмә нә адамы фәстагонтә дәр ма рох кәнәй, әмә нә хуыссәнтә дәр немә куыд уой, афтә“.

Хуыцау дәр сын сә куырдиат сәххәст кодта әмә уәдәй фәстәмә авд хойы арвыл бадынц.

5. Мәй

Уыди авд әфсымары әмә авд әфсымәрән мад. Иу уалдзәг авд әфсымәры хос кәрдынмә куы аңыдысты, уәд сә мад әфсәрджын чызг ныййардта әмә йә авдәны бабаста, йәхәдәг хосдзәуттән сихор кәнын байдьдта. Куы сцәттә и сихор, уәд мад загьта: „цәуон әмә мә ләшпутән кәрдзын фәхәссөн“. Чызг уый куы фехъуыста, уәд әм дзуры: „Нана, әз дәр демә цәуын“. Мад куыन्नә ныддис кодтаид әмә йәм дзуры: „Ды та кәдәм цәуыс, кәдәм бахәццә уыздынә?“ — „Ды кәдәм бахәццә уай, әз дәр уырдем“. Раңыдысты әмә цәуын байдьдтой, бәхыл сә хәринәгтә әвәрд, афтәмәй. Куы бахәццә сты, уәд иу фәзуаты чызджы барвыстой бәхыл сәхсән кәнынмә. Чызг әрәгмә куы зынди, уәд сә кәсдәр әфсымәрән загьтой: „Цу-ма, бакәс, куыд әрәгмә цәуы нә хо, макәм фәсәфәд“. Баңыди кәсдәр әмә, чызг бәхы әрдәг хәрц куыд фәни, афтә йә ауыдта. Фәстәмә әрбаздәхт әмә йә ‘фсымәртән раарфә кодта: „Хәрзбон ут, зәгьгә, загьта, әз сымахимә кусынзән ниццуал бакәндзынәп.“

Уыдоны куы ныууагъта, уæд цæуын байдыдта æмæ цæу зоны цас фæцыди. Уæд ку мæсыг суыдта æмæ уырдаæм бацыди. Уым та бадти сауцæст, бурхил, митау чи 'рттыфта, ахæм чызг. Чызг лæппуыл ныццин кодта æмæ иумæ цæрын байдыдтой. Иу бон лæг арф ныуулæфыд æмæ загъта чызгæн: „Мæнæн æфсымæртæ уыди æмæ цы фесты, уый бæрæг нæ зонын æмæ сæ куы бабæрæг кæнин, уæд хорз уайд“. Чызг ын загъта: „Уадз сæ, æгас сты, не сты уæддæр, ма сæм ацу“. Лæг та загъта „æнæ бабæрæггæнгæ мын сæ нæй,“ зæгъгæ. „Уæдæ цу, зæгъгæ, йын загъта чызг, кæд дæ афтæ тынг фæнды, уæд. Мæнæ дын сау дур, сæрдасæн æмæ æвзалыиы къартт. Куы-иу фæуынгæг уай, уæд-иу уыдон райс, кæд дын истæмæн сбæззыккой.“

Цæуын байдыдта æмæ цы хъæуы царди, уырдаæм бахæццæ. Фæкасти æмæ сæхуыддæг цы хæдзары цардысты, уырдыгæй ма змæлын цæуы, æндæр дзы змæлæг никуыуал уыд. Скуынаг сæ кодта налат ссырджын ус. Лæппу сæ хæдзармæ куы бацыд, уæд æм чызг рауади æмæ йыл цин кæнын байдыдта. „Кæм уыдтæ, мæ иунаг æфсымæр, зæгъгæ, загъта, ныры уонг дæумæ куы фенхæлмæ кастæн, мидæмæ рацу, æгайтма дæ æгасæй федтон.“

Бацыдысты хæдзармæ. Лæппу бандоныл куы æрбадти, уæд æм йæ хо фæндыр авардта, „амæй уал цæгъд“, зæгъгæ. Йæхæдæг та хæринаг ракæныны æфсон бауади мидæггаг уатмæ йе ссыртæ цыргъ кæнымæ. Уый мидæггай куы уыди, уæд лæппумæ къуымæй иу мыст рауади, сæ мад уым цы мысты хуызы бацыди, уый. Æмæ йын загъта: „Лидзгæ, дæ хо йе ссыртæ цыргъ кæны æмæ дæ хæргæ кæндзæни.“

Лæппу дæр фæстаг рудзынгыл агæни кодта æмæ лидзын байдыдта. Мыст та фæндырыл рагæпп-багæпп кодта æмæ цыма лæппу цæгъды, уыйау æй хъæр кæнын кодта. Чызг дæр фæндыры цæгъдмæ йæ хъус дардта, йе ссыртæ цыргъ куы фæци, уæд рацыди æмæ мысты куы ауыдта, уæд фæхъæр кодта: „Уæ, гауыр, мæ комдзаг мынмæ хъæлæсæй куы фæирвæзын кодтай“.

Мысты фæуагъта æмæ йе фæсымæры сурын байдыдта. Иу ран æй суыдта æмæ йæм дзуры: „Мæгуыр дæ бон, кæдæм мын цæудзынæ!“ Куы йæм баввахæ, уæд лæппу сæрвасæн раппæрста æмæ йæ фæстæ, алæсæн кæм нæ уыд, ахæм сындз ныхе

6. ԿՅՔՐՆՅՒՑ ԶՄՁ ԽՅՐՔՐ

Մըտըս ըն յը կՅՔՐՆՅՒՑ. Զըտըս յը ըն յը կՅՒՂ ԶՄՁ ԶԿԸ ԶՄՁ ԻՁ ԽՅՒՄՁ ըձձՒՂԸ. ԽՅՐՔՐ ԻՁՄՁ ԲՒՄԲՒԼԻՑ ԶՄՁ ԻՁ ՔՐՑՑ:

— ԿձձՄ ՔՁՄԻՑ?

— ԸՑ ՔՁՄԻՑ, ԶՄՄ յը կՅՒՂ ԻՑ ԶՄՁ ԻՁ ԽՅՒՄՁ ըձձՒՂՑ.

— ԸՄՁ ըս Ղձ ԿձձՄ ՔՁՄԻՑ?

— ՄՒՄ յը ՑՒՒՂԼԼՈՆ ԻՑ ԶՄՁ ՄՒՂ ԸԸ ԽՅՒՄՁ ըձձՒՂՑՈՆ.

— ԸՄՁ ԻՁ ԿՒՂԸ ըձձՒՂՑԸՑՆՁ?

— ԲձՁՁԸՑՑՆՁՆ, յը ԽՂԸ ԶՒ ԶՐԽՑՆՐՑՑՆ ԿՁՆԸՑՑՆՁՆ, ԿձԸ ԻՑԽԻ „ՔՐ“ ՑՁԳՁ, ՄՁԸ ԶՒ ԵՂՄՒՂձԸՑՑՆՁՆ, ըՂԿԿՁ ԽՂԸ ըՐ, ԶՐԸԿԿՁ ԽՂԸ ըՐ ԿձԸ ԵՂ ԻՑԽԻ „ՔՐ“ ՑՁԳՁ, ՄՁԸ ԶՒ ԵՂՄՒՂձԸՑՑՆՁՆ.

— ԸՒ Ղձ ԽՅՒՂ ԿՒՂԸ ըձձՒՂՑՑՆՁ?

— ԲձՁՁԸՑՑՆՁՆ, ըՒՒՐ ԲՁԿՁՆԸՑՑՆՁՆ, ԿձԸ ՄՁ ԵՂԽԻ ԲձՅՈՆՁ, ՄՁԸ ԽՅՒՂՑ ԸձձՒՂՑՑՆՁՆ ԶՄՁ ԻՁ ըձձՒՂՁՐ ԿՁՆԸՑՑՆՁՆ, ԿձԸ ՄՁ ԻՑԽԻ ԲձՅՈՆՁ, ՄՁԸ ԶՒ ԵՂՄՒՂՁՑՑՆՁՆ.

ԲձՑԸԸՑԸՑԸ, ըՑՒՐԻՑ ԿՐՐձԸՑԻՂԻՁ: „ՑՒ, ըս ՄՒԼ ըձԿՁՆ“, „ՑՒ, ըս ՄՒԼ ըձԿՁՆ“. ԿՅՔՐՆՅՒՑ ԲձՑԸԸ, ԽՅՒԸՂՅՒ ըձԿՈՒԸ, ԽՅՐՔՐ ԸՒՒՐՄՁ ըձՂՄՒՑ.

— ՑՒ, ԵՂ Ղձ ԸՒ ըձԿՁՆ.

ԲձՑԸԸ ԽՅՐՔՐ, ՑՒՒՂԼԼՈՆՑ յը ԽՂԸ ԶՐԽՑՆՐՑՑՆ ԿՈՒԸ, ԵՂԽԻ ԻՂՆ ԶՁԳՒՑ „ՔՐ“, ըՂԿԿՁ ԽՂԸ ըՐ ԶՐԽՑՆՐՑԸ, ԿՅՔՐՆՅՒՑ ԶՄ ԽՅՒՑՑ ԶՄՁ ԻՂՆ „ՔՐ“ ԵՂԽԻ ԶՁԳՒԸ, ԶՐԸԿԿՁ ԽՂԸ ըՐ ԶՐԽՑՆՐՑԸ, ԿՅՔՐՆՅՒՑ ԻՁ ԶՐԸԸ ըձԸ ՔՒԼՂՄՒՂՑՒՂԸ ԶՄՁ ԵՂԽՒՒՒՒՒՒ ԿՈՒԸ: „ՔՐ, ՔՐ!“ ԽՅՐՔՐ ըՐ ԵՂԽՒՒՒՒՒՒՒ ԿՈՒԸ: „ԿՅՔՐՆՅՒՑ, ԿՅՔՐՆՅՒՑ!“ ԽՅՐՔՐ ԶՒԳՒԸԸ, ԿՅՔՐՆՅՒՑ ըձՂՁԸՑԸ ԶՄՁ ԻՁ ԶՐՁՁՑԸՑՒ.

ԿՅՔՐՆՅՒՑ ԶՒԳՒ: „ՑՒ ՑՒՐՁՑԸՑՆ, ԽՅՒԸՂՅՒ ԲՐԳՁ ԶՈՒԸՑՆ, ՔՒԼՂ ԑՒՒՂԼՈՆՑ ԽՅՒՄՁ ԶՒՐԸՂԸԸ ԽՅՐՔՐ ԶՄՁ ԻՂՆ ԿձԸ ԶՐԸՁ ԽՂԸՑ ԻՑԽԻ „ՔՐ“ ՑՁԳՒՂԸԸ, ԿՁՆՈՒԸ ԵՂ ԻՁ ԸԸ ԽՅՒՄՁ ԶՁՑՒՂԸ. ըձԸ ՔՒԼՂՄՒՂՑՒՂԸ ՄՁ ԶՐԸԸ, ԶՐԸՁ ԽՂԸՑ ԻՁ ԶՐԽՑՆՐՑՑՆ ԿՈՒԸ, ՄՁԸ ՄՁՁձձՐ ֆՁԽՒՒՒՒ ԿՈՒԸՆ: „ՔՐ,“ „ՔՐ!“ ՄՒՂ ըՐ ըձՂձ, ֆՁԽՒՒՒՒ ԿՈՒԸ „ԿՅՔՐՆՅՒՑ, ԿՅՔՐՆՅՒՑ!“ ԶՒԳՒՒ ԸՂԸ ըՁ ԸՑԻձձ. „ՑՁՁԸՑԸՑԸ ԶՄՁ ԿՅՔՐՆՅՒՑ ԽՅՒՂ ըձԸՂ ԶՄՁ ԻՁ ԶՒՐԸՁՐ ԿՈՒԸ. ՑՒՒՂԼԼՈՆ ԳՁՁՒ ԲձՅձԸ.

7. Гуырдыхан æмæ Бонварон

Раджы ма, раджы, уыди, нæ уыди, уæддæр царди ну мад-паддзах, курдиатджын, йæ ном хуынди Гуырдыхан.

Уæды рæстæджы мит нæ уарыдис æмæ хъулонæй, рæсугъдæй лæууыдис бæстæ:—Фосы дзугтæн æмæ рæгъауттæн уæд холлаг нæ хъуыдис, — нуылдæр уыдысты уæгъдыскъæрæны.

Гуырдыхан цардис Хурбадæны хохын.—Уым ын уыдис диссаджы хæдзар, йæ сæр сæууон стъалыйæ, йæ бын—æргъæу астæрд, йæ фæрстæ—айдæнты æвгтæй.

Уырдам-иу чи бацъдис, уый-иу сæргъуыйау не, йæ сурæт-иу федта дзуарæвардау цыппар къулаей дæр.—Уый йедтæмæ йæм цæлхвæндаг уыдис, æмæ йæм уæрдон тылдис. Уырдам æм алабон тахтысты зæдтæ æмæ дауджытæ æмæ йема тархæттæ æмæ уынаффæтæ кодтой. Бирæ фæцардис, цъуе фæцардис, уый йæхæдæг зыдта. Иу къорд бонты Гуырдыхан фæфæнд кодта Стъамболмæ цæуын.—Уæд Берзенты паддзах Сау фурды мидæг æрцахста ахæм сыгъзæрин кæсаг, æмæ лæджы æвзагæй дзуры æмæ дæсны фæрсы. Йæ уæрдон сифтындзын кодта, йемæ йæ фæсдзæуингтæй сæ зæнджындæры æмæ рæсугъдæры—Хъаруйы—акодта. Йæ лæгтæй та равæрста æртæ базырганы æмæ ацыдысты сæ фæндагыл.

Гуырдыхан куы раст кодта, уæд фæдзырдта йæ къæбицы æфсинмæ æмæ йæ хæдзары дæгъæлтæ нуылдæр радта. Уæлдай фæдзæхст ын бакодта аст дæгъæлы иу босыл бастæй. Уымæн уыдис аст æргъæу чырыны кæрæдзийы мидæг гуыдыртæй æхгæд. Агтаг чырын уыдис дынджыр чырын. Уымæн йæ хуылфы уыдис къаддæр чырын. Афтæ куыд мидæмæ къаддæрай-къаддæр. Сеппæты хуылфы чи уыди, уый уыдис лагъз, фæлæ йæ гуыдыр уыдис се 'ппæтæй фидардæр.

Загъта Гуырдыхан: „А, мæ нузæрдыг, мæ уарзон Къуылдза, æз дын мæ хæдзары дæгъæлтæ дæттын, æмæ ме 'рыздахынмæ мæ бæсты ды уыдзынæ амæфсин. Цы дæ хъæуа æмæ дæ цы фæнда, уыдон дæ бар. Æрмæст дæ кæд фæнды æмæ мах дæр дзæбæхæй æрыздæхæм æмæ ды дæр ам зæнæмастæй цæрай, уæд ацы чырынты дурæттæ ма бакан. Кæннод ды дæхæдæг раздæр фесæфдзынæ æмæ мах дæр фесæфдзыстæм, нал нæ фендзынæ.

Къуыдза баззадис йæ дæгъæлтимæ. Уайтагъд хæйрæгтæ йæ быны бабырыдис æмæ йæ нал ыгууагъта, смондаг æй кодта, уыцы чырынты цы æвæрæнтæ ис, уыдон фенын. Æртæ боны æмæ æртæ æхсæвы йæхи фæурæдта, стæй нал бафæрæстæ æмæ уал æттаг чырыны дуар бакодта. Чырыны мидæг ницы разындис йæхицæй къаддæр чырыны йедтæмæ. Иннæ дæр бакодта æмæ уый дæр афтæ афтид разындис: йæхицæй къаддæр чырыны йедтæмæ дзы ницы разындис. Уыцы уагæй авд чырыны дæр бакодта, фæлæ сæ ницы разындис. Бахæццæ ис æстæм лагъзмæ æмæ йæ зæрдæ йæхи къултыл ныххоста. Уый куы бакæна, уæд фыдбылыз уым ис, æмæ йæ куы ахæра æмæ йыл Гуырдыыханы дзырд куы æрцæуа. Иннæмæй та йæ хæйрæг æрра кæны: „Къуыдза, ацы дуар куы бакæнай, уæд ды абадзынæ Гуырдыыханы къæмæтджыныл паддзахæй. Гуырдыыхан куы ‘рцæуа, уæд дæ бынаты уыдзæн, кæд дæ фæнда, уæд, кæннод æй фæсурдына“. Бирæ фæчъис-къус кодта, цъус фæчъис-къус кодта, уæддæр æй хæйрæг басаста. Лагъзы дуар куыддæриддæр бакодта, афтæ Бонвæрон фæппæррæст кодта æмæ арвыл абадтис æмæ ну цæсты фæныкъуылдмæ ставд пирæнгонæй мит уарын райдыдта.

Æдылы Къуыдза истугмæ бандзыг ис, стæй куы ‘рчыцъдта, уæд былæй рахаудис æмæ дæлæ дзæгъæл комы нычырх ис.

Гуырдыыхан Кутаты калакмæ æрхæццæ ис æртæ бонмæ йæ базыргæнтимæ. Уым сыл стыр пирæнгонтæй мит уарын куы байдыдта, уæд æй Гуырдыыхан базыдта, йæ бур Къуыдза йæ кæй фæсайдта æмæ миты бардуаджы, Бонвæроны кæй ауагъта. Кутатæй фæстæмæ рафæдис кодтой. Мит сыл тыхджынайтыхджындæр уарыдис. Рацъмæ куы æрбахæццæ сты, уæд мит афтæ арф ныууарыдис, æмæ сæ бæхты рохтæм схæццæ ис. Уым сæм адæм æрхатыдтой: „Мауал ацæут, мит уæ бæхты уонтæм схæццæ ис æмæ ам, махмæ лæуут, цалыномæ схур уа, уæдмæ“. Уый нæ бакоммæ кастис æмæ ацыдис дарддæр. Загъта сын: „Ацы хъæуæн абонæй фæстæмæ йæ ном хуындзæн „Он“, æмæ мит йæ бæхы онтæм схæццæ ис.

Уырдыгæй куы ацыдысты, уæд ноджы фыддæр æмæ фыддæр схъызыдис, æмæ ма Къуындармæ схæццæ сты. Уым бæхæй, лæгæй ныссалдысты æмæ ныкъуыдыртæ сты. Уæдæй фæстæмæ уыцы бæстæты ном байдыдтой хонын—Къуыдар, ома Къуыдыр.

Хурбадæны хохæн йæ ном уæдæй фæстæмæ хонынц Бурсамдзели. Уый уый фæдыл æмæ Гуырдыыхан йæ дæгъæлтæ

куы лавардта бур æмæ къутуйы ас нард усмæ, уæд / ын
Хару йæ хъусы бадзырдта: „Æз ыл не ‘ууæндын, бурхытæ ду-
вас дæ сайдзæн!“

Гъе уыдонæй цы ницы фæдтат, уæ рын, уæ сонæй дæр
æндæр мацы фенут.

8. Бурсамдзелийы аргъау

Тамар-паддзах уыди Бурсамдзелийæн йæ бинойнаг. Бур-
самдзели лæг уыд æмæ царди хохы сæр. Æмæ уыцы хохы
хуыдтой Бурсамдзели. Йæ цъупп дынджыр фæз уыди. Йæ хæдза-
ры хæлдæн йæ фæйнаджытæ сбутьро сты. Фæз уыди сыр-
ты бæгайæ йедзаг. Уыцы рæстæджы мит нæ уарыд. Бонвæ-
рон ахст уыди Бурсамдзелийæн, æмæ йæ чырыны нывæрдта.
Йæ бæхты рæгъау Бурсамдзелийæн хызти Имереты.

Иу бон куы уыди, уæд Бурсамдзели сфæнд кодта йæ
бæхты бабæрæг кæнын. Куы цыди, уæд йæ усмæ радта дæ-
гъæлтæ æмæ йын ныффæдзæхста, цæмæй ма бакæна чырыны
дуар, — „кæннод мæ, зæгъгæ, фесафдзынæ“.

Араст Бурсамдзели йæ бæхтæ уынынмæ.

Иу хæдзармæ æрфысым кодта æмæ йын фысымты ус
аходæн æрцæттæ кодта. Йæ сывæллон дуармæ бæгъæмзæнгæй
рауади, фæстæмæ уайтагъд базгъордта æмæ дзуры: „Нана,
арвæй урс цыдæртæ хауы æмæ дзы къæхтæ æмæ къухтæ
сийынц“.

Бурсамдзели бамбæрста, бæлвырд, ус стъалыйы кæи ауагъ-
та. Фæстади, фынг иуварс авардта, йæ бæхыл абадт æмæ
фæстæмæ раздæхт.

Сгубымимæ куы схæццæ, уæд бæхæн мит йе сгубытæм
схæццæ, æмæ уыцы бæстыл Сгубыми сæвардта.

Иинæ хъæумæ куы схæццæ, уæд уым мит бæхæн йе ‘уæн-
тæм схæццæ æмæ йыл сæвардта Оны-калак.

Къуыдармæ куы ссыд, уæд уым йæ бæх амард æмæ йыл
Къуыдар сæвардта.

Уæд хуыцауæн сбустæ кодта æмæ йæхи зæххы бын фес-
тын кодта, зæгъгæ, „мæ зæхх цъити-уат фæцис“.

Тамармә унди искәйуәттә. Хуыссәнтә-иу хуры куы аппаратой, уәд-иу зәхмә нә хаудтой.

Искәйуәттәй сә иу Тамармә әвәст цыд бакодта: Тамар әмә йәхи усән ләшпүтә райгуырди.

Райсом та хуры тынтыл аппаратә хуыссәнтә әмә хуыссәнтә зәхмә әрхаудысты.

Райсом сә фәрсы: „Чи мын сарәзта ахәм ми? „Уәд әм чи фәрәдыд, уымән загъта: „Далә Цхетайы сәрмә цы ныв ис, уый мын кәд әрбахәссай, уәд мын ләгән бәздзынә, кәннәд дә фесафдзынән“.

Куы йәм ахәцпә, уәд Тамар скуывта хуыцаумә: „Хуыцау, дон куыд раивыла әмә йә куыд фесафа“.

Уәд фәкаст Тамар әмә дон дәләмә афардәг. Йә искәйуәттәм дзуры: „Мә ләшпуйы мын ма фенын кәнүт. Ахәссут әй әмә йә доны баппарут!“

Искәйуоны ләшпү дзәбәх хъазын хъом фәци.

Тамар әм бахәләг кодта әмә загъта: „Афонмә мәнән дәр мә ләшпү афтә уанд. Ох, мәныл цы рәдыдтә әрцыди, уый никәуыл: фыццаг уыд әмә Бонвәрон ауагътон әмә бәстә зәйуат фәци, аннә уый әмә мә ләджы фесәфтон, Бурсамдзелийы хуызән ләг, бәсты сой аласта дон, әртыккаг, мә ләшпуйы ма та цәуыл фесәфтон, мә гуыбыны чи сәвзәр, уый“.

Искәйуәттә йыи загътой: „Кәд нын ницы кәндзынә, уәд дын әй фенын кәндзыстәм“.

Уәд Тамар дәр бацин кодта йә ләшпуйыл, йә хъәбыс-мә йә райста.

Ләшпү загъта: „Әй, нана, ам куыд хъармдәр у!“

Уәдәй фәстәмә баззад, мады хъәбыс аджындәр кәй у, уый.

9. Сауджын æмæ Уастырджи

ᲑᲗᲚᲙᲗᲚᲙᲗᲚᲙ
ᲑᲗᲚᲙᲗᲚᲙᲗᲚᲙ

Кæддæр ну сауджын саргы бæхыл цыди йæ улупа* исынмæ горæтмæ. Фæндагыл рахызти йæ бæхæй, донь былл æй хизгæ ауагъта æд сахсæн**, йæхæдæг æрбадти донь былл æмæ йæхи сыгъдæг кодта.

Уалывмæ йæ ну цъæх бæхджын æрбаййæфта. Уый уыди Уастырджи. Сауджын æй цæмæй зыдта. Суагъта сауджыны бахима Уастырджи дæр йæ бæх. Дыууæ лæдгы нумæ æрбадтысты æмæ ныхас кæнынц. Ну дзæвгар куы афæстиат сты, цæуын афон куы араввахси, уæд Уастырджи йæ хордзенæй сивта ну дзул, æртæ дихы йæ акодта, æмæ дзы ну сауджы-нæн радта, ну йæхицæн ныууагъта, иннæ та фæстæмæ хордзены цæвæрдта: „Искуы ныл, зæгъгæ, фæндагыл стонгæймæ-лæг адæймаг куы сæмбæла, уæд æй уымæн ратдзыстæм.“ Алчи дæр сæ йæ хай бахордта. Стæй Уастырджи бæхтæ здахынмæ ауади: цæуын афон дæр сын уыди.

Дзул сауджынмæ мæлæты адджын фæкасти, ахæрын ма йæ дзы фæндыди, æмæ куыддæр Уастырджи фæаууон и, афтæ хордзенмæ фæлæбурдта, дзул фелвæста æмæ йыл хæрын-ныл ралæууыди. Фæстæмæ ма дзы авæрынмæ хъавыди, фæлæ йæ йæ цæст нал бауарзта.

Уалывмæ Уастырджи бæхтæ æрбаласта, саргытæ сын сæвæрдта, сауджыны сбадын кодта, стæй йæхæдæг дæр бæхыл сбалывмæ хъавыди.

— Ам нæ мацы ферох уæд!—загъта Уастырджи æмæ хордзен асгæрста.

Дзул хордзены нал уыди. Уастырджи йæхи ранагур-бацагургæнæг скодта, кæм бадтысты, уым „кæд, зæгъгæ, ам искуы æрхауди“. Сауджын хъуыддæг бамбæрста æмæ йæхи ныхъхъус кодта.

— Ам дзул нæ федтай? Цыма цы фæцаданд?—бафарста сауджыны Уастырджи.

Сауджын сомь кæны, ард хæры:

— Чырыстийы арды стæн, ницы федтон, ницы бахордтон!

Цы гæнæн уыди? Сæ бæхтыл сбадтысты дыууæ дæр æмæ арастысты. Уыцы хъæуы æлдары фырт мæлæтдзаг рынчын уыди, æмæ йæ чи сдзæбæх кодтаид, уымæн æлдар радтаид.

* Улупа—мызд.

** Сахсæн—бæхи къæхтæ бæдтан.

бирæ æхца. Ацы хабар фехъусгæйæ, Уастырджи загъта сауджынæн:

— Цом, нæ уды фыд, сдзæбæх кæнæм уыцы лæппуйы æмæ тынг бирæ æхца нæ дзыппы ныккалдзыстæм.

Сауджын сразы. Бацыдысты рынчыны хæдзармæ. Уастырджи лæппуйы агъæртт кодта, ныккасти йæ хуылфмæ: низ зæрдæйыл сатæг сау къуыбылойæ лæууыди. Ахицæн кодта Уастырджи низ æмæ зæрдæйы кæрæдзийæ, æмæ лæппу фæдзæбæх и.

Æлдар тынг фæцин кодта, стыр куывд скодта, стæй Уастырджи æмæ сауджынæн фондз мины сыгъзæрин æхца радта. Уыдон уырдыгæй уыцы иу цыдæй ацыдысты суанг горæтмæ. Тынг рынчын разынди инæлары фырт. Бирæ æхца рахицæн кодта фыд йæ фырты сдзæбæхгæнæггаг. Æвæццæгæн, сауджынмæ æхца исын хорз фæкаст æмæ Уастырджийы нал уагъта:

— Цом æмæ ма уыцы лæппуйы дæр сдзæбæх кæнæм.

Уастырджи сразы, бацыдысты та рынчыны хæдзармæ.

— Ацы хатт, сауджын, рынчыны ды сдзæбæх кæн,— загъта Уастырджи,— афтæ æмбæлы: æхца кæд æмхуызон уардзыстæм, уæд рынчынты дæр хъуамæ радгай дзæбæх кæнæм.

Сауджын рынчыны сдзæбæх кæныныл сразы. Бацыди инæлармæ æмæ дыууæ афтæ бадзырдтой: кæд сауджын лæппуйы сдзæбæх кæна, уæд ын инæлар дæс мины бафидæд, нæ уый нæй, уæд сауджыны æрцауындзæд.

Сауджын баздæхти æмæ йæ ‘мбалы фæзмгæйæ, лæппуйы агъæртт кодта. Лæппу схъыпп дæр нал бафæрæзта— йæ уд фелвæста. Сауджыны уыцы сахатыл æрцахстой æмæ йæ ауындзæнмæ акодтой.

Уæд æм Уастырджи йæхи хæстæг баласта æмæ йæм дзуры:

— Сауджын, уæ сауджын, зæгъ мын, чи бахордта дзул æмæ дæ фæрвæзын кæнон.

— Чырыстийы стæн, нæ бахордтон, нæ зонын, чи йæ бахордта, уый дæр, фæлæ ма кæд дæ бон исты у, уæд дæ уазæг дæн æмæ мæ фæрвæзын кæн!

— Уæдæ, нæ зоныс, дзул чи бахордта, уый?— бафарста та йæ Уастырджи дыккаг хатт.

— Чырыстийы арды стæн, нæ зонын!— загъта та сауджын. Уастырджи фæтæригъæд кодта сауджынæн, ацыди, лæппу

սւյի սձաճախ կոճա, սաւճյնի ննգանայ սարցաւա տաճա, տա
ճիրա ախա ռայսա.

Ըյկկաղ թոն սաւճյն յաւ ալա ռայսա ճաճա յա յորճ
աճալ Աասւրճյնիճա ֆաճաճա յա յաճարճա ռաճաճա. Իւ
րան սա սւր ճոնի ալիճն թախուճի: յա ճի յիճ նա ալիճ, յա
ճրան. Ըոն տա տնղ յալճ ալիճ.

Աասւրճի թախ նիկարճիճա կոճա ճաճա ճոնի ննա
ճիլճա ախիճա. Տաւճյն ճար ալճա ճաճաճա ճոնի թարճա
յա թախ, ֆալա յա ճոն յա սարլ սիճա. Թախան թա յա յալս-
աճա ճնճիճա, ճաղան տա յա սար. Աաճ տա յաճ Աասւրճի
խար կանի:

— Եյ, սաւճյն, ճալ ճի թախորճա, ալիճ սխար կան ճաճա
տա ճա ֆարաճն կանոն!

— Կարիճիճի ճան, նիճա թախորճոն, ճի յա թախորճա,
ալիճ ճար նա ճոնի,—ճաղա տա սաւճյն,—ֆալա ճա ալաճ
ճան ճաճա թա ֆարաճն կան.

Աալ նալ ալիճ, ճաղ սալիճ, ալճճար նա սալի ճալ
խարճի. Աասւրճի յաճ ճոնճա յախ նիկոճա. Ալիճ յալ
նիխալիճի ճաճա ալիճ ռաճյա յալսկաճա ռարաճա.

Ըյկկաղ թոն թալճաճա, ճալ կաճ յորճոյ, ալճճաճա ար-
խալճա սա. Աասւրճի ճաղա:

— Կայ նր նա ախա թարաճա, կանոն թա սա կաճ թար-
ալճիճա, ալճի նա յա յաճարճա յիճան ֆանճալ կալ ճալ?

Ալիճ նիխալիճա Աասւրճի սիճա ախա ճաճա սա արճա
ճիլ կանի. Տաւճյնան ֆիճաղ ճար յա ալ ալիճ, ռիճիճի,
ճաղաճա, ալիճ սձաճախ կոճա ճաճա յալիճան ֆիլճար ախա յա-
ճան. Նր սա Աասւրճի արճա ճիլ կալ կոճա, ալճ սաւճ-
յն տա ալճա ախալ ալիճ: „արճա յալիճ սա սանճան, ճալ-
ալ ճի յալիճան ալճանի, յա յալ տա թանան ռաճանի.“
Աաճ ճանալիճա ճարաճա, ֆալաճա ալիճ, ֆաճաճա ֆաճա-
լի, ֆար թալի ճի ալճալ, ալիճ նալ ճիճա. Իւ յալ թալ ֆա-
լալալալի, յա կալալ նիլալիճա յալի Աասւրճիճա յաճալ
թալաճա ճաճա յա ֆարս:

— Ալիճ թա ալճ, ֆալա սա արճա յալի ճալան կանի, նա-
լաճալ ճալալ յաճաճա կալ նա ճաճա, ալճ արճիկաղ յալ տա
կայ ալճան?

— Ёртыккаг хай та, дзул чи бахордта, уыман рапудзыг тæм.

Сауджын фыр цинай йæ бынаты скафыд æмæ схъæркодта:

— Уæдæ хуыцауæй бузныг, дыууæ хайы дзы мæнмæ цæуы, дзул æз бахордтон! Чырыстийы стæн, дзул æз бахордтон!

Уæд Уастырджи æхцатæ иуылдæр систа æмæ загъта сауджынæн:

— Уый дын æхцатæ иуылдæр, мæн дзы нæ хъæуы... Загъын дын ныр, æз дæн Уастырджи. Мæн базонын фæндыди, цы у, цы мыггаг у сауджын, æмæ йæ базыдтон. Ды, динамонæг уæвгæйæ, афтæ мæнгард æмæ зыд кæм разындтæ, уым дын уый мæ арфæ: бирæ æхца ис, фæлæ дын дзы бæркад ма уæд!.. Дæ гуыбын æфсæст уæвгæйæ, дæ цæст ма æфсæдæт.

Ацы ныхæстæ загъгæйæ, Уастырджи йæ бæх ныццафтæ кодта æмæ фæаууони.

10. Зыд лæг

Царди, уыди иу зыд лæг. Иу хатт ныххуыссыди, фæлæ йæ хуыссæг нæ ахста æмæ йæхицæн хъуыдытæ æмæ сагъæстæ кодта.

Афтæмæй хъусы, чидæр æм дзуры: „Мæнæ дын чыссæ, кæд дæ хъæзныг суæвын фæнды, уæд. Йæ мидæг æрмæст иу сыгъзæрин хъул ис, æндæр нæ, фæлæ уыцы сыгъзæрин куысисай, уæд та йæ бынаты æндæр фестдзæн. Цæй бæрц дæ фæнды, уый бæрц дзы фæис сыгъзæринтæ, стæй чыссæ цæугæдоны баппар. Цалынмæ чыссæ доны баппарай, уалынмæ дын сыгъзæринтæй хардзкæныны бар нæй, уæд сыгъзæринтæ къæйы гæшæлтæ фестдзысты“.

Зыд лæг цинай марди. Чыссæйæ сыгъзæринтæ исын байдыдта. Иу сыгъзæрин хъул-иу куы систа, уæд-иу йæ бынаты æндæр фæвзæрди. „Кæсыс,—загъы йæхицæн,—цы амонд мæм æрцыди?! Ахсæв бонмæ æгас кæри скæндзынæн сыгъзæрин хъултæй æмæ схъæзныг уыдзынæн, райсом раджы чыссæ доны баппардзынæн æмæ стæй паракатæй цæрын байдайдзынæн.“

Фæлæ куы сбони, уæд æндæр фæнд скодта, иу ахæм сыгъзæринты кæри ма скæнон, абон-изæрæн ма фæбадон ма чыссæйы уæлхъус!“

Изæрмæ дыккаг сыгъзæринты кæри скодта æмæ та йæхинымæры хъуыдытæ кæны: — „Ныр æцæг ай цу? Ахæм чыссæ донь æппарон? Цæман! Ноджыдæр ма дзы æрæмбырд кæнон сыгъзæринтæ, ноджыдæр!“

Исын та байдытæ чыссæйæ сыгъзæринтæ æмæ та стыр кæри скодта. Уый фæстæ дæр та йæ фæндыди ноджы дæр сыгъзæринтæ исын, афтæмæй чыссæ йæ къухæй нал цух кодта.

Лæгæн стонджы уыди, фæлæ йæ хæдзары хус къæбæр йедтæмæ ницы уыди. Анæуын æмæ дзæбæх хæринаг балханыны фадат дæр ын нæ уыди: йæ сыгъзæринтæ къæйтæ фестаданкой, уымæн æмæ йæ чыссæ донь нæма баппæрста. Стонджы йын у, фæлæ йæ чыссæйæ фæцух кæнын нæ фæнды. Тагъд-тагъд-иу чысыл хус къæбæр ахордта æмæ та-иу сыгъзæрин хъултæ исын байдытæ. Æхсæв ралæууыд, фæлæ зыл лæгæн хуыссæг дæр нал ис, сыгъзæринтæ тагъд-тагъд исы чыссæйæ...

Къуыри рацыди, мæй ацыди, аз дæр аивгъуыдта, зыл лæг уæддæр йæ чыссæ не ‘ппары: „Хорздзинадæй чи бафсæдзæн, — зæгъы, — алкæйы дæр фылдæр хъæуы!“ Йæ фыццагон мæгуыр цардæй цары. Парахатæй царинаг кæй уыди æмæ иннæ адæмæн ахъаз кæринаг, уый йæ ферох и. Иуæй-иу хатт-иу æрсагъæс кодта æмæ-иу йæ чыссæ донмæ фæхаста, фæлæ та-иу æрфæсмон кодта æмæ-иу æй фæстæмæ æрхаста: йæ цæстæй донь æппарынмæ нæ уарзта.

Зыл лæг базæронди, йæ сыгъзæринтæй фæлуредæр сси, уæддæр не ‘нцæди йæ чыссæйæ сыгъзæрин хъултæ исынæй... Афтæмæй амарди мæгуырæй йæ сыгъзæрин кæриты уæлæ, йæ чыссæйы фидар хæцгæйæ.

11. Иу чызджы аргъау

Иу рæсугъд чызг афтæ, мой, дам, кæнын, мемæ йæхи чи баныгæна, ахæм лæшпуйæ.

Иу мæгуыр лæджы лæшпу сразы ис. Чызг уайтагъд амардис, æмæ йын лæшпуйы дæр йемæ баныгæдтой.

Йæ бæх ингæны уæлхъус слæууыд æмæ тæригъæдтаджы уаст кæны. Уалынмæ уæлæ рацæуы стонг бирæгъ.

Бæх ын афта:

— Уæ, бирæгъ, рацу, мæнæ ам ракъах дæ бирæгъы дæмбытæй æмæ дын мæ агъды фарсæй—æхсæвæр.

Бирæгъ къахта, цалынмæ йæ бон уыди, уæдмæ, стæй дын æй бæх ныззæвæт кодта æмæ цыппар цыппæрæм хайы фæхаудта.

Уæд та дын уæлæ арæ рацæуы. Бæх та уымæ дæр дзуры:

— Уæ арæ, рацу, мæнæ ам дæ арсы дæмбытæй ракъах æмæ дын мæ агъды фарсæ—æхсæвæр.

Арæ фæкъахта, фæкъахта, стæй аныр бæхы агъдыл ныхæцон куыд загъта, афтæ дын æй бæх йæ тых, йæ бонæй ныццафта, æмæ арæ ныппырхи.

Арсы къахтаей лæшпуйы чырын ысынд æмæ лæшпу схызти.

Уыцы рæстæджы сауджын уæларвæй æрцæйцыд æмæ йæм едзырта:

— О, уæлæ сауджын, дæхимæ мæ сис æмæ дын мæрдты бæсты хабæртгæ фæдзурон.

Сауджын æй нæ иста, фæлæ йын æхцатæ куы баныфæ æвæрдта, уæд æй систа уæларвмæ, йæхæдæг та зæхмæ æрхызт.

Лæшпу ма сауджынæн бæргæ дзырдта, æхца дæр дæ нал хъауы, аргъæв мæ, загъгæ, фæлæ йæ сауджын фыд æлгъыст фæкодта:

— Зæхмæ макуы уал æрхиз!

Лæшпу уæларвыл баззад. Иу цъус—бирæ дзы куы фæцис, уæд сфæлмæцыд æмæ Уастырджымæ бацыд уазæгуат.

Уастырджи йыл бацын кодта æмæ йæ бафарста:

— Æдт, хæххон лæг, кæм уыдтæ, цы кæныс?

Лæшпу йын радзырдта, афтæ-афтæ, дам, æрцыд мæ хъуынд-

— Դե հորչախայ փեսաֆոն, Մастырджի, Байсаны дуарմա, уаллон харын хьом куы фадэен, уэд ратахтэи эмэ мэнэ ныр базаронд дэн, афтэмэй схэщэ дэн. Мэ раздэры хьару мэм куы уайд, уэд эй эз фэхэщэ кэнин.

Уэд Уастырджի цэргэсыл зэды кэлмэрзэн асэрфта эмэ та йэ раздэры хьару йе уэнгты бацуд. Афтэмэй цэргэс ратахт эмэ лэшпуйы зэхмэ эрхэщэ кодта.

Лэшпу бахауд Байсаны փысгэсмэ, փысгэс эй արփарста: „Շի դե, կեճեմ լաւույս?“

Лэшпу йын афта: „Байсанмэ лэуын, Байсаны уазэг дэн“. Фыййау лэшпуйэи радзырдта, зэгьгэ, Байсан йэ дыууэ чындзы чындзы арвиты, йэ лэшпуйэи та ус кэны эмэ стыр чындзэхсэв арымысыд. Арта фондзыссэдз хумскь хьуццятэ аргэвста, артафондзыссэдз та байраг бэхтэ.

Уалымэ чындзэхэджытэ арцыдысты, сэ размэ рацыдысты Байсаны адэм дэр эмэ стыр чындзэхсэв кэнынл схэщыдысты.

Байсан йе ‘ххуырстытэи загьта, цэмайдэриддэр ин чындзэхсэвмэ йэ адэмы иуылдэр архуыдтаиккой. Хуынд куы фесты, уэд чындз афта: Байсан, дэ адэм иуыл ам не сты?

— Байсан афта: „Иуылдэр ам сты, армэст ма фиййэутимэ иу мэгуыр лэг баззадис“.

Чындз афта: „Хонын мэгуыры хьэуы, уый йедтэмэ хьэзынг йэ хэдзары дэр бахэрдзэн“.

Лэшпуйы дын арбакодтой эмэ дын уыцы рэстэджы кэсынц эмэ дэла арта барэджы арбатэрынц. Нэуу сыскьуынынц эмэ йэ хурыл цэвынц. Уыдон уыдысты, бирэгьтэи кэй ашарстой, уыцы лэшпутэ.

— Айт, нэ фыд, куыдтэ дэ? тарегэ ма кэи!—фэхьэр кодтой лэшпутэ. Байсаны бинонты ныццагьтой эмэ сэ мад эмэ сэ фыдима рафардэг сты...

Уыдонэй куыд ныцы фэдтай, дэ рын, дэ сонэй дэр аендэр мацы фен.

12. Карз фыд æмæ йæ лæппу

(Мæгуыр лæг æмæ мæгуыр ус)

Раджы ма раджы дын уыдис мæгуыр лæг æмæ мæгуыр ус. Уыдон уыдысты æнæзæнæг æмæ сын иу лæппу райгуыр дис. Лæппу бон уыдисны рæзти, æхсæв—уылынг æмæ уайтагъд ус курынвæнд скодта.

Йæ мад æррынчын æмæ амарди. Лæппу ус курынмæ араст кодта. Цæуын байдыдта, цæуын байдыдта æмæ йæм дæлвæндагæй калм сласт, кæрæдзийæн „æгас цæуай“ загътой, стæй йæ калм бафарста „кæдæм цæуыс“, зæгъгæ. Уый йын загъта: „усгур цæуын“. Уæд ын калм афтæ: „Мæнмæ иу мæгуыраугомау чызг ис, æмæ дæ кæд фæнды, уæд æй фен.“

Лæппу ныццыз æмæ чызгмæ куы бакаст, уæд сæтдзуйæ баззад. Чызгæн йæ сыгъзарин сæрыхъуынтæ йæ фатхъултæм æрхæццæ сты. Хуртæ æмæ дзы мæйтæ касти.

Фæлæ лæппу хъуыдыты ацыз: „Ныр мæ уый чи фехъуса, калмы чызджы ракуырдыта, уый мын цы зæгъдзæн“. Фæлæ уæддæр нысангарз ныууагъта. Куы ‘рбацызд, уæд æй йæ фыд фæрсы: „Ракуырдытай ус?“

— Калмы чызг ракуырдытон, хорз чызг,—загъта лæппу.

Уæд ын йæ фыд афтæ: „Ацу, дæ мад мæрдтæм иу къухдарæн фæхаста, æмæ кæд уый æрхæссай, уæд дæ ус дæхи, кæннод та дæ ус мæн.“

Лæппу ныккатай кодта æмæ ныццыз, чызгæн рахабар кодта, уæд ын чызг загъта: „Ссу уæлæ дзыцца æмæ дадамæ æмæ дын хæргæфст зыгъуыммæ сифтындздысты, зыгъуыммæ йыл цæфхæдтæ басалдздысты æмæ дæ уый фæхæццæ кæндзæн мæрдты бæстæм.“

Ацыз лæппу æмæ йын хæргæфст, чызг куыд загъта, афтæ йын сифтыгътой, æмæ араст кодта.

Цæуын байдыдта, цæуын байдыдта, æмæ иу гал цъæх нæууыл куы ныхъхъылдынтæ кæны, уæд диссаг æмæ цъæх кæрдæг нæ хæры, фæлæ лæджы рихитæ æууилы.

— Цæмæн афтæ кæныс, ацы гал? Цъæх кæрдæг куы нæ хæрыс, æмæ рихитæ цæмæн æууилыс?

Уәд ын гал загъта: „Ацу, кәд мәрды бәстәйә раздәхай, уәд дын әй зәгъдзынән“.

Дарддәр та араст әмә иу ләг әмә иу усән сә уәлә фысдарм, сә быны далысдарм әмә әнцәд хуыссынц, сә дыууәйән дәр фаг уыдысты сә хуыссәнтә.

— Цәмән уыл афтә хорз әххәссынц?—бафарста ләшпу.

— Ацу, фәстәмә кәд раздәхай, уәд дын әй зәгъдзыстәм.

Дарддәр та цәуы, әмә ус әмә ләгән сә уәлә галдзарм, сә быны галдзарм әмә кәрәдзи ратон-батон кәнынц.

— Цәмән афтә кәнүт, ацы ләг әмә ус?—уә дыууәйән фаг дәр куы у, уәд,—бафарста та ләшпу.

— Ацу, фәстәмә кәд раздәхай, уәд дын әй зәгъдзыстәм!

Дарддәр та ацыд әмә иу ус сәгътә дуцы әмә йә кьәртә йә фуйә кәлы, әмә сә уәддәр дуцы әмә дуцы.

— Цәмән афтә кәныс, ацы ус?—бафарста та ләшпу.

— Ацу, фәстәмә кәд раздәхай, уәд дын әй зәгъдзынән,—загъта ус.

Дарддәр та ацыд әмә иу ус теманәй хәхты кәрәдзимә рәхсы.

— Цәмән афтә кәныс, ацы ус?—бафарста та ләшпу.

— Ацу, фәстәмә кәд раздәхай, уәд дын әй зәгъдзынән.

Дарддәр та ацыд әмә иу әвзист хәдзари әвзист кьәләтджынтыл бадынц зәронд ләгтә, әвзист ләдәджытә сә кьухты, афтәмәй әмә алы хәрд, нозт сә разы.

— Цәмән афтә бадут?—бафарста та ләшпу.

— Ацу, фәстәмә куы раздәхай, уәд дын әй зәгъдзыстәм.

Дарддәр цәуы әмә бахәццә мәрды бәстәм. Хәргәвет дуармә әрбаста, ләшпутә хьуләй хьазыдысты уәлхәдзари әмә уыдонмә схызт.

Афстау куры хьултә әмә йын дзы ничи дәтты. Ләшпын-әрәджнау ын иу ләшпу хьул радта.

Хьазын байдыдта, хьазын байдыдта әмә сын сә хьултә иуылдәр рамбылдта.

— Мах уәләуыл уыдыстәм дыууә файнусты әмә мән
тых кодта мә файнуст, ныр мәрдты 'рдыгәй мән фесты' әмә
сә уый фыдәнән дуцын.

Дарддәр та әрбахәцпә, галдзарм әмә хьугдзарм кәуыл
уыд, уыдонмә әмә сә бафарста.

Уыдон ын загътой: „Мах уәләуыл дәр кәрәдзи нә
уарзтам әмә мәрдты дәр“.

Уый фәстә әрбахәцпә, фысдзарм әмә далысдзармы чи
хуыссыди, уыдонмә әмә та сә бафарста.

Уыдон загътой: „Мах уәләуыл дәр кәрәдзи бирә уарз-
там әмә мәрдты дәр“.

Уый фәстә та бахәцпә галмә әмә та уый дәр бафар-
ста.

Гал загъта: „Әз уәләуыл уыдтән цәдис фарсы гал
әмә-иу мән ацы рихиты хицау-ләг сарәзта иу уырдыг, стәй-
иу йәхи галән цьәх хос —радта, мәнән та хьәмпы муртә,
стәй-иу мән ме рагъ ныххоста, әмә йын ныр мәрдты 'рды-
гәй йә рихитә әууилын.

Стәй уый әрбахәцпә йә фыдмә әмә йын кьухдарән
фенын кодта. Уәд та йын йә фыд загъта:

— Нәй, уымәй дәр нә уыдзән. Ацу, дыууадәс бонгәны
иу бон бакән, мәнә сә сыгъзәрин чырвасы дзаг тауинаг
байтау әмә сә уыцы бон иу нәмыджы онг әруидз. Гъе, уәд
дә ус дәхи, кәннод мән.

Уәд та ләшпу йә кайстәм ацыд әмә та рахабар кодта,
катайгәнгә. Йә усаг та йын загъта:

— Ацу әмә дзицца әмә дадайән загъ. Уыдон сохъуыр
уәйыг әмә кьуылых уәйыг сифтындздысты әмә афәлдах-
дысты дыууадәс бонгәны. Стәй сыгъзәрин чырвазы нымә-
дәй тауинаг ахәсс, байтау әй әмә стәй бәстыл цы мәлдз-
гунтә ис, уыдонмә фәсид, әмә сә уыдон әруидздысты.

Әцәгдәр сохъуыр уәйыг әмә кьуылых уәйыг аходән
афонмә дыууадәс бонгәнды афәлдәхтой. Стәй йә байтыдтой,
баластой йә. Фәдзырдта, бәстыл цы мәлдзгунтә уыд, уыдон-
мә, уыдон әрцыдысты әмә уайтагъд сыгъзәрин чырваз бай-
дзаг кодтой. Ләшпу та йә йә фыдмә бахаста. Фыд нымайын
райдыдта, нымайын райдыдта әмә ныццин кодта, иу нәмыг дзы
әә фаг кәны, зәгъгә.

Уалынмæ кбууылых мæлдзыг ныхъхъæр кодта, зæгъгæ, фæхæссын уыцы нæмыг“ и,

Уæд та фыд загъта:

— Нæй, афтæмæй дæр нæ уыздæн. Ацу, кæд ахæм лæг ссарай, дæргъмæ уыдисны чи уа, фæрсмæ уылынг, уæд дæ ус дæхи, кæннод дæ ус мæн.

Лæппу ныккатæйттæ кодта æмæ та йæ каистæн рахабар кодта. Уæд та йын йæ усаг загъта:

— Ацу, дзицца æмæ та дадайæн зæгъ, уым, дам, сыгъзæрин къæлæтджыныл цы Къоца бады, уый рарвитут.

Къоцайы йæ фыд сбарста æмæ æцæг дæр дæргъмæ уылынг уыд, фæрсмæ та уыдисны.

Уæд лæппу Къоцайæн зæгъы:

— Ацы Къоца, искуы ма исчи мæрдты бæстæм ацыд æмæ æрыздæхт? Къоца загъта: „Ничи“.

— Уæдæ, мæ фыд, дæ уæрджытæй дæлæмæ цавддур фест. Лæг æцæг дæр йæ уæрджытæй дæлæмæ цавддур фестад.

— Ацы Къоца, исчи ма дыууадæс бонгæны, иу бон кæны, тауы æмæ сын сæ тауинаг уидзы.

Къоца та загъта: „Ничи!“

— Уæдæ, мæ фыд, дæ астæуæй дæлæмæ цавддур фест! Лæг та йæ астæуæй дæлæмæ цавддур фестад.

Стæй та лæппу афтæ:

— Ацы Къоца, искуы дæр ма уый æрцыд æмæ дæргъмæ уыдисны æмæ фæрсмæ уылынг лæг.

Къоца та загъта: „Никуы“.

Уæд лæппу загъта: „Уæдæ, мæ фыд, иуылдæр цавддур фест!“

Лæг иуылдæр цавддур фестад. Лæппу йæ дзæбугæй ныммур кодта, æлвасæн дуртæ сæ фæцарæзта æмæ сæ ныззылдта.

Йæхæдæг йæ ус æрхаста æмæ абон дæр цæры æмæ райсом дæр. Уыдон æрцыдмæ дзæбæхæй цæрут.

13. Бæхфæлдисын

Уыди иу хорз, æнæтæригъæдджын лæг æмæ йын лæппу райгуырди. Уыцы лæшпуйы кæнтæ* дæлдзæхмæ енцек** фæхастой. Уый фæстæ лæппу амарди. Мæрдты бæстæм куы цыди, уæд йæ бæхыл саргъ сæвæрдта, идон ын нæ уыди æмæ æхсынцъыйы цъарæй идон скодта, сывылдзы цъарæй та саргъ сарæзта, бæхыл рабадти æмæ цæуын райдыдта. Амбæлдысты йыл Дзандзет æмæ Дзарандзет—фæндаггон адæм æмæ сæхинымæры загътой:

„Зæд æрцæуы, дуаг æрцæуы“.—„Зæд дæр нæ дæн, дуаг дæр нæ дæн“,—загъта мæгуыр лæг.—Мæгуыр лæг дæн, мæрдтæм цæуын, хъуагджын дæн æмæ мæ хъуагджынай ма ауадзут!“ Дзандзет бæхæй рахызт æмæ йын хорз фæлдыст идон радта, Дзарандзет дæр бæхæй рахызт æмæ йын йæ саргъ радта.

Цæуын байддыдта æмæ йыл амбæлдысты хуры фырт Мæхæмæт, мæйы фырт Мæсæмæт, хъæзддыджы фырт Хæмæтхъан æмæ фæрныджы фырт Сæмæтхъан. Уыдон дæр та загътой: „Зæд æрцæуы, дуаг æрцæуы“, зæгъгæ.—„Зæд дæр нæ дæн, дуаг дæр нæ дæн, мæгуыр лæг дæн, хæстаг уарзаг уыдтæн, хъæубæсты уарзаг уыдтæн æмæ мæрдтæм цæуын хъуагдзинад æй-йафгæйæ æмæ мæ хъуагджынай ма ауадзут“,—зæгъгæ, загъта лæппу.

Хуры фырт Мæхæмæт бæхæй рахызти æмæ йын йе ‘фтаугæ радта, хæзддыджы фырт Хæмæтхъан йæ бæхæй рахызт æмæ йын йæ думетонг радта, фæрныджы фырт Сæмæтхъан бæхæй рахызт æмæ йын хорз ехс радта.

Уый фæстæ сæ лæппу фæрсы: „Куыд уыдзæни мæ фæндаг“, зæгъгæ.

Æмæ йын загътой: „Иу усæм бахæндæ уыдзынæ, йе ‘ндах бæндæнай, йæ судзин теманай, йæ æнгуырстуан фæхт, афтæмæй зæххы скъуыдтæ хуыйн.

Лæппу фæдис кодта æмæ сæ фæрсы: „Уый та цæмæн афтæ у?“

* Кæнтæ—навардæр удхæссæджы мыггаг.

** Енцек—кæнгæ лæппу.

— Уый та уымән афтæ у, — зæгъгæ, йын загътой, — уæлæуыл лымæнтæ дардта æмæ сæ ныр мæрдты фæндагыл фиды. Ис æмæ уымæй дарддæрыл азил. Йæ тæригъæд дæуæн дæр исты ракæндзæн.

— Уымæй куы баймгъуыйай, уæд та ну усмæ бахæццæ уыдзынæ, айчы даргъ бæндæнæй бæдты æмæ йын фаг нæ кæны.

— Уый та цæмæн афтæ у, — зæгъгæ, сæ фæрсы лæппу.

— Уый та уымән афтæ у, æмæ йæм-иу сыхæгты карк айк куы æрыфтыдта, уæд-иу æй бамбæхста æмæ йæ ныр мæрдты фæндагыл фиды. Ууыл дæр-иу дæрдты азил, науæд дын дæ фæндагæн йæ тæригъæд исты зиан ракæндзæн.

— Умæй æттæдæр куы ацæуай, уæд та ну усмæ бахæццæ уыдзынæ, сæдæ рæнхъы астæу бады, цъыфæйдзаг къæпи йæ къухы дары, афтæмæй, фæлæ йын иунаг хуымæй дæр бæркад нæй.

Бафарста та сæ, уый та цæмæн афтæ у, зæгъгæ.

„Уый та уымән афтæ у, зæгъгæ, загътой, — уæлæуыл йæхи гуыбун æфсæста, хæстæг нæ зыдта, сыхæгты нæ уарзта, бинонты мæт нæ кодта æмæ йæ ныр мæрдты бæсты фиды. Умæй дæр та дæрдты азил, дæ фæндагæн дын исты фидбылыз скæндзæн.

— Уымæй куы байвгъуыйай, уæд та ну усмæ бахæццæ уыдзынæ. Дыууæ хуымы астæу бады æмæ йын сæ сæдæ хуымы бæркад ис, сыгъзарин. Къæпи йæ къухы дары.

Дистæнгæ та сæ фæрсы лæппу, уый та цæмæн афтæ у?

— „Уый та уымән, æмæ уæлæуыл йæ гуыбын нæ уарзта, фæлæ бинонты æфсæста, хæстæджыты æмæ сыхæгты мæт кодта, æмæ ныр йæ мæрдты фæндаг у уæрæх. Уымæй цы дзырд фехъусай, уый дæ зæрдыл бадар стыр бæстæмæ цæудзынæ æмæ.

— Уымæй куы байвгъуыйай, уæд та ну усмæ бахæццæ уыдзынæ, сæдæ хъуджы дуцы, фæлæ йын сæ ну хъуджы бæркад нæй. — Уый та цæмæн у, зæгъгæ, та загъта. — Уый та уымән æмæ уæлæуыл йæхи гуыбын æфсæста, хæстæджы нæ зыдта, сыхæджы мæт нæ кодта æмæ йæ ныр мæрдты фæндагыл фиды. Ну фæрсты дзы азил, фæндаг судзæг у.

— Уымæй куы баивгъуырай, уæд та ну усмæ бахæццæ уыдзынæ, дыууæ хъуджы дуцы æмæ йын сæ сæдæ хъуджы бæркад цауы.

— Уый та цæмæн афтæ у?

— Уый та уымæн афтæ у, æмæ уæлæуыл йæхи гуыбын нæ уарзта, фæлæ бинонты æфсæста, хæстæг æмæ сыхаг дæр зыдта. Уымæй цы дзырд фехъусай, уый дæр дæ зæрдыл бадар, стыр бæстæмæ цауыс æмæ.

Уымæй та мидæгдæр куы бацауай, уæд та бахæццæ уыдзынæ иу усмæ, йе 'ккой къартайы къуымæл дары æмæ хæрдмæ æнхъизы æмæ уырдыгмæ йе 'фцæгкотыл кæлы.

Хуыцауы диссаг, зæгъгæ, загъта,—уый та цæмæн афтæ у?

— Уый та уымæн, æмæ-иу уæлæуыл къуымæл цæгъдгæйæ, сыхаг къуымæлгур куы бацыди, уæд ын нæ лавæрдта. Дæрдты дзы азил, уый дæр фæндагсудзæг у.

— Уымæй та æттæдæр куы ацауай, уæд лæг æмæ усмæ бахæццæ уыдзынæ. Галдзарм сæ быны, галдзарм сæ уæлæ, сæ чылдымтæ кæрæдзимæ сыздахтой, афтæмæй хуыссынц æмæ галдзарм кæрæдзимæ райваз-байваз кæнынц.

— Хуыцауы диссаг, уый та цæмæн афтæ у?

— Уый та уымæн афтæ у, æмæ уæлæуыл кæрæдзи нæ уарзтой. Уыдонæй дæр дæрдтыл азил, фæндагсудзæг сты.

— Уыдонæй дарддæр куы бацауай, уæд та лæг æмæ усмæ бахæццæ уыдзынæ. Тæрхъусдзарм сæ быны, тæрхъусдзарм сæ уæлæ. Дæлхъуыр-уæлхъуыр хуыссынц, æмæ сын сæ 'мбæрзæн фаг у.

— Хуыцауы диссаг, уый та цæмæн афтæ у?

— Уæлæуыл кæрæдзи бирæ уарзтой, дæлæуыл дæр кæрæдзи бирæ уарзынц æмæ сæ мæрдты фæндаг у уæрæх. Уыдонæй цы дзырд фехъусай, уый дæ зæрдыл бадар, стыр бæстæмæ цæрдзынæ æмæ.

— Уыдонæй фалдæр куы бацауай, уæд иу гадзамæ бахæццæ уыдзынæ. Фæндагыл дæргъмæ хуыссы æмæ йæ хуылфæй къæбылатæ рæйынц.

— Хуыцауы диссаг, уый та цæмæн афтæ у?

„Уый та уымæн афтæ у, æмæ амæй фæстæмæ цы адæм уа, уыдон сæ мад æмæ сæ фыды коммæ нал кæсдзысты, фæнд-

тæ сæхимæ исдзысты, æнæфæткæй дзурдзысты æмæ йæ мæрд-
ты бæсты фиддзысты. Уыдонæй дæр та-иу дæрдты фæндагсудзæг сты.

— Уымæй фалдæр куы бацауай, уæд тæрхоны бадæг адæммæ бахæццæ уыдзынæ, æвзист лæдзгуытæ сæ къухы, æв-
зист къæлæтджынтыл бадынц, æвзист фынгтæ сæ разы, стыр
кæрцытæ сæ уæлæ, нымæт худтæ счъылтæ, сыст æмæ лыскъзæй
дзаг.

— Хуыцауы диссаг, уый та цæмæн афтæ у?

— Уый та уымæн афтæ у, æмæ уæлæуыл, тæрхоны бадæг
уæвгæйæ, растæн зылыны тæрхон кодтой æмæ йæ ныр мæрдты
фæндагыл фидынц, фæндаг судзæг сты, æмæ сæ-иу дæрдты
азил.

— Уымæй фалдæр куы бацауай, уæд иу адæммæ бахæц-
цæ уыдзынæ, æвзист лæдзджытæ сæ къухы, æвзист къæлæт-
джынтыл бадынц, æвзист фынгтæ сæ разы, стыр кæрцытæ сæ
уæлæ, сæрак худтæ сæ уæлæ“.

— Хуыцауы диссаг, уый та цæмæн афтæ у?

— „Уый та уымæн афтæ у, æмæ уæлæуыл тæрхоны ба-
дæг уæвгæйæ, растæн раст тæрхон кодтой, зылынæн та зылы-
ны тæрхон, сæ мæрдты фæндаг ныр у уæрæх. Уыдонæй цы
дзырд фехъусай, уый дæ зæрдыл бадар, стыр бæстæмæ цау-
дзынæ æмæ. Баздæх сæм æмæ сæ бафарс!..“

Лæппу сæм фæцыди æмæ сæ бафарста дарддæры фæн-
дагæй.

— Дæллаг фæндаг у фæндагсудзæг, зæгъгæ, йын загътой,
уæллаг фæндаг хуызивæг. Астæуккаг фæндагыл ацаудзынæ
æмæ хиды хъусмæ ныххæццæ уыдзынæ, конд у фадхъæд æмæ
сывылдзæй. Байрагбæх тæрсаг, лæппубадæг—стъæлфаг, уы-
мæй ма фæтæрс, ныццафтæ йæ кæн æмæ афардæг уыдзынæ—
уыцы фарсмæ, дзæнæтмæ бакæсæн обаумæ бахæццæ уыдзы-
нæ. Сывæллæттæ дæм æхсыры цадæй рауайдзысты, „нæ мад
æрцауы“ дзурдзысты, „нæ фыд æрцауы“ дзурдзысты. Зæгъ
сын-иу: „баба дæр уын æрцаудзæн, нана дæр уын æрцау-
дзæн!..“

(Ацыд æмæ йыл æцæгдæр афтæ æмбæлдысты.) „Баба дæр
уын æрцаудзæн, нана дæр уын æрцаудзæн“,—зæгъгæ, сын

загъта, йæ дзыннæй сын дыууæйæн фæткъуы сласта сæ уары,—фæндаг кæми, уый мын бацамонут!

— Фæндаг мах бар нæу, не ‘хсæн сыгъзæрин дзыккуджын лæшпу бады, æмæ фæндаг уый бар у.

Сыгъзæрин дзыккуджын лæшпу рауади æмæ йæ разæй фæрасти. Дзæнæты цъæх кæрдæгыл ын йæ бæхæн æртæкъахыг фæсахсæн акодта, дзæнæты дуар ын хæр-хæргæнгæ байгом кодта. Хор-хоргæнгæ йын адæм сыстадысты. „о, æгас цæуай, уазæг, зæгъгæ, йын загътой, кæм уыдтæ, кувд уыдтæ?“

— Æз дæн Æрзимахо-Зимайхойы фырт, æхсæв райгуыр-тæн, боны та Сосланы æфсæдты фæцыдтæн, Гуры фидар ба-састон, æвахъомæй мæхицæн ном кæй скодтон, уый тыххæй мын айонг фæндаг уыдис.

— Уæлæмæ йæ скæнут, Сосланимæ æмхæстæг кувд уа. Уырымæгимæ æмбадæг кувд уа!

Уыцы марды удыбæстæ кæм и, ацы марды удыбæстæ дæр уым уæд.

14. Мæгуыр лæг æмæ хæйрæджытæ

Мæгуыр лæг Уастырджымæ бацыди адгур. Уастырджы йын радта мел, хордзентæ æмæ иумæцъис.

Рахаста сæ мæгуыр лæг æмæ хæйрæджыты паддзахмæ ныццъидис. Мейданыл тымбыл хахх æркодта æмæ йæ астæу сбадти. Хаххæй æрбахизæн нæ уыди нæ дæр тошпы нæмыгæн, нæ дæр къахæн: тых æрбахæссæн æм нæ уыди.

Уæд хæйрæджыты паддзах мæгуыр лæгмæ йæ ‘фсæдты æрбарвыста, фæлæ йын хаххы сæрты тых нæ арынц.

Мæгуыр лæг хордзенты ком айхæлдта æмæ скуывта: „Ме зæд, ме дуаг! Ам хæйрæджы ‘фсæдæй цыдæриддæр ис, мæ хордзены цы ныккæлой!“

Хæйрæджытæ хордзены фестæдысты. Сæ ком сын абаста æмæ сæ мæцъисæй нæмын байдыдта: кæмæн йæ цонг асаста, кæмæн йæ зæнг, чи мæлгæ акодта.

Хæйрæджытæ хордзенай кувын байдыдтой: „Цы зæд, цы дуаг дæ? Цæгъдгæ нæ ма фæкæн, уый йедтæмæ горæт дæ-уан ныуадздзыстæм“.

Ауагыта сә. Хәйрәджытәй удагас чи баззати, уыдон наддзахмә бацыдысты әмә йәм хъаст кодтой: „Әйрәдә-хәй фесәфәем! Тыхгәләг ын тых нә ары. Фәлидзыны йедтә-мә шын хос нал ис.“

Паддзах загъта: „Диссаг нә уыдзәни, ләг хәйрәгыл куы фәтых уа!“

Рарвыста йәм ноджы йә тыхджындәр әфсәдты әмә сә мәгуыр ләг ноджы фылдәр фәцагыта.

Уәд сыстадысты әмә фәлыгъдысты паддзах әмә йә адәм.

Горәт мәгуыр ләгән баззад. Мәгуыр ләг йе ‘мәер адә-мы әрцәрын кодта горәты.

Мәрдтәм куы бацыди мәгуыр ләг, уәд әй уым дуаргәс сгодтой.

Мәрдты тәрхонгәнджытә дзы минәвар сарәзтой удхәс-сәгмә, зәгъгә, „ацу әмә әртә аздыд сывәллоң кәм ис, уы-дон ныццагъд. Мәгуыр ләг удхәссәгән зыгъуыммә бацамыд-та, зәгъгә, „ацу әмә зәххыл лыстәг хъәд ныццагъд“.

Уый тыххәй мәгуыр ләгән зындон аскъуыддзаг код-той.

Зындоны дзы йә цагъд хәйрәджытә фәтарстысты әмә йә фәндыры хәәрәй дуармә асайдтой.

Бараст кодта мәгуыр ләг мәрдты хисдәр Барастриә, радзырдта йын йә рәстдзинад, әмә йын уәд дзәнәты бынат радтой.

15 Ләскъдзәрәны аргъау

Цуанон сырды фәстә цәугәйә, стыр хәхты уәйыджы хәдзармә бахауди әмә уым әхсәвиуат әркодта. Уәйыг кәмдәр балцы уыди әмә аенафоны куы әрцыди, уәд йә дуәрттә мидәгәй фидар әхгәдәй ссардта. Дистәгәнгәйә дуәрттә бахоста әмә бахъәр кодта:

— О, иу, иу! Хохаг цъиу дә әви тыхагур?

— Удәй мәхи хуызән нә уызән. Тыхагур мәм мачи цәуәд, — радзырдта ләг.

— О, дыууә! Бакәнут дыууә дуәрттә.

— Мә дыууә къухәй хәст кәуыл фәуон, уый мә дзәбахәй нал фәцәудзәни.

— О, әртә, әртә!

— Мә әргәтигъон фат цъиуы цәст ләр нә имгъуыйы.

— О, цыппар, цыппар!

— Цыппар дыхъусәджы мә әхсәвар фыцы.

— О, фондз, фондз!

— Фондз дзәбидыры мын сты фондз комздаджы.

— О, әхсәз, әхсәз!

— Әхсәз цәджджинаджы багәны әхсәвәрыл мә нуазинаг.

— О, авд, авд!

— Авд боны мә фаг сты уәйыджы азы коллаг.

— О, аст, аст!

— Аст боны цәуы, — фурды сарты алиуырдтон әмә уырдыгәй сәхъхъуыр уәйыджы бастәй сластон.

— Кәд чысыл фурд уыди?

— Чысыл фурд куыд уыди, цәргәс йә иу кәронәй иннә кәронмә тәхын куы нә фәрәзта.

— Әмә кәд ләшпын цәргәс уыд?

— Ләшпын цәргәс куыд уыди, Нарты хъәуы йә иу базырәй куы әмбәрзта.

— Әмә кәд чысыл хъәу уыди?

— Чысыл хъәу куыд уыди, хәрәг йә иу кәрон куы нууасыдаид, уәд иннә кәронмә куы нә хъуысти.

— Әмә кәд къәләу уыди?

— Къәләу кәцәй уыди, хәрды цәххы уәргътимә тәрхъусы куы әййәфта.

— Әмә кәд ләшпын тәрхъус уыди?

лә та иу райсом раджы ләпшу фын дзурынмә хъавыраҗы
мадән.

— О, әна дын амәла, уый дын цавәр әгъдау у,—дәхи
нәма сәхсыс, афтә аргъәуттә дзурынл фәвәйһыс, нә дәм
байхъусдзынән, цалынмә дәхи сыхсай, уалынмә.

— Нә хъәубәсты кьобор галтә цы уыдысты, уымәй нә
кәрти байдзаг сты, сәры хъуын уырдыг сыстади сә богътам.
Уәд сәм рацыд нә зәронд хъуг дәр, әрләууыди сә астау
әмә уый дәр нал әнцади уасынәй.

Әрбадымдта цәгатәй, әрхъуынтъыз ис арв, нал әрттивы
әнусы цьити хурзәрины рухемә.

Әмә та иу ахәм райсомы—раджы арты фарсмә әрбадти
Иунәг әмә та дзуры йә мадән:

— Фын та дын федтон, әна, фын. Цыма дыууә әхсина-
джы әртахтысты нә кәртмә, әфтуан хъәдыл әруагътой сә-
хи, баздәхтысты кәрәдзимә әмә царм-буар нал ныууагътой
сә уәлә; ног уард митау, нә кәрт урс-урсид адардта сә па-
кьуыйә. Ноджы нәм әрбацыдысты, хъәубәсты ләгәй чи уыд,
уыдон. Скъәтәй нын раластой мә саулохы, алвыдтой йын йә
барц әмә йә дымәг. О, әна, ацы әнахуыр фынтә цәмә цә-
уынц, уый мын куы нә радзурай, уәд дә нә ныууаддзынән.

Исдугмә ком нә ләвәрдта зәронд ус Иунәган. Куы нә
уал әй уагъта әмә куы нал, уәд ын әна байддыта дзурын:

— Хорз фынтә нә федтай, мә хъәбул, мә иунәг ән-
хъәлцау, ацы рухс дунейыл ма мә къәхтыл кәмән цәуын.
Абырджытә әрбабырсдзысты иу ахәмы нә хъәумә: дә иунәг
әрдхорд Агуынды рәсугъды дын тыххәй ахәсдзысты. Нә
хъәубәстә фәдис ацәудзысты, фәлә куыд ацәуой, афтә
фәстәмә дәр әрбаздәхдзысты; Агуынды рәсугъды нә байс-
дзысты знәгтәй.

Хәрс әрәджинау дә саулохыл, уастән макуы фәуа йә
бындар, дәхи башардзынә әмә сурынтә байдайдзынә тых-
гәнджыты. Фәдисәттә дыл фәндагыл иугай-дыгай әмбәл-
дзысты, худәгәй дыл мәлдзысты, фәстәмә дә здәхдзысты,
фәлә дә цыды кой кәндзынә ды дә тәргә бәхыл. Тых-
гәнджыты байһафдзынә Терчы атагъайы. Цәгъдгә сә ацәу-

дзынә разма, Агуынды рәсугъды сын байсдзынә сә хотыхтә исгә раәудзынә. Әппәты разәй кәй фәңәф кодтай, уымә әрбахәңцә уйдзынә, әмә йын йә хотыхтә исынмә куы фауай, афтә дә фыды знаг барәхойдзән йә сау хъамайә.

Баәуәнтә нал уйдзән нә кәрты, хъәубәстәй ничи уал баззайдзән фәсфәд, дә хәлар, де 'мгар дәм әрцаудзысты; әз дәр, дә зәронд мад, сә астаумә раәудзынән әмә ма арвән иргъәвән уйдзән, фәлә баиргъәвән нал уйдзән махән кәуынәй әмә дзыназынәй.

Гъе, уый дын дә фыццаг фын.

Дә дыууә афсымәр-хойы дәм әрцаудзысты, царм-буар нал ныууаддзысты сәхиуыл, сә кәрәдзийы сәры хил тондзысты. Уыдон тәригъәдәй дур аскъуыйдзән, арвыл хур баталынг уйдзән, уый та дын дә дыккаг фын.

Дә номыл нә хәдзары цы сылгоймаг цәры, мә иунаг чындз, уый дә ингәны уәлхъусмә ахондзысты, әртә хатты йә әрзилын кәндзысты ингәны алы фарс, болат хәсгардәй йын ралыг кәндзысты йә даргъ дзыккутә әмә дын сә дә табәты бавәрдзысты.

Уый та дын дә фәстаг фын.

Ну ахәмы абырджытә, тыхгәнджытә хъәумә әрбабыр-той. Агуынды рәсугъды ахастой. Хъәубәстә әмәлд систы дзыллә фәдисы цәуынц...

Бамбәрета Иунаг, Агуынды рәсугъд хаст кәй фәңис бәлвирдәй.

— Бәсты худинаг мыггагмә фидисагән фәдән,—загъ-та Иунаг,—барәвдзытә кодта йәхи, абадт йә бәхыл әмә сурын байдайы тыхгәнджыты.

Бирә нә рауад, афтә йыл әрбабон; стәй куыд дарддәр кәны, афтә йыл фәдисәттә әмбәлынц, худынц ыл, эдахынц әй фәстәмә.

Тыхгәнджытән Терчы атагъайы сә фәдыл бафтыд Иунаг. Хурыскәсәны 'рдәм фәхәссы фәд йә саулохыл. Уайы, уайы әмә сә әрбахәстәджытә кодта.

— Нал әй фәхәсдзыстут, нал, мә мад, мә фыды стән,—

загъта Иунæг. Цæгъдын сæ байдайы тыхгæнджыты... Фæлвæрайы
фыдбонны фынтæ ма 'рцæуæнт Иунæджы сæрыл!

Мæлæтдзаг цæф уыди, афтамай ма Агуынды рæсугъд-
имæ æрбахæццæ Иунæг йæ райгуырæн къонамæ. Бирæ нал
ахаста тыхгæнджы сау хъамайы цæфæй, йе 'нусоп хæс ба-
фыста æмæ амард.

Уæларвæй æхсидав куы рахаудайд, уæд зæхмæ не 'рхæц-
цæ уыдаид, уый бæрц адæм æрымбырд сты Иунæджы мардмæ.
Нал æнцайыңц сæ сæртæ хойынаы Иунæджы æмгæрттæ, нал
æнцайы кæуынаы Иунæджы мад, хъиссыны фаг æртыдтой кæ-
рæдзийы сæры хилæй йæ дыууæ хойы. Болат хæсгардæй ра-
кодтой Иунæджы усæн йæ даргъ дзыккутæ æмæ сæ марды
роны бавæрдтой.

17. Фæлвæрайы фырт Будзумар

Фæлвæрайы фырт Будзумар йæ фырыты къорд Сайнæджы
тигъыл райдзæгъта.

Сайнаг-æлдары чызг Сайнæджы дуармæ кæрдгæ-хуыйгæ
кæны, йæ судзин æмæ йе 'нгуырстуан тæвд кæныңц, ихджын
дон йæ цуры дары æмæ сæ уыцы ран тулы.

Фæлвæрайы фырт Будзумар æм кæсы æмæ йæм дзуры:
„О, уæртæ чызг, тæхуды йæ къона, ды кæй уды фæуыззынæ,
ды кæй мыггаджы кæронмæ фæцæудзынæ!“ Уæд æм Сайнæг
æлдары чызг Ацырухе дзуры: „О, уæртæ фæхсынхоры фырт,
ды мæнмæ уыцы ныхæс куд суæндыттæ, æз дæ хуызæттæй
куы нæ смойкæндзынæн, мыййаг!“

Раздæхта фæстæмæ йæ фырыты къорд Будзумар. Сайнæджы
тигъыл сбадт æмæ уыцы ран кæуы. Йæ фырытæ дæр йæ
разы хизыңц. Уастырджы йæ базыдга æмæ йыл рабæлццон код-
та йæхи æмæ йæ фæрсы: „Дæ бон хорз, Будзумар, цæуыл кæ-
уыс, цæ?“

— „Куыннаæ кæуон, абон Сайнæг-æлдары чызг сæ дуармæ
кæрдгæ-хуыйгæ кодта, йæ хæсгард æмæ йæ 'нгуырстуан тæвд
кодтой, ихджын дон йæ цуры дардта æмæ сæ уыцы ран тылд-
та. Æз æм афтæ бадзырдтон: „О, уæртæ чызг, тæхудиаг уа йæ

к'бона, ды кэй уды хай уыдзынæ, кэй мыггаджы каронмæ фæцæудзынæ". Уый мæм фæстæмæ æрбадзырдта: „Амæрæ уæртæ фæхсынхоры фырт, ды куыд суæндыдтæ мæнмæ, æз дæуæй куы нæ смой кæндзынæн мыййаг“. Мæ уд йæ мидаг баззади, Уастырджы, æмæ æууыл кæуын“.

Уастырджы йæм дзуры: „Дæ фырытæй мын дыууиссæдзы гæртам радт, æмæ дын æй æз дæ к'бухы бафтауон“. — „Дыууиссæдзы нæ, æртиссæдзы дын ратдзынæн, ды мын æй мæ к'бухы бафтау, уый йедтæмæ“.

Будзумары фырытæй Уастырджы райста гæртам æртиссæдзы.

„Г'е ныр мæнæ мæ бахыл фидар сбад æмæ Сайнæджы уырдыджы ауадз дæ бæх“.

Будзумар Уастырджыйы бæхыл бабадти æмæ Сайнæджы уырдыджы ауаг'та йæ бæх. Æртæ зылды ныккодта Сайнæджы бын йæ бæх. Раск'æрдта та йæ фæстæмæ уырдыгæй. Ацырухсы размæ куы схæццæ ис, уæд фæуарæдта йæ бæх.

Уæд æм Сайнæджы чызг Ацырухе дзуры: „О, уæртæ лæнцу, тæхуды йæ к'бона, ды кэй мойаг фæуыдзынæ!“

Будзумар æм дзуры фæстæмæ: „Æ, уæртæ к'буыбыр-дзидзи, ды уыцы ныхас куыд суæндыдтæ мæнмæ, æз дæу куы нæ ракурдзынæн, мыййаг“. Сайнæджы чызг бацыди уатмæ æмæ уыцы ран ставд цæсты сыгæй кæуы.

Будзумар дæр сфардæг ис Уастырджыйы размæ. Уастырджы йæ фæрсы: „Г'е, Фæлвæрайы фырт, Будзумар, куыд дын заг'та Сайнæджы чызг?“ — „Æрбадзырдта мæм фæстæмæ: „Тæхуды йæ к'бона, уæртæ лæнцу, ды кэй мойаг фæуыдзынæ“. Æз æм бадзырдтон фæстæмæ: „О, уæртæ к'буыбыр-дзидзи, ды куыд суæндыдтæ уыцы ныхас мæнмæ, æз дæу куы нæ ракурдзынæн, мыййаг.“

Уæд æм Уастырджы дзуры: „Ам лæу, æз æм ныццæуон Ацырухемæ“.

Рараст кодта Уастырджы урдыгæй æмæ йæм æрцыди. Ацырухсы æрийæфта уаты кæугæйæ æмæ йæм дзуры: „Дæ бон хорз, Ацырухе“. — „Æнæнизæй фæцæр, Уастырджы“. — „Куыд зæрдийæ кæуыс, цы кодтай?“

— Куыннае кæуон, абон мæ рæзты иу лæппу рæскъæрдта уæлбæххæй, æмæ йæ мæ цæст нæ федта, ахæм тахт скодта. Мæ уд йæ мидæг баззади. Æз æм афтæ бадзырдтон: „О, уæртæ лæппу, тæхуды йæ к’бона, ды кæй мойаг фæуыдзынæ“. Уый мæм фæстæмæ æрбадзырдта: „О, уæртæ, к’уыбыр-дзидзи, Сайнæджы чызг, ды мæнмæ уыцы ныхас куыд суæндыдтæ“.

Уæд æм Уастырджы дзуры: „Сайнæг-æлдары чызг Ацырухс, æз дæ уымæн куы ракурын кæнон, уæд мын дæ тинтычъи тынтæй фараств ратдзынæ гæртам?“

Ацырухс бацыди æмæ йын дыууадæс рахаста гæртам. Уæдæй нырмæ баззади зæххыл гæртамисын.

Ссыди Уастырджы æмæ йæм æркодта Фæлвæрайы фырты, Будзумары. Бафидауын сæ кодта, чындзæхсæвтæ фæкодтой иу-абонæй иннабонмæ. Йæхæдæг ын к’ухылхæцæг-фæци, рафардæг кодта Сайнæг-æлдары чызджы Будзумарæн.

Абон дæр царынц иумæ.

18. Ногбон

Иу хъæуы царди мæгуыр лæг. Хуыцау зоны, цæй тыххæй, фæлæ ацы мæгуырæн царды амонд нæ уыди... йæ чысыл фосæй йын кæй бирæгъ бахордта, кæй к’æрныхтæ адавтой, чи низæй амарди, афтæмæй йæм сæныччы х’ус дæр нал баззади, уымæ дыууæ хатты йæ хæдзар басыгъди. Уый фæстæ йæ ус амарди æмæ йын хæдзары дзаг сывæллæттæ ныууагъта. Ус куырда æмæ йæм уыцы сывæллæтты тыххæй нæ чызг куымдта, нæ идæдз ус. Кæй бон у уый бæрц сывæллæттимæ æнæ æфсинæй цæрын, æмæ цы цард у уый? Цы кæна, мæгуыр, ахæм лæг хæдзары куыст кæна, æви æттагон куыст? Йæ сывæллæттæ та æнæ фæкæсæгæй нуыл фыдæбонмæ æрцыдысты. Г’æе афтæмæй мæгуыр лæг бынтон сæфтмæ æрцыди æмæ йын нал бæрæгбон уыди, нал цибдзинад.

Ногбонны йын изæрæй йæ сыхæгтæ хуынтæ æрбарвыстой: чи фыды хай, чи хæбизджынтæ, чи ссад, чи фиу, чи брæгъ* æмæ æндæртæ. Йæ сывæллæтты бафсæста æмæ сæ ныххуыссын

* Брæгъ—хорæй конд нуазинаг.

кодта. Йæхæдæг арты фарсмæ бадгæйæ йæ фыццаг цард æрæ-
 мысыди... æмæ бафынæй. Бонырдам фехъал и æмæ бафынæй.
 Загъта йæхицæн: „Арт скæнон æмæ сывæллæттæн уæддæр бæ-
 рæгбон истæмæй базонын кæнон“. Ракъахта фæнык æмæ дзы
 зынг нæй. Куы бадти, уæд зей арты цæхæр бамбырд кæнын
 фæрох и, афтæмæй бафынæй, æмæ зынджытæ бахуыссыдысты.
 Бахъынцъым кодта тыхджын. Зынгхос æм нæ уыди. Бæргæ
 зыдта, ахæм боны зынг нæ дæттынц. Фæлæ ацыд уæддæр йæ
 сыхæгтæм зынггур. Йæхицæн дзырдта: „Цы чындæуа?!.. Мæн-
 мæ дæр-иу ацы æхсæв бонмæ арт бæргæ сыгъди, фæлæ ныр та
 зынггур хæтын...“

Бацыд æмæ бадзырдта йæ сыхæгмæ. Бакæстытæ йæм код-
 та æмæ йын ногбоны арфæтæ ракодта, стæй сæ зынг куырда.

— Ай дын лæг, гъе! Ногбоны та зынггур хæты! Ахсæв йæ
 зынг кæмæн бахуыссыд, уый иннæ бонты, æвæццæгæн, æппын
 æнæ артæй фæбады. Цу, мæ хур, мах абон зынгад [нæ дæттæм!

Ацыд мæгуыр æндæр сыхæгмæ. Уым дæр ыл устытæ æмæ
 хъал чызджытæ худтысты, ахæм боны зынггур кæй хатти, уый
 тыххæй.

— Нæуи, мæгуыр æмæ тæригъæддаг дæ, фæлæ арт скæ-
 нын дæр нæ фæразыс дæхицæн?!. Æвæццæгæн, ды ногбоны
 зынг исты хиндзинадæн агурыс, кæд дæм зынджимæ искæйы
 амонд бацæуид, уымæ хъавыс!..

Æртыккаг хæдзармæ дæр бацыд, цыппæрæммæ дæр æмæ
 йæ алы ран дæр афтæ бафхæрдтой:

— Абон зынггур чи хæты, уый адæмæй нæу, стæй фæн-
 даггоны йедтæмæ хъæуггаг лæгæй дæуæн зынг чи радта, уый
 дæр æрра уызæни.

Æгас хъæуыл куы æрхатти зынгагур, æмæ йын куы ничи
 радта, уæд хъæуы кæройнаг уынджы лæууыди æмæ ницыуал
 зыдта, кæдæм ма цыдаид зынггур. Быдырмæ акаст æмæ уыны
 хъæуы æтте фæздæг кæлы. Йæхицæн дзуры:

— Мæнæ мыл æцæг мæ сыхæгты дзырд æрцыди, хъæуæй
 фæндагонтæм цæудзынæн зынггур. Уыдон мын кæд радтик-
 кой зынг. Уыдон бæлвырд фæндаггон адæм сты, цæуон сæм.

Араст хъæуæй уыцы артмæ. Æцæг уыдон фæндаггон адæм

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

уыдысты әмә сә ног аз кәм әрийәфта, уым әй әрвистой.
Ног азы арфәтә сын ракодта, стәй сә зынг куры:

— Уә хорзәхәй, зынг мын радтут, хорз адәм!

— Хәсс, мә хур! Әмә цәм фәхәсдзынә?

— Мәнә мәм цырагътә ис әмә уыдон ссуддзынән.

— Судзгә цырагънә бахәццә кәндзынә, дымгә у, уый бәсты дә фәччи әрбадар, мах дын цәхәр нывгәнәм.

Сәхуыддәг раст сә къухтәй армы дзәгтә систой цәхәр, мәгуыр ләг дәр сәм әнә дызәрдыгәй йә фәччи бадардта, әмә йын дзы цәхәр нывгәдтой.

— Цәугә ныр... мацәмәй тәрс, бахәццә сә кәндзынә...

Хәдзармә куы бацуд, уәд цәхәр тьәрыхъусы ныккалдта, цырагъ ссыгъта, йәхи ныхсадта... „Ныр арт скәнон әмә сывәлләттән физонәг акәнон“, — зәгъгә, загъта йәхицән әмә сугтә әрбахаста арт кәнынмә. Кәсы әмә тьәрыхъус, цәхәр кәм ныккалдта, уым сыгъзәринтә кәрийә ләууынц. Мәгуыр бацин кодта. Арт скодта әмә йә сывәлләттән физонәг ацәттә кодта.

Зынг ын цы сыхаг нә радта, уый мәгуыры хәдзары рухс куы федта, уәд бацуд әмә фәрссагәй бакаст, кәддәра цы ми кәнынц, зәгъгә. Тьәрыхъусы сыгъзәрин хъултә федта, ди-сәй марди, бацуд хәдзармә әмә бафарста мәгуыры, кәм ын уыди уый бәрц сыгъзәринтә. Мәгуыр ләг ын раст әрдзырдта, куыд сә ссардта, уый. Сыхаг рацуд әттәмә, мәгуыр ләг ын цы ран бацамыдта, уыцы ранмә акаст әмә дзы әцәг арт федта. Йәхицән загъта: „Цәуон-цә, әз дәр әмә сыгъзәрин хъултә әрбахәссон“. Әмә ацуд.

Уыцы сахат әндәр сыхоны ус әттәмә цәмәдәр рауади, әмә уый дәр мәгуырмә рухс куы федта, уәд дисгәнгәйә хәдзары смидәг әмә хынцфарст байдыдта мәгуыр ләджы, кәм ын уыди уый бәрц сыгъзәринтә. Куы базыдта хъуыддаг, уәд фәстәмә сә хәдзармә згъорынмә фәци әмә йә ләджы тагъд арвыста фәндаггон адәммә. Уыдон, дам, бәрәг-боны тыххәй сыгъзәринтә муцъийә уарынц. Йә худ райсын дәр ма йә тыххәй бауагъта. Йә фәстә дәр ма хъәр кодта: Хъусыс? Бирә-иу нывгән дә фәччийи!.. Цәмәй дә ацы стыр боны ма фелгъитон фәстәмә әрбацәугәйә.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ԳՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ

Իյե լաճյի կույ արвыста уыцы ус, уаճ та мæгуыр ладжы фæрссагмæ базгъордта, уырдыгæй та сæхимæ, стæй та уынг-мæ фæндагонтæм акæсынмæ, сæ рухс ма цæуы, æви нал.

Иннæ сыхон устытæ йæ рауай-бауай гæнгæ куы федтой, уаճ æй бафарстой, цы рауай-бауай кæны. Уый фыццаг зæгъинаг никæмæн ницы уыди, цæмæй иннæтæй макæйы фæуыдаид хай сыгъзæрин хъултæй. Фæлæ нæ фæлæууыди, радзырдта йæ се ‘шæтæн дæр æмæ ма ноджы æгас хъæуы дæр фæхагти. Адæмы мæгуыр ладжы сыгъзæринтæ уынымæ хуыдта æмæ сын амыдта, кæцæй сæ æрбахаста, уыцы рухс.

Устытæ сеппæт дæр сæ лæгты уыцы фæндагонтæм сыгъзæрин хæссымæ арвыстой. Ацыдысты æмбырдæй æмæ сыл, фыццаг цы лæг ацъд, уый сæмбæлди æмæ йæ бафарстой:

— Радтой дын, цы?

— Радтой, ай-ай. Дыгууæ армыздаджы мын радтой.

— Уæдæ фæлæу, мæ хур, ма ацу. Мæнæ мах дæр райсæм æмæ сæ стæй иумæ ныккæндзыстæм, афтæмæй сæ раст байуардзыстæм, хъаджджын нæ куыничи фæуа. Мах, хъæубæстæ, афтæ сфæнд кодтам. Ды та хъæубæстæй кæдæм фæхауинаг дæ!

— Хорз,—зæгъы, сумах куыд фæнды, афтæ уаճ.

Бацыдысты фæндагонтæм, арфæ сын ракодтой æмæ сæ зынг куырджы. Уыдон сæм бакæстытæ кодтой, фæлæ сын ницы загътой, æрмæст сын сæ фæччитæ бадарын кодтой æмæ сын фæйнæ армы дзаджы цæхæр нывгæдтой: „Фæйнæ армыздаджы уын æгъгъæд у“,—загътой сын фæндаггæттæ. Уыдон куы нæ цудысты æмæ æнхъæлмæ куы кастысты, уаճ—„Нæ уынут, цæй бæрц стут, уе ‘шæтæн байуарын хъæуы“.

Адæм раарфæ кодтой æмæ араст сты хъæумæ. Цин кодтой, сæ фæччитæ, цæхæр хæсгæйæ, судзгæ кæй нæ кодтой, ууыл. Фæлæ бирæ нæ фæцин кодтой. Фæндаггæттæй чысыл æттæдæр куы ацыдысты, уаճ сæ иу дзуры:

— Уый та цæй хуссымаг у? Сысмудут ма, цыма исчи фысы сæр арауы.

— Æцæг, æцæг! Цыдæр хуссымаг цæуы,—загъта иннæ æмæ æвишпайды схъæр кодта,—Уæу, басыгътæн!

Уастыр-
джи

ди, цъус фæцыди — хуыцау зоны. Ну ран та йыл сæмбæлди Уастыр-
джи æмæ мæгуыр лæгæн салам радта:

— Дæ фæндаг раст!

— Дæ хъуыддаг раст! — мæгуыр загъта.

Уастырджи йæ бафарста:

— Кæдæм цæуыс?

Мæгуыр лæг загъта:

— Мæ лæппуйæн раст æмæ æцæг лæг æмдзуарджын агу-
рын.

Уастырджи загъта:

— Мæнæй растдæр æмæ æцæгдæр кæм уыдзæн! Мæнæн æй
сæмдзуарджын кæн!

Мæгуыр лæг загъта:

— Æмæ ды чи дæ?

Уастырджи загъта:

— Æз фæндагсар Уастырджи дæн.

Мæгуыр лæг загъта:

— Ды раст æмæ æцæг лæг нæ дæ. Цалызмæ дын лæг нæл
фыс аргæвды, уалызмæ йæ фæндараст нæ кæныс, — æмæ ацыди.
Бирæ фæцыди, цъус фæцыди, хуыцау зоны. Ну ран та
йыл Уацилла сæмбæлди. Уый дæр та йын салам радта:

— Дæ фæндаг раст!

— Дæ хъуыддаг раст!

— Кæдæм хæссыс дæ лæппу? — Уацилла йæ бафарста.

— Раст æмæ йын æцæг лæг æмдзуарджын агурын.

— Мæнæй растдæр æмæ æцæгдæр лæг арвай зæхмæ нæ
уыдзæн. Мæнæн æй сæмдзуарджын кæн!

— Æмæ ды чи дæ? — бафарста та йæ мæгуыр лæг.

— Æз дæн Уацилла, æврагътыл нæрæг.

Мæгуыр лæг загъта:

— Ды дæр раст æмæ æцæг лæг нæ дæ. Хъæздругытам нæ
уандыс, — сæ хæдзæрттыл æндон лæдзгуйтæ дарынц. Мæ-
гуыр лæджи гæрæхтæ кæныс, рырынчын æй кæныс. Цалызмæ
дын багæны скæны, уарыкк дын аргæвды, уалызмæ йæ не
сдзæбæх кæныс, — æмæ та арасти.

Бирæ фæцыд, цъус фæцыд, хуыцау зоны. Ну ран та йыл
удхæссæг сæмбæлди.

— Дæ фæндаг раст, мæгуыр лæг!

— Дæ хъуыддаг раст, хорзæй цæр.

— Кæдæм цæуыс?—бафарста йæ удхæссæг.

— Мæ лæппуйæн раст æмæ æцæг лæг æмдзуарджын агурын.

— Мæнæй растдæр æмæ æцæгдæр лæг кæм уыздæн! Мæнæн æй сæмдзуарджын кæн.

— Æмæ ды чи дæ?—бафарста та йæ мæгуыр лæг.

— Æз дæн мæхæдаг удхæссæг.

— Хорз, мæ хæлар, дæуæн æй сæмдзуарджын кæндзынæн, — загъта мæгуыр лæг, — паддзахы дæр амарыс, æфсæрмы дзы нæ кæныс. Хъæздыджы дæр амарыс — гæртам дзы нæ исыс. Хъæбатыры дæр амарыс — æппындæр дзы нæ тæрыс. Мæгуыры дæр амарыс — тæригъæд ын нæ кæныс. Дæуæй растдæр æмæ æцæгдæр лæг арвæй зæхмæ нæ уыздæн.

Араст сты, Дзæмдзæмы доны былмæ ныццыдысты æмæ мæгуыр лæджы фыртыл донаргъуыд скодтой. Аргъуыд куы фесты, уæд удхæссæг мæгуыр лæгæн афтæ загъты:

— Ныр æз де ‘мдзуарджын дæн æмæ дын хъуамæ исты хорз фæуон. Ахæсс дæ лæппуйы æмæ йæ дæ хæдзарыныууадзæмæ фæстæмæ ардæм æрцу.

Мæгуыр лæг æй йæхимæ хуыдта, фæлæ йын удхæссæг афтæ загъты:

— Æз дæ хæдзармæ куы бацæуон, уæд дын хорз нæ уыздæн, фæлæ ацу æмæ дын куыд загътон, афтæ æрцу!

Мæгуыр лæг йæ лæппуйы ахаста æмæ йæ йæ хæдзары ныууагъта æмæ фæстæмæ удхæссæгмæ æрцыди. Удхæссæг æй ну бæрзонд обауæй акæсын кодта.

— Дæлæ уыныс, — загъта, — Дзæмдзæмы доны былыл стыр горæт, — цом уырдаем. Æз уыцы горæты цæрджытыл стыр рын сыстын кæндзынæн. Адæм мæлдзысты. Ды дæхи дохтыр — дæсны скæн æмæ адæмы дзæбæх кæнын райдай. Мæн та дæу йедтæмæ ничи уыздæн. Æз рынчынæн йæ ныварзæнмæ цæвæджимæ куы лæууон, уæд-иу зон кæй йæ амардзынæн, æмæ-иу рынчыны хицауæн загъ, амæлдæн, загъгæ. Кæд æмæ рынчынæн йæ дæлфæттæм лæууон, мæ цæвæг зæхмæ зылдæй, уæд зон æмæ фервæздæн, нæ йæ амардзынæн, æмæ-иу ын дæхи хос-

гавнэг скан. Адæм дыл баууæнддзысты æмæ дын хосгæнæггæг æхца дæтдзысты. Æрмæст хосгæнæггæг мыздыл ма дзур, йæхи барæй дын чи цас дæтта, уый ис æмæ схъæздыг уыздына.

Араст сты æмæ уыцы стыр горæтмæ ныцдыдысты. Удхæссæг уым стыр рын сыстын кодта æмæ адæм мæлын райдыдтой. Бон сæдæйæ дыгууæ сæдæйы уонг мардысты, мæгуыр лæг йæхи дæсны-дохтыр скодта æмæ удхæссæджи уынаффæмæ гæсгæ адамы дзæбæх кæнын райдыдта. Æй-да-а! Æхцайыл калын систой. Уæрдæтты дзæг æхца бакуыста. Иу бон ын удхæссæг афтæ загъы:

— Ацу ныр, алае де ‘хца, æгъгъæд дын сты æмæ дæм æз дæр иу къорд бонты фæстæ фæцæуын.

Мæгуыр лæг йе ‘хца раласта æмæ йæ хæдзармæ бафардæг æмæ хъæздыгæй цæрын райдыдта. Стыр рын дæр фæсæфти.

Иу къорд азты фæстæ мæгуыр лæгæн йæ адзал æрхæццæ æмæ йæм удхæссæг æрцыд æмæ йын афтæ загъы:

— Куыд у дæ хабар, ме ‘мдзуарджыны фыд?

Мæгуыр лæг загъта:

— Хорз, алаæбон æгас нæм цу!

Удхæссæг загъта:

— Æз алы бон дæр æгас дæн, фæлаæ æрхуыссæ æмæ дын дæ уд сисон.

Мæгуыр лæг загъта:

— Бахатыр кæн, ме ‘мдзуарджын, нырма мæ лæнцу чысыл у. Цæрын ма мæ фæнды.

Удхæссæг загъта:

— Нæй, нæй, ме ‘мдзуарджын, дæхæдæг куы равзæрстай раст æмæ æцæг лæдджы. Дæхæдæг куы зоныс, æз хатыр нæ кæнын, гæртам нæ исын, тæрсгæ нæ кæнын, лæгъзтæйæ тæригъæд нæ кæнын. Æрхуыссæ, æрхуыссæ, æмæ дын дæ уд сисон. Нæй дын æнæ амаргæ, дзæгъæл дзырдтæ мауал кæн.

Мæгуыр лæгæн фæрæз нал уыд æмæ æрхуыссæди, фæлаæ удхæссæджырдаæм йæ къæхтæ фæзылдта. Удхæссæг та йын йæ сæрырдæм зылд, афтæмæй бирæ хæттыты мæгуыр лæг удхæссæджырдаæм йæ дæлфæттæ арæзта, удхæссæг та йын йæ нывæрзæнмæ зылд. Мæгуыр лæг афтæ кодта, æмæ цæмæй удхæссæг

сæг йæ дæлфæттæм лæууыдаид, æмæ уæд бæргæ фæрвæзтæй Фæлæ удхæссæгыл дæр сайд зæм цыди æмæ та-иу ныв вæрзæн абадт. Иу хатт ын афтæ зæгъы:

— О, ме ‘мдзуарджын, мауал гæдымитæ кæн, нал мын аир-вæздзынæ, — æмæ йын йæ уд ахаста.

20. Арыг æмæ Мæгра

Раджы, тынг раджы, зæххыл адæм куы фæзынд, алгъуызон царæгойтæ куы уыдысты, уæд адæм се сфæлдисæг хуыцауы нæ зыдтой æмæ кæй куыд фæндыд, афтæ царди. Уæды адæм нæ хуыцауæн куывтой, нæ дзуары зыдтой, сæхæдæг сæхицæн алцы дæр уыдысты.

Уæд иу хохрæбыны цардысты ус æмæ лæг, хуындысты Арыг æмæ Мæгра. Уыдон куывтой хуыцауæн, дзуарæн дæр, хуыцаубонты нæ куыстой, фæлæ сæ цард иннæ адæмæй уæлдай хуыздæр ницæмæй кодта. Хуыцау сфæндкодта адæмы сæфын. Парвыста зæрватыччы Арыг æмæ Мæграмæ ахæм ныстуанимæ:

— Уæхицæн чырын саразут, фос, хор æмæ маргъы мыггаг уæ цы хъæуы, уыдон дзы бакæнут, уæхæдæг дæр дзы бацаут æд фæллой æмæ æртæ бонмæ уæ чырын ма бакæнут.

Арыг æмæ Мæгра дæр афтæ бакодтой, саразтой чырын, цы сæ хъуыди, уый дзы бафснайдтой фосæй, маргъай, хорæй, сæхæдæг дæр дзы бабырыдысты, чырыны дуæрттæ сæхиуыл сыхгæдтой, чысыл рудзынг ныууагътой кæсынæн æмæ лæууыдысты уым. Уый фæстæ бæстæ æрбахгæдта, арвы дуæрттæ фегом сты æмæ уарын райдыдта. Дон бæсты йæ быны кодта. Быдыртæ фæбынæй сты, стæй къуыппытæ, адæм æмæ сырдатæ хæхты бæрзæндтæм лыгъдысты, фæлæ хæхты сæртыл дæр акалд æмæ зæххыл цыдæриддæр уыди царæгой, уыдон фæдæлдон сты.

Арыг æмæ Мæграйы чырын дон йæ сæрыл систа æмæ ленк кодта. Уыдон кæсынц къаннаг рудзынгæй æмæ зæххæн йæ ныв дæр нал уыдтой. Æртыккаг бон къæвда банцадис æмæ

ехур кодта. Дон сындэгтай сысыд. Раздэр сзындьдэр-
зонддэр хэхты цъушпыта, стэй кьуылдымта, стэй афэстэ,
дэлвэстэ. Дон акалд денджызта эмэ цэдты бынэттэм, рай-
дыдта суркэнын цыф. Бэлэстэ та сыбар-сыбур райдыдтой,
фэла дуне уйд адзараг. Ермэст-иу фэзындысты доны цэ-
рагойта эмэ сур зэхмэ бырыдысты.

Арыг эмэ Мэгра бэрэггэнэг рарвыстой халоны, фэла
уйй кэмдэр фаджысы цур холыйн хэрынын фэцис. Дык-
каг хатт рауагътой цэргэсы. Уый дэр кэмдэр хэхты бэрзэнд-
тыл разил-базил кодта, амэттаг агуырда. Ёртыккаг хатт
рарвыстой зарватыччы эмэ ныхъхъар кодта:

— Зэхх! Зэхх!! Зэхх!!! Ёссур ис зэхх!!!

Арыг эмэ Мэгра уыман арфэ ракодтой эмэ йын радтой
бар хэдзары ахстон кэна, уый, уэдэй фэстама кэны ахстон
зарватыкк хэдзары.

Арыг эмэ Мэгра рахызтысты сэ чырынаей. Ауагътой, цы
маргь эмэ цэрагойты мыгтаг сэм уыди, уыдон дэр. Мэргъта
бэлэстыл хъазын райдыдтой эмэ та сбирэ сты. Адэм дэр
рабирэ сты Арыг эмэ Мэграйна.

Арыг эмэ Мэграйна цэуат афтэ сбирэ сты эмэ иу ран
нал цыдысты, фэла алы кэмтты эмэ быдырты кьордгэйттэй
эрындадысты, систы хицен бэстэтэ эмэ адамы хатт. Се
‘взэгта дэр фэхичэн сты. Ныр та цэрынц бирэйэ адэм.

21. Цэмэн у Уастырджи лэгты дзуар

Уастырджи зэххон дзуар уыдис эмэ уэларвы дауджы-
тимэ дэр уыди эмвынг.

Раджы кэддэр фурдты эмэ дэтты хицаутта дон хэс-
сын никаман уагътой энэ хацон. Уэд иу хъэу афэдзэй-
афэдзмэ фыстой кэфхъуындарэн хацон, фыстой кэфхъуы-
ндарэн чызг хацон. Иу аз иу хэдзар, иннэ аз дыккаг хэдзар
эмэ афтэ радыгай.

Уастырджи ацы хъуындаг уыдта эмэ йэм хыг касти.

Иу ахэмы йахи зэххон адэмма рауагъта уэларвэй, йэ
урс бэхыл эмэ зылди адэмтыл. Иу ран фэндагыл мэгуыр

лэг суг фэцэйласта эмэ йэ дзоньгъ асасти цъыфы. Йэ бон нэ уйд йе сыппарын эмэ сфэнд кодта хъэумэ аххууи агур ацэуын. Галты ад сугуым ньууагъта эмэ загъта: „Уастырджи, дэ фэдзэхет фэуэнт мэ галтэ!“ Лэг куы фэаууон ис, уэд Уастырджи дзоньгъы дзыхъхъын нэуэг фестын кодта, галты ууыл сифтыгъта эмэ сэ рауагъта сэхь бар. Мэгуыр лэг эндэр галты фэцэй кодта эмэ кэсы, йэ галтэ рацэуынц, ног дзоньгъылы йэ сугтэ амад, афтэмэй. Мэгуыр лэг дэр тынг бацин кодта. Уастырджи дарддэр ацэди эмэ уыны бэрэгбон бон эндэр мэгуыр лэгэн йэ хъэбул уэззау фэрынчын эмэ йэ мэлэты къахыл ныллэууыди. Уастырджи-йы дзуары бон уыди эмэ лэг тыхсы: йэ кусэрттаг хэрнэгэн ньууадза, эви бэрэгбонэн. Уэд эм бацыдис зэронд лэд-джи хуызы эмэ йын арфэ ракодта:

Фысым эм дзуры:

— Мидэмэ, уазэг, фысым дын стэм, абон бэрэгбон куы у!

Уастырджи бацэди хэдзармэ эмэ та йэм фысым дзуры:

— Уазэг, ма мыл фэхуд, иуэй абон Уастырджийы кувэн бон у, иннэмэй та мэ хэдзары зианмэ гасэг дэн эмэ чердэм факэнон махи, нэ зоньн.

Уастырджи загъта:

— Дэ дзуарэн кув, рынчынэн ма тэрс!

Фысым скъэтмэ ньууад кусэрттагмэ, уэдмэ Уастыр-джи рынчыныл бафу кодта, эмэ авд ахэмы хуыздэр фести. Лэшу йэ фыды размэ рауади худгэ. Фысым джихэй азад эмэ загъта:

— Сыгъэрин фест, лэгты дзуар, мэгуыр лэгэн аххуу-гэнаг дэ эмэ дэ ном фэстагэттэн дэр ныфсэн базайад!

Уый фэстэ Уастырджи йэ уре бэхыл фурды былтыл арасти, кэсы, фурды былыл чызг эмэ йэхь кэуынай мары. Уастырджи йэ фэрыс:

— Цы кэныс, хорз чызг, ам цэмэн дэ?

Чызг ын загъта:

— Цы кэнон, нэ калак хъэу алаз радэй чызг дэтты кэф-хъуындарэн, цэмэй сын дон хэссын бауадза. Эз дэн иунаг чызг мад эмэ фидэн эмэ мэ фыды рад арзылди. Эз дэн куырдуаты эмэ мын загъта: „ацу, заэгтгэ, дын кэд фэтари-

гъæд кæнид, — мæн цы лæппу куры, уый та дард балцы ис. Ныр мæм кæфхъуындар æрбацæудзæн æмæ мæ мадæм дзæн. Мæ мад æмæ мæ фыд та æрдиаг кæнынц.

— Уæдæ кæд афта у, уæд ма тæрс, — загъты Уастырджы, — уæхймæ аду, уымæн æз хос кæндзынæн.

Уалынмæ кæфхъуындар æрбаленк кодта, чызг кæм бадти уырдем. Уастырджы йæ урс бæхыл бадти æмæ йын арц йæ синты ныссагъта æмæ йæ зæхмæ нылхъывта, стæй йæ амардта. Чызг хæрзæгкурæггаг фæнцис йæ мад æмæ йæ фыдмæ.

— Ды сайгæ кæныс, загътой мад æмæ фыд. — Уæдæ ма сау къобор галы æмæ урс къобор галы ауадзут донмæ.

Сау къобор æмæ урс къобор галты ауагътой донмæ æмæ дон тыхныуæст фæкодтой. Фæстæмæ здæхгæйæ сау къоборгал донны был атыдта, урс къобор гал та чысыл уæлдæр. Уæд каллак хъæуыл айхъуыстис хабар æмæ адæм дон хæссымæ ныххæррæтт кодтой. Падзах лæвæрттæ кодта Уастырджийæн, фæлæ сæ уый нæ райста, мæгуыртыл сæ байуарын кодта.

Уырдыгæй ацыди æмæ иу сау коммæ бахызтис Уастырджы. Хъæды кæроны аззади иу æрдуз, уым нæууыл кæугæйæ байнæфта иу лæппуы.

Уастырджы йæ фæрсы:

— Уæлæмæ цæуынмæ стыс, лæппу, бæх дæ йæ быны кæны!!

— Уæдз æмæ мæ фæкæна, мæ цардæй мæ мæлæт хуыздæр у! — загъты лæппу.

— Цæмæн дæ фæнды амæлын?

Лæппу загъта:

— Мæнæн мæ чындзæхсæвы бон æрцæйæввахс кодта, æз та дард балцы ацыдтæн, тагъд ма кодтон, фæлæ ардæм æрхæццæ дæн, æндæр нæ, мæ зардыл æрбалæууыд мæ кайсы радкæй у кæфхъуындарæн чызг радтын æмæ ма тагъд кодтон, фæлæ афонмæ бабын ис мæ уарзон æмæ æууыл кæуын.

— Тæрсгæ ма кæн уæдæ, сабыргай цу, дæ уарзон чызг дæр удагасæй ныййафдзынæ, кæфхъуындары та мардæй.

Лæппу йын арфæ ракодта æмæ рацыд. Уастырджы та уæларвмæ атахт. Иу бон йын цæуын æнтысти къуырибонцауы бæрц лæппуйæн. Сæхима æрцыд æмæ чындзæхсæв скодта. Фыццаг рæгъæн Уастырджийы гаджидау банызтой. Уæдæй фæстæмæ Уастырджы у лæгты дзуар.

НОВЕЛЛИСТИКОН
АРГЪЛУТТÆ

22. Хуыйæг æмæ куырд

Хуыйæг æмæ куырд иумæ фæцæйцыдысты æмæ ссардтой æртæ сомы. Нæ йыл фидауынц, куыд æй адих кæной, уый нæ зонынц.

Бацыдысты æлдarmæ æмæ сын æлдары ус загъта: „Ацæут, чи уæ сараза хуыздæр исты, уымæн дзы фылдæр ратдынæн.“

Дыккаг бон схастой, чи сæ цы сарæзта, уый. Хуыйæг бахуыдта къаба, куырд сарæзта бæх.

Æлдары ус къаба куы федта, уæд йæ зæрдæйы ныххауд. Æлдары лæппуйы зæрдæмæ та фæцыд бæх. Бæх у хъæдæй. Лæппу куырды фæрсы: „Ай куыд хъуамæ ацæуа?“ Уæд ыл куырд йæхæдæг абадти. Цæйдæр винтытæ фæздыхта, æмæ бæх атахти. Лæппу балхæдта бæхы, радта куырден æртæ сомы, сæхи æртæ сомы та хуыйæг æмæ куырд адих кодтой йе ‘рдæгыл.

Æлдары лæппу абадт бæхыл æмæ йæ стæхын кодта, фæлæ йын йе руадзын нал базыдта, афтæмæй æндæр паддзахады сарты ратæх-батæх кодта. Уæд дзы иу хай ацъæл кодта æмæ æрхаудта. Лæппуйæн уым разынд зонгæтæ æмæ уыдонмæ бацыд. Уыдон ын амьдтой иу чызг, æлдары чызг. Уыцы рæстæджы æлдар уыд калачы, чызг уыдис пунæгæй. Лæппу скодта чызджы пысултæ æмæ йемæ ныхæстæ кæны. Æхсæвы лæппу уым баззадис. Ныхæстæ кæнгæ кæнын æй чызг фæфиппайдта:

— Лæппуйы хъæлæс дын куы ис?

— Скъоламæ куы цыдтæн, уæд ме ‘мбалттæ уыдысты лæппутæ æмæ мæнæн дæр мæ хъæлæс аивта.

— Æмæ дæ рустæ та хъуынджын цæмæн сты?

— Лæппуйы хуызæн сдæн уыдон æхсæн дын куы зæгъын,—зæгъы лæппу.

Уалынмæ схуысыдысты. Уæд чызг ныхъхъæр кодта. Лæппу йын афтæ: „Цы ма хъæр кæныс, еныр ма цыфæнды хъæр кæнай, адæм куыд зæгъдысты, уый зонныс.“

Чызджы фыд-æлдар куы ‘рбацыд, уæд чызг æмæ лæппу бæхыл абадтысты æмæ иу хъæды астæу æрбадтысты. Ус уы-

дис сывæрджын. Суазал сты, усæн уым йæ гувбын срысти, кæцæйдæр рухе калди, æмæ лæппу уырдем зынгмæ æрцæдтæ. Иу стыр æхсидав рахæссы. Æхсидав стъæлфæнтæ кæны, йæ бæх хус хъæдæй уыд æмæ йын басыгъд. Фæндаг ын фесæфт.

Схаудта иу хъæумæ, уым æвзæрстой сæхицæн æлдар, сæхион базæронд. Уыдонæн уыд иу бæлон. Æртæ хатты йæ сæп пæрстайккой æмæ æртæ хатты дæр кæуыл абада, уый хъуамæ уа æлдар. Æртæ хатты дæр æй стæхын кодтой, æмæ æртæ хатты дæр ацы лæппуйыл абадти. Æцæг дæр æй æлдарæй баурæдтой ацы хъæу.

Уыцы хъæуæй ацыдис цуаны æртæ лæджы æмæ хъæды фæдтой иу ус. Ссыдысты æмæ загътой: „Хъæды мидæг иу хъæддаг ус“. Уæд сын æлдар афтæ: „Ацæут æмæ йæ æрканут“. Уыдон æй æркодтой æмæ йæ уæрмы ныппæрстой. Дыккаг бон дæр та ацыдысты цуаны, æмæ та фæдтой лæппуты æмæ та уыдон дæр скодтой æмæ сæ сæхи мадæн хъахъхъæнæг баурæдтой. Сæ мад бынæй кæуы, „мæ сывæллæттæ цы фесты,“ зæгъгæ. Лæппутæ сæ мады базыдтой æмæ йæм дзурынц.

Ныр лæппутæм сæ мады ракодтой, хъуамæ сæ амарой. Ус дзуры сæ ‘лдарæн йæ хабæрттæ æмæ йын дзуры, лæппу йæм фыццаг куы бацыд, йе уæдæй айонг. Лæппу сæ куы базыдта йæхи сты, уæд иу абонæй иннæ абонмæ чындзæхсæвтæ фæкодта. Æртæ фæткъуы æрхастой, иу дзы мæнæн радтой, иу мæ усæн йæ мойæн, иннæ мæ фыды лæппуйæн. Уыдон æрцыдмæ хорз цæр.

23. Уарзондзинад

Паддзах сфәнд кодта йә чызджи радта йе 'мсәр паддзахы փыртән. Чызг йәхәдәг та уарзта мәгуыр ләджи փырти. Паддзах әм смәсты ис әмә мәгуыр ләджи փырти әрцахсын кодта, стәй йә чызджи радта йе 'мсәр паддзахы փыртән. Чызг әппындәр ницәмәй барста йә ләгән, нә әфсәрмы зыдта, нә йәхи куыд әмбәлди, афтә дардта. Әдзух әлгыста әмә хыл кодта йә ләг әмә йә ләджи бинонтимә, әгәрыстәмәй йә ләджи йә цуры хуыссын дәр нә уагыта.

Сфәлмәңыдысты бинонтә әмә чызджи атардтой. Чызг йә фыдмә әрцыдис, йә фыд әй фаджыс мәрзәг скодта, иугәндзон йә чызгән маст кодта. Чызг փырмәтәй сурси, заронд усау йә рустә бауадысты, уәддәр нә састи, әнхәлмә кастис йә уарзон мәгуыр ләджи փыртмә.

Мәгуыр ләджи փырти дардмә ахастой, паддзахы арәнгәронмә. Уәд паддзахән әцәгәлон паддзах хәст расидтис. Паддзахы әфсәдтә цагыды кодтой. Мәгуыр ләджи փырт уыдта хабәрттә, фәлә иу ран йәхицән сбадтис, йә бынатәй ничердәм змәлыдис.

Мәгуыр ләджи փыртмә әцәгәлон паддзахы әфсәдтә куы әрбахәццә сты, уәд әй уацары акәнымә әрхәвыдысты. Уый сә йәхимә нә уагыта, уыдон әй уадзгә нә кодтой. Уәд сәм фестади мәгуыр ләджи փырт, афицртәй иуы әхсәнгарз срәмыгыта, йәхи йын фехста әмә әфсәдты хисдәры сәрыл афицер сымбәлдис, иннәтыл әхсәнгардәй раләууыдис әмә сә фәцагыта, йәхиуыл нуәс дәр нә сымбәлдис.

Паддзахмә фехъуыстис мәгуыр ләджи փырти хәст, иуәй цин кодта әцәгәлон паддзахы әфсәдты фәцагыдыл, иннәмәй та йын хыг уыдис, мәгуыр ләджи փырт афтә кәй расгуыхтис.

Сфәнд кодта паддзах арәнгәронмә ацәуын, куы фәцәйхәццә кодта, уәд йә бәх фәкалдис, паддзах расхәиудта әмә арф цъайы ныххаудта, федта йә мәгуыр ләджи փырт, фәлә йәм барәй нә цыдис, иннә әфсәдтәй йә ничи базыдта.

Паддзах доны мидәг уазал кәнын райдыдта әмә срызтис, мәрдон хуыз райста. Мәгуыр ләджи փырт әм уәд әрбацыдис, систа йә, ахаста йә хибармә, арт скодта, батавта йә әмә паддзах фөрвәзтис.

Бирæ нал фæцард æлдар уый фæстæ, фæрыццæмæ амарди. Лæппу йæ фæстæ хæдзары хицау сси æмæуыдæг фæтæ уый бар æрзадысты.

Уæд æм иу ахæм фыййæуттæ æрбарвыстой уæтæртæй.

— Тагъд ныл сæмбæл; æрæггæй ардæм нæ тыхсын кæны иу сырды мыггаг. Бирæгъы кондæн йæ конд, фæлæ асæй бирæгъæй стырдар. Алы бон дæр æрбацæуы уæтæртæм, куййтæ фæйнардæм фæсуры æмæ сын бахæры сæ хæринаг. Афсæрмы нæ кæны махæй дæр. Сæфтмæ æрцыдысты куййтæ, дзой-дзой кæнынц. Тас у—нæ куййтæ куы фæмæлой, уæд нын бирæгътæ æмæ сырдатæ нæ фос базиан кæндзысты.

Æлдар бавæрдта саргъ йæ байрагыл æмæ араст уæтæртæм. Фæндаг-фæндаг нæ ацыди, фæлæ тагъд хъуыддаг кæм уыди, уым комкоммæ сарæзта уæтæртæм йæ бæх.

Фæцæуы фæсфæдты, æмæ иу ранæй тæрхъус фæгæпп кодта. Лæппу-æлдар базмæлын кодта йæ байраджы. Байраг уайтагъд баййæфта тæрхъусы, фæлæбурдта йæм дæндагæй æмæ йæ слæвæрдта барæгмæ.

Æлдар æрбаргæвста тæрхъусы æмæ йæ йæ фæсарц абаста. Дистыл сси лæппу, æмæ куйд нæ суыдаид: тæрхъусы цыппæркъахыгæй куйдзæй æндæр ничи ахсы. Ныр æй уымæн йæ байраг рацахста.

Дыууæ тæрхъусы ма æрцахста байраг уый фæстæ, æмæ æлдар, æртæ æргæвст тæрхъусимæ йæ фæсарц, бацыдис уæтæртæм.

Бацин кодтой фыййæуттæ се 'лдарыл.

— Хуыцауæй бузныг, кæй нæм фæзындтæ. Дæ уæтæртæ, дæ фос, дæхæдаг ам уæвгæйæ, исты куы фæзиан уой, уæд мах—дæ фыййæуттæ, дæ лæскъдзæрæнтæ, дæ разы баззайдзыстæм æнæ къæмдзæстыгæй,—гуырысхо ныл нæ кæндзынæ.

Ахсæвы бахуыссыдысты. Райсомæй куы сбон, уæд фосмæ зилынц, куййтæн холлаг кæнынц фосгæстæ. Куыддæр, æвæдза, куййтæ сæ холладжы уæлхъус рамбырд сты, афтæ та уыцы бирæгъгонд сырд фæзындис, куййтæ фæйнардæм апырх кодта æмæ холлагыл хæрыныл æрлæууыди.

Куййтæ фæйнаæ ран дæрддзæф сæ фæстæгтыл сбадтысты æмæ уырдыгæй рæйдтой сырдыл.

Фыййауттæ бафæдис кодтой æлдармæ. Æлдар ма хуыцау кодта.

— Уæлæмæ, æлдар, æрбацыдис та нæ сырд, куйты фæйнæрдæм ныппырх кодта æмæ уырдыгæй сæ ниуын цæуы.

Æлдар систади. Фæлæ цалымæ йæ дарæстæ кодта, йæхи æхсадта, хуыцауæн кувьта, уалымæ сырд куйты хæринаг ассыфта.

Æлдарæн йæ рацæуын—сырд дæр афтæ сабыргомау, æдæргæ араст уæтæртæй. Æлдары цæст ма йæ æрцахста.

— Мæ байрагыл мын саргъ æвæргæут! Хуыцауы куы фæнда, уæд мæ нæ фæлидздзæн.

Уадау атахт æлдар йæ байрагыл сырды фæстæ. Сурынтæ йæ систа, сурынтæ. Бахæстæджытæ сырдымæ, афтæ йæм уый дзуры уыцы уайгæ-уайын фæстæмæ:

— Цы кæныс, цæуылнæ мæ ныуадзыс? Дæ исбонæй дын уый бæрц бирæ куы нæ хъауын: уæлæмæ дæр, дæлæмæ дæр дæ куйты холлаг. Уый зон æмæ æз лæг уыдтæн, дæ хуызæн æлдар, фæлæ мæм хуыцау фæфыдæх, ралгъыста мæ. Æмæ хуыцауы фыдæхардæй сырд фестадтæн, стæй мын куйты холлагæй æндæр адунетыл февналæн ницæмæ ис. Фыдæхарды та уымæн бафтыдтæн, æмæ цас нæ рацардтæн, уый бæрц бакодтон æнæгъдаудзинæдтæ, тыхмитæ æмæ сæ ныр мæ уæлæуыл царды фидын.

— Уæдæ уыцы хуызы царыны бæсты дæ мæлæт бирæ хуыздар у,—загъта æлдары фырт, æмæ йæ фæмард кодта.

Баздæхт уæтæртæм, æрхызт йæ бæхæй. Фыййауттæ рауадысты, йæ бæх ын райстой æмæ йæ афенайдтой.

Сулæфыдысты фыййауттæ æмæ æлдарæн арфæтæ кодтой,—уыцы сырды ахæстæй уыдон кæй руаджы фервæзтысты.

Иу æхсæв ма бафæстиат æлдар йæ уæтæрты. Æркаст уæтæртæм, фосмæ, адæммæ, йæ цæст ахаста алцæуыл дæр, баунаффæ кодта фыййауттæн, кувд æмбæлд, афтæ. Райсом йæ бæхыл сбадт æмæ афардæг сæ хæдзармæ.

Худинаг, æвзæры кой кувд ахæлиу ваййынц дзыллæйыл, афтæ атауыс ваййы хорзы кой дæр, сгуыхт хъуыддаг дæр уайтагъд айхъуысы бæстыл.

Фәнды ләгтә фәбадтысты хибарәй, фәтәрхонә кодтой әмә скарстой әртә хъуыддагән дәр әгъдау.

Раңыдысты дзылләмә әмә хъусын кәныңц:

— Фәнды ләгтә аккаг скодтой хәдзары хицауы мулкәй сыгъзәрин тын уыцы барагән, фондзыссәдз барәдджы чи афәлдаха, йәхиңгән йә бәх чиугә дәр куыд нә фәкәна, афтәмәй. Йә ныфс чи бахәсса, фәлә дзырд чи нә сыххәст кәна, уыман йә бәх әлдары, йәхи та йын ауындзгә йә хурхәй.

— Әз,—загъта әлдар.

Әмә фондзыссәдз барәдджы иуфарс айстой сәхи, хәцын әввонгәй. Ербаңыбыртә кодта әлдар йә байраджы, тәрхъусы кафт скодта байраг йә быны. Әлдар куы иуырдаәм, куы иннәрдәәм раскъәры йә байраджы: фәндәгтә кәны әлдар барджыты астәу: барджытә згъәлыңц зәхмә, бәласәй рәгъәд дыргъ куыд згъәлы дымгә боны. Фәстагмә ма иу ран фәкъорд дыууадәс барәдджы. Әлдар сә уыцы иу цәфәй афәлдәхта, фәлә байраг чиугә цуу, уый дәр нә фәкодта әмә та тәрхъусау скафид әлдары быны.

Әмә загътой фәнды ләгтә:

— А сыгъзәрин нуазән әдуаг* дәу у,—әмә йәм әй бәләвәрдтой. Хайыр дзаума дын уәд.

Ләппу йә райста, арфә ракодта дзылләйгән әмә йә сывәрдта йә роны.

Әхсавы адәм сә фәллад суагътой, фәминас кодтой, фәхъазыдысты.

Дыккаг бон та әрымбырд сты дзыллә сә бәхтыл бәрәг ранмә. Уәд та фәнды ләгтә хәләггәнаг әлдаримә хъусын кәныңц дзылләйгән:

— Дыууә боны кәдәм цәуын хъәуы, уырдыгәй ардәм уадзәм дугъ. Дыууә бонцауы быдыр скәндзыстәм фондзыссәдз әмхуызон хайы, алы ран дәр дзы ләудзән дугъон. Әмә ахәм барәг куы разына уә астәу, йә бәхы чи рауадза дугъы әппәты дарддәр цы дугъон ләууа уыимә, уый разәй куы рауайа, дыккагмә куы 'рхәццә уа, уый дәр та йә фәстә куы

* Әдуаг—әнә дайуаг.

ныууадза, уыцы хуызанай нэуэдз фараст бæхы йæ фæстийæ куы
фæуадза, стæй фондзсæдзæм куы 'рхæццæ уа æмæ уымæй
топнæхстмæ' ардæм куы 'рбахæццæ уа, — уæд ын раззаджы хай-
йæн — сыгъзæрин тын. Намæ фæстийæ куы баззайа, уæд барæ-
джы бæх хæдзары хицауы, йæхицæн та марыны дзырд ауын-
дзæнæй. Чи бахæсдзæн йæ ныфс сыгъзæрин тынмæ?

— Æз, — загъта та æлдар.

Æмæ та раскъæрдта йæ байраджы. Фондзсæдз барæгма
куыд хæццæ кодта, афтæ семæ радывай уайгæ æмæ се 'пвæты
дæр ныууагъта фæстийæ, æмæ фæстæмæ топнæхстæй бирæ
фылдæр æрбаразæй байраг.

Дзыллæйы зæрдæ байраджимæ баззади æмæ та загътой
фæнды лæгтæ:

— Хайыр дын уæд ацы нуазæн, фæрнæй фæбад дæ байра-
гыл, уый бæрц хъару кæмæ разынди.

Арфæ ракодта æлдар æмæ та сыгъзæрин тын бафснайдта
йæхимæ.

Æртыккаг бон та дзыллæ куы 'рбамбырд сты, фæнды лæг-
тæ та дзыллæйы раз куы фæзындысты, уæд бамбарын кодтой
дзыллæйæн сæ уынаффæ.

— Æмæ ардæм чи æрбамбырд, уыдонæй куы разына ахæм
лæг, йæ усыл чи нæ фæдызæрдыг уа, афтæ чи бауæнда зæ-
гъын: „æз æууæндын мæ бинойнагыл“, æмæ уый æцæг куы нæ
разына, уæд зæгъæджы куыд æрцауындзой, фосæй йæм цы ис,
уыдон хæдзары хицауæн куыд баззайой. Намæ сыгъдæг разынд-
ис зæгъæджы бинойнаг, уæд мæлæтмæ дæтты хæдзары хицау
йæхи, стæй йæ саргъы бæх дæр ма уый.

— Кæмæ разындзæн уыцы ныфс йæ бинойнагæй? Уый бæрц
ыл чи æууæнды?

Æмæ та загъта æлдар:

— Æз æууæндын мæ бинойнагыл, сыгъдæг у алцæмæй
дæр, ницæмæй йæм фехсайдзæн зæрдæ.

Æмæ хæлæггæнаг æлдар бацин кодта æмæ загъта йæхи-
нымæр: „выр бæх мæн бауыдзæн, æлдарæн йæхицæн дæр бирæ
цæрæнбон нал ис“.

Дыууæ лашну-лæг æлдары сæхимæ райстой хъуыддаг.
Уыдон загътой: „кад æмæ нæ къухы нæ бафта æлдары ус,

уэд мах дәр не “вәрәем нә сәртә нә хәдзары хицауимә”
 Цыппар хордзены цәсты сьгъзәринәй байдзаг кодтой,
 бәхтыл сбадтысты әмә араст кодтой. Цәуынц әмә дзурынц:

— Бәрәгәй уызәни ныр, әлдар дүнеппәт хәрзәджыты
 раз афтә кәмәй раппәлыди, уый кәддәра афтә сьгъдәг ра-
 зынид. Бирә федтам мах ахәм „сьгъдәджытә!“

Әлдары хәдзармә бахәццә сты, уазәгдоны дуармә әрын-
 цадысты. Кәсәг сәм нәй. Уалынмә сәм әхсин йә кусәг усы
 дарәсты рацыдис.

Әхсин, йә мой балцы куы цыди, уәд йә кусәг усыл скод-
 та йәхи дарәстә, сывәрдта йә йәхи бынаты, йәхәдәг та
 кодта кусәг усы хъуыддәгтә.

— Уазджытә, әрхизут.

— Әлдар ам нәй, уый зонәм, фәлә фысым агурәм уәд-
 дәр ацы ран,—загъта уазджытәй сә ну.

— Хәдзар ам ис, әлдары ус дәр бынаты ис. Ацы фәр-
 ныг хәдзар сымах хуызән уазджытән фысым цәуылынә фәуы-
 здән. Ныртәккә фехъусынкәндзынән әлдары усән.

Бацыдис әхсин йә кусәг усә әмә йын бауынаффа-
 кодта, уазджытәм куыд рацәуа әмә сын фысым куыд фәуа.

Кусәг ус әхсинны дарәсты рацыд, уазджыты әрхизын
 кодта, сә бәхтә сын радтын кодта әхсинмә, куыд сә бафена-
 йа афтә, йәхәдәг уазәгдонмә бахуыдта дыууә әлдары.

Хорз цәй әфсонәй нә федтаиккой уазджыты! Әхсәвары
 фәстә уазджытә басидтысты кусәг усә әмә йын дзурынц:

— Хуыссын афон дард у нырма. Афтә куы бакәнис әмә
 әлдары усәй куы ракурис, цәмәй уал нә йә уатмә бауадза
 әмә нәхи аирхәфсәм әфсинны раз хуыссынны агъоммә.

— Сымах цы фәнда, уый сыххәст кәнын хәс у мәнән,
 әмә бараст „әхсинмә“.

— Нә уазджыты бафәндыди дә разы абадын, ацы сахат
 дәм сә әрбакәндзынән әмә-иу аныхәстә кән.

Уый адыл уазджыты бахуыдта йә кусәг усә. Хуыссын
 афон куы ссис, уәд уазджытә рацыдысты уазәгдонмә; сә
 хуыссәнтә уыдысты цәттә.

— Усай,—дзуры ләшпу-әлдәрттәй иу,—хорз зәрдәйы хи-

цау кәй дә, уый бамбәрстам әмә нә фәнды дә дзәрәүдзи-
над, зәрдиагәй зәгъын, баууәнд ныл. Дард балц-уидиизә
балц әмә бафәлмәңыдыстәм. Иу хъуыддаг нын куы бакәниә,
уәд нә фәллад сәәүид, стәй дын дәуәән дәр әнә пайда нә
фәуид.

— Не ‘мбарын,—зәгъта әхсин.

— Цышар хордзены цәсты нәм ис сыгъзәрин, уыдонән
се ‘мбис дәуәән рәдтиккам, аннә та де ‘хсин әлдары усән, әмуд
нә куы ‘рәуын кәнис ахсәв әхсинимә, уәд.

— Уый та уын чердыгон ныхас у, гормойнагтә. Әз әл-
дар әмә әхсины къәбәртәй куы схъомыл дән, уыдон руа-
джы, уыдон цәрәйнә куы цәрыв. Әхсинмә ахам ныхас куыд
бауәндон, уәд ма амыхсәвәдджы йә хәдзарәй куы фә-
сүрдзән.

— Сыдәй нәл амәлдзынә, уәддәр дын рәтдзыстәм сыгъ-
зәринтәй иу хордзены цәст.

— Фәуәд, кәй зәгъут уый,—әз әй фәхъусын кәндзы-
нән әхсинән.

Бахаста уәдджыты ныхас кусәг усмә.

— Сә зәрдәхудты ма бацу, сыгъзәринтә нуылдар дәу
бауыдзысты, әз сыгъзәрин хъуаг нә дән.

Кусәг ус аракъуыр-бакъуыр кодта йәхи, стәй сразы.

Уәдджытә әхсәв бонмә әлдары уаты кусәг усимә
гъәшп-әлхыскъәй фәхъазыдысты, райсомы ‘рдәм алыг код-
той усы дзыкку, сәхимә йә нывәрдтой әмә цингәнгәйә фәс-
тәма аздәхтысты бәхтыл.

Ахәстоны бакодтой әлдары; бәх хәдзары хицау—хәләг-
гәнаг әлдар бафәнайдта йәхимә.

Әлдары ус куы базыдта, уәдджытә кусәг усы дзыкку
кәй алыг кодтой, кәй йә ахастой, уәд фәтарәст әмә зәгъта
йәхинмәры:

— Дзәгъәл хуымәтәдджы нә ахастой ма кусәг усы дзык-
ку дыууә уәзәдджы; ма сәры хицау әгәр фәстиат кәны, ма-
ңы фыдбылыз ыл сымбәләд!

Уый адыл йә мойы фыды дарәсты әрбаифтонг кодта йә-
хи: урсгом цухъхә, бәрцагъудтә фәстәрдыгәй дәләмә әр-
зәбултә сты дәләрмтты, сәры хил стыр худәй әрымбәрзта,

фæтæн хъама æрбаста йæ фарсыл, стыр сæрджын дамбацинæ сагъта йæ фæсоны. Хицауы* бæхыл сбæдт æмæ арасти йæ мой фæдыл.

Хъæумæ куы баввахс, уæд фæрсы:

— Дзырддзæугæдæр, тыхджындæр чи уыздæн а-хъæубæсты.

Бацамыдтой йын иу ацæргæ æлдары. Æрхызти æлдары уазæгдоны. Æлдар æй бафарста, чи у, уымæй. Уый йын бацамыдта йæ мойы фыды, ома уый фырт дæн.

Зæронд æлдар бацин кодта:

— Ай мæ хæлары фырт куы разындтæ, хуыцауæй бузынг, æгайтма йын ахæм фырт баззади. Хуыцау дæ 'рхаста дæ фыды 'рдхорды хæдзармæ; дæхи хæдзары хуызæн кæс мæ хæдзармæ дæр абонай фæстæмæ.

Æлдар æй фæфарста хабæрттæй, стæй уазæгæн æрыфтыдта сæ хъæубæсты хабæртты кой.

— Райдианæй дæр никуы ма уыди ахæм æмбисонд: фондзыссæдз барæджы афæлдæхта иу лæппу-æлдар йæ байрагыл, дугы разæй æрцыди. Æндæр кой нал уыд нæ бæсты, уый койæ æттæмæ. Фæлæ æрæджихау йæ хъуыддаг хорз нал ацыд.

Дзыллайы æвзарст адæман дзырд ацайдагъ сылты сæраппонд:

„Дызæрдыг чи нæ фæуыздæн йæ сылгоймагыл, дзырдтой уыдон, — сыгъдæг кæмæн разындзæн йæ сылгоймаг? Æлдар фæрæдыди æмæ сагъта „æз“. Ныр баздæхтысты фæнды адæм, дыууæ æлдары арвыстой, чи фесгуыхт, уыцы æлдары хæдзармæ æмæ ус сыгъдæг нæ разынди: иу уатмæ æрцыди æлдары ус уазджытимæ, стæй йын йæ дзыкку дæр ма лыгæй æрхастой. Раст ма кодта лæппу йæхи, фæлæ йын ницы уал адафта, ахæстоны йæ бакодтой æмæ йæ сом-бон сихорыл æрцауындæдзысты, йæ сгуыхт бæх та дугъ аразаг æлдарæн баззайдзæн. Тæригъæд ын кæнынц адæм. Æвгъау у мæлынæн ахæм гуырд.

Уæд уазæг дзуры:

— Мæ фыды æрдхорд, тынг дзурын байдыдта мæ зæрдæуыцы адæймаджимæ дæ ныхæсты фæстæ. Стыр хъуыддаг мæм

* Хицау — чындзытæ сæ лæгты фыды хуыдтой хицау.

кæсы уый хуызæн æххæст адæймаджы фенын. Ницы амал æр-
цауид йæ фенынæн?

— Æмæ а-бæсты мæ бон цы нæ бауа, уый та ма уæд кæй бон бауыздæн? Райсом нæ цы афон фæнда, уыцы афон æм ба-
цаудзыстæм, йæ мадыстæн,—исчи æрлæууæд нæ размæ!

Райсомæй рараст сты ахæстонмæ; адæм уынгты тынны-
вæндагау кæнынц дыууæрдæм, æмбырдтæ кæнынц ауындзæны
размæ. Бацыдысты ахæстоны размæ. Кæрæдзийæи салам рад-
той, фæбадтысты, фæныхæстæ кодтой.

— Æппæтæй дæр хорз,—загъта уазæг, фæлæ дыл уый бæрц фæрæдийын не 'мбæлди, бæхыл æмæ сылгоймагы æууæнк
нæй, кувд никуы фехъуыстай, кæд сæ дæхæдæг нæ бафæлва-
рай, уæддæр.

— Табу хистæрты фæрнæн, фæлæ сыгъдæг у мæнæн мæ
сылгоймаг,—загъта лæппу.

Уазæг рацыд ахæстонæй, бану та сты йæ фысыммæ æмæ
рацу-бацу кæнынц уынджы.

Уалынмæ ахæсты ауындзынмæ фæхонынц.

Скодтой йæ ауындзæнмæ, ауындзæг цæттæ кæны бæндæн,
бандон, голлаг.

Уæд уазæг дзуры йæ фысыммæ, цæмæй йын ракура дзыр-
ды бар адæмæй. Радтой йын дзырды бар.

— Мæнæ хорз адæм, хатыр уæ курын æмæ мын радтут
дзырд, иу дыууæ ныхасы ма цæмæй бафæразон ауындзæнмæ
кæй скодтой, уымæн æмгъуыдæй иу чысыл фæфæстиатдæр ут
иу цъусдуг.

— Уазæджи хатырæй ма йын дæттæм иу сахат цæрæнбон,
дзур, цы дæ фæнды, уый.

Уазæг схызт ауындзæнмæ, æрлæууыди æлдары фарсмæ
æмæ уазæг хъæрæй дзуры:

— Ай æрцауындзын никæйы бон у! Зылын æй кæнут йæ
сылгоймаг, дам, сыгъдæг нæ разынди, йæ дзыкку йын æрхас-
той. Багъæцут, æмæ уæ чи зоны, бæлвырдæй æлдары усы дзык-
ку у, уый? Æмæ кæд æндæр искæйы дзыкку ныллыг кодтой
æлдары усы æфсон, уæд та?..

— Раппарут æй уырдыгæй,—загъта дугъуадзæг, сау зæр-

дә әлдар, — бәрәгәй дәр ма бәрәгдәр у, йә ус хәтарәһәй у, уый.

— Цалынмә сбәлвырд уа, әлдары усы дзыкку уыди, әви әндәр иһәй, уалынмә әнә мә уд амәлгә нә бауаддзынән ауындзын ацы сгубхт адәймаджы.

Адәм фегуыпнаг сты, стәй дзурынц: „тәригъәд исәм нәхимә, рәстәй уый хуызән әххәст адәймаджы куы ‘рцауындзәм, нә фәстагәтты сәр дәр дзы басуддзән уый тәригъәд. Арвитут ын йә бинойнагмә, ам куыд сымбәлә, афтә.“

— Дарддәр мә ницууал хъәуы, — загъта уазәг, — арфә уын кәнын: фәлә уый зонут, әз дән ацы әлдарән йә бинойнаг, ацы дарәс та сты мә хицауы дарәстә.

Әмә уыцы ныхәсты фәстә худ фелвәста йә сәрәй, цухъхә раласта, әмә дзыллә фәдтой әлдары усы әд дзыкку: рәсугъдәй та ахәм рәсугъд әмә дзы мәйтә әмә хуртә хъазыдысты, сәхи дзы уыдтой.

Адәмы хъәр ныцарыдта бәстә.

— Әлдары сәрәй голлаг сисут әмә йә, фыдбылыз чи арәзта, уыдон сәрыл әркәнут. Тагъддәр ауындзәнмә ссәуәнт зылынтә.

Саузәрдә әлдар, кусәг усы дзыкку чи ныллыг кодта, уый әрцауыгътой.

Әлдар әмә йә ус та сбадтысты сә бәхтыл әмә рафардәг сты сә хәдзармә сәрагасәй.

Уыдон әрцыдмә цәрут амондимә.

25. У ар з ә т т ә

Иу паддзахән райгуырдис чызг әмә йын арвәй зәххы ‘хсән хуры рухс нукуы фенын кодта, дардта йә әмбәхстәй йә хәдзары. Иу мәгуыр ләгән та чызджы әмцахъхән ләшпу райгуырдис. Мәгуыр ләг куыста паддзахмә, цәргә дәр уый кәрты кодта. Йә ләшпу куыддәр бәхъомыл ис, афтә йәхәдәг амардис, әмә ләшпу раивта йә фыды, куыста паддзахмә.

Иу бон паддзах сфәнд кодта балцы фәцәуын. Бафә-

дзæхста лæшпуйы, цæмæй мачи бацыдаид чызджы уатмæ. Ацы-
ди паддзах. Мæгуыр лæшпу ахъуыды кодта: „Ай царæд пад-
дзах у, йæ чызджы хуры рухемæ чи нæ уадзы, талынг уаты
йæ цæмæн дары, цæй æмæ йæ фенон“. Бакодта лæшпу чызджы
уаты дуар æмæ федта нæртон рæсугъд: йæ цæстытæ стъалы-
тау æрттывтой, йæ риутæй хуры тынтæ хъазыдысты, йæ дæл-
лагхъуыры лæг йæхи уыдта. Иу бакастæй кæрæдзи зæрдæмæ
тынг фæцыдысты æмæ кæрæдзи бауарзтой. Лæшпу зæгъы чыз-
гæн:

— Дæ фыд дæу мæнæн нæ ратдзæн, фæлæ алидзæм.

— Фæгæдзæ уал кæн йæ ‘рцыдмæ, — зæгъы чызг.

Æрцыдис паддзах æмæ зæгъы йæ чызгæн:

— Мой кæнын афон дын у, æмæ дын æз къайаг ссардтон.

— Мæ фыд, нырма мæнæн афон нæу, — зæгъы чызг. Фæлæ
йæм фыд нæ хъуыста æмæ йын бонымгъуыд скодта. Чызг
мæгуыр лæшпуйæн бамбарын кодта хабар. Иу æхсæв алыгъ-
дысты чызг æмæ лæшпу æмæ дард фæцыдысты. Бахаудтой иу
стыр хъæумæ. Уым сæ доныл хъуыди ахизын иннæ фаремæ.
Иу бæлæгъы хицау сæ сывæрдта йæ бæлæгъы, чысыл сæ алас-
та æмæ чызг зæгъы лæшпуйæн:

— Мæ дзаума доны был фæрох сты.

Лæшпу рагæни ласта бæлæгъæй æмæ раленк кодта. Ца-
лымæ уый фæстæмæ здæхт, уæдмæ бæлæгътæрæг чызджы
йæхицæн афардæг кодта. Баззадис мæгуыр лæшпу ацы фарс
иунæгъæй æмæ катый кодта. Бæлæгъы хицау фаллаг фаремæ
фæцæйхæццæ кодта, афтæ йæ бæлæгъ цæуылдæр сымбæл-
ди æмæ нышпырх. Чызг сурмæ фæхаудта, бæлæгътæрæг та
доны аирвæзти. Уым æввахс цардысты къæрныхтæ, чызджы
ссардтой æмæ йæ фынайæ ахастой. Чызг куы райхъали, уæд
уыны: цахæмдæр æнахуыр адæм йæ алыварс æмæ йын лæг-
гад кæнынц. Къæрныхты хисдæр зæгъы чызгæн:

— Хуыцау дæ мæнæн загъта.

— Уæдæ ма æндæр кæдæм фæцæудзынæн, æрмæст дæ
курын, цæмæй мæм иу мэй æввахс ма æрцæуай.

Хисдæр къæрныхтæ сразы ис. Мæймæ чызг базыдта ацæ-
уæнтæ æмæ æрбацæуæнтæ. Иу æхсæв къæрныхтæ бафынай

сты, чызг сыстадис эмæ сæ фæцагъта. Баззаци ма хисдæр къæрных. Уырдыгæй рацыди, йæ уæлæ хисдæр къæрныхы дзаума скодта, афтæмæй бæлæгъыл сбадти эмæ æрбаленк кодта цавæрдæр хъæумæ. Хъæуы цæрджытæ хастой сау эмæ сæ фæрен:

— Цæмæн сау хæссут?

— Нæ паддзах амарди, эмæ цалынмæ ног паддзах сывзарæм, уæдмæ сауты цæудзыстæм.

— Эмæ куыд æвзарут паддзах?

— Хъултæ æртæ хатты суилдзыстæм эмæ чи рамбула, уый уыдзæн паддзах.

Чызг хъæуы цæрджытимæ хъулæй хъазын байдыдта эмæ сæ æртæ хатты дæр амбылдта.

Сывзарстой чызджы паддзахæй.

Уæдæй фæстæмæ паддзах лæджы дарæсы зылди йæ адæмыл, куы цæй æфсон, куы цæй æфсон, афтæмæй та йæ лæджы агуырды. Адæмæй ничи базыдта, ай сæ паддзах чызг у, уый.

Иу бон та азылди йæ адæмыл. Æрцыди уыцы доны былмæ, кæцыранæй ацыди бæлæгъыл эмæ уым фæдта иу лæджы кæугæ, дзыназгæ. Базыдта йæ чызг, уый йæ уарзон у, уый. Фæлæ йæ лæппу нæ базыдта. Чызг æм дзуры, паддзахы дарæс йæ уæлæ, афтæмæй:

— Цæуыл кæуыс, ацы лæппу?

— Куыннаæ кæуон, паддзах, уарзон мын уыди эмæ ацы ранæй бæлæгъыл ацыди, уæдæй нырмæ рацыди æртæ мæйы, фæлæ дзы ницыуал хъусын.

— Куыд зыны, афтæмæй йæ бирæ уарзтай?

— Куыннаæ йæ уарзтон, мæн тыххæй йæхи фыдæбойнаг фæкодта эмæ ма мын æндæр чи ис?

— Цом уал мемæ, стæй та рацæудзынæ.

Ацыди лæппу паддзахимæ. Паддзахы уатмæ бацыдысты. Уым паддзах йæ дарæс фешпæрста эмæ йæ лæппу базыдта, кæрæдзийыл ныттыкстысты. Фæкодтой кæрæдзийæн сæ хабæртæ. Уыдон уым бафидыдтой. Лæппу спаддзах ис адæмæн, алкæй барæвдыдта мад эмæ фыдау. Адæм дæр æй бауарзтой эмæ стæй лæппу эмæ чызг уым счындзæхсæв кодтой, стæй цæргæйæ баззасты.

26. Адджын бинонтæ

Цардысты иумæ ус æмæ лæг, уыдон афтæ адджын цард кодтой, æмæ æнæ сæ кæрæдзи дон дæр нæ нуæзтой. Лæг кодта æттагон куыст, ус та хæдзары зылдтытæ кодта. Алы хатт дæр лæгæн йе 'рцыдмæ йæ хæринаг уыди цæттæ æмæ-иу уыимæ баахуыйæн кодтой. Кæрæдзимæ никуы ницæмæй сæ зæрдæ фехсайдта нæ æвзæрдзинадæй, нæ нæууæнкæй.

Бирæ фæцардысты афтæ. Иу бон ус æрхъуыды кодта: „цæй-ма мæ лæджы бафæлварон, кæддæра мæ цас нымайы“. Иу хатт ус йе 'фсымæрмæ арвыста æмæ йæм æрцыдис, лæг уым нæ фæци, фæлæ ус йе 'фсымæрыл хорз баузæллыд, стæй йæ арвыста, æрмæст йе 'фсымæры худ йæ сынтæджы бын бакодта æмæ йæ æндæр худы фæрвыста. Изæры йæхи лæг æрцыди, æхсæвæр бахордтой æмæ схуыссыдысты. Лæг йæ дзабыртæ сынтæджы бынмæ баппæрста. Райсомы йæ куыстмæ куы цыдис лæг, уæд йæ дзабыртæм бавнæлдта æмæ худы дæр ауыдта.

Уæд æй лæг фæрсы:

— Ай кæй худ у?

— Æмæ мæн цы фæрсыс, кæд æй дæхæдæг мыййаг æрхастай.

— Æз цæй худ хастон, æвæццæгæн, æз ам куы нæ вæййын, уæд дæумæ чидæртæ вæййы.

— Мæнмæ ничи вæййы, мæ судзгæ мæрдты стæн.

Ницыуал загъта лæг, ацыд йæ куыстмæ зæрдæхсайгæйæ. Иннæ хатт дæр та йæ æфсымæрмæ фæдзырдта ус, хорз æй суазæг кодта, лæвæрттæ йын ракодта, æрмæст йæ рон йæхимæ ныууагъта æмæ йæ хуыссæны нывæрзæны бавæрдта. Изæры йæ лæг æрцыдис куыстæй, ус ыл тынг узæлы, фæлæ лæг узал худт бакæны, æндæр ницы. Æхсæвæр та бахордтой, стæй схуыссыдысты. Райсомы лæг йæ куыстмæ цыдис æмæ рон йæ нывæрзæнæй рахаудта. Нал фæлæууыд лæг æмæ фæрсы йæ усы:

— Ай кæй рон у?!

— Уый дæхæдæг зоныс, æз лæджы ронæй цы кæнын?

— Æз мемæ цæй рон хастон, чи дæм вæййы, уый мын загъ!

— Ничи мæм вæййы, мæ цардхъуаг мады цæсгомь,

Лæг та ницы едзырдта, ацыд мæтæй хъуыдыгæнгæ йæ кувстмæ, фæккуыста бонизæрма, хъуыдытæ кодта, зæгъгæ, „кæй худ æмæ рон уыдысты“, йæ усмæ йæ зæрдæ æхсайын байдыдта. Æртыккаг хатт дæр ус йе ‘фсымæрма фæдзырдта, суазæг æй кодта, ралæвæрттæ йын кодта æмæ йын йæ зæнгæйттæ раивта, стæй йæ фервыста. Ус йе ‘фсымæры зæнгæйттæ сынтæджы рагъæнын æривæрдта, уæдмæ йæ лæг æрцыдис йæ кувстæй, ауыдта зæнгæйтты æмæ та фæрсы йæ усы:

— Кæй зæнгæйттæ сты?

— Мæн куы фæрсыс, æвæццæгæн сæ дæхæдæг демæ æрбахастай æмæ сæ уым æривæрдтай.

— Гæррæтт, æз нырма мæнæ къæсарæй еныр æрбахызтæн, уæдæ сæ хуыцау æрышæрета?!

— Уымæй мæн цы фæрсыс, дæхи бафæрс.

— Нæй, мæнæн демæ фæцæрæн нал ис: фыццаг мын кæйдæр худыл нæ басастæ, стæй кæйдæр роныл, ныр та кæйдæр зæнгæйттыл. Æз ам куы нæ вæййын, уæд ды кæйдæрты мæ сусæгæй æркæныс æмæ цæмæн, уый дæр нæ зæгъыс. Ахæсс, мæ хæдзарæй дæ цы хъæуы, уый æмæ фæцу дæ цагатмæ, дæуыл æууæнк нæй.

— Хорз, уæдæ райсом кувстмæ мауал ацу æмæ йæ базонай, чи мæм цæуы, уый.

— Æз ам куы уон, уæд дæм ничи æрбацæудзæн, уымæн æмæ мæн зондзæн, ам дæн, уый.

Нал бахордта æхсæвæр лæг æмæ хицæн уаты скуыссыди. Ус дыккаг кærккуасæнты фестæди æмæ йæ цагатæй йе ‘фсымæры æркодта, уæдмæ лæг дæр систæди. Ауыдта йæ усы æфсымæры æмæ йæм тызмæгæй дзуры:

— Ахæсс дæ хойы хай æмæ уый дæр акæн.

Уæд ны йæ усы æфсымæр радзырдта хабар, куыд æм æртæ хатты уыди, ну хатт йæ худ, иннæ хатт йæ рон, стæй та йæ зæнгæйттæ ныууагъта барæй.

Бауырныдтой лæджды йæ усы æфсымæры ныхæстæ æмæ та бафидыдтой, цардысты раджы дæр адджынæй æмæ ныр дæр адджынай цæргæйæ сæ амæлæты онг фæцардысты.

27. Аелдары чызг, кәнае дыууә әрдхорд аелдары

Тынг аджнынае цардысты дыууә әрдхорд аелдары. Стыр әууәнк уыди сә астау, карәдзийы цара кодтой, афтәмәй әрвыстой сә бонтә. Сә хәрд дәр, сә нозт дәр иу: айк дыууә әмбисәй хордтой, сә иуы циндзинад, сә иуы маст анәман уыдысты маст әмә циндзинад.

Аелдәрттәй сә иуән уыди ләшпу әмә чызг, аннә та уыди әнәзәнәг. Уыцы хуызәнәй ацардаиккой иу кьорд азы, афтә зәнәгджын аелдарән амарди йә ус. Аелдар уый адыл дзырд радта, иуәй сау кәй бадардзән афәдзы бонмә, аннәмәй чабәмә кәй фәцәудзән, цәмәй дзы басгара Мәхәмәты зәппадз әмә дзы ракура Пехуымпарәй удыбәстә йә мард әфсәнән.

Йе 'рдхорды хәдзары ныууагъта йә чызджи, йәхәдәг әд фырт араст Чабәмә.

Цәрынтә сиса чызг йә фысымтәм. Буц әй дарынц аелдар әмә йә ус, чызг дәр, раст зәгъын хьәуы, сә зәрдәхудт ницәмәй иста.

Уәд аелдар әмә аелдары ус хьазт скодтой, цәмәй сә уазәг хьыг ма кәна. Бирә фәсивәд әрәмбырд сты хьазтмә, хьәлдзәг кәнынц адәмы дәр, сәхи дәр... Чысыл дзы нә уыди рәсугъд чызджытә, фәлә дзы уазәг чызгәй рәсугъд дәр нә разынд. Фәсивәдәй иу кьорд ләшпуйы зәрдәмә тынг бацыди, курын әй байдыдтой әмә дзырд ныууагътой аелдармә.

Сә цәст әрәвәрдтой адәм аелдары чызгыл. Уымәй әпәлынәй фылдәр нә уыдысты алы ран дәр әмә-иу дзырдтой: „Уындәй дәр, ләджи хьәдәй дәр нә уазәг чызджи хуызән нәма уыди, гуыргә дәр нә ракәндзән. Ничи скәрдзән, ничи бахуыйдзән уый хуызән, уый кәрдзын скондән әмбал нә уызән; уәд әфсәрмәй, әгъдауәй та у ахәм әфсармджын, ахәм уагджын әмә бафәзминаг у алы чызгән дәр.“

Әмә тагъддәр хьазт сарәзта. Фыццаг хьазтәй дзы фылдәр фәсивәд әрәмбырд әвзаргә чызг әмә әвзаргә ләшпуйә. Хьазты дзылләйән сә акаст уыди уазәг чызг-

Хисдәрәй, кәсдәрәй сә зәрдә пиллон арт уагъта йә уын-
дәй, кафынәй нал фәллаһынц, хъусынәй йә зардә

Ноджы дәр та йыл фылдәр адам фәсивәдәй дзурын
байдыттой.

Әлдары хәдзар фәфидытта уазәг чызгәй. Кәсдәриуәг
кәны әлдары чызг хәдзары хицәуттән—ләг әмә усән, зә-
нәджы ад ыл базыдтой уыдон дәр.

Базмәләнтә нал уыди әвзаргә фәсивәдәй әртыккаг
хъазты: арвәй әхсидав куы әрхаудайд, уәд зәххыл нал сәм-
бәлдайд. Нә разынд ныр дәр уазәг чызгән әмбал утәшпәт
чызджыты рәгъауәй. Хъазт райхәлд, фәсивәдәй та бирә-
тә дзырд ныууагътой әлдармә чызджы тыххәй.

Әрәнкъард әлдар, сагъәссыл сси. Бон әм арвы рухс нал
зыны, әхсәв әй хуыссәг нал ахсы. Катайыл сси йәхины-
мәр. Хәдзары хъуыддагтам нал дәтты йә зәрдә; хәринаг
ын ад нал кәны. Бинонтә уынынц, әлдар йәхи уагыл кәй
нал у, фәлә цәмән афтә әрәнкъард, уый бафәрсәг әй нәй:
ничи йәм хәссы йә ныфс.

Бирә фәхъуырдухән кодта әлдар, фәлә ницы бафәрәз-
та, әрәгәй ардәм йә зәрдәйы мидәг цы әндавындзинад
сәвзәрди, уый бәсәттынән.

Хәйрәджыхай йыл фәуәлахиз.

Әлдар әмә йе 'рдхорд әфсымәры астәу цы әууәнк
уыди, дзылләйы әхсән дзы цы әфсарм, цы кад уыди—сепшә-
тәй дәр уарзондзинад тыхджындәр разынди. Йә уазәг чыз-
джы бауарзта әлдар.

Фадат ран әлдар ской кодта чызгән йә сагъәстә, йә
фәнд. Арв әй цыма әрцавта, уыйау фәци чызг, фәлә ма
афтә равдисын йә бон баци, цәмәй йыл әлдар нә фәгуы-
рысхо уыдайд, йә зәрдәйы әууәлтә йын нә бамбарстайд.

— Зондәй саразын куы ницы бафәразон,—дзуры чызг
йәхицән,—цәмәй әлдары уарзондзинадәй байргъавон махи,
уәд рәстырдәм нә ауырдыг сты мә хъуыддагтә.

Әмә дзуры әлдармә:

— Әлдар цәра, мә фыд ам нәй, мә иунаг әфсымәр
дәр уый хуызән; хорз уыдайд, уыдон әрбаздәхынмә куы
фәкәссис.

— Хорз чызг, уымæн амал не ‘рцæудзæн: мæ бар махиуыл нал цæуы.

Дæхæдæг дæр æнæуынгæ нæ дæ, мæ сæрæн кæй нал дæн, кæд уыцы ранмæ цæмæй æрцыдтæн, уый дын æргом нæ уыди, уæддæр. Ныр уый бамбар, æз дæ афтæ бауарзтон æмæ мын, æвæдза, исты зæрдæ нæ бавæрдтай, уæд мæ царды сæр нал райсдзынæн.

— Мæ фыд уый куы базона, æз дыккаг усæн фæцыдтæн, уæд ын куыд маст, куыд уайдзæф уызæн уыцы хъуыддаг, уымæн йе ‘рдхорд æмгарæй хуыздæр ничи бамбардзæн, æстæй æз дæр аггаг куыд скæндзынæн махицæй æмæ мæ разагъд фыд, мæ иунæг æфсымæрмаæ уайдзæф æрхауа, æмæ дзыллæйы æхсæн ныхкъуырдаей цæрой мæ сæраппонд. Аннæмæй уый бæрц кæймæ фæцардтæ, дæхицæн адджынæн, уарзонæн кæй бацагуырдаей, дзырд кæмæн радтай, уый бафхæрын хъуамæ ма бахæссай дæ сæрмаæ, хуыцауæй дæр æй нæ бауæнддзынæ.

— Лыггонд мын у уыцы хъуыддаг дæр: кад æмæ йæ радæй арвитдзынæн йæ фыды хæдзармæ, æгъдау куыд амоны, афтæ.

Уый адыл æлдар усы арвыста йæ фыды хæдзармæ (цæгатмæ). Чызг бамбæрста зын вадаты кæй бахаудта, зынæй кæй фервæзын кæндзæн йæхи, зынæй кæй нæ бачъизи кæндзæн йæ фыд æмæ йе ‘фсымæры цæсгом дæр. Уæд ма йæ сæрæн уыцы хос ссардта æмæ æлдары галуаны бамбæхсти, авд дуары дзы сæхгæдта йæхиуыл æмæ нал касти æттæмæ.

Æлдар, куы тызмæгæй, куы сабырæй æвзæджы хатт æр-уадзы, хатын æм сисы, лæгъзтæ йын кæны, фæлæ чызг ком нæ дæтты.

Зындзинæдтæ æвзары чызг мæсыджы авд дуары фæстæ: тыхсы æнæхæринагæй дæр, дойныйæ дæр, уыцы уынгæг ран æй фыдæх-сæтæй сыст бахордта; фырмаæстæй хаттæй-хатт кæуын байдайы æмæ йæ цæссыг налхъуыт-налмас фæрдгуытæ абузын сисы.

Иубон æлдарыл дзырд сæмбæлд, йæ æрдхорд Чабæйæ кæй æрбаздæхы, стæй дзы кæй куры, цæмæй æлдар Чабæдзауы размæ сæмбæла иу бонцау, цæмæй уыцы ран бацин кæной кæрæдзийыл.

Уацхъуыдæй æлдары зæрдæ цанæбарæджы барухс уыдид
 даид, фæлæ йын уæддæр æдзæугæ амал кæм уыди.

Кæрæдзийæн салам радтой дыууæ æрдхорды æмæ чабæ-
 дзау дзуры:

— Цæй тарæрфыгæй кæсыс, цы кодтай? Дæхи хуызæнæй
 дæм куы ницы уал баззæдæ æппындæр. Бирæ мæгуырдин-
 нæдтæ бавзарæстæм мæ фыртимæ: кæм æххормаг, кæм æнæдон,
 кæм тасы бын абырджытæй, æдзæрæг, æнтæф бæсты. Фæлæ,
 бауырнæд дæ, бауырнæд, ахæм рæстæг мыл никуы скодта, мæ
 зæрдыл кæд нæ лæууыдтæ, кæд дæ нæ мысыдтæн. Мæ хæдзар-
 мæ, мæ иунæг чызгмæ афтæ не ‘хсайдта мæ зæрдæ, дæумæ
 куыд æхсайдта. Ныр дæр дæм ме ‘рвысты сæр уыди уымæн,
 цæмæй дæ федтаин тагъддæр. Уæд мæм уымæ цы цæстæй
 кæсыс! Афтæмæй та мыл, хуыцау ме ‘вдисæн, æрхъæц мæ нæ
 хъæцыдтæ, дæ цард дын ад нæ кодта æнæ мæн.

— Мæ хæлар, хатыр дæ курын, дæхицæн уыцы зын скæн,
 иу чысыл мæм æрбайхъус, æз дын радзурдзынæн, мæхи хуы-
 зæн цæмæн нал дæн, мæ зæрдæ дыл цыма сивтон, афтæ дæм
 цæмæн кæсы, уыдонæн сæ аххосаг. Фæлæ дæм бахатин, дæу-
 рынмæ дын кæй хъавын, уыдон арф æвæрæны мæхимæ, мæ
 риуы, мæ зæрдæйы мидæг куы баззæнккой, уæд бирæ хуыздæр
 уайд. Нæ сæ тæры, нæ мæ зæрдæ дæуæн радзурын: стыр низ
 дын куы скæной, уымæй дын тæрсын.

— Сомбон кæй базонон, фæстæдæр кæй фехъусон, уый
 мын ды, мæ иунæг æрдхорд, раздæр куы радзурай, уæд раст-
 дæр æмæ пайдадæр уыдзæн. Сæинаг цы низæй уон, уымæй
 хъуамæ раздæр басæйон, мæ хæс зынайдæр раздæр хъуамæ
 бафидон. Зæгъ мын дæ зæгъинаг! Æз дæм хъусын.

— Уæдæ фæуæд дæ фæндон. Дæ иунæг чызг царди мæ
 хæдзары йæ хæдзары хуызæн. Дыууæ уыдыстæм æмæ ниййар-
 джытæ сæхи хъæбулмæ афтæ нæ бафæрæзтаиккой кæсын, зи-
 лын, афтæ йæм зылдыстæм, кастыстæм. Нæ хæдзары цы ардта,
 уымæй йын ницы бацауæрæстæм. Чызг, раст зæгъын хъæуы, иу
 дыууæ боны рæсугъдæй равдыста йæхи. Фæлæ стæй... Стыр
 зын мын у йæ зæгъын дæр... стæй æвишпайды афæлыфта йæ
 хуыз. Зæххыл нæ разындзæн ахæм æнæгъдаудзинад, ахæм
 æгаддзинад, уый йæ сæрмæ цы нæ ‘рхæсса. Ус æмæ лæг уы-

дыстæм æмæ нæ карæдзийæн кард æмæ фыд фесты, иу фæстæ иу
 фыдæвзагæй, мæнæн иу дзырд, нæ хæдзары æфсымæрæн
 нæ дзырд. Уый дын йæ иу хъуыддаг.

Аннæмæй афтæ суагъта йæ цæсгом æмæ фæсивæдагъ би-
 рæтæн ныфс æвæрдта, аккаг цæмæй нæ уыди, ахæм хъуыд-
 дæгтæй. Цу, цу! Æмæ цæй бæрцытæ нæ бахъæнды йæ
 цæсгом! Мæнæн дæр, дæ иунæг æрдхорд æфсымæрæн, баз-
 дæхт æмæ кæд хъардта йæхи. Дæ цæсгом бахарай, загъга,
 йын æз бауайдзæф кодтон, бартхъиран æм кодтон дæ номæй.
 Уый адыл нын афтæ фæтæргай æмæ бацыди мæсыджы, авд
 дуары сæхгæдта йæхиуыл, нæ размæ нал æвдисы йæхи. Уы-
 цы ран цы мигæнæг у, цæмæй цæры, хуыцау йæ зонаг.

Дæ иунæг чызджы бавæрын дын кæй нæ бафарæзтон,
 мæ хæдзары дын æвзар уаг кæй райста, уымæй дæ стыр
 къæмдзæстыг фæдзæн, мæ иунæг æмгар, стыр зылын хонын
 мæхи дæр, мæ хæдзары æфсины дæр.

Уæд чабæдзау æлдар баздæхт æмæ æрвнæрагау байдыд-
 та дзурын йæ иунæг фыртмæ:

— Мæ фырт, де ‘фсымæр хо æмæ мæ иунæг чызг цытæ
 бакодта, уыдон фехъуыстай мæ хæлары дзыхæй дæхи хъус-
 тæй. Цæугæ тагъд ме ‘рдхорды хæдзармæ, мæнæ ацы сылыхъ*
 дæр айс демæ. Аргæвд де ‘фсымæр хо æмæ мæ иунæг чыз-
 джы. Йæ тугæй мын æрхæссæ ацы сылыхъы дзаг. Æз цалын-
 мæ мæ иунæг чызг, мæ хъæбулы тугæй мæ дойны басæттон,
 уалынмæ нæ басабыр уыдзæн мæ маст, уалынмæ фæцæуинаг
 нæ дæн мæ хæдзармæ, адæммæ нал равдисдзынæн уалынмæ
 мæ цæсгом.

Цæрынæй хæрынмæ уыцы æвæрд (хъахъхъæд) фæкодтон
 мæхицæн, никуы ницæмæй бачъизи кодтон мæ цæсгом, кад
 æмæ радæй дзыллæты астæу фæхагтæн. Ныр мын мæ иунæг
 чызг, мæ уарзон хъæбул мæ сæр ралыг кодта заронды ‘рдæм,
 фæхудинаг мæ кодта, цæрдудæй мæ бафтыдта мæрдтыл.

Къæмдзæстыгæй баззад мæ иунæг æрдхорд дæр æнæаххо-
 сæй... Зæнæджы маст, цы зын уромæн дæ, цæ!.. Тагъд бакæн,
 æнхъæлмæ дæм кæсдзынæн ацы ран.

Цæхæртæ калгæ, фырмастæй, балаууыди æлдары фырт

* Сылыхъ — нуазæн.

йæ фыды æрдхорды хæдзары. Тызмæгæй дзуры чызгмæ дуар
ын куыд бакæна. Чызг хъуыды цæу, уый дæр æй нæ кæны.

Уæд æм æфсымæр байдыдта лæгъзæй дзурын:

— Ма тæрс, мæ хо, ма тæрс, дуар мын бакæн, æз де
'фсымæр дæн.

— Кæд æмæ æцæгæйдæр мæ иунæг æфсымæр дæ, уæд ма
мады к'бухдарæн æрбаппар, намæ дæм фæстæмæ дæр нæ акæсдзы-
нæн, дуар дын нæ бакæндзынæн.

Æфсымæр æм к'бухдарæн баппæрста, чызг æй бакодта
йæ к'бухыл æмæ уæладзыгæй рагæпп кодта йе 'фсымæры хъæ-
бысмæ.

Æфсымæр æй уыцы хуызæнæй ракусарт кодта заххыл,
кард ын æрбавæрдта йæ хурхыл æмæ ныр сæргæвда чызджы,
афта йæм уый дзуры:

— Цы кæны, цы, ме 'фсымæр, цы хуыцау дæ ныццафта!
Дæумæ æмæ мæ фыдмæ кæсынай куы сурс сты мæ цæсты-
тæ, æз ма былы цъæрттæ куы хордтон уæ уындмæ; мæ
зæрдæ сымахыл куы дардтон, мæ зындарæнæй мæ фæрвæзын
кæндзыстут, мæ маст мын райсдзыстут, зæгъгæ, уæд мын ай
цы хъуыддаг у?

Лæппу æруагъта йæ кард, чызджы слæууын кодта йæ
къæхтыл. Чызг сæрæй бынмæ радзырдта йæ зындзинæдтæ
иууылдæр. Æфсымæры зæрдæ фæтасыди, фæтæригъæд кодта
йæ хойæн. Кæрты иу карк рацахста, æрбаргæвста йæ, сылыхъ
карчы тугæй айдзаг кодта. Бæхыл сбæдт, чызджы йæ фæсарц-
мæ сæргæвта æмæ араст æлдары галуанæй.

Цæуы, цæуы æмæ фæндагыл фæсфæд иу пыхсы выууагъ-
та йæ хойы, йæхæдаг уыцы тæккæ тæхгæ бæхæй ныххоста йæ
фыдмæ, æрхызт бæхæй, сылыхъ балавæрдта йæ фыдмæ. Уый
„бис-мил-ла“ загъта, сылыхъ едæрдта йæ дзыхыл æмæ уый
адыл суагъта йæ тыппыртæ, стæй араст сты сæ хæдзæрттæм.

Æлдары чызг пыхсы бады æмæ сагъæс кæны, цы уы-
дзани, ууыл, уалынмæ йыл цуанон куййтæ рамбырд сты æмæ
йыл райынц. Куйиты райынмæ цуанонтæ æрбауадысты æмæ
дзурынц чызгмæ, фæлæ сæм уый фæстæмæ дæр нæ кæсы. Сæ
уæлвæд рухсы астаумæ йæ бæх æрбатæрдта æлдар дæр. Цуа-
нæттæ æмæ куййтæ дæр цуан кодтой уыцы æлдаримæ.

Алдар хъуыддагмæ куы æркаст, уæд дзуры чызгæмæ дæ.
— Цы дæ, цавæр дæ? Тагъд мын дзуаш радт, намæ дæ
мæ куййтæ куыд акъабæзтæ кæной, ахæм ми дын кæнын.

— Хорз, æлдар, æртхъирæнæй никуы ма ничи амарди, стæй æртхъирæнæй чи фæтæрса, уыцы адæймагыл нæ сæмбæлдтæ: ды цы дæ, ахæм чызг бæргæ уыдтæн æз дæр, кæд мæ ацы сахат зынвадаты ссардтат, уæддæр. Мæхи та дæм уый тыххæй не здахын æмæ дарæсæй рæвдз нæ дæн—æфсæрмы кæнын.

Алдар цыдæртæ фелвæста йæ дарæсæй. Чызг сæ æрбакодта йæ уæлæ æмæ цы уыдысты, уымæй араст сты æлдары хæдзармæ.

Чызгæн уæлæдарæсæн цæй бæрц хъуыд, уый бæрц æлдар алыхуызон зынаргъ хъуымац уайтагъд балхæнын кодта. Барвыста хуыйджытæ чызгмæ, цæмæй йын сбарой йæ гуыры конд, йæ ас.

— Мæ гуыры конд баринаг нæу,—загъта чызг,—æз искæй хуыд мæ уæлæ не скæндзынæн. Мæхимæ мын рахæссут, мæ фæлыстæн цы хъæуы, уыдон; рахæссут мын хæсгард, судзин æмæ æндæхтæ.

Æрбадти чызг. Болат хæсгард райста, хъуымæцтæ акарста æмæ уайтагъд йæхи сфæлыста йæ къахæй, йæ къухмæ.

Уыцы аив дарæсы æлдары чызг равдыста йæ конд, скалдта йæ хуыз, йæ даргъ дзыкку, саулох бæхы дымæгау, йе счылтыл хоста йæхи.

Хъæуаз* фæрæтмæ æрцыди,—загъта æлдар,—рагæй æрæгмæ кæмæ бæллыдтæн, уымæй ма хуыздæрыл дæр фæхæст дæн.

Чындæхсæв сарæзта æмæ ус æмæ лæгæй цæрын байдыдтой æлдар æмæ æлдары чызг. Цæрынтæ байдыдтой, кæрæдзийы уарзгæйæ, кæрæдзийы нымайгæйæ, цыкурайы фæрдиджы хуызæн сын дыууæ лæппуйы райгуырди.

Иу æхсæв йæ хуыссæн уаты æлдары ус ныуулаффыди йæ къахты бынæй.

— Уанцон нæу æмæ уагæры уыцы улæфт цæуыл кæныс?— бафарста йæ æлдар.

* Хъæуаз—сыл саг.

— Цæуыл улæфын, цæ, мæ сабитæ дæр дæ хуызæй тугæй разыной, — æнæмбаргæ, æдылы: уыдон дæр дæ тугæй дæвæрдæсты. Сындзы бынæй сындз æвзæры.

— Æмæ мын ахæм стыр уайдзæф цæй фæдыл бафæрæзтай, усай?

— Æмæ дæ æфхæргæ дæр куыд нæ бакæнон: хæст хæстфæндагæй чындæуы. А-цал, а-уал азы цæрын дæ хæдзары; дæ дыууæ фырты тагъд дæ сæрты акæсдзысты, фæлæ дæуæн дæ хъуыдыйы никуы æрцыди мæн бафæрсын: æвадатæй дæ цы ран ссардтон, уырдем уæларвæй æрхаудтай, пыхсы иу къудзийы бынæй сæвзæрдтæ, æви дуры хуылфæй рацыдтæ?

— Дæ хорзæххæй, мæ хорз æфсин, æмæ кæд дæуæн ныййарджытæ ис, хæстæг-æввахс дын кæд ис, уæд ма мæн стыр дæр хорз цæмæн хъæуы? Мæ амондыл ма уæлдай амонд бафтыд.

— Фыдæй æмæ мадæй райгуырдатæн æз дæр, ис мын æфсымæр дæр. Мæ мад амард, фæлæ мæ фыд æмæ ме 'фсымæр — цардæгас. Фæнды мæ, куы сæ басгарин, мæ сабиты сын куы равдисин.

Æлдар цæуылнæ барæвдзытæ кодтаид йе 'фсины: хæрд, нозт, лæвæрттæ цы хъуыди æмæ цы æмбæлди, уыдон иуылдæр. Кæуыл æууæндыди, иу ахæм æмбаргæ адæймаджы йын сбадын кодта йæ фарсмæ, фондзы ссæдз барæджы сын бафтыдта сæ фæдыл; дыууæ сабийы дæр арвыста сæ мады æрвадæлтæм.

Цæуынтæ байдыдтой, цæуынтæ. Дзæвгар, дзæвгар куы ацыдысты, уæд иу ран доны былмæ бахæццæ сты.

— Ацы ран нæ фæллад суадзæм, исты дæр ахæрæм, стæй та нæ фæндаг дæр дардзыстæм, — загъта ус.

Æрцыдысты, бахордтой, банызтой. Барджытæ æмæ лæшнутæ доны ауон ран сæхи æруагътой æмæ æрфынхæйтæ сты. Бæхтæ астаумæ кæрдæджы хизынц.

Ус æмæ æлдары хæлар лæг бадынц æмæ сæ цæст дарынц сæ адæммæ.

Уæд лæг дзуры усмæ:

— Рагæй дæр мын уыдтæ тынг адджын, мæ зæрдæмæ дæ-

уэй фылдэр сылгоймаг никуы бацыд. Аккаг скæн æмæ æмуд
куыд æрцæуæм кæрæдзимæ.

— Ард дæ фæдыл æфтыд фæуæд, кæд дæ мæ сæры хицау
уый тыххæй нæ рарвыста мемæ. Ахæм æнаккаг ныхас дæ куыд
нал сирвæза, афтæ. Æрдхорд та ма дзы хуыздæр цы вæййы!

— Мæ фæндон мын сæххæст кæн, намæ дæ хъæбултæй
ацы ран иу æргæвдын.

— Сæ дыууæйы дæр мын куы æрбаргæвдай, уæддæр сæр-
мæ бахæссинаг цы хъуындаг нæ уа, уый нæ бахæсдзынæн мæ
сæрмæ. Нæ фæгад кæндзынæн мæ сæры хицауы!

— Уæдæ ком нæ ратдзынæ загъыс?

— Ницæй тыххæй!

Лæг фестад, кард фелвæста æмæ дыууæ лæшнуы къу-
бæлтæ æрбаргæвста. Ус барджыты дарæстæй лæджы фæлыст
рамбырд кодта æмæ доны уыцы фарсмæ аленк кодта. Уыцы
ран сæры хъуынтæ æрбамбырд кодта, худæй сæ æрæмбæрзта
æмæ лæджы дарæстæ æрбакодта йæ уæлæ.

Уыцы хуызæнæй араст. Иу хъæумæ бафтыд, æххуырсты
бынат агуры. Сæмбæлди йыл иу ацæргæ лæг.

— Хорз, æз дæ бауромдзынæн,—загъта лæг.—Мæ фосмæ
мын зилынд мæ уæтæры нуæндæс лæджы, иу лæг ма мæ хъæ-
уы, ныллæу мæм, мыздыл бафидаудзыстæм.

Æлдары ус сразы.

Цæрынтæ байдыдта. Æркаст фыййæуттæн сæ хъуынддæг-
тæм, уæтæрты рæвдзытæм. Уайтагъд сын раиртæста сæ
хъуæгтæ æмæ уынаффæ райста йæхимæ. Фос адихтæ кодта,
алы фыййæуæн дæр бæрæг куыст радта, хуыздæр сæ чи цæмæ
арæхсы, ууыл æй бафтыдта, уаг сын сæвæрдта сæ цардæн.

Ноджы баздæхт æмæ фыййæутты цæрæнтæ, уæтæртæ ца-
дæггай айвта. Уыдон уыдысты уисæй быд æмæ сæ уый хъæ-
дæй æмæ дурæй ног сарæзта.

Бирæ фæхуыздæр фосгæсты цард, бирæ фæхуыздæр фос-
мæ зылд. Бæрæгдæр уыдысты аннæ уæтæртæй, аннæ фосгæс-
тæй.

Цух нал кодтой уазæгæй. Ахæм уазæг сæм нæ сæмбæл-
даид, кусарт кæмæн нæ акодтаиккой, хорз кæй нæ фæдтаиккой.
Фæлæ сæ фос уый бæрц сысты хорз зылдæй æмæ сыл бирæ
хардз дæр нал зынди.

Фыййауы кой дæрдтыл айхъуысти. Фосджын æлдæртæ уæтæрджынтæ хæлæг байдыдтой, æлдары ус æххуырсты кæмæ уыди, уыцы фосджынмæ, ахæм адæймаг кæй уæтæры уынаффæ кодта.

Æлдæртæ иу ахæмы кæмдæр баиу сты. Сгуйхт фыййауы кой æрæфтыдтой. Дзырд радтой уыцы ран, цæмæй басгарой æлдары уæтæр æмæ фенной, сæхи цæстытæй, цытæ бакодта разæгъды фыййау. Фæхабар кодтой æлдармæ, æнхъæлмæ сæм куыд кæса бæрæг афонмæ йæ уæтæры.

Æлдар худын байдыдта йæхиуыл: „Кæйдæр æвджид бакодта йæ ис, йæ бис, дзыллæтыл айхъуыст йæ фосгæсты хорзы кой, фæлæ сæ иу сгæрст нæма бакодта уый йæхæдæг, цы гæнæг сты, уый нæма фæдта.“

Æмгъуыды бон æвишпайды æрхызтысты уæтæры æлдар æмæ йæ уазджытæ.

Фыййæутты хисдæр зилæнтæ кæны, лæггад кæны уазджытæн. Иу нард гал аргæвста, барæвдзытæ кодта алы хæрд, алы ност æмæ хорз цæуылнæ фæдтаид йæ буц уазджыты.

Фæсхæрд уæтæры арæзтытæм, фосы дардмæ æркастысты уазджытæ. Кæрон нал уыди сæ дисæн, уый бæрц хорз сæм фæкастысты, цы фæдтой уæтæры, уыдон.

Уæд уазджытæ фæрсынц сæ фысым æлдары:

— Чи у дæ фыййæутты хисдæр, кæм фæдта, кæм базыдта, бакæнын цы бафæрæзта, уыдон, æви сæ йæхи сæрæй сарæзта йæхæдæг?

Æлдар сын ницы дзуапп радта, уый тыххæй æмæ ницы зыдта йæ фыййауæн. Æлдæртæ æрбасидын кодтой уæд хисдæр фыййаумæ æмæ йæ фæрсынц:

— Зæгъ-ма нын, зæгъ, чи дæ, стæй кæй сарæзтай, уыдон дæхи сæрæй райстай, æви сæ искауыл базыдтай (фæдтай)?

Чысыл нæ фæдтам мах, ис нæ алкæмæ дæр фос, уæтæртæ, фыййæуттæ, фæлæ дæуæн цы бантысти, уый никæмæн ма бынтысти фосы кондæй æмæ уæтæрты арæзтæй. Стæй дæ фæнд, дæ куыст куыд фæзынди дæ хицауы хæдзарыл, афтæ никæй фæнд, никæй куыст фæзынди йæ хæдзары дæр. Кæрон нал ис дæ хицауы фосæн.

— Хорз адам, сыхах цы бафанда, уый сыххаст, кэвчирл хэсэн нымайын мэхичэн. Фэлэе уын цалыммэ чирэи, уый сэргом уа, уалыммэ уэ курын, куыд мэм байхъусат, афтэ, — уэхичэн уыцы зын скэнут, — эз уын эрхэссон ну чысыл таурэгъ. Эрмэст мын эууэнк радтут, мэныхас мын къуылымпы чи кэна, эргом мын эй чи фауа, уый ацы раней куыд арвитат эмэ эндэр ран урэд куыд эрцэуа, цалыммэ нэ радзурон, уалыммэ.

Фыййауы ныхасыл сразы сты.

Уэд элдыры усыл цы эрцэди, уыдон радзырдта, цыма эндэр кэуылцэр эрцыдысты, уыйау. Ус йэ таурэгъ куыд кодта, афтэ фыццалжыдэр эттэмэ рарвыстой эмэ бэрэг ран баурэдтой уымэн йэ фыды эрдхорды, йэ фыд Чабамэ куы цыди, уэд кэй хэдзэры царди эмэ йын уыцы эфхэрдтэ чи бакодта, хэтэг-хауэг кэй руаджы фэци.

Уый фэстэ рарвыстой уатэй уымэн йэ мойы хэлэры, йэ лэппуты йын чи аргэвста доны былыл, ус йэ цэгатмэ куыд фэцэйдцыди, афтэ.

Таурэгъ фэци дзырд. Фыййау систа йэ худ эмэ уый хуызан сэры хил эркалдысты худы бынэй.

— Стыр эфсэрмы кэй фэкодтой, лизэг чи фэци йэ фыды хэдзэрэй, йэ хъэбултэ саузэрдэ лэг кэмэн сэргэвста, уый бэрц зынтэ чи фэдта, уый эз дэн. Ныр у эмэ мэ хъаст хэссын сыхахмэ — тэрхонгэнэг сыхах фэут.

Тэрхоны эрбадтысты, уэдэ цы кодтаиккой.

— Хъэдын хырхэй сэ цыпнэргэйттэ афадэм, эндэр тэрхон сын нэй.

— Уый нэ уызэн, — загъта ну элдар. — Цыпнэргай дихэй дэр мард мард у эмэ уэ агурдзэн йэ эгъдау: марды кэнд, ныгэнын, фэллой сыл ис, мэ бэх-рэгъаумэ ис энэдомд уырсытэ, саргъ эвэрд кэуыл нэма уыди. Уыдон сэдьюужейы къэдзилыл (дымэгыл) бабэттын хъэудзэн, куый хъэд, куый дур сэ куыд бакэной эмэ се стэгдар дэр куыд нэл сбарэг уа.

Уый та сын мэ тэрхон.

Эидэрттэ фэстаг тэрхоныл сразы сты.

Дьюуэ элдыры уырсыты дымджытыл ныббастой эмэ сэ уыдон ныпых кодтой.

Кæрæдзийыл фæцинтæ кодтой æлдары ус, йæ фыд йæ
 мой. Ус æмæ та йæ мой цæрынтæ байдыдтой, зæнæг дæр
 сын рацыди æмæ та амонджынæй арвыстой царды бонтæ.

28. Мæгуыр лæджы чызг

Уыдис æмæ дын уыдис иу лæг æмæ ус æмæ сын зæнæ-
 гæй уыдис иу чызг æмæ иу лæппу. Уыдонæн уыдис содагар*
 адджын лæг æмæ зылдис чызгмæ.

Æрымысыдысты балцы цæуын æмæ ацыдысы фыд æмæ
 лæппу. Чызг æмæ содагар баззадысты хæдзары иунæгæй.

Чызгæн йæ хæрын афон куы æрцыд, уæд ын содагар лæгъз-
 тæ кæны „мидæмæ, дам, мæ бауадз“. Чызг ын афтæ: „Нæ дæ
 æрбауадздзынæн“. Содагар дæр ын афтæ: „Нæ мæ бауадздзынæ
 æмæ дын кæрдзын нæ ратдзынæн“.

Чызг старстис, „æххормагæй мæ мардзæн“, æмæ йын
 загъта: „Ауадз мæ æттæмæ, мæхи ныхсдзынæн æмæ æрбацæу-
 дзынæн“.

Рацыд æмæ чызг æмæ содагарæн дон æркæнын кодта æмæ
 йæхи ныхсадта. Куы фæдис æхсад æмæ йæхи куы ныссæрфта,
 уæд стæй та уый кæны содагарæн дон.

Содагар йæхи сапонæй тынг куы сгууæрста, уæд чызг
 дурын дард фæхаста æмæ йын дзы йæ сæр ныххафта, чызг
 æй фæуагъта, алыгъд йæ бынатмæ æмæ йæхиуыл дуæрттæ сых-
 гæдта.

Уый фæстæ содагар чызджы бинонтæм ныффыста, гæххæтт:
 „Мæнæ, дам, уæ чызг ысгацца“... Мад æмæ фыд айстой гæх-
 хæтт, куы йæ бафарстой, уæд сæ лæппуйæн афтæ: „Ацу æмæ
 йæ ракæн ардæм æмæ йæ аргæвд!“

Лæппу ацыд чызгмæ, йæ цæст æй нæ бауарзта амарын,
 фæлæ йын афтæ: „Цом нæ мад æмæ нæ фыды фæстæ!“ Сразы
 ис чызг. Акодта йæ æмæ йæ иу хъæдмæ бакодта æмæ сыл уым
 баизæр ис. Чызджы хуыссæг æрцахста æмæ йæ фемæрæн афтæ:
 „Дæ уæрагыл мæ гыццыл афынæй кæн“. Куы бафынæй ис,
 уæд лæппу сыстадис, къуыдыр ын йæ быны бакодта æмæ йæ
 ныууагъта тар хъæды, йæхæдæг афардæг ис.

* Содагар—сæудæджер.

Чызг куы сыхъал ис, уæд йе ‘фсымæр уым нал уыдтис уый сыстад, цъус куы ацъд, уæд суадоны цур мæра бæлас уыд, æмæ мæрайы бабырыди. Уæд иу паддзахи лæппу рацъд цуаны æд моураутæ, суадоны цур æрбадтысты æмæ мæрамæ фæкомкоммæ сты æмæ чызджы ауыдтой. Чызгæн йæ сæрыл ис æртæ сыгъзæрин æрдуый.

Моураутæ бæхтæ донмæ бакодтой æмæ бæхтæ донмæ нæ комыңц. Бавдæлдысты æмæ паддзахи лæппуйæн радзырдтой: „Уым, мæрайы иу чызг ис æмæ нæ бæхтæ донмæ нæ комыңц“.

Рацъд паддзахи лæппу æмæ йæ куы фæдта, уæд æй æрхизын кодта æмæ йын загъта: „Мæ цæрæнбонты камæ бæллыдтæн, уый ссардтон“. Чызджы бакодта æмæ йæ сбадын кодта файтонын æмæ йæ акодта йемæ. Йæ везирты разæй арвыста æмæ сын загъта: „Мæ цæрæнбонты камæ бæллыдтæн, уый ссардтон, фæлæ уæхи бацæттæ кæнут“.

Везиртæ ацыдысты, загътой хæдзары æмæ сæхи сцæттæ кодтой. Уæдмæ бацыдысты чызг æмæ лæппу дæр. Фæцин сын кодтой, иу абонæй иннæ абонмæ чындзæхсæвтæ фæкодтой, фæлæ чызджы нæ фæрсынц æвзаг ын ис, æви нæ, уымæй. Фæндардысты иумæ æмæ йæ нæ бафарстой „чи дæ?“ Уый дæр æпæдзургæйæ цардис йæ бинонтимæ.

Райгуырди сын æртæ лæппуый.

Иу бон кæсдæр лæппу бандоныл бадтис æмæ йæ йæ фыд хъызгæйæ скæуын кодта: „Цæмæн æй скæуын кодтай?“ Уæд лæг ныххуттис, зæгъгæ, „дзурын зоны мæ ус“. Уый йæ йæ мад æмæ йæ фыдæн загъта æмæ йыл тынг фæцин кодтой. Уæд сын чызг афтæ: „Цæмæннæ мæ фарстат чи дæн, мад æмæ мын фыд ис, æви нæ, æви бæласы хуынчъы райгуырдатæн?!“ Уый фæстæ йæ фæрсынц æмæ сын радзырдта иуылдæр йæ хабæртæ. Еныр ын йæ лæг афтæ: „Кæд дын мад æмæ фыд ис æмæ дæ сæ фенын фæнды, уæд сцæттæ кæн æмæ сæм фæцæуæм“. Чызг дæр сразы ис.

Сцæттæ кодтой сæхи æмæ хъуамæ ацæуой. Куы араст сты, уæд паддзахи лæппуыйыл ахæм хъуыддаг сымбæлди æмæ йын ацæуæн нæ уыд. Иу æрдхорд æмбал ын уыдис æмæ йын аф-

тæ: „Мæ усимæ ацу, æфсад дæр демæ акæн æмæ уæ æздæртæ
фэйафын.“

Лæппу сразы ис, æрымбырд кодта æфсад æмæ ацыдысты. Ацыдысты æмæ иу ран æрбынат кодой, æхсæвы уым базадысты. Æхсæвы æфсад чыус дарддæр æрлæууыдысты æмæ чызджы хъахъхъæны æрдхорд æфсымæр.

Куы бафынæй сты, уæд чызгмæ иу лæппу бацыд æмæ йын дзуры: „Дæхимæ мæ бауадз!“ Фæлæ йæ чызг нæ уадзы. Куы нæ йын коммæ каст, уæд ын лæппу афтæ: „Бауадз мæ, æндæра дын дæ лæппутæй иу амардзынæн“. Чызг ын афтæ: „Цы фæнды сын кæн, уæддæр дæ мæхимæ не ‘рбауадздзынæн!“.

Лæппу амардта чызджы сывæллоны, стæй та йæм дзуры: „Бауадз мæ, æндæра дын иннæйы дæр амардзынæн!“. Уый та йын афтæ: „Амар æй“.

Уый дæр та амардта, стæй та йæм дзуры, фæлæ та йæ нæ уадзы. Уæд та æртыккаджы дæр амардта, фæлæ йæ уæддæр нæ бауагъта йæхимæ. Чызг ын афтæ: „Мæнæ туджы стылдыстæм, нæхи ныхсæм æмæ дæ стæй æрбауадздзынæн!“

Рацыдысты суадонмæ æмæ раздæр чызг ныхсадта йæхи æмæ йын лæг дон æркодта, стæй лæг æхсы йæхи æмæ йын чызг æркодта, дзæбæх йæхи сапонæй куы байсæрста, уæд чызг едзаг дурын фæхаста æмæ дзы лæджы сæр фæцæф кодта æмæ алыгъд.

Бирæ фæлыгъдис æмæ иу ран курдаг фыййау фос рацæй скъæрдта æмæ уыдоныл бахауд. Фыййау чызгыл йæхи нындæхта æмæ цин кодта: „Ус ссардтон!“ Уæд чызг курдаг фыййауæн афтæ: „Мæн дæуæн ничи ныууадздзæн, фæлæ дæ пысултæ ралас, æмæ сæ æз скæнон, ды та ацу æмæ æндæртæ скæн æмæ ус æмæ лæг уыдзыстæм“.

Лæг раласта йæ пысултæ, стæй куы ацыд, уæд чызг алыгъд æмæ йæ фыды дуармæ бацыд. Фыд æй нал базыдта. Чызг ын афтæ: „Баххуырæ мæ“. Уый йæ баххуырста бæхтæм зилæгæй, æмæ сæм тынг хорз зылд, чи сæм зылд, уый асырдтой, хыл æмиу кодтой. Уæд чызг æнхъæлмæ кæсы йæ лæджы æрбацæуынмæ.

Пасдæр рæстæджы фæстæ йæ лæг æмæ йæ ‘рдхорд æфсымæр æрбацыдысты йæ фыды хæдзармæ.

Ус баццд хэдзармæ æмæ куы ‘рбадтысты, уæд сын загъта: „Иу ныхасы бар мын радтут, æрмæст макæй дæр дуармæ ауадзут, макæй дæр мидæмæ æрбауадзут.“ — „Хорз“.

Райдыдта дзурын, цы йыл æрцыд, уыдон иуылдæр, содагар ын цы ми кæнынмæ хъавыд, йе ‘фсымæр ын цы ми бакодта, йæ лæджы æрдхорд æмбал ын йæ сывæллæтты куыд амардта, курдаг фыййау ыл куыд сымбæлди.

Уыдон стæвд сты, æттæмæ цæуынмæ хъавыдысты, фæлæ лæг афтæ: „Макæй дæр æттæмæ ауадзут, макæй дæр мидæмæ æрбауадзут!“ Стæй йæ курдаг худ систа, йæ пысултæ раласта æмæ йæ базыдтой. Уыдон амардтой æмæ сæ сындзын арты басыгътой.

Лæг йæ усы акодта æмæ дыккагæй чындзæхсæвтæ фæкодта. Уыдон цардысты хорз æмæ сæ ‘рцымæ бирæ цæрут.

29. Æлдары фырт Мыстыхъусы аргъау

Раджы ма раджы уыди иу æлдар. Иу хатт куы уыд, уæд дын балцы ацыди æмæ фæндагыл æндæр æлдаримæ сæмбæлди æмæ йын загъта „фæндараст“. Уый дæр ын загъта: „Дæ хъуыддаг раст. „Иу чысыл куы ауадысты, уæд сæ иу чи уыд, уый иннæмæн загъта: „Цæуыл æнкъард дæ?“ Уый йæм ницы сдзырдта. Дыккаг хатт дæр та йæ бафарста: „Цæуыл афтæ æнкъард дæ?“, Уый та йæм уæддæр ницы сдзырда. Æртыккаг хатт æй куы бафарста, уæд ын уый дæр загъта: „Ды дæхæдæг цæуыл æнкъард дæ?“ Уый йынафтæ зæгъы: „Мæнæн мæ ус сывæрджын у æмæ æз ууыл æнкъард дæн“. Уæд ын иннæ дæр афтæ зæгъы: „Уæдæ æз дæр, мæ ус сывæрджынкæй у, ууыл æнкъард дæн“. Стæй уыцы ран хуыцауæй сомы ракодтой: „Нæ иуæн чызг куы райгуыра, не ‘ннæйæн та лæшпу, уæд сæ ус æмæ мойæн чи нæ радта“, зæгъгæ.

Балцæй фæстæмæ куы раздæхтысты уыцы æлдæрттæ сæ хæдзæрттæм, уæд сæ иуæн чызг райгуырды, сæ ‘ннæйæн та лæшпу. Чызг æмæ лæшпу куы схъомыл сты, уæд чызджы йæ фыд моймæ æндæрæн радта.

УДБ
7124010133

Инна аелдар чи уыди, уыма уыцы уацхъуыд куы аерхæнцæ и, уæд æм иттæг хъыг фæкасти. Иу бон куы уыд, уæд дын йæ дуармæ æнкъардæй бады, æмæ йын цы лæппу райгуырды, уый рауади æмæ йын зæгъы: „Цæуыл æнкъард дæ, дада?“ Уый йæм ницы сдзырдта, дыккаг хатт дæр та йæм ницы сдзырдта. Æртыккаг хатт афтæ зæгъы: „О, дада дæ рынтæ бахæра! Ды ма дæ мады гуыбыны куы уыдтæ, уæд æз иу аелдаримæ балцы уыдтæн, æмæ уымæн дæр йæ ус сывæрджын уыди æмæ ард бахордтам: „Нæ иуæн чызг куы райгуыра, иннæмæн лæппу, уæд сæ ус æмæ мойæн чи нæ радта“, зæгъгæ. Ныр уый йæ чызджы æндæрæн датты, æмæ уый тыххæй æнкъард дæн“.

Лæппу йын афтæ зæгъы: „О, дада! Уый тыххæй æнкъард æппын ма кæн, æз уымæн хос ссардзынæн мæхæдæг“.

Иу-дзыууæ боны фæстæ дын лæппу ацыди æмæ йæ фыды æрдхорд аелдары хъæумæ бацыди æмæ аелдарæн загъта: „Родгæс не ‘ххуырсыс?“ Уый дæр æй цингæнгæ баххуырста. Иу бон куы уыди, уæд дын уыцы лæппу родтæ быдырмæ атардта. Уыцы бон ахæм ихуарын æрцыди, ахæм æмæ быдыры фос æппæт фæцагъта. Уыцы лæппу та йæ родтæ бæлæсты бынмæ баскъæрдта, йæхæдæг та бæласы мæрайы ныббырыди, стæй уарын куы банцади, уæд йæ родтæ раскъæрдта æмæ зарджыта кæны.

Уалынмæ дын кæсы æмæ уæртæ иу хæйрæг йæ дон кæлтæ æрцæуы æмæ лæппумæ куы аерхæнцæ ис, уæд афтæ зæгъы: „О, дæ бинонты хуыздæр амæла! Æз хæйрæг нæ дæн, æцæг хæйрæг ды куы дæ. Афтæ хусæй куыд баззадтæ? Куы уарыди, уæд кæм уыдтæ?“ Уый йын афтæ зæгъы: „Цæмæн дын æй зæгъон, цы пайда мыл бахæццæни уымæй?“ Хæйрæг ын афтæ зæгъы: „Зæгъ мын æй, æмæ дын мæнæ ацы сыфтæр радтон“. Уый афтæ зæгъы: „Æмæ йæм цы миниуæг ис уыцы сыфтæрмæ?“ Хæйрæг ын загъта: „Дæ зæрдæйы цы бафæнда, уый дын бакæндзæни“. Стæй йын загъта, лæппу кæм уыди, уый æмæ сыфтæр йæхицæн рахаста.

Лæппу дын изæры куы æрцыди, уæд ыл аелдар цинтæ фæкодта, уый тыххæй æмæ йын уыцы родты йедтамæ фос нал баззад, их сæ фæцагъта. Уыцы изæры та аелдар йæ чызджы

арыста. Куыддæр æрцыдысты чындзæсджытæ, афтæ æлдары
 ус йæ чызгæ бауади, æмæ йемæ ныхæстæ кæны. Уый дæр йæ
 сыфтæр иннардæм фæфæлдæхта, æмæ чызг æмæ мад
 кæрæдзийыл аныхæстысты. Стæй æлдар рауад æмæ йæ усæн аф-
 тæ загъы: „Рацу-ма, уæртæ дæумæ кæсынц“. Афтæмæй та уый
 дæр аныхæсти. Уый фæстæ уым цы адæм уыди, уыдон иуыл-
 дæр сæ кæрæдзийыл ныннихæстысты.

Уæд æлдар лæшпуйæн афтæ загъы: „Ацу æмæ молло æр-
 кæн.“ Уый дæр ацыди æмæ моллойæн загъта. Молло йæ бæхыл
 сбадти æмæ рацыдысты. Цæуынц дын, æмæ мæнæ иу ран фæн-
 дагыл хуызармы гæбаз лæууы æмæ йæ молло йæ ехсæй æр-
 къуырда. Лæшпу дæр уæд йæ сыфтæр фæфæлдæхта, æмæ
 хуызарм моллойы бæхыл ныннихæсти.

Молло афтæ загъы: „Амæн ма та цы кæнон?“ Лæшпу йын
 афтæ загъы: „Уымæн хос нæ зоны, стæй ма æлдарæн цы хос
 скæндзынæ?“ Молло лæшпуйæн афтæ загъы: „Æмæ амæн
 цы хос ис?“ Лæшпу йын афтæ загъы: „Дæ бæхы чъылдымæн
 апъа кæн æмæ хуызарм ахаудзæн“. Уый йæ бæхы чъыл-
 дымæн пъа куыд кодта, афтæ та лæшпу сыф фæфæлдæхта æмæ
 молло йæ бæхы чъылдымыл ныннихæсти. Афтæмæй йæ лæшпу
 æлдармæ æркодта, æмæ йыл уым, цы адæм уыди, уыдон худа-
 гæй мардысты.

Стæй дын æлдар лæшпуйы дæсны-усмæ арыста. Уыцы
 ус дæр рацыди æмæ сæ иуран доны цæуын хъуыди. Уæд лæш-
 пу усæн афтæ загъы: „Æз ацæудзынæн доны фаллаг фарсмæ
 æмæ уæлгоммæ ныххаудзынæн æмæ ды та, дæ фæччитæ куыд
 нæ ныххуылыдз уой, афтæ сæ иу скæн æмæ рацу. Уыцы ус
 дын йæ фæччитæ уæлиаугомау скодта æмæ, куыддæр доны ра-
 цæйцыди, афтæ лæшпу йæ сыф фæфæлдæхта æмæ уыцы усæн
 йæ фæччитæ, куыд сыл хæцыди, афтæмæй аздадысты. Æмæ йæ
 уыцы хуызæнæй æлдармæ æрбакодта. Æмæ та уыцы адæм
 ууыл дæр сæ артæнтæ худæгæй фæкалдтой.

Уæд æлдар лæшпуйæн загъта: „Дæ хорзæх нæ уæд, æмæ
 нын исты хос ссар, мæ чызг дæр дæу фæуæд“. Лæшпу дæр дын
 сыф фæлдæхын байдыдта æмæ уыцы адæмæн сеппæты дæр
 суæгъд кодта, молло æмæ дæсны-усы йедтæмæ. Уыдон дæр ын

Фәсхъәуы ләшпүтә хъуләй хъазыңц, уыцы хъазың ма хайад иста әлдары ләшпу, хъуләй хъазыдис. Иу рәстәджды хъул рахаудта әмә әрхауд къулбадәг усы хәдзаны дуармә. Әлдары ләшпу йә фәстә рацыд әмә куыддәр къулбадәг усы дуармә әрбацыд, афтә ауыдта чыздгы әмә йә зәр-дәмә тыңг фәцыд ләшпуйән. Ләшпу уырдыгәй рацыд, фә-лә йә зәрдә дзырдта уыцы чызгимә, цәмәй та истәй әф-сон ныххаудтаид къулбадәг усы дуармә. Бахаудта та дыккаг хатт дәр йә хъул къулбадәг усы дуармә. Әлдары ләшпу ныц-цыд хъулы фәдыл, цәмәй та федтаид уыцы чыздгы. Къулба-дәг ус барәй хыл кодта. „Ардәм ма цәут, әндәра мә чызг тәрсы!“ Ләшпу рацыд уырдыгәй әмә сә хәдзаны кәрдзын дәр нал хордта уый уарзондзинадәй әмә загъта паддзахән, цәмәй йын ракуырдаиккой уыцы чыздгы.

Паддзахән уыцы ныхас тыңг хъыг уыди. Куыд уыдзән әмә къулбадәг усы чызг паддзахы ләшпу ракура!“ Фыд бәр-гә на разы кодта, фәлә мадән уәддәр нәсразыгәнгә нә уы-ди, йә фырты мастгәнгә куы федта, уәд.

Әшпынфәстагмә барвыста ләшпу минәвар къулбадәг ус-мә, ус дәр аткъазтә кодта, фәлә уәддәр сразыис. Счындзәх-сәв кодтой иу ран дәр әмә иннә ран дәр. Къулбадәг ус әнцәйтты әрбакодта мард чыздгы әмә йә бакодта, ләшпу цы уаты хуыссыди, уырдем әмә йә уатыл бахъыл кодта. Әх-сәвы ләшпу куы хуыссыди, уәд дзуры чызгмә: „Мәнә мын мә цырыхъхъытә ралас!“ Ләшпуйы фәндыди, цәмәй чызги-мә ахъазыдаид, фәлә йәм мард чызг цы хъуамә сдзырдтаид. Ләшпу дәр фәмәсты ис әмә фәгәпп кодта, әмә йә къахәй ныг-гуыпп кодта чыздгы. Чызг ахаудта зәхмә әмә йә хъәләсәй сышпәрста сыгъзәрин судзин әмә әнгуырстуан. Уый фәстә дын чызг суләфыд әмә сдзырдта: „О, цы фыңәй уыдтән!“ Раудәгас ис чызг.

Әфсымәртә хъуамә скәной афәдзы бон сә хойән, әмә зылыңц, тымбыл кәныңц әхсыртә.

Әшпынәрәджиау ләшпүтә бахаудтой сә хойы хәдзармә, ләшпүтә дисәй мардысты: „Ацы чызг нә хойы хуызән у!“ Уа-лынмә дын чызг райдыдта йә хабәрттә дзурын: йә чынды-

тæ йын куыд бадардтой сыгъзæрин судзин æмæ æнгуырстуан æмæ йæ мардæй куыд ауагътой хæндыджы мидæг, йæ уæхтæ хæрдмæ, афтæмæй..

Æфсымæртæ базыдтой сæ хойы æмæ бар ракуырджы, цæмæй уал сын радтаиккой рæстæгмæ сæ хойы хæдзармæ акæнынæн.

Паддзахы лæппу дæр сын бар радта сæ хойы сæ хæдзармæ акодтаиккой. Иу афонæй иннæ афонмæ фæкуывдтæ кодтой сæ хойæн авд æфсымæры, стæй та йын чындзæхсæвтæ фæкодтой.

Акодта паддзахы лæппу чызджы æмæ абон дæр цæрынц æмæ сом дæр.

31. Ф а й н у с т ы т æ

Дыууæ æфсымæры ракуырджы устытæ. Цæрæн сын нумæ нæ уыд æмæ кæсдæр æндæр бæстæм фæцыдис.

Рацыдис къорд бонтæ, азтæ дæр. Дыууæ æфсымæры æнкъард райдыдтой, кæрæдзи фенын сæ фæндыдис.

Иу бон кæсдæр æфсымæр зæгъы йæ усæн:

— Цалдæр азы нал федтон ме ‘фсымæры æмæ йæм райсом хъуамæ фæцауон.

Ус æй сцæттæ кодта. Æфсымæрæн уыдис хорз æхсаргард æмæ йæ хъуамæ лæварæн ахæсса йæ хисдæрæн. Арастис райсомы йæ фæндагыл. Бирæ нæ ауади, афтæ зæгъы йæхицæн:

—Ох-хай! Цæугæ кæнын, фæлæ мæ ме ‘хсаргард куы æрбайрох ис.

Фæстæмæ фездæхтис. Бацыд хæдзармæ æмæ йæ усы фарсмæ хъæбыс-хъæбыс хуысгæйæ баййæфта йæ дæлдæры. Æфсымæр рамæсты ис, амардта йæ дæлдæры, йæ усы та йæ дзыккутæй йæ бæхы къудийыл бабаста æмæ арати йæ фæндагыл.

Афтæ фæцыдис бирæ. Усы бон цæуын нал уыдис, дзабыр къæхтыл нал баззад æмæ дзуры йæ лæгмæ:

— Хуыцауæй дæм тæригъæд нæ кæсын, ды бæхыл бадгæйæ цæуыс, нæ фæллайыс, æз та бæхы æмцыд дæ фæстæ кæнын, мæ къæхтыл нал лæууын.

— Уагæр мæнау куы рессис, — зæгъы кæсдæр æфсымæр йæ усæн.

— Куына риссын, ма къахты туг суадаттау куы цауы,
ма хид та цаугæдонау.

— Уый рывт нæу, хуыцауæй дæм тæригъæддзинад куы
кастаид, уæд ма фæсаууон ма дæлдæримæ хъæбыс-хъæбыс нæ
хуыссыдаис.

Ницыуал загъта ус. Æфсымæр ныххæццæ ис йе 'фсымæ-
ры хæдзармæ, фæцин кодтой кæрæдзийыл, зæгъы йæ хис-
дæрæн:

— Ма бæх æмæ мын ма ус-куыдзæн бынат ссар.

— Бæхæн ссардзынæн, фæлæ усы бæхдоны цæмæн кæныс?

— Уымæй ма нырма ма бафæрс.

Уый фæстæ дыууæ æфсымæры бирæ фæныкас код-
той, кæсдæр æнкъард уыдис, фæлæ йæ нæ бафарста хисдæр
уымæй.

Райсомы куыддæр æрбабони, афтæ аходæн бахордтой. Хис-
дæр æфсымæр фæрсы йæ кæсдæры:

— Цом уал дыргъдонмæ, дæ мастæн кæд æнцондæр уайд.

Ацыдысты иумæ, азылдысты, стæй раздæхтысты. Кæсдæр
æфсымæр разæй æрбацæйхызтис хæдзармæ. Хæдзары дуар гом
уыдис æмæ ауыдта, йæ хисдæр æфсымæры ус йæ лæггадгæнæ-
джимæ иумæ хъæбыс-хъæбыс хуысынц. Йæ зардæ фæфæл-
мæн ис æмæ ныххуттис. Ус фæтæррæст ласта æмæ алыгъди.
Йе 'фсымæр æй фæрсы:

— Цæуыл ныххуттæ?

— Дæ усыл.

— Æмæ цæмæй дæ зардæмæ нæ цауы?

Уæд кæсдæр æфсымæр йæ хабæрттæ фæкодта. Хисдæр
æфсымæр зæгъы:

— Чи зоны дæ ус афтæ бакодта, фæлæ ма ус мæнмæ ахæм
нæ кæсы.

Уæд кæсдæр æфсымæр зæгъы:

— Райсом æз цауыны къахыл ныллæудзынæн, ды зæгъ
дæ усæн, цыма мемæ цауыс. Мах бамбæхсдзыстæм искуы æмæ
йæ фендзынæ дæхи цæстæй.

Хисдæр æфсымæр сивтыгъта йæ бæхы, стæй йæ усæн
загъта:

— Æз цауын ме 'фсымæримæ!

Араст сты дыууа афсымэры, иу ран арымбæхедисты
Изæрталынгты фæстæмæ æрбаздæхтысты. Хисдæр афсымæр
дуар фегом кодта æмæ лæггадгæнæджы йæ усимæ байафта иу
уаты.

32. Буры фырт Мæхæмæты кадæг

Буры фырт Мæхæмæт хуыцауæн уарзон уыди, æмæ йын
хуыцау загъта: „Дæуæн бар ис афæдзæй-афæдзмæ æртæ хатты
мæ фынгыл“. Мæхæмæт дæр æм цыди, Уастырджы йемæ, аф-
тæмæй.

Уастырджыйæн Сайнæджы чызг кæд уыд йæ лымæн, æмæ
Мæхæмæтæн загъта: „Куы рацауай æмæ æз фæстейæ куы баз-
зайон, уæд-иу мæм уым фæлæу. Кæд æз раздæр ссæуон, уæд
æз дæр нæ ацæудзынæн æнæ дæу“. Параст сты æмæ алчи йæ
хæдзармæ фæцыди.

Иу бон куы уыди, уæд æрцыди Мæхæмæтæн йæ рæстæг,
æмæ арасти хуыцаумæ.

Иу даргъ быдырмæ бацыди. Уым иу хуыгæс зары: „Дæ-
лæлæй æмæ уæлæлæй! Ахсæв Мæхæмæт хуыцаумæ цæудзæни,
æмæ йæ ус—мæ лымæн, уый хъæбысы хъаздзынæн“.

Мæхæмæт æм дзуры: „Хуыгæс, ардæм ма рацу æмæ де
‘рдæбоны зарæг акæ. Дзæбæх дын фидыдта, æмæ дæм бай-
хъусон иу цъус“.

Хуыгæс ныззарыд: „Дæлæлæй æмæ уæлæлæй! Ахсæв Мæ-
хæмæт хуыцаумæ цæудзæни, йæ ус—мæ лымæн, уый хъарм
хъæбысы хъаздзынæн“.

Мæхæмæт ын дзуры: „Гæды дзырдтæ ма кæн, лæшпу. Уы-
цы хъуыддаг мæн нæ уырны. Кæд æцæг дзурыс, уæд дæ
хуыты цур æз ныллæудзынæн, цы дзы фесафон, уый дæр дын
бафиддзынæн, æмæ аду, æмæ-иу йæ цуры ма хуысс æнæ лæ-
вар. Уый лæвæрттæ кæндзæни, фæлæ-иу ын афтæ зæгъ: „Кæд
мын лæвар кæныс, уæд Мæхæмæтæн хуыцауы ус цы сыгъзæ-
рин цъындатæ ралæвар кодта, уыдон мын радт“. Гъе уыдон
мæм кæд æрбахæссай, уæд мæ бауырдзæн, æмæ уыныс мæнæ,
мæ цухъатæй дæ кæцы фæнды, уый дын балæвар кæндзынæн“.

Хуыгæс ныццин кодта æмæ фæцæуы Мæхæмæты цæстæмæ. Мæхæмæт рахызти, йæ хуыты цур æрбынат кодта æмæ æхсæвы баззад уым.

Райсом æхсæвай уыцы хуыгæс Мæхæмæты цъындатæ æрбахаста. Лæг сæ куы федта, мæстæй тыхджын феххæлди. Хъуыды байдыдта, ныр цы кæна: аздæха, æмæ хуыцаумæ йæ рæстæг сæфы, не здæха æмæ мæстæй хæлы. Уæддæр зæгъы йæхицæн: „Хуыцауæй мæхи зæрдæхудт ма фæкæнон“.

Ацыди æмæ бацыди Уайсанатæм. Æнхъæлмæ кæсы Уастырджымæ. Цы хуызæн Мæхæмæт, афтæ Уайсаны чызг.

Æрæджиау быдыры кæрон Уастырджыйы ауыдтой. Мæхæмæт зæгъы: „Дæлæ æрбацæуы“. Чызг зæгъы: „Цæугæ бæлвырд æрбакæны, фæлæ иу бæхыл æртæйæ бадынц“. Мæхæмæт зæгъы: „Æздæр нæ дæн цæстхæаджджын, æмæ иу барæджы йедтæмæ нæ уынын, уæд мæ цæмæн джидзæг кæныс?“ Чызг ын зæгъы: „Куы ‘рбахæццæ уа, уæд дын сæ фенын кæндзынæн“.

Уалынджы æрбахæццæ Уастырджы, йæ бæх бæхты бынаты абæдты, йæхæдæг уæлæмæ схизы.

Уастырджы хъызгæйæ чызгæн ехсæй иу æрдаудта. Чызг æм фæстæмæ дзуры: „Мауал мæ джидзæг кæн! Ай бæрц мæ фæджидзæг кодтай æмæ мын иу æвдыст дæ хызын никуы ракодтай!“ Уастырджы йæ кълух йæ дзыппы фæкодта, фелвæста хызын æмæ йæ чызгмæ баппæрста: „А, кæд уый бæрц мондаг дæ йæ уынынмæ, уæд!“

Чызг æй фелвæста, Мæхæмæтмæ бадзуры: „Ардæм ма рацу, æз дын фенын кæнон, уыцы бæхыл чи бадти, уыдон“. Хызыны фегом кæны, æмæ дзы Уастырджыйы ус æмæ Уастырджыйы усæн йæ лымæн иумæ бадынц. Уастырджыйæн хъыг куынынæ уыд!

Мæхæмæт æм дзуры: „Мæныл дæр дæ ми æрцыд, фæлæ цы бон и.“

Араст сты дыууæ иумæ æнкъардæй. Райсом раджы хуыцауы бынатмæ схæццæ сты.

Сæ бæхтæ бæхты бынатмæ баластой, сæхуыдтæг кæвдæсыл æнкъардæй æрбадтысты.

Хуыцауы бæхгæс æрцыд, цъустæ рамарзта, йæхæдæг дуар-

мæ кæсы, Мæхæмæт æмæ Уастырджы кæвдæсы бамбæхстысты.
 Лæппу расæрфы, стæй дуарæй акæсы. Уыдон дис кæнынц.
 „цæмæн кæны афтæ ацы лæппу“.

Æртыккаг хатт куы акасти, уæд æрбацæуы хуыцауы ус,
 сæр-сæргæнгæ йæ пысултæ. Бæхгæс ын уисойæ иу ныххыр-
 хы: „Кæйдæр гацца, цы мæ джидзæг кæныс, кæд-иу цæуыс, уæд
 мæ рæстæгыл. Кæннæуæд ма дæ цы хъавын?“

Мæхæмæт æмæ Уастырджы кæрæдзийæн зæгъынц: „Цæй
 мах дæр ма цы кæнæм, кæд хуыцауы ус афтæ кæны, уæд ма
 мах устытæ цы ми кæной!“

Ус скъæтæй куы раздæхти, дыууæ лæджды дæр рахызтыс-
 ты. Ссыдысты хуыцауы бынатмæ, хуыцау сыл куыннæ ныццин
 кодта.

Аходæн сын аразынц. Аходæн куы сырæзт, фынг сын куы
 рывæрдтой, уæд лæггадгæнæг сæ къухтæн дон бахаста. Хуы-
 цау йæ къухтæ æрыхсадта æмæ сæ зæлы кæлмæрзæнæй сæр-
 фы. Сæрфт ын куы фесты, уæд æй йæ усмæ баппæрста. Йæ
 хъæбысмæ бахаудта. Ус ныцъæхахст кодта: „Амардта мæ мæ
 мой“. Фынгæй фæлиуырдатæ.

Дыууæ лæджды бахудтысты. Хуыцау сæм фæхъыги: „Цæ-
 уыл худут, мæ ус амардтон, уый уын æхсызгон уыд? Тагъд
 мын æй зæгъут, цæуыл бахудтыстут?!“

Уастырджы йæм уæндондæр уыд, фыццаг ын сæхи хъуыд-
 дæгтæ радзырдтой, стæй загътой хуыцауæн: „Æрдæбон де
 скъæты уисойы къуыдырæй дæ бæхгæс æртæ ныххафта дæ
 усæн, æмæ уæд куы нæ марди, уæд зæлы кæлмæрзæнæй куыд
 цъæхахст ныккодта“.

Хуыцау дæр фæмæсты: „Цомтыт æмæ фæлидзæм“.

Сыстадысты æмæ ралыгъдысты æмæ цæуынц æртæ иумæ.
 Мæстийæ цæуынц.

Иу ран иу быдырмæ æрхæццæ сты. Уым иу лæг хуым кæ-
 ны æмæ стыр чырын йе ‘ккой, афтæмæй гутон дары.

Уыдон дис кæнынц, уыцы чырын йе ‘ккойы цы рахæсс-ба-
 хæсс кæны. Уастырджы сын зæгъы: „Ай æз куы нæ бафæрсон,
 уæд нæ уыдзæни“. „Байрйай“ æм ныдздзуры.— „Ацы лæг, дæ чы-
 рыны цы ис уый бæрц, æмæ йæ зæххыл цæмæн не ‘ривæрыс?“

„Цы кæнон, дæ рын бахæрон! Æз иунæг лæг дæн æмæ мын ис рæсугъд ус... иунæгæй йæ куы ныууадзон, уæд мын æй исчи куы ныххудинад кæна.“

Уастырджы йæм æрдзурь: „Ма нæ фæтæрс, мах не стæм ахæм лæгтæ, фæлæ нын дæ ус равдис.“

Лæг йæ чырын æрæвæрдта, йæ усæн йæ искæй лæг йемæ, афтæмæй дыууæ иумæ чырынæй фæлиуырджой.

Хуыцау загъта йе ‘мбæлттæн: „Алчи нæ фæцæуæд йæ хæдзармæ. Ацы хъуыддаг фæтк фæуæд, фæлæ сусæг макуы бауæд!“

33. Мæгуыр лæг æмæ лæппу

Уыдис иу лæг, лæгæн уыди лæппу. Уæд лæг мæлынвæнд скодта, æмæ куы мард, уæд йæ фыртæн загъта: æз мæлын æмæ дын зæгъын æртæ ныхасы: цыфæнды хорз æмгар дын уа, уæд дæр ын дæ зайнаг бæх дард балцы ма радг, дыккаг, æрæджиау чи схъæзныг ис, уымæй хæс макуы райс. Æртыккаг, дæ усы æртæ бонæй фылдæр йæ цæгаты ма ныууадз. Уæд лæг амард æмæ йæ баныгæдтой.

Бирæ рæстæг куы рацыд, уæд æм иу уарзон лæг бацыд æмæ йын зæгъы: „Балцы цæуын æмæ мын дæ бæх авæр“. Уæд ын лæппу загъта: „Мæ бæх зайнаг у, æмæ дын æй нæ ратдзынæн“. Нал æй ныууагъта æмæ йын радта йæ бæх. Уæд лæппу дæр йæ фæдыл ацыд. Бæхы аласта, фæтардта йæ бон изæрмæ, изæры йæ æххормагæй узал скъæтмæ баласта æмæ æхсæвы бæх фæфтыдта. Лæппу бацыд, йæ байрагæн йæ царм рахаста. Йæ уарзон лæг бæх æрласта, фæлæ нал басаст, бæх кæй фæфтауын кодта, ууыл. Æгæрыстæмæй ма йын йæ царм дæр фенын кодта, фæлæ нал басаст.

Уæд та лæппу ацыд æмæ æрæджиау чи сбонджын, уымæй райста æртæ азы æмгъуындмæ ‘фстау æхца. Уæд æртæ бонæ фæстæ хæсджын бацыд лæппумæ æмæ йæ срæуæг кодта: „Ме ‘хца мын, ме ‘хца“. Тынг æй куы срæуæг кодта, уæд йæ сæрæн ницыуал зыдта, ауæй кодта йæ мæгуыр муртæ æмæ æфтæмæй æртæ бонмæ бафыста йæ хæс.

Уæд та æрымысыд йæ ус йæ цæгатмæ цæуын, æмæ йын лæппу загъта: „Цæугæ кæныс, фæлæ æртæ бонмæ куыд æрыздæхæн, афтæ“.

Ус ацыд йæ цæгатмæ, уым баззад. Лæппу йын райгуырд æмæ баззад æртæ боннæ фæлæ, æртæ азы. Лæппу æнхæлмæ кæсы æмæ нæй, нæ цæуы ус йæ хæдзармæ. Уæд лæппуиу бон йæ бæх сифтыгъта æмæ ныццызд йæ каистæм, æмæ куы ныццызд, уæд æй йæ ус нал базыдта. Изæры хъазт сарæзтой æмæ лæппуйы ракафын кодтой æмæ йын загътой: „Кæимæ дæ фæнды, уымæ ракаф чызджытæй“. Уæд йæхи усæй загъта: „Æз уымæ кафын“. Ус ракафыд æмæ йæ куы лæппу фелхыскъ кæны, куы чызг. Уæд ын кафгæ-кафын чызг лæппуйæн загъта: „Изæры дæлæ скъæтмæ рацу æмæ уым цы фæнды, уый сараздзыстæм“. Лæппу изæры ныццызд æмæ усы уым ныййæфта. Уæд æй лæппу базыдта, загъгæ, мæ ус лæппутимæ кæй кафы, уый æмæ уыцы рæстæджы йæ лæппу дæр уырдаем ныццызд æмæ йæ куы федта, уæд лæппу загъта: „Махмæ æнæхсад къухтæй уыцы хъуыддаг ничи кæны“. Ус донмæ куыд ауад, афтæ лæппуйæн йæ бæх цæттæ, йæ лæппу йæ фæцарс авæрдта æмæ афардæг йæ хæдзармæ.

Ус йæ лæппуйы агурын байдыдта, цы фæци, уый нал зоннынц. Агурын æй байдыдтой, фæлæ йæ нал ссардтой. Уæд загътой: „Цы ма сыфсон кæнæм йæ хицауттæн, туджджын фестæм“.

Уæд æрымысыдысты æмæ сарæзтой мыдадзæй лæппуйы ныв æмæ йæ чырыны нывæрдтой æмæ арвыстой йæ фыдмæ.

„Дæ фырт амард æмæ йæ ацы бон ныгæнæм æмæ куыд æрцæуай. Лæппу та йæм арвыста: „Мæ мард мын мæхи зæхмæ куыд æрхæссат“. Марды æрхастой лæппуйы хæдзармæ, скъахтой йын ингæн, схастой йæ уæлмæрдмæ, лæппу ракуырда адаемæй ныхасы бар: зæгъгæ, адæм, радтут мын æртæ дзырды бар. Адæм ын радтой бар æмæ дзуры: мæнæн мæ фыд куы марди, уæд мын загъта: дæ бæх зайнагæй дард балцы марадт, æз æй радтон мæ уарзон æмгарæн æмæ мын æй фефтауын кодта æмæ мын ыл нал басаст, йæ царм дæр ма йын фенын кодтон, фæлæ нал басаст. Уæд та мын загъта, æрæджиау чи схъæ-

зныг, уымэй хэс макуы райс. Аз райстон иу ахэм лэпгэй хэс
 эртэ азы эмгъуыдмэ. Эртэ боны фэстэ мэм эрбацнд эмэ
 мэ суынгэг кодта, мэ фэллой мын байста эмэ мын мэгуюры
 лэдзэг мэ къухты радта. Уэд та мын эртыккаг загъта: дэ
 усы, дам, эртэ боны йедтэмэ ма ауадз йэ цэгатмэ. Уэд эз
 мэ усы эртэ боны эмгъуыдэй арвистон, эмэ баззад эртэ
 азы. Эртэ азы фэстэ эз ныццыдтэн эмэ куы бамбэрстон,
 мэ ус адэмы лэшпутимэ кафы, уэд эз мэ фырти ракодтон
 эмэ мэнэ мэ фырт мэ фарсмэ лэууы, уэд мын кэй мэрд-
 ты ныгэнын канут“.

Уыцы бон хисты бэсты йэ фыртэн куывд скодта эмэ
 баззад эмэ цэры йэхичэн.

34. Иунæджы аргъау

Уыди дын иунæг лæппу эмэ йын ус нэ уыд. Цæмэй ра-
 куырдаид ус, уый бон ын нэ уыд. Ацыд эмэ иу лæшпуйæ эр-
 тэ туманы хэс райста. Ус эрхаста. Уэд æм лæппу эрцауы,
 „ме ‘хца мын æри“, зæгъгæ. Лæппумэ нэ уыди, эмэ ацыд эмэ
 иу лæгмэ ныллæууыд искæйнаей эмэ йæм фæкуыста афæ-
 дзæй-афæдзмэ. Йæ афæдз куы сæххæст, уэд ын загъта: „Еныр
 мын мэ мызд радт эмэ адæуон нэ хæдзармэ“. Йæ фысымын
 афта: „Кæд дæ фæнды, уэд дын эртэ туманы радтон, кæд дæ
 фæнды, уэд дын эртэ ныхасы бацамонон“.

А-лæппу хъуыдыйы фæцис: „Æхца дæр мэ бæргæ хъæуы,
 фæлæ цæй уыцы ныхæстæ райсон. — „Бацамон мын уыцы ныхæс-
 тæ“, — зæгъгæ, загъта. Лæг дæр ын загъта эртэ фæнды:

— Уазал бон-иу дзыхъ ран макуы схуысс, къуылдымдæр
 кæм уа, уырдаем-иу бацу;

Исчи дæ куы фæрса истæмэй, хорз у æви æвзæр, уэд-иу
 æй хорз схон;

Дæ зæрдаейы бын ныхас дæ усæн дæр ма зæгъ.

Рацыди уырдыгæй эмэ бамбали адæмимæ: ис сæм хær-
 джытæ эмэ хæргæвстытæ, алцы фэллой дæр сыл ис: се ‘ккой
 æвзистытæ эмэ сыгъзæринтæ. Рацыди семæ эмэ сыл иу ран

баизæр. Уый дæр сын æххуыс кодта. Уыдон иу ран æрæхсæв
 виуат кодтой, донгæрон дзыхъ уыд, æмæ уым. Уый загъта: „Æз
 ахсæв ам нæ ныллæудзынæн, фæлæ ахсæв уæлæ уыцы зæнгыл
 уыдзынæн, æмæ та уæм райсом æрцаудзынæн“. Æхсæвы дын-
 джыр къæвда æрцыд æмæ бæстæ раласта, уыцы лæгты дæр
 фæласта. Фæлæ баззæдысты сæ фæллой хæрджытимæ æмæ хæргæ-
 встытимæ.

Лæппу ныццыдис, хицау сын налуыдис æмæ сæ скъæры.
 Дыууæ лæппуйы баурæдта, скъæрынц фæллой, скъæрын сæ
 байдыдтой æмæ сын дойнайæ сфæлмæцыдысты, æмæ дын иу
 ран иу цъай уыдис, æмæ дзы хъуамæ лæг ауагътаиккой æмæ
 дзы систаиккой æмæ дзы банызтаиккой. Йæ ‘ххуырт лæппу-
 тæй иу ауагъта æмæ ныхъæр кодта: „Басыгъдтæн“, æмæ йæ
 систой фæстæмæ. Иннаы дæр та ауагъта, уый дæр та ныхъæр
 кодта, æмæ йæ фæстæмæ систой. Лæппу афтæ: „Мæн ауадзут
 æмæ цас нырдиаг кæнон, уыйас та-иу мæ дæлæмæ ауадз-
 ут“. Ауагътой йæ цъайы, бæргæ ма æрдиаг кæны, фæлæ йæ
 ауагътой. Ныххаудта иу ныккæндмæ æмæ дзы иу уæйыг уыд.
 Уæйыг ын афтæ:

— Цæмæн æрцыдтæ?

— Ай хуызæн мын фæллой ис æмæ мын дойнайæ скъуы-
 йынц æмæ мын дон хъуамæ радтай.

— Дон дын ратдзынæн, фæлæ бандоныл стыр хæфс бады
 æмæ йæ бакодта æмæ йын загъ: „Хæфс хуыздæр у, æви æз“.

— Æмæ ды цы дæ, куы мæ æвдæлид æмæ уæм кæсынæй
 куы бафсæдин.

Уæд дзы бузныг фæцис. Йæ хæрджытæ æмæ йæ хæргæв-
 стытæ цас нуæзтой, уал ведра йæм дон куы слæвæрдта, уæд
 ын уæйыг загъта:

— Еныр дæ нал сидзысты, фæлæ сæм схъæр кæн: „Мæ-
 нæ ма дзы иу сыгъзæрин лыккаг ис æмæ ууыл дæр схæцут“. Уый дæр сæм схъæр кодта афтæ, æмæ йыл сынцадысты æмæ
 йæ сæппæрстой.

Ацыдысты æмæ йæ хæдзармæ куы баввахс сты, уæд загъ-
 та искайуæттæн: „Æз ма хæдзар абæрæг кæнон!“ Уый ацыд
 разæй æмæ цæуы. Фæндагыл иу стыр калмы цъар ссардта, йæ
 зæрды фæцыд æмæ йæ систа йæ къухы. Уæд æй йæ цæхæра-

доны апарста, æхсæвы ныххаудта æмæ дзы ахæм бæлас сæв-
 зæрди, æмæ йæм адæмтæ уынынмæ цыдысты. Иу базаргæнæг
 ыл ныцъæх ис: „Кæд æй базонон, уый цæй бæлас у, уæд дæ
 фæллоуæ æртæ хатты мæ къух цауыл æрывæрон, уыдон мæн
 уæнт, кæннод дын æз дæтдзынæн æртæ хæрæджы уаргъы
 æхца“. Цыди йæм алабон, бонизæрма-иу фæдзырдта æмæ та-иу
 æртæ уаргъ æхца радта, куы ницы уал зыдта йæ сæрæн, уæд
 йæ усмæ бахъуызыдис.

— Циу, цавæр у ацы бæлас, уый мын ракъах, дзурдзыс-
 тæм æмæ-иу ын йæхиуыл æрывæр мæ къух, æрхæцдыстæм
 фæллоуыл æмæ дæуæй мæхицæн ус скæндзынæн æмæ иумæ
 цæрдзыстæм.

Ус дын йæхи тыхджын рарынчын кодта, дзуры: „Уыцы
 бæлас цы бæлас у, мæнæ мæлын æмæ мæ зæрдæ йемæ уæддæр
 ма дзура“.

Базаргæнæг лæг дын уæлхæдзары бамбæхстис æмæ ус
 хъæрзы: „Зæгъ мын æй, цавæр бæлас у, уый.“ Æмæ йын зæ-
 гъы: „Дæ зæрдæ йемæ ма дзурæд, фæлæ уый у калмы цъар.“
 Цæмæй йæ базаргæнæг фехъуыстаид, уый тыххæй хъæрæй
 загъта: „Калмы цъар у, уый!“

Лæппу хорзау нал фæцис æмæ базаргæнæг зæгъы: „Уæ-
 дæ мын иу чысыл рæстæг радт“. Ныххафта æмæ зондамонæг
 лæгмæ ныццыдис æмæ йын рахъаст кодта.

Уæд сæм дыккаг хæдзар æрбацыд хонæг, уазджыты дæр-
 акодта æмæ æрбадтысты. Иу харбыз æрывæрдтой столыл, æр-
 тæ æфсымæр уыдон уыдысты, цыппæрæм Соломан æмæ фæн-
 дæм та уазæг. Харбыз сæ разы ис æмæ йæ иу иннæмæ батулы,
 афтæмæй сæм уазæг кæсы. Уазæг йæ дзабыры йæ къух фæ-
 тъыста, кард фелвæста йæ дзабырæй æмæ сæм æй авæрдта.
 Кард сæ къухы куы бафтыд æфсымæртæн, уæд— „Ай, дам, мæ-
 нæ мæ дуканийы кæрдтæй“ æмæ æрцахстой лæджы.

Уæд сын йæ фысым афтæ: „Рауадзут мын мæ уазæджы
 мæ хæдзармæ“. — „Ницы дын æй ауадздзыстæм“. — „Ды та йын
 исты ныхæстæ фæцамондзынæ“.

— Уæлийæ арв, бынæй зæхх, мæ дзыхæй дæр æм не сдзур-
 дзынæн.

Схæцыдысты æмæ сын æй рауагътой æмæ йæ бакодтой йæ хæдзармæ. Ныр æй фæнды зæндтæ йын бацамона, фæлæ ма куыд? Гæдыйы æрбадын кодта йæ хъæбысы æмæ гæдыйы сæрфы æмæ йын дзуры: „Гино, гино, быны гæды дæ скæна дæ хицау, афтæ дын нæ загътон дæ зæрдæйы сусæг ныхæстæ-иу макæмæн зæгъ. Ныр ардыгæй куы бацауай, уæд дæ хæдзармæ бацаудзынæ æмæ-иу ын бæрзонд асин сараз, æмæ-иу дзы æртæ къæбæлы ныкъуыр, æртæ хатты йедтæмæ, йыл фæхæцæн куыд нæ уа æмæ-иу уыцы базаргæнæг лæгæн бар радт: „Рацу æмæ æртæ хатты цауыл ныххæцай, уыдон дæу уæнт“. Сцæйхиздзæн æмæ æртæ къæбæлы куы ныххæца, уæд-иу йæ размæ суай æмæ-иу æй уырдыгæй уæлдæрма суадз. Ныр дæ райсом акæндзысты, быны гиса дæ скæна дæ хицау, фæлæ-иу зæгъ: „Иу ныхасы бар мын радтут“. Ратдзысты дын ныхасы бар, фæлæ-иу зæгъ: „Уæдæ æз дæр уыцы карды хицауы куы агуырдон, мæ фыд уыдис дуканийы æмæ йæ чидæр амардта, стæй йын уыцы кард йæ мидæг тбыстæй ныууагъта, сыхах стут мæнæн мæ фыды марджытæ æмæ мын æвдисæн уæнт мæнæ уыцы адæм, уыдон лæгъзтæмæ фауыдзысты“.

Стæй рацыдис йæ хæдзармæ. Рацыдис æмæ афтæ сарæзта, æрымбырд сты адæм æмæ йæм кастысты, лæгæн бар радта: „Рацу æмæ цауыл ныххæцай, уыдон дæ бар уæнт“.

Радугъ кодта цингæнгæ, фæхицы асиныл, æртæ къæбæлы куы ныххæцыд, уæд йæ размæ ныддугъ кодта: „Æндæр бар дын нæй“. Къæбæлтæ фелвæста æмæ йын сæ йæ фæста фехста. Базадис сæрибарæй, йæ усы асырдта.

35. Хæххон æлдары фырт фехъуыста, иу быдырон æлдæ- рæн хæрз рæсугъд чызг кæй ис, уый æмæ йæм курæг апыди. Куы рараст и, уæд ыл, курæг кæмæ фæцæйцыди, уыцы æлдар сæмбæлди æмæ йæ бафарста: „Кæй уонг, лæшпу?“ Уый йын загъта: „Иу æлдармæ хорз чызг фехъуыстон æмæ уымæ курæг цæуын“. Æлдар ын загъта: „Цæуæм уæдæ иумæ“.

Цæуын дын байдыттой æмæ иу цъыфдзаст ранмæ куы
бахæццæ сты, уæд лæшпу загъта æлдарæн: „Фæлæу, хид дын
дзы акæнон“. Ауыл ын æлдар загъта: „О, дæ хуыздæр амæла,
цæй æрра дæ, цæй, цалынмæ ды ам хид кæнай, уалынмæ ам
бадон?“ Афтамæй дзы æлдар бацыд æмæ дзы йæ бæх ныссагъди йæ
хъусрæбынтæм. Лæшпу бацыд, цъыфæй йæ сласта, ныссыгъдæг
æй кодта, йæ бæхыл æй сæвæрдта, æмæ та цæуын байдыттой.

Æлдары хъæумæ ‘ввахс куы бахæццæ сты, уæд кæсынц,
æмæ хъæуæй иу лæджы мард рахæссынц, æмæ лæшпу æлдары
бафарста: „Æлдар, æлдар, дæ фарн, дæ зæды стæн, уыцы лæг
æгас хъæуы лæг уыди, æви иу хæдзары лæг?“ Æлдар та йын
загъта: „О дæ хæдзар фехæла, мæнæ лæшпу, æрра дæ æви
сонт? Лæг иу хæдзары лæг вæййы, уый йедтæмæ иу лæг æгас
хъæуы лæг нукуы вæййы.“

Афтамæй æрбацыдысты хъæумæ, æмæ йæ æлдар сæ уа-
зæгдонмæ бахуыдта, æмæ уым æрбадти лæшпу. Æлдар хæдзар-
мæ бацыди æмæ загъта: „Уазæгæн кæрдзын скæнут“. Æфсин
бацыди къæбицмæ æмæ хæбизджын скодта, стæй æйчытæ афы-
хта æмæ сæ уазæгæн арвыста. Кусæг фынг куы фæцæйхаста,
уæд æйчытæй иу ахордта æмæ бацыд уазæгдонмæ æмæ фынг
æрæвæрдта уазæджы раз. Уазæг хæрд куы фæци, уæд кусæ-
гæн загъта: „Фынг ахæсс æмæ хæдзармæ куы бацæуай, уæд
зæгъ: „Мæй йæ цалхы, фæлæ стъалытæй иу фæхъуыд.“ Æл-
дар худæгæй мæлын байдыдта æмæ загъта: „Æмбисонды æрра
лæшпу у, абон дæр ма фæндагыл рацæйцыдыстæм æмæ иу ран
цъыф уыди, æмæ афтæ зæгъы: „Фæлæу, хид дын акæнон“. Уырдыгæй
рацыдыстæм æмæ мæнæ нæ хъæуæй иу лæджы мард
рахæссынц, æмæ та мæ бафарста: „Уыцы лæг æгас хъæуы лæг
уыди æви иу хæдзары?“ Уый тыххæй æз афтæ æнхъæл дæн,
æрра у.“

Æлдарæн йæ чызг сыстади, иу авджы дзаг арахъ райста
æмæ йæ агуывзæимæ йæ роны бакодта, стæй æппын æнæ дзур-

гæ уазæгдонмæ бацыди, йæ ронæй авг райста, йæ агуывзæйы дзы рауагъта æмæ йæ лæшпумæ авæрдта. Лæшпу йæ анызта. Рауагъта та дыккаг нуазæн æмæ йæ йæхæдæг анызта. Ноджы та рауагъта æмæ йæ лæшпумæ авæрдта. Лæшпу йæ цъыфмæ аппæрста. Чызг систа агуывзæйы æмæ йæ ныссæрфта, рауагъта та арахъ æмæ йæ йæхæдæг анызта. Ноджы та рауагъта æмæ йæ уæд лæшпу анызта. Ныр кæрæдзимæ ницы дзурынц. Стæй лæшпу йæ дæс къухы хæрдмæ схъил кодта, йæ бæхыл абадт æмæ афардæг и.

Чызг фæстæмæ æрбацыд æмæ æлдарæн загъта:

— Ды, æда, уыцы лæшпуйы æрра хоныс, фæлæ уымæй зонджындæр нæ бæсты бирæ не ссардзынæ. Æрбайхъус: „Абон сымах фæндагыл куы цыдыстут æмæ цъыфмæ куы æрбахæццæ стут, æмæ дын афтæ куы загъта: „Фæлæу, хид дын акæнон,“ — зæгъгæ, уæд ды афтæ æнхъæлдтай æцæг дын хид кæнынмæ хъавыди. Уæдæ æмæ дзы фыццаджы дæр йæхæдæг бацыдаид æмæ дзы куы ныссагъдаид, уæддæр уый лæшпу у æмæ уымæн хабар дæр нæ уыд, фæлæ дæуæн худинаг уыдаид уым ныссæдзын. Уый дын иу. Дыккаг, уырдыгæй куы рацыдыстут æмæ хъæуæй иу лæджы мард куы рацæйхастой æмæ дæ куы бафарста: „Уыцы лæг, дам, иу хæдзары мард у, æви æгас хъæуы мард“, ды та йыл худын куы байдыдтай: уæд дын уый уымæн загъта æмæ, кæд хорз лæг уыди, уæд æгас хъæуы лæг уыди. Кæд æмæ æвзæр лæг уыди, уæд та йæ хæдзары мард уыди. Æртыккаг, ардæм куы æрбацыд æмæ уазæгдонмæ куы бацыд, ды та ардæм куы æрбауадтæ æмæ „уазæгæн кæрдзын скæнут“ куы загътай, стæй æна хæбизджын куы скодта æмæ йæ æйчытимæ кусæгæн куы бахæссын кодта, уæд кусæг фæндагыл иу айк ахордта. „Мæй йæ цæлхы дзаг у, фæлæ стъалытæй иу фæхъуыди“, — зæгъгæ, та уый уый тыххæй загъта, ома айк кусæг ахордта. Ныр æз авджы дзаг арахъ ахастон æмæ куы бацыдтæн æмæ йын арахъ куы авæрдтон, уый та йæ куы анызта, уæд йæхинымæры загъта: „Уыйас дæ уарздзынæн мæ зæрдæйы æвзæрст“. Æз та ноджы дæр рауагътон æмæ йæ мæхæдæг куы анызтон, уæд загътон мæхинымæры: „Æз дæр дæ уарздзынæн, мæ хуры чысыл.“ Ноджы та рауагътон æмæ йæм æй куы авæрдтон, уæд æй уый цъыфмæ ныззыввытт ласта æмæ йæхинымæры хъуыды кодта: „Куы нæ бæззай, уæд та дæ афтæ аппардзынæн. Æз та йæ цъыфæй систон æмæ та йæ ныс-

сэрфтон æмæ дзы рауагътон æмæ та йæ мæхæдæг, уыдæн æнæ-
тон, уæд мæхинымæры загътон: „Уый дæ зæрдæ ма хъуыды
кæнæд, мæ бон, æмæ тæрсгæ дæр ма кæн, бæзгæ дæр кæндзы-
нæн æмæ дæ уарзгæ дæр кæндзынæн, нæ мæ аппаратдынæ.“ Уый
фæстæ йæ дæс къухы хæрдмæ куы скодта, уæд загъта йæхи-
нымæры: Уæдæ дæм дæс боны фæстæ курынмæ æрцæудзы-
нæн. „Ныр æз йæ ус, уый мæ мой“. Æлдар загъта йæ чызджы
дзырдты фæстæ: „Æцæг, æцæг, дæсны куы у.“

Дæс боны фæстæ лæппу йæ чындрхæсджытимæ æрцыди,
ракуырда чызджы, æртæ боны æмæ æртæ æхсæвы минас фæ-
кодтой. Цард сын уыди, хорз сын уыди.

Уыдон æрцыдмæ хорзæй фæцæфут!

36. Хурскæсæн æмæ хурныгуылæн æлдары аргъау

Æмæ хурныгуылæн æлдарæн ныззади йæ ефс. Ног зад
байраг разынди æфсургъ. Æфсургъы кой сабыргай, сабыргай
айхъуысти фыццаг хæстæг хъæутыл, стæй атауызи байраджы
кой дардыл дæр. Цингæнæг уыдысты æфсургъыл хурныгуылæн
æлдар йæхæдæг дæр æмæ йæ адæм дæр. Æмæ цин дæр куыд
нæ кодтаиккой: ныфс сæ бацыди—ног зад æфсургъæй аивдзы-
ты сæ бæхты мыггаг, æфсургъ сарæх уыдзæн сæ бæсты.

Æлдар æмæ дзыллæйы цин бирæ нæ ахаста. Ног зад æф-
сургъы кой байхъуысти хурскæсæн æлдармæ. Æлдар æнцад
нал кодта,—рагæй бæллыди уый дæр æфсургъмæ, фæлæ йыл
нæ хæст кодта.—Уæд минæвæрттæ арвыста хурныгуылæн æл-
дармæ. Минæвæрттæ йæм бацыдысты æмæ йын загътой:

— Хурскæсæн æлдар нæ рарвыста дæумæ.

— Цæмæн?—бафарста минæвæртты æлдар.

— Хурскæсæны хизгæйæ не ‘лдары уырс ныууасыди, хур-
скæсæн уырсы уасын дæ ефсы хъустыл æрцыди. Ефс уый
адыл фæзаинаги æмæ дын æфсургъ ныззади. Ныр дæм не ‘лдар
æрвиты,—æфсургъ æмбæлы ууыл йæ уырсай кæй рацыд, уы-
мæ гæсгæ. Æмæ дæ куры, дзæбæхæй йын æй æгъдауыл, æнæ
хъаугъайæ, æнæ загъдæй куыд барвитай, афтæ. Намæ дæм æф-

сад әрбарвитдзән әмә әфсургъ дәр акәндзән, стәй дәр хъуамә нал ныууадза, йә дзырды сәрти кәй ахызтә, уый тыххәй.

Әлдар загъта минәвәрттән:

— Табуафси уын кәнын әмә мын әлдарәй ракурут, цә-май мын әмгъуыд скәна байраг баласынән иу кьорд майы.

— Фехъусын кәндзыстәм әлдарән, бахатдзыстәм, цәмай дын фәләууа әмгъуыдмә, дәхицәй бәрәгмә. Әмә минәвәрт-тә хәрзбон загътой хурныгуылән әлдарән әмә аздәхтысты сә бәстәм.

Хурныгуыләны әлдар әрсидтис йә адәммә, цы сәрән сәм әрсидти, уый сын радзырдта.

Фәтәрхон кодтой әлдар әмә дзыллә. Равзәрстой, әл-дар сын тых кәй кәны, сә байраг сын байсын кәй сфәнд кодта.

— Ницы гәнән ис,—загътой фәнды ләгтә әмә әлдар: ай нә әфхәры, уый әмбарәм, фәлә амал нәй: хәцын мә бон нә бауыдзән,— фәтыхджындәр уыдзән, фылдәр әфсад ис уымә. Фәлә сәвзәрәм ләгтә әмә сә арвитәм, кәд нын хур-скәсән әлдар бахатыр кәнид.

Ничи куымдта әлдармә минәвары, бирә фәракаә-бакаә кодтой. Фәстагмә әртә ләджды тых әмә әхсәрттәй, әнәба-ры сразы кодтой.

Минәвәрттә бацәттә кодтой сәхи балцмә, сбадтысты сә бәхтыл әмә араст сты хурекәсән әлдармә курәг. Цыма сә зындонмә әрвыстәуыди, уыйау уыди сә зәрдә, уымән әмә хурекәсән әлдар куыд карз адәймаг уыди, уый сын әнә-зынд нә уыди.

Цәуынц, цәуынц әмә иу хъәумә бахәццә сты. Уыцы ран әртә уынды астәу кәсынц, әмә иу ләшпу кьәцәлтә, бырәттә рамбырд кәны әмә сә арт скәны, стәй хъәр кәны алкрдәм:

— Арт, арт, арт! Ардәм, ардәм, тавгәут уәхи!

Фәдис кодтой минәвәрттә, әнахуыр хъуыддаг сәм фә-касти ләшпуйы хъуыддаг.

Куы йәм бахәццә сты, уәд фәурәдтой сә бәхтә әмә йә фәрсы сә иу:

— Цы ми кæныс ай æртæ уынджы астæу? Хъæубæстæ куы судзгæ?

— Хъæубæстæн ма тæрсут,—загъта лæппу æмæ та ноджы дæр ныззæланг кодта: „Арт, арт! Тавгæут уæхи!“

— Æмæ ай æшпæт судзгæ куы кæны хуры тæвдæй, уæд ма дæ арты сæр та кæй хъæуы?

— Арт, арт!—хъæр кæны лæппу æмæ та бырæттæ рамбырд кæны æмæ та сæ бакалы артмæ.

— Цавæр диссаг уа ай?—дзурынц сæ кæрæдзимæ минæвæрттæ, сæ бæхтыл бадгæйæ. Йæ зонд йæхимæ кæмæн нæй, ахæм ма разынад, уæд хъæуыл æндзары.

Æмæ та йæ фæрсынц:

— Фыд дын ис?

— Ис.

— Æмæ кæм ис?

— Абон сæударæй загъд агурынмæ ацыди.

— Дæ мад та?

— Мæ мад æфстау мæрддзыгойы.

— Кæд дын æфсымæр мыййаг ис?

— Иу æфсымæр мын ис æмæ дæлæ уым нæ хæдзары фæс-къул гæмæгъ быдыры цуан кæны.

Кæрæдзимæ бакастысты барджытæ, ницы бамбæрстой лæппуы дзырдтæй æмæ араст сты сæ фæндагыл.

Лæппу та байдыдта хъæр кæнын:

— Арт, арт, арт!

Минæвæрттæ цанæбæрæджы ауадаиккой, афтæ дзурын байдыдтой:

— Лæппу арт цæмæн кодта, уый нæ бамбæрстам.

— Уый ницы у, фæлæ арт, арт, цæмæн хъæр кодта, уый у диссагæн дзуринаг.

— Уæдæ мæнмæ гæсгæйæ, йæ дзуаппытæй йын мах иу дæр нæ бамбæрстам:

Фыд загъдагур, мад æфстау мæрддзыгой, æфсымæр та гæмæгъ быдыры цуан кæны. Цомут фæстæмæ æмæ сбæрæг кæнæм, цы ныхæстæ йын сты уыдон.

Фездæхтысты фæстæмæ æмæ йæ фæрсынц:

— Дæ фыд загъд агурæг цы ‘гъдауæй ацыд?

— Авд фэндаджы астæу нын ис иу наууы гæшпæд æмæ бон нама фæцъæх, афтæ йæм фæлдахынмæ ацыд. Бахатыр кæнут, фæлæ авд фэндаджы астæу цы хуым бакæнай, уый цæуджытæ æнæ хъыгдард кæм ныууадздзысты? Авд фэндагыл цал цæуæджы уа, уал хатты йæ хыл кæнын хъæудзæн, уымæн æмæ йын зиан кæндзысты йæ фæллой.

Кæрæдзимæ бакастысты минæвæрттæ.

— Æмæ уæд æфстау мæрддзыгой та цы хоныс?

— Иу лæппу амарди æмæ мæ мад уырдаем фæцыди, райсом æз куы амæлон, уæд та мæ мадмæ æрцæудзысты хъыг кæнынмæ. Уый æфстау у, уæдæ йæ цы схондзыстут?

— Гæмæгъ быдыры цуан кæны де ‘фсымæр, уый та уæд куыд æмбарын хъæуы?

— Дæлæ нæ хæдзары фæскъул йæ хæдон раласта æмæ дзы змæлджытæ агуры.

Минæвæрттæ æрхызтысты сæ бæхтæй æмæ йын радзырдтой, кæдæм цæуынц, цæй фæдыл цæуынц, ныфс сæ кæй нæ ис хурскæсæн æлдарæй дæр, стæй сæхицæй дæр: куы ницы сарæхсой, стæй сын исты фыдбылыз дæр макуы скæна, уымæй дæр æдас не сты—стыр фыдбылызы адæймаг у æлдар.

— Лæппу, чи зоны æмæ ды исты бакæнис?

— Хъуыддаг аразынмæ мæ ныфс хæссын,—мæн æм сминавар кæнут.

— Хорз уæдæ, цом фæстæмæ хурныгуылæн æлдармæ æмæ йын хъуыддаг бамбарын кæнæм, дæу куыд арвита мах бæсты, афтæ.

Иу дзæвгар адарди лæппу хурныгуылæн æлдармæ. Æлдар æркаст лæппуын æууæлтæм, хъуаг æй ницæмæй уагъта, буц æй дардта, хорз уазæджы куыд дарай, афтæ.

Уæд иу ахæм лæппу раиртæста, цыма æлдар стыр сагъæсы бацыди, уыйау æмæ йæ фæрсы:

— Бахатыр кæн, æлдар, фæлæ мæм афтæ зыны,—цыма цæуылдæр æрынкъард дæ.

— Раст у,—загъта æлдар: хурскæсæн æлдарæн æмгъуыд скодтон, цæмæй мæ уæдмæ бауагътаид мæхи бар ног зад æфсургъы тыххæй, ныр æмгъуыд ивгъуыйы, æз та ницы хуыздæр æрхъуыды кодтон байраг баззайынæн. Тæрсын, куы мæм

ныббурса, уымэй: уэд байраг дэр элдары, стэй ма мын эна уый дэр цы хьом бауыздээн, уымээн дэр бэрэг нэй. Катайы сдээн.

— Уый тыххэй дэр мэты баццдтэ! Хьуыддаг ма бар кэнын. Мэнаэн уый бэрц бантысдээн эмэ байраг дэр дэху бауыздээн. хурскэсэн элдар дэр дын дэ зэххы кэрэтты дэр нал ауайдзээн. Эрмэст эм мээн сминэвар кээн.

— Эндэр хорз ницы ракурин хуыцауэй: ма ис, ма бонээн дын йе ‘мбис радтин,—загьта элдар.

— Уэдэ цэуын эз хурскэсэн элдарма минэвар. Фэлэ дэуэй дэр цы курон, уый мын сараз ма балцээн.

— Цыдэриддэр зэгьай,—цэттэ дын уыдзысты, кэдма зэгьай, уэдма,—загьта элдар.

— Хорз уэдэ. Иу стыр теуа эмэ иу стыр боцьотэ кэмээн уа, ахэм цэу мын ссар, ноджы мын фондзыссэдз барэджы бафтау мемэ,—уыдон дын ма балцээн чи хьэуы, уыдон.

Араст кодта лэшпу хурскэсэн элдарма, фондзыссэдз барэджы йэ фэдыл, теуа эмэ зачъеджын цэу. Цэуынц, цэуынц: чи зоны цэй бэрц фэцыдаиккой. Фэстагма хурскэсэн элдары хьэумэ баввахс вэййынц.

Лэшпу барджыты эрурэдта эмэ сын дзуры:

— Хьэугэрон дьууэ дихы фэуыдзыстэм. Не ‘мбис тэргэ бэхтыл хьэууынгы эруайдзысты: хьэуы куйтэ сэ фэдыл фэуыдзысты, цы сты, уымэй; уэд сымахээн уэиннэ эмбис куйты айсдыстут фэстийэ; куйтэ уэ астэуэй куйд фэуой, афтэ. Кэсут, эвэдза, куйтэ уэ астэуэй фесты, афтэ сыл ралэуут, иу дэр дзы удэгасэй куйд нэ уал аирвэза, афтэ. Уый фэстэ эрхиздыстэм элдары уазэгдоны. Кэй зэгьын ай хьэуы, дзыллэ уэм смэсты уыдзысты, дзуапн уэ агурдысты, фэлэ уэ мачи мацы срадиа! Цасдэриддэр уэм нэ дзурой, мачи уэ срадиаэд!

Куйд сфэнд кодтой, афтэ кэнгэ дэр бакодтой. Хьэуы уынг тьыбар-тьыбур, куйты рэйын фести аэваст. Хьэуы куйтэ эваст барджыты астэу фесты; барджытэ сын хэрз цагьд ныккодтой, сэхуыддаг ницы ракэноны хуыз райстой эмэ хурскэсэн элдары уазэгдоны эрхызтысты.

Дзыллэ фэфэдис сты; уазэгдоны раз рамбырдысты эмэ

бæстæ æшпæт едзолгъо-молгъо. Хъæубæстæй чи афтæ: ^{Марын} сæ хъæуы, нæ куйты маст сæ райсæм“, ^{Элда} чи та афтæ: ры ‘вастæй сæм куы бавналæм, уæд, йæ ахаст ын зонут—куы смæсты уа. Бауырнæд уæ, нæ куйтæ куйтæ куыд нæ уыдысты, фæлæ нæ уыдон маст дæр нал бандавдзæн: нæ хъæуы ‘мбис нын цæгъдгæ дæр ныккæндзæн, арт дæр ныл бандзардзæн. Зонут, зиан скæнæг уый уазæг бакодтой сæхи“. Уæдæ куыд? Уæдæмæ сисæм лæгтæ нæ астæуæй æмæ сæ барвитæм æлдармæ. Уыдон ын хъуыддаг бамбарын кæндзысты æмæ уæд сбæрæг уыздæн, цы кæнын хъæуа, уый.

Минæвæрттæ бацыдысты æлдармæ, хъуыддаг ын фехъу-сын кодтой. Æлдар сын загъта:

— Ацæут æмæ сæ бафæрсут,—цæмæн фæцагътой хъæубæсты куйты? Цы сын ракодтой?

Уазæгдонмæ бацыдысты æмæ фæрсынц. Уазджытæй ничи ницы дзуры. Минæвæрттæ кæрæдзимæ бакæсынц. Уæд лæшпуныхас кæнын байдыдта, ахæцыд æмæ ахæцыд, ахæм койтæ сын ракодта æмæ хъуыддагмæ æввахс дæр нæ бацыдысты.

Минæвæрттæ дзуапп æнхъæлмæ кастысты, стæй бацыдысты æмæ æлдарæн радзырдтой:

— Уазджытæ сты иу лæшпу æмæ фондзыссæдз лæджы. Фарстам сæ æмæ фондзыссæдз лæгæй иу ныхас дæр ничи скодта, цавд дурты лæуд кодтой. Фæлæ лæшпу, стъæлды фæуа, зæххæй уæлæмæ тыххæй зыны,—дзурынтæ байдыдта и, кæуылты нæ ахæцыди.

Дзуаппмæ фенхъæлмæ кастыстæм, фæлæ никуы æмæ ницы.

— Цæугæ ут æмæ сын зæгъут: дзуапп уын, стыр гуыр æмæ чысыл сæр кæмæн уа, ахæм лæг куыд радта, афтæ.

Уымæн сын лæшпу теуа æрбаласын кодта æмæ сын загъта:

— Ай хуызæн стыр гуыр кæмæн разына, стæй ай сæры арæзтæн чысыл сæр не ссардзыстут иу лæгæн дæр æгас дунейыл дæр. Фæлæ уын йæ гуырмæ гæстæ дзуапп дæр радта, уый у гуырысхойаг.

Æлдар йæ сæр акъахта, лæшпуйы дзуапп ын куы фехъу-сын кодтой, уæд.

— Зæгъут сын, цæмæй уын дзуапп радта зачъеджы цæгъ?
 Æмæ уæд лæппу æрбахонын кодта минæвæртты, размæ
 цæуы.

— Бауырнæд уæ, мæнæ ацы цæуы зачъетæй стырдар æмæ
 айвдар зачъетæ бирæ не сардзыстут, иу афæдз куы фæцагу-
 рат, уæддæр. Фæлæ æнхъæл дæн, æмæ йæ дзуаппыл уый бæрц
 нæ бадомдзыстут.

Бахастой та æрвыст лæгтæ лæппуы дзуаппытæ хурскæ-
 сæн æлдармæ. Ныттылдта æлдар йæ сæр æмæ загъта: „Хуы-
 мæтæджы уазджыты ахасты нæ фæдæн. Цом сæм мæхæдæг“.

„Æгасцуай“ загъта уазджытæн æлдар, æрбадт, кæм ыл
 æмбæлд, уыцы ран, стæй фæрсы:

— Цæмæ гæсгæ ныццагътат хъæубæсты кувйтæ?

Фондзыссæдзæй æнцад лæууынц, лæппу дзырд айста
 йæхимæ:

— Æмæ уæдæ куыд бакодтаиккам, дæ хорзæхæй, æлдар?
 Кæсыс нæм, ай бæрцæй цуаны рацыдыстæм, иу рани у хъæдмæ
 баввахс стæм, хурныгуылæны ‘рдыгæй. Кæсæм æмæ хъæдгæ-
 рон хур йæхи æрцæй уагъта, афтæ фондзыссæдз саджы астæу-
 мæ кæрдæгыл хизынц, сæрджын сæгтæ се ‘ппæт дæр. Нæхи
 бацæттæ кодтам, фæйнаæ сагмæ бахъавыдыстæм æмæ сæ ныр ра-
 фæлдæхтам, зæгъгæ, афтæ уæ хъæуы кувйтæ срæйдтой; саг-
 тæ фæтарстысты æмæ сæ нæ цæст дæр нал ауыдта. Цы бакод-
 таис, æлдар, ды мах бæсты. Цæгъдын сыл не ‘мбæлди, мах уы-
 тæппæт сагтæй æнæ хай чи фæкодта?

Æлдар иу цъусдуг ахъуыды кодта, стæй загъта:

— Фæуæд афтæ дæр: фондзыссæдз саджы ссардтат хъæд-
 гæрон дард кæмдæр, хурныгуылæны, фæлæ ма уæ бафæрсон—
 кувиты рæйын та уый бæрц дард ранмæ куыд байхъуыстаид,
 бæхджын æм къуыри куы нæ фæхæццæ уыдзæн, уæд?

— Æлдар, уый фæдыл дын æз иу чысыл æмбисонд æрхæс-
 дзынæн, байхъусын мæм дæхицæн аккаг куы скæнай, уæд,—
 загъта лæппу.

— Хъусын дæм, байдай дзурын, мæ уазæджы хай,— дзуапп
 ын радта æлдар.

— Кæмдæр дард, арвæн йæ иу кæрон, хурныгуылæны

рдыгæй æвзæр байраг ныззæди æлдары ефс. Уыцы хабар бай хъуыст æндæр æлдармæ, уый та царди арвæн йæ иннæ кæрон, хурскæсæны рдыгæй. Фæстаг æлдар æрдау кодта байрагыл, æмæ йыл дау дæр цæмæ гæсгæ æркодта, уый дын куы радзурин. Бæздæхт æмæ барвыста, байраг кæй уыди, уыцы æлдармæ: „Мæ уырæ ныууасыди денджызы былыл, хурскæсæны, хурныгуылæны йæ дæ ефс фехъуыста æмæ дын байраг ныззæди. Байраг мæ уырæй кæм у, уым мæныл æмбæлы æмæ мыл æй тагъд сымбæлын кæн.

— Ныр дæм, æлдар, æз дæр бауæнддзынæн, кæд фæстаг таурæгъ бауырнинаг у, уæд раззаг таурæгъ цæмæ гæсгæ нæу бауырнинаг? Æви æгас хъæубæсты куйты хъæр иу уырсы хъæры хуызæн нæ айхъуысы?

Æлдар хорзау нал фæци. Стæй æрæджиау загъта:

— Иунæг чызг буцæн фæхастон а-цал а-уал азы, мæ зæрдæмæ чи фæцыдаид, ахæм лæшпуйыл никуы фæхæст дæн ныры онг. Фæлæ, æнхъæл дæн, ды мин хæстæгæн сбæздзынæ. Мæ иунæг буц чызджы дын аккаг кæнын. Хурныгуылæн æлдарæн дæр амæттаг уæд йæ байраг.

Лæппу хурскæсæн æлдары чызджы рахаста æмæ æлдары бынтыл æрынцад. Хурныгуылæн æлдар чындзæхсæв скодта, адæм дзы хъæлдзæгæй минас фæкодтой.

37. Æртæ ‘фсымæры куыд ссардтой сæ давд бæхтæ

Æртæ æфсымæры уыди. Уыдысты сæхи уды фæллоийæ цæрæг, искæй хæрамы нæ цыдысты. Уалдзæджы куыстытæ уыдысты сæ тæккæ тынгыл, афтæ сын се ‘ртæ бæхы ну æхсæв адавдæуыд.

Æфсымæртæ сагъæсыл систы: цы бакæной, куыд бакæной?!

Сæ иу загъта: „Бацагурын хъæуы бæхтæ“, иннæ загъта: „Бацарæфтыд уыдзыстæм, уалдзæджы куыстытæ афойнадыл куы нæ бакæнæм, бæхты фæдыл куы ацæуæм, куы бафæстиат уæм уыдон агургæйæ“. Æртыккаг загъта: „Уæдæ æххæст куыстытæ куы фæуой, уæд абалц кæндзыстæм нæ бæхты фæдыл“.

Куыстытæ уалдзæгæй фæвзæгмæ нал ихсыдысты: иу куыст-иу фæци, афтæ та-иу æй иннæ куыст æрбайæфта. Æрæгвæззæгмæ ахызт афтæмæй сæ хъуыддаг; райсомæй халас æвæрын байдыдта.

Æртæ æфсымæры сæ бæхтыл сæргътæ сæвæрдтой, æрпагуырдтой, рагуалдзæджы 'ртæхыл цы бæхтæ алауди, уыдонæн ныр æрæгвæззæджы халасыл сæ фæд. Фæд хæссынц, афтæмæй иу æлдары хъæумæ бафтыдысты. Æртæ æфсымæры куыд раиртæстой, афтæмæй бæхты фæд æлдары галуантæм бацыд.

Æлдары уазæгдоны раз бæхбæттæны сæ бæхтæ бафтыдтой æмæ уазæгдонмæ бацыдысты.

Æлдарæн фехъусын кодтой уазджыты хабар. Æлдар суазæг кодта æртæ æфсымæры: кусарт, цæхх-кæрдзынæй сæ хорз федта, схуыссын сæ кодта, стæй-хуыздæр бон хуыцау скæнæд, — зæгъгæ, уазджытæн зæгъта: „хæрз æхсæв“. Хæдзармæ куы бацыд, уæд басидт йæ кæсдæриуæггæнджытæй иумæ æмæ йын дзуры:

— Уазæгдоны дуармæ анвæй бацу æмæ сæм байхъус, кæд дæра цы дзуриккой. Стæй мæм уайтагъд æрбацу æмæ мын сæ бæлвырд дзырд ракæн. Æнхъæлмæ дæм кæсдзынæн.

Хъусы æлдары лæг уазæгдоны дуарæй æртæ 'фсымæрма. Хъусы дзурын.

Æмæ загъта хисдæр:

— Диссаг мæм фæкаст ацы бон иу хъуыддаг: се 'лдар сау лæджы хуызæн у.

Загъта астæуккаг:

— Æз та афтæ бафинпайдтон, æмæ дзул мæрдон тæф кæны.

Æртыккаг загъта:

— Уæдæ æз уый раиртæстон, æмæ сæ фыд куыдзы фыды ад кæны.

Сæ ныхас ууыл банцади æфсымæртæн æмæ бафынæй сты.

Лæг бацыд æлдармæ æмæ йын радзырдта уазджыты ныхас кæрæй-кæронмæ, куыд уыди, афтæ.

Æлдар батæвди уазджыты ныхæстыл, нал баурæдта йæхи æмæ йæ мадмæ басидт:

— Мæ мад, сау лæджы хуызæн мæ хонынц нæ уазджытæ,

уэд уый цавæр ныхас у,—фаугæ мæ кæнынц, æви раст дзуу
уый зæгъынц?

— Нанайы дæ сæрыл нывондæн æрхæссæнт. Уый уыди афтæ: дæ фыдæн ма уыди номыл ус. Мæнæн чызджытæ цыди алы хатт дæр, номыл усæн та лæппутæ. Æмæ ды номыл усæн куы райгуырдтæ, уэд мæнæн та уыди ноггуырд чызг. Баздæхтысты æмæ дæу мæ дæлфæттæм авæрдтой, мæ чызджы та дæ мады дæлфæттæм. Хъуыддаг уыди афтæ.

— Дзулы тыххæй та цы зæгъдзынæ, мæрдон тæф, дам, куы кодта?

— Æмæ дын бирæ цæрæнбонтæ хуыцау радтад уый æрцыдмæ. Æндæр хъæуы сæмбæлдтæн мæрццыгомæ. Фæстæмæ куы раздæхтыстæм, уэд фæсвæндаг уæны стæгыл ауыдтон мæнæуы æфсиртæ кæрдинагæй. Зын мæм фæкаст сæ ныууадзын, ратыдтон сæ, азгъæлдтон сæ, мæ роны кæрон сæ абастон, æмæ нæ хæдзармæ куы 'рбацыдтæн, уэд сæ тауинагыл бакалдтон.

— Хорæ,—загъта æлдар æмæ æрбасидын кодта фыййаумæ: „Зæгъ-ма мын, уызджытæн цы кусарт акодтам, уый цавæр уыди? Радзур мын йæ хабар“.

— Иу фыс ныззади уæрыкк æмæ уыцы сахат йæ уд сис-та. Уæрыкк сидзæрæй баззад. Уыцы рæстæджы нæм уæтæры уыди ног зад гадза дæр. Сидзæр уæрыкк бафтыди гадзайы фæдæгыл æмæ уый æхсырæй схъомыл.

— Фыдæбоны уызджыты ахæсты фæдæн,—загъта æлдар. Райсом раджы æртæ æфсымæрæн сæ давд бæхтæ раласын кодта, сæргътæ сыл сæвæрын кодта йæхи хæдзарæй æмæ афæндарæст кодта уызджыты.

Иу магуыр лэг базæронди, бакуырми, афтæ йæ ус дæр базæронди æнæзæнæгæй.

Фæсталжы бон сын райгуырдис лæппу, куы ныззогъо сты, уæд. Аерхаудта сæм иу базаргæнæг æмæ сын дзуры: „Ахсæв мæ суазæг кæнут, зæронд лæg, æмæ уын хъуымац радтон“. Зæронд лæg дзуры: „Ай хуызæн æз базæронд дæн, бакуырм дæн, æмæ дæттæ дыргъдонмæ бацу æмæ бахсæвиуат кæн“. Базаргæнæг, йæ бæх æмæ йæ искæйон дыргъдоны бахсæвиуат кодтой.

Æхсæвы æртахтысты зæдтæ, нывгæнджытæ, æмæ дын райдыдтой дзурын: „Ацы лæппуйæн уæдæ уæд йæ амонд, цалыnmæ фыййаухъом суа, стæй йæ мæлæт æрцæуæт уым, сæрвæтты. Базаргæнæг сæм хъусы. Астæуккаг дзуры: „Ацы лæппу цæрæд уæдмæ, хосгæрдæнмæ цалыnmæ ацауа, стæй йæ мæлæт æрцæуæд“. Кæсдæр зæдмæ æрхаудта: „Ды та цы зæгъдзынæ?“

— Ацы зæронд лæg æмæ ус никуы ницы фæдтой уый йедтæмæ æмæ уæдмæ цæрæд, дæлæ бæласы бын сурдымæн чи дымы, уый æнæфæздæгæй мæстæй мæлы æмæ уымæн авд калачы авд дукани ис æмæ гыццыл лæппуйæн баззайæд.

Базаргæнæг сæм хъусы.

Сбон ис, базаргæнæг йæ искæйоны райхъал кодта: „Рацу ма, диссаг дын радзурон, мæнæн, дам, мæ бын баззайдзæн, дысон чи райгуырд, уыцы сывæллонæн.“

Базаргæнæг дын ацы зæронд лægæн дзуры, „дæ лæппуйы, дам, мын рауæй кæн, уый, дам, мæнæн дуканигæсæн сбæздзæн.“

Зæронд лæg дын ын афтæ: „Куыд дын æй ауæй кæнон, уый йедтæмæ мын никуы ничи ис“. Уый сын зæгъы: „Уæддæр, дам, уæхи уыдзæн æмæ дуканийы кудзæн.“ Æмæ сæ фæсайдта. Балхæдта йæ æмæ йæ акодта хæдзармæ. Искæйонимæ йæ арвыста хæдзармæ: „йæ хурх, дам, ын ралыг кæн, куыд ничи, дам, æй ссара!“

Искæйон дын сывæллоны аппæрста хъæды удагасæй, æрцыд æмæ базаргæнæгæн загъта: „Амардтон дын де знаг“.

Æлдары фыййау дын йæ фос ауагъта уыцы хъæдмæ æмæ дын сывæллон фысмæ ралæстис æмæ йæ дæйы. Фыййау æм уæндтæ дæр нæ кодта, афтæмæй дын æм бацыд, лæдзæгæй йын хъуамæ йæ сæр ныццавтаид, фæлæ сывæллон кæй разынд, уымæ гæсгæ йæ маст баурæдта æмæ йæ систа æмæ йæ йæ

фæччийы æрхаста æлдары хæдзармæ. Æлдар тынг бацин кодта æмæ йыл сывæрдта ном—Арæггаг. Хъомыл æй байдыдта: „Бон уыдисны рæвтис, æхсæв та уылынг, афтæмæй бахъомыл. Усгур хъом куы ссис, уæд та сæм базаргæнæг æрбахаудта: „Ей, æлдар, дæ лæппу рæсугъд лæппу куы у, уæд йæ ном цæмæн хуыйны Арæггаг?“

— Цæмæн хуыйны, уый дæр дын зæгъдзынæн: „Нæ фиййау æй сау хъæды ссардта æмæ йыл уымæн сывæрдтам уарæггаджы ном“.

— Цæй-ма уæдæ, уæздан æлдар, уæдæ кæд уарæггаг у, уæд мын æй рауæй кæн, тынг рæсугъд лæппу у, æмæ мын дуканийы сбæздзæни“.

Æлдар ын зæгъы: „Куыд дын æй хъуамæ ауæй кæнон, мæхицæн æй лæшпуйæн схъомыл кодтон æмæ цы хъаджджын дæн.“

— Цæй, уæздан æлдар, рауæй мын æй кæн æмæ дын ратдзынæн æртæ хæрæджы уаргъы æхца. Æуый аргъ дæуæн ницы фæуындзæн æмæ мæнæн та сбæздзæн дуканигæсæн“.

Æлдар æхца куы федта, уæд ын Арæггажы радта æмæ æхца нывæрдта, базаргæнæг та лæшпуйы акодта.

Базаргæнæг ныффыста йæ чызгмæ: „Ацы лæшпуйы акæнут авд калачы авд лæшпумæ æмæ йæ цæмæй басудзой сындызын арты, кæннод уæ бын уымæн баззайдзæн“. Æмæ уыцы чиныг ахаста Арæггаг æмæ йæ хъуамæ радта, мæсыджы цы чызг бады, уымæ. Бацыдис чызджы дыргъдонмæ æмæ уым бэфынаей ис. Чызг дын ракастис æттæмæ æмæ федта Арæггаджы, бадис ыл кодта æмæ йæм æрхызтис, уымæн æмæ йæ рæсугъдæй дыргъдон рухс кодта. Фынаейæ йын йæ ронæй чызг чиныг райста æмæ йæ куы бакаст, уæд афтæ: „фесæфай, мæ фыд, кæд ай marinaг лæппу нæу“, æмæ дын йæхæдæг чиныг аскъуыдтæ кодта æмæ чиныг ныффыста йæ ‘фсымæртæм йæ фыды номæй: „Бадзурут сауджынтимæ æмæ сæ куы ‘ртымбыл кæнат, уæд мæ чызджимæ лæшпуйæн чындзæхсæв куыд скæнат“. Уæд æркодтой адамы æфсымæртæ æмæ Арæггагæн сæ хоймæ чындзæхсæв кодтой.

Чындзæхсæв куы скодтой, уæд æй сæ фыд фехъуыста, йæ лæшпуты сымбырд кодта авды дæр æмæ загъта: „Цом ма ме сиахсы мын фенын кæнут“. Æрцыдис йæ чызгмæ. Ныр

куы æрымбырдысты, уæд фыд дзуры: „Мæ лæппутæ, уæ бын
зайдзæнис ацы лæшпуйæн, фæлæ йæ кунд амаратæ. Авдмæ
дæр фæйнæ мигæнæн радта фыд æмæ йæ лæппутæн загъта:
„Дæлæ донмæ ныццæут æмæ доны былыл æрбадут, æз рынчып
æфсон скæндзынæн“.

Донмæ ацыдысты лæппутæ æмæ йæ былтыл æрбадтысты.
Фыд дын афтæ зæгъы: „Цу-ма, ме сияхс, æнæ мæлгæ мын нал
ис æмæ мын дон бадар, де схæсгæ дон“. Дурын æм радтой,
чызг дын æй æрфарста: „Кæдæм цæуыс?“— „Дæлæ дон сдавоп
нæ рынчынæн“. Чызг ын загъта: „Дурын фæсфæд æрывæр æмæ
æрбацу æмæ схуысс“.

Лæшпу куы схуыссыд, уæд фыд йæ лæппутæм ацыд бæ-
рæггæнæг. Донмæ куы ныххæццæ ис, уæд лæшпутæ кæсынц:
уæлæ æрцæуы æмæ йыл суагътой мигæнæнтæ, сæ фыды амард-
той. Мигæнæнтæ фæстæмæ фехæлдысты æмæ авд лæшпуйы
дæр уым амардысты.

Авд лæджы бын баззадис мæгуыр лæджы лæшпу—Арæг-
гагæн. Уыдон æрцыдмæ бирæ цæрут!

39. Хъæзныг лæг æмæ лæшпу

Базаргæнæг лæг æхсæвиуаты бахаудта мæгуыр фысыммæ.
Уыдон уыдысты лæг æмæ ус, æмæ сын уыцы æхсæв райгуыр-
ди иу лæшпу. Уæд бæлцдон фыныгъдауæй федта: ома ацы
бæлцдоны фæллой ацы лæшпуйæн куыд баззайой. Уый уыцы
фын йæ зæрдæмæ бахаста, фæлæ райсом куы сыстад, уæд сын
загъта: „уæ сывæллоны мын рауæй кæнут æхцайыл“. Уыдон,
куыд мæгуыр адæм, афтæ сразы сты æмæ йæ ауæй кодтой. Уый
сывæллоны райсом рахаста æмæ йæ доны баппæрста æмæ йæм
фæстийæ адзырдта: „бын дын баззайæт еныр!“ Сывæллоны дон
аласта дард. Иу ран быдыры донбыл хызтой сæ фосгæстæ. Сы-
вæллоны дон афæйлыдта æмæ уым æрынцади. Иу фыс фæца-
хуыри сывæллонмæ уырдаæм æмæ йын дзидзи дарын байдыдта.

Донбылмæ фыс арæх куы цыди, уæд фысгæстæ загътой:
„Нæ фыс донмæ куыд тагъд-тагъд цæуы?“ Иу бон фысгæстæй
иу фысы фæдыл донбылмæ бацыдис. Федта, фыс сывæлло-

нæн дзидзи кæй дары, уый æмæ йæм дис фæкасти, сывæллон куы федта, уæд. Сывæллон уыд тынг хъæлдзæг æмæ йын æхсызгон уыди æмæ йæ цингæнгæ раскъæфта йе мбæлттæм. Фыс æм уырдам дæр зылди æмæ йыл фысгæстæ сæхæдæг дæр цин кодтой æмæ йæм зылдысты хорз. Тагъд рæзтис сывæллон, æмæ уалынмæ фыстимæ цæуын байдыдта. Уыд æнæзивæг æмæ йæ уарзтой фысгæстæ иуылдæр æмæ дзы æппæлыдысты. Уæд йæ хорздзинад лæппуйæн фехъуыстис, донь йæ чи баппæрста, уыцы хъæзныг лæгмæ æмæ уæд иу бон æрцыдис фысгæстæм æмæ та сын æй æлхæдта, сайдта йæ, ома, дам, дзы æз мæхицæн лæппу аразын, уый æфсон.

Фысгæстæ загътой: „Цы фæнды нын радт, уæддæр мах ацы сывæллон нæ ауæлдай кæндзыстæм“. Уæд уый куы базыдта æмæ йæ нæ дæттынц ницæуыл, уæд сын загъта: „уæ лæппуйы æнæзивæг куы хонут, балцы цæуын æмæ ме ‘хца хæдзары фæрох сты æмæ мæнæ гæххæтт нæхимæ ахæссæд, цæмæй йын ме ‘хца рарвитой!“ Уæд фысгæстæ фæфсæрмы сты æмæ йæ арвыстой æмæ йæм уый радта гæххæтт. Гæххæтты фыст уыд: „Куыддæр ацы лæппу схæццæ уа, афтæ йæ амарут æмæ йæ сусæгæй баныгæнут!“

Хъæзныг лæгæн уыдис дыууæ лæппу æмæ иу къаннæг чызг. Лæппу гæххæтт ахаста, цы фыст дзы уыдис, уый нæ базыдта, æмæ йæ схаста хъæумæ. Куы схæццæ, уæд бафарста: „Ацы лæг кæм цæры“, зæгъгæ, æмæ йын æй бацамыдтой. Барастис сæ дуармæ, уым сбæттис, гæххæтт йæ къухты, афтæмæй. Лæппу цалдæр хъæры бакодта æмæ йæм æттæмæ ничи каст æмæ фæллад уыд æмæ афынæй бадгæйæ. Æрæджиуу рацыдис хъæзныг лæгæн йæ чызг æмæ федта фынæй лæппуйы, йæ къухы гæххæтт. Чызг сабыргай лæппуйы къухæй гæххæтт райста æмæ йæ багæсти, лæппу чызгæн йæ зæрдæмæ фæцыдис, æмæ уыцы гæххæтт аскъуыдтæ кодта æмæ афыста æндæргæххæтт афтæ: „Ацы лæппу куыддæр схæццæ уа, афтæ йын чызг куыд радтат æмæ чындзæхсæв куыд скæнат, афтæ“, æмæ йæ фæстæмæ фынæй лæппуйы къухы нывæрдта, йæхæдæг хæдзармæ бацыд æмæ загъта: „Дуармæ иу лæппу бадь, фынæй у æмæ йæ къухы гæххæтт ис“. Уæд æм хæдзарæй рауадысты чызджы æфсымæртæ æмæ йæ сыхъал кодтой æмæ сæм радта гæххæтт. Уыдонæн дæр

лæппу сæ зæрдæмæ фæцыдис, чызджы радтой лæппууæн æмæ адамы æрхуыдтой чындзæхсæвмæ. Иу къуыри фæстæ сæ фыд балцæй æрцыди. Хъуыддаг куы бамбæрста, уæд йæхи нал басаста, цыма йын æхсызгон уыд, фæлæ йæ æндæр æгъдауæй амарынмæ хъавыд.

Хъæзныг лæгæн уыд чъырсуздæн æмæ йæ кусджытæн дзырд радта: „Ахсæв уæм фыццаг чи ссæуа, уый чъырсуздæны баппарут“. Уæд йе сияхсæн æхсæвы загъта: „Ацу чъырсуздæнмæ, кусджыты бабæрæг кæн, кæддæра куыд кусынт!“ Уæд уый сразы æмæ арасти чъырсуздæнмæ. Йæ ус йæ размæ рауад æмæ йын загъты: „Сайгæ дæ кæнынц, фæлæ ацу æмæ искуы бамбæхс.“ Лæппу афтæ бакодта.

Хъæзныг лæг афтæ æнхæлдта ацыди сияхс афонмæ æмæ йæ чъырсуздæны баппæрстой æмæ басыгъд. Уæд йæ лæппутæн загъта: „Æз чъырсуздæнмæ хъуамæ ныууайон æмæ абæрæг кæнон, кæддæра не сияхс куыд æрæгмæ цæуы.“ Ацыд æмæ куыддæр чъырсуздæнмæ бахæццæ ис, афтæ йæ сыбыртт дæр нæ бауагътой æмæ йæ чъырсуздæны баппæрстой... Уæд æрæгмæ куы цыд, уæд йæ дыууæ лæппу загътой: „Куыд æрæгмæ цæуынт нæ фыд æмæ не сияхс, абæрæг сæ кæнæм.

Ацыдысты уыдон дæр æмæ куы бахæццæ сты, афтæ уыдон дæр чъырсуздæны баппæрстой. Райсом сияхс æрбацыд хæдзармæ, фæлæ нал æрбаййæфта нал дæр йæ усы фыды, нæ дæр уымæн йæ дыууæ фырты. Бафарста чызджы: „Кæм сты, уæдæ“ æмæ хабар куы радзырдта чызг, уæд джихæй алæууыд æмæ стæй уæд чызгыл ныттыхстис.

Хъæзныг лæджы фæллоу æцæгдæр баззадысты лæппу æмæ чызгæн.

40. Иунæг æмæ удхæссæг

Иунæг лæгæн иунæг лæппу уыди.

Иу мæгуыр лæг æм хæсисæг æрцыди, æмæ йын дæс туманы радта, æмæ сæ йæ куыст бакодта æртæ азы.

Æртыккаг азы йын, лæппуйæн, йæ фыд зæгъы: „Фæцу æмæ не ‘хæсджынæй не ‘хца райс“.

Лæппуйæн йæ фыд фæндаггаг сарæзта æмæ йын бафæдзæхста: „Æнæ ‘мбал кæрдзын макуы бахæр“.

Лæппу цъус-бирæ куы фæцыди, уæд иу суадоны цурмæ бахæццæ æмæ дзы иу зæронд лæг баййæфта.

Загъта лæппу: „Цæй, зæронд лæг, кæрдзын бахæрæм иумæ, — хæдджын хойраг адæмæн иумиаг у“.

— Бузныг дæ уыдзынæн. Бахордтой иумæ кæрдзын. Бацыдысты иумæ хæсджыны хъæумæ. Зæронд лæг фæтары и.

Лæппу йæ фысымтæм бацыд.

Хорз фысым ын фесты. Райсомы йын йе ‘хца радтой æмæ сарджебели, сарæзтой йын фæндаггаг æмæ йæ парвыстой дзæбæхæй.

Хъæугæронмæ куы рахæццæ, уæд ыл фæстийæ йæ фысымтæй кæуыны хъæр ссыди.

Лæппу загъта: „Аздæхон, — мæ цæсгом нал хъæцы. Не здæхон, — цæуыл кæуыны, уый куы базонин!“

Бацыды. Суадонмæ та æрцыди, æмæ та зæронд лæг дæр уым уыди.

Кæрдзын та иумæ бахордтой.

Уæд æй афарста лæппу: „Зæронд лæг, кæм уыдтæ?“

— Æз лæг нæ дæн, фæлæ удхæссæг дæн. Дысон дæ фысымтæй цалымæ ды ‘хца райстай, уалыннæ дæм кастæн. Стæй дæ фысымы уд рахæстон“.

Уæд ын лæппу загъта: „Уæдæ кæд хæсдзынæ мæ уд та?“

— Ма мæ фæрс, æндæра дæ зæрдæ йемæ дзурдзæн“.

— Нæй гæнæн, хъуамæ мын æй зæгъай.

— Уæдæ дын æз дæ уд хæсдзынæн, ус куы ракурай æмæ гургунитæ куы рывæрат уæ уæлæ.

Лæппу ус нал куырда. Фæстагмæ йын йæ хæстæджытæ ракурын кодтой... Чындзæхсæвы куы бадтысты, уæд дуарæй сиахсмæ фæсидти. Уый рацыди æмæ удхæссæджы базыдта: „Ныр дын дæ уд хæссын, де ‘мгъуыд æрцыди“.

Лæппу фæстæмæ йæ фыдмæ баздæхти æмæ йын уайдзæфтæ кæны: „Гъеныр мын удхæссæг мæ уд хæссы“. Фыд ын загъта: „Æмæ дын царды кæй бафæдзæхстон, уый-иу кодтай: „æнæ ‘мбалæй кæрдзын ма бахæр?“

— Дыууә ‘рдәм дәр ацы зәронд ләджимә кәрдзын ба-
хордтон.

— Уәдә йә бафәрс: „Әшпын цәхджын хойрагән аргь-
нә кәнныс?“

Ләшпу удхәссәджи бафарста уыцы дзырдәй.

Уәд удхәссәг фәцыдис хуыцау әмә мәрды дунейы-
тәрхондонмә. Иннә абонмә йыл тәрхон фәкодтой, фәлә аргь-
кәннын ничи бафәрәзта, уый уонг зынаргь цәхджын хойрагь
скодтой.

Әмә ләшпу әнәудыскъуыдәй базади.

41. Арцъиу*

Раджы ма раджы иу зәххыл цардысты әртә әфсымәры,
цардысты тынг хәларәй, әнә сә кәрәдзи кьәбәрнә хордтой.

Иу әхсәв куы уыдис, уәд ныххуыссыдысты әртә дәр,
дыууә хистәр әфсымәры уайтагьд афынай сты, фәлә кәс-
дәр әфсымәр нәма бафынай. Уалынмә дуар әрбакодтой әмә
мидәмә әрбахызтысты иу чызг әмә иу ләг.

Кәсдәр әфсымәр хьал уыдис, фәлә уәддәр йә цәсты-
тә әрцъынд кодта. Ус әмә ләг әрбацыдысты әмә әфсымәр-
ты хуыссәны цур әрләууыдысты, ссыгьтой мыдадзын цырагь
әмә загьтой:

— Цәй, ныр хистәрән стәрхон кәнәм йә адзал. Ләг
загьта чызгән:

— Цәй, тәрхонгәнәг ын ды фәу. Уәд чызг цырагь йә
кьухмә райста әмә дзуры:

— Уәдә әз хистәр әфсымәрән тәрхон кәннын афтә: „Куыд-
дәриддәр ус ракура әмә йын нузән йә кьухмә радтой, аф-
тә әрцәуәд йә мәләт, астауккагән та әрцәуәд йә мәләт,
куыддәриддәр ус ракура әмә бәхы әгьдәнцойы йә кьах
атгысса, афтә. Кәсдәр әфсымәрән та йә мәләт әрцәуәд,
куыддәр ус ракура әмә йә цуры схуысса, афтә.“— Куы сын
стәрхон кодта, уәд та загьта: „Ацы ныхәстә кәд исчи хьу-
сы әттагонәй, мидәггонәй мах йедтәмә, әмә сә дзурынвәнд

* Арцъиу—тынг тәхаг маргьы мыггаг.

чи скæна, уымæн та куыддæриддæр йæ дзыхæй схауой æфта æрцауад йæ малæт“, — æмæ стæй ацыдысты.

Кæсдæр æфсымæрæн йæ цæстыл хуыссæг вал хæцыдис, йæ сæры хъуын барц сбадтис æмæ иуылдæр бадт æнкъардæй йæ ‘фсымæртæмæ.

Уæд иу хатт куы уыдис, уæд хисдæр æфсымæр бафæнд кодта ус ракурын, кæсдæр æфсымæр йæ уд бæргæ скъуыдта: „ма ракур“, зæгъгæ, фæлæ йыл хисдæр æфсымæр фæхъæр кодта:

— Ды кæсдæр дæ æмæ æнцад дæ сывæллоны дзыхыл хæц, уæд кæсдæр æфсымæр дæр ницы уал сдзырдта, хъуыд-даг та йын ницы амалæй уыдис зæгъæн.

Уæд хисдæр æфсымæр ракуырда ус, кæсдæр æфсымæры ныууагъта хæдзары, цæмæй се ‘рцыдмæ чындзæхсæв бацæттæ кодтаид æмæ йæхæдæг йæ ‘фсымæримæ арастис чындзæхсæг.

Кæсдæр æфсымæр дæр сæ фæстæ йæхи ацарæзта æмæ сæ баййæфта фынгыл бадгæ, адæм сыстадысты æмæ йæ æрбадын кодтой йæ ‘фсымæры дæллаг фарс. Уалынмæ сияхсмæ нуазæн æрбалæвæрдтой. Куыддæр æй рацæйиستا сияхс, æфтæ йын æй кæсдæр æфсымæр ехсæй ракъуырда, æмæ нуазæн зæхмæ ахауд-та, уæд хисдæр æфсымæр фæгæпп кодта æмæ кæсдæры нæ-мын райдыдта, сæ митæм сын куы бакастысты, уæд сын чызг нал радтой.

Цардысты та уый фæстæ иумæ. Уæд та дын кæсдæры хисдæр æрымысыдис ус курын, бæргæ та нæ фæндыд кæсдæр æфсымæры, фæлæ цы гæнæн уыд, кæсдæр æфсымæры та ныу-уагътой фæстийæ, цæмæй чындзæхсæв сцæттæ кодтаид, уый тыххæй.

Кæсдæр æфсымæр дæр та ацыдис сæ фæстæ æмæ сæ бай-йæфта, куыддæр рацæйирист кодтой, æфтæ: куыддæриддæр сияхс бæхыл фæцæйбадт æмæ æгъдæнцойы йæ къах фæцæйттыста, æфтæ та кæсдæр æфсымæр барæхуыста бæхы æмæ бæх æрхауд-та. Уый та хъыг фæкастис йæ хисдæр æфсымæрмæ æмæ йæ надай сцъæхтæ кодта.

Фысымтæ та куы федтой сæ хæстæджыты æдзæллаг æгъ-дæуттæ, уæд та сæ чызг фæстæмæ байстой æмæ фæсырдтой æртæ æфсымæры дæр.

Цардысты та иумæ иу къорд бонты, уæдæ цы уыдаид!

Уæд та дын иу бон куы уыд, уæд дыууæ хистæр æфсымæры загътой:

— Худинаджы ном ныл сбаддзæн, уазæг нæм фысым нал бакæндзæн æмæ иу сылгоймагæн исты кой бакæнæм, нæ хæдзары лыстæг фæкæсинæгтæм нын чи кæса, ахæм, нæ уазæгæн нын лæггаджынын чи фæраза, мах цы фестæм, уый фестæм, фæлæ мæнæ нæ кæсдæр æфсымæрæн саразæм хъуыддаг.

Кæсдæр æфсымæр уый куы фехъуыста, уæд йæ къæхтæ ныццафта, куырда тынг лæгъзтæйæ, цæмæй йын ус ма ракурой.

Нæй, кæсдæр æфсымæры коммæ цы бакастайккой хисдæр æфсымæртæ æмæ йын загътой:

— Ды ам лæу не ‘рцыдмæ, бацæттæ кæн чындзæхсæвмæ арахъæгтæ, бæгæнытæ бахсид, — сæхæдæг ацыдысты.

Кæсдæр æфсымæр ныууагъта хæдзар дзæгъæлæй æмæ йæхæдæг алыгъдис. Хуыцау æй зоны цас фæцыдаид, уæддæр иу къæдзæхрæбын лæгæты æрбынат кодта. Æхсæвы куы ‘рталынг, уæд лæгæтмæ æрбацыдысты арс, бирæгъ, рувас æмæ арцъиу.

Лæппу хорзау нал фææцис, базгъордта æмæ къуымгæрон тарстхуызæй слæууыд æмæ сырдтæ дзурынц:

— Ма тæрс: тæрсгæ æппындæр ма кæн, ам иумæ цæрдзыстæм.

Уæд лæппу дæр базонгæ сырдтæй алкæимæ дæр.

Цардысты иумæ хъæлдзæгæй. Иу хатт куы уыд, уæд та лæгæтмæ куы æрымбырд сты, уæд арс сыстад æмæ загъта:

— Мах ам иумæ цæрæм рагæй, худинагнын умахæн æнæсылгоймагæй цæрын, æмæ мæнмæ фæнд ис мæнæ, цæмæй нæ æрыгон ссаргæ лæппу æмгарæн æрхæссæм ус.

Уыцы ныхасмæ сырдтæ дæр разыйы хъæлæба скодтой. Уæд рувас загъта:

— Æз ын диссаджы усаг зонын æмæ йæ рахæссынын фæнд дæр скодтон, уæртæ мæликумæ ис диссаджы рæсугъд чызг, фырбуцæй йæ дары æргъауджын мæсыгы сæрыл, еныр цæмæй уый рахæссæм, уый тыххæй, арс, дæуæн хæсгонд æрцæуæд: ацу æмæ ды мæличчы хъом æмæ бæхрæгъæуттæй мыггаг ма-

уал ауадз, бирæгъ, ды та ацу æмæ сын цæгъд йæ лыстæг фосы дзугтæ, æз ацаудзынæн æмæ сын ныссæрфдзынæн сæ кæрчтыæ æмæ сæ хъазтæ, мах уыдон куы цæгъдæм, уæд нæм мæличчы адæм рафæдис уыдзысты, уыцы рæстæджы уæд мæличчы чызг дæр рацаудзæн æмæ мæсыгы былæй ракасдзæн, уыцы рæстæджы, арцъиу, ды дæхи ныццав чызгыл æмæ йæ раскъяф.

Лæппу уый куы базыдта, уæд бынтон нырхæндæг ис, йæ дзыхæй хъыпп-сыпп нал хаудта, лидзгæ ма акодтаид æмæ йын уый гæнæн дæр нал уыд, уæд æй арцъиу едæй дæр нæ ныууагътаид, фæстæмæ йæ æрбахастайд, уым лæууыдаид, уæд та йын æнæмæлгæ хос нæ уыдаид, куыддæриддæр ын ус æрхастайккой, афтæ.

Ацыдысты сырдтæ сæ фæндон æххæст кæнынмæ. Арс цæгъдын байдыдта мæличчы хъом æмæ бæх рæгъæуттæ, бирæгъ цæгъдын райдыдта фосы æмæ рувас та цагъта кæрчты.

Адæм уый куы базыдтой, уæд афæдис сты, фæстийæ ма базадысты сылгоймæгтæ. Нæлгоймæгтæй къахыл цауынхъом чи уыдис, уыдонæй хъæуы ничи уал фæлæууыд. Уæд хъæуы хъæлабамæ мæличчы чызг ракаст мæсыгы сæрæй æттæмæ, арцъиуыл йæхи ныццафта æмæ йæ лæгæты бамидæг кодта, баййæфта йе ‘мбæлтты дæр уым, чындзæхсæв скодтой, уæдæ цы уыдаид, фæлæ лæппу чызгмæ æмгæрон дæр нæ цауы, чызг сынтæджы схуыссы, лæппу та йæ сынтæджы бын.

Иу дыууæ къуыри афтæ æмуат не ‘рцыдысты, стæй йын иу хатт чызг афтæ зæгъы:

— Ей, лæппу, æз æй зонын ды мæ цуры цæй тыххæй нæ хуыссы, уый, фæлæ рацу, мацæмæй тæрс, уыцы тæрхонгæнæг æз махуыддæг уыдтæн, ныр мæ кæсдæр къухæй туг суагътон æмæ фесæфтис уыцы тæрхон, рацу мæ цурмæ, хуыцау мæ дæуæн загъта æмæ иумæ цæрæм.

Лæппу дæр фыр цинæй ницы уал базыдта, сгæпп кодта чызджы сынтæгмæ æмæ йæ йæ хъæбысы ныккодта.

Иу цалдæр боны фæстæ лæппу бар ракуырдытæ йæ æмцæрджытæй, йæ усæй, цæмæй йæ йæ ‘фсымæрты уынынмæ ауагътайккой, æмæ йæ уыдон дæр ауагътой.

Изæрыгон ныххæццæ йæ ‘фсымæрты хæдзармæ, дуар бакодта æмæ йæ ‘фсымæртæ фæрсæй-фæрстæм бадтысты даргъ

фæхсбандоныл. Куы йæ федтой, уæд æм мур дæр ницы сдæрдтой, сæ коммæ кæй нæ бакаст, уый тыххæй. Уæд кæсдæр æфсымæр бацыд æмæ йæ дыууæ æфсымæры астæу æрбадтис, йæ къухтæ сын сæ уæхсджытыл ауагъта æмæ райдыдта йæ хабæрттæ дзурын:

— О, ме ‘фсымæртæ, сымах афтæ æнхъæл стут, æмæ мæнæй уый сырра ис, æмæ сымах ферох кодта. Нæ, æз сымах никуы ферох кæндзынæн мæ мæлæты бонмæ, цалыномæ ма мæ зонд мæ мидæг уа, цалыномæ ма мæ цæстытæй уынон, уæдмæ. Цæй, ныр уын радзурон æз мæ хабæрттæ: „Ныр дыууæ азы рапыд уæдæй, мах иумæ бафынæй стæм иу æхсæв, мæнæ ацы хæдзары, сымах уайтагъд афынæй стут, фæлæ ма æз хъал уыдтæн. Уæд дыууæ адæймаджи æрбацыдысты, нæ сынтæджи раз æрлæууыдысты, иу лæг æмæ иу ус æмæ нæ алкæмæн дæр йæ мæлæт тæрхон кодтой. Хисдæр æфсымæрæн стæрхон кодтой: куыддæр, дам, ус ракура, афтæ, дам, куыддæр нуазæн йæ къухмæ райса, афтæ, дам, æрцæуæд йæ мæлæт. Гъе, уый тыххæй дын акалдтон дæ нуазæн. Мæнæ уый, кæсдæрæн та загътой, куыддæриддæр, дам, ус ракура æмæ, дам, бæхыл фæстæмæ здæхгæйæ абада, афтæ, дам, æрцæуæд йæ мæлæт, гъе, уый тыххæй дæуæн дæр амардтон дæ бæх. Мæхицæн та мын стæрхон кодтой: куыддæр, дам, ус ракура æмæ, дам, йæ цуры схуысса, афтæ, дам, æрцæуæд йæ мæлæт. Гъе, æуый тыххæй алыгътæн æз. Бафтыдтæн иу лæгæтмæ, æрцардтæн арс, бирæгъ, рувас æмæ арцъиуимæ, уыдон мын тыххæй æрхастой ус, æз йæ цуры нæ хуыссыдтæн. Уалыномæ, махæн мæлæты тæрхон цы сылгоймаг кодта, кæд разындис уый. Ныр ме ‘фсымæртæ, амæй мæнмæ цы фау хæссинаг ис?

Уæд æй æфсымæртæ фыр цинæй æрбадын дæр нал уагътой, егъау чындзæхсæв ын сарæзтой, сæхæдæг дæр æрхастой устытæ æмæ цардысты. Уыдон æрцыдмæ мын хорзæй цæр.

42. Хуры хох

Иу магуыр ләгән райгуырдис фырт әмә йыл фынддәә азы куы ацыди, уәд йә мад әмә йә фыд загътой:

— Махән нә бон кусын нал у, дә даринаг фестәм әмә нә дар.

Ләшпу дәр уәлдай ницзуал загъта әмә мәликкмә ацыдис әмә йә фәрсы:

— Айс мә дәхима искәйонәй.

— Хорз!—загъта мәликк.

— Цас мын фиддзынә?—бафарста йә ләшпу.

— Мәй дыууә мәрты хорәй.

Гәнән нә уыди ләшпуйән, сразы ис, кусын әм райдыдта әмә афәдз куы сыххәст, уәд ләшпу зәгъы мәликкән:

— Афәдз сыххәст әмә мәм цәуы цышпар әмә ссәдз мәрты хор, радт мын сә әмә мә хәдзары куыст бакәнон.

Мәликкмә бирә фәкастысты цышпар әмә ссәдз мәрты хор әмә зәгъы:

— Хорз, разы дән, әрмәст ма мын ну бон бакус, стәй дын дәхион ратдзынән.

Ләшпу сразы әмә ма йә райсомы бонь куыстмә әнхъялмә кәсти.

Мәликкән уыдис иунаг чызг әмә зәгъы ләшпуйән:

— Мәликк дәу сәрсәфән кәндзән, фәлә дын мәнә уасән. Иунагәй куы баззайай, уәд дзы ныууас, стәй дәм әххуысгәнәг зындзән. Ләшпу райста уасән. Райсомы мәликк әмә ләшпу ацыдысты хуры хохмә, кәцы конд уыдис әвзист әмә сыгъзәринәй. Мәликк ләшпуйы кусыныл бафтыдта, йә хәдәг рацыд. Ләшпу бирә сыгъзәринтә скәритә кодта, фәлә уыцы мәликк уым нал ис. Хуры хохән йә алы фарс у айнаг кәәдзәхтә әмә дзы рахизын нәй. Уәд ләшпу уасән систа, ныууасыди дзы әмә йәм дыууә арсы әрбазгъордтой, уыдон базыдтой мәличчы чызджы уасән, кәәдзәхты кәахын байдыдтой фәндаг әмә дзы ләшпуйы раирвәзын кодтой. Әрцыди ләшпу мәликкмә әмә йын зәгъы:

— Цәй, хисдәры барст дын фәуәд абоны ми, фәлә цы сыгъзәринты кәритә сымбырд кодтон, уыдонмә уәрдәттә ралас.

Дыккаг бон та мәликк арастис ләшпуимә хуры хохмә, авд бәх уәрдонимә.

Мәликк зәгъы ләшпуйән:

— Ноджы ма дзы иу кæри скæн!
Лæппу та кæри куыд тымбыл кодта, афтæ мæликк ра-
лыгъди. Хуры хохы алыварс денджыз фестади.

Лæппу та уасæн систа, ныууасыд æмæ йæм иу стыр кæф-
æрбаленк кодта, базыдта мæличчы чызджы уасæн æмæ йæ кæф
йе 'ккой ахаста иннæ кæронмæ.

Лæппу та ныццыдис мæликкмæ æмæ йын зæгъы:

— Еныр та дын мæхи тыххæй хатыр уæд, фæлæ цом рай-
сом æмæ сыгъзаринтæ раласæм.

Изæры мæликкы чызг зæгъы лæппуйæн:

— Райсом куы ацæуат, уæд мæликкæн йæ дзыппы ис
фындзмæрзæн æмæ йæ алы хæрд афон сисы, ды-иу кусын ма
баком, цалынмæ иумæ кæрдзын бахæрат. Уый сисдзæн йæ
фындзмæрзæн, стæй йæ бакæндзæн йæ нывæрзæн æмæ æрфы-
нæй уыздæн, иуырдаем куы æрфæлдæха, уæд æй дæхимæ ны-
вар, стæй йæ рахизырдаем адар æмæ цъæнутджын угæрдæн
фестдзæн. Уый фæстæ йæ галиуырдаем адар æмæ йæ аппар.
Дæхæдæг уасæнæй ныууас æмæ дзы уæд фервæздзынæ.

Лæппу дæр афтæ бакодта. Хуры хохы бын лæппу мæлик-
кимæ кæрдзын бахордта æмæ мæликк афынæй, йæ фындзмæрзæн
йæ нывæрзæн акодта, иуæрдæм куы æрзылд, уæд æй лæппу
систа. Рахизырдаем æй адардта æмæ хус цъæнутджын угæрдæн
фестади, галиуырдаем æй адардта æмæ йæ аппæрста. Цъæну-
тыл арт сирвæзтис. Уасæнæй ныууасыд æмæ йæм иу цæргæс
æртахти, чызджы уасæн базыдта. Лæппуйы йе 'ккой сывæрдта,
мæликк дæр уæд фехъали, уæдмæ йæ фындзмæрзæн басыгъди
æмæ мæликк дæр арты бавзалы.

Лæппу мæликкы чызгмæ рацыдис, ракуырда йæ. Йæхи
мад æмæ фыды дæр уырдаем æркодта æмæ уæдæй фæстæмæ
мæликкы бынаты йæхæдæг баззади.

43. Зонд æмæ амонд

Зонд æмæ амонд балцы фæцæйцыдысты. Амонд дзуры зондæн: „Æз дын куы нæ уаин, уæд ды ницæмæн дæ!“ Зонд ын загъты: „Маæ, æз дæуæн куы нæ уон, уæд дæхæдæг ницæмæн дæ!“ Афтæ цæуынц дзургæ.

Иу æдылы галгæс сæрвæты хизы йæ галтæ. Амонд зондæн загъты: „Дæлæ уыцы лæджы уыныс, уый æппындæр ницы æмбары. Кæс-ма гъеныр, кæддæра уымæй хорз лæг саразон?!“ Зонд æм бадзуры: „Ма кæн, дæхицæй ма ‘ппæл, æз æм куы нæ фæкæсон, уæд ды уымæй хорз лæг нæ сараздынæ“.

Амонд сыгъзæрин пурти фелвæста æмæ йæ лæппуйы рæзты атылдта. Сыгъзæрин пурти ахæм уыд, æмæ хурыл талынг бафтыдта йе ‘рттивынæй.

Уыдон сæхицæн афардæг сты. Уалынмæ хæрз тагъд Бендетты Калакæй рацыд æртæ базаргәнæджы, акастысты æмæ уыцы пуртийы рухсæй сæ цæстытæ баталынг сты. Æдылы йæ йæ разы ратул-батул кæны гæрриуа*. Базаргәнджытæ загътынц: „Уый не дылийæн хъазынæн кæм уыди?“ Базаргәнджытæй сæ иу загъты: „Цæй-ма, сбазар ыл кæнæм, кæд æй рауæй кæнид. „Иинæ йæм фæхыл: „Куыд сдзырдтай уый?! Уый йæ хицау пурти радта уымæн, æмæ уымæй хъазгæйæ ма бафынæй уа æмæ галтæ ма фесафа“. Æртыккаг загъта: „Афæрсынæй дæр ницы æрцæудзæн.“ Ныздæхтысты лæппумæ, „дæбон хорз“ ын загътой. Æдылы цы ‘мбæрста æмæ сыл бустæй схъæр кодта: „Цы цæуы уæ бон хорзæй, хорз у ма бон, æвзæру, уымæй ма цы фæрсут!“

Базаргәнæг ын загъта: „Ма нæм фæхъыг у. Дæ къухы чи и, уыцы хъазæн нын, чизоны, рауæй кæнай“.

Уый сæм ноджы тыхджындæр фæхъыг и, æмæ сын загъты: — Уый куыд ауæй кæнон, ма сырх гал дзæгъæлдзу у, уый æфцæджы йæ бафтауон, æмæ уый рухсæй ма сæфа.“

Лæгтæ ныддис кодтой: „Уый хуызæттæ йæ галты æфцæджы æфтауынæн кæмæн ис, уый уагæры цы уыдзæни? „Сæхуыдтæг раздæхтысты.

Лæппу ахъуыдытæ кодта, атызмæджытæ кодта, йæ пурти сæ фæдыл сæхста æмæ сын загъты: „Æуый ахæссут æмæ мын æй Мандеты мæликкæн балæвар кæнут!“

Систой йæ æртæ базаргәнæджы æмæ катый байдыдтой:

* Къорийау, цъилау.

„Здэхэм эмэ йæ ахæссæм, уæд нæхуыдтæг æнæ баварæй цæуæм, нæ йæ ахæссæм эмæ, чизоны, уый нæ уæддæр мардзæни!“ Аздæхтысты эмæ йæ схастой Мандеты мæликкмæ: „Ай дын иу ранæй хуынаен рарвыстой“.

Мæликк æм куы æркасти, уæд æм тыхджын диссаг фæзынди:

— „Ай циу, чи мын æй рарвыста! Мæнæн уый аргъ мæ падзахад дæр куы нæ у, уæд æм уый бæсты цы арвитон?“ Йæ искайуæттæм адзырдта: „Ацыт, мæ назир-везиртæ мын æрæмбырд кæнут“. Тагъд дын ауадысты эмæ сæ иуылдæр æрæмбырд кодтой. Мæликк сæм æрхæссы уыцы пурти эмæ сын зæгъы: „Ай нæм æрцыд кæцæйдæр лаварæй эмæ йæ бæсты цы ‘мбæлы, уый мын стæрхон кæнут!“

Назир-везиртæ дæр куы фæдтой пурти, уæд сæм тыхджын диссаг фæзынди эмæ байдыдтой тæрхон кæнын: „Йе ‘рырвитæг кæд æнæ ус лæппу у, уæд нæ мæликкæн иу чызг ис, эмæ уый хъуамæ йæ ус уа, кæд эмæ йе ‘мæр мæликк у, уæд ын сæдæ хæрæгыл сыгъзæрин арвитæм. Арвитæм йе ‘рырвитæгмæ эмæ йæ хъуамæ ардæм æркæнæм“.

Уыцы пурти чи ‘рхаста, уыдонмæ арвыстой: „Ацыт, эмæ уын æй чи рарвыста, хъуамæ йæ ардæм æркæнат!“ Йе ‘ркæнджытæ ныхъынцъым сты: „Цæуæм эмæ йæ кæцæй æркæнæм, иуыл уыцы фæндаджы былыл кæм уызæни?“

Уæддæр сын æндæр цы бон уыди. Цæуынц æрдиæг эмæ хъынцъымгæнгæ. Цъус-бирæ куы фæцыдысты, уæд уыцы бынатмæ æрхæццæ сты, бакастысты эмæ та уæртæ уыцы лæппу. Тыхджын дын ныццин кодтой. Лæппумæ дардæй æрхызтысты эмæ йын зæгъынц: „Дæ пурти цы мæликкæн арвыстай, уый мах фæстæмæ рарвыста: „Ацыт эмæ мæм æй æркæнут эмæ йæ æз дæр куыд фенон,“ „зæгъгæ, цом нæмæ, мах дæ фæкæдзыстæм“. Лæппу дын фæхауы эмæ зæгъы: „Чи стут, кæй куыйтæ стут, мæ сырх гал давынмæ æрцыдыстут?“ А-базаргæнджытæ суынгæг сты. Кæрæдзийæн зæгъынц: „Куы нæ йæ акæнæм, уæд нæ нæ мæликк цæгъддзæни. Ай нын иунæгæй æртæйæн цы ракæндзæни, бабæттæм æй эмæ йæ аласæм“. Сæхи йыл ныццæвтой, сбастой йæ эмæ йæ кæнынц.

Ныр адонæн сегасмæ зонд йæ хъус дары. Лæппуйы дын акодтой, мæликкмæ йæ скодтой бызгъуырты мидæг. Мæликкæн

фыддәр әхсызгон унди.— „Ай, дам, тыхджын бонджың, личчы фырт у әмә йә сәрмә дарәс дарын нә хәссы“. Назир везиртәм адзуры мәликк: „Гъеныр әркәсут, цы уә фәнды ацы ләгән?“

Әрбадтысты әмә стәрхон кодтой: „Мәликк арвитәд сау-джынтәм әмә йыл сә чызгимә дзуар бафтауәнт!“

Мәликк дәр ма уәлдай дзырд цы скодтаид, сауджынтәм фервыста әмә йә адәмыл дәр ныхъхъәр кодта: „Мә иунәг чызгән чындзәхсәв кәнын, иуылдәр мәм куыд әрәмбырд уат“.

Чызгыл дын дзуар бафтыдтой уыцы ләшпумә, чындзәхсәвтә фәкодтой. Чызг әмә ләшпуйы уатмә куы арвыстой, уәд чызг йә уатыл әрхуыссыд, ләшпу уатмә әмгәрон нә цәуы, кбултыл хизы, йә галтимә йә зәрдә дзуры. Әшпын бонмә хуысгә дәр нә бакодта. Райсом чызг сыстад әмә әшпындәр ницы схъәр кодта. Дыккаг әхсәв дәр та гъе уый хуызәнәй сбон кодта.

Әртыккаг әхсәв дәр ацыдысты иумә, әмә фыддәр әр-ра уәд фәци ләшпу, дуәрттә цъәл кодта.

Райсом чызг әхсәвәй сыстади әмә йә фыдмә бацәуы хъәстмә: „Мә фыд, айхуызән у мә хъуыддаг әмә мә дзы фервәзын кән, кәннәуәд мәхи къухәй уызән мә мәләт!“

Мәликк дәр дын фервиты назир-везиртәм. Әрәмбырд вәййынц әмә сын мәликк радзуры: „Ай хуызән у мә чызгән йә хъуыддаг, әмә цы әмбәли мәнә мә сияхсыл, уый йыл тагъд саразут скъуыддзаг“. Везиртә зәгъынц: „Ацы сияхсән у ауындзән йә хъуыддаг“. Аскъуыддзаг ын әй кодтой, цышар сахатмә хъуамә әрцыдаид ауыгъд. Сарәзтой йын ауындзәнәтә, хъуамә йә бакәнәй әмә йә әрцауындзой.

Зонд әм йә хъус дары, аләма Амонд ма йын цы ‘ххуыс-кәны. Базыдта йә—әшпындәр ницы уал.

Ләшпуйы рараст кодтой ауындзәнмә, афтә дын Зонд йә сәры бакуысси ләшпуйән, әмә фәхъәр кодта: „Ныр уәм цыууә къуырийы дән, сияхсән әфсәрм хъәуы, әмә уәм уый тыххәй не сдзырдтон. Усы цур куы ‘рхуыссай, уәддәр дзы әртә әхсәвы әфсәрм хъәуы, әмә әз мә усы цур уый

тыххæй не 'рхуыссыдтæн: фыццаг æхсæв хуыцауы тыххæй, уый фæстæ æхсæв йæ мады тыххæй, æртыккаг æхсæв йæ фыды тыххæй. Гъе, уый тыххæй не 'рхуыссыдтæн мæ усы цур: фыд фыдæн рын у æмæ мæ куы фæрæдийын кодтаид.

Ныр мæн æуый тыххæй ауындзут?"

Фæстæмæ йæ мәликкмæ аздæхтой. Уыцы ныхæстæ йын куы ракодта æмæ сæ йæхи хъусæй куы фехъуыста, уæд дыккаг æрвыст фæкодта, нæуæг чындзæхсæв скодта, йæ сияхсы йæ къæлæтджыныл æрбадын кодта, арфæ йын ракодта.

44. Къæрных фыд æмæ йе 'ртæ лæппуы

Цардис иу ус æмæ иу лæг æмæ сын уыдис æртæ лæппуы. Фыд къæрныхæггæгтæй дардта йæ сывæллæтты.

Йæ лæппутæ куы схъомыл сты, уæд иу бонкуы уыд, уæд йæ хисдæр лæппуйæн афтæ: „Цом æмæ радавæм!“

Фыд æмæ йæ хисдæр лæппу ацыдысты, иу хус дзæкъулы кæрдзынтæ нывæрдтой æмæ йæ се 'ккой скодтой. Цæуын байдыдтой æмæ æртæ фæндаджы астæумæ куы бахæццæ сты, уæд æрлæууыдысты æмæ дзæкъулы æрцауыгътой.

Фыд лæппуйæн афтæ: „Ды ам æрлæу æмæ дзæкъул хъахъхъæн!“ Фыд ацыд къæрныхы æмæ изæры иу рæгъау фос æрыскъæрдта. Йæ лæппуйæн афтæ: „Ацу æмæ дзæкъул райс, кæрдзын сис æмæ дзы ахæрон, стонджы мын у“. Лæппу йын афтæ: „Æз сæ бахордтон.“ Фыд тынг смæсты ис, йæ бынатæй сыстадис æмæ йæ амардта.

Фыд æрцыд хæдзармæ, йæ фос йемæ æрыскъæрдта æмæ йæ йæ ус фæрсы: „Лæппу та цы фæцис?“. Уый йын афтæ: „Ахуыр кæнынмæ йæ радтон!“

Фос хæрд куы фесты, уæд та къæрныхы цыди æмæ йæ астæуккаг лæппуйæн афтæ: „Цом къæрных кæнынмæ!“ Лæппу дæр сразы.

Акодта йæ æмæ та æртæ фæндаджы астæу слæууыдысты: уым та лæппуйæн фыд афтæ: „Ам æрлæу, дзæкъул хъахъхъæн æмæ æз радавдзынæн.“

Лæппу уым ныллæууыдис. Фыд ацъд æмæ та изæры йу рæгъау æрыскъæрдта. Йæ лæппуйæн афтæ: „Бафæлладтæн, уæлæ ма дзæкъулæй кæрдзын райс æмæ дзы ахæрон“. Лæппу йын афтæ: „Ахордтон дам æй“. Уый дæр та райста, амардта йæ æмæ йæ фæндаггæрон баппæрста.

Раскъæрдта та йæ фос æмæ хæдзармæ æрцыди. Ус та йæ фæрсы: „Лæппу та цы фæцис?“ Æмæ та уымæй дæр афтæ: „Ахуыр кæнынмæ, дам, æй ныууагътон уый дæр.“

Куы та сын фæсты хæрд, уæд схæцъд æмæ кæсдæры акодта. Æртæ фæндаджы астæумæ та куы схæццæ сты, уæд та уымæн дæр афтæ: „Ам бад æмæ дзæкъул хъахъхъæн“.

Фыд куы ацъд къæрныхы, уæд лæппу та йæ фæстæ æндæрырдæм ацъд къæрныхы.

Æзæры цалынмæ фыд цъдис, уæдмæ лæппу æртардта фосы рæгъау æмæ йæ фыдмæ æнхъæлмæ кæсы.

Фыд куы ‘рцъд, уæд æй фæрсы: „Адон та цы сты?“ Уый дæр ын афтæ: „Адон сты рæгъау, æз дæр æртардтон рæгъау!“

Фыдæн тынг æхсызгон уыдис, кæрдзын бахордтой æмæ сæ раскъæрдтой хæдзармæ.

Уыдон сын хæрд куы фæсты, уæд лæппу йæ фыдæн афтæ: „Мæ фыд, ай лæджыгъæд нæу, фæлæ цом паддзахы хæзнатæ рахæссæм, уый тæригъæд нæу“.

Фыдæн тынг æхсызгон уыдис, кæрдзын бахордтой æмæ йын фыд афтæ: „Æмæ сæ куыд рахæссæм?“ Лæппу йын афтæ: „æз, дам, дын æй бацамондзынæн“.

Ацыдысты, сæ иу дæлæты, иннæ уæлæты æмæ паддзахы хæзнайы цурмæ куы бахæццæ сты, уæд кæрæдзи ныцъæл кодтой. Уæд сæм рацыдысты хæзна хъахъхъæнджытæ æмæ сæ фæрсынц: „Чи стут! Цы хабар у?!“

Уыдон сын загътой: „Æз ын афтæ, нæ, мах паддзах бонджындæр у, уый та мын афтæ, нæ мах паддзах бонджындæр у“. Хъахъхъæнджытæ афтæ: „Æмæ мах паддзахæй бонджындæр та кæм ис! Ис ын æхцайы кæритæ бирæ“. — „Уæдæ ма нын сæ фенын кæнут!“

Ацыдысты хæзнамæ, æмæ дзы æцагдæр бирæ уыди. Уым сбæрæг кодтой, кæуылты æрбакъахой, уый дæр.

Дыккаг æхсæв бацыдысты æмæ æхсæв-бонмæ къæлæу-байдыдтой, бабырыдысты æмæ сыгъзæрин цы фæрæзтой, уый рахастой.

Райсом хъахъхъæнджытæ сæ сæрыл балæууыдысты æмæ йæ паддзахæн фехъусын кодтой.

Паддзах æрцыд, куы йæ федта, уæд тынг смæсты æмæ сын афтæ: „Кæд мыййаг знон исчи уыдис ам?“ Уыдон æцæгдæр радзырдтой: куыд дыууæ лæджы фæхыл сты æмæ сын хæзна фенын кодтой. Уæд паддзах афтæ: „Æнæмæнгæй уыдон уыдысты, фæлæ бавдæлут æмæ уæрм скъахут æмæ дзы къупри ныккалут, уыдон сын хæрд куы фæуой, уæд та æнæмæнг æрцæудзысты æмæ сæ æрцахсдзыстæм!“ Уыдон æцæгдæр уæрм скъахтой æмæ дзы къупри ныккодтой.

Куы сын фесты хæрд, уæд та дыккаг хатт бацыдысты, раздæр фыд бацыд æмæ дзы ныххауди. Лæппу йæм бацыд, фæрахæц-бахæц ыл кодта æмæ йæ нæ систа, стæй йын йæ сæрралыг кодта, хæдзармæ йæ рахаста æмæ йæ баныгæдтой.

Хæзна хъахъхъæнджытæ бавдæлдысты, марды систой æмæ йæ бæласыл бахъил кодтой. Ебыр лæппу азылдис ууылты æмæ федта йæ фыды мард бæласыл хъил.

Лæппу балхæдта ну хæрæг æд къæлæу. Хæрæгыл дынджыр хурдзинтæ сывæрдта, ну стыр лæдзæг райста йæ къухмæ æмæ хъуамæ ацæуа æмæ йæ мард радава.

Ацыдис æмæ уырдаем куы схæццæ, уæд баурæдта йæ хæрæг, хæзнайы хъахъхъæнджытæн салам радта, стæй сын афтæ: „Мæ фос æфцæгыл сты æмæ уырдаем цæуын“. Уыдон ын афтæ: „Ам лæу!“—Нæй, дæлæ уæ мард къæрных у æмæ мын мæ хæрæг адавдзæн—„Уымæй ма цæй къæрных ис, уый, дам, ныххус ис“.

Уæд лæппу ныллæууыдис уым æхсæвы æмæ хæзнахъахъхъæнджытæн сæ астæу схуыссыдис. Куы бафынæй сты, уæд сыстадис, марды хæрæгыл сывæрдта, ныцтафта йæ æмæ комкоммæ хæдзармæ адымдта, йæхæдæг бацыд æмæ та сæ астæу схуыссыд.

Райсом сыстадысты, æмæ хæрæг уым нал ис. Лæппу хъаст кæны: „Уæ мард мын мæ хæрæг адафта!“ æмæ йын бафыстой йæ хæрæг.

Ацы хабар загътой паддзахæн æмæ сын уый афтæ: „Уый давæджы лæппу уыдис æмæ йын ноджы хæрæг бафыстатæ.“

Еныр паддзах афтæ хæзнахъахъхъæнджытæн: „Цы ма саразем амæн?“ Уæд паддзахи чызг афтæ: „Æз æй æрцахсдынæн. Уæртæ мын цæхæрадоны уат бакæнут æмæ адæмы æрымбырд кæн уырдем, уымæн æнæ æрбахъуызгæ нæй мæнмæ æмæ йын æз йæ рихи адасдзынæн æмæ йæ уымæй базондзыстут, уый кæй у æнæмæнг“.

Паддзах йæ чызгæн цæхæрадоны бауат кодта æмæ адæмы æрымбырд кодта уырдем. Æхсæвы йæм æцæг бахъуызыдис лæппу, æмæ куы бафынæй, уæд ын йæ рихи адаста. Æхсæвы лæппу куы райхъал, уæд æй базыдта, йæ рихи даст уыдис, уый. Райста чызджы сæрдасæн æмæ иннæтæн та уый адаста сæ иугай рихитæ.

Райсом сыстадысты æмæ агурынц, чи уыд, чи уыд, фæлæ цы ссардтайккой! Уæд лæппу бацыд чызгмæ æмæ йын афтæ зæгъын: „æз, дам, уыдтæн“.

Паддзах хырынкæа куы фæдта, уæд ын афтæ: „Мæ чызг дæу у, фæлæ мын зæгъ, марды та куыд ахастай?“

Уый йын радзырдта, куыд æй адафта æмæ сын цы хиндзинæдтæ сарæзта, уый.

Паддзах афтæ: „Ай хæйрæг лæппу у!“ æмæ йын радта йæ чызджы. Чындзæхсæвтæ сын фæкодта æмæ сæ арвыста бынатмæ.

Уыдон æрцылдмæ бирæ цæр.

45. Мæгуыр лæджы чызг

Уыдис æмæ дын уыдис иу хъæуы дыууæ мæгуыр хæдзары. Иу хæдзары дзы царди лæг æмæ ус сæ иунæг чызгимæ. Иннæ хæдзары та цардис ус, лæг æмæ авд лæппуы.

Дыууæ хæдзары дæр цардысты мæгуыр дæф, фæлæ авд лæппуы цы хæдзары уыд, уыдон уыдысты мæгуыр дæр, æмæ арах кодтой давгæ.

Уæд дын иу хатт бахъуызыдысты чызджы хæдзармæ, систой цар æмæ сын адавтой сæ фæллой. Уæд чызг загъта йæ фыдæн:

— Макæмæн мацы зæгъ давды тыххæй, фæлæ мын сиргъ кæн мæнæ нæ хъамайы афтæ, æмæ йын æрду йæ комыл куы рывæрон, уæд куыд алыг уа.

Фыд райдыдта цыргъ кæнын хъама æмæ йæ сæрдасæны хуызæн скодта. Радта йæ чызгмæ.

Чызг бацыд, дзауматæ сын æвæрд кæм уыдис, уыцы хæдзармæ æмæ æрлæууыди дуары фæстæ.

Æрдæг æхсæв куы сси, уæд та авд æфсымæры æрбацыдысты, цар та систой æмæ кæрæдзийы бæндæнæй уадзын райдыдтой. Фыццаг ауагътой хисдæры. Уый зæхмæ куы æрцæй хæццæ кодта, уæд ын чызг йæ къубал ралыг кодта, уæд æфсымæртæ ницы базыдтой. Уæд та дын рауагътой дыккаджы, уымæн дæр та чызг йæ сæр ралыг кодта, афтæ сæ иуылдæр фæцагъта, æрмæст ма дзы баззадис сæ иу—цæгæр. Цæгæр сæр æфсымæр фæстаг хатт ныппæрста голлæгтæ.

Чызг лæппуйы хъæлæсæй дзургæйæ æрымбырд кодта сæрты, голладжы сæ нывæрдта, йæ ком ын бабаста бæндæныл, йæхæдæг лæппуйы хъæлæсæй фæдзырдта, „сис, зæгъгæ, фæллой.“ Лæг сæ систа, асгæрста сæ æмæ базыдта, хабар цæй мидæг ис, уый. Чызгмæ фæдзырдта:

— Æз цæгæр сæр лæг дæн æмæ ме ‘фсымæрты туг нæ нууадздзынæн, йæхæдæг ракой кодта йе ‘фсымæрты сæртæ æмæ сæ баныгæдта, хъæркæнын сæ æппындæр не суандыди.

Чызг йæ фыдæн рахабар кодта, йæ къæрныхты йын кæй амардта, уый. Уый фæстæ чызг загъта: „Ускур мæм цæгæрсæр лæг куы ‘рцæуа, уæд-иу ма сразы у.“

Уæд дын иу хатт куы уыди, уæд дын цæгæрсæр иу æндæр лæппуимæ бацыдис усгур чызгмæ. Æхсæвы æрбадтысты фынгыл, лæппу йæ худ систа æмæ куы фæдтой цæгæр сæр у, уый, уæд ын загътой: „фаугæ дæ нæ кæнæм, фæлæ мах сомыгонд стæм нæ чызджы цæгæр сæрæн радтыныл.“

Лæппутæ дыккаг бон сыстадысты æмæ афардæг сты.

Уæд дын цæгæр сæр лæппу ацыдис худ аразæгмæ æмæ йын загъта: „ссар мын ахæм фысы хъуын æмæ йæ мæ сæрыл куы æркæнон, уæд куыд зына сæры хъуыны хуызæн.“ Худ хуыйæг ын æцæг дæр ссардта ахæм хъуын.

Сфæнд кодта лæппу чызгмæ бацæуын, акодта та йæмæ иу йæг лæг. Бацыдысты чызгмæ æмæ бафидыдтой. Уайтагъд лæппу йæ уазджыты æркодта чызджы хæдзармæ, счындрæхсæв кодтой, стæй сбадтысты уæрдæтты æмæ ракодтой чызджы. Иу цъус куы рацыдысты, уæд лæппу фæстæмæ аздæхта уæрдæтты æмæ йæ хæдæг чызгимæ цæуын райдыдта дарддæр. Бахæццæ сты иу хъæды астæумæ. Уым уыдис бирæ сугтæ конд иу хъæзыг æнæус лæппу – Цæрайæн.

Уыцы бон Цæра ацыдис горæтмæ æмæ фæстæмæ хъуамæ йæ сугтыл рацыдаид.

Цæгæр сæр лæппу чызджы бакодта сугты цурмæ æмæ йын загъта: „Афтæ æнхæлдтай æмæ аирвæздзынæ?“

Лæппу сугтæ ракалдта, чызджы сын сæ быны бакодта, афтæ æмæ йыл куыд нæ уæз кодтаиккой, стæй систа, хæдзарæй сусæгæй цы фæтæгены авг рахаста, уый. Бапырх кодта сугты фæтæгенæй, стæй семæ цы чырын уыд, уый дуар бакодта, хъуамæ систайд зынгхос, фæлæ дзы нæ разынди. Уæд уал чырын æмæ чызджы ныууагъта, йæхæдæг алыгъд хъæумæ зынг хæссымæ.

Цалымæ уый зынг хаста, уæдмæ Цæра раздæхтис горæтæй æмæ йæ сугтыл йæ фæндаг ракодта. Федта чызджы сугты бын. Чызг ын йæ цæссыгтæ калгæ загъта: „фервæзын мæ кæн, æнæ ус дæ, ус дын уыдзынæн, кæннод та дын хо уыдзынæн.“

Цæра сугты ракалдта, чызджы рауагъта æмæ йæ сæхимæ акодта, чырыны хъуымæцты дæр семæ ахастой.

Уыдон куы ацыдысты, уæд цæгæр сæр лæппу дæр схаста зынг, иу хæцъил фæтæгенæй сахуырста, йæхæдæг хъилыл хæцъил бакодта, ссыгъта йæ æмæ йæ дардæй адардта сугтæм. Сугтæ сыгъд куы фесты, уæд загъта: „хъуамæ йын йæ фæнык дымгæмæ сдарон, йе стджыты дæр ын фесафон, кæннод мæ ай мæрдты дæр нæ ныууадздæн“.

Фæнык дымгæмæ сдардта, фæлæ дзы стæг нал разындис. Уæд фæдызардыг, федта йæ чырын æмæ уым дæр ницы уал ис. Уæд та базыдта, кæй та йын аирвæст, уый.

Лæппу райдыдта чызджы агурын. Уæд чызг загъта Цæрайæн: „Самайын кæн авд æфцæджы уæлæ хæдзар, уæллаг уæ-

ладзыджы йедтаемæ иннэтæн хъуамæ рудзгуытæ ма уа, æндæра
 ма уыцы цæгæрсæр нæ ныуадздзæн“.

Цæра æрымбырд кодта йæ куджыты æмæ сарæзтой авд æттæгуæлæ хæдзар. Чызг æмæ Цæра цардысты авд уæладзыджы. Дон дæр, кæрдзын дæр иуылдæр уыдысты йæхи мидæг.

Цæгæр сæр лæг бирæ фæцагуырда чызджы æмæ йын стæй уыцы хæдзар чидæр бацамыдта. Базыдта цæгæр сæр лæг, чызг уым кæй ис, æмæ сфæнд кодта уырдаем схизын.

Ацыдис æмæ балхæдта æртæ путы зæгæл. Цæгæр сæрæн цы бантыстис дыууæ æхсæвы, уый зæгæлтæ къуыргæ-къуыргæ къулыл схызтис уæллаг уæладзыгмæ. Цæра уыдис фынæй иннæ хæдзары. Чызг рацыдис дыккаг хæдзармæ аходæн сцæттæ кæныны тыххæй.

Цæгæр сæр зæгæлты уæлæ схызтис, чызг аходæн кæм цæттæ кодта, уырдаем, йæ сæр æм бадардта æмæ йын загъта: „Еныр ма та, дам, мын кæдæм аирвæздзынæ“.

Чызг Цæрамæ нал ныххъæр кодта, ома мæн тыххæй уыцы кудзы тæригъæды ма бацауа. Цæгæрсæр бахызтис хæдзармæ, бæндæн райхæлдта æмæ дзы чызджы уачы бабаста, йæхæдæг ын загъта: „Хизгæ кæн еныр мæ разæй!“

Чызг ын загъта: „Æз разы дæн, фæлæ нæ зонын, куд ныххизон, æмæ ды разæй ахиз, æз та дæ фæстæ ныххиздынæн, кæрæдзимæ хæстæг куд лæууæм, афтæ“. Лæппу фæрсæгæй куы рахызтис, уæд чызг хæсгард радафта, бæндæн дзы алыг кодта. Цæгæр сæр лæг рахауди йæ фæрстæ зæгæлтыл хойгæ, æмæ бынтондæр йæ тъæнгтæ акалдысты.

Уæд чызг бацыдис æмæ Цæрайы сыхъал кодта, загъта йын, уыцы кудзы кæй амардта, уый.

Уый фæстæ æрхызтысты зæхмæ, хæдзар фехалын кодтой, сарæзтой дзы ног хуыздæр хæдзар æмæ цардысты.

Чызгæн райгуырдыс тынг рæсугъд чызг. Куы схъомыл гыццыл чызг, уæд йæ рæсугъддзинад æмæ йæ кафтыл адæм дис кодтой.

Уæд дын иу хатт хъæуы цурты фæцæйцыдис Уастырджы. Уый фæдзырдта чызгмæ æмæ йæ барвыста йæ мадмæ: „Зæгъ ын, уыцы лæг афтæ: „Мæ нывонд, дам, мын радт.“ Гыццыл

чызг уыцы ныхæстæ загъта йæ мадæн. Уæд ус загъта: „Уый ды дæ, дæ нывонд фон, бацу йæм, тæрсгæ дзы ма кæн, æмæй уым дæуæн хуыздæр цард уызæн“. Чызг дæр ацыдис. Уастырджы йæ йæ хъæбысмæ систа, фæпгъатæ йын кодта, стæй йын загъта: „Ды дæ рæсугъд чызг, хорз кафыс æмæ дын æз дæттын ахæм арфæ: ацу æмæ кафгæ-кафын дæ зæвæттæй сыгъзæрин æхца кæлæд“. Уастырджы йæхæдæг бæхыл сбадт æмæ афардæг ис. Чызг рацыдис хæдзармæ æмæ хъуыддаг радзырдта йæ мадæн. Мад дæр тынг сцин кодта æмæ йæ кафын бафæлвæрдта. Чызгæн йæ зæвæттæй райдыдта сыгъзæрин æхца кæлын. Цъус кафид, бирæ кафид, уый хуыцау базонæд, фæлæ йæ ном ныхъхъæр ис дунейыл.

Уæд дын æм иу хатт паддзахы лæппу æрцыдис курæг. Чызджы дæр, стæй йæ мад, йæ фыды дæр сфæндыдис хъуыддаг саразын. Сцæттæ кодтой сæхи, паддзахы фырт стыр уæздан уазджытимæ æрбацыд чызджы хæдзармæ. Стыр чынлзæхсæв скодтой, стæй акодтой чызджы.

Æрдæгвæндагмæ куы ныххæццæ сты, уæд уазджытæ аразæй сты, фæстийæ ма баззадис иу бæхтæрæг иу уæрдоныл.

Чызг тынг сдойны ис æмæ йын æнæмæлгæ нал ис, баурæдтой, лæппу иуырдаем ацыд, бæхтæрæг иннæрдæм дон агурæг.

Уыцы рæстæджы сæм къулбадæгус хъуыста æмæ дон агурынмæ куы ацыдысты, уæд йæ чызгимæ дурыны дон сцæйхаста. Бацыдис æмæ чызгæн загъта: „Ратдзынæн дын дон иу хуыпп, æмæ мын бар радт дæ цæстытæй иу скъахын.“

Чызг ахъуыды кодта: „Æз мæлгæ ма акæнон, уый йедтæмæ иу цæстæй дæр уындынæн“, æмæ сразы. Радта йын æрмæст иу хуыпп.

Чызг та ноджы дæр тыхсы æнæдонæй æмæ йын æнæмæлгæ нæй.

Уæд та дын ын къулбадæгус загъта: „Ратдзынæн дын дæ фаг дон æмæ мын иннæ цæст къахын дæр бауадз.“

Чызг ахъуыды кодта: „Цæйнафæлтау амæлон, фæлтау куырмæй цæрдзынæн“ æмæ та сразы. Бануæзта дон, стæй йæ къулбадæгус рахизын кодта, раласта йын йæ дарæс æмæ сæ

скодта йәхи чызгыл әмә йә сбадын кодта уый бынаттың чыз-
дзы акодта әмә йә ныпшәрста иу комы.

Бәхтәрәг дәр әмә ләшпу дәр әрбаздәхтысты дон агу-
рынәй, фәлә ницы ссардтой, уәд сын чызг загъта: „Бануәз-
тон“, загъгә. Сбадтысты әмә ныцдыдысты ләшпуйы хәдзар-
мә. Скодтой стыр чындзәхсәв. Арымбырд ис тынг бирә адәм.
Тынг дис кодтой чыздзы кафтмә.

Хъазты рәстәг куы ‘рцыдис, уәд паддзахы фәндыди йә
чындзы кафгә фенын. Ракафын әй кодтой әмә чызг йә къах
дурыл скъуырда әмә йә бырынчъыты туг акалди.

Уәд ләшпу, стәй йә уазджытә дәр фәджих сты әмә
загътой: „Ацы чызг сә хәдзары кафгә-кафын йә зәвәттәй
сыгъзәрин әхца куы калдта, уәд ам кафын дәр куы нә уал
зоны“.

Чындзәхсәвы фәстә алчи сәхимә ацыдис. Ләшпу әмә
чызг райдыдтой цәрын. Фәцардысты цасдәр, фәлә ләшпуйән
йә бон никуы бацис, чыздзы уыцы хъуыддагәй бафәрсин.

Рәстәг цыдис, уәдә цы уыдаид.

Уыцы хъәуы цардис иу мәгуыр ләг, уыдис ын әртә
чыздзы, йә чызджытә уыдысты тынг бәгънәг, әмә уый тых-
хәй дуармә дәр нә цыдысты боньгон.

Иу хатт ләг ацыд хъәдмә. Иу кьона суг бабаста, стәй
акасти әмә фәдта куырм чыздзы. Уый ләгән загъта: „Фер-
вәзын мә кән“.

Ләг ахъуыды кодта: „Акаенон әй әмә мәхиуәттә дәр сы-
дәй мәлынц“. Уый фәстә та загъта: „Цом акаенон әй, мәхи-
уәттә цәмәй цәрой, уый дәр уымәй.“

Ракодта йә хәдзармә.

Йә чызджытә бәгънәг кәй уыдысты, уый тыххәй сә
цәсгом нә хъәцыдис чызгмә әввахс бацәуын, стәй йә куы
базыдтой куырм у, уый, уәд әм бацыдысты.

Райдыдтой иумә цәрын. Бирә фәцардысты, цъус фәцар-
дысты, хәйрәг әй базонәд, фәлә иу хатт куы уыдис, уәд
чызг загъта ләгән: „Дә чызджытәй кафын чи зоны, уый мын
ныххәцәд мә кьухыл, иу зылд акәнәд, сыхах та мә фәстә
сыгъзәрин әхца уидзут голлагмә.“

уагъта, сцәрæг æй кодта æмæ йæхæдæг рацыдис. Цæуы
байдыдта æмæ ныццыдис, цы лæппу йæ куырда, уыцы паддза-
хы галуанмæ. Фæдзырдта лæппумæ æмæ йын радзырдта йæ ха-
бæрттæ.

Лæппу æрхуыдта бирæ адæм, сарæзта дæс хатты стырдар
чындрæхсæв. Чызджы ракафын кодтой æмæ æцæг йæ зæвæттæй
калди сыгъзарин æхца. Уæд дын паддзах, стæй йæ уызды-
тæ дæр базыдтой, уыцы чызг кæй у, кæмæй дзырдтой, уый.

Лæппу фæгæпп кодта, къулбадæджы усы чызгæн йæ сæр
ралыг кодта. Уырдыгæй ацыд къулбадæг усæ, байста йын йе
‘хца, йеннæ чызгимæ сын сæ къубæлттæ акъуырда æмæ æрыз-
дæхт сæ хæдзармæ.

Уыдон æрцыдмæ бирæ цæрут.

САТИРИКОН
АРГЪÆУТТÆ

Цыдысты бонтæ. Лæппу бонæй-бон къæсхуыр дæр кодта.

— Цæй-ма, уæдæ, мын базонын кæн, цы зоныс, цæмæй ил дæ-
химæ хорз къæсыс?—бацыд лæппумæ иу изæр æлдар.

— Цы у нæ хæснаг?—бафарста йæ лæппу.

— Кæд ды мæнæй хуыздæр бæхаг равзарай—дæу фæуæт
мæ мулк, науæд мæм авд азы рæгъаугæсæй бакус лæвар, —
загъта æлдар.

Лæппу сразы. Уæлдайæн ма йыв ахæм бар радта æмæ йын
равзарын кодта дыууæ байраджы, йæхæдæг та равзæрста иу
зæбулхъус ефсы байраг. Æртæ байрагимæ ма йын балхæнын
кодта æртæ уæрыччы æмæ сæ иумæ райдыдтой хæссын.

Иу заман æлдар байрæгтыл сбадыны фæнд скодта æмæ
лæппуйы бафарста, фæлæ уый загъта:

— Æртæ уæрыккæй иу аргæвдæм æмæ уæд бæрæг уы-
дзæнис. Аргæвстой уæрыкк. Лæппу йын йæ базыджы стæг
асаста.

— Нæу сæ бадæн, —загъта лæппу.

Хæссын та сæ байддыдтой. Байрæгтæ нардæй-нарддæр,
хъæлдзæгæй-хъæлдзæгдæр кодтой. Нал лæууыд æлдар, бафарста
та та лæппуйы.

— Цæй-ма, нæ хæснаг, бавзарæм нæ байрæгты.

— Аргæвдæм иннæ уæрыкк дæр, —загъта та лæппу.

Аргæвстой. Лæппу та йын йæ базыг асаста æмæ йæ сæр
банкъуыста:

— Бахъæд ма иу дзæвгар.

Нал уыдис гæнæн. Касти та æлдар дæр. Цин кодта йæхи-
нымæры: „Рамбулдзынæн æй æмæ мæм авд азы лæвар фæкус-
дзæн“, зæгъгæ. Иу заман куы уыдис, уæд аргæвдын кодта æр-
тыккаг уæрыккы дæр æмæ та йын йæ базыг асастой.

— Кæс-ма, се‘уæнг сфидар, стæг байдзаг ис магъзæй, ныр
сыл бадын афон у байрæгтыл дæр, —загъта лæппу.

Иннæабонæй-иннæабонмæ фæцæттæ кодтой сæхи дугъы.
Æлдар йæ иу байраг арвыста фæндагмæ йæ цагъартимæ, ин-
нæмæй та райдыдта дугъ. Хъуамæ удаиккой æвæрдæй-æвæрд-
мæ æлдары байрæгтæ.

Райдыдтой уайын. Лæппуйы бæх йæхи уæззау, фæлæ
æвæлмæцгæ иста æмæ уæлахиз кодта æлдары бæхыл.

— Цæуылнæ дæ æййафын, мæнæн хуыздæр бæхы фырт куы у?— хъæр кодта фæсте æлдар.

— Хуыздæры фырт нæу, фæлæ буцдæр, фадатджындæр уыдис дæ бæхы мад. Дæ бæхы фæстаг къах урс у æмæ фæлмæнвад риссы,— дзуапп радта лæппу.

— Уæдæ дæ иннæ бæхæй сæтдзынæн,— бацин кодта æлдар.

Бахæццæ сты иннæ бæхмæ æмæ та райдыдтæй уайын, фæлæ та йæ уæддæр не 'ййæфта лæппуйы.

— Цы хабар у, цæуылнæ æййафын зæбул хъуысы фырты,— бамæсты та æлдæр.

— Мæгуыр æмæ æвадат гуыбыр дæр вæййы æмæ зæбулхъуыс дæр, фæлæ уый уыдон æвзæры нысан нæ вæййынц,— æрхъуыст та йæм лæппуйы дзурын разæй.

Раст уыцы рæстæджы мæгур лæг æнхъæлмæ касти йæ фыртмæ балцæй, æрхæццæ кодта йæ афæдзы бон.

— Акæс-ма, чызг,— æппын де 'фсымæр зынæг нæма ис,— дзуры йæ чызгмæ.

Бацыд чызг æмæ акасти уæлвæзы къуыбырæй.

— Æппын ницы зыны, æрмæст комы дымæгмæ мигъы къуыбылæйттæ зыны,— загъта чызг.

— Хуыцау, мæ цæсты зынг мын ма бахуыссын кæн,— загъта зæронд лæг æмæ тæрхæгыл æрбадтис.

Иу къорд бонты фæстæ та арвыста ногæй чызджы.

— Акæс, дæ хорзæхæй, загъ мын, цы хъуысы.

— Къæхты хъæр хъуысы,— æрбахæццæ чызг.

Фестадис зæронд лæг, лæппуйау разгъордта.

— Дæу фенон, мæ хъæбул,— хъуысыд йæ дзурын згъоргæйæ.

Уалынмæ комæй æрбазынд йæ лæшпу. Фæтæн риу бæх хъазыд йæ быны. Æрбахæццæ æлдар дæр.

— Амбылдтай, æрбаскъæр дæ фос, лæууын дæм рæгъау-гæс... цы фæуон, уæдæ...— загъта æнкъардæй.

47. Цæггæр, къуылых æмæ сæтой

Иу хъæуы уыдис иу цæггæрсæр лæг. Адæм æй алы бон фидисæй мардтой. Иу хатт уый дæр сыстад æмæ араст цард-

агурæг. Иннæ хъæумæ куы бахæццæ, уæд ыл фембæлд иу сæ-
той лæг.

— Дæ фæндаг раст уа, цæгæр, — загъта сæтой.

— Хорз фæндаг дын уа! — загъта йын цæгæр.

— Кæдæм цæуыс, цæгæр, афтæ раджы — бафарста йæ сæ-
той.

— Мæ хъæу мæнæй фидис кæнынц алы бон, æмæ æз дæр
ралыгътæн цард агур, — загъта цæгæр.

— Цом уæдæ, æз дæр ахæм уавæры дæн, æмæ дын æз дæр
æмбал, — загъта сæтой, æмæ араст сты дарддæр.

Ахæм æгъдауæй ма сын æртыккаг хъæуы бамбал ис къуы-
лых дæр. Цæуынц æмæ цæуынц, цас фæцыдысты, хуыцау сæ
зонæг, æрмæст æвдæм боны бахæццæ сты иу микъитъаны
дуармæ. Микъитъанмæ сæ уынд диссаг фæкаст, бакодта сæ йæ
дуканимæ æмæ сын загъта:

— Хæрут æмæ нуазут, цы уæ хъæуы, уый, æрмæст дзыр-
дæй: æртæ боны æмæ æртæ æхсæвы къуылых йæ къах ма
араст кæнæд, цæгæр йæ сæр ма аныхæд, æмæ сæтой та йæ
былтæ ма асæрфæд, афтæмæй. Кæй бахæрат, уый уын лæвар,
кæннод сæ æртывæрæй бафидут.

— Хорз, зæгъгæ, загътой, æмæ æрбадтысты сæ нардуат
куыстыл. Фæбадтысты дыууæ боны, фæлæ ма иу бон бафæразой,
уый сæ бон нал у. Микъитъан дæр сæм кæсы.

Уæд сæтой фæлæууыд æмæ загъта: „Уæ, дунескæнæг,
мах царды хуызæн мауал æруадз, мæ рæстæджы нæм уыдис
дзабыр хуыйджытæ, хуыдтой-иу дыууæ судзинæй. Мæнæ афтæ —
æмæ йæ къухтæй йæ былтæ фæхырхта.

— Махмæ та-иу, загъта цæгæр, — цыдысты къалагæнджытæ
æмæ-иу згæ æгты дæр змис ныккодтой, стæй-иу дзы сæ къæх-
тæ нытъыстой æмæ-иу æй схырхтой мæнæ афтæ, æмæ йæ худ
йæ сæрыл раздух-баздух кæны — афтæмæй йæ сæр фæныхта.

Къуылых сæм фехъуыста, стæй йæ къах адаргъ кодта,
бакаст микъитъанмæ æмæ йæ ‘мбæлттæм амонгæйæ загъта:

— Адонæй сæ дыууæйæ мæнг чи зæгъы, ууыл мæнæ мæ
къахы йас нæмыг сæмбæлæд“.

Микъитъан кæй фембылды, ууыл смæсты æмæ сæ фæсырд-
та. Уæдæй фæстæмæ къуылых, цæгæр æмæ сæтой æмбæлттæ
сты.

48. Æртæ æфсымæры æмæ сауджын

Царди æмæ уыди æртæ æфсымæры æмæ сын фæллоу ницы уыди иу фынджы йедтæмæ.

Уæд иу хатт уарын æрымысыдысты. Хисдæр æфсымæрæн хисдæр хайæн радтой фынгæн йæ тъæпæн æмæ йын стæй йе 'ртæ къахæй та фæйнæ айстой.

Хисдæр æфсымæр дын бацыдис сауджынмæ æххуырсты. Сауджын ын афтæ: „Истæуыл куы бадис кæнай, уæд дæ фынджы тъæпæн æмæ дæ къах дæр мæн æмæ дын де рагъæй дæр гæрзытæ рауадздзынæн.“

Иу цъус-бирæ рæстæг куы рацыд, уæд дын дæлийæ хистæр æфсымæр гуыбыр-гуыбыр ссауы—сауджын ын йе рагъæй гæрзытæ рауагъта.

Астæуккаг æфсымæрыл дæр хисдæры æмбисонд æрцыд.

Уæд æм бацыд æххуырсты кæстæр æфсымæр. Сауджын ын афтæ: „Кус мæм, кæд диссагыл дис нæ бакæнай, уæд мæ фæллæйттæ дæу, кæд диссагыл дис бакæнай, уæд дын де 'рагъæй гæрзытæ рауадздзынæн, дæ фынджы къах дын байсдзынæн, афтæмæй дæ ауадздзынæн, уæддæр мæ фынгæн иу къах нæ фагæны“.

Кæсдæр æфсымæр сразы ис.

Иу цъус-бирæ куы рапардысты, уæд сауджынæн, йæ гыццыл лæппу афтæ зæгъы: „Дада, гокойы къах мæ хъæуы.“

Сауджын кæсдæр æфсымæрæн афтæ: „Æуыцы лæппуйæн фысы къах радт“.

Кæстæр æфсымæр бацыд скъæтмæ æмæ фыстæн сæ фылдæрæн сæ къæхтæ ралыг кодта, æрбахаста сæ æмæ сæ сауджыны лæппуйы раз æркалдта.

Сауджын йæ дудгæ бон базыдта, фæлæ йын сдзурæн кæм уыд!

Уæд та дын иу æхсæв сауджынмæ йæ лæппу дзуры: „Дада, æттæмæ кæсын мæм цæуы!“

Сауджыны дуармæ цæуын нæ фæндыд æмæ дын афтæ бакодта: „Ацу, къæрдтытæ фæу, кæд цафон æттæмæ цыд у.“

Стæй кæсдæр æфсымæрæн афтæ: „Ацы лæппуйы ма дуармæ акæн“.

Кæсдæр æфсымæр рахаста лæппуйы, кард æм сылвæста æмæ йæ акъæрдтытæ кодта, йæхæдæг бацыд æмæ схуыссыд.

Сауджын әй фәрсы, ләшпуйы цы фәкодтай, зәгъгә, әмә
йын афтә: „Афтә нә загътай—акъәрттытә уай әмә йә әвдәр
акъәрдтытә кодтон“.

Сауджын йә сәрыл баләууыд, фәлә дзургә ницы скодта.
Уәд дын иу хатт сауджын кәдәмдәр аргъуанмә цыдис
әмә кәстәр әфсымәрән афтә: „Дуар-иу дзәгъәл ма ныу-
уадз, әндәра мын мә фәллой фәхәсдзысты“.

Сауджын куы ацыд, уәд дын кәсдәр әфсымәр дуар раф-
тыдта әмә сауджын кәм уыд, уым баләууыд.

Сауджын әй куы ауыдта, уәд йә къухтә кәрәдзийыл
ныццагъта: „Ай диссаг нәу, мә ләшпуйы мын амардта, ныр
та мын мә фәллой дәр фәхәссын кодта!“

Кәсдәр әфсымәр дын уәд сауджынән афтә: „А-а!
Диссагыл бадис кодтай!“ әмә уый адыл сауджыны йә хәдза-
рәй ратардта.

Афтәмәй сауджын абон дәр кәмдәр курәг разил-базил
кәны

49. Кæстæр æфсымæр æмæ сауджын

(Æртæ æфсымæры)

Уыди дын æртæ æфсымæры. Байуæрстой æмæ сæ иуы фæци фæхт, иннæйы цæххойæн дур, аннæмæн ницы бахай кодтой, æндæр сын ницы уыди æмæ. Хисдæр æфсымæры йæ ус нал уагъта, ацу æмæ, дам, искуы искæйон ныллæуу. Уый ацыди æмæ иу сауджынмæ бафтыди æмæ йæм искæйон ныллæууыд ахæм дзырдæй: Сауджын ын кæрдзын радта, иу кæрдзын æмæ йын загъта: „Ахæсс æй, адæмы дæр дзы æфсад, дæ куыйтæн дæр дзы дæтт æмæ-иу æй фæстæмæ æнæхъæнæй æрхæсс!“

Дис æм фæкасти—амæй диссагдæр ма цы уа, æмæ йын сауджын йе рагъæй гæрз систа æмæ хурмæ ныххусис æмæ гуыбыр-гуыбыр сцæйцыд æмæ йе ‘фсымæры ус загъта йæ лæгæн „Акæс-ма, уый уæргътимæ ссæуы, æмæ ды та ам бад!“

Дыккаг бон уый дæр ацыд æмæ та сауджынмæ бафтыд æмæ та уымæн дæр загъта: „Кæд дæм мæ хæс дис фæкæса, уæд дын де ‘рагъæй гæрз рауадздынæн, уый дын кæрдзын, ахæсс æй æмæ дзы адæмы бафсад, куыйтæн дзы радт æмæ-иу æй æнæхъæнæй æрхæсс!“

Лæг загъта: „Амæй диссагдæр ма цы уа, хæргæ йæ кæнон, адæмæн æй дæттон, куыйты дзы æфсадон æмæ йæ фæстæмæ та æнæхъæнæй кувд æрхæссон?“ Уæд ын сауджын йе рагъæй гæрз рауагъта, æмæ та уый дæр гуыбыр-гуыбыр ссыди хæдзармæ. Уæд та йæм ракастысты æмæ загътой: „Нæ лæг уаргъ схæссы!“

Уæд дын иу бон кæсдæр æфсымæр арастис искæйон лæууынмæ æмæ та йыл уыцы сауджын амбæлди.

Сауджын ын загъта: „Искæйон мæ хъæуы, фæлæ дæм мæ ныхас диссаг куы фæкæса, уæд дын де рагъæй гæрз сисдзынæн.“ Кæрдзын ын радта æмæ йын загъта: „Ацу æмæ дзы адæмы дæр бафсад, дæ куыйты дæр æмæ дæхи дæр æмæ-иу æй æнæхъæнæй фæстæмæ æрхæсс!“

Лæнцу йæ райста æмæ фос аскъæрдта, æмæ дзы цæгъдын байдыдта, адæмæн дзы лæвæрдта, йæхæдæг дæр бафсæста йæхи

æмæ йæ кувйтæ дæр æмæ сауджынæн загъта: „Исты диссаг дæм фæкасти?“

Сауджын загъта: „На, ницы дис мæм фæкасти.“

Сауджын старсти, загъгæ, мын ай мæхи дæр хæрдзæни æмæ йæ чызджытæн загъта: „Цом исчердæм фæлидзæм!“ Йæ чырыны бирæ сыгъзæрин уыд, æмæ уый хъуамæ ахастайд. Уæд æй лæппу базыдта, чырын кæй хæсдзæни, уый æмæ дзы су- сæгæй ныббырыд. Сауджын чырын аккой кодта æмæ йæ хæссы æмæ иу хъæумæ куы баввахс сты, уæд сæм кувйтæ ралæбурдтой æмæ сауджын тыхсы. Уæд æм лæппу чырынай дзуры: „Сауджын, уæлдæр мыл схæц, кувйтæ мæ æргæвдыңц!“

Сауджын æргъом зæххыл æрæвæрдта æмæ йæ лæппу фæрсы: „Диссаг дæм фæкасти?“ — „Амай диссагдæр ма дæ цы фæнды!“ Уæд ын йе рагъæй гæрзытæ рауагъта æмæ дзы йе ‘фсымæрты маст систа.

Сауджын гуыбыр-гуыбыр сæ хæдзармæ рацыди йæ чызджытæм.

Лæппу йе ‘фсымæртæм ссæуы æмæ сын фенын кодта, сауджыны рагъæй цы гæрзытæ рауагъта, уыдон æмæ сæхимæ æгад ныккастысты.

50. Коса лæг æмæ сауджын

Уыдис иу лæг, Коса, æмæ йын уыдис тынг рæсугъд ус æмæ сауджын алы хатт рæсугъд устытæм хъавыдис. Æрвиты алырдæм адæммæ æмæ сын афтæ: „Иу мин уын ратдзынæн æмæ мын æй базонгæ кæнут.“ Ус ын нæ коммæ кастис: „Æз сывæллæтты хицау дæн æмæ мын уый рæстæг нæй, мæнмæ ма æнхъæлмæ кæсæд“.

Сауджын сыстад йæхæдæг æмæ афтæ: „Хъуамæ, дам, мæ хæдæг бацауон“. Æрцыд Косамæ æмæ йын афтæ: „Иумæ сифтындзæм, æртæ галы ды, æртæ галы æз æмæ бахуым кæнæм“.

Коса лæг ын загъта: „Ницы сифтындздынæн, æз алы хатт дæр сифтындзын иумæ, æмæ мын ницы бахуым кæныңц“. Уæд ын сауджын афтæ: „Уый та куыд! Æртæ боны баконд дæуæн ис, æмæ æртæ боны баконд та мæнæн, æмæ раздæр

кæронмæ ахæсс æмæ дын æртæ туманы ратдзынæн, та афæдз куы сæххæст кæнай, уæд“.

Йæ афæдз сæххæст кодта æмæ йын йе ‘ртæ туманы радта. Афтæмæй ныццызд йæ фыдмæ æмæ йын йæ фыд афтæ зæгъы: „Цы бадæ, мæ фырт?“

Лæппу афтæ: „Хорз ын фæдæн, йæ фаджыс ын фæхастон æмæ сæндоны сæрмæ ныккалдтон, афтæ, æмæ йæ сыджыт дæр вал зыны.“ „Æй мæ тæригъæд дыл куыд ныккалдис, ды йæ ноджы куы схъæзынæг кодтай,“—нырдиаг кодта Коса.

Уæд уый кæсдæр афтæ: „Æххæст ма куы фæфидар уаис иу афæдз, уæд дын æз дæ маст бæргæ райсын. „Цæй, иу афæдз дæр ма бафæраздзынæн“.

Ацыдис дын астаукаг æфсымæр æмæ дын афтæ зæгъы сауджынаг: „Искæйон дæ нæ хъæуы?“ Сауджын ын афтæ: „Куыд нæ мæ хъуы, мæ искæйон алыгъдис, йæ бæсты чи бакуса, ахæм мæ тынг зæрдиаг хъæуы.“ Баххуырста дын лæппуы искайон æмæ афтæ зæгъы: „Уæлæ дзедзиты кьонатæ бæдт æмæ, дам, сæ сæндоны алыварс михтыл садз“. Афæдз æртæ туманыл та фидаугæ бакодтой. Æмæ ацыд лæппу. Ракодта бирæ дзедзитæ æмæ сæ сæндоны алыварс михтыл фæсагъта.

Сыххæстис сæ афæдз, йе ‘ртæ туманы йын радта æмæ йæ рарвыста. Æрцыд хæдзармæ æмæ йæ фыдæн афтæ: „Сыххæст кодтон мæ хæс: „Сауджынаг дзедзитæй йæ сæндоныл ахæм æмбонд сарæзтон æмæ мидæмæ бакæссæн дæр нал ис сæндонмæ“. Уæд ын йæ фыд афтæ: „Æмæ йæ ноджыдæр куы сарæзтай ды дæр.“

Уæд дын кæсдæр æфсымæр афтæ зæгъы йæ фыдæн: „Бирæ нæ, фæлæ мæ æрдæг афæдз ауадзис, уæд дын æнæмæнг райсин дæ маст.“

Фыд дæр дын сразы ис, ауагъта йæ фырты æрдæг афæдз æмгъуындмæ.

Æрцыдис дын кæсдæр лæппу сауджынмæ æмæ йын афтæ: „Искæйон дæ нæ хъæуы?“ Сауджын ын афтæ: „Ныр мын дыккаг искæйон ацыд æмæ мæ куыннаг хъæуы.“

Лæппу ныллæууыд искæйонæй, æрмæст афтæ зæгъы: „Лæууын дæм дзырдæй, кæд æмæ мæ арæзтгондыл бадискæнай, уæд дæ фæллоуæн се ‘рдæг мæн, кæннод дын æз кусын

առաջ անցնելու և արդարեւ. „Хорз,—загъта сауджын.—Ды цы сараздзынэ эмэ аз цæуыл фæдис кæнон“.

Сауджын дын искæйнонæн афтæ: „Дæлæ сæндонь михтæ ацыргъ кæн эмæ сæ садзын æввонг скæн.“

Лæппу ацыд эмæ михты цъалдыйæ ныллыгтæ кодта, пæцæн куыд бæззыдаиккой, афтæ.

Изæры сауджын ныццуд эмæ йын афтæ: „Кæд дæм диссаг кæсы мыййаг?“—„Нæ. Диссаг мæм нæ кæсы, нæуæгæй ракæндзыстæм михтæ“.

Дыккаг бон сауджын арвыста лæппуы сæндонмæ, радта йæм хæсгард эмæ йын афтæ: „Бахсæд, дам, уазитæ.“ Уый дын йæ чъылдымы ныссагъта сусæгæй цъалды эмæ афтæмæй ацыд сæндонмæ. Уазитæ быныл фæлыг кодта эмæ сæ бабæттын æввонг скодта.

Изæры та дын сауджын æрцыд сæндонмæ эмæ та йын афтæ: „Диссаг дæм мыййаг нæ кæсынц мæ митæ?“—„Нæ, уый диссаг нæу, уæддæр зæронд уазитæ сты эмæ сæ нæуæгæй раивдзынæн.“

Уый фæстæ дын æрымысыдысты хуымкæнынмæ цæуын эмæ дын аластой семæ тауинагæй, æндæрæй.. Фæндагыл дын галтæ ацы скъуынаг лæппу фæкодта иуылдæр тæргæ эмæ куы ныххæццæ сты, уæд ын афтæ: „Холлаг, дам, сын бахæрын кæнæм.“

Холлаг æрывæрдтой эмæ нæ бахордтой æппындæр. Уæд дын лæппу афтæ зæгъы: „Уыдон дон хъæудзæнис.“ Эмæ йын сауджын афтæ зæгъы: „Аскъæр сæ донмæ эмæ сын сæ къæхтæ ма дæр хуылыдз скæн, ма дæр цыф“.—„Хорз—загъта лæппу эмæ аскъæрдта галты.

Доны алыварс фæраскъæр-баскъæр кодта æхсæз галы эмæ сын сурыл бацæуæн нæ уыл. Уæд дын æхсæз галæн дæр сæ сæртæ ралыг кодта эмæ сын сæ сæрты бахаста донь былмæ эмæ сæ рæгъ-рæгъы æрывæрдта, йæхæдæг сыл æхсидт кæны.

Æрæгмæ куы цыдис, уæд дын æм сауджын ацыдис эмæ йын афтæ: „Цы ми кæныс, куыд æрæгмæ цæуыс? Уый йын афтæ: „Эмæ цы саразон, цæмæй сæ къæхтæ ма схуылыдз уой, уый тыххæй бирæ фæцархайдтон, фæлæ мæ бон ницы бацис. Диссаг нæ кæсы дæумæ ацы хабар?—Нæ, нæ, диссаг нæу, фæлæ фехъусын кæн адæммæ эмæ дзидза ахæссой.“

Фæцыдысты фæйнардæм æмæ фелхæдтой фæднæгъæл,
уæдæ цы уыдаид!

Æрцыдысты дын хæдзармæ æмæ куы схуыссидысты, уæд
дын йæ усæн афтæ зæгъы: „Ай лæппу нæу, фæлæ у хайрæг
æмæ нæхи айсæм исчердæм.“

Лæппу сæм хъуыста, йæхинымæр худтис, афтæмæй.

Сауджын йæ усæн афтæ зæгъы: „Чырыны нывæр, немæ
цы хæссæм, уый, æмæ ацæуæм сом æхсæвай.“ Лæппу фынаы
æфсон скодта, æмæ уыдон куы бафснайдтой сæ муртæ, уæд
афынаы сты. Лæппу бацыдис. Систа чырынаы цыдæртæ æмæ
сæ бынаты йæхæдæг ныббырыдис, афтæмæй сауджын райсом
сæккой кодта чырын æмæ йæ ус йæ фæдыл, афтæмæй фæ-
цæйцыдысты.

Иу хъæуы дын сæм куййтæ ралæбурдтой æмæ дын лæппу
чырынаы афтæ: „Хæрдмæ мыл схæцут, куййтæ мæ хæрынц.“

Лæг фæджих ис, фæлæ ницы базыдта, кæцæй йæм дзыр-
дауыд, уый.

Куы фæцыдысты бирæ, уæд афтæ: „Цæй, йеныр нæ нал
æрбайафдзæн, аулæфæм æмæ кæрдзын дæр бахæрæм“. Сы-
хæлдтой дын чырыны сæр æмæ дын лæппу афтæ зæгъы:

— Куййтæ мыл куы фæхæцыдаиккой, уæд уæ куйд фæн-
дыдис?

Æмæ дын уæд сауджын æмæ ус кæрæдзимæ бакæстытæ
кодтой.

Дарддæр ацыдысты æмæ бадзырдтой, цæмæй цæугæдоны
былы æрбадтаиккой æмæ сæ астæу схуыссын кодтаиккой лæп-
пуйы, æмæ йæ æхсæв хъуамæ доны ашгæрстайккой.

Ацы ныхæстæм дын лæппу дзæбæх хъуыста, æмæ дын
уыдон æхсæвы фæлладæй дзæбæх афынаы сты, æмæ дын уый
йæхæдæг фестадис æмæ сæ кæрон ахуыссыдис. Лæджы дын
банкъуыста æмæ дын афтæ зæгъы: „Сыст уæлæмæ.“

Лæг дæр дын сыстадис æмæ дын лæппуйы бæсты усы
смидаг кодта доны. Сауджын дын афтæ: „Ныр дзы фервæз-
тыстæм“. Фæлæ куйддæр фемдзаст лæппумæ, афтæ йæ чырын
дæр фæрох кодта æмæ лидзынмæ фæцис. Лæппу йын афтæ:
„Фæлæу, дæу дæр хъуамæ ныппарон доны мидæг.“ Сауджын
фæстæмæ дæр нал фæкаст, афтæмæй йæ сæр дардмæ фесæфта.

Лæппу рахаста сауджын æмæ йæ усы нысултæ æд чы-

рын әмә әрдәг афәдз дәр нәма сәххәст, афтәмәй йә фыдмә.

Йә фыдән радзырдта хабәрттә, уәдә цы уыдаид әмә дын акодта йә фыды сауджыны бәстыхәйттәм: „Уым алцы дәр арәзт у, сән дәр нәхи арәзт у әмә әндәр дәр.“

Уыдон лын уым цәрынтә байдыдтой әмә дын абон дәр цәрынц.

51. Схъәлдзәбуджы аргъау

Цардысты әмә уыдысты Схъәлдзәбуг әмә йә ус. Мәгуыр цард кодтой, уыдис сәм әрмәст ну хәрәг, сәгъ әмә дыууә тәрхъусы. Иу хатт сәм ну хъәзныг ләг уазәгуаты бафтыд. Уәд Схъәлдзәбуг тәрхъусы әрбакодта уазәджы цурмә әмә йын загъта: „Кәдәй уәдәй нәм хъәзныг ләг әрбафтыд фысыммә әмә цәугә. Хъәдәй сахатмә нәл сәгъ куыд рәкәнай, афтә.“

Тәрхъус асәпп-сәшп кодта әмә нәл фәзындис, уәдә цы уыдаид?! Иу сахаты фәстә Схъәлдзәбуг рацыд әмә нәл сәгъы иннә тәрхъусимә бакодта хәдзармә.

— Кәсыс, — дзуры уазәгмә, — мә тәрхъус цы кусәрттаг әрласта хъәдәй.

Аргәвста сәгъы. Хорз дзы сфыхта, фынгтә әрьдзаг кодта әмә дзуры уазәгмә „ахәр“, зәгъгә, фәлә уазәг не ‘внаны—нә хәры. Уәд әй Схъәлдзәбуг фәрсы: „Цәмән нә хәрыс, нә буц уазәг?“ Уәд, зәгъы, уазәг загъта: „Кәд мын дә тәрхъус рауәй кәндзынә, уәд хәрын, науәд нә хәрын“. Мәгуыр ләг ахъуыды кодта, стәй ауәй кодта тәрхъус бирә әхцайыл. Уый фәстә уазәг хәрын байдыдта. Хорз йәхи куы фәдта, уәд йә тәрхъусимә сәхимә афардәгис.

Уалынджы хъәзныгмә иу уазәг әрбафтыд. Ләг тәрхъусы әрбакодта уазәджы цурмә әмә йын загъта: „Нә уазәг у кусарт акәныны аккаг әмә тагъд сахатмә хъәдәй нәл сәгъ куыд әрласай, афтә.“ Ауагъта тәрхъусы әмә афардәг быдырмә. Тәрхъус нәл фәзынд. Ләг әнхъәлмә кәсы нәл сәгъ әрласымә, фәлә әнхъәлмә кәсгәйә бон әрбацъәх. Уазәг әххормагәй фәбадт, стәй афардәг сәхимә. Хъәзныг ләг тәрхъусмә мәстәй мәлгә баззад.

Иу хатт та йæ хæрæджы аскъæрдта уæймæ Схъæлдзæбуг. Бафысым кодта иу купецмæ. Лæг хæрæгæн йæ къæдзилы йын бавæрдта сыгъзæрин сом, йæхæдæг купецмæ дзурн: „Мæ хæрæг у сыгъдæг сыгъзæрин, йæ фаджыс дæр у сыгъзæрин.“ — йæхæдæг хæрæджы æркъуырлдта, хæрæг йæ къæдзил куы фæхъыл кодта, уæд сыгъзæрин сом æрхаудта. Купец дисы бахаудта æмæ йын загъта:

— Дæ хорзæхæй, рауай мын кæн дæ хæрæджы.

Уæд йн загъта мæгуыр лæг: „Æмæ ма йæ уай та цæмæн кæнын, кæд мæ хæрæг сыгъзæрин у, стæй згъалгæ дæр сыгъзæринтæ кæны, уæд.“ Купец йн лæгъзтæ кæны: „Аскъæр мæ фосы дзуг æмæ мæ хъомфос, стæй ма цы зæгъыс, уый дæр дын дæттын, сыгъзæрин хæрæг та мæнæн уадз.“

— Хорз, — загъта мæгуыр лæг, — хатырæй дын æй дæттын. Бакæнут æй уаты æмæ йæм дыууæ къуырийы мачи бакæсæд, рухсы цъыртт æм ма бауадзут. Уый уæд сыгъзæринæй байдзаг кæндзæн уат.

Йæхæдæг дунейы фос раскъæрдта йæ хæдзармæ æмæ æрфардæг.

Купец хæрæджы бакодта уаты, дыууæ къуырийы йæм кæсын дæр никæйы бауагъта, йæхæдæг дæр æм нæ бакаст. Дыууæ къуырийы куы аивгъуыдтой, уæд купец скъæты дуар кæны, фæлæ йын нал комы, йæ усмæ хъæр кæны, рацу, уат сыгъзæринæй байдзаг æмæ сæ ахæссæм, зæгъгæ. Рауадис ус, æрбазгъордтой сыхæгтæ дæр, рудзынгтæ бакодтой, кæсынц æмæ хæрæг дуары æнцой ныммард. Купец æмæ йæ ус æрдиаг кæнгæ баззадысты, уæдæ цы уыдаид!

Иу къорд боны фæстæ купец рацыд балцы. Схъæлдзæбугмæ бафысым кодта. Схъæлдзæбуг, загъы, базыдта купецы æмæ йын сæгъ аргæвста, йæ тугæй иу тъанг байдзаг кодта, баста йæ, загъы, йæ усы хъуырыл æмæ йын загъта:

— Дæ хурх дын куы фæрæхойон, уæд цыма амардтæ, афтæ-иу дæхи скæн. Ус, загъы, бацыдис купецы размæ, æмæ йæм Схъæлдзæбуг дзурн:

— Тагъд, усай, цы ис, цы нæй, уый æрхæсс.

Ус катый кодта æмæ загъта:

— Цы ис, уый æрхæсдзынæн, фæлæ цы нæй, уый та кам ссарон?

Схъæлдзæбуг „фæмæсты“, йæ быны йæ акодта æмæ йын кардæй йæ уæлæ цы туджы тъанг уыдис, уый алыг кодта. Ус ауагъта йæхи марды хуызæн. Уæд купец сæрдиаг кодта:

— Хуыцау кæмæн нæй, уый, мæн тыххæй дæ усы цæмæн аргæвстай, зæгъгæ. Уæд Схъæлдзæбуг загъта:

— Тыхсгæ ма кæн, нæ буц уазæг, йæ райгаскæнын мæ къухы ис, йæхæдæг кард зæхмæ æрæшпæрста æмæ дзуры:

— Кард дæ тъыл, дæ фистон, кард дæ тъыл, дæ фистон, зæгъгæ.

Ус сындæггай рахъилис æмæ сыстад, сыхсадта йæхи æмæ сын хæрд, нуæзт æрывæрдта.

Купец та бирæ æхца радта Схъæлдзæбугæн æмæ кардимæ йæ хæдзармæ афардæг. Схъæлдзæбугæн æмбæрстгонд уыд, купец йæ усы кæй мардзæнис, уый, æмæ хъæугæрон йæхицæн ингæн скъахта, йæхæдæг кард айста йемæ æмæ ингæнмæ ныхызт. Бамбæрзын кодта йæ сæр, ныууадзын ма дзы кодта ну чысыл гомæй. Купец сæхимæ куы бахæццæ, уæд йæ хæдзари баййæфта йæ æрдхорды. Æрдхорды фенгæйæ купец дзуры йæ усмæ: „Тагъд, усай, цы ис, цы нæ ис, уыдон æрхæсс! Уæд ын ус афтæ бакодта: „Æрра едæ, æви цы, нæ лæг?— уыцы ныхасмæ купец усы йæ быны акодта æмæ йæ аргæвста. Æрдхорд сæрдиаг кодта, „цæуыл аргæвстай дæ усы, цы дыл æрцыдис“, зæгъгæ.

— Ма тæрс,— зæгъгæ, йæм дзуры купец,— йæ райгасы хос мæ къухы ис,— йæхæдæг кард зæхмæ ашпæрста æмæ дзуры усмæ.

„Кард дæ тъыл, дæ фистон, кард дæ тъыл, дæ фистон“. Фæлæ кард дæр нал æмæ тъыл дæр. Ус амард, уæдæ цы уыдаид, æмæ йæ баныгæдтой.

Купец та рацыд йæ тугисынмæ. Схъæлдзæбугды дуармæ куы бахæццæ, уæд, зæгъы, бахъæр кодта:

— Гъей, Схъæлдзæбуг, æтгæмæ мæм ракæс!

Уæд æм йæ ус рауад æмæ йын загъта:

— Дæ нывонд фæуон, нæ лæг раджы куы амард, уæд ма дæм кæцæй ракæса.

— Цом уæдæ мын бацамон, йæ мард кæм ныгæд ис, уый, æз æй фыдджыны карст скæнон. Джауыр, мæ усы мын амарын кодта.

Ус æй ракодга æмæ йын бацамыдта йæ лæджы ингæн. Купец ингæнмæ куыд фæцæй хызт, „йæ мард ын скæрдæнтæ кæнон, кæд мæ маст ссæуид“, зæгъæ, афтæ Схъæлдзæбуг йæхи бацæттæ кодта æмæ купецы барæхуыста кардæй. Уæд купец ныхъхъæр кодта:

— Дæдæй, хæрæджы сæр бахæр, амæн йæ æгас нæ, фæлæ йæ мард дæр фыцбылыз куы у,—зæгъгæ“. Уый фæдыл купец амард æмæ баззад ингæны. Схъæлдзæбуг рацыд æмæ ма, купецы хæдзары цы фос уыд, уыдон дæр ратардта æмæ цæры.

52. Адылы-бег æмæ зæнджын-бег

Уыди дыууæ æмдзæрины: сæ иу Адылы-бег, иннæ Зæнджын-бег. Уæд иу бон уайыгмæ æххуырсты бацыдысты.

Уайыгæн уыди зæронд мад æмæ сæгъты дзуг.

Иу райсом уайыг цуаны фæцыдис, дыууæ æххуырсты хæдзары базадысты.

Зæнджын-бег бар бауагъта Адылы-бегæн: „Абон хæдзаргæс лæууыс æви сæгътæ хизыс?“ Адылы-бег загъта: „Хæдзаргæс нæ лæууын, сæгътæ хизын“.

Аскъæрдта сæгътæ сæрвæтмæ æмæ иу æвирхъау зад фæткъуыйы бæласыл сæмбæлди. Схызти Адылы-бег фæткъуыйыл, ныууыгъта йæ æмæ йæ быны каритæ кæны.

Сæгътæ ‘рбакалдысты, уидзынц æмæ хæрынц.

Адылы-бег бæласæй уырдыгмæ дзуры сæгътæм: „Мæнæн дæр дзы мæ хай нывæруг, æндæра уæ ныццагъддзынæн“. Агомыг фос цы ‘мбарынц, æмæ хæрынц. Аермаст иу фæткъуы асхъиудта æмæ цæуæн йæ дыууæ сыкъбайы астæу ныссагъд. Иннæты сæгътæ ахордтой.

Аерхызти Адылы-бег бæласæй æмæ фæрсы сæгъты: „Мæ хай мын нæ нывæрдтат фæткъуыйæ?“

Сæгътæ туаг фæткъуы фæхордтой æмæ пыррычытæ кæнынц.

Адылы-бег фыр мæстæй фæхъæр кодта: „Мæ фæткъуытæ мын бахордтат æмæ мæ ноджы мæстæй марут!“ Фæрæт райста æмæ сæ ныццагъта. Аермаст йæ дыууæ сыкъбайы астæу фæткъуы кæмæн ныссагъди, уыцы цæуы ныууагъта. Йæхæдæг

дзуры: „Афтæ уын хъуыди, гæбæр-рагътæ, сымах дæр мин фæйна фæткъуыйы куы ныууагътаиккат, уæд уæ нæ фæйна тæин!“

Цæуæн йæ ‘фцæгыл йæ рон бафтыдта æмæ йæ акодта уæ-йыджы хæдзармæ.

Уым æм Зæнджын-бег рауад æмæ йæ фæрсы: „Де ‘инæ сæгътæ цы фесты?“ Адылы-бег загъта: „Цы сын хъуыд, уый сын бакодтон. Абон диссаджы фæткъуы ныццагътон æмæ сæм бæласæй уырдыгмæ дзырдтон: „Мæнæн дæр дзы мæ хай нывæ-рут“ æмæ мæ не ‘рхъуыды кодтой. Ермæст мын ацы цæу ныу-уагъта иу фæткъуы æмæ йæ æркодтон, иннæты ныццагътон.“

Зæнджын-бег йæ сæр ныххоста æмæ загъта: „Æу, куыд мæ фесæфтай! Уæйыг нæ цæгъддзæн. Цом, дæ бон ныккалай, æмæ сын исты хос скæнæм“.

Ацыдысты æмæ Зæнджын-бег иугæйттæ хаста, Адылы-бег дыгæйттæ, афтæмæй сæ зæппадзы ныккалдтой æмæ сыл дуæрттæ сæхгæдтой.

Уалынджы уæйыг цуанæй æрцыди æмæ йемæ саджы мард æрхаста. Ахсæвæр сарæзтой æмæ миасы фынгыл æрбадтысты иумæ. Уæйыг сины хай Зæнджын-беджы раз æрæвæрдта æмæ загъта: „Ды мæ зæронд мадмæ хорз зилыс“.

Уæд Адылы-бег фæхъæр кодта æмæ загъта: „Ау, абон æз фæндзгæйттæ хастон, уый та иугæйттæ дæр нæ фæрæзта, æмæ йын ды сины хай дæтты!“

Уæйыг сæ бафарста: „Цы уыди, цы хастат?“

Зæнджын-бег загъта: „Адылы у æмæ адылы ныхæстæ кæны. Абон иу фондз суг æрхаста æмæ уыдон кой кæны“.

Уæйыг дæр ницыуал сдзырдта, ныхъуси.

Ахсæвæр бахордтой æмæ ныххуыссыдысты.

Райсом куы сбони, уæд та уæйыг цуаны ацыдис.

Зæнджын-бег бар дæтты Адылы-бегæн: „Абон хæдзаргæс лæууыс, æви цæуы хизыс?“ Адылы-бег хæдзаргæс ныллæу-уыди.

Уæд ын Зæнджын-бег ныффæдзæхста: „Дон-иу схъарм кæн æмæ-иу уæйыджы мадæн йæ сæр ныффæс сæрвасæнæй,

Хъарм æхсыримæ-иу ын кæрдзын бахæрын кæн, уат ин-иу бакæн æмæ йæ схуыссын кæн афтæмæй.“

Адылы-бег загъта: „Хорз, хорз, мæ бар æй уадз“.

Зæнджын-бег йæ цæуы хизынмæ акодта сæрвæтмæ.

Адылы-бег дон сыхсыста. Афтамæй йæ уæйыджы мады сæрыл ауагъта. Ус йæ тыбыртæ бацагъта æмæ фæмарди.

Адылы-бег усы сæрыл сæрвасæн æруагъта, æмæ сæры хъуынтæ æрызгъæлдысты.

Хъарм æхсыр ын йæ дзыхмæ бахаста: мард ус йæ дæндæгтæ нызыхъыр кодта, Адылы-бег фæхъæр кодта: „Æй, зæронд бирæгъ, цы мæ фæзмыс?“ Йæхæдæг цæххойæн дур фелвæста æмæ йын æй йæ дæндæгтыл фæкодта: дæндæгтæ базгъæлдысты. Мард усы уатыл нывæрдта æмæ йæ уым нынныуæрста. Йæхæдæг йæхи ныфсæста æмæ хуры хъæрммæ ратул-батул кодта.

Изæры Зæнджын-бег æрцыди æмæ фæрсы Адылы-беджы: „Хорз нæ базылдтæ зæронд усмæ?“ Адылы-бег загъта: „Хорз æм базылдтæн: йæ сæр ын миты къæрмæджы хуызæн ныккодтон, уаты йæ скуыссын кодтон, æмæ нырмæ не сыхъал, фынаей кæны.“

Зæнджын-бег усы асгæрста, æмæ ус амарди. Йæ сæр бацъыччытæ кодта æмæ загъта: „Куы мæ фесæфтай, дæ бон ныккалай, Адылы-бег!“

Æхсæвæй уæйыг æрцыди цуанæй. Æхсæвæр сарæзтой æмæ уæйыг дзуры Зæнджын-бегмæ: „Цу-ма, мæ мады мын сыстын кæн æмæ исты ахæра“.

Зæнджын-бег загъта: „Ныртæккæ хъарм æхсыр ахуыппытæ кодта æмæ æрхуыссыди, ма йæ сыхъал кæн“. Уæйыг уæлдай ницы уал загъта, ныхъуси.

Æхсæвæр бахордтой æмæ ныххуыссыдысты.

Уæйыг куы бафынаей уа, уæд йæ райхъал æнцон нæу. Уæйыг фынаей ‘рдæм куы фæци, уæд Зæнджын-бег дзуры Адылы-бегмæ: „Сыст уæлæмæ æмæ нæ сæр фесафæм ардыгæй“.

Уыди мæйдар æхсæв, рахызтысты хæдзары дуарæй. Зæнджын-бег дзуры Адылы-бегмæ: „Фæстейæ дуар демæ рахгæн“. Адылы-бег дуар рафтыдта æмæ йæ йемæ рахаста.

Афтамæй лидзынц мæйдары. Зæнджын-бег фæстæмæ нæ кæсы.

Цъус, бирæ куы фæцыдысты, уæд Адылы-бег загъта Зæнджын-бегæн: „А-ма, ды дæр æй ахæсс, уæлдай хай куы нæ кæндзынæ!“

Зæнджын-бег загъта: „Цы дæм ис, цы мын хæссын кæныс!“

— Ау, афтæ мын нæ загътай, дуар демæ рахæсс?

— Нал фæразын де ‘дылы митæй. Аз дын загътон,—дуар æхгæнгæ ракæн, ды та йæ хæсгæ ракодтай,—загъта Зæнджын-бег.

Рахастой дуар, иу бæласы цъуппмæ йæ схастой æмæ йæ уым сæвæрдтой. Уым сбадтысты йæ уæлæ.

Бон дзир-дзур байдыдта, æмæ фæйнæрдæм фæлгæсынц, загъгæ, мыййаг нæ уæйыг куы расура“.

Уалынмæ бæласы бынмæ куывдтæттæ æрбацыдысты. Аерывæрдтой сæ кувинæгтæ—нуæзт, уæлибых, физонæджы дзæбæх æмæ æндæр.

Уæд Адылы-бег рахъæр кодта: „Кувинæгты уым ныууадзут, уæхуыдтæг ацæут, æндæра уæм куы ахизон, уæд уæ ныццæгъдзынæн“. Куывдтæттæ хæрдмæ кувынц: „Табу дæхицæн, нæ зæды хай, хъызгæ нæм ма фæкæ, кувинæгтæ дын ныууадздыстæм, барст дын фæуæд“.

Куывдтæттæ худаистæй фæлыгъдысты.

Адылы-бег æрхызти æмæ миначы æрбадти, Зæнджын-бегмæ хæрдмæ дзуры: „Рацæ æмæ мæнæ исты бахæр, стæй цы уа, уый уыдзæн“. Аерхызти Зæнджын-бег дæр бæласæй æмæ миначы æрбадти.

Уалынды уæйыг æрбацæуы загъдгæнгæ. Аербахæстæг, æмæ хъæр кæны: „Цы стут, мæ дуар уæ разы цæмæн ис“.

Ныццæвтой кæрæдзийыл сæхи уæйыг æмæ Зæнджын-бег. Хæцынтæ сагайдтой, æмæ Зæнджын-бег бынæйкæнын байдыдта.

Адылы-бег сæм кæсы æмæ дзуры: „Кæд уæ исчи мæ сæккайы йæ къах фæттысса, уæд мын додой йæ къона кæны“.

Зæнджын-бег йæ тых, йæ бонæй батардта уæйыджы Адылы-бегмæ, æмæ уæйыг йæ къах фæттыста Адылы-беджы сæккайы.

УБДР
ДЖУМГУР

Фәтәһррәст ласта Адылы-бег, уәйыгыл йәхи йәхитә
та әмә йә йә быны аныгәдта. Уәхстәй йын йә цәстытә
скъахта, әмә йә ныммардтой.

Уәйыг куы ныммарди, уәд уырдыгәй ацыдысты әмә йын
йә фәллоу рахастой.

Уыдонәй аз куыд ницы федтон, афтә сымах дәр уә рын
әмә сонәй мацы фенут!

53. Әртә әфсымәры әмә сохъуыр уәйыг

Раджы ма раджы уыди әртә әфсымәры. Хисдәр уыди
Уыдисны, астәуккаг—Уылынг, кәсдәр — Цәстуылынг. Фосәй
сәм уыди әртә сәгъы, хорәй әртә нартхоры мәрти. Ма-
гуыр, фыдуд цард кодтой. Сә фырмагуыраей алабон кәрәдзи-
мә хыл кодтой әмә кәрәдзийылы сә маст калдтой.

Сфәлмәцыдысты ахәм хъизәмар цардәй әмә байуәр-
стой, фәци сә фәйнә сәгъы, фәйнә мәрти нартхор әмә ал-
кәйы йә ус.

Алчи сә ахаста йә зынджы хай дәр, әмә сә кәмән
цы бәлас йә зәрдәмә цыди, уыцы бәласы бынаей фәздәг
суагъта.

Иу бон куы уыдис, уәд Уыдиснийы ус йә мойән афтә:
„Ацу, фәцу, кәдәм дә фәнды, уырдам, ссар уыйас бирә фәл-
лой әмә нә бонджын цардмә гәсгә де ‘фсымәртән сә цәс-
тытә куыд бакуырм уой. Мәнә дә сәгъ дәр демә акән, дә
нартхоры мәрт демә ахәсс, дәуәй мән ницы хъәуы, әр-
мәст афтидәй дәхи мә цәстән ма фенын кән“.

Ләг йә къәбут аныхта әмә хинымәр дзуры: „Ус йә фәнд
атәрын куы рымыса, уәд Амыранәй тыхджындәр у, гәнән
нал ис.“ Сәгъы хъуырыл уәрдәх абаста. Нартхоры мәрт дзә-
гъулы әркодта, йә ‘ккой йә баппәрста әмә араст.

Цәуы... кәдәм цәуы, уый йәхәдәг дәр нә зовы. Аф-
тәмәй бирә фәңыди, цъус фәңыди, нә зонын,—әз әмә ды
йемә кәм уыдыстәм.

Изәрмилты йә хуыцау уәйыджы дуармә бахаста.

Бахъар кодта хæдзармæ: „Уæ, хæдзаронтæ, æттæмæ ма уæ исчи ракъæсæд!“

Рацыди уæйыг йæхæдæг, йæ иу цæст питрийы нæмыгау урс. Йеннæ цæст бирæгъы цæстау æрттивы. Фæрсы Уыдисны-йы: „Чи дæ? Цы дæ хъæуы?“—„Мæгуыр лæг дæн, искæйон дæм ныллæууин, куы мæ баххуырси, уæд.“—„Мидæмæ рацу, æз дæ баххуырседзынæн. Æз рагъæй агурын искæйон. Æрмæст дæ баххуырседзынæн ахæм дзырдæй: цы дын зæгъон, уый мын хъуамæ сыххæст кæнай. Кæд йæ сыххæсткæнын дæ бон нæ бауа, уæд дын де ‘рагъæй гæрз рауадздзынæн, кæд бауа, уæд цы фос хизай, уыдон æрдæг афæдзы фæстæ дæуæн лæвæрд уæд“.

Уыдисны йæ къæбут аныхта. Нæ йæ фæнды сразы уыдаид, фæлæ йæ усы дзырдтæ йæ зæрдыл æрбалæууыдысты, æмæ бар-æнæбары сразы ис.

—Цæй уæдæ ныр аргæвдæм дæ сæгъы, дæ нартхорæй сфыцæм дæрна, æрхонæм хъæубæсты æмæ уыдонæн дæр базонын кæнæм нæ бадзырд.

Дзидзатæ сфыхтысты, дæрна дæр сцæттæ. Æрцыдысты хъæубæстæ æмæ дывæлдахæй æрбадтысты хæдзары.

Уæйыг сæ сæрмæ æрлæууыд æмæ дзуры Уыдисныйæн: „Уæ Уыдисны, нæ хъæд, нæ дур, мæ быны мын исты авæр, цæуыл æрбадон.“

Уыдисны аракъæс-бакæс кодта, хæдзары дур æмæ хъæды йедтæмæ ницы уыди, æмæ нæ базыдта, цы йын авæрдтаид йæ быны.

Уæд ын уæйыг дзуры: „Мæ дзырд мын нæ сыххæст кодтай æмæ дын нæ бадзырдмæ гæсгæ де рагъæй хъуамæ гæрз рауадзон“.

Æрхаста кард æмæ Уыдисныйы рагъæй гæрз рауагъта, стæй йын йæ дæлдымæг скъуырда æмæ йæ ратардта.

Æнтæф хурбон уыди. Уыдисныйы нæуæг стъыгъд рагъы царм хус кæны æмæ æмпылы. Уыдисны къæдзæй-къæдздæр кæны, фæлæ уæддæр йæ цыд нæ уадзы. Баввахс сæ хæдзармæ. Кæцæйдæр æй ауыдта Уылынджы ус, бауади хæдзармæ æмæ тайтайгæнгæ дзуры йæ моймæ: „Æйтт, æнаккаг хæрæг, ды уал ам бад æмæ фæнык къах! Знон-æндæрæбон дæ хисдæр æфсы-

мæр фоскæнынмæ фæцыди, æмæ абон уыйас цард æмæ бон æр-
хæссы æмæ цæуын дæр нал фæразы, къæдз-къæдзы: **МАЛТЫХ-**
хæй цæуы. Аду, фесæф, мæ цæстæн дæхи мауал фенын кæн,
цалынмæ ды дæр ахæм уæргътæ æрхæссай. Дæ сæгъ демæ
акæн, дæ нартхоры мæрт дæр демæ ахæсс, мæн дæуæй ницы
хъæуы!“

Сыстади лæг, нартхоры мæрт дзæкъулы йе ‘ккой баппæрста
та æмæ рарасты.

Бирæ фæцыд, цъус фæцыди, — уый дæр хуыцау уыцы со-
хъуыр уæйыджы дуармæ бафтыдта.

Сохъуыр уæйыг Уылынджимæ дæр афтæ бафидыдта куыд
Уыдиснымæ. Уымæн дæр йæ сæгъ аргæвста, нартхорæй йын
дзырна сфыхта, æрхуыдта хъæубæсты æмæ та Уылынгмæ дзу-
ры: „Нæ дур, нæ хъæд, мæ быны мын исты авæр, цæуыл æрба-
дон“.

Уылынг дæр Уыдисныау нæ сарæхст, нæ базыдта, цы
авæрдтаид уæйыджы бын, æмæ йын уæйыг йæ рагъæй гæрз
рауагътæ æмæ йæ ратардта.

Уылынг, йæ хус афтид дзæкъул йе ‘ккой, афтæмæй сæ хæ-
дзармæ куы баввахс, уæд æй ауыдта Цæстуылынджы ус æмæ
тыфылтæ калгæ смидæг хæдзары. Сцъах-цъах кодта йæ мойыл:
„Æтт, фæныкгуыз, фæнык къахын йедтæмæ ницæмæн бæззы!
Дæ хисдæр æфсымæртæ цард æмæ бонæй сæ хъуырмаæ сысты,
ды та ам артмæ дæ зæнгтæ цъыхыры кæны!“ Афтæ цъах-цъах-
гæнгæ нартхоры дзæкъул баппæрста йæ мойы уæхсджытыл, сæ-
гъы дæр ын йæ разæй бакодта æмæ йæ ратардта хæдзарæй.

Цæстуылынджы дæр йæ амонд бахаста сохъуыр уæйыджы
дуармæ.

Уæйыг Цæстуылынджимæ дæр афтæ бафидыдта, куыд Уы-
диснимæ æмæ Уылынгимæ.

Куыд скодтой æмæ уæйыг Цæстуылынгæн загътæ: „Нæ дур,
нæ хъæд, мæ быны мын исты авæр, цæуыл æрбадон“. Уæд
Цæстуылынг фелвæста йæ кæрцы къæрит, агымбылтæ йæ код-
та æмæ йæ авæрдта уæйыджы бын. Уæйыг йæхи фæсырх код-
та æмæ æгомьгæй æрбадти.

Дыккаг бон уæйыг ракодта йæ фосы рæгъау, скодта сæ
Цæстуылынджы раз æмæ сæ арвыста æфцæгмæ хизынамæ.

Уэйыг, цæмæй Цæстуылынджы дæр афтидæй æмæ афтæ уыдæгъдæй арвыстаид, уый тыххæй йæм къахæвæрæнтæ агурдта, бирæ зын хъуыддæгтæ йын аразын кодта, фæлæ йын ницы æнтысти. Цæстуылын гъуыдæгъдæй алы зын хъуыддæг дæр рæуæгæй æххæст кодта.

Иу зымæгон изæр уэйыг æд бинонтæ арты фæрсмæ бадти. Цæстуылын гъуыдæгъдæй та къонайыл.

Уæд уэйыджы гыццыл саби кæугæйæ афтæ бакодта: „Æт-тæмæ цæуын!“

Уэйыг фæмæсты и, фæхъæр кодта Цæстуылынгыл æмæ йын дзуры: „Акæн æй, æмæ йæ акъæрттытæ кæн, къæрттытæ фæуа!“ Цæстуылынджы дæр æндæр ницы хъуыди: ракодта сывæллоны дуармæ, сласта хъама, акъæрттытæ йæ кодта æмæ йæ къулгæронмæ баппæрста. Йæхæдæг бацыди хæдзармæ æмæ цыма ницы уыди, уый бадт акодта къонайы цъушпыл.

Уэйыг æй фæрсы: „Цы фæкодтай сывæллоны?“— Мæнæ нæ хъæубæстæ не ‘вдисæн, нæ дзырд афтæ уыди: дæ алы дзырд дын хъуамæ æххæст кодтаин. Ды мæн загътай: „Акæн æй æмæ йæ акъæрттытæ кæн. „Æз дæр дын дæ дзырд нæ басастон, акъæрттытæ йæ кодтон, амарди æмæ йæ уым, къулгæрон, бавæрдтон, ам мæнмæ аххосæй ницы ис“.

Уэйыг йæ сæр ныххоста, фердиаг кодта, фæлæ ма цы!

Дыккаг бон уэйыг æмæ Цæстуылын гъуыдæгъдæй ингæн къахынмæ. Цæстуылын гъуыдæгъдæй йæмæ бел нæ ахаста. Уэйыг уый куы базыдта бел сæм нæй, уæд рарвыста Цæстуылынджы фæстæмæ бел рахæссынмæ.

Цæстуылын гъуыдæгъдæй, бацыди хæдзармæ, æрбадт ардзæсты æмæ йæхи артмæ тавы. Цæстуылын гъуыдæгъдæй куы цыди, уæд æм уэйыг уæлмардæй хъæр кæны: „Цы фæдæ, тагъд бел рахæсс“.

Цæстуылын гъуыдæгъдæй рауади дуармæ æмæ дзуры уэйыгмæ: „Цы кæнон, дæ ус мæн бел нæ дæтты æмæ дын цы рахæссон!“— „Куыд дын æй нæ дæтты? Бирæ ма дзур, бацу æмæ тагъд рахæсс бел“. Цæстуылын гъуыдæгъдæй хæдзармæ æмæ та æрбадти ардзæсты.

Уалынмæ та уэйыгъуыдæгъдæй хъæр цæуы: „Кæдмæ дæм

ենхъәлмә кәсдзынән, хәрәджи къәләу, тагъд бел куыд уынгәджи фәдән! Дә ус мын әй нә дәтты, фехъуыс-тай? — „Бацу, бел ын йә сәрыл ныцъәл кән, әмә йә афтә-мәй рахәсс,“ — хъәр кәны тыфылтә калгә уәйыг.

Цәстуылынджи дәр әндәр ницы хъуыди: „Фелвәста бел, бауади хәдзармә әмә усы сәр ныцъәл, ныммур кодта, йәхә-дәг бел йе ‘ккой бапшәрста әмә сфардәг уәлмәрдмә. Уым къахы дардыл ингән.

— Цәмән дардыл къахыс, сывәллоны ахәм стыр ингән цәмән хъәуы,“ — дзуры уәйыг Цәстуылынган.

— Цәмән, цә, — дыууә марды дәр иумә иу ингәны ба-ныганәм, уәд дә усән та хицән ингән къахон!

— Әмә мә ус цы кодта?

— Цы кодта, цы, ды мын загътай: „бел ын йә сәрыл ны-цъәл кән“. Әз дәр ын бел йә сәрыл ныцъәл кодтон, бел нә ацъәл, фәлә дә усы сәр ныммур ис әмә амарди. Мән хуы-цау бахизәд әмә дын дә дзырд ма сәххәст кәнон, нә дәр мә фәнды, әмә ардыгәй ме ‘фсымәртау рагъстыгъдәй ацәуон.

Уәйыг йә сәр фәхоста, фердиаг кодта, уәдә цы уы-даид! Саутә скодта, бады хәдзары, әттәмә нал цәуы, хил дары.

Афәдзы бонмә хил фәдардта, стәй афәдзы хист скодта әмә әрымысыди ус қурын.

Иу бон куы уыди, уәд дзуры Цәстуылынган: „Әз ацы әмә ацы хъәумә усгур цәуын әмә чизоны әрәгмә әрыздә-хон, фәлә ды дуар дзәгъәл ма ныууадз, әндәра мын къәр-ныхтә мә хәдзар фәхәсдзысты“. Афтә бафәдзәхста уәйыг Цәстуылынган, йәхәдәг райста ләдзәг әмә афардәг.

Дыккаг бон Цәстуылынг дәр рафтыдта хәдзары дуар, әргъом баст әй бакодта, йе ‘ккой йә бавәрдта, әмә уый дәр ацыди уырдам. Кәсы — уәртә иу хәдзары стыр куывд. Со-хъуыр уәйыг бады уәлейә, йә армы дзәбидыртә, сыкбагә, нуазы әмә цәл кәны.

Цәстуылынг дәр кәсдәрты цур әрәвәрдта йә дуар, әр-бадти йыл әмә минас кәны.

Уалынмә йә ауыдта уәйыг, фәгәпшкодта йә бынатәй

әмә фәхъәр кодта Цәстуылынғыл: „Ды ам цы ми кәныс? Аф-
тә дын нә загътон, дуар дзәгъәл ма ныууадз“.

— „Ма мәт кән, дә рын бахәрон, дуар дзәгъәл нә ныу-
уагътон, мемә йә рахастон әмә мәнә ныр дәр йә уәлә ба-
дын. Куыд уыдзән әмә дын дә дзырд ма сәххәст кәнон! Ме
‘рагъ мә нә хәры,“— әрбадзырдта йәм фәстәмә Цәстуы-
лынғы.

Уәйыг куывд фәуынмә дәр нал фәләууыди, сыстад әмә
ратагъд кодта йә хәдзармә, фәлә ма цы! Хәдзары әхсад
къулты йедтәмә ницууал! Уәйыг фыр мәстәй йә сәр къул-
тыл ныххоста әмә ныхъыргъыи.

Уәйыджы фосы дзуг әнәхъәнәй баззадысты әфцәгыл.

Цәстуылынғы сә йә разәй фәкодта әмә сә йә хәдзармә
атардта.

Уыдон әрцыдмә мын хорз әмә дзәбәхәй цәрут.

54. Сысыкъя

Сысыкъя дын уыдис әмә дын фәткъуыи бәласыл схыз-
тис. Уәйыг йә бынты әрбацәйцыд: „Уәлә уый цыдә?“— „Цы
дән, цы, Сысыкъя“.— „Раппар ма иу фәткъуы!“ Әмә уый дәр
голладжы ныххауд әд фәткъуы.— „Ай мын Дзидздайән сәр-
әхсәг уыдзән“.

Ахаста йә әмә әрдәг фәндагмә куы бахәццә, уәд әй
әрывардта уәйыг әмә йәхи хъуыдыи фәсфәндагмә фез-
дәхт. Сысыкъя голлагәй скызт әмә йә дурәй байдзаг кодта,
стәй ахъуызыд әмә та фәткъуыиыл схызтис.

Уәйыг дуртә ныххаста йә мадмә: „Дзидзда, сәрәхсәг
дын әрхастон“.

Дуртә дын йә уәрджытыл әруагъта әмә йын ныцъәл-
тә сты.

— Дә мәрдтә фесәфой, куыд мә фәсайдта уыцы хәрәг!
Әмә йәм аздәхт әмә та йә бәласы уәлә сыйәфта.— „Рап-
пар ма иу фәткъуы!“ Раппәрста, әмә та йә голладжы ных-
хаудта әд фәткъуы. Әрхаста та йә: „дзидзда, нал дә фә-
сайдтон!“ Цыди райсом әмә йын афтә: „Йә сәр-иу ын дзә-

бæх ныхс!“ Ахсидгæ дон скодта Сысыкгæ æмæ йæ мады сæрыл ауагъта æмæ амард. Уæйыг æй баныгæдта, стæй йыл ком дардта æмæ йæхицæн туаг цæхдон скодта. Уæд дын Сысыкгæ уæлхæдзармæ схызтис æмæ ердойæ уæйыджы цæхдони нытту кодта. Уæйыг дуармæ рауади æмæ загъта: „Ай цæй къæвда у, ныртæккæ куы нæ ма уарыд, уæд!“ Уæйыг скаст æмæ Сысыкгæ уæлхæдзары бады. Уæйыг æм хъæр каны:

— Кауылты схызтæ, уæдæ!

Сысыкгæ загъта: „дæдтæ мигәнæнтыл арт бандзар, сбæгънæг кæн, æмæ дæхи афтæмæй уым баппар, æмæ дæ сæ фæздæг ардæм схæсдзæн“. Уæйыг æцæгдæр бандзарста мигәнæнтыл арт, æмæ куы сзынг сты, уæд сыл бæгънæгæй йæхи баппарста æмæ уым цъыбыртты сыгъд бакодта. Сысыкгæ æрхызт æмæ уæйыджы фæллæйттыл æрбадт æмæ цæры абон дæр дзæбæхæй. Æмæ мын ды дæр цæр се ‘рцымæ дзæбæхæй.

55. Торедзæ уæйгуыты куыд фæтæрсын кодта

Цардис æмæ уыдис иу лæг—Торедзæ, зæгъгæ, йæ ном. Уыдис ын дыууæ усы æмæ йæ уыдон дардтой, æндæр йæхæдæг къæсæрæй æттæмæ рахизын дæр нæ уæндыдис. Дыууæ усы-иу æй æттæмæ тардтой, фæлæ-иу дуары къæсæрмæ йæ къæхтæ ныббыцæу кодта æмæ сын ратæрын нæ куымдта. Уæд иу хатт дыууæ усы ныффæнд кодтой сæхи мидæг Торедзæйы кæртмæ расайын. Сфыхтой кас æмæ йæ къæсæрæй æттейы кæрты æрæвæрдтой. Сæхицæн æркуырджы къусты кас æмæ хæрынц.

— Мæнæн дæр ма авæрут,—зæгъы Торедзæ.

— Æмæ лард куы нæ ис, дæхæдæг æркæн æмæ бахæр.

Гæнæн нал уыдис æмæ Торедзæ йæхæдæг кас кæнынмæ рацыд. Уæд устытæ бавдæлдысты æмæ йыл дуар фæстейæ ахгæдтой.

Ацыдис Торедзæ хъæдмæ, уæдæ ма йын хуыздæр цы гæнæн уыдис? Кæсы, æмæ иу ран уæйгуытæ калынц стыр тæрсбæлæстæ.

— Гъей, смаггәнәгтә, цәмән мын калут, әз маҳицәнәйи хъәдән кәй фәдардтон, уыцы бәләстә?

Уәйгуытә дзы фәтарстысты әмә йә ракодтой сәхимә ләгъзтәйән. Уәйгуытә йын хәринаг кәннмә хъавыдысты әмә йын йәхи арвыстой донхәссынмә, сәхәдәг та кусәртытә йедты куыст кодтой! Дон бәргә систа Торедзә, фәлә, уәйгуыты кьәртайы дзәг схәссын йә бон нә уыд әмә йә фәстәмә акалдта, афтәмәй ссыд.

— Дон цәуыл нә схастай?—фәрсы йә уәйгуытәй ну.

— Әгәр сдойны дән әмә уын уә дәтты иуылдәр ахуыпп кодтон,—зәгъта Торедзә.

Хәдзәры ма цы доны цьырттытә уыди, уыдонәй кәрдзын скодтой, сәхәдәг хъәдмә сугмә ацыдысты әмә Торедзәйән бафәдзәхстой—кәрдзын-иу афәлдах, зәгъгә. Торедзә кәрдзын фәлдахынмә куы хъавыдис, уәд кәрдзын йә уәлә рафәлдәхт әмә йә быны ныццис. Кәрдзыны бын әй куы әрәййәфтой уәйгуытә, уәд әй фәрсынц:

— Цы кәныс уый, Торедзә, кәрдзынән?

— Уәлләй, мә гуыбын тынг риссы әмә йә ууыл сәвәрдтон схәармкәнынән.

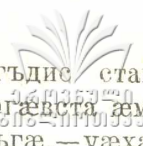
Кәрдзынтә куы сцәттә сты, уәд ын афтә зәгъынц,—хәсгә, зәгъы, Торедзә, кәрдзынтә әмә әрдәг хәрән обауыл сихор бахәрәм.

— Әмә уын исты әххуырст дән,—зәгъгә, сыл фәхъәр кодта, әмә уәд уәйгуытә сәхәдәг ахастой кәрдзынтә.

Фәссихор нәууыл әрфынәй ис Торедзә әмә уәд уәйгуытә бәлас әртасын кодтой, Торедзәйы йыл әрәвәрдтой әмә йә дардмә фехстой. Торедзә зәхмә куы әрхаудта, уәд тәрхъус йә быны фәцис әмә йә сәргәвста.

— Мәнә та уын әрхастон, уәхәдәг нукуы әрцахсдзыс-тут, зәгъы.

Тәрсын дзы байдыдтой уәйгуытә әмә йә сусәгәй амарын фәнд скодтой. Акодтой йә, иу стыр хуы кәдәм цыдис, ахәм бәласмә. Схизын әй кодтой уәләмә әмә йә уым нууагътой. Кәсы Торедзә әмә дынджыр хуы әрбацыдис бәласы бынмә, йе ссыртә зәххы нытыста әмә дзы бәласы

уидаттæ къахы, фæла ну хатт йе ссыр ныссагъдис ставд уидаджы. Уæд æм æрхызтис Торедзæ æмæ йæ сæргæвста æмæ та йæ æрхаста: „Гъа, мæнæ уып хуы дæр“,—зæгъгæ,—уæхæдæг никуы ницы ссардзыстут“. Уæд æхсæвы куы бафынæй ис, уæд ыл хæдзæрттæ ныккалдтой æмæ Торедзæ ну къуымы хуысгæйæ баззад. Райсомы йæм хъæр кæнынц æгас ма у, мард, уый базоныны тыххæй:

— Гъей, Торедзæ, цы фæдæ?

— Мæнæ бæргæ дæн!—хъæр сæм кæны Торедзæ агъуысты калды бынæй,—уæллæй, дысон бонмæ мыл мыстытæ царæй рыг фæкалдтой æмæ мæ хуыссын нæ бауагътой.

Гæнæн нал уыдис æмæ йын йæ хызын сыгъзæринтæй байдзаг кодтой æмæ йæ уæйгуытæй ну йæ устыты хæдзармæ æрхæццæ кодта. Хæдзары уæйыг тамако ссыгъта æмæ фæздæг куы рафу кодта, уæд уый дымгæ Торедзæйы цары къуымты радав-бадав байдыдта.

— Цы кусыс уый, Торедзæ?—фæрсы йæ уæйыг.

— Мæнæ уæйыгæргæвдæн кард агурын,—дзуапп радта Торедзæ.

Уæйыг уыцы ну тахт раласта, рудзгуытæ, каутæ йæ хъæлæсы рахаста, афтæмæй æмæ йыл фæндагыл фембæлд сауджын.

— Кæдæм лидзыс уый, уæйыг?—фæрсы йæ сауджын.

— Уæллæй, Торедзæ мæ æргæвста æмæ ма тыххæй раирвæзтæн.

— Ау, æмæ Торедзæ æвзæр куы у! Цом ма йæм уæдæ фæстæмæ, кæддæра дæ куыд æргæвста.

Рацыдысты, кæртмæ бахæццæ сты. Торедзæ сæ рудзынгæй куы ауыдта, уæд сæ размæ разгъордта æмæ сауджынмæ хъæркæны:

— Гъе, боцъоджын, тохъыл мын куы загътай, афтæмæй мын далыс куы æркодтай,—зæгъгæ.

Уæд уæйыг фæстæмæ фæзылди æмæ хæхтæ, бæстæ йæ хъæлæсы ахаста, афтæмæй афардæг ис.

56. Фæныкгуызы аргъау

Раджы ма раджы иу хъæуы цард æртæ æфсымæры. Дыуæ хисдæры æрхастой устытæ. Кæсдæр уыд фæныкгуыз. Фæныккæй-иу кæрдзынтæ куы райстой, уæд-иу гуылыл йæхи ныццафта æмæ-иу æй ахордта. Сывæллæттæ та-иу кæугæ кодтой гуылыл. Сфæлмæцыдысты дзы устытæ. Иу бон æй дуармæ раппæрстой æмæ йæ мидæмæ нал бауагътой. Уæд фæныкгуыз бадзырдта йæ чындзытæм: „Уый зонын, мидæмæ мæ нал бауадздыстут, фæлæ мын иу дзæкъул фæныккæй байдзаг кæнут, иу ног ахст цыхт, йæ сылы куыд миза, æмæ мын иу туас радæдут тагъд“. Устытæ йын йæ дзырд сæххæст кодтой. Райста сæ æмæ цæуы йæ фæндагыл: йæхæдæг дæр æй нæ зоны, кæдæм цæуы, уый. Бирæ фæцыд, цъус фæцыд, уæддæр бахæццæ иу стыр доны цурмæ. Донæн йæ фаллаг фарс бады уæйыг æмæ куы ныууылафы, уæд бæстæ базмæлы.

Фæныкгуыз бахъæр кодта уæйыгмæ: „Уæртæ уый цы дæ? Рацу æмæ мæ ахæсс, æндæра дæм кæд бацæуон!“ Уæйыг фæгæппкодта æмæ ныхъхъæр кодта: „Куыд бауæндыдтæ ды, куыдзы хъыбыл, мæнæн уыцы ныхас?“—„Рацу æмæ мæ ахæсс де ‘ккой, æз дæ уымæйнае фæрсын“,—загъта йын фæныкгуыз. Уæд уæйыг фæмæсты, дуртæ фелвæста æмæ сæ йæ къухты аууæрста, лыстæг бырон ныйисты. Фæныкгуыз дæр фелвæста йæ цыхт, балæмæрста йæ æмæ йæ сылы æркамд, йæ дзæкъул зæхкыл ныццавы, æмæ йæ фæнык акæлы.

Уæйг тынг катый бацыд: „Цы диссаг уыдзæн ай? Дурæй дон чи уадзы, дуры фæнык чи каны, уымæ исты хъару уыдзæн, æвæццæгæн“. Æрбалæгæрста уæйыг доны æмæ сæккой кодта фæныкгуызы. Донæн йæ астæумæ куы бахæццæ сты, уæд æй уæйыг фæрсы: „Уæз дæ куы нæ ис, уæд цæмæй тыхджын дæ?“—„Ахæсс мæ, æндæра дыл кæд мæ уæз æруадзон, уæд зæххы аныхсдынæ æмæ бынтон сæфы!“—загъта йын Фæныкгуыз. „Мæ уæз у уæларвмæ баст æфсæн рæхыстæй“.—„Чысыл ма мыл æй æруадз,—загъта уæйыг,—æмæ мæ бауырнæ“. Фæныкгуыз туас фелвæста æмæ йын æй дыууæ уæны æхсæн аскъæрдта. Уæйыг æм дзуры: „Мауал мыл æй æруадз, фæмæлын“.

Ахызтысты донæй. Лæппу цæуы. Цъус фæцыди, бирæ фæцы-
ди, уæддæр бахæццæ авд уæйыджы хæдзармæ. Уæйгуытæ йæ
бавæрдтой, куыд уазæджы, афтæ, æмæ йæм йæ ныхæстæм гæс-
гæ дзурын ницы уæндынц. Ахсæвы йын ардзæсты бауаткод-
той. Схуыссыдысты. Фæныкгуыз дæр схуыссыд. Уалынмæ
уæйгуытæ сыстадысты æмæ, цыдæриддæр сæ алы фарс хъæд
æмæ дур уыд, уыдон æртымбыл кодтой ердойы цур. Фæнык-
гуыз кæм бафынæй ундаид: тарст æмæ йæм хуыссæг æввахæ
нæ цыд. Уæйгуытæ рацыдысты æмæ йыл хъуамæ дуртæ уыр-
дыгмæ ныккалой. Уый сæ базытта æмæ йæ хуыссæнтæ фелвæс-
та æмæ æндæр ран ауат кодта. Уæйгуытæ ердойы калын бай-
дыдтой хъæд æмæ дур æмæ суанг цармæ схæццæ сты. Уæй-
гуытæ дзурынц сæ кæрæдзийæн: „Афонмæ дурты бын ныммар-
даид“. Цин кæнынц. Схуыссыдысты. Райсом рухсæнынмæ куы
хъавыд, уæд фæныкгуыз фестад æмæ дурты сæр бауат кодта
æмæ сфынæй кодта. Уæд уæйгуытæ ракастысты, æмæ фынæй
кæны се знаг æнцæд-æнцойæ. Катайы бацыдысты. Уалынмæ
фæныкгуыз дæр райхъал æмæ дзуры: „Уæ хуыцауы тыххæй,
дысон бонмæ мæ æхсынчъытæ куы бахордтой, уæд уый цы у?“
Уæйгуытæ бынтон старстысты. Æмæ сын сæ хисдæр дзуры:
„Домут, æхсырын цадмæ ацæуæм æмæ йæ бурæнæлхуыйы раз
бауромæм æмæ йын уый хос кæндзæн“. Æрлæууыдысты цуаны
цæуыны къахыл. Уæйгуытæ нывæрдтой сæхицæн кæрдзын. Фæ-
ныкгуызæн дзурынц: „Ацу æмæ ды дæр рахæсс кæрдзын æмæ
цуаны хъуамæ фæцæуæм“. Бацыд Фæныкгуыз æмæ кæрдзын
рацæйиста æмæ йыл рахауд æмæ йæ быны фæдис. Уæйгуытæ
йæм æнхъæлмæ кæсынц, æрæгмæ куы цыд, уæд æм рарвыстой
сæ кæсдæры. Бакаст æмæ уæртæ кæрдзыны бын лæууы. Уæй-
йыг æй фæрсы: „Цы ми кæныс?“. Фæныкгуыз загъта: „Цы ми
кæнын, цы, мæнæ кæрдзын мæ гуыбыныл барын, кæддæра
мæ фаг уайд. Айс ма йæ æмæ мын æй мæ гуыбыныл дзæбæх
æрæвæр“. Уæйыг райста æмæ йын æй йæ гуыбыныл дзæбæх
æрæвæрдта. „Хорз, мæ фаг уыдзæн. Айс æй æмæ йæ нывæр“, —
загъта Фæныкгуыз. Рацыдысты уырдыгæй. Бирæ фæцыдысты,
чысыл фæцыдысты, уæддæр бахæццæ сты æхсырын цадмæ.
„Цæй, сургæ ракæндзынæ, æви йæ разы æрлæудзынæ“. — „Сы-

мах æй расурут“,—загъта Фæныкгуыз. Ацыдысты уæйгуытæ æмæ расырдытой бурæнæлхуыны. Бурæнæлхуы рацæуы бæстæ æмриздзæджы ризы.

Æрхæццæ, Фæныкгуыз кæм уыд, уырдаем æмæ йæ хъуамæ йе ссырæй срæхуыстаид, фæлæ Фæныкгуыз бæласы ауон амбæхсти. Бурæнæлхуы срæхуыста, йе ссыр бæласы аныхсти æмæ йын уым ныффидар ис. Фæныкгуыз фæстейæ бауад, йæ дымагыл ын ныххæцыд æмæ хъæр кæны: „Цы фестут, æрцахстон æй! „Уæйгуытæ ‘рызгъордтой æмæ йæ фæрсынц: „Куыд æй æрцахстай?“ – „Куыд куы, йæ фæстаг къахæй йæ куы ныззылдтон, уæд йе ссыр хъæды аныхсти. Æргæвдгæ æмæ йæ хæдзармæ ахæссæм“,—загъта Фæныкгуыз. Хæдзармæ куы ‘рцыдысты, уæд Фæныкгуыз цæуын æрыммысыд. Уæйгуытæм радзырдта: „Тагъд сцæттæ кæнут, дыууæйæ цы афæразат, уый æвзист æмæ сыгъзæрин“. Уæйгуытæ сцæттæ кодтой, цы сæм уыд сыгъзæрин æмæ æвзистæй, уыдон. Цæуыны къахыл æрлæууыд æмæ зæгъы: „Дыууæйæ уæргътæ хæссæнт, иннæ та мын мæхи хъуамæ ахæсса.“ Уæйгуытæн дæр ма цы гæнæн уыд.

Хæдзарæй куы рацыдысты, чи йæ зоны цас фæцыдысты, уæддæр иу коммæ ныххæццæ сты, æмæ Фæныкгуыз рахызт уæйыджы æккойæ. Уалынмæ бахæццæ сты иу ранмæ, æмæ комæн йæ иу фарсæй ракалди бæлас æмæ иннæ фарсмæ хидæвæрæгæу ныффæлдæхт. Уæйгуытæ агæппытæ кодтой йæ сæрты. Фæныкгуыз йæ алыварс рауай-бауай кæны: йæ бон ахизын нæ уыд бæласы сæрты. Уæйгуытæй йæм сæ иу дзуры: „Цы ми кæныс, рацу, цæй!“—„Куыд мыл хъæр кæныс, куыдз! Мæ фыдæн айхуызæн лæдзæг уыд æмæ йыл фыст уыд æмæ уымæ кæсын. Æрцу æмæ ма йыл схæц, æз æй фенон, чи зоны, бынæй йыл фыст ис“,—загъта Фæныкгуыз.

Уæйыг æрбацыд æмæ бæласы систа. Фæныкгуыз йæ бынты рабырыд æмæ загъта: „Æруадз æй, нæй йыл фыст.“ Ныххæццæ сты Фæныкгуызы хæдзармæ.

Уæйгуыты сауджын фæдта, афтæмæй сæ фæстейæ расырдытæ æмæ сын дзуры: „Цæуыл фесæфтат уæхи? Уый Фæныкгуыз куы у, уæд дзы цæмæй тæрсут?“ „Уæйгуытæ йын æм-

дзыхæй загътой: „Ныуадз нæ, дæ хуыцауы тыххæй. Мах кæй базыдтам, уымæ фæныкгуызæй ницы ис.“ Сауджын хуыцау æмæ сыджытæй ард бахордта: „Уымæ ахæм тыххæй ницы ис, æмæ кæд нæ уæндут, уæд мæнæ мæ астæуыл уæхи бабæдтут æмæ, сымах куы хæра, уæд мæн дæр бахæрдзæн“. Уæйгуытæ сразы сты æмæ сауджыны роныл сæхи фидар бабастой. Раздæхтысты фæстæмæ, сауджын семæ, афтæмæй, æмæ бацыдысты Фæныкгуызы хæдзары дуармæ. Сауджын бахъæр кодта Фæныкгуызы хæдзармæ: „Æттæмæ нæм ракæс, ма бамбæхс“. Фæныкгуызы рауад фæныкæйдзæгтæй, афтæмæй сыл фæхъæр кодта: „Æрцыдыстут та мæм, хæрджытæ? „Уæйгуытæ фæтарстысты æмæ сауджыны семæ аскъæфтой. Сауджынаы онг-онгыл нал баззад.

Бонтæ цыдысты. Фæныкгуызы дæр цард. Иу афоны йын сугнал уыд æмæ хъæдмæ ацыд сугмæ. Уыцы уæйгуытæ дæр уыцы хъæды уыдысты цуаны, æмæ йæ куы фелтой, уæд бамбæхстысты. Кæсынц æм сусæгæй, æмæ къæцæлтæ уидзы. Уæйгуытæ йæ куы фелтой къæцæлтæ уидзгæ, уæд сауджыны ныхас сæ зæрдыл æрлæууыд. Сæ кæсдæр сын загъта: „Цом, æз ыл мæхи ныццæвдзынæн æмæ мæ кæд абырса, уæд-иу лидзынмæ фæут. Кæннод мæм-иу рацыт!“ Сæ кæсдæр бацыд, Фæныкгуызы йæхи ныццæвта æмæ йæ æрбынаы кодта. Уæйгуытæ разгъордтой æмæ йæ аргæветой.

57. Мæгуыр лæджы фырт Дзибукка æмæ хæйрæг

Цардысты æмæ уыдысты мæгуыр ус æмæ мæгуыр лæг. Цæмæй цардысты, куыд цардысты, уый хуыцауы йедтæмæ чи зоны, фæлæ иу бон ус рарынчын æмæ загъы йæ лæгæн:

— Мæнæн фервæзæн нал ис, фæлæ-иу нæ лæппу Дзибуккамæ дæ хъус дар.

Ус амарди. Мæгуыр лæг-иу бакуыстанд æмæ цы пайда æрхастайд хæдзармæ, уымæй хъомыл кодта Дзибуккайы.

Иу бон йæ фыдæн Дзибукка загъта:

— Ауадз мæ афæдз балцы æмæ дын исты пайда æрхæсдзынæн, ам бадынæй сфæлмæцыдтæн. Фыд дæр уалдай ныцы-

уал загъта æмæ Дзибукка ацыд дард балцы. Цæуы, фæлæ кæдæм, уый йæхæдæг дæр нæ зоны. Ахæццæ ис тархæтмæ йæ астæу æрдуз æмæ дзы æвæрд халагъуд. Дзибукка бацыд халагъудмæ æмæ уыны фынгыл æвæрд карчы фыд, фæлæ йæ мидæг ничи. Дзибукка сыххормаг и æмæ дзы бахордта. Уæд æм иу хæйрæг фæзынди æмæ зæгъы Дзибуккайæн:

— Хæснагæй ахъазæм, кæд мæ æртæ хатты амбулай, уæд дын алы фембылдæн ратдзынæн, цы мын зæгъай, уый, кæннод мын æртæ азы лæвар фæкус.

Сразы ис Дзибукка. Фыццаг хæснагæн хæйрæг бæх æрбакодта æмæ йын зæгъы:

— Ацы бæхы æз ме 'ккой ахæсдзынæн дæс санчъехы æмæ йæ æрбахæсдзынæн фæстæмæ. Хæйрæг дæс санчъехы ахаста бæхы æмæ йæ æрбахаста, йæ къæхтыл ма тыххæй слæууыд.

Дзибукка зæгъы:

— Ды йæ де 'ккой тыххæй фæразы, æз æй мæ сагæхтæй дæр ахæсдзынæн. Дзибукка бæхыл абадт æмæ йæ ссæдз санчъехы атардта нуырæм, стæй та фæстæмæ. Хæйрæг фæдис кодта æмæ йын йæ бæхы лæвар райста Дзибукка.

Хæйрæг та зæгъы:

— Цом рагъмæ ссæуæм.

Ацыдысты. Уым хæйрæджы фосы дзуг хызтысты. Дыгай сыкъаты бæсты сын уыдис цыппæргæйттæ. Дзибукка сыл фæдис кодта. Хæйрæг фосы дыууæ дихы фæкодта æмæ зæгъы:

— Ныртæккæ къæвда райдайдзæни, æмæ нæ фосимæ бынатмæ æнæ хуылыздæй чи æрцæудзæн, уый рамбылдта.

Дзибукка сразы ис. Хæйрæг иу комыл, Дзибукка иннæ комыл, æрыскъæрдтой фосы. Уалынмæ къæвда ныццафта. Дзибукка йæ дзаума раласта, иумæ сæ батыхта, стæй сыл залмы сыфтæ æривæрдта æмæ рацыди фосимæ, хæйрæг ныххуылыздæмæ донластæй бахæццæ хæдзармæ. Уалынмæ Дзибукка дæр ныххæццæ, йæ дзаума акодта æмæ фæрсы хæйрæджы:

— Уый куыд ныххуылыздæ?

— Æмæ ды куыд сурæй æрцыдтæ?

Фембылды та ис хæйрæг æмæ йын радта йæ фосы рдæг. Æртыккаг хатт схæснаг кодтой. Хæйрæг зæгъы:

— Уæларвы цæры мæ хо, кæд ын йæ къухдарæн, фæхæс-сай, уæд дын æй дæттын, кæннод мæ кæй амбылдтай, фындон дæр мæн æмæ мын æртæ азы та лæвар бакусдзынæ.

Хæйрæгæн уыдис ахæм хо, æмæ дзы хуртæ æмæ мæйтæ хъазыдысты, курæг æм цыдысты алы ранæй, фæлæ йæ чи амбылдтаид, уымæн бакуымдтаид, иннæйы-иу уæйыг бахордта.

Дзибукка хъуыды кодта, уæларвмæ куыд ссæуа, ууыл. Дуармæ рахызтис æмæ фæзмæ ацыди. Кæсы æмæ иу саг хохыл ныффидар æмæ йын ахизæн ничердæм уал ис. Саг Дзибуккамæ дзуры:

— О, уæртæ лæшпу, ардыгæй мæ фервæзын кæн æмæ дын исты хорзы бацæудзынæн.

Дзибукка йæ фервæзын кодта, стæй йæ хабар сагæн радкодта. Саг зæгъы:

— Хæйрæджы хо кæм цæры, уырдыгæй уагъд ис бæндæн. Ды радугъ кæн, æз дæ мæ сыкъатæй фехсдзынæн бæндæны онг, ды-иу бæндæныл фæхæц æмæ йыл сбыр, стæй дæ къухты бафтдзæн къухдарæн, кæд бæндæныл нæ фæхæст уай, уæд нышпырх уыдзынæ зæххыл.

Дзибукка разгъордта æмæ йæ саг йæ сыкъатæй фехста хæрдмæ. Лæшпу ауыгъд бæндæны онг схаудта æмæ йыл фæхæст. Сбырыдис ыл æмæ уæлдзæх февзæрди. Хæйрæджы хо йæм ракасти, хæдзармæ йæ бакодта, фынг ын йæ разы авæрдта, стæй йæ схуыссын кодта.

Дзибукка тамако схус кодта æмæ йæ æхсæвы чызджы былыл байзæрста. Чызг тамако сулæфыд æмæ йæ фындзы хуынчыты смидæгис, æхснырсын байдыдта, йæ къухсæрфæн система æмæ дзы йæхи асæрфта, стæй йæ йæ уæлæ æривæрдта æмæ йæ Дзибукка амбæхста, стæй схуыссыди. Райсом æй чызг фæрсы:

— Ацы лæшпу, æнæ хъуыддаг нæ уыдзынæ?

Дзибукка загъта:

— Мæ хæстæгмæ уыдтæн æмæ фæндагæй фæишпæрд дæн. Ныр мæ фæнды дæларвмæ фæцæуын æмæ мын фæндаг бацамон.

— Хорз, бацамондзынæн, — зæгъы чызг, — æрмæст мын ме ‘рцыдмæ арт скæн, кæннод дæ уæйыг бахæрдзæн. Чызг кæдæм дæр ацыдис. Дзибукка сугтæ артыл бавæрдта, фæлæ йын нæ сыгъдысты. Уæд æм сынтæджы бынæй уæйыг дзуры:

— Де ‘фсымэр цы адæмы бахордта, уыдонны дæр райгас кæн!

— Мæ астауккаг æнгуылдзы туг рауадз, доныл æй æртадз, стæй сыл уый бапырх кæн æмæ райгас уыдзысты.

Зæронд ус къус бадардта уæйыджы æнгуылдзмæ, туг дзы рауагътой, стæй Дзибукка уыцы уæйыджы дæр амардта. Туг доны æртахтой æмæ йæ сæры къуыдыртыл бапырх кодтой, се ‘пнат дæр райгас сты.

Уалынмæ хæйрæджы хо сауты мидæг æрцæйцыди. Дзибукка зæронд усы фæрсы:

— Хæйрæджы хо цæмæн сауты æрцæуы?

— Цæмæн, цæ, мæн уæйыг хъуамæ бахордтаид æмæ йæ нæ фæндыди, алкæмæн дæр тæригъæд кодта.

— Уæдæ мæнæн цæмæн афтæ загъта: „Арт ме ‘рцыдмæ куы нæ скæнай, уæд дæ уæйыг амардзæни?“

— Уымæн æмæ дын уый æмбарын кодта, ома уæйыгыл куы нæ фæтых уай, уæд дæ бахæрдзæн.

— Æмæ арт та æнæ уæйыджы тугæй цæуылнæ сыгъдис?

— Уымæн æмæ ды зæххон лæг дæ, уæйыг зæххон адæмы тугæй цæры æмæ хæйрæджы артыл зæххон уддзæф ис æмæ дæ бауарзта, чызг дæ фæлваргæ кодта, кæд арт скæнай, уæд йемæ цæрын базондзынæ, кæннод нæ, чызг дæу тынг бауарзта.

Уалынмæ чызг æрбацыди, арт æрбаййæфта, уæйгуыты та мæрдгæй федта, адæмы удæгасæй, фæцин кодта, стæй зæгъы Дзибуккайæн:

— Цы хорзы дын бацæуон?

— Мæ бæстæм мæ фæхæццæ кæн.

— Ардæм дæ цы саг сыппæрста, уый алы сабаты хизы ауыгъд бæндæны бынмæ, сабатбон бæндæныл ныббыр, саг дæм сзындзæни æмæ йæм дæхи аппарат, æмæ дæ уый фервæзын кæндзæн.

— Уæдæ мын лæварæн дæ къухдарæн радт.

Уæйыджы хо радта йæ къухдарæн. Райсомы Дзибукка йæхи бæндæныл уырдыгмæ рауагъта, саг æм æрзынди æмæ йæхи рауагъта, саджы сыкъатыл сымбæлди æмæ фервæзтис. Дзибукка сагæн арфæтæ ракодта, стæй хæйрæгмæ бацыдис, радта йæм йæ хойы къухдарæн. Ацы хатт дæр та хæйрæг фембылды ис æмæ зæгъы:

— Ды рæдау æмæ раст адæймаг дæ, хæлар дын уæд маæ
 хо, лæвар ма дын уæлдай цы радтон, уый та дæхæдæг æвæгъ
 маæ хоимæ, ме 'рцыдмæ ах'уыды кæн.

Дзибукка сагмæ азг'ордта æмæ йæ фæрсы:

— Хæйрæг мын лæварæй бар дæтты æмæ дзы цы райсон?

— Мацы дзы райс æфсæн дзыбыры йедтæмæ.

Хæйрæг йæ хоимæ æрцыдысты. Дзибукка загъы:

— Хæйрæг, дæ хойы мын дæттыс æмæ ма мын де 'фсæн
 дзыбыр дæр радг.

Хæйрæг ницыуал загъта. Радта йын йæ хойы, йæ бæхы,
 йæ фосы æмбис, æфсæн дзыбыр. Саджы та йæхицæн акодта
 æмæ йæ фыдмæ Дзибукка æрцыдис. Хуым-иу куы бакодтой,
 уæд сын иу боны хуымгæнд æфæдзвæг хор хаста.

Хæйрæджы хо ахæм бærкаджын уыди, æмæ иу армы дзаг
 ссадæй куывды фаг кæрдзын кодта. Мæгуыр лæг дæр бацин
 кодта æмæ æххуыретыты нал куыста. Саджы-иу иу дыгъд куы
 æркодтой, уæд дзы æнæх'æн гарзы дзаг цыхтытæ бацахстаик-
 кой. Афтæ бонæй-бон х'æзныгдæр æмæ амонджындæр кодта
 сæ цард фыд æмæ фыртæн сæ чындзимæ.

58. Амæйфыддæры аргъау

(Куырдататæг гæды лæг)

Раст Куырдататы уæлæсыкы цард æртæ æфсымæры. Сæ
 фыды бын байуæрстой, бахордтой æмæ ма сехсæн иу тымбыл
 фынг уаринаг уыд. Фынгæн йе 'ртæ къяхæй æфсымæртæ фæй-
 нæ къахы айстой, йæ т'æпæн та йын се 'хсæн ныууаг'той.

Иу бон хисдæр æфсымæрæн йæ ус афтæ загъы:

— Дæ фынджы къах ма ахæсс дæлæ Хæдзараты сахармæ
 æмæ дзы балхæн хæринаг—сыдæй куы мæлæм.

Дыккаг бон хисдæр æфсымæр йæ фынджы къах уæймæ
 ахаста Хæдзараты сахармæ. Сахары кæрон ыл иу æлдар сым-
 бæлд æмæ бафарста:

— Цæс кæныс дæ фынджы къах?

— Фондз сомы,—загъта мæгуыр лæг.

ДАГЕСТАНСКОЕ
НАЦИОНАЛЬНОЕ
БИБЛИОТЕЧНОЕ
УЧРЕЖДЕНИЕ

Æлдар йæ рихи аздыхта æмæ афтæ зæгъы:

— Фондз сомтæн йедтæн нæ зонин, фæлæ мæ кæд гæды дзырдтæй бафынæй кæнай, уæд дын дæ фынджы къахæн фондз туманы. Кæд мæ нæ бафынæй кæнай, уæд дын де рагъæй æртæ гæрзы ракæндзынæн. Дæ фынджы къах дæр мæн æмæ дæ хæдзармæ цæугæ!

— Хорз,—загъта мæгуыр лæг. Сразы ис.

Бацыдысты æлдары хæдзармæ, æлдар хæрд, нуæзт æрхаста: ронг дыдзы уагъд*, цæхджын куыры** фыд. Мæгуыр лæгæн хорз баназын кодта, йæхæдæг æрхуыссыд æмæ афтæ зæгъы:

— Цæй, ныр мæ гæды ныхæстæй бафынæй кæн!

Мæгуыр лæг расыгæй цыдæртæ адзырдта æмæ йæхæдæг раздæр афынæй.

Æлдар мæгуыр лæгæн йе рагъæй гæрзытæ рауагъта, йæ фынджы къах дæр ын байста æмæ йæ афтидæй равыста.

Гуыбыр-гуыбыр сцæйцыд мæгуыр лæг Куырдатты Уæлæсыхмæ.

Уæд астæуккаг æфсымæрæн йæ ус афтæ зæгъы:

— Акæс-ма, æвзæр, дæлæ де ‘фсымæр цы ‘ргъом схæссы! Ахæсс ды дæр дæ фынджы къах æмæ йæ ауæй кæн.

Астæуккаг æфсымæр дæр ахаста йæ фынджы къах æмæ та йæ æлдар уыцы ‘гъдауæй фæсайдта. Йе ‘рагъæй та йын гæрзытæ рауагъта, йæ фынджы къах дæр ын байста æмæ та уый дæр гуыбыр-гуыбыр йæ хæдзармæ ссыд.

Кæсдæр æфсымæр йæхи сцæрдæг кодта:

— Ме ‘фсымæртæй мын чи фæхъазыд, уый куы нæ базонн, æндæр мадзал нæй,—загъта.

Иу бон йæ фынджы къах райста æмæ Хæдзараты сахармæ ацыд. Сахары кæрон ыл уыцы æлдар сæмбæлд æмæ йын афтæ зæгъы:

— Цас кæныс, лæшпу, дæ фынджы къах?

— Фондз æссæдз туманы,—загъта мæгуыр лæг.

Æлдар загъта:

* Ронг дыдзы уагъд—дыууæ хатты уагъдæй ронг.

** Куыры фыд—уаныжы дæлгæ.

— Фондзэссэдз тумантэ йедтэ ныууадз, фэлэ мæзæд гæды дзырдтæй бафынæй кæнай, уæд дын хæрæгуаргъ сыгъзæрин æхца.

— Хорз,—загъта мæгуыр лæг, æмæ æлдары хæдзармæ бацыдысты.

Æрæвæрдта та хæрд, нуæзт, фыццагтæй фылдæр æмæ йын æлдар афтæ загъты:

— Дæ ном уал мын загъ!

— Мæ ном Амæйфыддæр, фэлæ дæ ном та цы хуыйны?—загъта мæгуыр лæг.

— Мæ ном æлдар, æндæр цы? Цæй ныр нуазæм,—æлдар загъта мæгуыр лæгæн.

— Басид мæм, æлдар, æз фысымы разæй никуы бануæзтон.

Æлдар сиды æмæ нуазы, мæгур лæг дæр афтæ.

Хорз минас фæкæдтой æмæ æлдар æрхуыссыд.

— Цæй ныр мæ гæды ныхæстæй бафынæй кæн!—загъта æлдар.

Хæрæг æмæ хæрæг уаргъ сыгъзæрин æхца уал мын мæ цуры æрæвæр æмæ уæд райдайдынæн гæды дзырдтæ дзырын.

Æлдар æрбакæдта хæрæг, дыууæ голладжы дзаг сыгъзæрин æхца æмæ йын сæ йæ цуры авæрдта æмæ æрхуыссыд.

— Цæй, ныр хъус, æлдар!—загъта Амæйфыддæр.—Авд фысы мæм уыд, стыр фосы дзуг. Сæрд-ну Уæлхъæриу фæзы фæдардтон, Дæлхъæриумæ та мын цыхцæртæ арæзт уыд. Дæлхъæриуы мæмæд æхсыр фæрсыгъта, чырвазы мидæг дзы гуымбылтæ ахста. Ну бон цыхцæрты æхсыр рауагътон, афтæмæй бирæгъ æхсыры бахаудта, мæмæд æхсыры æрфæрсыгъта, æмæ бирæгъ сасыры хуынкъæй æрхауд æмæ йæ гуымбылы бацахста. Гуымбылæй мын хæбизджын скодта. Хосгæрдæн уыд æмæ мын æй Уæлхъæриумæ сарвыста. Хæбизджын æрсастон æмæ бирæгъ уырдыгæй алуырдатæ. Цæвæг ыл фехстон æмæ йæ дзыхы фæсагъд. Халамæрзæн ыл фехстон æмæ йæ синты фæсагъд. Разæй кæрдгæ, фæсте ссивгæ æмæ фондзæссэдз мæкъуылы ацамæдта. Ну хатт цæвæг дурыл сæмбæлд, зынг ацагъта æмæ костæ басыгъдысты. Цæмæйдарты ма хос скодтон. Уалынмæ

4. Ирон адæмон æргъæуттæ.

зымæг æрцыд. Бæстæ ныссалд. Дон никуыуал уыд. Уыдзыны
бынæй акастæн æмæ дæлæ Фиййаг-дон цъæх-цъæхид дары.
Цом, мæ дзугæн, зæгъын, уым дон бадарон. Арыскъæрдтон
мæ дзуг, фæлæ Фиййаг-дон ныссалд, ихы бынæй ма хъуыр-
хъуыр кодта. Мæ цонджы стæгæй сарт ацарæзтон, мæ сæры
фахсæй мысалгъ, их ныггæрстон æмæ ме стыр дзуг, авд
фысæн, уым дон бадардтон. Уырдыгæй раздæхтæн, Куырдат-
ты цъыхырымæ куы æрбаздæхтæн, уæд æркастæн æмæ мæ сæ-
ры фарс уым фæрох, сыджыт бахæринаджы зæрдæ! Фæстæмæ
фездæхтæн æмæ Фиййаг-доны былыл мæ сæры фахсы уæрцц
дзыуадæс айчы æрæфтыдта. Хуыцау дын авæра, загътон. Ай-
чытæй хъайла акодтон, минас фæкодтон æмæ фæстæмæ раз-
дæхтæн. Цалынмæ фæстæмæ цыдтæн, уалынмæ мæ дзуг Куырда-
таты цъыхырийы ныххæллиу сты. Агурын сæ байдыдтон. Иу
ран мæ бæхы къæдзил цæуылдæр схæццд. Фæстæмæ фæкас-
тæн—стыр хæрис бæлас—йæ сæр арвыл банцад. Мæ бæхы
къæдзил уый уæлæ фæтыхст. Хуыцаумæ мæ цæуын хъуыд—
топп лæвар мын загъта. Цом, загътон, амæй хуыздæр фæндаг
ма кæм ссардзынæн. Мæ бæх уым фæуагътон, мæхæдæг хæ-
рис бæласыл хуыцаумæ сфардæг дæн. Дæ бонтæ хорз, загъ-
тон, Хуыцау! Топп лæвар мын куы загътай. Хуыцау мын
хорз хърымаг-топп ралæвар кодта. Цыдæр ныстуеттæ дæр ма
мын загъта. Рацыдтæн æмæ бæлас уым нал ис—мæлдзыджытæ
йын йæ уидаг ахордтой æмæ ракалд. Фæстæмæ та хуыцаумæ
балæууыдтæн. „Дæ хорзæхæй, загътон, Хуыцау, мæ бæлас
акалд, фæндаг нал арын, исты хос мын скæн!“ Хуыцау йе
‘ххуырстытыл фæхъæр кодта æмæ зыгуымы лыстæгæй бændæн
ауагътон арвæй зæхмæ. Бændæныл рабырдтæн. Аембисвæn-
дагмæ куы ‘рхæццæ дæн, уæд сихæн дæн, арт акодтон, мæхи
атавон, зæгъгæ. Арт бændæныл сирвæзт. Бændæн асыгъд æмæ
рахаудтæн. Мæ фæрсджытæй дзыуадæс ныссаст. Райхъал
дæн, бакастæн æмæ уæртæ къутæры бын уæрцц бады. Хуы-
цау мын цы топп ралæвар кодта, уымæй йæ рагæрæхтæ код-
тон æмæ уæрцц фæтымбыл. Бакъæртт æй кодтон æмæ дзы
дзыуадæс æмыр тæсчъыфиу райстон. Ме ‘рчбитæ ныхъхъæбæр
сты, „уыдон дзы куы айсæрдин“—загътон. Иу æрчыи дзы бай-
сæрстон, иннæйы фæг нал сси, æрчыи фæтæргай, кæдæмдæр
алыгъд. — „Йæ фыдæбон дæ хай,“—загътон. Агурын æй байдыд-
тон. Бакастæн æмæ уæртæ Бæлтайы Слонатæн най кæны. Йе,
джауыр, ме ‘рчъи,—загътон, джауыры цармæй конд! Йæ рахис

әхсәрфарс ын ныцпавтон әмә дзы дыууә мәрт акалди, иә
галиу әхсәрфарс ын ныцпавтон әмә дзы цәххы мәрт
акалди.

Ме 'ккой сә акодтон әмә Уәлхтәриу балаууыдтән.

— Хъусыс мәм, әлдар?—мәгуыр ләг загъта.

Әлдар бафынай, хуыр-хуыраи хуыссыд.

Амәйфыддәр әлдарән хъуләттә-муләттә йә сәр адас-
та, йә 'хцатә хәрәгыл авәрдта әмә Хъобангомы бафардәг.
Зәбиагъы нарәджды, фәсфәд, хъәдәрдузы йә хәрәг суагъта,
йәхәдәг фәндагыл арәг усы бадт скодта. Уалынемә әлдар
дәр сыхтал әмә йә фәдис расырда. Зәбиагъмә куы бахәц-
цә, уәд йә разы фәндаггарон Амәйфыддәр бадт.

— Дә фәндаг раст,—әлдар загъта. Ам хәрәгджын бәлц-
цон цәугә нә федтай?

— Диссаг нә дә,—сдзырдта Амәйфыддәр. — Дәргъәвс
иуылдәр хәрәгджынтә!

— Нә нә, йә ном Амәйфыддәр хуыны. Ме 'хца мын
рахаста, әмә уый сурын.

— Әз дәуәй фыддәр никуы федтон, дә сәр хъуләттә-
муләттә даст.

— Мауал мә хъаз,—әлдар загъта,—мәстджын дән. Иу
хәрәг уаргъмә сыгъзәринтә рахаста иу гәды ләг әмә уый
сурын.

— О, о, уый мәнә фәцәуы, фәлә дын иуварсоны бә-
хыл бацәуән нәй. Дә бәх мә цуры уадз әмә йә фистәгәй
ныртәккә баййәфдзынә.

Әлдар йә бәх ләджды цур ныуагъта әмә фистәгәй
Хъобангомы Амәйфыддәры асырда. Амәйфыддәр әлдары
бәхы йә хәрәджды цурмә скодта әмә йә бәласыл бабаста,
Бәхән йә кьәдзил ралыг кодта әмә йә фәндагыл мысты
хуынчъы ныффицар кодта. Уалынемә әлдар фәстәмә раздәхт
әмә йәм куы разынд, уәд әм ләг хъәр кәны:

— Размәл, дә бәх мын мыстытә фәскъәфынц!

Әлдар дәр әрхәццә әмә дыууәйә бәхы кьәдзиылы
сынцадысты әмә йә фелвәстой.

— Уа раст дә хәдзар! Еныр дын дә бәх мыстытә ас-
къәфтой, цы ма йын кәнәм,—ләг загъта.

Әлдар йә бәхыл дәр фәхъыг кодта әмә фистәгәй сә
хәдзармә сахармә нылләсыд. Амәйфыддәр әлдары бәхыл,
хәрәгы уаргъ әхцатимә Куырдатәм бафардәг.

59. Магуыр лӕг ӕмӕ йӕ ус

Раджы, хӕрз раджы, дӕлимонтӕн ма уӕлзӕххыл фӕндаг куы уыд, уӕд цардысты иу магуыр лӕг ӕмӕ йӕ ус. Бонтӕ цыдысты, фӕлӕ уыдон кодтой магуырай-магуыр дӕр.

Иу хатт ус йӕ лӕгӕн скодта кӕрдзын ӕмӕ йӕ арвыста куыстагур. Лӕг бирӕ фӕзылд, фӕлӕ йӕ ничи баххуырста. Фесты йӕ фӕндаггӕгтӕ ӕмӕ уӕд раздӕхтис фӕстӕмӕ. Ус та йын скодта дыккаг фӕндаггӕгтӕ ӕмӕ та йӕ арвыста. Лӕг бирӕ фӕцыд, цӕус фӕцыд, уый хуыцауы бын йӕхӕдӕг зыдта, ӕрмӕст иу ран дыууӕ фӕндаджы астӕу ӕрбадтис дурыл ӕмӕ улӕфыд.

Чысыл фӕстӕдӕр, хуыцау уын хорз ракӕна, дур базмӕлыд. Лӕг фестад ӕмӕ ӕркаст дурмӕ, сфӕлдӕхта йӕ ӕмӕ йӕм кӕсы: дуры бын дӕлзӕхмӕ кӕахт уӕрм, уӕрмы та авдӕрон уӕйыг. Уӕйыг лӕгъзтӕ кӕны магуыр лӕгӕн: „Баххуыс мын кӕн ӕмӕ схизон!“ Фӕлӕ лӕг сыхгӕдта уӕрмы дуар ӕмӕ раздӕхти йӕ хӕдзармӕ. Ус ӕй куы ауыдта, уӕд ыл ныцӕхахст кодта: „цӕмӕн та, дам, раздӕхтӕ!“ Лӕг раздӕхт усмӕ ӕмӕ йын сусӕгӕй афтӕ: „Сабыр, еу фӕуа дӕ кӕона, ӕз абон хӕзна ссардтон. Рахӕссӕм голлӕгтӕ ӕмӕ бӕндӕн ӕмӕ нӕхицӕн схӕссӕм фӕллоу“.

Ус фӕгӕпп кодта, бӕндӕн рауардта, голлӕгтӕ дӕр афтӕ, ӕмӕ лӕджы улӕфын дӕр нам бауагъта, афтӕмӕй йӕ акодта фӕстӕмӕ.

Уӕрммӕ куы ӕрхӕццӕ сты, уӕд ус фӕхъӕр кодта: „Мӕн ауадз хӕзнайы, ды та дзы ницы снадзынӕ, магуса.“ Лӕг дӕр ма ӕфеонӕн ныхас кодта, стӕй сразы ӕмӕ ус бӕндӕнӕй ауагъта уӕрмы, йӕхӕдӕг цингӕнгӕ фездӕхти, ома, дам, еныр фервӕзтӕн мӕ усӕй.

Рацыдис иу мӕй. Лӕг ӕрымысыд йӕ усы, ӕрфӕндыд ӕй йӕ фенын ӕмӕ рацыд уӕрмы цурты. Уӕрмы дуар куы бакодта, уӕд ӕм уӕйыг дзуры: „Ацы усӕй ма мӕ фервӕзын кӕн ӕмӕ ӕдзух дӕуӕн лӕггадгӕнӕг уыдзынӕн“. Лӕг фӕтӕри-

гъæд кодта уæйыгæн æмæ йæ сласта. Уæд ын уæйыг загъта:
 „Æзацы хорздзинад нæ ферох кæндзынæн æмæ дын аразыны уы-
 цы хорздзинад: „Цу æмæ мæлæтæй здах рынчынты, хос та сын
 кæн мæ номæй æмæ ис лæвæрттæ“.

Иу чысыл ацыдысты æмæ хъусынц: æлдарæн фæрынчын
 йæ лæппу æмæ йын хосгæнæг хос нал ары. Мæгуыр лæг ныц-
 цыд, лæппуйæн дон адардта, асæрфытæ йæ кодта, æмæ лæппу
 фервæзти. Уыцы хабар куы фехъуыста Хуссары æлдар, уæд
 акодта мæгуыр лæджы йæ чызгæн хосгæнæгæй. Лæг та хос
 кæнын куыд байдыдта, афтæ уæйыг дæр фæзынд æмæ ныхъ-
 хъæр кодта лæгыл: „Чи дын радта бар“ æмæ хъуамæ лæ-
 джы фæналтаид. Уæд мæгуыр лæг бартхъирæн кодта уæйыг-
 мæ усæй. Уæйыг фыртæсæй æрсабыр.

Мæгуыр лæг та уыцы æлдарæй дæр райста лæвар æмæ
 рацыд йæ хæдзармæ, ссардта бæндæн æмæ ацыд йæ усы
 нынмæ.

Дур куы бакодта, уæд æй ауыдта уæйыг, чидæр, дам, мын
 мæ хæдзар халы, фæлæ цалымæ уæйыг хæццæ кодта, уæдмæ
 лæг йæ усы сласта æмæ уæйыг усы куы ауыдта, уæд авд хо-
 хы сæрты ахызт тæсæй.

Лæг ракодта йæ усы æмæ рафардæг. Исдугмæ йын ус ра-
 дзырдта йæ хабæрттæ, стæй йæ базыдта æмæ кæрæдзийыл фæ-
 цин кодтой. Абон дæр ма уыдон цæрынц.

60. Фыййау ама хайрэг

(Мәгуыр ләг ама хайраджыта)

Раджы ма раджы уыдис иу мәгуыр ләг. Тынг схъыг ис мәгуырдзинадәй.

Иу бон мәгуыр ләг байбыны разы кьәйыл бады. Йә ләдзәг йә сәрмә быцәу радта, афтәмәй йәхи мидәг катай кәны: „Куыд бакәнон, лыстәг фос уәддәр куы бафтид мә кьухты“.

Уыцы афон хайрәг йә уәлхъус февзәрдис: „цы кодтай, мәгуыр ләг, цәуыл маст кәны?“

— Куыннае маст кәнон! Ләг зәхх ама фосәй ләг у, ама дзы мәнән иу дәр нәй. Стыр бон нал зонын ама кьаты бон.

Хайрәг ахъуыды кодта ама зәгъы: „Мәгуыр ләг! Кәд бафидауәм, уәд дын әз ратдзынән фондз сәгъы ләскъ.“

Мәгуыр ләг йә худыл фәстә фәхәцыди, йә цәсгом фәрухс ис ама зәгъы: „Куыннае бафидаудзыстәм стәй, цыдәриддәр мын зәгъай, ууыл разы уыдзынән“.

— Уәдә хорз. Мә сәгътә дын дәттын ләскъ әртә аз-мә. Әртә азы фәстә сәртә мәхи, цәуәт та иумиаг, әрмәст ахәм дзырдәй: сау сәгъы ма аргәвд, ма дәр цъәх сәгъы, ма дәр гуымыдзайы, ма дәр хылайы, ма дәр урс сәгъы, ма дәр хъулоны“.

Мәгуыр ләг джихәй аздад ама ницы уал дзуры. Йәхи-мидаг дзуры мәгуыр ләг: „Ай хуызән фосәй ама фос хуыздәр у. Уый йә ныхәстәм гәсгә мәнән иу сәгъ әргәвдыны бар дәр нә дәтты, ама ма сә хизгә та цәуыл кәнон?“

Әрәджнау фәхъуыды кодта мәгуыр ләг ама зәгъы: „Дә ныхасыл әз разы дән, фәлә әз дәр иу ныхас зәгъон: сәгътән сә уарән рәстәг куы ‘рцәуа, уәд-иу мәм ма дәр хуыцаубоны әрцу, ма дәр кьуырисәры, ма дәр дыццәджы, ма дәр әртыццәджы, ма дәр цыпнәрәмы, ма дәр майрәмбоны, ма дәр сабаты. Инна бонтәй дә кәцы бон фәнды, уәд әрцу“.

Мәгуыр ләг сәгъты йә хәдзармә аскъәрдта.

Артæ азы фæстæ хæйрæгæн йæ сæгъты уарыны рæстæг æрцыдис. Ницы уал зоны хæйрæг, цы боны ма æрцæуа йæ сæгъты уарынаæ. Къуыри у авд боны, æмæ йын уыцы авд боны бар нæй мæгуыр лæгмæ цæуынæн.

Хæйрæгæн бон цæуыны бар кæй нæ уыд, уый тыххæй æртыццæг æхсæвы æрцыдис мæгуыр лæгмæ. Мæгуыр лæгæн нал уыдис гæнæн æмæ сæгъты байуæрстой.

Иу сæгъ ма сын иуиаг баззадис æмæ йыл нæ фидыдтой. Уæд хæйрæг зæгъты: „Ай у кæйдæр сæгъ æмæ йæ аргæвдæм. Амæй фæстæмæ-иу алы аз дæр ацы ‘хсæв кæйдæртæн æргæвдæм, дæ сæгътæй иу. Уæдæй фæстæмæ кæйдарты æхсæвы райдыдтой сæгъ æргæвдын.“

Хæйрæг аскъæрдта йæ сæгъты. Мæгуыр лæг мæсты байдыдта: „Ай мыл цæй хинæй рацыдис, уый æнхъæл кæцæй уыдтæн, æхсæв мæм цæудзæн хæйрæг“. Мæгуыр лæг хъавы: „Уæдæ цæмæй бафтдзысты фæстæмæ мæ сæгътæ мæ къухы“.

Иу бон мæгуыр лæг йæ сæгъты хизы хъæды. Фæссихор фыдкæвда скодта. Мæгуыр лæг йæ пысултæ раласта æмæ сæ уæлæ сбадтис. Къæвда куы банцади, уæд мæгуыр лæг сыстадис æмæ йæ пысултæ скодта. Уыцы бон хæйрæг цæгаты сыфтæр цæгъдынаæ уыдис зымæгмæ йæ сæгътæн. Бынтон ныххуылыдзис хæйрæг æмæ фæрсы мæгуыр лæджы: „Дæ хорзæхæй, æз афтæ куы ныххуылыдз дæн, уæд ды цæуыл не схуылыдз дæ?“

Мæгуыр лæг загъта: „Æз зоны алцыппæт дæр æмæ не схуылыдз дæн“.

Хæйрæг байдыдта лæгъзтæ мæгуыр лæгæн: „Дæ хорзæхæй, бацамон мын ацы хабар, æмæ дæ цыдæриддæр хъæуы лæварæн, уый мæнæй агур“. — „Хорз, дæ сæгътæ мын радт æмæ дын æй бацамонон“.

Хæйрæг мæгуыр лæгæй цы сæгътæ аскъæрдта, уыдон ын фæстæмæ радта. Мæгуыр лæг дзуры хæйрæгмæ: „Дзæбæх мæм æрбайхъус, æмæ дын æй бацамонон мæ хи. Хæйрæг дæр йæ дзыккутыл хæрдмæ схæцыд, йæ хъустæ разынын кодта æмæ байхъуыста. „Фыдкæвда дыл куы ‘рцæуа, уæд дæ пысултæ ралас æмæ сæ дæ быны бакæн. Стæй сæ фæскæвда дæ уæлæ скæн æмæ дын сурæй лæудзысты“. Уæд хæйрæг мæстæй ас-

къууд: „Ай та цы хиндзинад у, цауыл мын сәгътә“.

Мәгуыр ләгән йә фәллоу сбирә сты. Кәй бон ма уыди уымә бадзурын мәгуыр ләджи номәй! Әлдараты донмә-иу сә ныскъардта йә фос найынмә мәгуыр ләг. Доны-иу комкоммә алиуырдой ипнә фармә. Уәд әлдараты фысгәстә бацауынц сә мәликкә: „Дә фыдәхәй фесәфәм. Иу фыййау арыскъары нә цъаламә. Йә фос нә фосы хуызән не сты, иуылдәр ын сты цъәх. Доны мидәг цәф саджы цыд кәнынц. Сә ном сын хоны сәгътә. Махән нә фыстә доны нә уәндынц. Куы дзы баивиккам, уәд-иу нә фыстә доны сә фәстә цауиккой“.

Мәликк рарвыста йә искәйуәтты: „Ацәут әмә йын рад-тут цышпар әвәры“.

Рацыдысты әмә баивтой мәгуыр ләджи сәгътәй. Цәу-тыл ын ләвәрдтой бурә нәл фыстә, фәздәттыл та куист далыстә.

Мәгуыр ләгән ма фыстә нә уыди әмә уыдон дәр ссәрд-та. Мәгуыр ләг афтә схъэзныг әмә хуыцауы дәр ницәмә уал дардта.

Иу фәсзымәг, мартъийән ма йә фәстаг бонтәй куы уыд, уәд мәгуыр ләг хъәр кәны: „Мартъи, буртъи, бур сәныч-чы хъус дәр мә нә фәхъуыди“.

Уыцы ныхас мартъийән хъыг уыд. Йәхи бонтә фесты, фәлә тъәнджы мәйә әртә боны әфстау райста. Уыцы әртә боны дәргъы афтә схъызыд әмә мәгуыр ләгән йә фос әм-бисыл банцадысты. Гъеныр мартъийы фәстаг бонтә хъызәг уый тыххәй вәййынц, тъәнджы мәй та цыбырдәр мәй уы-мән у, әмә дзы мартъи әфстау айста.

Мәгуыр ләг та архайдта, цәмәй йә фос сбирә уыдаик-кой.

Уыцы рәстәдджы хәйрәг дәр хъавыди, цәмәй мәгуыр ләгән фос нәл уыдаид. Иу хатт Къулбадәгуе Тарангелы хох-мә куывды ссыдис. Фәстәмә куы раздәхт, уәд Дзәгъәл комы хәйрәг әртә дәлармәй йә размә бауад. Исдугмә аны-хәстә кодтой, стәй Къулбадәгуе фәрсы хәйрәдджы: „Дә хорзәхәй, цауыл әнкъард дә?“ — „Куыннә уон әнкъард! Лыс-

тэг фосы хицау уыдтæн æмæ мын сæ мæгуыр лæг саймæтæн
тæй йæхи бакодта. Мæ фосы мын быдираг лæг зонгæ дæр нæ
кодта, ныр дзы уый æлдаратæм дæр ныххæццæ кодта, æз та
æнæфосæй баззадтæн“.

Къулбадæгус зæгъы: „Æз дын дæ фосæй дæ къухы баф-
таудзынæн, йæхимæ ма чи баззайа, уыдон та скъуынгæ скæнд-
зынæн“.

Къулбадæгус бирæгъы рацахста, йе ‘фцæджы йын синаг
бакодта æмæ мæгуыр лæджы дуармæ балæууыд. Мæгуыр лæг
бирæгъ нукуы федта æмæ фæрсы Къулбадæгусы:

— Цы фос у ай?

Уый йын зæгъы: „Дæ фосы зиан дын фехъуыстон æмæ ай
та у фосы фæлвæра. Кæд дæ фæнды дæ фосы фылдæр, уæд æй
балхæн. Иу бон æмæ йæ иу æхсæв дæ фосимæ куы баппарай,
уæд уыйас бирæ фестдысты, æмæ дуар нал бакæндзынæ“.

Мæгуыр лæг зæгъы: „Саргъ кæн дæ фосы Фæлвæрайæн“.

„Мæнæн ис бирæ хицæуттæ æмæ æз нæ айсдзынæн цæ-
уæтджын сæртæ. Фæлæ мын радт фынддæс цъынæр фысы æмæ
фынддæс цъынæр сæгъы.“ Рахицæн кодтой дæс æмæ ссæдз
сæры. Иннæтæм бирæгъы бауагътой скъæтмæ, сæхуыдтæг
дуар фидар сæхгæдтой.

Уыцы бон мæгуыр лæг урссаджы кувицæгтæ сарæзта æмæ
Фæлвæрайæн бакуывта. Фæсхæрд Къулбадæгус йæ фос ас-
къæрдта.

Дыккаг бон мæгуыр лæг фосы дуар бакодта: „Мæ фос фе-
нон“, зæгъгæ. Бирæгъ фосы сур цагъд ныккодта. Сæ туг сын
бацъырда æмæ сæ кæрæдзи уæлæ срæдзагъд кодта.

Уæдæй фæстæмæ адæм фосы фæлвæрайæн кувынц.

Мæгуыр лæг та йæ фыццаг бынаты сбадтис. Бынтон смæ-
гуыр ис. Бирæ ма фæзылди Къулбадæгусы фæстæ, фæлæ йын
цы хъомыл уыд!

Уымæй цы ницы федтат, уæ низ, уæ сонæй дæр æндæр
мацы фенут, фæйнæ ‘рдыгæй хъусджытæ!

61. Эрфыгджын чызг дзэггял кэсаг

Уыдис иу паддзах эмæ уымæн уыдис рæсугъд ус. Ахæм рæсугъд ус эмæ йæм алчи дæр кодта хæлæг. Ус йæхи æвдыста иузæрдыгæй. Цыдæриддæр паддзах загътаид, æххæст æй кодта. Эрфæндыди паддзахы йæ усы бафæлварын, цас æй уарзы, уый базонын. Сфæнд кодта дард балцы цæуын эмæ зæггы йæ усæн:

— Алкæй дæр уарз, алкæмæн дæр лæггад фæраз, фæлæ дæхи хъахъхъæнын дæр зон.

Уый адыл ацыди балцы. Бирæ рæстæджы йæ кой нал хъуысти. Усмæ йæ хæстæджытæ хатыдысты: „Паддзах кæмдæр дард балцы фесæфти, цæмæн бадыс, смой кæн“. Байдыдта ус лымæнтæ аразын. Алы æхсæв чындзæхсæвæн æрвыста, алы бон та куывдæн. Рацыди ноджы фылдæр рæстæг. Паддзахы фæллоу куынæг райдыдта. Усы бауырныдта, йæ лæг кæмдæр амарди, уый. Скодта бирæ лымæнтæ. Ус сæм ракаес-бакæс кодта, рæвдыдта сæ, хъæбыстæ сын кодта, тыхсти сын, йæ лымæнты дæр æндæр цы хъуыди! Хуыдтой йæ рæсугъдæй-рæсугъддæр. Иутæ йын дзырдтой: „Де ‘рфугуыты аргъ зæххылы ницы ис“, иннæтæ загътаиккой: „Дæ былты хуызæн уæд бæстыл нæй“, æртыккæгтæ: „Дæ дæлмаг хъуыртæ хуры цур хуыздæр æрттивынц“, цыппæрæмтæ: „Дæ сиргæ цыды аргъ цы ис“, фæндзæмтæ: „Дæ цæстытæ цыфæнды сыгъзæринæй дæр зынаргъдæр сты“.

Паддзахы усмæ хорз кастысты ахæм ныхæстæ эмæ йæ куыд фæндыди, афтæ æрвыста йæ цард.

Сфæнд кодта паддзах фæстæмæ æрыздæхын, базонын, кæддæра йыл куыд сымбæлид йæ ус. Скодта йæхиуыл бызгъуыр эмæ ницæйаг дарæс. Иу хъæуы йыл æрталынги эмæ мæгуыр лæгмæ бафысым кодта. Æхсæвæр ын сарæзтой. Фысым эмæ йæ ус æнæкæрæдзи æндæр исты хъуыддаг нæ арæзтой. Паддзахæн уый йæ зæрдæмæ фæцыди, эмæ сфæнд кодта дыккаг æхсæв дæр уым базайын. Йæхи рынчын æфсон скодта. Райсом фысым куыстмæ ацыдис. Паддзах фысымы усæн сыгъзæрин æхца лæвардта, кæд æй бауарзид. Ус зæггы паддзахæн:

— Уыцы сыгъзæринтимæ ма мын бадгæ цард дæр куыд дæттаттай, уæддæр ма багъгъæл мæ лæджы сæрты æз дæу кæ фæрсмæ дæр фæкæсон.

Уæд паддзах зæгъы:

— Æз дæн паддзах, бызгъуыр дарæсы, ахæм фидардзи-над дæм кæй ис, уый тыххæй дын сыгъзæринæй мин сомы лæвар.

Ус сæ нæ райста, зæгъы йын:

— Мæ сæры хицау уал æрцæуа.

Уæдмæ мæгуыр лæг дæр æрцыди. Хабар базыдта, паддзах зæгъы:

— Æз мæ усы ныууагътон иунæгæй. Кæд дæ усы хуызæн фидар разына, уæд мæ цард мæнæн дæр адджын уыдзæн. Сымах афтæ иузæрдыг кæй стут уæ кæрæдзийыл, уый тыххæй уын æртæ мины сыгъзæрин æхца.

Паддзах рацыди уырдыгæй. Дис кодта йæхимидæг: „Куыд нæ сразы ис мæгуыр лæджы ус, æвæццæгæн, алы мæгуыр лæджы ус дæр афтæ у“.

Æрцыди паддзах сæхимæ бызгъуыр дарæсы. Баййæфта йæ усы йæ лымæнтимæ хъæбыстæ кæнгæ. Паддзах сæм дзуры:

— Ахсæв мæ бавæрут.

Ус нæ базыдта йæ лæджы. Разгъордта, паддзахы æфцæгыл фæхæцыд æмæ йæ ратардта. Паддзах ницы сдзырдта. Хорз дарæс йæхиуыл скодта, куыддæр йæ усы лымæн рацыд, афтæ паддзах бацыд сæхимæ. Райдыдта йæм хъазын, ус йе ‘рфгуытæ куы уæлæмæ кæны, куы дæлæмæ. Мидбылты йæм бахуды. Ус æй бафарста, кæцон у, уымæй. Паддзах йæхи схуыдта æндæр паддзахы фырт. Баппæрста усæ иу мин сомы. Ус атыхсти паддзахыл, хъæбыстæ йæ кæны, пьатæ дæр акæны паддзахæн.

Уый фæстæ паддзах йæхи раргом кодта. Ус хорзау нал фæцис. Паддзах усæн зæгъы:

— Ды дæ рæсугъдæй мæ царды донмæ æртардтай, мæ кад мын цъыфы стылдтай. Мæ фæллой мын алы дзæгъæл хæтæджимæ бахордтай. Ды цæрынæн нæ бæззыс. Рæсугъддзинад лæджы æрра кæны, стæй та сæфгæ кæны.

Ратардта йæхицæй йæ усы.

62. Уæйыджы лымæн ус

Раджы ма раджы иу стыр хъæуыл низ сыстад æмæ сæ фæцагъта. Уыцы стыр хъæуы ма баззад иу идæдз ус æд лæппу. Иу бон куы уыд, уæд лæппу загъта мадæн: „Махæн ам царнал ис, фæлæ фæлидзæм искуыдæм“. Уæд лæппу сыккой кодта йæ мады æмæ йæ фæхаста дзæгъæл хъæдмæ, адæм кадæм не фтыдысты, ахæм ранмæ. Дзæгъæл хъæды лæппу йæхицæн сарæзта халагъуд æмæ зылд йæ мадмæ. Ныхсадта-иу æй, йæ дзыккутæ-иу ын ныффаства, кæрдзын-иу ын бахæрын кодта, стæй-иу йæхæдæг цуаны ацыд. Цуаны-иу куы ацыд лæппу, уæд-иу æнæмæнг хъуамæ исты амардтаид æмæ-иу афтидæй не рцыд. Стæй та-иу райсом сыстад æмæ та-иу базылд йæ мадмæ: ныхсадта-иу æй, йæ дзыккутæ йын ныффаства, бахæрын-иу ын кодта æмæ та-иу арасти цуаны.

Иу бон куы уыд, уæд та дын лæппу араст цуаны æмæ ницæуыл фембæлд. Уæд лæппу бæрзондмæ ссыди æмæ уырдыгæй акаст. Быдыры федта хуымгæнджыты, гутоныл уыд нвтыгъд дыууадæс цæды. Уæд загъта йæхицæн: „Уыдон куы нæ бабæрæг канон, уæд нæй гæнæн“. Ныццыди хуымгæнджытæм æмæ сын салам радта. Уыдон дæр ын салам загътой. Уæд гутондарæн зæгъы лæппу: „Галтæ дын хорз сты, дæхæдæг дæр хорз дæ, фæлæ дæ галты скъæрджытæ не сты хорз“. Лæппу йын дзуры гутондарæн, зæгъгæ, „аипп куы нæ уайд, уæд дын дæ галтæ æз аскъæрян“, æмæ йын гутондар бар радта. Бауад лæппу галты скъæрджытæм æмæ сæ фæйнæрдæм ныззыввыдтытæ кодта æмæ йæхæдæг галтыл бахъæртæ кодта. Галтæ æйттæй цæуынц. Галтæ тынг куы арæуæг сты, стыр пелтæ фæлдахын куы байдыдта, уæд гутондар загъта йæхицæн: „Ай цыдæр тыхгæнæг у, æмæ мæ хъуыддаг хорз нæу“. Гутондар уæд стыр пелты бын бамбæхст. Уæд лæппу фæстæмæ радзырдта: „Радар гутон“, гутондар та æмбæхст уыдис. Лæппу гутондары куы нал федта, уæд галты æрурæдта æмæ æфсæн æмæ гинон баурæдта, ахаста сæ æмæ сæ бахаста куырдалæгон лæгмæ æмæ сæ фат æмæ æрдын саразын кодта.

Араст та лæппу фæстæмæ, кæцæй ракаст, уыцы бæрзонд-

302 2010033

мæ æд фат æмæ æрдын. Уыцы бæрзондæй фехста фат, æмæ бидыры æртæ уæйыгæн уыд агъуыстытæ, æмæ сæ рæбинаг цæджындзы ныссагъд. Уæд лæшпу загъта йæхицæн: „Æз мæ фаты фæдыл нал фæцаудзынæн, фæлæ мæ мæдмæ фæцауон“. Æртæ уæйыджы уыдысты цуаны æмæ фæйнæ æд хих бæласы, æд сажы мæрдтимæ æрцыдысты. Куы ‘рцыдысты, уæд хисдæр уæйыг ауыдта фаты ныхæстæй æмæ дзуры кæсдæр уæйыгмæ: „Уæртæ ма цæджындзæй уыцы къæдæл рафтау“. Сыстад кæсдæр уæйыг, рахæцыд фатыл æмæ йын йæ армытæппæнтæ ахауыи кодта. Хæцъилæй сæ атыхта æмæ сæ дæле æнкъардгондæй абадт. Хисдæр уæйыг æм фемдзаст æмæ йæ афарста: „Нæ дын ракуымдта, нæ?“ Кæсдæр уæйыг ын загъта: „Æнæрай дзы фæут, нæ мын ракуымдта“. Хисдæр уæйыг афтæ бакодта кæсдæрæн: „Бон дæр куы фæцаууæм цуаны, уæд дæр ницы аразыс, кæд дын нæхуыдтæг исты баххуыс кæнæм, кæннод“. Уæд астæуккаг уæйыгмæ дзуры: „Марадз ма ды йæ рафтау“. Сыстад астæуккаг уæйыг æмæ фаты мæсты риуыгъд ракодта. Уæд та дын уымæн дæр йæ къухты ахауыи кодта æмæ та уый дæр сæ дæле æнкъардæй абадтис. Хисдæр та йæ бафарста: „Цы ми кæныс, нæ та ракуымдта дæуæн дæр?“ Уæд та йын астæуккаг уæйыг дæр загъта: „Æнæрай дзы фæут, нæ мын ракуымдта, дæхæдæг æм сыст æмæ йæ рафтау“. Фæгæппи кодта хисдæр уæйыг, фæлæбурдта фатмæ, æмæ та уымæн дæр йæ къухтæ ахауыи кодта, уымæн дæр та нæ ракуымдта æмæ загъта иннæ дыууæ уæйыгæн: „Искæмæн уæ исты знаггад ракодта?“ Уыдон афтæ бакодтой: „Æнæрай дзы фæу, махæн къух нал ис æмæ нæ зонæм“. Хисдæр уæйыг та сын загъта: „Махæн ам фæцæрæн нал ис, ай у тыхгæнæджы хъуыддаг æмæ нын æнæлидзгæ нæй“.

Алыгъдысты уæйгуытæ æмæ авд æфцæджы сæрты ахыстысты æмæ астæмыл банцадысты. Лæшпу райсом рабадт, ныхсадта йæ мады, йæ дзыккутæ йын ныффтаста, фивонæг ын сарæзта æмæ та йын кæрдзын бахæрын кодта, йæхæдæг та араст, йæ фат цы бæрзондæй фехста, уырдаем. Бæрзондæй йæ фаты фæстæ араст æмæ ныццыд уæйгуыты агъуыстмæ. Куы бакаст уæйгуыты агъуыстытæм, уæд сæ йæ зæрдæ барухс, йæ фат

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

рафтыдта цеджындзэй, йә әфцәджы та йә әрыфтыдта әр-
тә уәйыджы уым ныууагътой цәджджинагтә әд фәллоу.
Ләшпу кәрдзын куы бахордта, уәд ацыд, йә мады сыккой код-
та әмә йә әрхаста. Уым әрындад әмә цәрын байдыдта.

Иу бон куы уыди, уәд та уәйгуыты хисдәр дзуры йә
‘фсымәртән: „Ацәут-ма, бабәрәг ма кәнут, цы хабар ис, чи
әрындад нә агъуыстыты“. Дыууә кәсдәр уәйыджы йын загъ-
той: „Махәй уырдаәм ничи ацәудзән, мах уырдаәм не ‘ргом
дәр, нә бәрзәй дәр нә аздахдзыстәм, дәхәдәг кәд цәуыс,
уәд ацу“. Сындад хисдәр уәйыг әмә йәхәдәг ацыд, әрцыд
әмә федта: ус бады хурбадәны, ләшпу та уыд цуаны. Уәйыг
куы федта усы, уәд лидзынмә фәцис. Ус әй сурь фәстийә
әмә йын дзуры: „Әрләу-ма, ма тәрс, цәй тыххәй әрцыдтә,
уый мын бамбарын кән“. Уәйыг йәхицән загъта, „цәй әр-
ләууон“, зәгъгә, әмә әрләууыд. Саләмттә радтой кәрәдзи-
йән, әмә йә ус хәдзармә бакодта әмә та йә ус поджы фәр-
сы, цәмән әрцыд әмә йә цы хъәуы. Уәйыг ын рахабар код-
та, куыд ацы агъуыстытә уыдысты уый, фат дзы сагъдәй
әрийәфтой, сә къухтә сын куыд ахауын кодта әфтаугә-әф-
тауын әмә куыд фәлыгъдысты, уый. Ус ын загъта, зәгъгә,
„уый уыд мә фырты фат, фәлә ныр ам нәй, цуаны ис“. Уәйыг
сфәнд кодта фәстәмә цәуын, „ам ләууән мын нәй“, зәгъә.
Уәд ын ус загъта: „Әрләу, бон-иу нумә фәбаддзыстәм, әх-
сәв та дә-иу әмбәхсгә бакәндзынән.“ Уәйыг дәр сразы ис.
Бон-иу фәг фәхъазыдысты, әхсәв та-иу әй чырыны бам-
бәхста.

Иу бон куы уыд, уәд ын ус загъта: „Ацы әмбәхст цард
ницы у, фәлә ләшпуйән исты хос скәнәм“. Уәйыг загъта.
„Ауадз мә, мәнән уымән мә бон ницы бауызәни“. Изәры
та ләшпу әрцыд. Райсом та базылд йә мадмә: ныхсадта йә,
йә дзыккутә йын выффаства, бахәрын ын кодта кәрдзын әмә
та ацыд цуаны.

Райсом та ус загъта уәйыгән: „Исты хос скәнәм ләшпу-
йән“. Уәд та йын уәйыг загъта: „Мәнән уымән мә бон ницы
бауызән, фәлә йын дәхәдәг исты хос скән“. Уәд ус загъ-
та уәйыгән: „Бацамон мын, цы хос ын скәнон, әмә йын мә-
хәдәг хос кәндзынән“. Уәд ын уәйыг загъта: „Рынчынаф-

сон скæн æмæ зæгъ дæ фыртæн: „Буран нæл хуы ис æмæ кæд уый игæртæй бахæрон, уæд мын мæлæтæй тас нæу, мын æнæмæлгæ нæй.“

Уæд изæры лæппу æрцыд цуанæй æмæ хæдзары федта йæ мады хъæрзгæйæ. Мад æм ауад йæ размæ хъæрзгæ-хъæрзгæ, лæппу йæ фæрсы: „Цы кæныс, мæ мад, райсом дæ дзæбæхæй куы ныууагътон!“ Мад ын загъта: „Фæрынчын дæн, мæ фырт, æмæ мын æнæмæлгæ хос нал ис“. Уæд та йын йæ фырт дзуры: „Цы хос дын ис, уый мын бацамон, æмæ дын æй ссардзынæн.“ Мад ын загъта: „Æхсыры цады ис буран нæл хуы æмæ уый игæртæй куы бахæрон, уæд фæрвæздзынæн.“

Райсом та сыстад лæппу, ныхсадта йæ малы, йæ дзыккутæ йын ныффафта, физонæг ын бахæрын кодта æмæ араст ис æхсыры цадмæ. Цæуын байдыдта быдырты лæппу æмæ йыл сымбæлд бæхы дзуг. Уæд æй иу байраг æрурæдтæ æмæ йæ фæрсы „кæдæм цæуыс“, зæгъгæ. Лæппу йын загъта: „Мæ мад рынчын у æмæ цæуын æхсыры цадмæ, уым ис буран нæл хуы æмæ йын уый игæртæй куы бахæрын кæнон, уæд фæрвæздзæнис.“ Бæх ын загъта: „Ей, лæппу, уырдаем дæ хуызæттæ бирæ фæцыд, фæлæ сæ фæстæмæ рыздæхгæ никæйы федтон“. Лæппу та загъта: „Нæй мын гæнæн, хъуамæ фæцæуон“. Уæд та йын бæх загъта: „Дзæбæх лæппуйы хуызæн мæм кæсыс, бæхы мигæнæнтæ балхæн æмæ æз дæр демæ ацæудзынæн, сбад мыл, афтæмæй“.

Ацыд лæппу, балхæдта бæхы мигæнæнтæ, сифтыгъта бæхы, сбадт ыл æмæ афтæмæй араст. Уæд ын бæх загъта: „Дæ фат мын фенын кæн, фехс æй тулдзыл æмæ кæд уым ахиза, уæд ын исты амалкæндзыстæм.“ Фехста фат тулдзы æмæ дзы агæнн кодта. Сбадт бæхыл æмæ цыдысты æхсыры цадмæ.

Куы ныввахс сты æхсыры цадмæ, уæд сæ хуы базыдта. Хуыйы комы фынкæй быдыры цады алы фарс мигъ ныббадти. Бæх дзуры лæппумæ: „Банхъæлмæ кæс, æмæ мигъ куы ныббада, уæд хъав сæрмæ, куыд нæ фæивгъуыйай, уый дæр хъахъхъæны мах, фæлæ хъав дзæбæж.“ Бадын байдыдта лæппу æмæ дын мигъ æрбадти, уæд дын хуы дæр æрбаввахс. Ауыдта йæ лæппу, фæцарæзта хуымæ фат. Фат сымбæлд хуыйæн йæ тæккæ

ныхыл æмæ фат ахызт к'æдзилæй. Бæх ын загъта: „Ардæм бирæ æрцыд тыхгæнджытæ, фæлæ-иу сæ бахордта хуы. Æз дын дæ фат тулдзыл уымæн фæлварын кодтон.“

Хуыйы актæртт кодта, рахаста йын йæ игæртæй. Раздæхт лæг æмæ бæх кæм хызтис, уым æй суагъта, йæ хъис æм радта бæх æмæ йын загъта: „Ацу ныр æмæ-иу дæ цы бон бахъæуон, уыцы бон-иу сис хъис дæ дзыппæй æмæ фестдзынæн дæ цуры.“

Æрцыд изæры лæппу йæ хæдзармæ. Мад та йæм рауад хъæрзгæ-хъæрзгæ æмæ йын дзуры: „Æз дæ мæтæй ноджы дæр тынгдæр фæрынчын дæн, фæлæ ма дæ æгайтма удагасæй фæдтон“. Æхсæв ын игæртæй бахæрын кодта æмæ мад „фервæзт“. Райсом та бацыд лæппу йæ мадмæ æмæ та йæм базылд: ныхсадта йæ, йæ дзыккутæ йын ныффаства, физонæг ын скодта, кæрдзын ын бахæрын кодта æмæ та араст цуаны.

Уæд та ус загъта уæйыгæн: „Исты хос скæн мæ лæппу-йæн, кæннод дæ сардаулдзынæн æмæ дæ аныхъуырзæнне!“ Уæд уæйыг старсти æмæ загъта: „Мæнæн мæ бон ницы уал у, фæлæ ма дын иу хъуыддаг амонын æмæ ма йын уый сараз. Дæхи тарынчын æфсон скæн æмæ та дæ дæ лæппу фæредзæнне æмæ-иу ын уæд ды зæгъ: „Иу ран ис æртæ уæйыджы, æмæ сын ис фæйнæ фæткъуыбæласы, æмæ кæд уыдонæй бахæрон, уæд фервæздзынæн, кæннод нæ...“

Æрцыд та изæры лæппу, мад та йæм рауад хъæрзгæ, æмæ та йæ лæппу фæрсы, „цы та кæныс“, зæгъгæ. „Мæлын, мæ хъæбул, мæлын, мæлыны йедтæмæ мын ницы уал хос ис.“ Уæд та йæ лæппу бафарста: „Цы хос дын ис, уый мын бацамон æмæ та дын æм фæцæуон.“ Мад ын загъта: „Мæ мад æмæ мæ фыдæй фехъуыстон, зæгъгæ, æртæ уæйыгæн ис фæйнæ фæткъуы бæласы, æмæ уыдонæй чи бахæра, уымæн мæлæтæй таснал у“. Лæппу та йын ныфс радта æмæ йын загъта: „Æз дæу хосы тыххæй нæ бауадздзынæн мæлын“ æмæ ацыд.

Систа бæхы хъис, æмæ бæх йæ цуры фæвзæрд. Бамбарын кодта лæппу бæхæн, куыд æй цæуын хъæуы æртæ уæйыгмæ. Бæх æм куы байхъуыста, уæд ын загъта, зæгъгæ, „уырдам бирæ дæ хуызæттæ фæцыд, фæлæ дзы фæстæмæ ничиуал æрцыд, ацу æмæ куырдаен саразын кæн адлийы дæргъæн зæгæл-

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

федта чызджы, кәрәдзийыл фәцин кодтой әмә кәрәдзийы зәрдәмә фәцыдысты. Чызг загъта ләшпуйән: „Мә фыд фәцәуы алы къуыри бәрәггәнәг, әмә фидары дуар куыд бакәнай әмә йә гомәй куыд уадзай.“

Уәд къуыри фәстәдәр мәлиkk бәрәггәнәг әрбарвыста әмә бәрәггәнәджытә загътой „уыцы уәйгуытә сты цагъды“, зәгъгә. Мәличчы нә бауырныдта, схъәртә сыл кодта, „сымах, зәгъгә, мәнәй хынджыләг кәңут“ әмә та дыккаг хатт әрбарвыста әмә та уыдон дәр загътой, зәгъгә, „мах уыдон уәлдәй ницы фәдтам, кәд нә цәгъдыс, уәд нә фәцәгъд.“

Куы бауырныдта мәличчы, уәд йәхәдәг әд әфсад раст. Куы ‘рхәццә мәлиkk, уәд фәрсы йә чызджы, уәйгуытыл цы хабар сымбәлд, уымәй. Чызг ын загъта, „ницы сын зонын“, зәгъгә, уәд мәлиkk расомы кодта, зәгъгә, „куы нә мын сә радзурай, уәд уә нә ныууадздзынән“. Чызг ын равдыста ләшпуйы әмә йыл мәлиkk дәр куыд нә фәцин кодта, уәйгуыты кәй ныццәгъта, уый тыххәй. Мәлиkk загъта ләшпуйән: „Айхуызән әхсызгон хъуыддаг мын сарәзтай, әмә мә чызг хәлар кәнын дәуән“. Ләшпуйән дәр мәличчы ныхас уыд тынг әхсызгон әмә сразы ис. Акодта сә мәлиkk әмә ну абонәй иннә абонмә чындзәхсәвтә фәкодта.

Иу бон куы уыд, уәд загъта мәлиkkән, зәгъгә, „мад мын ис әмә рынчын у, әртонут мын фәткъуытәй, әмә йын дзы ахәссон“. Мәлиkk ын загъта: „Уәдә дын кәд мад ис, уәд әркән дә мады дәр әмә ам цәрут.“

Ләшпу куы араст әд фәткъуытә, уәд әрхәццә йә мадмә әмә йәм дзуры, „бакән, зәгъгә, дуар, әрцыдтән“. Мад куы базыдта йә фырты әрцыд, уәд та уәйыдгы амбәхста әмә рауад йә размә әмә та дзуры: „Ә, дә фәхъхъау фәуон, дә мәтәй мә низ дәр ницәмә әрдәрдтон, әгайтма мын әрцыдтә.“ Мад та бахордта фәткъуытәй әмә та „адзәбәх ис.“ Райсомы та базылдис йә мадмә ләшпу, куыд иннә хәттыты, әмә та ацыд цуаны.

Уый фәстә та райста уәйыг ләдзәг әмә раст кодта йә хәдзармә. Уәд та йын ус афтә: „Уәддәр ма исты хос зондзынә әмә мын әй хъуамә бацамонай“. Уәйыг ын загъта: „Уый

кәмыты фәхәтыд, уый цы рәттәй әрыздахт, уыдонәй тых-
джындәр никәйы зонын, уыдон ын ницы ракодтой әмә йын
әз дәр ницы ракәндзынән“. Ус әй уәддәр нә әмә нә уа-
дзы әмә йын дзуры, цәмәй ма йын исты хос бацамона. Уәйыг
та йын аmony, зәгъгә, „изәры дә фырт куы ‘рцауа, уәд-иу
бад әнкъардәй, уый дә фәрсдзәнис, цәуыл әнкъард дә,
зәгъгә, уәд-иу ын зәгъ: „Ды, дам, бонизәрмә фәцәуыс әмә
хәхты әмә быдырты фәзилыс. Дә уд кәм ис, уый мын зәгъ
әмә хуысар* хәцъиләй сфәлындздзынән әмә-иу уымә уәд-
дәр кәсдзынән. Ләшпу йын загъта, зәгъгә, „мә уд ис цәд-
джындзы“. Ус цәджындзы сфәлындзыдта, срасугъд әй код-
та әмә-иу ыл цин кодта. Уәд ын ләшпу загъта: „Ой, фәсәфай,
кәд цәджындзы мә удцы агуры“ әмә мад фәтәргай әмә йын
сбустә кодта, „уәдә мә цы джидзәг кәныс“, зәгъгә. Уәд ын
ләшпу загъта: „Ацу, фыдәбонән дын фәуәд, мә уд ис ме
‘рдынбосы әмә уый әрхәсс әмә мә уымәй бабәдт, кәд ас-
къуыйа, уәд ды дәр сәфт әмә әз дәр.“

Әрдынбос әрхаста әмә йә уымәй бабаста, куы йыл ахә-
цыд, уәд әй ахауын кодта уымәй стджытәм. Ус уәйыгыл фә-
хъәр кодта, әмә уәйыг чырынәй фәгәпп кодта, әфсән дзә-
бугыл йәхи ныцавта әмә дзы ләшпуйы къәбутән ахъаззаг
цәф фәкодта. Ләшпуйән уыцы цәфәй йә цәстытә размә ра-
гәпп кодтой. Ахастой ләшпуйы әмә йә баныгәдтой ну быды-
ры. Әрхастой егъау къәй әмә йыл әй ныффәлдәхтой.

Иу цәсдәр рәстәдджы фәстә мәликк куы фәхъуыста йе
сиахсы мард, уәд рарвыста бәрәггәнәг.

Рацыдысты бәрәггәнджытә әд бахтә, әд гәрзтә. Фән-
дагыл сыл схъызыд, әмә мард цы быдыры уыдис ныгәд, уым
әрынцадысты. Бацыдысты әмә къәйыл куы ‘рбадтысты, уәд
сыл бынәй уынәргъын ссыди. Уәд сын сә хисдәр загъта:
„Ам цәй уынәргъын цәуы, уый бабәрәг хъәуы“. Уәд сә хис-
дәр ныдздзырдта: „Кәд уәликконтәй дә, уәд сдзур әмә дын
исты хос скәнәм“. Уый сәм дзуры: „Уәликконтәй бәргә
дән, фәлә мын цы хос скәндзыстут?“ Уәлийә та йәм дзуры
уырдыгмә: „Мах ам бирә адәм стәм, къәйыл схәндзыстәм!“

* Хуысар—хәцъил, зәлдаг хәцъил.

УДК 193.53.02.01

Сыстадысты уый æппæт адæм æмæ йын йæ бынмæ "рух" дæр нæ ныууагътой, нæ йæ фæзыхъхъыр кодтой æмæ йæм дзурынц уæлийæ уырдыгмæ: „Ницы йын фæразæм æмæ цы ми бакæнæм?“ Уый сын афтæ: „Хурыскæсæнырдыгæй мацы ныууадзут, хурныгуылæнырдæм айвылут, стæй йæ махи бар ныууадзут“. Уалынмæ схæстытæ кодтой къæйыл æмæ йæ иуырдаем аскъæрдтой. Ныккастысты æмæ куырм лæг. Ахæцыдысты йыл æмæ йæ акодтой семæ мæликкмæ. Мæликк стыр хæрнæг хъуамæ скодтаид йе сияхсæн. Уæд бæгæнытæ исыныл хъуырдухæн кæнынц адæм. Уæд сæ куырм лæг фæрсы: „Цæуыл хъуырдухæн кæнут уый бæрц?“ Уыдон афтæ: „Мæликкæн йæ сияхс амард æмæ йын хæрнæг кæнæм æмæ бæгæнытæ исынаен ницы фæразæм.“ Уæд сын куырм афтæ „Куырм дæн, фæлæ мæм агæн йæ иу хъус радтут, æмæ йæ кæдæм хæссын хъæуы, уырдаем апаут æмæ йæ æз айсдзынæн“. Радтой бæгæныйы аг æмæ йæ бахаста йæ бынатмæ. Куы йæ æрывæрдта, уæд æй бафарстой: „Цы дæ, цы дыл æрцыд?“

Уæд сын уый радзырдта йæ хабæрттæ æмæ йæ мæликк куы базыдта ай йе сияхс у, уæд хæрнæг нал, фæлæ йæ куывдмæ фæзылдта æмæ куывтой йæ цæрæнбонты тыххæй æмæ мæликк загъта, зæгъгæ, „хъуамæ йæ куырмæй дæр дарон.“

Иу бон куы уыд, уæд мæличчы чызг худгæ æрбацыд æмæ йыл куырмæй худы. Уæдын уый афтæ: „Æй, чызгай, ома мыл дæ зæрдæ не сивтай? Чызг ын расомы кодта, зæххæй йын ард бахордта, „æрмæст, зæгъгæ, худын ууыл, æмæ мард кæсæгтæ балхæдтон, æмæ сæ суадонмæ æхсынмæ куы барвыстон, уæд кæсæгтæ раудыгас сты“. Лæппу йын афтæ: „Уæдæ кæд ахæм хос у, уæд дзы мæнæн ницыуал хос æрцæудзæн? Чызг ын афтæ: „Æмæ дæ цæстытæн сæ мидæг гагуытæ нал ис, æмæ ма дын цы хос хъуамæ æрцæуа!“ Уæд ын лæппу афтæ: „Дæлæ ма сæ мæ цухъхъайы дзыппы фен. Уæйыг мæ куы рацафта æфсæн дзæккорæй, уæд ма уый базыдтон гагуытæ дзыппы кæй ныхаудтой.“ Бацыди æмæ цæсты гагуытæ дзыппæй хусæй саста, бахаста сæ æмæ цæсты гагуытæ сæ бынаты бавæрдта. Барвыста чызджы суадонмæ æмæ суадонæй куы ауагъта цæстытыл, уæд цæстытæ сæ бынаты куыд уыдысты, афтæ фестадысты. Куы ракаст, уæд мæликкмæ хæрзæгкурæггаг цыдысты æмæ сын

стыр хэрзэгкураэггэгтэ лэвэрдта. Бамидэг эмэе стыр куувд
 скодта мæликк.

Куувды фæстæ та лæппу загъта, зæгъгæ, „хъуамæ ма ацы
 ну цыд акæнон мæ бæстæм.“ Мæликк æй æрфарста: „Цæмæн
 ма цæуыс, мад дын уыдис эмæ дынахæм митæ фæкодта, цæмæ
 йæм цæуыс?“ Лæппу та уæддæр зæгъы, зæгъгæ, „ацы цыд ма
 хъуамæ акæнон“.

Æрымбырд кодта æндæхтæ, алы лыстæг дзаумæттæ эмæ
 цыма базаргæнæг уыд, афтæ йæхи равдыста. Ныццыд йæ хæ-
 здармæ, салам радта йæ мад эмæ уæйыгæн, уыдон æй нал ба-
 зыдтой. Лæппу сын загъта: „Ис мæм æндæхтæ, хъистæ эмæ
 æндæр лыстæг дзаумæттæ.“ Уæд ын уæйыг загъта: „Мах хъис-
 тæй тæрсгæ кæнæм, фæлæ дæм кæд æндæхтæ истытæ ис, уæд
 балхæндзыстæм.“ Уæд ус дзуры лæгæн. „Цæй, нæ фат эмæ не
 рдын ауæй кæнæм, цы ми сæ кæнæм?“ Лæппу сæ бафарста:
 „Цæй фат эмæ æрдын сты, фенын ма мын сæ кæнут!“ Æрхас-
 той йæм фат эмæ æрдын, федта сæ эмæ сæ балхæдта эмæ сæ
 йæ æфцæггыл æрыфтыдта. Æттæмæ куы рацыд, уæд сæм фæс-
 тæмæ баздæхт эмæ сæм дзуры: „Галы цæвон, æви хъуджы.“
 Уæд ус ницы бамбæрста, фæлæ уæйыг дзуры: „Гал та цы ра-
 кодта, ай æппæт хъуджы аххос куы уыдис.“

Лæппу бахста фат къуыммæ эмæ уæйыджы къубал ахауы
 кодта. Усмæ бацыд эмæ йын йæ дзыккутыл ныххæцыд, ралас-
 баласæй кодта эмæ цалымæ не сыскъуыдысты, уæдмæ йæ не
 суагъта. Стæй уый фæстæ лæппу бандзæрста арт дзыккутыл
 дæр эмæ агъуыстытыл дæр. Йæхæдæг афардæг мæличчы хæ-
 здармæ эмæ ма абон дæр хорз цæры йæхицæн.

Уый æрцыдмæ хорзæй цæрут.

63. Паддзах эмæ йæ фырт

Царди эмæе уыди иу паддзах. Паддзахæн йæхи сæрмагонд
 хæдзар уыдис дард, кæм куыста, уырдаем. Паддзах йæ усы ныу-
 дагъта сывæрджынаей эмæ ацыдис, кæм куыста, уырдаем.

Рацыдис иу цæдæр рæстæг эмæ паддзахы усæн райгуыр-
 дис лæппу. Сыххæст ыл ис æхсæз азы, эмæ иу бон куы уыди,

уæд дын паддзахы ус ныффыста йæ лæгмæ писмо æмæ уый фехъусын кодта, кæй йын ис лæппу æмæ бæхыл бадыхъом кæй фæцис.

Паддзах дæр уый куы фехъуыста, уæд куыд нæ цин кодтаид æмæ дыууæ боны фæстæ æрцыд йæ лæппуйы уынынмæ. Лæппуйы фæдта, тынг ыл фæцин кодта æмæ йын сфæнд кодта бæх балхæнын.

Ацыдысты иумæ, бакодта йæ иу бæхты рæгъаумæ æмæ йын загъта: „Еныр дæ кæцы хъæуы, уый равзар!“ Лæппу бацыд æмæ дзы иу æвзæр гæмæгъ бæхы сывзæрста.

Паддзах тынг смæсты ис, ома нæ ацы бæхы кæнгæ чи фæна, уый ныл фæхуддзæн. Лæппу ныххæцыд бæхыл æмæ йæ ракæны. Паддзах бафарста бæхгæсы æмæ йын загъта: „Цас дын бафидон дæ бæхæн?“ Бæхгæс ын загъта: „Æз æй хъуамæ маргæ акодтаин æмæ дæ цы хъуамæ райсон, акæнут æй лæвар“.

Паддзах загъта: „Лæвар акæнын худинаг у, фæлæ дын мæнæ дæс туманы.“ Радта æхца, ракодтой бæхы æмæ сæ хæдзæрмæ æрфардæг сты.

Лæппу райдыдта алæбон йæ бæх найын, æмæ бæх тынг ныррæсугъд ис. Паддзах цасдæр рæстæджы фæстæ аздæхтис йæ куыстмæ. Лæппу æмæ йæ мад баззæдысты хæдзары. Лæппу-иу скъолайæ куыддæр æрцыдис, афтæ-иу йæ бæхыл йæхи ныццæфта æмæ-иу йемæ хъæзыдис.

Рацыдис цасдæр рæстæг æмæ дын паддзахы усмæ цæуын райдыдта æндæр, æнæзонгæ лæг.

Иу хатт куы уыдис, уæд лæппу йæ мады баййæфта уыцы лæгимæ æмæ тынг смæсты ис.

Ус уый куы базыдта, ома мæ базыдта мæ лæппу æмæ мæ ардаудзæн йæ фыдыл, уæд сфæнд кодта лæппуйы амарын.

Лæппу иу бон куы уыд, уæд скъоламæ ацыд, йæ мад ын йæ ‘рбацыдмæ сцæттæ кодта хæбизджынтæ, марг сыл ныккодта, йæхæдæг чердæмдæр ацыд. Лæппу скъолайæ æрцыд, йæ бæхмæ бацыд æмæ йын бæх загъта: „Дæ мад дæ марынмæ хъавы, фæлæ уал кæрдзынтæй ашпар иу къæбæр куыдзæн, æмæ кæд амæла, уæд-иу дзы ды мауал бахæр“.

Лæппу дæр æцæг афтæ бакодта æмæ дзы куыдзæн ап-

пæрста. Куыдз уайтагъд йæ тыбыртæ ацагъта. Лæппу хæдзæ-
рæй рацыд, кæрдзын нæ бахордта, афтæмæй. Ус кæмдæр уыдис
æрцыдис æмæ кæрдзынты æнæхъæнæй куы фæдта, уæд базыд-
та, ома лæппу бамбæрста, марг сыл кæй ис, уый.

Уæд та дыккаг бон лæппу ацыд скъоламæ, æмæ та йæ мад,
æмæ йæм цы лæг цыд, уыдон дуары уæлийæ (бабастой ботлайы
мидæг марг, афтæ æмæ лæппу скъолайæ куы 'рцæуа æмæ дуар
куы бакодтаид, уæд ыл куыд ныккалдаид.

Лæппу та скъолайæ æрцыдис йæ бæхмæ, æмæ та йын уый
рахабар кодта хъуыддаг. Лæппу дæр иу даргъ лæдзæг ссард-
та æмæ дардæй дуарыл бахæцыд, æмæ марг афтæмæй ра-
калдис.

Изæры та йæ мад æрцыд æмæ куы фæдта ботла хаудæй,
лæппуйы та удæгасæй, уæд ын уыдис хъыг.

Ахæм хин митæй усæн ницы æнтыстис æмæ дын йæ лæг-
мæ телеграмм радта, цæмæй йын радзура, йæ фырт кæй скъæ-
бада, æмæ æрмæст уыцы бæхимæ хъазыны йедтæмæ йæ хъус
ахуырмæ дæр кæй нал дары, уый.

Паддзах райста телеграмма æмæ æрцыд йæ хæ-
дзармæ æмæ йын ус радзырдта хабæрттæ, йæ бæхимæ кæй
хъазы æдзух. Паддзах сфæнд кодта бæхы исчердæм фесафын,
цæмæй лæппу йæ хъус æрдара йæ ахуырмæ. Лæппу загъта:
„Æз разы дæн, æрмæст мын саразын кæн сыгъзæрин саргъ, сы-
бæрдзынæн æй бæхыл, уый фæстæ дæ адæмы æрымбырд кæн,
мæ бæхыл ма адæмы раз фæстаг бадт скæндзынæн, æмæ дæ
уый фæстæ цы фæнды, уый сараз“.

Паддзах дæр æцæг йæ фырты коммæ бакаст, саразын код-
та сыгъзæрин саргъ, æртымбыл кодта, йæ къухы цы адæм уыд,
уыдон. Лæппу дæр йæ бæхыл сыбæрдта сыгъзæрин саргъ,
сбадтис йæ уæлæ æмæ рацыдис уый æппæт адæмы 'хсæнмæ.

Лæппу райдыдта дзурын: „Мæ фыд мын мæ бæхы сафы,
уымæн æмæ йын йæ ус загъта, ома, дам, лæппу уымæ бирæ
рæстæг сафы, фæлæ æцæггæй хъуыддаг афтæ нæу. „Усмæ æн-
дæр лæг цæуы, æмæ йын æз куы дзырдтон худинаг у афтæ
кæнын, уæд мæ маргæ дæр кодта, фæлæ мæнæ мæ бæхы фæр-
цы æз баззадтæн удæгас, æмæ еныр цæйнæфæлтау мæ бæхы
фесафон, фæлтау мæхи сæр дæр уымæ исчердæм фесафдзы-

нән“. Ләппу ныхъхъәр кодта: „Хорзәй баззайут“, йәхәдәг/әд бәх афардәг ис.

Адәм уый фәстә сә хәдзәрттәм ацыдысты. Паддзах ба-
цыд хәдзармә әмә йә усы амардта әмә йә куыстмә афар-
дәгис.

Бәх әмә ләппу райдыдтой тәхын әмә әрбадтысты иу
паддзахы зәххыл. Ләппу йә дарәс раласта әмә скодта мә-
гуыр ләдҗы дарәс. Бәх загъта ләппуйән: „Әз цәуын ме
“мбәлттәм, ды тәрсгә маңәмәй кән, кәд дә искуы истәй сәр ба-
хъәуа, уәл-иу райсом хур куы сцәй кәса, уәд-иу зәгъ: „Тынг
тыхст дән, мә бәх“, әмә кәм уай, уым әз уайтагъд дә уәл-
хъус фәстдзынән“.

Ләппу йә пысултә бәхыл бабаста әмә хәрзбон загътой
кәрәдзийән әмә бәх атахтис Уастырджыйы бәхтәм.

Ләппу ацыд әмә әххуырсты бацыд паддзахмә әмә йын
хызта йә хуыты. Уыцы паддзахән уыд әртә чыздҗы әмә-
иу арәх бадтысы дуармә. Иу хатт куы уыд, уәд хуыгәс ләп-
пу йә кьух хәрдмә систа, хъуамә хуыйыл дур ашпәрстаид
әмә йә дәлармы ‘рдыгәй халатийы скъуыдәй ауыдта паддза-
хы кәсдәр чызг хуыгәсы сыгъзәрин буар.

Рацыдис пасдәр рәстәг, әмә чызг йә фыды срауәг код-
та, цәмәй йә моймә радтаид.

Паддзах фәдзырдта адәммә, әркодта йе ‘ртә чыздҗы
әмә сын загъта: „Ацы адәмәй уә кәңытә хъәуы, уыдон сыв-
зарут!“ Дыууә хисдәр чыздҗы сывзәрстой афицер ләгты,
фәлә кәсдәр чызг никәй әмә загъта йә фыдән: „Ей, мә фыд,
алы бон куыд нә кәндзынә әмә әрхуыдтаис дә адәмы иуыл-
дәр.“ Паддзах хондҗыты бафарста: „Чи ма уын дзы баззад,
әз уын афтә куы загътон, әркәнут адәмы иуылдәр!“ Уәд
ын хондҗытә загътой: „Иунәг әвзәр хуыгәсы йедтәмә иуыл
ам сты“.

Арвыста паддзах уымә дәр әмә йә әрбакәннын кодта.
Кәсдәр чыздҗы бафарста, кәңы йә хъәуы уыцы әшпәт адә-
мәй, уый сывзарәд. Чызг бацыд әмә хуыгәсы сывзәрста.

Ацы хъуыддаг паддзахән уыд тыг хъыг, ома мын мә чыз-
дҗы хуыгәс ракуырдта.

Ацыдысты чыздҗытә әмә райдыдтой цәрын, кәсдәр чызг

базыдта, йæ лæг хуымæдæджы лæг кæй нæу, уый, фæлæ йæ
падзах каст ницæйаджы цæстæй æмæ нуыл æххуыс кодта йæ
хисдæр чызджытæн.

Уæд дын иу хатт куы уыдис, уæд паддзах сфæнд кодта
йе сияхсты хъарудзинад базонын æмæ рынчын æфсон скодта
æмæ схуыссид.

Паддзах сусæгæй дæсныйæн загъта йæ хабар, ома дæм куы
бацæуой фæрсынмæ, уæд-иу зæгъ: „Паддзахæн нæй фæрвæзæн,
кæд нæ баназа авд хохы фæстæ æвддæс уæйыджы хъуджы æх-
сырæй“. Ацыдысты æмæ дæсны бафарстой, æмæ сын уый аф-
тæ радзырдта.

Паддзах йе сияхстæм фæдзырдта æмæ сын хъуыддаг ра-
хабар кодта. Лæшпутæ сæхи бацæттæ кодтой æмæ райсом кæрк-
куасæны араст сты уæйыджы хъуджы æхсырмæ, иннæ кæсдæр
сияхсы семæ нæ ауагътой, ома, дам, ницы æрхæсдзæн, уæгъ-
ды фыдæбонæй амæлдзæн. Лæшпу дæр йæ мидбылты бахудт.

Райсом куыддæр хур сцæй касты, афтæ лæшпу ныхъхъæр
кодта: „Мæ бæх, кæм дæ, тынг уынгæджы дæн?“ Бæх уайтагъд
йæ цуры фæвзæрдис, хъуыддаг базыдта æмæ лæппуйæн загъ-
та: „Æвддæс уæйыджы хъуджы æхсырæй къухты бафтын у зын,
уымæн æмæ уæйгуытæ радыгай уый кæнынц хизгæ, фæлæ
сфæлвардзыстæм. Ды дæ кард тынг сцыргъ кæн æмæ ацæу-
дзыстæм, æз ын æвиппайды йæ бæрзæйыл фæхæцдзынæн, йæ
хицау мæ куыnnæ базона, ды та-иу ын йæ иу дзидзи кардæй
ралыг кæн æмæ йыл фидар хæц, уым уыздзæн æртæ тун-
джи æхсыр, фæлæ цы фæнды бафæллайай, уæддæр-иу æй ма
суадз!“

Лæшпу йæ бæхыл сбадти, йæ дарæс скодта æмæ ацыдыс-
ты. Раст дыууæ сахаты бахъуыдысты авд хохы сарты ахизы-
нæн. Бацыдысты сусæгæй æмæ фæдтой: уæйгуытæй сæ иу хъу-
джы хизы. Бæх ыл йæхи ныццафта йæ бæрзæйыл, хъуг æй фел-
вæста æмæ æртæ разылдæн бæхы къæхтæ зæхмæ нал ныдзæв-
дысты, фæлæ йæ уый уæддæр не суагъта. Лæгау цæсты фæ-
ныкъуылдмæ хъуджы дзидзи кардæй ралыг кодта, абадти бæ-
хыл æмæ рафардæг сты. Уæйгуытæ ма йæ бæргæ фæстийæ ра-
сырдтой, фæлæ йæ стæхгæ куы фæдтой, уæд æй нууагътой.

Дыууæ хисдæр сияхсы раздæхтысты фыццаг хохы бынæй

әмә сә бәх әмә ләшпу әрыййәфтой фәндагыл. Уыдон ләд-
джы куы фәдтой, уәд әй цыдәр фәхуыдтой әмә сә уәрджытыл
әрләууыдысты әмә йын скуывтой, стәй йә бафарстой, кәм
уыдис, уымәй. Ләшпу загъта: „Мә каисе рынчын у, әмә дәс-
нытә бацамыдтой, авд хохы фәстә әвддәс уәйыджы хъуджы
әхсырәй кәд бахәра, уәд сдзәбәх уызәни, кәннәд нә, әмә
йын мәнә уырдыгәй әхсыр хәссын“. Уәд дын ын уыдон дәр
загътой: „Мах уырдаәм куы цыдыстәм, махән дәр нә каисән
уый куы бацамыдтой, рауәй нын дзы кән!“ Уый сразы әмә
сын загъта: „Ратдзынән уын дзы фәйнә цышпар ботлайы, әр-
мәст мә бауадзут әмә уын уе рагъәй чъылбызтә слыг кә-
нон!“ Уыдон ахъунды кодтой, „әмә уымәй, дам, нә амәлдзыс-
тәм, әмә, дам, ын радтәм!“ Әмә сын радта әхсыр.

Хуыгәс ләшпу та цалынмә йә бәхы уагъта, стәй йә-
иннә бәхыл бадтис, цәмәй та йә фенхъәлой хуыгәс, уәдмә
иннә сиәхстә бахастой сә каисән әхсыр. Ацы ләшпу дәр
дын йә усән барвыста әхсыр, фәлә йә паддзах нә айста:
„Уәлә йә кәмдәр фыййәуттәй балхәдтаид, әндәр уый цәй
әхсыр әрхәсдзән уәйгуытәй“. Әхсыр акалын кодта паддзах
фаджысы. Хисдәр сиәхстә йын цы әхсыр бахастой, уымәй
та нуазгә бакодта, фәлә нә „фәхуыздәрис“.

Уәд та дын иу бон паддзах йе сиәхстәм фәдзырдта әмә
сын загъта: „Иу ран, иу тынг дәр ран ис дыууә хохы, уыдон
әхсән цәуы дон, хәхтә цәсты фәныкъуылдәй цәсты фәны-
къуылдмә фегом вәййынц, стәй та ахгәнынц, әмә кәд уыцы
донәй баназон, кәннәд мын әнә мәлгә нәй“.

Дыууә сиәхсы та сфәнд кодтой уырдаәм фәцәуын. Рай-
сом раджы сыстадысты әмә афардәг сты. Иу цъус куы ацы-
дысты, уәд фәстәмә раздәхыны фәнд скодтой.

Кәсдәр сиәхс, әвзәрәй кәй зыдтой, уый та дын райсом
хурскәсын афон ныхъхъәр кодта: „Мә бәх, кәм та мын дә?
Тынг уынгәдджы та дән!“ Уайтагъд бәх йә цуры фәстадис,
хабар базыдта әмә загъта, „хъуыддаг, дам, тыг зын у сара-
зын, фәлә, дам, уәддәр сфәлварәм“. Ацыдысты әмә уырдаәм
бахәңцә сты. Бәх загъта ләшпуйән: „Сбад мыл, фидар хәң
әмә кәсгә мачердаәм фәкән, әз мәхи тынг айваздзынән уы-
цы донмә, ды-иу дзы ведра фәтгысс әмә фидар бад!“

Куыддæриддæр хæхтæ фегом сты, афтæ бæх йæхи аппæрсе та æмæ цалынаæ хæхтæ цæсты ныкбуылдмæ æхгæдтой фæстæмæ, уæдмæ уыдон фæстæмæ схæццæ сты, фæлæ ма хæхтæ æрцахстой бæхæн йæ кбудийы цбушпытæ, фæлæ дыккаг гом куы фæсты, уæд сæ феуæгъд кодтой, систой дон æмæ йæ лæппу лалымы ныккодта.

Рацыдысты та уырдыгæй хæдзармæ æмæ та сыл фæндагыл уыцы дыууæ сияхсы фембæлдысты, уыдоннал базыдтой, хуыгæсе 'мсиахе уыд, уый, фенхъæлдтой йæ цыдæр зæд, æрзоныгуыл кодтой æмæ та йын райдыдтой кувын. Лæппутæ цасдæр рæстæджы фæстæ бафарстой, уый кæм уыдис, уымæй.

Уый та сын радзырдта, зæгъгæ, „мæ кайс рынчын у æмæ йын ахæм æмæ ахæм дон бацамыдтой, æмæ мæнæ уый хæссæм“. Уæд лæппуйæн загътой: „Мах дæр уыцы дон куы агурæм, мах дæр нæ кайсæн уыцы дон куы агуырдам, радт нын дзы аргъыл!“ Уый еразы ис æмæ сын ракуырдатæ сæ галиу хъусты цбушпытæ. Ралыг кодтой лæппутæ уыцы хъусты цбушпытæ, æмæ сæ йæ дзыппы нывæрдта.

Рацыдысты та уырдыгæй, цалынаæ та лæгау йæ хуыгæсы дарæс кодта æмæ йæ бæхы ивта, уæдмæ та уыдон ныххастой сæ кайсæн уыцы донæй.

Хуыгæс сияхс, дон æцæгæй чи ссардта хохæй, уый та фæстаг хатт барвыста йæ усæн дон, фæлæ та йæ паддзах акалын кодта, ома, дам, æй уый, æвæццæгæн, 'кæмдæр фæндагæй æрхаста, уый, дам, уыцы донмæ хæццæ дæр нæ бауыдаид“. Йæ ус фæстæмæ æрбаздæхтис кæугæ.

Паддзах сыстадис æмæ сфæнд кодта куывд саразын, цæмæй йæ сияхсты хъарудзинад радзура адæман.

Паддзах арвыста хонæг æмæ адæман фехъусын кодта, стæй фæстаг хатт бацыдис хуыгæсы хæдзармæ. Уый дын уыцы рæстæджы раивта йæ дарæс æмæ æртывттытæ кодта. Хонæг бацыд æмæ йæ уазæг фенхъæлдта, загъта йын: „Паддзах, дам, куывд кæны æмæ куыд рацæуат“. Лæппу йын афтæ æмæ: „Æз дæ хуызæн гыдцыл хонæджы хуындæй паддзахы куывдмæ нæ бацæудзынæн!“

Хонæг ныццыд лæппуйы тыххæй, паддзахæн рахабар кодта. Уый йæм рарвыста йæ зæронд, дзырдарæхст лæдджы æмæ йæ ныккодтой æмæ йæ æрбадын кодтой хисдæрты цуры.

Цасдәр рәгътә рауагътой әмә иуыддәр куывтой пәддзахы дыууә сияхсән. Цасдәр рәстәдҗы дәрҗы уыдылшы загъта: „Иу куывды бар мын радтут!“

Радтой йын куывды бар әмә уый райдыдта кувын хуыгәс сияхсы цәрәнбон.

Пәддзах әмә уаздҗытә тынг смәсты сты, хуыгәсы кой уыцы фынгыл кәй ракодта. Цасдәр рәстәдҗы фәстә ләшпу бафарста: „Цәмән кувут дыууә сияхсән әмә цәмәннә кувут хуыгәс сияхсы цәрәнбон. Цымә уыдон уымәй уалдай цы сарәзтой?“

Уәд дын пәддзах радзырдта йе сияхсты хъарудзинад әмә дын ләшпу сыстад әмә загъта: „Бахәсгонд хъуыддәгтә уыдон нә сарәзтой, фәлә сә сарәзтон әз. Әз та дән, пәддзах, дә хуыгәс сиях!“ . Адәм тынг ныддис кодтой.

Хуыгәс сияхс сыстад әмә та загъта: „Фен ма дә дыууә сияхсән сә чыылдымыл султҗытә әмә сә хъусты цъушпытә!“ Йәхәдәг сә йә дзыппәй систа әмә сын сә уынын кәны. Уыцы дыууә сияхсы сә сәртә уырдыгмә әрыппәрстой әмә адәмы ‘хәән сә цәсгом ракәсын нал хъәцыд. Хуыгәс сияхс нодҗы дәр загъта пәддзахән: „Ма кәс ләгән йә дәрәсмә әмә йә мәгуырдынадмә, фәлә адәммә кәс иугъуызон цәстәй!“

64. Цуаноны фырт

Уыдис дын мәгуыр цуанон ләг. Ацыдис әмә пәддзахмә нискәйон нылләууыдис әмә йын загъта: „Әз цуан кәндзынән, әвдәр дын ницы куслзынән“. Пәддзах дәр ын загъта: „Мән дәр ахәм ләг хъәуы“.

Ацыдис-иу цуаны, ныццагъта-иу сьрдтә, сагтә әмә сәгтуыттә. Уыдон-иу аластой әмә-иу сә уәрдоныл әрластой, уый онг бузныг дзы фәцис пәддзах, әмә йын ус ракуырдытой әмә цардысты сәхицән.

Иу ләшпу йын райгуырдис, әмә цуанон ләг амард. Ләшпумә хорз зылди пәддзах, „кәд мын, зәгъгә, йә фыды хуызән ләг рацәуид“. Фәлә иугәр куы бахъомыл, йә сәрән

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

куы фæцис, уæд-иу ацыд æмæ-иу кæмæн йæ сæр аскъуыдта, кæмæн йæ цонг асаста. Паддзахмæ цыдысты хъæстмæ, паддзах-иу сæ фæсырдта, фæлæ та-иу æрцыдысты хъæстмæ: „Кæн-нод ацы лæджы фесаф, кæн-нод та мах сыстдзыстæм æмæ исчердæм фæцæуæм“. Уæд паддзах лæппуйæн загъта: „Ардыгæй дæ сæр фесаф, дæ кой мæм макуыцæй хъуыса, мæ кой та дæумæ куыд нæ хъуыса, ахæм ранмæ дæ сæр фесаф“.

Лæппуйæн радта хорз бæх æмæ йæ фæндаггаг. Ацыд уырдыгæй. Иу быдырмæ бацыд: „Цæй, ардыгæй мæ кой нал фехъуысдзæн.“ Акаст æмæ иу зæронд лæг æрбацæуы: „Дæ фæндаг раст“!

— „Бирæ цæрай“.— „Кæдæм цæуыс?“— „Æуыцы калакмæ“. — Е, уæдæ ай бæрæг ахæсдзæн“. — Цæй æмæ ныр баталынг æмæ ахсæв ам иу ран æрфысым кæнæм“. Лæппу бацыд æмæ арт скодта. Бацыд æмæ уæхстæгтæ ракодта, зæронд лæгмæ сæ радта: „Уæхстытæ сараз ды“. Лæппу ацыд æмæ зæронд лæг уæхстытæ аразы, фæлæ хъуыды кæны: „Ам куы ницы хæринаг ис, куы ницы физонæггаг, æвæццæгæн, мæн æргæвддзæни, æндæра уæхстытæй цы аразы?“

Лæппу ацыд æмæ саг амардта æмæ йæ æрбахаста. Бакаст æмæ зæронд лæг кæуы: — „Цæуыл кæуыс?“— Бабын уа уæддæр зæрдæ: акастæн æмæ куы ницы хæринаг уыдис, куы нæ физонæггаг, уæд загътон: æвæццæгæн, мæн æргæвддзæн æмæ ууыл бамæт кодтон“.

Æхсæвы дзæбæх æхсæвæр бахордтой æмæ йын радзырдта лæппу: „Æз рацыдтæн уыцы калак хъæуæй æмæ мæ кой уыр-дæм куыд нæ хъуыса, уыдон кой та мæнмæ, ахæм бæстæ агурын“. — „Уæдæ ахæм цæрæн зæхх ис, ардыгæй ацæудзынæ, урс хохмæ бацæудзынæ æмæ сырх хохмæ ссæудзынæ. Сау хохæй акæсдзынæ: дыууæ хохы астæу иу хæдзар ис æмæ йæ куы фенай, уæд æй æнхъæлдзынæ калак, фæлæ уым цæры дыууадæс уæйыг æфсымæры, ныццæудзынæ сæ дуармæ. Сæ дуармæ иу стыр къæй ис, мусы йас, схæц-иу ыл, кæд æй сфæразай, уæд сæм-иу бадзур, кæн-нод-иу дæ сæрæн цы хос уа, уый кæн“.

Ацыдис уырдыгæй, зæронд лæгæн раарфæ кодта. Бацыд урс хохмæ, урс хохæй Сырх хохмæ, Сырх хохæй Сау хохмæ

сыди. Уæд акаст æмæ загъта: „Ай иу хæдзар куыд уыдзæни, ай калак хъæу куы у!“ Фæлæ аскъæрдта æмæ бацыд сæ дуармæ уæйгуытæн, æргæпп ласта бæхæй, къæйыл йæхи ныцтавта, æртæ хатты йæ систа, æртæ хатты йæ æруагъта, фæхъæр кодта: „Уазæг нæ уадзут?“

— Акæсут, хæринаг нын æрцыди.

Кæсдæр рагæпп ласта, йæхи йыл ныцтавта, йæ сæр ын æрбалыг кодта æмæ йæ уæрмы ныппæрста.

— Акæсут, бахордта йæ!

Изнæ дæр та рагæпп ласта, уый дæр ыл йæхи ныцтавта, уымæн дæр та йæ сæр акъуырлта æмæ йæ уæрмы ныппæрста.

— Акæсут, бахордта йæ!

Æртыккаг дæр рагæпп ласта, уый дæр та йыл йæхи ныцтавта, уымæн дæр та йæ сæр ралыг кодта æмæ йын æй уæрмы ныппæрста. Афтамæй йæм цауын байдыдтой æмæ сæ фæцагъта. Сæ хисдæр баззад, дыууадæс сæрон. Уый дæр æм рагæпп ласта, хорз фæхæцыдысты нумæ, фæлæ йæ æрбабырста лæппу, иуæндæс сæры йын алыг кодта, иу сæр ма йын ныууагъта æмæ йæ уæрмы ныппæрста. Бацыдис æмæ ныр хæдзары зилы, загъта: „Ам мын цæрæн бæстæн сбæздзæн!“ Абадт йæ бæхыл, рацыд уырдыгæй æмæ зæронд лæджы фæндагыл æрбаййæфта: „Рацу æмæ мæ фæсарц сбад!“ Йæ фæсарц æй сбадын кодта æмæ йæ изæрмæ уым балæууын кодта æмæ йын загъта паддзах: „Ацы зæронд лæг та дын чи у?“— „Ай у мæ фыды фыд, æмæ уымæн ды цы лæвар кæныс?“

Цалымæ цардаид, уый йын балæвар кодта. Йæ мады ракодта, хорз бæх ын балæвар кодта йæ мадæн дæр, æмæ æвзист æмæ сыгъзæрин æхца. Акодта йæ мады, бацыд уыцы бæстыхаймæ æмæ цардысты. Лæппу цуан кодта æмæ цардысты. Иу бон куы уыди, уæд мад хæдзæрттæ рамарзта, бырæттæ рахаста æмæ сæ уæрмы ныккалдта. Ныккасти уæрммæ æмæ утæхсæн кодта уæйыг, йæ сæр ма æнæ лыг кæмæн ныууагъта, уый. Æмæ ус ныдздырдта: „О, мæ тæригъæд куыд фæхаста, сымах чи ныццагъта!“ Уыцы уæйыг æм сдзырдта: „Дедтæ уыцы ран улы хос æмæ мæм æй æрыппар, уæлийæ хуыцау, бынæй

011167020
30220010033

зæхх, фæстæмæ дæр нæ фæкæсдзынæн!“ Бацыд ус, уыцы удæгъд хос æм ныппæрста, цы уыд, уымæй хуыздæр фестад. Сбырыди, араст æмæ фæцæуы. Ус æй басырдта æмæ йыл ныххæцыд: „Тæрсгæ ма кæн, æз дæ бавæрдзынæн“. Баздæхта йæ фæстæмæ æмæ йæ нывæрдта чырынгонды, æхсæв-иу уым фæци, йæ лæппу-иу цуаны куы ацыди, уæд-иу æй рауагъта æмæ-иу йемæ хъазыди. Уæд дын ус басывæрджын, æмæ-иу ын йæ лæппу загъта: „Ацы стыр гуыбын та дын цавæр у“. —Æнахуыр хæри-наг афтæ кæны“.

Ныууагъта-иу æй лæппу дæр. Лæппу уыди цуаны æмæ мадæн лæппу райгуырдыс, уæйыгæн æй арвыста æмæ йын æй аппарын кодта. Изæры лæппу саджы мард æд хих бæлæстæ æрцæйхаста, айхъуыста лæппу, æмæ йыл сывæллоны кæуын цæуы, бацыдыс æмæ мæнæ иу сывæллон. Систа æмæ сывæллон йæ хъæбысы батыхта æмæ йæ йæ мадмæ æрхаста:—„Е, гыцци, мæнæ мæхицæн цы æфсымæр ссардтон!“ Ус дæр ыл бацын кодта. Кæд-иу лæппу уым уыд, уæд-иу ын хъуджы æхсыр радта, уый фæстæ та йæхи дзидзи. Лæппу сдынджыр æмæ æмбарын хъом куы сси дзæбæх, уæд-иу æй систа йæ мад æмæ-иу дзы хъазыд.

Иу бон та куы уыди, уæд ус уæйыджы чырынæй суагъта æмæ йемæ хъазыди. Гыццыл лæппу йын загъта: „Мæ мад, цы аразыс, цы?“—багъæц, изæры Голеса æрцæуа æмæ дæ сардауон!“ Æртысгæн дын фелвæста æмæ йын дзы цалдæр сыргъæвта йæ чылыдымыл. Гыццыл лæппу алыгъд, æмæ йæ йæ ‘фсымæр кæцæй æрхаста, уым сбадти æмæ кæуы. Изæры Голеса саджы мард æмæ хих бæлас æрцæйхаста æмæ йыл кæуын цæуы. „Уый нæ гыццыл лæппуйы кæуын куы у!“ Йæ саджы мард æривæрдта, ссыд æм æмæ йæм сдзырдта:

— „Цæуыл кæуыс?“

— Мæ мад чырынæй кæйдæр систа æмæ дзы хъазыдыс, уæд ын æз загътон: „Багъæц, изæры Голеса æрцæуа, æмæ дæ сардауон“, æмæ мæ фæнадта.

— Хорз, рацу, тæрсгæ мын ма кæн. Ракодта гыццыл лæппуйы. Уæд ын лæппу зæгъы:— „Æри-ма, дæ саг дын æз ахæссон“.

— Ды гыццыл дæ, нæ йæ афæраздзынæ.

᠑᠕᠒᠑᠑᠑᠑᠑᠑
᠑᠒᠑᠑᠑᠑᠑᠑᠑᠑᠑
᠑᠒᠑᠑᠑᠑᠑᠑᠑᠑᠑

— Аери-ма, аери.

Айста дын саджы мард эмә йә аккой кодта, ахастайд, ахәм тыхджын уыди. Ацыдысты хәдзармә, әхсәвьи ницы сдзырдта Голеса. Райсомы йә мадән загъта: „Аери-ма мын ацы чырыны дәгъәлтә, уым мын әндон уыди, мә карды хъәд асаст“. Йә мад әм йәхи фәмәсты кодта: „Цәй әндон дын дзы уыдис, цәй?“— „Ардәм-ма аери дәгъәл!“ Дәгъәл әм радта, бакодта дуар, ныккасти эмә йә мидәг хуыссы уәйыг.— „Әтт! хәрәг, ам цы аразыс?“— Уәлийә хуыцау, бынәй зәхх, мә аххос ницы у, ауадз мә ардыгәй, фәстәмә дәр нал фәкәсдзынән!“ Йә сәр ын ахауын кодта эмә та йә уәрмынышпәрста. Ныр ләууы әнцәдәй, гыццыл ләшпу йәм дзуры: „Голеса, әцәг куы асаст дә карды хъәд.— „Алә-ма кәм дын асасти?“— „Мәнә, мәнә!“

Бауади эмә йын йә кард райста. Кард йә къухы куы бафтыд, уәд балыгъд, мады уачыйыл зәй сывәрдта эмә йә ахауын кодта. Голеса йыл йәхи ныцпавта эмә йә йә быны акодта: „Цы дә хъәуы мәнәй?“— „Мә мады мын цәмән амардтай?“— „Әмә мын ды мә фыды цәмән амардтай?“

Дзууә ләшпуйы фидыдәй баззәдысты эмә цардысты.

65. Базырганы аргъау

Иу хорз хәдзары уыдис авд әфсымәры. Фыд сын нә уыд, фәлә сын мад уыдис. Сә хәрд цухәй-цухдәр байддыта эмә дис кодтой:

„Ай цәмән афтә у, фәллоу нәм бирә куы ис, уәд?“ Уәд кәсдәр әфсымәрән йә ус мәлләгәй-мәлләгдәр кәны, иннәты устытә бардәй тьәпп хаудтой. Йә быны йә ракәны эмә йә фәнәмы, „цәмән, дам, мәлләг кәныс,“ эмә йын ницы хъәр кәны. Ус афтә: „Хорз, уәдә, ацу хоскәрдынмә эмә дә мигәнәнтәй исты ферох кән эмә фәстәмә раздәх эмә йә уәд базондзынә, хъуыддаг цәй мидәг, ис“.

Лæппу афтæ бакодта: йе ссон барæй ныууагъта æмæ йæм куы рыздæхт, уæд хæдзары баййæфта йæ чындыты уæйгунтимæ хъазгæ. „Ме ссон мын радæдтут“, зæгъгæ, ма бадзырдта. Ссон фелвæста уæйгуытæй иу æмæ йæ рахста рудзынгæй æмæ лæппуйы цæст фелвæста. Лæппу ма йæ бæхыл сбадтис æмæ афардæг, адæймаг кæм нæ уыд, уырдем тæргай адымдта. Уым цардис йæ бæхимæ æмæ дзы иу фондз азы фæцарди.

Иу бон куы уыд, уæд ыл иу лæг амбæлди йæ цæукъамæ. Базырган йæ ном. „Дæ бон хорз уæд“. „Кæй бон у, уый хорзæх дæ уæд“.—Æппын дæм ахæринаг ницы ис“.—„Саджы дзидзайы йедтæмæ мæм ницы ис, кæд дæ хъæуы сырды дзидза—уæд бирæ.“ Цæукъамæ фæдзырдта: „Бодз, Бодз, дæ кæнон кæн!“ Æркодта йæ æмæ йын йæ сыкъа фелвæста æмæ уым цына хæринаг уыдис, ахæм нæ уыдис. Фæцæл кодтой æмæ Базырганæн лæппу афтæ: „Ныр æмбæхстытæй ахъазæм. Кæд мæ ды ссарай, уæд дын мæ бæх ратдзынæн, кæд дæ æз ссарон, уæд мын дæ цæукъа ратдзынæ“, афтæ бадзырдтой. „Ды уал бамбæхс раздæр“,—загъта Базырганæн лæппу. „Нæ, ды уалбам бæхс. Ды йæ раздæр æрымысыдтæ.“

Анцæд Базырган æмæ авд æфцæгæй ахызтис, æмæ æртæ сæнк уыдис ланчы, æмæ уым бамбæхстис. Бæхæн балæхзтæ кодта лæппу: „Дæ сæр мæ бахъуыди, Базырган дæ ласдзæни!“ Бæх æм радзырдта: „Æрбад мæ уæлæ æмæ йæ базондзыстæм.“ Бæхыл сбадти æмæ анцæд æмæ æртæ сæнчы цур авд æфцæджы фæстæ æрлæууыдис бæх. Лæппу рахызт æмæ сæнкы ралыг кодта æмæ йæ ахордта. Æртыккаджы куы лыг кодта, уæд уырдыгæй рагæпп кодта Базырган æмæ йæм фæдзырдта: „Хæргæ мæ ма акæн!“ Стæй Базырган афтæ: „Нырта ды бамбæхс æмæ дæ кæд ссарон, уæд алкæмæн йæхион йæхи, кæннод хуыцау загъта цæукъа дæуæн æмæ дæу уæд!“

Фæйнæрдæм фæцыдысты. Бæх афтæ: „Мæ размæ æрбалæуу!“ Æмæ йæ схуыррытт кодта æмæ йæ фæстæмæ ахуыррытт кодта æмæ лæппу нæмыг фæстадис, æмæ та йæ фæстæмæ схуыррытт кодта æмæ йæ сæры магъзмæ ссыдис. Базырган агурын байдыдта æмæ йæ кæм ссардтаид! Уæд ныхъхъæр кодта Базырган: „Кæм дæ, дæхи равдис, мæ цæукъайы хуыцау

дæуæн радта! Архуыррытт æй кодта бæх æмæ лæппу цы уы-
 дис, авд ахæм хуыздæр фестадис. Сбадтысты, цæукъайы сывæ
 фелвæстой, æмæ алы хæринаг сæ разы фестади, æмæ ахъаззаг
 фæминас кодтой. Цæукъа баззадис лæппуйæн. Базырган афар-
 дæг. Лæппу ранцад æмæ йе 'фсымæртæм æрцыд угæрдæнмæ æмæ
 сæ тæригъæдтагæй æрыйæфта. Стæй дын йæ ус сихор сцæй
 хаста, иу къæрит кæрц йе 'ккой, афтæмæй. Лæппу сын сæ кæр-
 дзынтæ фæтылдта, æмæ цæукъамæ фæдзырдта: „Бодз, Бодз, дæ
 кæнон кæн.“ Уым сын фæцæл кодта ахъаззаг, йæхи цæвæг
 дæр ма уым лæууыдис ауыгъдæй бæрзыл. Кусын сæ нал ба-
 уагъта æмæ сæ æркодта хæдзармæ. Уæд та æхсæвæрыл загъ-
 та: „Бодз, Бодз, дæ кæнон кæн!“ Устытæй чи чъиритæ æм-
 бæхсы, чи цы йæ лымæнæн æмæ сæм цæукъа касы. Стæй куы
 'рхуссыдысты, уæд цæукъа бацыд æмæ сын се 'варæнтæ ба-
 хордта, кæй та калгæ акодта. Райсомы дын угæрдæнмæ фæцы-
 дысты, цæукъайы уым ныууагътой бынаты. Уæд чындзытæ
 афта: „Цæй, мах дæр сылвасæм йæ сыкъа æмæ фæцæл кæ-
 нæм“. Цæукъамæ дын цæуын райдыдтой радыгай æмæ йæ сы-
 къайыл æндæдзын байдыдтой, сæ мад йедтæмæ æмæ кæсдæр
 чындзы йетдæмæ, стæй сæ ахаста æмæ сæ угæрдæнмæ схаста.
 Уæд йæ хицау дзуры: „Бодз, Бодз, Уаддымты бæрзондмæ!“
 Схаста сæ æмæ йæ сæр ныттылдта æмæ сæ къæдзæхæй фæ-
 калдта. Афысмæртæ аджынкæй баззадысты æмæ та хъазныг
 цардысты æмæ сæ бынаты сбадтысты.

66. Хæрæфырт Дзакко

Цардысты ус æмæ лæг. Зæнæгæй сын ницы уыди, фæллой сæм бирæ уыд. Ус æттæмæ дзырдта æмæ сæ фæллойæ йæхи лæгæн ницы хæрын кодта, фæлæ фæллой, кæмæ дзырдта, уымæн хæрын кодта. Уæд ын иу цалдæр хатты йæ лæг загъта усæн:

— Фæллой нæм куы ис æмæ дзы æттæмæ куы ницы зыны, хæргæ дæр дзы куы ницы кæнын, уæд кæдæм цæуынц нæ фæллой? Ус загъта йæ лæгæн:

— Уæртæ дæ хо авд æфцæджы æттийæ ис æмæ уый æрцауы æмæ дын сæ ахæссы, дæуæн нæ фенын кæны йæхи, афтæмæй.

Лæг куы нæ уал фæрæзта, уæд иу бон систади æмæ йæ хома ацыди. Йæ хо йæ куы федта, уæд ыл цинтæ кодта, фæлæ йæм лæг нæ дзырдта, стæй йын йæ хабæрттæ ракодта: „Ды ма сусæгæй ныццæуыс ма хæдзармæ æмæ мын ма фæллой рахæссыс, æмæ мын дæхи цæуылнæ равдисыс, сусæгæй цæмæн хæссыс ма фæллой?“ Уæд ын йæ хо загъта: „Омæ цы кæны, æгайтма дын хæссын дæ фæллой, дæ бирæ зæнæгæн дæ куы нæ хъæуынц мыййаг“. Йæхæдæг ын карчы рæвдуæттæ уæларты рæхысыл цармæ æввахс сауыгъта. Афысымæр йæ хойæн загъта: „Кæд уыцы рæвдуæттæ мæнæн сты, уæд сæ дæлдæр цæуылнæ æруадзыс артмæ?“ Хо йын загъта: „Æмæ дын æз авд æфцæджы æттийæ дæ фæллой ардæм хæрд куы фæдæн, уæд рæвдуæттæ уыцы ранмæ куыynnæ сфыццзысты!“ Стæй сæ дæлдæр артмæ æруагъта æмæ дзуры йæ ‘фсымæрмæ:

— Дæуæн дæ фæллой дæ бинойнаг кæмæндæр хæрын кæны, æмæ дæхæдæг ницы сбæрæг кæндзынæ, фæлæ мæнæ ма лæппу Дзаккойы демæ акæн, е уый дын сбæрæг кæндзæн“.

Райсомы сын хо фæндаггæгтæ скодта, æмæ Дзакко йæ мады ‘фсымæримæ рацыд бæрæггæнæг. Хæдзармæ куы ‘рцыдысты, уæд Дзакко йæхицæн æмбæхсæн сарæзта къуымы. Уыцы рæстæджы усæ йæ лæджы хай бацыди, йæхи лæг та ныхасы уыди. Ус йæ лæджы хайы бафарста:

— Райсом кæм кусдынæ?

— Хоскæрдынмæ ацæудзынæн æмæ ма цæвæджы хъæд амайгæ ацæудзынæн, фæлæ-иу уыцы æхсныфты фæдыл рацу“.

Райсом лæг йæ цæвæджы хъæд ахаста угæрдæнмæ. Уæд Дзакко дæр иу ставд хъил æхсныфтæ гæнгæ ахаста, афтæмæй ус аходæн куы ахаста, уæд Дзаккойы æхсныфтыл арæдыди,

æмæ йæхи лæг Дзаккоимæ кæм карста хос, уырлæм ссæдиди. Аходæн куы рывардтой, уæд ус йæ лæгæн загъта: „Дæлæ уыцы лæгмæ дæр фæдзурут æмæ кæрдзын бахæра, абон сæм куырой ссад нæ уыд“.—Уыцы лæг та уыди хъæуы хицау—йæ лымæн. Уæд æм Дзакко æрцыди хъæуы хицаумæ æмæ йын загъта: „Уæлæ дæм мæ мады ‘фсымæр рарвыста дæумæ æмæ дæ куры, тагъд ацы ранæй куыд фесæфай, афтæ, йæ цæст дæ куыд нæ уал уына“. Фæлæ хъæуы хицау нæ куымдта.

Дзакко фæстæмæ сыздæхт. Ус та йæ фæстæмæ æрырвыста хъæуы хицаумæ, цæмæй йæ кæрдзын хæрынмæ скодтаиккой.

Дзакко гуыдынæй йæ армы рахаста æмæ йæ æртæ раны фæндагыл аппæрста, стæй хъæуы хицаумæ куы ‘рцыд, уæд йн загъта: „Мæ мады ‘фсымæр мæ рарвыста дæумæ, æмæ дæ куры, дæхи йын куыннаæ уал уынын канай, афтæ, кæннод дын дæ сæр дурæй ныппырх кæндзæн“.

Хъæуы хицау уæддæр нæ куымдта цæуын. Æртыккаг хатт ус йæ лæджы æрырвыста хъæуы хицаумæ, цæмæй йæ аходæн хæрынмæ скодтаид. Лæг куы рацыд хъæуы хицаумæ, уæд фæндагыл Дзакко цы кæрдзыны къæбæртæ аппæрста, уыдон уидзы æмæ сæ хæссы... Уæд хъæуы хицау фæтарсти „ай дуртæ уидзгæ куы ссæуы“, зæгъгæ, æмæ фæлыгъд, Изæры та хъæуы хицау æрбацыд усмæ æмæ йын дзуры:

„Абондæргъы мæ æххормагæй амардтай“. Ус йн загъта: „Абон фæци, фæлæ райсом кæм уыдзынæ?“ Хъæуы хицау афтæ: „Ам уыдзынæн“.

Уыцы ныхæстæ куы кодтой, уæд сæм Дзакко хъуыста йæ ‘мбæхсæнæй. Дыккаг бон Дзаккойæн йæ мады ‘фсымæр хуымы зиу кодта, æмæ усы йедтæмæ, иуылдæр хуыммæ ацыдысты. Аходæн афоны размæ Дзакко йæ гуыбын риссыны ‘фсон скодта, афтæмæй хæдзармæ рацыд æмæ йæ ‘мбæхсæны бамбæхсти. Уæд ус хъæуы хицауæн цæрвæхсидæн сарæзта æмæ йæм хоннынмæ ацыди. Уыцы рæстæджы Дзакко цæрвæхсидæн амбæхста, æмæ цæрвæхсидæн цы тæбæгъы уыд, уыцы тæбæгъыл рæуæды афтыдта. Ус куы ‘рбацыд, уæд рæуæды æртыгæнæй æртæ цæфы фæкодта, æмæ рæуæд фæмард. Уый фæстæ хъæуы хицауæн хъайла сарæзта æмæ та йæм хонæг ацыдис. Хъайлайы къонайыл фæуагъта.

Дзакко хъайлайы йæ ‘мбæхсæны амбæхста æмæ цы мигæнæны уыди, ууыл куыдзы афтыдта. Ус куы ‘рбацыд, уæд куыдзы ныццафта æмæ фæмард. Стæй та йæ лымæн—хъæуы хи-

цауэн цæрвджын уæлибæхтæ сарæзта æмæ та йæм хонæг аци-
ди, уæлибæхты фынгыл фæуагъта. Дзакко йе 'мбæхсæнæй фæс-
тад æмæ сæ амбæхста, æмæ уæлибæхтæ цы мигæнæны уыдыс-
ты, ууыл гæдыйы афтыдта. Ус куы 'рбацыд, уæд фынгыл гæ-
дый йедтæмæ ницы уал æрбайæфта æмæ йæ амардта. Стæй
зиууæттæн аходæн ахаста: сылы æмæ хъæбæр кæрдзынтæ.
Дзакко йæ разæй ацыдис æмæ кусджытæн бахæрын кодта:
цæрвджын уæлибыхтæ, хъайла æмæ цæрвæхсидæн. Ус æй нæ
базыдта. Стæй Дзакко йæхи гутоны пелтыйы бын бакæнын
кодта æмæ йе 'мбæлттæн загъта:

— Е, ныр чындз кæрдзын куы 'рбахæсса, уæд-иу æй, мæ-
нæ æз цы пелтыйы бын уон, ууыл сбадын кæнут, стæй-иу
мæм кæрдзын хæрынмæ хъæр кæнут“.

Ус аходæн куы 'рбахаста кусджытæн, уæд æй, Дзакко цы
пелтыйы бын уыди, ууыл æй сбадын кодтой. Стæй кусджытæ
Дзаккомæ хъæр кæнынц: „Рацу, кæрдзын бахæр!“

Дзакко хъæр куы фехъуыста, уæд пелтыйы бынæй дзу-
рын райдыдта: „Æрбайхъусут мæм, ацы адæм! Мæ лæджы хай-
яен цæрвæхсидæн сарæзтон, фæлæ нæ быны рæуæд феуæгъ-
ли æмæ йæ ахордта, æз æй æртысгæнæй ныцтавтон, æмæ амар-
ди. Уый фæстæ та мæ лæджы хайæн—хъæуы хицауæн—хъай-
ла сарæзтон, къонайыл æй фæуагътон, стæй хъæуы хицаумæ
адзурон куыд загътон, афтæ йæ нæ быны куыдз ахордта æмæ
куыдзы дæр амардтон. Уый фæстæ та хъæуы хицауæн цæрв-
джын уæлибыхтæ сарæзтон æмæ сæ фынгыл фæуагътон. Мæ-
хæдæг хъæуы хицаумæ куы ацыдтæн, афтæ сæ нæ быны гæ-
ды ахордта æмæ гæдыйы дæр амардтон.“

Кусджытæ уыцы ныхæстæ фехъуыстой. Ус мæстыйæ
рацыд хæдзармæ æмæ цæххойæн дур стæвд кодта, стæй йыл
сбадт, æмæ дзы йæ фæстаг æрдæг басыгъта суанг размæ,
загъгæ, мыл комдзæг цæмæн рацыдтæ.

Изæры кусджытæ куы 'рцыдысты, уæд Дзакко усæн
загъта: „Иу ран дзургæ дзуар ис æмæ йæм куы фæцæуис,
уæд дын цæмæй зæнæг рацæуа, уый тыххæй дын исты баца-
монид, дардыл фæндаг дæр æм ис æмæ хæстæгыл дæр. Фæлæ
хъуамæ ацæуай дардыл фæндагыл дæ зонгуытыл.“

Ус æртæ пути æрмæст кæрдзынтæ скодта, æвзонджы го-
цъобийы арахъхъ ныккодта æмæ сæ йемæ ахаста дзургæ дзуар-
мæ. Ус ацыд дард фæндагыл. Уæд Дзакко хæстæгдæр фæн-
дагыл ссыди, емæ чырын ахаста æмæ уым схуыссыди. Ус æм
куы бахæстæг, уæд æм дзуры:

— Уæ, дзургæ дзуар, кæд дæ бон исты у, уæд мæ лæджы æмæ Дзаккойы амар.

Дзакко йæм чырыны хуылфæй дзургæ дзуары ‘фсон дзуры:

— Сæ амарын мæ к’быхы нæй, фæлæ дæ цæгаты авд азы хуыскъ х’буг ис, æмæ йæ æрбакæн, стæй йæ аргæвдын кæн æмæ дзы дæхæдæг ма бахæр, фæлæ йæ дæ лæг æмæ Дзаккойæн бахæрын кæн æмæ бакуырм уыдзысты.

Ус рацыд æмæ йæ цæгатай авд азы хуыскъ х’буг скодта, стæй йæ йæ лæг æмæ Дзакко аргæвстой, сфыхтой дзы æмæ дзы куы райдыдтой хæрын, уæд Дзакко йæ мады ‘фсымæрæн загъта: „Æз куыд кæнон æмæ дзурон, ды дæр афтæ дзур“.

Куы дзы бахордтой, уæд Дзакко йæ цæстытæ фæирд кодта усмæ æмæ йæм дзуры: „Мæ цæстытæ цыдæр кæнынц“. Дзаккойæн йæ мады ‘фсымæр дæр йæ цæстытæ фæирд кодта æмæ загъта: „Æллæх, мæ цæстытæ цыдæр кæнынц“. Ус уыцы ныхæстæм бацин кодта, æмæ рацыди йæ лæджы хаймæ—х’бæуы хицаумæ æмæ йæ йæ хæдзармæ бакодта. Уым ын хорз хæринæгтæ куынноæ арæстаид! Дзакко æмæ йæ мады ‘фсымæр сæхи куырм æфсон скодтой. Уæд х’бæуы хицау хæлиудзыхæй бафынæй, ус та æттæмæ рацыд хæдзарæй. Уæд Дзакко фестад, бас х’бæуы хицауы х’бæуыры ауагъта, афтæмæй фæмард. Ус куы ‘рцыд хæдзармæ, уæд æрдиаг байдыдта. Дзаккойæн дзуры; „Махыл нæ хуыцауы хай рахадт, фæлæ ды та цы кæныс?“— „Мæнæ уæм х’бæуы хицау фæрсæг æрбацыд, к’бæсæрыл фæкалд, размæ бахаудта æмæ фæмард“. Дзакко йæм дзуры: „Æзæрмæ йæ уым искуы фæсвæд æрывæр, стæй йæ æз куырмæй исчердæм ахæсдзынæн“.

Æзæры куы баталынг, уæд æй Дзакко йæ ‘ккой скодта х’бæуы хицауы æмæ йæ сауджыны дуармæ фæсвæд æрывæрдта, йæхæдæг сауджыны дуарыл дуртæ цæвы æмæ та амбæхсы. Сауджын-иу ралæбурдта, фæлæ ницы ардта. Уæд Дзакко х’бæуы хицауы лæдзæджы æнцой слæууын кодта, йæхæдæг та дуртæ ныккалдта сауджыны дуарыл æмæ амбæхст. Сауджын белимæ рауади æмæ дзы х’бæуы хицауыл ралæууыд æмæ х’бæуы хицау ахаудта. Уæд Дзакко сауджынмæ цырæгъты ‘фсон

бацыд æмæ йæм дзуры: „Цыма дыл мард æрцыд, уый хуызæн куы дæ“.

— Куыппæ мыл æрцыд мард. Мæнæ мын хъæуы хицау мæ дуарыл дуртæ цавта, æмæ йæ белæй амардтон.

Дзакко сауджыны старсын кодта: „Уæдæ дын æд бинонтæ, æд зæнæг æнæ сæфгæ нæй, фæлæ мæнæн иу бæхы уаргъ æхца радт æмæ дæуæй куыд нæ схъæр уа, æз æй афтæ бафснайдзынæн“.

Сауджын иу бæхы уаргъ нæ, фæлæ дыууæ бæхы уаргъ радта. Дзакко хъæуы хицауы рахаста уырдыгæй æмæ йæ куыройы ауазæнмæ бахаста. Куыройы уыд æртæ усы æмæ иу чызг. Дзакко куыройы дон цалдæр хатты ныццауæзта, æмæ-иу йæхæдæг бамбæхст. Устытæ-иу ралæбурдтой, фæлæ-иу ницы ссардтой.

Цыппæрæм хатт хъæуы хицауы куырой ауазæны цур слæууын кодта лæдзæджы æнцой æмæ та куырой ныццауæзта. Йæхæдæг амбæхст. Устытæ ралæбурдтой æмæ хъæуы хицауыл талынды белтæй ралæууыдысты, æмæ та ахаудта.

Дзакко куыроймæ бацыд æмæ фæрсы устыты: „Цы уыл æрцыд, цы кæнут, цыма уыл мард æрцыд, уый хуызæн куы стут?“ Уыдон загътой: „Мæнæ нын иу лæг нæ куырой цалдæр фæлтæр ныццауæзта æмæ-иу амбæхст. Мах æй баййæфтам æмæ йæ белтæй амардтам“. Дзакко сын загъта: „Уæдæ уын æнæсæфгæ нæй, фæлæ мын мæнæ ацы чызджы радтут бинонтæн æмæ лæджы мард æз бафснайдзынæн, сумахæй куыд нæ схъæр уа, афтæ“. Устытæ сразы сты. Чызгæй Дзаккойæн ныфс бавæрдтой. Стæй Дзакко хъæуы хицауы мард рахаста куыройæ æмæ йæ йæ усмæ бахаста, æмæ йæм хæдзармæ дзуры йæ лæджы ‘загæй: „Дуар бакæн!“

Ус мидагæй дзуры: „Ныры онг кæм уыдтæ, уырдаем ацу! Дзакко æмæ йæ мады ‘фсымæр бакуырм сты, ды уым цæрæг сдæ æмæ уырдаем ацу, нæ дын бакæндзынæн дуар!“ Уый та йæм дзуры: „Дуар бакæн, кæннод рудзынгæй мæхи баппардзынæн! „Ус уæлдæр дуар нæ бакодта. Уæд Дзакко лæджы мард рудзынгæй баппæрста, йæхæдæг йæ мады хæдзармæ ацыд. Хъæуы хицауы ус Дзаккотæм бацыд æмæ сын йæ лæджы марды хабар ракодта. Райсомы хъæуы хицауы баныгæдтой. Стæй Дзакко йæ мады ‘фсымæрæн загъта: „Еныр кæд дæ хæдзары нырæй фæстæмæ ницы зына, уæд-иу мæнæй хъаст кæн“.

Уый фæстæ Дзакко дыууæ бæхы уаргъ æхца ахаста емæ, чызджы дæр емæ акодта сæ хæдзармæ, йæ мады ‘фсымæр дæр йæ усимæ цæргæйæ базадысты.

Царди æмæ уыди авд æфсымæры, уыдис сын мад æмæ алкæмæн дæр ус. Авд æфсымæры-иу цыдысты хос кæнæ мæнæу кæрдынмæ.

Уыдон-иу куысты куы уыдысты, уæд-иу сæ хæдзары та сæ мад æмæ сæ устытæ сæ лымæнтимæ хъызгæ кодтой.

Иу хатт сæ кæсдæр лæппу фæфиппайдта: æрцыд-иу кæрдынай æмæ та-иу хæдзары ахæм хабар куы фæфиппайдта, уæд та-иу аздæхт. А-иннæ æфсымæртæ дæр хъуыды кодтой, зæгъгæ, нын нырыонг хорз хæринагтæ куы хастой, уæд сын еныр цы 'рцыд?'

Уыцы рæстæджы мад фæфиппайдта, чидæр сæ кæй хъахъ-хъæны, уый. Байзæрста къæсæргæрон фæнык, цæмæй йæ бæлвырдæй базона йæ лæппутæй йæ кæцы хъахъхъæны.

Иу сихорыл та кæсдæр лæппу æрдугъ кодта бæрæггæнæг, фæнык нæ фæхъуыды кодта æмæ балæгæрста. Куы та фæдта уым йæ мад, йæ ус æмæ инæтæ сæ лымæнтимæ, уæд та фæстæмæ ахъуызыд йæ куыстмæ. Йæ 'фсымæртæн ацы хабар нæ хъæр кодта. Изæры куы 'рцыдысты, уæд мад йæ лæппуты къæхтæ сбæрæг кодта æмæ базыдта кæсдæр сæ кæй хъахъхъæны. Райсом та лæппутæ куыстмæ ацыдысты.

Мад дын йæхи рынчын æфсон скодта: „Цалынмæ мæ кæсдæр лæппуйы зæрдæйæ иу комдзаг акæнон, уæдмæ мын дзæбæхгæнæй нæй.“ Арвыста æргæвдджытæм. Æрцыд дыууæ æргæвдæг лæг. Мад сын бацамыдта, кæм куыстой, уый. Куы ссардтой кæсдæр лæппуйы, уæд ын загътой: „Æргæвдынæн æвгъау дæ, фæлæ дæхи исты фæкæн“.

Лæппу дæр сбæдт иу байрагыл æмæ фæцыд...

Бирæ фæцыд, цъус, уæддæр кæсы, æмæ уæлæ хæйрæг иу сæгъ æркæны. Лæппу афтæ сыххормаг æмæ йæ бон ницы уал уыд. Хæйрæг та хъуыды кæны: „Евыр мыл иу æххормаг исчи куы амбæлид“!

Сымбэлдысты карæдзийыл. Салæмттæ радтой. Лæшпу
 йын загъта, æххормаг кæй у, уый. Хæйрæг ын загъта: „Издæ
 бафсаддзынæн.“ Уæд ын лæшпу зæгъы:

— Цы дæм и, цæмæй мæ бафсаддзынæ?

— Уый мæт дæ ма уæд,—зæгъы хæйрæг.

Хæйрæг сæгъы сыкъа фелвæста æмæ сæ разы цы ис, цы
 нæй, уый фестад хæринагæй. Куы бахордтой, уæд лæшпуйæн
 хæйрæг афтæ: „Фæйна æртæ хатты бамбæхсæм, кæд мæ æртæ
 хатты дæр ссарай, уæд мæ сæгъ дæу уæд, кæд æз ссарон,
 уæд мын ды дæ байраг радт.“

Хæйрæг бамбæхст. Лæшпуйæн йæ бæх æмбаргæ, зæнд-
 джын уыд æмæ йын æй бацамыдта æмæ йæ ссардта. Лæшпу
 бамбæхст æмæ йæ хæйрæг дæр ссардта. Фæстагмæ лæшпу æр-
 тæ хатты дæр ссардта хæйрæджы.

Йæхæдæг иу хатт бæхы цурты фæцæйлыгъдис æмбæхсын-
 мæ, бæх æй схуыррытт кодта æмæ йæ йæ фындзы хуынчъыты
 бамбæхста. Хæйрæг æй бæргæ зоны, кæм æмбæхст ис лæшпу,
 фæлæ йæ бæх æввахс нæ уадзы.

Цы гæнæн ма уыдис хæйрæгæн, фембылды ис. Радта йæ
 сæгъ мæгуыр лæшпуйæн.

Лæшпу уырдыгæй раздæхт хæдзармæ, сæндæр хуызæттæ
 кодта йæхи. Рацыди сæхи хæдзарыл иу изæрыгон æмæ мидæ-
 мæ дзуры:

— Ахсæв ма мæ бавæрут. Уæд ын хæдзары афтæ: „Кæр-
 дзын нæм нæй, æмæ дын цы фысым фæуыдзыстæм!

— Уый мæт уæ ма уæд, мæхимæ ис.

Баколтой йæ мидæмæ. Ахсæвæрыл сæгъы сыкъа систа,
 æмæ цæл-минасæй фынгтæ едзаг фестадысты.

Райсом æфсымæртæ кусынмæ цæуынц. Ацы лæджы дæр
 нæ уагътой, афтæмæй семæ тыххæй цæуы. Сæгъ хæдзары баз-
 зад.

Æрбацыдысты устытæн сæ льмæнтæ. Мады фæнды, цæ-
 мæй сыкъа йæхицæн баззайа. Лæдзæг ыл фехста, зæгъгæ, йæ
 сыкъа йын ацъæл кæнон, фæлæ лæдзæг сыкъайыл андæгъд.
 Ус æм бауад, худинаг у, зæгъгæ, йæ хицау æй афтæмæй куы
 рыйафа, уæд æмæ та уый дæр уымæ андæгъд.

Афтæ фæндысты иннæ авд усы æмæ сæ лымæнтæ æмæ нуылдæр сæгъы сыкбайыл нындæгъдысты.

Сæгъ арасг ис йæ хицаумæ, лæппумæ. Куы фæцæйхæццæ кодта, уæд лæппу йе ‘фсымæртæн дзуры:

— Æз дæн уæ кæсдæр æфсымæр. Нæ мад æмæ нæ устытæн лымæнтæ ис, хъуамæ мæ аргæвдын кодтаиккой, цæмæй ма схъæр уа. Еныр æрцыдтæн, уæртæ уый та у мæ цæвæг, уæд æй æрсагътон æмæ нырма дæр сагъдæй лæууы“, — ацамыдта йæ цæвæгмæ, кæцыйы куы лыгъдис, уæд сыджыты æрсагъта æмæ нырма афтæ лæууыд, æмæ та дарддæр дзуры: „Кæд уæ нæ уырны, нæ адæмæн лымæнтæ ис, уæд кæсут: „Мæ сæгъ сæ схæсдзæнис“.

Уалынмæ сæгъ дæр схæццæ, йæ сыкбайыл æуый æппæт æндæгъд, афтæмæй сæ схаста.

Æфсымæрты еуæд бауырныдта. Кæсдæр йæ сæгъæн загъты: „Ацу, æмæ сæ искуы хохæй акал“. Сæгъ дæр ацыд æмæ сæ иу къæдзæхы цъуппæй феуæгъд кодта, æмæ ныххæрæгъсты.

Авд æфсымæры æрцыдысты æмæ уыцы сæгъы фæрцы абон дæр цæрынц æмæ сом дæр.

Уыдон æрцыдмæ бирæ цæр.

68. Хæзна ссарæджы аргъау

Турчы Токаты хъæуы иу мæгуыр лæг цард. Мæгуыр лæгмæ фындзæуæг цыд æмæ йын дзырдта: „Азуруммæ ацу æмæ уым дæ цæрæнбонты цæмæй цæрай, уый дзы ссардзынæ“. Мæгуыр лæг куы нæ уал фæрæзта, уæд сыстад æмæ Азуруммæ ныццыд. Уым хиды хъус фæбадт æмæ дзы къуахийы цъар ссардта, æндæр ницы. Уæд æм дуканийы хицау рацыд æмæ йæ фæрсы:

— Цæмæн æрцыдта, зæронд лæг?

Уый йын загъта:

— Афтæ, афтæ мæм фындзæуæг цыд æмæ мын дзырдта: „Ацу Азуруммæ æмæ уым хиды хъус дæ цæрæнбонты цæмæй

царай, уый дзы ссардзынæ“ æмæ уый тыххæй æрцыдта ирцæн лæ мæнæ иу къуахийы цъар ссардтон, æндæр цицы.

Дуканийы хицау арфатæ фæкодта: — „Уæдæ мæнмæ дæр куы цæуы фындзæуæг“ ацу, зæгъгæ, Токаты хъæумæ, уым æртæ тута бæласы ис, æмæ астæуккаг скъах æмæ йæ быны дæ царæнбонты цæмæй царай, уый бæрц дзы сыгъзæрин æхца ссардзынæ. Ныр иугæр ды дзæгъæлы цыд фæдæ, уæд æз дæр нал ацæудзынæн“.

Мæгуыр лæг æй йæ зæрдæмæ бахаста æмæ фæстæмæ куы ‘рцыд Токаты хъæумæ, уæд æртæ тутайы бæласæй астæуккаг скъахта æмæ йæ быны быркуыйы дзаг сыгъзæрин ссардта. Мæгуыр лæгæн æррадзæф ус уыди, æмæ æрдиаг кодта, зæгъгæ мæ схъæр кæндзæн. Уæд иу хатт мæгуыр лæг хъæдмæ ацыд æмæ йемæ сусагæй аик ахаста. Фæстæмæ куы ‘рбацыд хъæдæй, уæд та аик йемæ æрбахаста æмæ йæ йæ ус фæрсы: „Кæм дын уыд, нæ лæг, ацы аик? „Лæг ын загъта: „Макаеман æй схъæр кæн, фæлæ аик æфтауын, аик. Ус æй ахъæр кодта: „Нæ лæг аик æфтауы“. Уæд мæгуыр лæджы полицæ æрцахстой æмæ йæ фæрсынц: „Аик ды ‘фтауыс?“ Уый сын загъта: „Æз цай аик æфтауын, уый нæ ус æдылы у æмæ уæгъды выхæстæ кæны!“ Уыдон дæр æй ныууагътой.

Мæгуыр лæгмæ ма чи бавнæлдтаид! Быркуыйы дзаг сыгъзæрин æхца йæхицæн баззæдысты.

Тынг схъæзныг ис, уæдæ цы кодтаид. Токаты йæхицæн хорз бæстыхæйттæ сарæзта.

69. Ус æмæ лæг

Уыдис æмæ уыдис иу ус æмæ иу лæг. Ус загъта йæ лæгæн:

— Адæм алырдыгæй пайда кæнынц æмæ ды дæр ацу æмæ искуыцæй исты спайда кæн.

Лæг æцæгдæр ацыди иу даргъ лæдзæгимæ æмæ фæндагыл ссардта иу мард калм, систа йæ лæдзæгы цъушпыл æмæ йæ хæдзармæ рахаста. Хæдзармæ бацыд изæрыгон. Калмы мард хæ-

дзары цурмæ сыппæрста. Бацъд æмæ сусæгæй схызт, цæмæй йæ йæ ус ма базыдтаид. Райсом ус раджы сыстади æмæ дуармæ куы ракаст, уæд фæдта иу стыр бæлас. „Ай цы диссаг у, мæнæн ам бæлас сагъд куы никуы уыдис, уæд куыд æмæ кæд сзадис“, — хъуыды кæны йæхи мидæг. Бадзырдта йæ лæгмæ: „Лæгай, мæнæ ай цы диссаг у? Ракас-ма æттæмæ!“ Лæг нæ касти æттæмæ, уый афтæ æнхъæлдта, зæгъгæ, дысон цы калмы мард ныууагътон хæдзары раз, уый фæдта æмæ мæм уый тыххæй дзуры. Æрæджиау ракасти æттæмæ æмæ куы фæдта бæласы, уæд загъта: „Нæ калмы бынаты сзадис æмæ æнæмæнгæй калмбæлас схуындзæнис“. Уырдыгæй фæстæмæ лæг райдыдта хæснагтæ кæнын: „Ацы хъæд цы хъæд у, уый чи базона, уымæн ратдзынæн уый бæрц æхца, кæннод та мын уый бафидæд, хæснаг цасыл кæнæм, уый“. Ничи йын ницы загъта, цы бæлас у, уый æмæ та-иу хæснаг рамбылдта. Ацы рæстæджы усы æрфæндыдис бæласы ном базонын. Æхсæв куы схуысыдысты, уæд йæ лæджы фæрсы, зæгъгæ, „Цы хъæд у ацы бæлас, уый мын зæгъ“. Лæг ын æй нæ дзырдта, „схъæр, дам, мын æй кæндзынæ“. Уæд ын ус загъта: „Омæ, кæд мæнын не ‘ууæндыс, уæд ма кæуыл баууæнддзынæ?“ Усæн уыдис иу лымæн æмæ йын ус уый размæ бамбарын кодта, зæгъгæ, „ацы æхсæв хъус фæскъулæй æмæ мын мæ лæг куы зæгъа бæласы ном, уæд æй æз хъæрай зæгъдзынæн æмæ йæ ды дæр базондзынæ“. Лæджы срауæг кодта: „зæгъ мын æй, æндæр гæнæн дын нæй“. Лæг дзы куы сфæлмæцыд, уæд ын æй загъта сусæгæй — „калмбæлас“, зæгъгæ, æмæ ус фæхъæр кодта „калмбæлас“. Лæг æй ацы рæстæджы фехъуыста.

Райсом куы сбон ис, уæд усы лымæн æрбацыдис хæснаг кæнынмæ. Лæг æцæгдæр схæснаг кодта. Усы лымæн загъта: „Кæд æмæ йæ базонон, цы хъæд у, уый, уæд æртæ хатты мæ къух цæуыл æривæрон, уыдон мæн уæд, æмæ йæ кæд нæ базонон, уæд та ды мæ хæдзары цæуылдæриддæр æривæрай дæ къух, уый дын ратдзынæн“. Лæг сразы.

Усы лымæнæн бæласы ном цы зонын хъуыдис, кæд æмæ йæ æхсæвы йæ лымæнæй фехъуыста. Базыдта бæласы ном. Мæгуыр лæг ницы уал йæ сæрæн зыдта æмæ æртæ боны æмгъуыд

ракуырда. Стэй æрхъуыды кодта, куыдæй фервæза йæ уыцы
лымæнæй, уый.

Йемæ чи схæснаг кодта, чи йæ амбылдта, уый сцæйкодта
уæллаг хæдзармæ æмæ асиныл куы сцæйхызт, уæд асины
хæцæныл æнæ хæцгæйæ кæм схызтаид! Æртæ хæсты куы нык-
кодта асины хæцæныл йæ къухæй, уæд æй баурæдта æмæ йын
асины хæцæнæй алыг кодта, æртыккаг хæст кæм ныккодта, уыр-
дыгæй бынмæ æмæ йын æй радта, æмæ йын загъта:

— Мах афтæ фидыд уыдыстæм: æртæ æвæрдæн дæ къу-
хæй цæуыл фæхæст уай, уый дæу æмæ йæ дедтæ айс!

Афтæ бакодта мæгуыр лæг æмæ усы лымæн фæсайды,
афæрдæг мæстæйдзагæй.

Уый æрцыдмæ бирæ цæрут.

70. Æдылы ус

Уыдис æмæ уыдис иу лæг æмæ иу ус. Уыдысты тынг
мæгуыр. Лæг иу хатт ацыдис кусынмæ. Ныллæууыдис искæ-
йон кæмдæр æмæ иу афæдзы фæстæ æрхаста иу æмæ ссæдз
туманы йæ мызд.

Лæг та дыккаг бон кусынмæ ацыдис.

Уыцы рæстæджы къулбадæг усы лæппу базыдта, амæ æх-
цатæ кæй ис. Къулбадæг усы лæппу донмæ рацæйцыди æмæ
йæ дурын ацъæл ис. Дурыны дзых куы хæрдмæ сдары, куы
чæрдæм. Мæгуыр лæджы ус æй куы фæдта, уæд æм диссаг
фæкасти.

— Цас æй кæныс? Рауæй мын æй кæн!—зæгъы йын ус.

— Фондз æмæ йæ ссæдз туманæй нæ фæхъаджджындæр
кæндзынæн.

Ус ын зæгъы:

— Иу æмæ ссæдз туманы йедтæмæ мæм нæй, æмæ мын æй
кæд радтай, уæд хорз.

Къулбадæг усы лæппуы дæр ма æндæр цы хъуыди. Рад-
та йын æй уыцы æхцайыл.

Ләг изәры куыстәй әрцыди. Ус әм цингәнгә, цъәл әрбаскъяфта:

- Ләгай, мәнә цы балхәдтон!
- Цы йыл радтай?— фәрсы ләг.
- Де 'хцатә иуылдәр,— зәгъы ус.

Ләг йәхимидәг загъта: „Анмә мә бон цәрын нал у“. Араст и... Цәуы, цәуы әмә иу әлдары хәдзары дуармә фәхәццә. Уым уыди хәдтә әмә уыдоныл әрбадт әмә зәрдәбынәй афтә бакодта: „Әхха-ххай!“

Уәд әм хәдзарәй иу ус рагәшн кодта: Аххаха дә хъәуы?

- Цәмән дә хъәуы?
- Цәмән, цә, иу әмә әртиссәдз туманы, йемә хәбизджын, иу авг арахъ мәнәй дары әмә уымән,— дзуашн радта мәгуыр ләг уыцы усән, әлдары усән.

— Мидәмә рацу, нырма знон әуәй кодтам бәх әмә нәм әхца дәр ис цәттә, кәрдзын әмә дын арахъ дәр ацәттә кәндзынән,— дзуры йын ус.

Бакодта мәгуыр ләджды хәдзармә, йәхәдәг иннә хә дзармә уәливых кәнынмә бауад.

Мәгуыр ләджды цурты хуы рацәйцыди әмә йын ләг йә хъусы зынг бапәрста. Хуы ныхъыс-хъыс кодта. Ус фәлейә дзуры:

— Цы кәны әуый?

Мәгуыр ләг ын зәгъы:

— Мәнә йын йә хойы ләшпуйы мард загътон әмә ууыл хъынцъым кәны.

Уәд әм ус радзырдта:

— Әмә ам цы хъыс-хъыс кәны? Акән әй уырдаем әмә уым хъыс-хъыс кәна!

Ус бацәттә кодта әшпәт. Радта сә мәгуыр ләгән әмә йә араст кодта әд хуы, әд әхца, әд хәбизджын әмә әд арахъы авг.

Мәгуыр ләг әрдәгфәндагыл иу бәхджыны суыдта әмә йәм райдыдта скъәрын. Уый уыди уыцы ус ләг—әлдар.

Мәгуыр ләг батагъд кодта, хуый әрбаргәвста әмә йә фәсфәндаг амбәхста. Йәхәдәг дарддәр цәуы.

Արբայիաֆտա իա ավար աма իա ֆարս:

— Ам хуы чи фезкъæры, ахæм лæг нæ федтай?

— Куыннае, уартæ цъыфджыны фæцæуы. Сæййафдзынае ма йæ, æрмæст дæ бæх цъыфдзасты нæ афараздзæн.

— Дæ рын бахæрон, гыццыл мын мæ бæхыл фæхæц,— загъта æлдар ама йын йæ бæх ныууагъта.

Магуыр лæджы дæр ма æндæр цы хъуыди. Бæхыл абадти, аздахти фæстамае, йæ хуыйы дзидза дæр сæвæрдта, æрцыди йæ хæдзармае амае цæрын байдыдта.

71. Лæг амае ус

Уыдис амае дын уыдис иу лæг амае иу ус, амае сын зæнæгæй уыдис æрмæстдæр иу чызг.

Уæд иу хатт лæг ацъд хъæлдæ суг кæнынмае амае сын хæдзары загъта, цæмæй йын кæрдзын ахастайккой. Йæ ацъды фæстае ус райдыдта кæрдзын кæнын амае йæ чызджы та рарвыста донмае. Чызг ныццъдыс доны былмае амае донæй иннæрдæм акæстытæ кодта амае райдыдта кæуын.

Иугæр чызг донæй æрæгмае куы цъд, уæд æм ус йæхæдæг ацъд, амае йæ ныййæфта кæугæ. Бафарста йæ, цæуыл кæуы, уый тыххæй, амае йын уæд чызг райдыдта дзурын: „Æз базыдтон, мæ лæг кæй уыдзæн уыцы фарсаг амае мын æй искуы дон кæй ласдзæни, уый.“ Уæд дын ус дæр райдыдта чызгимæ кæуын амае базадысты доны был цæдæр рæстæджы.

Уæдмае лæг дæр стонг кæнын байдыдта амае йæхæдæг æрцыд хъæдæй кæрдзын хæрымæ. Аракае-бакæе кодта, амае хæдзары куы ничи уыди, уæд бауадис, хыссæйы кæронæй ратыдта, цæхæрыл æй авæрдта амае йæ тагъд-тагъд ахордта, йæхæдæг ацъдыс чызг амае ус агурынмае амае сæ ныййæфта доны был кæугæ. Бафарста сæ, амае йын куы радзырдтой хабар, уæд сын уый загъта: ома æдылытæ куы стут сымах, стæй сæм хыл дæр скодта амае рацыдысты хæдзармае.

Хæдзары баззадусты иумæ хæрз чысыл рæстæджы, стæй лæг загъта:

— Æз хъуамæ ацæуон хъæутæм æмæ ма сыхах хуызæн æрратыл куы сымбæлон, уæд сæ хъуамæ ныцдæгъдон.

Лæг ацыд æмæ бахаудта иу æнæзонгæ хъæумæ æмæ уым фæдта, иу ус тынг кæй куыдта, уый. Бацыдис æм лæг æмæ йæ бафарста: „Цæуыл кæуыс?“ Уæд ын ус райдыдта дзурын: „Мæнæн уыдис тынг хорз лæппу æмæ мын амардис æнæ ус ракургæйæ“. Уæд ын лæг загъта: „Æз дæн мæрдты Барасты-рæй æрвыст, цæмæй алы мæрдæн ахæссон истытæ ардыгæй, æмæ кæугæ ма кæн, мæнæн мæ бон у æмæ йын уым ракурын кæнон ус.“

Уыцы ныхæстæ куы фехъуыстой адæм, уæлдайдæр та сылгоймæгтæ, уæд æм райдыдтой хæссын хæринагтæ, дзау-мæттæ. Уый дæр сæ байдзаг кодта хордзенты æмæ хъæуæй рафардæг. Уалымæ нæлгоймæгтæ уыцы дуджы куыстой бы-дыры æмæ куы базыдтой уыцы хъуыддаг, ома лæг фæсайдта сылгоймæгты, уæд сæ иу абадт бæхыл æмæ йæ расырда фæс-тийæ.

Лæг куы базыдта фæстийæ йæ расурынц, уæд баздæхт хъæдмæ, йæ хурдзентæ æрвыæрдта хъæды, йæхæдæг, ома фæн-дагыл иннæрдыгæй цæуы, сымбæлди, чи йæ расырда бæхыл, уымæн йæ фарсмæ, æмæ кæрæдзийæн радтой салам, стæй йæ бæхджын бафарста: „Ам фæндагыл хурдзинджын лæджы нæ фæдтай цæугæ?“

Уæд ын уыцы лæг загъта: „Уæртæ уым фæцæуы æмæ йæ къяхæй асур, кæннод цалымæ бæх йæ къæхтæ кæрæдзийыл æвæргæ-æвæргæ лидза, уæдмæ йæ ды къяхæй баййафдзынæ æмæ уал бæх ардæм æри!“

Сурæг æцæг йæ бæх уымæ радта, йæхæдæг къяхæй рай-дыдта лидзын. Лæг дæр бæхы акодта æмæ йæ хурдзентæ бæ-хыл сывæрдта æмæ ацыди дарддæр.

Уырдыгæй ацæугæйæ бахаудта иу фыййаумæ. Фыййау æй райдыдта фæрсын, чи у, уымæй. Уæд лæг райдыдта дзурын, хосгæнæг кæй у, уый тыххæй. Фыййау уый куы фехъуыста, ома ацы лæг хосгæнæг у, уæд тынг сцин кодта æмæ йын загъта:

— Æз дæн цæгæр лæг æмæ мын схос кæн.

Ләг дәр ын загъта, кәй йын схоскәндзән, уый тыххәй әмә йын загъта, ссар, дам, мын фысы уәцъәф әмә кьупри. Фыййау дәр йә фыстәй ну әрбаргәвста, асыгъдәг әй кодта әмә йын әрбахаста йә уәцъәф әмә ма уынаә әрбахаста ноджы кьупри дәр.

Уыдис тәвд бон. Уыцы ләг фыййауән байсәрста йә сәр фыццаг кьуприйә, стәй йыл фысы уәцъәф тынг зынтәй нык-кодта әмә йын загъта: ацы бынатәй, дам, дыууә боны змәлд куыд нә фәкәнай, йәхәдәг ацыд, фыййауы фосы йә разәй акодта әмә сә фәскъәры.

Уалынмә та дын баввахс ис иу ранмә, цы ран хуым кодтой цалдәр ләджы, сә цурмә куы фәцәйхәстәг кодта, уәд фосы райдыдта тынг цырды скъәрын, кәмән дзы йә кьях дәр асаста, тынг кәй цырды кодта, уый тыххәй әмә йә уәд гунтонджынтә бафарстой, цәмән афтә тагъд кәны, уый тыххәй. Ләг сын загъта: салдат, дам, әрцәуынц, әмә уәд уыдон дәр старстнысты. Уәд сын ләг загъта: „Әз уә фәрвәзын кәндзынән. Акәнүт стыр арф кьуали, уым схуыссут әмә уә әз бамбәрздзынән“.

Уыдон әцәг афтә бакодтой: схуыссыдысты кьанауы, стәй сыл уыцы ләг пелтбытә рафәлдәхта әмә сә баныгәдта, йәхәдәг сын аскъәрдта сә галты йә разәй.

Цалынмә уыцы ләг уыцы хьуыддәгтә арәзта, уәдмә фыццаг бәхы хицау агуырдытә йә бәхы әмә бафтыдис фыййаумә әмә йә фәфарста, ома нә фәдтай ахәм ләджы бәхыл.

Фыййау ын радзырдта йә хабары тыххәй әмә уәд ләг бамбәрста, хьуыддаг цәй мидәг ис, уый.

Бәхы хицау фыййауы сәрәй тых әмә фыдтәй систа, дәргъвәтин рәстәдджы хурмә чи фәцис, әмә кьуприйы руаджы фыййауы сәрыл цы фысы уәцъәф нынныхәстис, уый Фыййауән йә сәры туг калд, абәрәг кодта йә фысты әмә уый куы базылда, уыцы ләг әй фәсайдта, уәд баләууыди йә сәрыл әмә бәхы хицауимә бадзырдтой әмә араст сты, чи сә фәсайдта, уый фәстә.

Ацыдысты уыдон әмә фәдтой афтид гутәтты әмә ма фәдтой кьуалийы мидәг ныгәд адәмәй иуән йә кьях. Уыдон ын ранцадысты йә кьяхыл, фәлә уәд ноджы мидәмә бырыди, афтә фенхәәлдта, ома салдат әрбацыдысты.

17. Ирон адәмон аргъәутгә.

Уыцы дыууэйæн уæддæр бантыст уыдон скъахыд, лæгтытæ сын радзырдтой уыцы лæджы тыххæй æмæ æртæтæ дæр базыдтой, уый сæ тынг кæй фæсайдта, уый, æмæ араст сты йæ фæстæ.

Уыцы лæджы ма цъус хъуыдис сæхимæ ныххæцпæмæ, афтæ йæ байæфтой æмæ сæ фосы уым куы федтой, уæд райдыдтой уыцы лæджимæ хыл кæнын. Уæд сын лæг загъта:

— Ныццæуæм хъæумæ æмæ ацы хъуыддаджы тыххæй бафæрсæм дыууæ лæджы, æмæ уыдон цы загъой, ууыл æз дæр сразы уылзынæн.

Лæг фосы ныскъæрдта хæдзармæ æмæ загъта йæ ус æмæ йæ чызгæн, ома фембæлдтæн сымахæй æррадæр адæмыл.

Фосы æрыскъæрдта, уымæ æрцыдысты фосы хицæуттæ дæр хæдзармæ æмæ сын загъта:

— Сом аскъæрдзыстут уæ фос, фæлæ уал ахсæв хъуамæ фæцæл кæнæм.

Уыдон уым æхсæвы фæцæл кодтой æмæ кæрккуасæны 'рдæм афынæй сты. Лæг дын бахаста æнтыд, бæхы хицауæн дзы йæ уаты ныккодта йæ уæрджытæй дæлама, фыййауæн йæ уæрджытæй астæуы онг, галты хицæуттæй та сæ астæуæй уачыты уонг.

Бонырæм уыдон райхъал сты, кæрæдзийы уæтты, кæрæдзийы хуыссæнты асгæрстой æмæ кæрæдзийæн дзурынц, ома тынг фæхудинаг стæм, æвзар ми ныл æрцыд, фæлæ лидзгæ, цалымæ нæ ничи базыдта, уæдмæ.

Уыдон талынгæй сыстадысты æмæ сæ куыд ничи фæдтаид, афтæмæй ралыгъдысты уырдыгæй.

Фос базадысты уыцы лæгæн. Абон дæр цæры йæ ус æмæ йæ чызгимæ.

Уыдон æрцыдмæ бирæ цæрут.

72. Мæгуыр лæг æмæ еууы къус

Цардысты æмæ, дын, уыдысты æнæзæнæг мæгуыр лæг æмæ ус. Лæг байтыдта еуу. Куы ныккарста æмæ йæ куы банай кодта, уæд ма йын рацыдис æрмæст иу къусы дзаг.

Мæгуыр лæг ахаста йæ къусы дзаг еуу уæймæ. Базар дæрд уыди, æмæ æхсæвиуат кæнымæ бацыди иу хæдзармæ. Фысымтæн æхсæвы еууы къус кæрчыты цур æвæрд фæци æмæ йæ кæрчытæ бахордтой.

Лæг райсом йæ еууы хабар куы базыдта, уæд маст кæнын райдыдта.

Уæд ын фысымтæ загътой:

— Мæт ма кæн, бафиддзыстæм дын æй.

Æмæ йын, æцæг, йæ еуумæ радтой иу уасæг. Лæг бацин кодта, уасæджы рахаста. Цæуын байдыдта æмæ бахæццæ фысгæстæм. Уыдонмæ дæр æхсæвиуат æркодта.

Фысгæстæ йын йæ уасæджы фыстимæ баппæрстой æмæ йын æй æхсæвы фыстæ сæ къæхты бын амардтой.

Лæг та маст кæнын райдыдта, æмæ та йын уыдон дæр радтой иу стыр фыр йæ уасæджы ныхмæ.

Лæг бацин кодта, ракодта фыры. Бирæ куы фæцыдис, уæд бахаудта хъомгæстæм. Æрæхсæвиуат та кодта уыдонмæ дæр. Йæ фыр ын баппæрстой хъомтимæ æмæ йын æй хъомтæ сæ сыкъатæй амардтой.

Лæг та уый куы федта, уæд маст кæнын байдыдта. Уæд та йын хъомгæстæ дæр йæ фыры бæсты радтой гал.

Ракодта та лæг йæ галы. Цæуын райдыдта, цъус фæцыд, æви бирæ, уый хæйрæг базонæд, фæлæ бахаудта иу хæдзармæ. Уым царди иу лæг йæ 'ртæ чызджимæ. Лæг та уым æрæхсæвиуат кодта. Уыцы чызджытæн сæ кæсдæр галы скъæты бакодта, фæлæ йын дуар гомæй баззади. Райсом лæг йæ гал куы æрцагуырда, уæд ын чызджыты мад загъта:

— Дæ гал дын бирæгъ бахордта кæсдæр чызджы аххосæй æмæ йæ дæхицæн ахæсс.

Уæд чызджы нывæрдта голладжы, голлагæн йæ ком баста æмæ йæ рахаста. Сæхимæ куы 'рцæйхæццæ кодта, уæд тынгсдойны... Йæ голлаг æрæвæрдта, йæхæдæг донмæ фездæхтис.

Голладжы ком феуæгъд ис, чызг голлагæй ралæсти, йæ ком ын фæстæмæ баста, йæхæдæг алыгъдæ.

Лæг дон банызта, йæ голлагмæ æркатис, æмæ голлаг афтид, ие 'ккой йæ баппæрста æмæ сæхимæ рацыди.

Йә ус әй фәрсы:

- Дә еуу цы фәци?
- Мә еууәй уасәг бәргә райстон...
- Әмә уасәг цы фәци?..
- Ахъаззаг фыр дзы бәргә райстон...
- Әмә фыр цы фәци?—бафарста та ус.
- Фырәй гал бәргә райстон...
- Әмә гал та цы фәци?
- Галы әмсәр чызг бәргә райстон, уәддәр ын зәнәг нә уыди,—загъта та ләг.
- Әмә цы фәци чызг?—бакатай кодта ус.
- Голладжы йә бәргә нывәрдтон, йә ком дәр ын бабастон голлагән, фәлә голлагәй чызг цыдәр фәци.

73. Хадзы, моллойы ус әмә әххуырст ләппу

Уәд дын Хәзныдойнаг Тазрет йә фырт Хъызылбеджы арвыста Чабәмә хадзы кәнынмә. Ләппу уыди айк уарзаг. Цалынмә Елхотмә хәццә кодта, уәдмә фәндагмә цы әйчытә рахаста, уыдон хәрд фәсты.

Цәуы Елхоты уынгы әмә йә размә моллойы ус Заутхан фәци.

Ләппу усы афарста:

— Әйчытә уәм ницы уа, хорз ус?

Зыд әмә кәрәф Заутхан әваст фәләууыди, стәй, ныртәккә, мә хур, зәгъгә, кулдуар йә фәдыл ахгәдта.

Фәндаггонән дурын къусы дзаг әйчытә йә хордзены нывәрдта. Ләппу усмә әхца ләвәрдта, фәлә сә уый нә айста:

— Дәхәдәг фәндаггон куы дә. Искуы ма ам куы сымбәлай, уәд-иу мә ма ферох кән.

— Әмә уый кәд уыдзән. Чабәмә цәуын,—загъта ләппу.

— Ницы кәны, мә хәс мын цас әрәгмәдәр бафидай, уыйас хуыздәр у. Фәндараст.

Дыууә азы фәстә Хъызылбег Чабәйә әрбаздәхт. Йә фәндаг Елхотыл ракодта, әрмәстдәр йә хәс бафидыны тых-

хэй. Уынджы йæ лæшпуйыл амбæлди æмæ йæм фæдзырдта
 — Лæппу, дæ ном та цы хуыйны?
 — Бабег, мæ хур.
 — Мæнæ ма ацы сомырдæг уæртæ уыцы хæдзары усмæ ба-
 дав. Зæгъ ын, æндæраз, зæгъ, æйчытæ цы фæндаггонæн рад-
 тай, уый йæ, зæгъ, æрбарвыста.
 Уалынмæ кæсы, æмæ уыцы ус тындзгæ æрбауайы.
 — Ацы сомырдæг ды æрбарвыстай?
 — О, æз,—дзуапп радта Хъызылбег.
 — Æмæ уый куыд! Æртæ азмæ уыцы дæс айкæй цæс
 маргъ рацыдаид, ууыл ахъуыды кæныны бæрц дæр дæ нæ
 сахуыр кодтой Чабæйы?—йæхи сдзагъолтæ кодта моллойы ус.
 —Гъе, халзы, бафид дыууæ кæркдоны дзаг кæрчыты аргъ, на-
 уæд мæ фæдыл пъырыстыфмæ!
 — Уый та куыд? Дæс фых айчы мын радтай, фидгæ та
 дыууæ кæркдоны кæрчыты аргъ бакæнон?!

74. Къæрных æмæ йæ ахуыргонд

Иу фыдæмбисонды къæрных иу мæгуыр лæшпуйы йæхимæ ахуыр кæнынмæ райста. Лæшпу иттæг æвзыгъд уыди, уымæ ноджы æмбаргæ æмæ зæрдæргъæвд. Йæ ахуыркæныны æмгъуыд куы фæци, уæд æй йæ ахуыргæнæг йемæ ахуыдта къæрныхкæныныл æвзарынмæ.

Иу ран сыл фæндагыл галуæрдонджын лæг сымбæлд. Хисдæр лæппумæ дзуры:

— Уыцы лæджы уæрдонæй исты бавæрын бафæраздзысты?

— Йæ уæрдонæй исты радавын æнцон у, фæлæ йын æз йæ дыууæ галы еныр фæаууон кæндзынæн,—загъта лæшпу.

Йæ цырыхъытæ фелвæста æмæ галджыны разæй цæуынмæ фæци. Иу дзæвгар куы ауади, уæд йæ иу цырыхъ аппæрста Уырдыгæй уæлдæр куы суади, уæд йæ фæзилæны иннæ цырыхъ дæр аппæрста фæндагыл, йæхæдæг фæсфæндаг бамбæхсти. Уæрдонджын фыццаг цырыхъ федта, фæлæ йæ нæ систа,

„иу цырыхъэй цы кэнын“, зэгъгэ, фэлэ иннэ цырыхъэй куы схэццэ, уэд рахызт йæ уæрдонæй, систа цырыхъ æмæ йæ йæ уæрдонмæ баппæрста, йæхæдæг цы цырыхъ федта, уый æрбахæссинмæ фæстæмæ аздæхти. Лæг куы фæаууон ис, уэд къæрных лæшпу бауади, галты феуæгъд кодта æмæ сæ хъæдмæ батардта.

Хистæр бастыдта лæшпуйы æмæ та араст сты сæ фæндагыл.

Иу ран та сыл иу лæг æрбамбæлди, йæ фæдыл хæрæг уæргътæ хаста, хæрæджы саргъмæ та бæндæнæй баст уыди стыр цæу, йæ æфцæджы мырмыраг, афтæмæй хæрæджы фæстæ дин-дин гæнгæ цыди.

Хистæр дзуры лæшпуйæн:

— Уыцы мыр-мырагджын цæу куы радавис, уэд хорз хъуыддаг уайд!

— Æз ын йæ цæу нæ, фэлæ ма йæ хæрæг дæр æд уæргътæ æмæ йæ дарæс æгасæй дæр адавдзынæн.

Йæ дарæс æндæр хуызæттæ акодта, йæхи рыгæй сахуырста. Сæ фæстæ иу дзæвгар суади, стæй цæуы мырмыраг фæлыг кодта æмæ йæ хæрæджы къæдзилыл æрцауыгъта, йæхæдæг цæуы феуæгъд кодта æмæ йæ фæсвæндаг кодта. Уым æй къутæрты бабаста æмæ та фæндагмæ æрбацыди.

Цæуы лæджы фæстæ сындæггай æмæ кæсы: лæг фæстæмæ тагъдгомау рауайы. Куы æрхæццæ лæшпумæ, уэд æй афарста:

— Нæ федтай, мыййаг, ам цæу чи ласта, ахæм лæг?

— Федтон,—зэгъы,—иу лæг æй дæлæ уыцы стыр тулдзбæласы бынмæ фæцæй ласта. Лæг йæ хæрæг лæшпуйы æвджид фæуагъта, йæхæдæг уыцы бæласмæ згъорынмæ фæци.

Лæшпу хæрæджы дæр цæуы цур бабаста, йæхæдæг йæ дарæс дзæбæх скодта. Фæндагыл иу ран доны был йæхи ныхсадта æмæ уыцы лæджы æрбацæуынмæ æнхъæлмæ касти. Уалынды лæг йæ хæрæг агурæг æрбахæццæ. Лæшпу донбыл æрдиаг кæны, йæ сæр хойы æмæ кæуы. Лæг æй бафарста, цæмæн кæуы, цы йыл æрцыди. Лæшпу загъта:

— Сахармæ хицауæй голладжы дзаг сыгъзæринтæ хастон, мæнæ ам æрывæрдтон голлаг, мæхæдæг дæлæ уырдем дон нуазынмæ ныуадтæн. Куыддæр ныххæццæ дæн уырдем, афтæ

голлаг доньрдæм фæкбули, ахауди æмæ дæлæ уыцы малмæ
ныттылди. Арбазгъордтон ма йæм, фæлæ йæ нал æрбайæфтон

— Æмæ сæ ныр цауылна исыс донæй?— бафарста та йæ лæг.

— Куыд сæ райсон? Æз ленккæнын нæ зонын æмæ донæй тæрсын. Чи мын сæ сисид, уымæн ссæдз сыгъзæрины радтин.

Уыцы лæг бацин кодта: „Хуыцау мын дæтты, мæ хæрæг æмæ мæ цау кæй фесæфтысты, уый тыххæй“.

— Æз дын сæ райсдзынæн уыцы мыздыл.

Раласта йæ дарæс, йæхи сбæгънæг кодта æмæ малы сыгъзæринты голлаг агурын байдыдта. Сыгъзæринты не ссардта, фæлæ донæй куы рахызт, уæд йæ дарæс дæр уым нал ундысты æмæ лæппу дæр цыдæр фæци.

Хисдæр къæрных лæппуйæ разы уыди, цин кодта æмæ йæ тынг стыдта. Уырдыгæй апыдысты æмæ иу стыр бæласы сæрыл æттагон бæлуæттæ бадгæ федтой. Хисдæр та загъта лæппуйæн:

— Гъе ныр ма уыцы бæлуæттæй иу куы æрхæссис, афтæ сабыргай сæм куы слæсис, уæд дæуæй æххæстдæр къæрных нæ уайд.

— Ды мæ къæрныхыл ахуыр кодтай, æндæр мын мæргътæ ахсын нæ бацамыдтай. Ныр, дæ рын бахæрон, дæхæдæг куы æрцахсис иу бæлон, уæд дæм æз дæр бакæсин æмæ уыцы хъуыддаг дæр базонин.

Сабыргай бахъуызыдысты уыцы бæласы бынмæ. Хисдæр йæхи афистæг кодта, йæхи айдагъ хæдоны æмæ хæлафы ныу-уагъта, стæй бæласыл лæсын байдыдта. Уый уæлæмæ кæсынныл куы архайдта, уæд ын лæппу йæ астæубос фæкъæшп кодта, йæ хæлаф æрхауди, æмæ йын æй сабыргай раласта. „Ахуыргæнæг“ ницы базыдта, бæлон дæр не ‘рцахста. Куы æрхызт æмæ йæхи æнæ хæлафæй куы федта, уæд дисæй амарди. Лæппу йын загъта:

— Ма тæрс! Дæ хæлаф æттагон къæрных нæ адафта. Ды бæлон ахсынвæнд куы кодтай, уæд æз та дæ хæлаф радавыны куыст кодтон.

„Ахуыргæнæг“ дзы бузныг уыди æмæ цин кодта, йæ „ахуыркæнинаг“ йæхицæй æгъуыстагдæр къæрных кæй рацыд, ууыл. Кæй радавтой, уыдон сæ хицæуттæн бацамыдтой, æмæ сæ стыр бузныг фесты.

75. Фыдбылыз лæппу

Иу мæгуыр ус æмæ лæгæн уыдис иу лæппу. Ахуырмæ йæ æрвыстой, æмæ сын нæ ахуыр кодта. Сæ фæллой сын бахордта йæ мад æмæ йæ фыдæн. Æртæ сæгъ ма сын баззад. Æппынфæстагмæ уыцы сæгъты дæр кæм ныууагътаид, бахордта сæ. Уæд сын уыдис хуым кæрдинаг. Зиу ракодтой, адæм сын сæ хуым ныккарстой, изæрырдæм лæппу бацыд æмæ сæм хъæр кæны: „Мæкъуылтæ самайут æмæ сыл арт бафтаут, кæннод хæсджынтæ æрбацæуынц æмæ сæ хæсдзысты“. Адæм дæр дисы фесты: „Хуымтæ ныккарстам æмæ сæ ныр куыд басудзæм?“ Цы гæнæн сын уыдис, æрымбырд сæ кодтой æмæ сыл арт бафтыдтой. Изæры фысыммæ куы ‘рцыдысти хуымкæрдджытæ, уæд ын дзурынц: „Цы ми бакодтай? Хуымтæ ныккарстам æмæ сыл арт бандзарын кодтай“. — „Цы ми бакодтат?“ — бафарста фысым. „Арт сыл бандзæрстам, дæ лæппу нæм дзырдта æмæ махæн дæр цы гæнæн уыдис!“

Уæд ус æмæ лæг сфæнд кодтой сæ лæппуйы амарын. Хъама сдыргъ кодта йæ фыд, хъуамæ йæ амара, фырт хæдзармæ нал уæнды. Йæ мад æхсæвы лæппуйы æрбасайдта æмæ йæ схуыссын кодта уаты. Ус æмæ лæджи астæу хуыссы лæппу. Йæ мад æмæ йæ фыд куы афынæй сты, уæд лæппу рабырыд сæ астæуæй. Иу мыдæй дзаг лалым æрхаста æмæ йæ йæхи бæсты нывæрдта уаты, йæ мад æмæ йæ фыды ‘хсæн, лæппу афардæг.

Æхсæвы ус лæгмæ дзуры сусæгæй: „Еныр фынæй у“. Лæг сыстад, хъама саста æмæ дзы лалымы нырæхуыста æмæ лалымæй мыд ныппæххæтт кодта фæйнæрдæм. Ус афтæ бакодта: „Саубон мыл æркодта, мæ лæппуйæн, æвæццæгæн, йæ гуыбын рыстис“.

Лæппу та афардæг йæ хомæ, йæ хо йæ фæрсы: „Цæмæн æрцыдтæ?“ „Мæ мад æмæ мæ фыд сты тынг рынчын æмæ куыд хæццæ кæнай!“ Йæ хо дæр уайтагъд рацыд йæ мад æмæ йæ фыды уынынмæ. Лæппу уым баззад.

Райсом ацыд уырдыгæй æмæ иу хъæумæ бацыд хæрæгыл. Уыцы хъæуы иу куыриуи усмæ бацыд. Усмæ дзуры:

„Ахсэв ма мæ бавæр. Ус ын дзуры: „Мæ лæг ам нæй æмæ дæ куыд бавæрон?“ Фæлæ æндæр гæнæн кæм уыдис!

Уыцы усæн уыдис лымæнтæ. Сæ-иу æм æрцыд фыццаг. Ус лæппуйæн цы ми бакодтаид, уымæн ницы уал зыдта æмæ йæ къæбицы бамбæхста. Уалынмæ та дыккаг лымæн дæр æрцыдис. „Цы ми бакæнæм“, зæгъгæ, æмæ та уый дæр къæбицы бамбæхста. Æртыккаг дæр та æрцыдис, уый дæр уым бамбæхста. Æртæ лымæны кæрæдзи нæ зоньц.

Цыппæрæм та йæ лæг æрцыд усæн. Дуар бахоста æмæ бацыд. Лæг федта хæрæджы фаджыс æмæ йæ усы фæрсы: „Адон дын чи сты, кæй хæрæг у? Чи у?“ Ус ын дзуры: „Хъæуы кæронæй мæм иу мæгуыр лæппу æрбадзырдта: „Ахсэв ма бавæр“ æмæ йæ æз дæр æрбакодтон“.

Лæппумæ фæдзырдта лæг æмæ йæ усæн зæгъы: „Кæрдзын ын фен“. Ус ын æнахуйæн кæрдзын æрхаста. Лæг æм дзуры: „Æндæр дзы ницы ис хæринаг?“ Лæппу йæхи бауигъы æмæ йæ хæрæг ныууасы. Лæг æй фæрсы хæрæгæй: „Цы кæны уый, цы йæ хъæуы?“ Лæппу йын афтæ: „Уæртæ, дам, скъаппы карк æмæ æндæр дзæбæх хæринагтæ“. Лæг усмæ дзуры: „Исты ма нын фен, дзæбæх хæринагтæ“. Ус та йын зæгъы: „Æндæр мæм ницы ис“. Лæппу та йæ худ батылдта, æмæ та хæрæг ныууасыд: „Цæмæ та уасы дæ хæрæг?“—фæрсы лæг.— „Фысым, хæринагтæ, дам, дзы бирæ дæр ис!“ Ус афтæ бакодта: „Æй сауонтæ мæ баййæфта, хæринагтæ мæм куы уыдис, уæртæ мын сæ сыхаг æрбахаста!“ Æмæ сын æрбахаста алцыдæр.

Лæг лæппумæ дзуры: „Дæ хæрæгыл цал азы цæуы?“— „Цыппæрдæс“,—зæгъта лæппу. „Дæхиуыл та?“—бафарста фысым лæппуы. „Фынддæс“,—зæгъгæ зæгъта лæппу.

Æхсæвæр хæрд фесты. Лæппу та йæ худ батылдта æмæ та йæ хæрæг дæр ныууасыд: „Дæ хæрæг цы дзуры?“— „Уæртæ, дам, къæбицы æртæ абырæджы æмæ, дам, хъуыддаг хорз нæу“,—зæгъы лæппу æмæ лæгæн дзуры ноджы: „Ды хъил бахæсс æмæ къæбицы къуымты срауæг у æмæ къуымты ратъæпп-батъæпп кæн!“ Лæппу йæхæдæг хъамалвæстæй сæ разы лæууы, сæ иу ралыгъди, фæмард æй кодта, стæй иннæ, стæй æртыккаг æмæ сæ афтæмæй амардта æртæйы дæр. Æртæ марды бамбæхстой.

Ләшпу райсом кусәг баххуырста: „Иу мард мын баныгәдтән әмә дын цы радтоп?“ — „Фондз сомы мын радт әмәйә баныгәдтән“, — зәггы кусәг. „Дә рынтә бахәрон, куыд нә дын бафиддзынән, афтә бакән“, — загъта ләшпу.

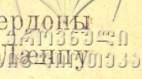
Кусәг марды ахаста әмә йә баныгәдта. Кусәг әрцыд, мард кәмәй ахаста, уыдонмә. Фысым ын загъта: „Уаих фәуай, иу мард бавәрынән нә бадә!“ Тәрхәгыл ләгән уыдыккаг мард: — „ахәсс әй, дә низтә бахәрон, әмә кәцәй нал әрцәуа, уыцы ран әй баныгән“. Ахаста та кусәг дыккаджы дәр. Уый афтә әнхәлдта „фыццаг кәй баныгәдтон, уый у“. Систа әмә йә ныкбуыхтә кодта ацы марды, афтәмәй йә баныгәдта. Фәстәмә та куы рыздәхт, ныццыдис та фысыммә, уым та фысымән тәрхәгыл әртыккаг мард цәттә уыд ныгәныны тыххәй әмә йын зәггы: „Уаих бауай, иу мард әвәрынән нә бадә?“

Кусәг дәр та йә ахаста цырды, лыстәг әй ныкбуыхтә кодта әмә йә кәдзәхәй ашәрста, хәма дәр ын фехста йә фәстә. Хәма рәбыны фысгәсыл сымбәлд, әмә фысгәс амард.

Кусәг куы рыздәхт, уәд әй фысым фәрсы: „Баныгәдтай йә дзәбәх?“ — „Уый дәр баныгәдтон әмә мә хәма фехстон йә фәстә әмә уымәй та фысгәс амард. Дәлә рәбыны йә фыстә базадысты дзәггәләй“.

Уәд ләшпу ацыд әмә фысты әрыскәрдта. Мард ләджды йә хәрәгыл нымәты тыхтәй бабаста әмә йын йә фыстә ратардта. Иу ран най кодтой әмә хәәуы мусы цурты фыстә әрбацыдысты. Мусы ‘рдәм ләшпу йә хәрәджды әрбаздахта, афтәмәй йәхәдәг дәрды әрбазылды, фыстә мусмә әрбакалдысты. Мусы хицәуттә хәәр кәнынц, хәрәгыл цы мард бастис, уымә, уыдон әй удәгәс әггәлдтой, зәггә, „нын фыдәнән ми кәны“. „Дә фыстә аздах, дә фыстә!“ Бирә нал фәкастысты мусы хицәуттә, фәлә разгәрдтой әмә ләгыл хәрәгмә ныккалдытой. Уәд ләшпу базгәрдта әмә семә хыл кәны: „Ме ‘мбалы мын цәмән амардтат!“

— Дә рынтә бахәрәм, хыл ма кән, уый йедтәмә дын әй бафиддзыстәм.

Цы гәнән уыд мусы хицәуттән! Дыууадәс уәрдоны
байдзаг кодтой әмә сә бафыстой ләшпуйән тугмә.
сә фысәй, кьамбецы уәргьтәй әртардта йә мад әмә йә
фьдмә: „Цы ма уә хьәуы“,—зәгьгә.

Еныр хорзәй цар!

76. Нарон әмә уәлладжырон кьәрныхтә

Нарон әмә уәлладжырон кьәрныхтә хәлар уыдысты.
Әвәццәгән, иумә бирә фәдавтой, әмә сә уый схәлар
кодта.

Иу хатт нарон кьәрных йә хәлар уәлладжыронмә фә-
цыди, әвәццәгән, хуысәджды фәндтә скәннмә, әндәр
цәмән! Уәлладжырон сә хәдзары нә уыди. Йә ус уазәджды
хәдзармә бахуыдта. Хәринаг, нуазинаг ын фынгыл фәвәр-
та әмә йә дзәбәх фәдта. Бахордта афтә, арфәтә ракодта
усән әмә йын загьта: „Иттәг, иттәг әхсызгонмә хьуыд дә
ләг әмә йә ам не ссардтон, фәлә йын зәгь, рәхджды, рәх-
джды сәмбәлдзыстәм кәрәдзийыл...“ Хәрзбон ын загьта әмә
арасты йә хәдзармә.

Изәры талынджы уәлладжырон йә хәдзармә әрцыди,
йә ус ын радзырдта, нарон уазәг сәм кәй уыд әмә йә әх-
сызгон кәй агуырдта, уый.

Ләг әй бафарста:

— Хәдзармә йә әрбахуыдтай?

— Әрбахуыдтон, фынг ын акодтон әмә йын арахь баны-
уазын кодтон.

— Нә цәхджынтә фәдта?

— Арахь куы ануәзта, уәд цармә скасти, йә сәр нын
кьуыста әмә „ох, ох“ ныккодта.

— Замана* знагән уәд! Еныр райс царәй цәхджынтә
әмә сә стыр чырыны бафснай, кәннод дын сә нарон адав-
дзәни...

* Замана—фыдрәстәг.

Ахсэвэр бахордтой эмæ ныххуыссдысты. Лæг фæл-
ладай уайтагъд афынай и, усы нæ ахста хуыссæг. Уалынджы
цæйдæр къæрццэтæ йæ хъустыл æрцыди. Йæ улæфт баурæд-
та, афтæмай æнцад хъусы, фæлæ хæдзары сабыр уыди. Чы-
сыл фæстæдæр гæды уасын байдыдта. Ус æм дзуры: „Уыг
дæ фæхæссæд, уыг!. Сахуыр и цæхджынтæ хæрын эмæ сæ
ныр уым куы нæ уал ссардта, уæд уасын байдыдта... Дæ уд
сис, дæ уд! Æз сæ чырыны сæхгæдтон эмæ дæгъæл мæнæ мæ
базы бы... Еу дæ сæр, еу! Уас, уый тыххæй ныр ницыуал
бахæрдзынæ, уыг дын дæ сæр бахæра!“ Ус ныхъусы, гæды
дæр нал уасыди.

Бирæ нæ рацыди, афтæ лæг сыхъали эмæ фæрсы усы:

— Исты мæм дзырдтай мыййаг?

— Дæумæ ницы дзырдтон, фæлæ гæды, æвæццæгæн, нæ
цæхджынтыл сахуыр и эмæ сæ ныр уым куы нæ уал ссард-
та, уæд уасын байдыдта.

— Ай фыдæбон дын уа, гъе, Нарон! Тагъд цырагъ скæн
эмæ дæ цæхджынты басгар!

Ус йæ базы бын дæгъæл асгæрста эмæ уым нал уыди.
Цырагъ ссыгъта, чырынмæ ныккасти эмæ цæхджынтæн сæ
тæф дæр нал ис уым... Йæ сæр ныххоста эмæ нырдиаг кодта,
цыма йыл мард æрцыди, уыйау.

Лæг фестæди, йæ дарæс тагъд акодта эмæ згъорынмæ
фæци. Наронæй раздæр бахæццæ нароны хæдзармæ, фæсдуар
слæууыд эмæ æнхъæлмæ касти йе ‘рбаздæхынмæ. Нарон
дæр уайтагъд уым æрбалæууыди. Цæхджынтæ голладжы ми-
дæг тыргъы æрæвæрдта, йæхæдæг дзуры йæ усæ: „Фест ма,
тагъд, усай, рухс скæн, æз сугтæ æрбахæссон. Уый сугтæм
куы ацыди, уæд уæлладжыраг голлаг йæ æккойы акодта эмæ
уайынмæ фæци сæ хæдзармæ, йæхинымæры дзургæйæ: „Нæ
бахордтай, нарон бирæгъ, мæ цæхджынтæ!“ Нарон сугтæ ба-
хаста хæдзармæ, усы цур сæ къонайыл æркалдта. Цæхджынтæй
физонджытæ кæнинаг баци йæ усæн, йæхæдæг голлаг бахæс-
сынмæ ацыди тыргъмæ, рацагуырда голладжы эмæ уым нал
ис. Бамбæрста хъуыддаг, уыцы сахатыл згъорынмæ фæци.
Уæлладжыронæй раздæр ахæццæ и йæ хæдзармæ. Йæ усы
куырат эмæ хæцъил йæ уæлæ акодта, йæ былтæ усы баст

әрбакодта әмә дуары бахизәны сбадти. Уалынджы дүәддә джырон дәр рахәццә и. Нароны раз әрәшпәрста голлаг, йә зәрдәйә йә ус у, әмә йәм дзуры: „А-а, дә цәхджынтә! Хус гуыбын нарон мын мәләты хъиамәт скодта, фәлә йын уәддәр дә цәхджынтә хәрын нә бауагътон“. Йәхәдәг хәдзәрмә цыдәртә дзургә бацыди. Нарон куырәт әмә хәцъил ашпәрста, голлаг йе ‘ккой акодта әмә згъорынмә фәци сәхимә. Ус йә ләджы дзурынмә райхъали әмә йә фәрсы:

— Цы бадә, цы? Нә баййәфтай къәрныхы?

— Уәдә ды нә бадтә йеныр дуармә. Әй, хуыцау уын ма ныххатыр кәна, е! Фәхәссы та сә!..

Әмә та йә сурынмә фәци. Фәндагыл йәхицән хъуыдытә кәны: Нарон ныр раст йә хәдзәрмә нә бацәудзәни, искуы хъуамә йә фәллад уадза әмә йәхицән цәхджынтәй физонджытә скәна, фәлә цы ран? Кәм? Зонын, зонын!.. Уыцы раны йедтәмә никуыдәм баздәхдзәни...

Нарон бафәлллади уәззау цәхджынтә хәссынәй, стәй йә физонджытә акәнын дәр бафәндыди. Иу фәрсаг чысыл комы фездәхти. Уым иу рагон дзәшпаз зыдта, иу къорд хәттыты йә әмбал къәрныхимә минас кәм фәкодта, әмә уыр-дәм бацыди. Йә бәрцагъудәй сау нәзы цырагъ сласта, асыгъ-та йә... әмә уыцы дзәшпазы тәрхәгыл нәуәг мард дәргъәй яәууы, йә дәндәгтә зыхъырәй, йә цәстытә дзагъырәй. Нарон цырагъ марды дәндәгты әхсән ныцавта, йәхәдәг дзуры: „Цы сә нызыхъыр кодтай! Мәнә мә цырагъыл хәцәнт!..

Йә голлаг әрәшпәрста әмә сугтә рацагурынмә цәуын-мә куыд хъавыди, афтә цырагъы тәвд писи марды былтыл әркалди, басыгъта йә, әмә „уәу“, уәу!“ гәнгә тәрхәгәй рагәшп ласта. Нарон голлаг йә әккой акодта әмә лидзынмә хъавыди, фәлә йыл уәлладжырон ныххәцыди әмә йә нә уагъ-та. Уым бирә фәхудтысты сә митыл, стәй физонджытә скод-той, бахордтой әмә сә алчи йә хәдзәрмә ацыди.

77. Рагон хæххон къæрных

Рагон хæххон лæг Дзынд уыдис хорз дзуапджын лæг.

Уыцы рæстæджы къæрныхкæнын ном уыди æмæ алы цæрдæг лæппу йæ лæджыхъæд æвдыста къæрныхæй æмæ абырæгдзинадæй.

Дзынд дæр адæмы хæрзæджыты æййæфта æмæ даула кодта. Гал уыдаид, хъуг уыдаид, нæ сыл ауæрста. Тутыры хæрзиуæгтыл тæргай нæ кодта.

Дзынд Чъехы хъæуккаг иу хъæзныг лæджимæ фæлымæн ис, йæ лæшпуйы йын сæмдзуарджын кодта æмæ-иу æм, Чъре-бамæ, кæннод быдырмæ, æндæр искуыдæм цæугæйæ, бауадис, æмæ йæм-иу бафысым кодта.

Æгæр арах сæм куы цыдис, уæд, æвæццæгæн, ус ну хатт йæхинымæр бахъуыр-хъуыр кодта уазæг æрбацыдыл. Дзынд æй фæфишпайдта, фæтæргай æмæ рацыдис йæ хæдзармæ. Лæг ма йæ урæдта, фæлæ нал бакоммæ кастис.

Усæн фæстаг ныхас загъта: „Дзынды мæрдтæ сæхимæ ма бауадзæнт, дауæн дæ хæрдгæ быдджын хæлаф куы нæ радава“

Иу æнтæф боны Дзынд æрымысыдис йæ æртхъирæн сæх-хæст кæнын. Ауадис æмæ кæйдæр уæрыкк æрбаргæвста, хæргæ дæр дзы бакодта æмæ дзы фæндаггаг дæр йемæ ахаста.

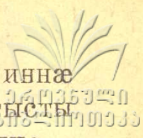
Изæрмæ æрхæццæ ис Чъехмæ. Мæлдзыджыты губакк скъахта, мæлдзыджытæ æрцахста, йæ бæрцы сæ ауагъта æмæ дзы къæрмæг æрсагъта. Йæхæдæг йæхиуыл æрталынг кодта æрæмбис æхсæвы онг аууон раны.

Фыццаг фынаёфаныл йæхи систа æмæ сæм бацыдис æмæ сæ сæ кæрты фынæйæ баййæфта.

Хъыхъхъаг куыдз æм ралæбурдта æмæ йын Дзынд уæрыччы фыдæй-иу кæрдих аппæрста. Куыдз æй ахордта, йæ зарды фæцыдис æмæ йыл рæйгæ нал скодта, фæлæ йæм мæгуыркурæджы цæстæнгасæй касти, йæ къуди йæм батылдта.

Дзынд даргъ бæндæнæй зыгуымы дынджыр тæсчъы хæцæн абаста æмæ тæскъæн йæ хуылфы дынджыр фыды хай башпæрста.

Куыдз тæсчъы мидæг фыд хæрыныл куы фæци, уæд уый та бæндæны кæрон æнгузмæ сæшпæрста, уырдыгмæ æрхæцы-

ди бәндәны кәроныл әмә йә уырдыгмә әрласта, йә ивнә кәрон та бәндәнән тәскъ әмә куылдимә уәләмә сләстыстә әмә уым баззәдысты, куылдз рагәпп кәнын нал бауәндыдис.

Дзынд бацыдис сә хуыссәнмә әмә усы баййәфта әд хәләф хуысгә. Дзынд йә бәрцәй мәлдзгуыты хәләфы къахы кәрон бауагъта әмә уайтагъд уыдон хъармырдәм уәләмә ләсын байдыдтой.

Ус тәлфын байдыдта, цъус фәстәдәр йә хәләф мәстәйдзәгәй раласта әмә йә йә фарсырдыгәй гобаны бын атъыста, йәхәдәг йә мойы 'рдәм йе 'ргом радта, йә чъылдым та йә хәләфы 'рдәм.

Дзындән йә бәллицаг сыххәст ис: хәләфыл йәхи андәгъта әмә йә дзырд сыххәст кодта.

78. Әртә къәрных әфсымәры

Раджы ма раджы уыди әртә къәрных әфсымәры. Уыдысты амәй ай къәрныхдәр.

Къәрных кәнын куылд зыдтой, афтә кәрныхәггаджы әмбәхсын әмә фәдсафынмә дәр стыр дәсны уыдысты.

Уыди сын иу әдылы, сәнтдзәф мад, йә дзыхы ницы урәдта. Цыдәриддәр-иу радавтой йә ләшпутә, уый-иу уайтагъд хуры әмбәрәг скодта къәрныххъарджытән. Фәлә-иу къәрных әфсымәртә алы хәйрәгдзинады фәрцы афтә смәнг кодтой сә мады ныхәстә әмә-иу къәрныххъарджыты нал бауырныдтой усы ныхәстә.

Уәд әфсымәртә иу хатт радавтой иу гал, аргәвстой йә, фаг дзидзатә сфыхтой, әрхастой арахъ, әрбадтысты фынгыл әмә хорз минас фәкодтой. Минасы фәстә ракодтой сә мады дуармә, уым ын йә сәрыл әртыгътой кәрдән, сластой кәрдтә әмә пыззәрыдысты: „Әй, фарн фәцәуы уәдә, Уастырджы! Фарны боны фәкән нә чындзы әрхаст дәр уәдә, Уастырджы!“ Афтә заргә бакодтой сә мады хәдзармә, уым әй әртә хатты әрзилын кодтой ардзәсты алыварс әмә йә стәй бахъил кодтой устыты 'рдыгәй къуымы, сәрзәды бын. Сәхәдәг расимдтой әмә „алләй-булләй“ дәр фәзәрыдысты.

Дыккаг бон хисдæр æфсымæр ацыдис хуымкæнынмæ.

Дыккаг æфсымæр галы зæрдæ зынджытыл авæрдта, йæ хæдæг рацыди дуармæ хъахъхъæнынмæ, æвиппайдæй мачи бацæуа, зæгъгæ, хæдзармæ. Кæсдæр æфсымæр та хæдзары дзидзатæ фыцынмæ баззаци...

Хисдæр æфсымæрмæ хуыммæ бацыдис иу лæг æмæ йæ фæрсы:

— Ахæм гал æмæ ахæм гал мæ фесæфти æмæ мыййаг ницы фæдтай, кæнæ ницы фехъуыстай?

— Кæд афтæ бирæ хур ахæсса, уæд мæ фаг хуым бакæндзынæн.

— Хуым кæнынæй дæ нæ фæрсын, æз дæ мæ гал фесæфтæй фæрсын. Исты фæдтай, кæнæ фехъуыстай?

— Уæртæ мæ хъулон гал дзæбæх нæ хæцы, йе ‘мбалы сайы æмæ йæ æфхæры.

— Мæ галæй мын исты зæгъ, мæ галæй.

— Хураныгуылынмæ мæ галты нæ рауадздынæн.

— Ай æрра цыдæр куы у,—загъта галагурæг æмæ араст хъæуы ‘рдæм.

Хъæугæрон суадоны цур амбæлди иу зæрæнд усыл æмæ йæ фæрсы:

— Ахæм æмæ ахæм гал фесæфти æмæ ницы фæдтай, кæнæ ницы фехъуыстай?

— Куынна, куынна, мæ лæшпугæ йæ аргæвстой æмæ йæ бахордтой.

— Кæд æй аргæвстой?

— Чындзы мæ куы æрхастой æмæ мын „аллæй-буллæй“— куы скодтой, раст æуыцы æхсæв.

— Аей, дæ хъæбулты быныл баззайай, мæнæн мæ гал æндæрæбон фесæфт, ай та мын кæды хъуыддаг дзуры!—загъта хинымæр галагурæг æмæ араст хъæумæ.

Уым ауыдта иу лæджы дуармæ бадгæ, бацыди йæм æмæ йын дзуры:

— Мæ гал мын адавдæуыд æмæ дын хуыцауæн лæгъзтæгæнæгау лæгъзтæ кæнын, ма мын бамбæхс, кæд исты зоныс, кæнæ фехъуыстай. Кæмдзæуæггаг дæр бафиддзынæн, арæггаг дæр ратдзынæн, мæгуыр гæвзыкк лæг дæн æмæ мын тæригъæд бакæн.

Къæрныхæн, галы зæрдæ зынджытыл кæй авæрдта, йæ зæрдыл æрбалæууыд æмæ дзуры галагурæгмæ:

— Мæ хорз уазæг, зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæн нæй, æндæра хорз базонис, мæ зæрдæ мидагæй цас судзы æмæ цас уынгæг кæны дæ тæригъæдæй. Ницы фæдтон, нæ дæр фехъуыстон исты дæ галай, фæлæ дæ тæригъæдмæ гæсгæ мæ зæрдæ кæй басыгъд, уый тыххæй, къæрныхæй мæ зæрдæ кæмæ æхсайы, уыдонмæ хъус дардзынæн æмæ кæд исты фæфинпайон, уæд дын æй хъусын кæндзынæн. Афтæ ныхæстыл ирхæфта ктæрных галагурадджы...

Мидагæй хæдзары кæстæр æфсымæр бамбæрста, дуармæ се ‘фсымæр сæ хабарыл ныхас кæны чæмæдæр, æмæ уайтагъд дæидзаты агмæ бавæрдта арахъуадзæн бæлæгъ, агыл аджы сæр æрæмбæрзта, айсæрста йæ, милийы раз авæрдта дурын, æмæ донь сæхсæх ссыди дурынæй. Галы сæр тæрхæгыл лæууыди уый дæр хъиссыны атыста, йæхæдæг рауади дуармæ æмæ уайдзæфтæ кæны йе ‘фсымæрæн:

— Цы ныддардтай уазæджы дуармæ, худинаг нæу?! Æцæг нæ бон нæу, кусарт ын акæнæм, фæлæ нæм цы ‘рыййæфта, уымæй йæ хорз фæдзыстæм. Арахъ дæр ссардзыстæм.

Уазæджы бакодтой хæдзармæ. Уым ын галы сæр хъиссыны тыхтæй йы быны авæрдтой æмæ йыл æй æрбадын кодтой.

— Ма нæ рахъаст кæн, нæ хорз уазæг, къуыдырыл дæ кæй бадын кæнæм... Цы кæнæм, мæгуыр адæм стæм, бандонæй арæст не стæм,—афтæтæ дзургæ кæсдæр æфсымæравæрдта уазæджы раз фынг.

Хисдæр æфсымæр райста сыкъа æмæ скуывта: „Хуыцау, нæ уазæджы галы сæрыл чи бады, афтæмæй ныр цæл чи кæны, уый хъæбулты ды сыкъуын! Мæнæн дæр мæ зæрдæ мидагæй кæй аххосæй басыгъд, уый хæдзар дæр бындурзылд фæкæн!..“

— Сымах дæр афтæ скувут!—загъта æмæ сыкъа бынныуæст акодта.

Афтæ фæцæл кодтой дзæвгар. Къæрныхтæ сæхи афтæ равдыстой, цыма уыдонæй хæлардæр ничи ис зæххыл къæрных-хъарæгæн.

Уый дæр сыстади, стыр бузныг сæ фæци, сæ къухтæ сын райста æмæ рафардæг...

Уыдон æрцыдмæ мын хорз æмæ дзæбæхæй цæрут!..

18. Ирон адæмон аргъæуттæ.

79. Мæгуыр лæджы лæппу Натур æмæ паддзах Таугъуызы аргъау

Раджы ма раджы, иттæг раджы, цардис иу мæгуыр лæг æмæ йын уыдис иу лæппу æмæ йыл сывæрдта ном Натур. Мæгуыр лæг æхсæвæй-бонæй иудадзыг кодта кустæ. Натур та, куы бахъомыл ис, уæд адзæгъæл къæрных кæныныл.

Уæд Натур иу бон ацыдис, ахаста иу дынджыр бæндæн æмæ æртæ фæндаджы астæу бæндæн æривæрдта æмæ йыл йæ худ бабаста, стæй куы иуырдыгæй æрбахъуызы æмæ та йæ худ адавы, куы та иннæрдыгæй æрбахъуызы æмæ та йæ худ адавы.

Уыцы рæстæджы паддзах Таугъуыз уыдис бæлцуаты æмæ æрбаййæфта Натуры æмæ йæм дзуры:

— Байриай, лæппу!

Уæд æм Натур дзуры:

— Хорз дæ хай уæд, мæ хур.

Уæд æй паддзах Таугъуыз фæрсы: „Цы ми кæныс, гыццыл лæппу?“

Натур ын дзуры: „Мæнæ мæхи къæрных ахуыр кæнын æмæ æз æнхъæл дæн æмæ ахуыргонд дæр дæн.“ — „Уæдæ хорз, — дзуры йæм Таугъуыз, — уæдæ кæд къæрных ахуыр дæ, уæд æз æмæ ды хæснаг саразæм, кæд æмæ ды мæ хæснаг сыхæст кæнай, уæд дын дæс туманы ратдзынæн сыгъзæрин æхца, кæннод мæм фæу æртæ азы æнæмыздæй.“ — „Хорз, — загъта та Натур — æрмæст, уæдæ загъ дæ хæснаг.“

Уæд паддзах Таугъуыз загъта: „Сом мæнæн мæ галтæ уыдзысты хуымы, уырдыгæй кæд адавай мæ хъулон гал, уæд æрцу æмæ куыд загътон, афтæ, ратдзынæн дын де ‘хца æмæ иу мын мæ гал радт, кæннод куыд уыдис нæ бадзырд, афтæ уыдзæнис“. Натур дæр ницыуал загъта уæлдай æмæ фæйнардæм ацыдысты, уæдæ уым цы ми кодтаиккой?

Аргъаугæнæг фæлмæцæг! Хъусджытæ фæрнæй хъусæд, фæллад, фæлмæцыдæй ма тæрсæд!

Натур æхсæвы фæхъуыды кодта æмæ æрхъуыды кодта ахæм хиндзинад æмæ иу диссаджы хъулон галы æрцахста æмæ йæ иу хъуынджын дзæкгулы нывæрдта, йæ ком ын фидар бабаста, æмæ йæхæдæг схуыссыди.

Ехсæв дæр сбон ис, уæдæ цы уыдаид! Паддзах Таугъуытæ куджытæ дæр хуыммæ аскъæрдтой æмæ хуымы хъæлдзæг елотæ кодтой, уыдон хъуыды дæр нæ кодтой Натуры.

Къæрных Натур йæ хъуынджын дзæкгуыл йе 'ккой æр-башарста æмæ ацъдис уый дæр паддзахи хуымгæнджыты рдæм æмæ сæм йæхи æввахс баласта æмæ сæм дзуры: „Бай-риат, куджытæ!“

Уыдон дæр æмхуызон æмдзыхæй радтой салам: „Æгас нæм цауай, гыццыл лæшпу, æд дзæкгуыл!“

Уæд æй сæ иу фæрсы: „Гыццыл лæшпу, дæ хорзæхæй, кæм куыроймæ хæссис де синаг?“ Æмæ иннæтæ æмдзыхæй ныххæл-хæл кодтой. Уæд сæм Натур дзуры: „Раст у фыццагон æмбисонд. Иу хатт дын дыууæ лæджы кæмдæр сæ кæрæдзийыл амбæлдысты, æмæ сæ иуæн йæ астæуыл уыдис уæрдæх баст, иннаæн та æртæ къухы фæтæн сыгъзарин рон. Уæд уæрдæх баст кæуыл уыдис, уый иннæйы фæрсы: „Дæ хорзæхæй, уыцы æрхуыйы муртæ дæ уæлæ цы рахæсс-бахæсс кæныс! Уыйау мæнæ дæ ныхас, мæнæн мæ дзæкгуылы цы ис, уый нæ зонис æмæ афтæмæй дзæнгæда цæгъдыс.“ Уæд æм иннæтæ дзурынц: Æмæ уæдæ цы ис дæ дзæкгуылы?

Уæд сын Натур загъта: „Мæ уарзон æфсымæртæ, уым цы ис, уый сымах хуызæттæ бирæ уынгæ нæ, фæлæ хъусгæ дæр нæ фæкодта.—Уым ис, мæ хуртæ, æртæ хорзæй иу, йæ уæлæ сыгъзарин дзуар, йæ уæлæ фыст ис зæххыл æртæ хорзæй иу“.

Натур йæхæдæг уыдис хуыцауы къæхæргæвдæг æмæ йæ рæсугъд гæднæйы æфцæдджы бабаста, æрхуы хорз сæрттивын кодта æмæ йыл ныффыста зæххыл æртæ хорзæй иу.

Уæд паддзахи хуымгæнджытæ тынг бабæллыдысты йæ фенынмæ æмæ Натурмæ дзурынц:

— Дæ хорзæхæй, фенын нын æй кæн, цахæм диссаг у.

Уæд сæм Натур дзуры:

— Фенут æй, фæлæ афтæ ма кæуыл уал бахудут.

Уæд Натур гæды дзæкгуылы хуылфæй сласта æмæ уыдонмæ дæр тынг диссаг фæкаст йæ фыст, æмæ кæрæдзийы къухтæй райс-байс кæнынц. Уæд гæды сæ къухтæй агæпп кодта æмæ сæ цуры гыццыл хъæд уыдис æмæ уым смидæг. Уæд Натур йæ сæры хъуынтæм фæлæбурдта æмæ сæ кæугæ тоны æмæ сæм кæугæ дзуры:

— Уæ хорзæхæй, ай уын фæйнæ дæс туманы æмæ мæм фæкæсут ахсынмæ, тынг æнцон ахсæн у.

Уæд уыдон дæр хъæды смидæг сты. Натур ныххудтис æмæ уайтагъд хъулон галы феуæгъд кодта æмæ йын йæ къуди раæмыгъта æмæ йæ гæрæм галы дзыхы атъыста, йæхæдæг гал раскъæрдта æмæ æрфардæг ис сæ хæдзармæ.

Уалынмæ Таугъуызы хуымгæнджытæ дæр хъæдæй æрбацыдысты æмæ хуылыдз бирæгъау сæ къудийæ сæ дон калди фыр хидæй. Уыдон суанг изæрмæ æввахс хъæдæй нал рацыдысты, гæдыйы фæстæ кæрæдзийы хæлæгмæ сæхи тынг бафхæрдтой, зæгъгæ, чи йæ æрцахсдзæн, уымæн фылдæр ратдзæнис лæвар.

Уалынмæ алчи йæ галы æхсæн бацыдис æмæ „æмо!“ адзырдтой. Уæд сæ иу галæн æмбал нал уыд, æмæ æфсондæ йæ хъæдыл ралас-балас кодта. Уæд мæхретæй сæ иу фæхъæр кодта фыццаг мæхремæ:

— Бауром, мард æрцæуа дæ хæдзарыл, нæ хъулон гал ам нал ис. Уалынмæ аннæ мæхе йæ къухтæ кæрæдзийыл ныццагъта æмæ хъæр кодта:

— Фæцырд ут, лæппутæ, хъулон галы гæрæм гал ахордта æмæ бауадысты æмæ галы къуыдийыл рахæцыдысты æмæ галы къуди галы дзыхæй фелвæстой, аскъæрдтой йæ сæхимæ, фæлæ еу сæ къона æмæ сар сæ хæдзар!

Уалынмæ Таугъуыз рацыди æмæ сæ фæрсы, кувд рагацау æрыскъæрдтой, уымæй, Таугъуыз хъуыды дæр нæ кодта йæ чысыл къæрных Натуры. Уæд ын кусджытæ æмдзыхæй загътой: „Мах айхуызæн диссаг нукуы федтам: дæ гæрæм гал дын дæ хъулон галы аныхъуырда æмæ ма йæ къуди йæ дзыхæй фæзындис, æфтауыныл ыл архайдтам, фæлæ йæ къуди нæ къухы аздадис.“

Паддзах Таугъуыз базыдта, гал галы кæй нæ аныхъуырда, фæлæ ма йын цы гæнæн уыдис, æмæ æхсæвы мæстæйдзæгæй ныххуыссыд.

Райсом Натур дæр хъулон галы æртардта паддзахы дуармæ, цыма йын йæ чызджы ракуырда æмæ ирæд æртардта, уыйау хъазгæ æмæ бахъæр кодта:

— О, паддзах, æттæмæ ма ракæс!

Уәд паддзах әттәмә ракасти әмә йәм Натур дзурь:

— Мәнә дә гал, әмә мын ме ‘хцайы муртә рахәсс, кәннәд хъулон гал йә фәд йә фәд фәцәуы Натуры хәдзар-мә фәстәмә.

Уәд паддзах Таугъуыз дәр рахаста дәс туманы сыгъ-вәрин әхца әмә сә Натурмә радта, цыма дзы искуы раджы хәс райста, уый ләвәрд сә ракодта. Натур дәр райста дәс туманы, йә дзышы сә нывәрдта әмә рацыдис.

Уәд паддзах Натурмә дзурь:

— Ләшцу, нал хәснаг кәныс?

Уәд ын Натур загъта:

— Цәмәннә хәснаг кәнын, уәдә дә дәс туманәй фә-цәрдзынән әз?

Уәд паддзах Таугъуыз ахәм хәснаг радта Натурән:
„Әз әмә ды ахәм хәснаг скәнәм: дәуән әртә боны әмә әртә әхсәвы уәд бар әмә давай мә хәзнатә. Кәд дә әр-цахсон, уәд ды мәнмә фәу дәс азы әнә мыздәй. Кәд дә не ‘рцахсон, уәд кәй адавтай, уый әттийә ма дын ратдзынән дыуын туманы. Афтә бакән, кәд дә фәнды, уәд.“

Натуры дәр ма әндәр цы хәрзиуәг хъуыди, әмә сә ныхас сфидар кодтой әмә кәрәдзимә сә къухтә радтой. Натур йә мәгуыр хәдзармә ацыд, Таугъуыз та хъәзныг хәдзары ныххуыссыд.

Уыцы әхсәв сбон, уәдә цы уыдаид! Дыууә әхсәвы Натур йәхи бацәттә кодта әмә боны ацыд әмә сбәрәг код-та бацәуәнтә.

Паддзах Таугъуыз уыцы бон йә маргъахсәг куййтә бапһәрста йә хәзнаты цурмә әмә йә әттийә сыхгәдта.

Натур куы сбәрәг кодта, уәд горәтмә ацыд әмә бал-хәдта тъило әмә дзы голлаг бахуыдта, бәндәндзы аласта, ас-тәубосгонд уыд. Әртә уәрдоны баххуырста, әхсәвмә йәхи хорз сцәттә кодта әмә хәзнатәм әввахс уыд иу бәлас, әмә йә уәрдәттә уым суагъта, галты бәласыл ныббаста. Йәхә-дәг голләгтә ахаста әмә, цы дындыр голлаг бахуыдта, уый дуармә фидар бабаста. Натур йәхәдәг дуар рарәмыгъта әмә куйиты уырдыгәй смәстәй мардта.

Куййтә уыдысты фыдуаг хъыхъхъаг әмә уайтагъд гол-ладжы смидәг сты. Уәд Натур астәубосы тынг сылхъыв-

та æмæ уайтагъд куйты æрцахста, æхгæды уыдис иу бæлас, æмæ сæ уый саджилы нывæрдта. Йæхæдæг райдыдта хæссын хæзнатæ æмæ сæ голлаггай уæрдæттæм фæхаста, уæрдæттæ байдзаг кодта, йæ галтæ сифтыгъта æмæ æцæг елотæгæнгæ сфардæг сæ хæдзармæ.

Æхсæв куы сбони, уæд паддзах раджы йæ куйтæн хæринаг бахаста, куы аракæс-бакæс кодта, уæд базыдта йæ хабар æмæ мæстæйдзагæй æрбаздæхти хæдзармæ. Ныхас дардыл у, фæлæ уалынмæ Натур дæр уым Таугъуызы дуармæ балæууыд æмæ йæм бадзырдта. Уæд Таугъуызы рауад дуармæ æмæ йæм Натур дзуры:

— Цæй, нæ мæ æвдæлы, фæлæ мын мæ хæснаг радт æмæ ацæуон мæ хæдзармæ.

Уæд æм Таугъуызы дзуры:

— Æрмæст мын мæ куйтæ ма амар, уый йедтæмæ срæст уыдзыстæм.

Уæд Натур бахудтис æмæ афтæ бакодта:

— Æмæ дæ куйтæ мæнмæ лæскъ радтай мыййаг?

Таугъуызæн ма цы гæнæн уыдис, æмæ дзырд цы уыд, уый та йын радта. Натур фæтæригъæд кодта æмæ загъта паддзахæн, дæ куйтæ дæ багъийы дынджыр бæласы саджилы сты æмæ сæ рауадз.

Уæд паддзах фæрсы Натуры:

— Лæппу, хæснаг кæнын дæ нал фæнды?

Уæд ын Натур загъта: „Цæй тыххæй мæ нал фæнды, схæснаг кæнæм!“

Уæд ын паддзах загъта: „Уæдæ кæд афтæ къæрных дæ, уæд мын адав мæ усы фондз бон æмæ фондз æхсæвы рæстæгмæ, кæд æй адавай, уæд дын сыгъзæрин æмæ мын-иу мæ усы фæстæмæ радт, кæд æй нæ адавай, уæд мын мæлæты бонмæ уыдзынæ мæ къухы æнæ аргъ, æнæ мыздæй, куйд мæ фæнда, афтæ мын æнæмæнг æххæст кæн мæ ныхас. Кæд дæ фæнды—хорз, кæннод дæ бар дæхи.“

Уæд æм Натур дзуры: „Хорз та, мæ хур, хорз.“ Æмæ рафардæг йæ мæгуыр хæдзармæ æмæ ныххуыссыди. Лениу мæгуыр цæмæн у?—Таугъуызы фæллой иуылдæр уый куы уыдысты.

Аргъаугæнæг фæлмæцæг, хъусджытæ фæрнæй хъусæнт, фæллад, фæлмæцыдæй ма тæрсæд!

Уәд Натур әхсәвәй-бонәй нал хуыссыди, фәлә хъуыды кодта Таугъуызы фәстаг хәснагыл. Уәд Натур әнахуыр даст ныккодта йәхи әмә рәсугъд дарәс скодта, әмә йә хуыз афтә фендәргъуызон ис әмә йә йә мад әмә йә фыд дәр налзыдтой, әмә ныццыдис дыккаг бон Таугъуызы хәдзар-мә әмә бафарста Таугъуызы усы:

— Ам Таугъуыз кәм цәры?

Уәд паддзахы рәсугъд. ус загъта:

— Ам цәры, мә хур, фәлә ды чи дә?

Уәд Натур загъта:

— Әз дән, мә хойы хай, Берды паддзах, әмә әрцыд-тән ардәм мәсәлләйттә кәнынмә, әз фехъуыстон, зәгъгә, йын къәрныхтә йә хәзнатә фәхастой әмә уый тыххәй әруадтән.

Әмә паддзахы ус паддзахы әфсон мидәмә бакодта Нау-туры. Сбадтис Натур әмә йә Таугъуыз фәрсы: „Исты хъуыд-даг дә уыдзән әмә истытә дзур.“ Уәд Натур загъта:

— Хъуыддаг мә ницы ис, фәлә тынг фәмаст кодтон дә зиәнттыл.

Уәд Таугъуыз фәрсы:

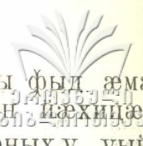
— Бафәрсын аипп ма уәд, фәлә дә әз куы нә зонын?

Уәд Натур загъта:

— Әз дән Берды паддзах әмә дәм фәрсынмә әрцыд-тән, цавәр къәрных у, уый базонон, әмә чи зоны әз дәр исты әрхъуыды кәнон әмә дын баххуыскәнон йе ‘рцахсынән. Ды мын уый зәгъ әмә дәм кәд әрцәудзәнис?

Уәд Таугъуыз загъта: „Әмә йын цы зонын, фондз бон әмә фондз әхсәвы әмгъуыд ын радтон.“ Уәд ын Натур загъта: „Ды мын уый зәгъ әмә дыл цы хуызән дарәс уыдзәни ацы фондз боны әмә дын әз әркәнон дә къәрныхы, радт мын ссәдз туманы сыгъзәрин әхца, әз уымән балхәндзынән дә дарәсы хуызән, ацәудзынән әмә, кәмдәриддәр цәра, ссар-дзынән әй әмә йә мемә ракәндзынән исты әлхәныны әф-сон әмә дын әй дә къухты бафтаудзынән, әндәра уый ды не ‘рцахсдзынә афтәмәйты“.

Таугъуызы дәр ма уымәй хуыздәр цы хуыцауы цәф хъуыдис әмә йын радта ссәдз туманы сыгъзәрин әхца, иу

нард бур сэгъ аргæвста æмæ йæ хорз фæдта сæгъы фыл æмæ арахъхъæй. Уæд Натур дæр Берды паддзахы 'фсон йæхицæй сыппæлдыс. Таугъуыз цæмæй зыдта, ай мæ къæрныху, уый. Натур йæхи хорз кун фæдта, уæд сыстади, сæ къухтæ сын райста æмæ сын загъта:

— Уæ минас бирæ уæд, тæрсгæ ма кæн, фæлæ æдасæй баулæф, æмæ рафардæг йæ хæдзармæ.

Уыцы бон Натур балхæдта падзах Таугъуызы дарæсы хуызæн æмæ дыккаг æхсæв æхсæвæр хæрыны рæстæджы нып-цыдис паддзахы дарæсы хуызæн дарæсы. Уæд Таугъуыз йæхицæн хъахъхъæнджытæ баурæдта. Натур хъахъхъæнджытæн загъта æмæ сын бафæдзæхста: „Æз цæуын мидæмæ æмæ та куы рацæуон, уæд-иу мын мæ дзых бабæдтут æмæ-иу мæ падвалы нывæрут, е афтæ кæй хъахъхъæнæм æуый дæр, чи фæнды уæд, æмæ-иу уахæдæг ацæут уæ хæдзæрттæм, уыдзы-тут сæрибар.“ Йæхæдæг бацыд æмæ фæсдуар бамбæхстис.

Уыцы рæстæджы паддзах дæр рацыдис йæ хъахъхъæнджытæм фæдзæхсынмæ, куыддæр æттæмæ рацыдис, афтæ йæ ацахстой æмæ йын йæ дзых бабастой æмæ йæ падвалы ныппæрстой æмæ йыл гуыдыр сывæрдтой æмæ сæхæдæг сæ хæдзæрттæм фæцыдысты. Натур дæр усы цур схуыссыди, æмæ стæй ус куы æрфынæй, уæд Натур усы йæ 'ккой акодта æмæ йæ рахаста.

Хæссын æй байдыдта, бирæ йæ фæхаста æви цъус, уый хуыцауы йедтæмæ чи зыдта.

Уæд иу ран хæйрæджыты æрымбырд кодта сæ паддзах. Уæд ус дæр райхъал ис, фæлæ ма цы йæ бон уыдис? Натуры ма бæргæ фæндыдис усимæ аныхæстæ кæнын, фæлæ йæ уайтагъд хæйрæджытæ байстой, æмæ йæ хæйрæджыты паддзах йæхицæн ус сарæзта. Уæд ма Натур цы сарæзтаид, æмæ йæ хæдзармæ сфардæг æмæ схуыссыд мастæйдзагæй.

Райсомы Натур йæ къæдз хырынкба хорз сцыргъ кодта æмæ ацыдис, бирæ фæцыдис æви цъус, уый иунæг хуыцау дæр нæ зыдта Натурæн йæхи йедтæмæ. Уæд иу тар хъæды бафтыдис æмæ, хъæдæй куы ахызтис, уæд кæсы æмæ иу ран бирæ адæм æрымбырд ис æмæ Натур сбæрæг кодта, цахæм адæм уыдысты, уый: уыдон уыдысты хæйрæджытæ æмæ чындзæх-

сæв кодтой, Натуры к'бухæй цы усы байстой, уымæн, уæд Натур ныззары æмæ дзедæрæг йæ быныл ралыг кæны æмæ сæ кæрæдзийыл авары. Хæйрæджытæ фехъуыстой Натуры зарын æмæ сæ паддзах хонæг арвыста ну хæйрæджы. Хæйрæг куы бацыдис, уæд Натурмæ дзуры:

— Байриай, хорз лæг!

Уæд Натур загъта:

— Ды куы нæ загъай, уæд нæ байрайдзынæн, ай æппæт хæйрæджыты кæрæдзийыл куы сбæттон æмæ сæ нæхимæ куы ахæссон, уæд нæ байрайдзынæн?

Уæд æм хæйрæг дзуры:

— Æмæ афтæ тыхджын дæ? Уæд ма рауай æмæ алидзæм.

Уæд æм Натур дзуры:

— Æмæ мæн демæ лидзгæ чи фена, уый мын фынгыл хай нал ратдзæн, фæлæ мæнæ æуый мæ лæппуйы лæппу дыууæ бондзыд æмæ кæд уымæ алидзай, уæд хорз.

Хæйрæг дæр уæлдай ницы уал загъта.

Натур уый размæ тæрхъусы фынайæ фæдта æмæ хæйрæджы бакодта уырлæм æмæ йын загъта:

— Еныр æууыл фæхъæр кæн æмæ йæ стæй асур.

Тæрхъус фынай уыд, цæрæнбонны никæй фæдта æмæ, кæй загъын æй хъæуы, фæтарстаид хæйрæджы хъæрæй. Уæд хæйрæг дæр ахæм диссаджы хъæр фæкодта æмæ тæрхъусы йæ цæстæй уынгæ дæр нал акодта, бæргæ ма агæппытæ кодта, фæлæ тæрхъус хъæды афардæг ис.

Уæд Натур хæйрæгмæ дзуры:

— Ма балхъив сывæллонны, æндæра мын додой дæ к'бона кæны, сар дæ хæдзар.

Уæд хæйрæг дзуры Натурмæ:

— Йæ кой дæр ам нукуы уал ис.

Уæд Натур хæйрæгмæ дзуры: „Ардæм ма рауай“. Хæйрæг дæр æрбауад æмæ фæрсы Натуры: „Цы мæ кæныс?“

Уæд ын Натур афтæ: „Цыдæриддæр стут, додой мын уæ к'бона кæны, исчи уæ исчердæм куы ацæуа, нымæд мын стут“. Уæд хæйрæг хид калгæ бацыд æмæ йæ фæрсынц: „Чи у, цæмæннæ йæ ракодтай?“

Уæд уый загъта: „Уый ахæм лæджы мыггаг у æмæ ма-

хэй мыггаг нал баззайдзээн, бэндэнтэ бийы эмэ нэ сэхимэ ахэсдзээнис, уый нэ дзийыл бабэтдзээнис эмэ нэ сэхимэ ахэсдзээнис, уый нэ нуылдэр банымадта, фэлэ уэ мачи мачердэм ацэуэд, эндэра иннэты Джиджиаты сур цагъд фэжэндзээн.“

Уэд хэйрэджиты паддзах арвыста эндэр хонэг, уый дэр та бацыд эмэ йэм дзуры:

— Байриай, лэшпу! Уэртэ дэ паддзах хоны, чындзэхсэв кэны эмэ, дам, куыд рацэуай.

Уэд ын Натур загъта:

— Ныр чындзэхсэв кэнут, фэлэ мын додой уэ кьона кэны, кэд уэ исчи исчердэм ацэуа, уэд уэ чындзэхсэв фerox уызээнис эмэ хистытэ скэндзыстут.

Уэд ай хэйрэг фэрс:

— Эмэ афтэ тыхджын дэ, уэд рауай эмэ хъэбысэй рахэцэм.

Уэд ын Натур загъта:

— Эмэ мэ демэ хъэбысэй хэцгэ чи фена, уый мэ хъэзты кафын нал бауадздзээн, фэлэ дэлэ уым мэ фыды фыдзэронд, эгомьг эмэ куырм. Уэд хэйрэг дэр сразы. Натур хэйрэджи бакодта арсмэ, арс фынай кодта кэлдымы бын. Натур загъта хэйрэгэн: „Бацу эмэ йэм къухэй февнал эмэ йэхэдэг систдзээн хъэбысэй хэцынмэ!“ Уэд бауади хэйрэг эмэ арсмэ фэлабурдта, арс фэгэпп кодта эмэ хэйрэджи сау над акодта. Хэйрэг ма удмидэг аирвэзт, бацыдис ма бэргэ чындзэхсэвмэ эмэ уым загъта: „Мачи уэ мачердэм ацэуэд, эндэра нэ мыггаг аскъуыйдзээн.“

Уэд паддзах арвыста эртыккаг хонэг, уый дэр та йэм бацыд эмэ йэ фэрс: „Цы ми кэныс?“

Уэд Натур фэхъэр кодта: „Цы фыддэр дэ кьона, нэ мэ уыныс, мэнэ бэндээн бийын эмэ ныр додой уэ кьона кэны, кэрэдзиуыл уэ хъуамэ бабэттон эмэ уэ нэхимэ ахэссон“. Уэд ай хэйрэг фэрс: „эмэ афтэ тыхджын дэ? Уэд рацу эмэ ныхъхьллист кэнэм эмэ нэ кэй хъэрэй эрызгъэлой бэлэсты цэнгтэ, уый уызээн тыхджындэр“. Уэд ын Натур загъта: „Эрмэст ды раздэр ныхъхъэр кэн, эндэра эз куы ныхъхъэр кэнон, уэд дауээн дэ дыууэ цэсты ралиуырдысты эмэ ма дэ цэрын хъэуы.“ Уэд дын хэйрэг ныхъхъэр кодта эмэ хъэды бэлэстыл цонг нал аздад, иуылдэр эркалдысты.

Уæд ын Натур загъта: „Дæ цæстытæ бабæдт, æндæрæтæ æмæ ныхъхъæр кæнон, уæд дæ цæстытæ рахаудзысты.“ Натур йæ басылхъæй ныхъхъывта хæйрæджы дыууæ цæсты æмæ йæ хæдæг йæ къæдз хырынкъайæ иу дынджыр хъил бахаста æмæ фæстæ фæлæууыди æмæ дзы хæйрæджы фæскъæбутæн иу ныххуырста, æмæ хæйрæджы цæст цæхæр акалдта æмæ ныхъхъæр кодта: „Мауал ныхъхъæр кæн, дæ хорзæхæй!“ Уæд Натур хæйрæджы баст суæгъд кодта. Бацыдис æмæ хæйрæджыты сивтыгъта æмæ сын загъта: „Додой мын уæ къона кæны цæсты фæныкъуылдмæ мæ паддзах Таугъуызы дуармæ куы нæ фестын кæнат!“ Ныхас дардыл у, фæлæ уайтагъд хæйрæджытæ Таугъуызы дуармæ фестадзысты. Уæд Натур бахъæр кодта:

— О, Таугъуыз, æттæмæ ма мæм ракæс!

Уæд паддзах рауадис æмæ йæ рæсугъд усы куы ауыдта, уæд тынг бацин кодта æмæ Натурæн загъта: „Еныр мæ амбылдтай æмæ дæ цы хъæуы?“ Уæд ын Натур загъта: „Исты мын радт фæллоуæ“. Уæд Таугъуыз тынг бацин кодта æмæ йын радта цасдæр æхца. Æмæ Натур рафардæг ис йæ хæдзармæ. Уым хæйрæджытæн загъта: „Ацæут, фæлæ макæйы уал бахъыгдарут æнæхъуаджы. Уæд хæйрæджытæ фæдæлзæх сты, уæдæ цы ми кодтаиккой! Натур бады хæдзары æххормагæй, фæлæ цы бахæра, хæринаг нæ уыдис йæ хæдзары æрмæст æхцайы йедтæмæ æмæ æнкъардæй ныххуыссыдис йæхицæн.

Аргъаугæнæг фæлмæцæг, хъуеджытæ фæрнæй хъусæнт, фæллад, фæлмæцыдæй ма тæрсæнт.

Уæд Натур куы схуыссыди, уæд йæхицæн маст кодта æмæ загъта: „Иу лæгæн æртæ мыды къæртайы зонн æмæ мын уыдонæй иу æнæ радавгæ нæй.“

Арастис æрдæгæхсæв æмæ ссыдис мыдты цурмæ, æмæ сæ уæзæй æвзары. Уæд кæсы æмæ æртæ лæджы хъуызыдысты мыдтæ давынмæ. Къæртатæй сæ иу уыд афтид æмæ Натур уым ныббырыдис æмæ йын фæстæмæ йæ сæр æрæмбæрзта.

Уалынмæ иннæ æртæ къæрныхы схæстытæ кодтой кæртатыл æмæ загътой сæ кæрæдзийæн, æртæ стæм æмæ дзы уæззаудæр ахæссæм æмæ, Натур цы кæртайы уыд, уый рахастой æмæ фæндагыл дзургæ цæуынц, зæгъгæ, йæ Натуры хæдзармæ бахæссæм æмæ йæ уым бахæрæм.

Натуры мыды 'фсон æрхастой сæ хæдзармæ æмæ ийæ уым æрвыæрдтой. Æмæ сæ иу дон рахаста, иннæтæ та к'бæртайы сæр систой æмæ йыл дон æркалдтой. Уæд Натур фæгæпп кодта æмæ алыгъди. Æртæ лæджы йæ фæстийæ сурын байддыдтой, бирæ йæ фæсырдтой æви цъус, уый йæхи йедтамæ чи зыдта. Уæд Натур тынг адард ис æмæ паддзах бадти йæ ус æмæ йæ чызгимæ балкъоны, æмæ Натур хъær кæны, паддзахы цурмæ куы ныххæццæ, уæд: „Нæ лæууын паддзахты хисдæр, мæ бон нæу!“

Уæд æм паддзах уæлийæ дзуры: „Цы нæ ныллæудзынæ, хорз лæг?“

Уæд æм Натур дзуры: „Æз, мæ хур, дæн иунæг лæг, мæ фæллæйттæн ныккæнæн нал ис, æмæ мæ уромынц паддзахты хисдæр паддзахæй“.

Уæд та йæм уæлийæ паддзах дзуры: „Дæ хорзæхæй, ай дын мæ дарæс æмæ æз ныллæудзынæн!“ Уæд Натур уайтагъд айта йæ дарæс паддзахæн. Уæд паддзах рагæпп кодта æмæ уæззаугомау лидзы æмæ хъær кæны: „Нæ ныллæудзынæн! Нæ лæууын!“

Дзырд дардыл у, фæлæ паддзахы æрыйæфтой æртæ лæджы æмæ фурд их уыд æмæ йæ уым æрсагътой, сæ иу хæдмæ суад æмæ фæрæг ракуырда, их алыг кодтой чысыл æмæ паддзахы уым ныссагътой, сæхæдæг фæстамæ раздæхтысты.

Уæд Натур паддзахы чызджы æфцæгыл йæ къух æруагъта, æмæ афтæмæй бады балкъоныл.

Уæд æртæ лæджы бацыдысты балкъонмæ æмæ йæм уæлæмæ дзурынц:

— Дæ хорзæхæй, сыдæй мæлæм æмæ нын иу кæрдзын радт, дæ хуыцаумæ скæс!

Уæд сæм Натур дзуры:

— Чи уæ амара, уый дæр уын нæ ратдзынæн, донæн мæ арфы куы ныппæрстайккат, уæд уын гал дæр аргæвстайн, фæлæ уын еныр æнахуыйæн кæрдзын дæр нæ ратдзынæн.

Уæд æм уыдон хæрдмæ скастысты æмæ йæ фæрсынц: „Æмæ ды чи дæ?“ Уæд æм хорз куы фæкастысты, уæд фæстамæ фурдмæ лидзынмæ фесты æмæ сæхи доны ныккалдтой, мах дæр дзы истытæ рахæссæм, зæгъгæ, æмæ уым сæхи фæсæфтой.

Уæд Натур уырдыгæй рацыдис, æмæ æртæ лæшпуйы хæ-
дзæртты цыдæриддæр ссардта, уыдон æмæ Таугъуызы паддзахы
хæй цы бирæ сыгъзæрин æхца рамбылдта, уыдон дæр æмæ сæ
аласта паддзахы хæдзармæ. Уым паддзахы чызгæй йæхицæн
ус сарæзта æмæ абон дæр цæры æмæ хæры.

Уымæй цы ницы фæдтат, афтæ уæ низ, уæ мæтæй дæр
æндæр мацы фенут.

80. Паддзах æмæ дæсны

Иу мæгуыр лæг æмæ усæн уыдис иунаг лæшпу. Ацы
лæшпуйæн йæ салдат рæстæг æрцыдис, фæлæ кæны рамбæхс-
бамбæхс. Цасдæр рæстæджы паддзах фæцыдис ацы лæшпумæ
æмæ йæ фæрсы салдат цæуыны хъуыддагæй. Лæшпу зæгъы
паддзахæн: „Ныууадз мæ, æз дæн дæсны æмæ дын сбæздзы-
нæн“.

Ацы лæшпу райдыдта цæрын ацы паддзахы хæдзары. Иу
бон куы уыдис, уæд фесæфтысты паддзахы бæх, полицийы
бæх æмæ министри бæх. Ацы лæшпуйы дын æрвыста пад-
дзах, цæмæй базона бæхты. Паддзах ын радта бæхтæрæг æд
бæхты æмæ йæ арвыста бæхтæ агурæг. Ацы лæшпу бирæ
фæцыдис, цъус фæцыдис, бахæццæ иу ранмæ, баурæдта бæх-
ты æмæ ахызти, цæмæй аулæфа. Кæсы æмæ иу ран баст
æртæ бæхы. Ацы мæгуыр лæшпу арвыста бæхтæрæджы, бæх-
ты сласта, сифтыгътой сæ æмæ аздæхтысты фæстæмæ. Ныз-
дæхтысты æмæ уыдон базыдтой сæ бæхты.

Уый фæстæ та арвыстой ацы дæсныйы иу паддзахы чыз-
джытæм. Иу паддзахæн уыдис æртæ чызджы. Уыдонæн уыдис
æртæ зилæджы. Паддзахы чызджытæн уыдис сыгъзæрин цонг-
дарæнтæ æмæ сын фесæфтысты. Ацы лæшпуйы бакодтой уыцы
паддзахмæ, бакодтой йæ иу хицæн хæдзармæ, æривæрдтой йын
хæрд, нуæзт... куыд нæ уыдаид паддзахæн? Уый хæры æмæ
нуазы. Ныр ацы ран сыгъзæрин цонгдарæнтæ адавтой уыдонæн
сæ зилджытæ, фæлæ сæ ничи зыдта. Лæшпу куы нуæзта
фыццаг нуазæн, уæд æм хъуыста, чызджытæм чи зилы, уы-
донæй сæ иу. Лæшпу анызта фыццаг нуазæн æмæ зæгъы:
„уый дын дзы иу“ æмæ нуазæн æривæрдта фынгыл. Уæд зи-

дæг чызг алыгъдис йе 'мбæлттæм æмæ сын загъта: „Базыдта нæ“, зæгъгæ. Афтæ куы анызта дыккаг нуазæн, уæд та загъта: „Уый дын дыккаг“.

Уыцы рæстæджы та йæм хъуыста чызджытæй дыккаг æмæ та алыгъди йе 'мбæлттæм æмæ сын зæгъты: „Мæн дæр базыдта“, зæгъгæ. Ацыд æмæ æртыккаг зилæг æмæ та хъусы. Лæппу та куы анызта нуазæн, уæд та загъта: „Уый та дын æртыккаг“, æмæ нуазæн фынгыл æрывæрдта.

Чызг ацыдис йе 'мбæлттæм. Уыдон ахъуыды кодтой: „Цом бацæуæм æм æмæ дзы ракурæм, — уый нæ базыдта æмæ нæ кæд не схъæр кæнид.“ Зилджытæ бацыдысты лæппу-дæснымæ æмæ дзы курынц: „Хъæр нæ ма скæн, цонгдарæнтæ сты дæ разы астæрды бын“. Лæппу сын зæгъты: „Тæрсгæ ма кæнут“. Лæппу нуазы æмæ пырх кæны, хæдзарыцы уыдис, уыдон. Уæд дын паддзах зæгъты: „Бакæсут-ма, цы йыл æрцыдис уыцы лæппуйыл“. Бацыдысты йæм æмæ сын рахабар кодта: „Кæй агурут, уыдон мæнæ астæрды бын æмæ сæ сисут“. Астæрд систой æмæ æцæг систой цонгдарæнтæ уырдыгæй. Лæппу ацыд йæ хицау-паддзахмæ фæстæмæ. Лæппуйæн та дæттынц æндæр фæлварæнтæ: фынгыл æй сбадын кодтой, нуазæны бын бакодтой мысты „базонит“ æй, зæгъгæ. Лæппу йæ къух схъил кодта: „Афтæмæй мыстæй хъауджыдæр мын адæм ницы кад кæнынц“, æмæ йæ къухæй æрцафта фынг, кæцы ран уыдис нуазæны бын мыст. Адæм ахъуыды кодтой, æмæ кæрæдзи хъусты дзурынц, „базыдта йæ æцæг дæсны“.

Ныр паддзахæн уыдис рæсугъд чызг, паддзах ын радта йæ чызгы. Иу абонæй иннæ абонмæ чындзæхсæвтæ фæкодтой æмæ абон дæр цæрынц.

81. Сайæгой

Сайæгой сайдта адæмы. Уыцы хъæуæй цъус æттæдæр царди æлдар æмæ йæм бахъаст кодтой хъæубæстæ. Æлдар дыууадæс æмбалимæ рацыд сайæгойы ахсынмæ. Уыцы бон сайæгой та фæцæйцыд хъæдмæ æмæ сыл сымбæлди. Æлдар æй фæрсы, зæгъгæ, „кæцы хъæуккаг дæ?“ Сайæгой загъта: „Æз дæн мæнæ ацы хъæуккаг“. Æлдар ын зæгъты: „Фæстæмæ раздæх,

дæлæ уæ хъæуы сайæгой ис æмæ йæ æрцахсæм“. Уый йын зæгъы: „Уым сайæгой нæй, сайæгой æз мæхæдæг дæн.“

— Æмæ куыд сайыс адæмы! Уæдæ ма еныр мæнæй исты асай.

— Æмæ мæ сайæнгæртæ мæхимæ не сты, — загъта сайæгой.

— Ацу æмæ сæ рахæсс, кæддæра мæ исты асаис.

— Дард ран мын сты æмæ æгæр рæгмæ æрбахæццæ уыдзынæн, — загъта сайæгой.

— Мæнæ бæхыл абад æмæ сæ æрбадав.

— Тагъддæр кæцы бæх ацæудзæн, уый мын авæр.

Сбадтис æлдары бæхыл æмæ ацыдис, фæлæ фæстæмæ нал æрыздæхт. Сайæгойы хъæу сырвыстой æлдармæ, зæгъгæ, „кæд сайæгойы ахсут, уæд æввахс рацæут“. Æлдар загъта: „Сайæгой мæ бæхыл ацыд йæ сайæн гæртæм, æмæ уымæ кæсын“.

Уыдон ын загътой: „Уый дын дæ бæх сайгæ акодта, мах дæр афтæ сайы.“ Æлдар зекуци æрбадти хъæуы йæ дыууадæс æмбалимæ. Сайæгой фехъуыста хабар æмæ ацыдис æлдары хъæумæ.

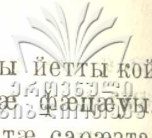
Æлдары дуармæ æрбадтис хъæдтыл æмæ кæуы. Уæлийæ йæм дзуры æлдары мад: „Цæуыл кæуыс, дæлæ лæппу, æмæ кæцæй цæуыс?“

Лæппу йын зæгъы: „Мæрдтæй æрцыдтæн æмгъуыдмæ æмæ та фæстæмæ здæхын.“

— Дæ хорзæхæй, уæдæ мæрдты цы хабæрттæ ис?

— Мæрдты хабæрттæ бирæ ис, фæлæ дзы ну æлдары фырт Константин хуыйны æмæ дзы уымæй кадджындæр нæй. Йæ уæлæ ис сырх зæллаг дарæс, бады урс бæхыл æмæ хъазы Барастыры раз. Йæхицæн сарæзта бæрзонд бæстыхæйттæ æмæ ма йын цух канынц æхца, фондз ссæдз туманы сыгъзаринæй.

— Дæ хорзæхæй, уæлæмæ нæм рацу æмæ нæм кæрдзын дæр бахæр. Уый ныккуыдта æмæ загъта: „Дуаргæстæ æмæ мæ хидгæстæ нал бауадздзысты, куы æризæр уа, уæд, фæлæ мæ тагъд арвит“. Ус æм авæрдта фондзссæдз туманы æмæ лæппу байдыдта лидзын. Уалыномæ æлдар дæр æрцыд йæ хæдзармæ æмæ йæ фæрсы йæ мад: „Куыд æрæгмæ цыдтæ, дæ мад дæ нывонд фæуа!“ Æлдар зæгъы: „Сайæгой ахсынмæ

ацыдтæн æмæ мын мæхи бæх дæр асайдта.“ „Бæхты йетты кой ныууадз, фæлæ мæрдтæй æрцыд ну æмæ фæстæмæ фæцæуы. Де фсымæр Константин Барастыры раз бæстыхæйттæ сарæзта, фондзсысæдз туманы ма йын фæцух сты æмæ йын сæ арвыстон.“ Æлдар базыдта, æхцатæ сайæгой кæй асайдта, бæхыл сбадт æмæ ма йæ суры. Суыдта йæ быдыры, фæлæ йæ нал аййæфта. Сайæгой баирвæзт ну куыроймæ æмæ куыройдзаугæсэн загъта: „Уæртæ уый æлдар у æмæ куыройгæсты мары, фæлæ уæлæ бæласыл схыз æмæ уым бамбæхс.“ Куыройдзау бамбæхст бæласыл. Æлдар фæрсы сайæгойы: „Ам дам цы лæг æрбалыгъд, уый цы фæдис?“

— Мæн ма схвæр кæн, фæлæ уæлæ бæласыл сбырыди æмæ йæ æрцахс.

— Хæц мын мæнæ мæ бæхыл æмæ æз схизон.

— Дæ цырыхъхытæ дæр ралас, кæннод куыд схыздына.

Цырыхъхытæ дæр раласта æмæ палто дæр, йæхæдæг схызт бæласыл. Сайæгой скодта цырыхъхытæ дæр æмæ палто, абадт бæхыл æмæ дзуры æлдармæ: „Ныууадз мæгуыр лæджы, сайæгой мæнæ æз дæц, æмæ дæ лæвар бирæ уæд“. Сайæгой афардæг. Æлдар скодта сайæгойы къоходзитæ æмæ аздæхт сæ хæдзармæ. Сайæгой ауæй кодта бæх æмæ раздæхы йæ хæдзармæ. Ну уынгæг комы йыл къæвда æрцыд æмæ къæдзæхы æнцой балаууыд, уым æй æриййæфта сауджын æмæ йæ фæрсы: „Цæмæн банцой кодтой уым?“

— Мæнæ къæдзæх ракæлы æмæ мæм фæкæс, мæнæ мæ сины фæрæт, сис æй æмæ цæджындз ракæн æмæ йæм быцæу бавæрæм.

Сауджын ацыд цæджындз кæнынмæ, йæ бæх къутæрыл æрбаста. Цалынмæ сауджын хъæдты зылд, уæдмæ сайæгой бæхыл сбадт æмæ йæ аласта...

82. Мæгуыр лæг æмæ æртæ сайæгойы

Уæд дын ну лæг æмæ ну ус уыдис æмæ сын уыдис ну гал. Гал рарынчын æмæ нæ ифтындынан бæззы, нæ дуцынæн бæззы, нал стыр кæны, нал æндæр. Уæд дын ус йæ лæгæн афтæ:

„Лагай, нæ галæн нæ æмбал ис ифтындзынæн, цынан бæззы æмæ йæ ауæй кæнæм“.

Æртæ сайæгой æмбалы базыдтой, гал уæййаг у, уый æмæ йæ сфæнд кодтой расайын. Рацыд сæ ну йæ размæ æмæ йыл сымбæлди, аныр сæ хъæуæй рахиза, афтæ, æмæ йæ фæрсы:

— Ацы гал уæййаг у, цас у йæ аргъ?

— Нæ зонын, базары цæуыл ауæй уыдзæнис.

— Фондз сомы у йæ аргъ æмæ дын фондз сомы ратдзынæн.

Уæд нæ бафидыдтой æмæ дын араст. Дæлдæр та йыл сымбæлд дыккаг, уый дæр та йын саргъ кодта фондз сомы, нæ та бафидыдтой æмæ та дарддæр аскъæрдта.

Æртыккаг дæр та йыл сымбæлд, саргъ ын кодта уый дæр фондз сомы. Схæцыд æмæ бафидыдтой, фондз сомыл ын æй радта æмæ сын дзырд радта, зæгъгæ, „ай хуызæн галтæ махмæ бирæ ис уæййаг“ æмæ сын радта бонварæн, зæгъгæ, мæм уыцы бон рацæут.

Уый ацыд, йæ фондз сомæй балхæдта хъыбыл æмæ йæ аргæвста, зæгъгæ, „уазджытæ ссæуынц“. Йæ туг ын тъанджы мидæг ауагъта æмæ йæ усы хъуырыл бакодта.

Æртæ æмбалы куы ссыдысты, уæд аходæн сарæзта æмæ æрдæг цæл куы фесты, уæд дын чонгури æркуырда усы лæг. Æрцагъта йæ æмæ йæ усæн зæгъы, „ракаф“, дам, ус ыл сбустæ кодта: „Ай та, дам, иуыл афтæ байдайы.“ Лæг хъама фелвæста, усы къубалыл æй асæрфта, тъанг алыг кодта æмæ ус афæлдæхт. Лæгтæ бадис кодтой, зæгъгæ, „ай нæ фысым лæг цы ми бакодта æмæ лидзынмæ æрхъавыдысты. Уый сæ æрсабыр кодка, „ма тæрсут, зæгъгæ, æз æй райгас кæндзынæн.“

Сыстади æмæ йæ алыварæ æрзылд æртæ хатты æмæ ус фæгæпп кодта æмæ кафын райдыдта йемæ.

Уæд æмбæлттæ кæрæдзимæ бакæстытæ кодтой, зæгъгæ, „ай цы хабар у“ æмæ йæ бафарстой, цы у, уымæй. Æмæ сын афтæ: „Афæлзон мард куы уа, уæддæр ыл мæ чонгури куы сцæгъдон, уæд æй райхъал кæндзынæн“, æмæ йæ æрымсыдысты æлхæнын. Æмæ йын сæ иу саргъ кодта: „Æз дын ыл фондз туманы ратдзынæн“. — „Цытæ дзурис, мæнæн мæ цард

уымæй у, —загъта сын мæгуыр лæг мæстыйæ. Уæдæ афтæ: „Æз ын дæс туманы дæттын“. Лæг та йæхи афтæ æвдисы, цыма йæ нæ уæй кæны.

Æртыккаг æй систа æмæ йын фынддæс туманы банымадта.

Ацыдысты, æрцыдысты сæ хæдзармæ, сæ иу чи уыди, уый æхсæвæр сарæзта, æрхуыдта йе ‘мсæр лæгты æмæ æрдæг цæл куы фесты, уæд æркуырда йæ чонгури. Сцагъта æмæ йæ усы кафын кæны, æмæ ус кæм кафыд! Хъама фелвæста æмæ йæ усы къубалы аскъæрдта, æмæ ус амардис. Адæм сызмæлыдысты: „Цы ми бакодтай, цæмæн æй фесæфтай?“ — „Ма тæрсут, райгас æй кæндзынæн!“ Чонгури сцагъта, йæ алы фæрсты æрзылди, фæлæ ус амард æмæ ма йæ цы райгас кæндзæн!

Дыккаг афтæ: „Алæ, ды нæ зоныс цæгъдын, усы нæ райгас кодтай, —æмæ дын сцæттæ кодта æмæ минас кæнынмæ æрхуыдта йе ‘мбæлтты.

Æрдæг цæл куы фесты, уæд дын чонгури æркуырда æмæ йæ сцагъта, усы дын кафын кæны, фæлæ дын кæм ракафыдаид! Уæд дын систа хъама æмæ дзы усы сæр æрсæрфта, усæн йæ сæр ахауд. Адæм та сызмæлыдысты: „Цы ми бакодтай, дæхи цæуыл фесæфтай!“ — „Ма тæрсут, æз æй райгас кæндзынæн“. Æрзылди дын йæ алыфарс æмæ дын сцагъта чонгури, фæлæ йын уый дæр кæм райгас уыдаид!

Уæд æртыккаг афтæ: „Алæ, æвзæртæ, ницы зонут!“ Æрхуыдта уый дæр адæмы æмæ дын кампани сарæзта. Æрдæг цæл куы фесты, уæд æркуырда чонгури æмæ йæ усæн зæгъы: „Æркаф“, зæгъ. Ус кæм кафы! Уæд сыстадис, систа хъама æмæ йын йæ сæр слыг кодта. Кампанийы адæм базмæлыдысты æмæ дын сын афтæ: „Тæрсгæ ма кæнут, æз æй райгас кæндзынæн!“ Усы алыфарс æрзылди, сцагъта, фæлæ никуы æмæ ницы.

Ацы æртæ æфсымæры сфæнд кодтой сæ маст райсын, мæгуыр лæджы амарын. Уый сæ базыдта, куы йæм æрбацæйцыдысты, уæд æмæ йæ усæн зæгъы:

— Хъуыддаг хорз нал у, фæлæ дын амардтæн. Марды ‘фсон скодта æмæ дын ус хъарджытæ кæны. Куы ссыдысты, уæд „цы хабар“, дам у, æмæ ус сын афтæ: „мæнæ ус ‘рдхорд æфсымæр амард“. — „Уæдæ махæн кады æфсымæр уыдис æмæ йæ

кады ныгæд хъуамæ бакæнæм“. Амæ йæ голладжы ныбцæрсттой, сыккой йæ кодтой æмæ йæ ахастой.

Куы йæ ахастой иу дзæвгар æмæ дзы куы сфæлмæцыдысты, уæд æй дуканийы дуармæ æривæрдтой, сæхæдæг дуканимæ бацыдысты æмæ цæл кæнын, хæрын æрымсыдысты.

Ацы рæстæджы иу фысгæс сыскъæры фос æмæ лæг голлагæй дзуры:

— Нæ ныллæудзынæн, нæ мæ хъæуы.

Фысгæс æм дзуры:

— Цы нæ ныллæудзынæ, цы дæ нæ хъæуы.

— Паддзах мæ уромынц æмæ нæ ныллæудзынæн, нæ мæ хъæуы.

— Лæз ныллæудзынæн, — дзуры фысгæс.

— Уæдæ мын голладжы ком бакæн.

Голладжы ком бакодта, фысгæс дзы ныббырыди, йæ комын бабаста, йæхæдæг анцад фосыл æмæ сæ аскъæрдта.

Уалынмæ уыдон дæр кæрдзынхæрд фесты æмæ сыккой кодтой фысгæсы. Ахастой йæ æмæ йæ денджызы баппæрстой.

Уалынмæ дыккаг райсом ацы лæг уый æппæт фысы сæ дуæртты сыскъæры, рауадысты та йæм уыцы æртæ æмбалы æмæ йæм дзурынц: „Кæм дын уыдысты уыцы æппæт фыстæ?“ Уæд дын сын афтæ:

— Сымахæй цæй æфсымæр лæгтæ ис, куы мæ æппæрстат доны, уæд мын иу уисы къалиу мемæ нæ баппæрстат, уый æппæт фыс мын денджызæй раскъæрыны фыдæй баззадысты.

Бауырныдта дын ацы æртæ æмбалы, ацыдысты дын денджызы былмæ æмæ сæ иу чи у, уый доны йæхи баппæрста æмæ сын афтæ: „Куы нæ мын комой, уæд-иу мын лæдзæг бадæттут“. Уæд уый куы фæуынгæг, уæд йæ сæр фæхъил кодта, ома йæ цыдæр фæндыд дзурын. Лæдзæг ыл фехстой æмæ йæ сæрыл сымбæлд æмæ лæг ныддæлдон ис.

Уæд куы нæ уал æмæ куы нæ уал зынд, уæд дыккаг дæр йæхи баппæрста, ома йын нæ комынц æмæ йæм фæкæсонзæгъгæ. Уый дæр та йæ сæр куы фæхъил кодта, уæд та дын ыл æртыккаг лæдзæг фехста.

Æртыккаг дæр йæхи баппæрста æмæ уыдон фæллой дæр уымæн баззадысты. Адыппæт йæ фондз сомы аргъ гал слæууыдис тынг бирæ фæллой.

Абон дæр цæры йæхицæн, уыдон æрцыдмæ бирæ цæрут.

83. Сайæгойы аргъау

(Сидзæргæс ус)

Уыдис æмæ уыдис мæгуыр лæг æмæ ус, уыдовæн уыди æртæ лæппуйы. Лæппутæн сæ кæсдæр нæ куыста. Уæд æй фæрсынц иннæтæ, цæмæннæ куысы, зæгъгæ.

— Æз уæдмæ нæ бакусдзынæн, цалымæ мын ус æрканат.

Ракуырджой йын ус, фæлæ та уæддæр нæ куысы, æмæ та йæ фæрсынц, цæмæннæ куысы, уымæй.

— Цалымæ ма мын ну ус ракурат, уæдмæ нæ бакусдзынæн.

Уæд та йын ракуырджой поджы ну ус. Кæсынц æмæ та нæ куысы æмæ та йæ фæрсынц, цæмæннæ куысы, зæгъгæ. Уæд уый зæгъы:

— Æз уымæн нæ кусын, æмæ мæ устытæй ну йæхи бæсты куысы, иннæ та мæ бæсты.

Афтæмæй дзы сфæлмæцыдысты æмæ йын уæд кæрдзыннал лæвæрдтой, æмæ пецы фарсмæ бадтис. Уæд ыл ну бон ердойæ цъади æрæппæрстой. Цъади дуармæ ратылд, уый дæр йæ фæстæ рацыд, афтæмæй йыл дуар рахгæдтой æмæ йæ мидаæмнал бауагътой. Уæд сын уый загъта: „Деттæ ма мын мæ фæндыр уæддæр радтут“. Радтой йын фæндыр æмæ фæндагыл снагъта, булæмæргъ йæ роны бавæрдта æмæ ацыд дарддæр.

Фæндагыл ын банзæр æмæ бахсæвиуат кодта ну хæдзармæ. Хæдзарæй йæм ну ус ракаст: „Мидаæм ма æрбацу, деттæ тыргъы схуысс!“

Лæг схуыссæд тыргъы. Уæд уыцы усмæ цыдис сауджынлымæн. Мæгуыр лæг сæм кастис мидаæмæ. Ус хорз хæбизджынтæ сарæзта. Уалындыжы йæ лæг æрцыд. Ус сауджыны бамбахста быркуыйы, хæринæгтæ дæр рудзгуытыл авæрдтытæ кодта.

Лæг тыргъы куы рыййæфта уыцы мæгуыр лæджы, уæд усмæ хыл каны:

— Дегæр фæкалай, нæ фæллоу ма нæ цæмæн хъæуынц, мæгуыр лæг уыд, æрбакодтаис æй æмæ йын кæрдзын бахæрын кодтаис.

Ус зæгъы:

— Адæм мыл сæрæй дам-дум кæнынц, ноджы ма йæ куы
‘рбакæнон, уæд цы дзырдтайнкой?

Дыууæ лæджы дæр сбадын кодта ус æмæ сын кæрдзынæн
æрхаста цъадийы къæбарта. Уæд мæгуыр лæг булæмæргъ
нылхъывта æмæ ныууасыд.

— Уый цæй уаст у, — афарста йæ фысым.

— Уый дæсны у.

— Æмæ уæд цы зæгъы?

— Цы зæгъы, цы? дæлæ рудзынгыл хæринагтæ, æмæ ба-
хæрут! Лæг та йæ усмæ хыл кæны:

— Гормон фæуай, нæ фæллой ма нæ цæмæн хъæуынц,
мæгуыр лæгæй хуыздæр уазæг ма нæм чи фæуа!

Æрхастой æмæ бахордтой. Уæд та лæг йæ булæмæргъы
нылхъывта æмæ та ныууасыд. — „Цы та зæгъы?“ — „Уый уый
зæгъы æмæ уæлæ рудзынгыл дурыны сæв æмæ йæ баназут“.
Рахастой æмæ йæ банызтой. Лæг та булæмæргъы суасын код-
та æмæ та йæ фысым фæрсы:

— Цы та зæгъы?

— Уый та уый зæгъы, æмæ цуайнаджы дон сыхсидут æмæ
йæ быркуыйы ауадзут æмæ райсоммæ сæв фестдзæв.

Дон сыхсыстой, быркуыйы йæ ауагътой, æмæ сауджын уым
ныммард райсоммæ. Райсом æй куы федтой, уæд фæтарсти:
„Еныр мæ æрцахсын кæндзæни, сауджыны марыны бар ника-
мæн ис“. — „Тæрстæ ма кæн, æрмæст мын ссар иу хæрæг, æмæ
дæ æз фервæзын кæндзынæн“.

Хæрæг ын ссардта. Мæгуыр лæг марды хæрæгыл афтæ
бабаста, цыма удæгас лæг уыди æмæ йæхæдæг хæрæгы разæй
цæуы. Бирæ куы фæцыд, уæд бацыд иу ранмæ, æмæ дзы най
кодтой. Хæрæгы мæгъуылтыл бафтыдта, йæхæдæг бамбæхсти.

Найы хицау хъæр кодта: „Чи дæ, цæуыл мæ сафыс!“ Фæлæ
хæрæг уæддæр хъæр кæны. Бирæ куы фæхъæр кодта, уæд фæ-
мæсты ис æмæ руад, сауджыны сæр сагойæ фæцæф кодта,
сауджын хæрæгæй рахауд. Уæд æм уыцы лæг рауад æмæ йыл
хъæртæ кæны:

— Цы ми бакодтай, æз æй дохтыртæм куы кодтон, уæд, еныр
дæ хъуамæ судмæ радтон.

Найы хицау фæтарст æмæ йын бафыста бирæ æхца, цæ-
мæй йæ фервæзын кодтаид.

Уырдыгæй та рацыд æмæ йæ иу хæдзары дуармæ бахаста марды, уым æй дуары цур бахъыл кодта æмæ йæхæдæг бирæ луртæ æрымбырд кодта æмæ сæ хæдзарыл калы. Хæдзары хицау рагæпп кодта, талынджы сауджыны уым куы ауыдта, уæд ын йæ сæрыл дур фæкодта, сауджын та ахауд. Уæд та мæгуыр лæг бацыд:

— Цы ми бакодтат уый, æз æй дохтыртæм куы кодтон, уæд æй цæмæн амардтат.

Уыцы лæг дæр та фæтарст æмæ йын бирæ æхца бафыста.

Рацыд мæгуыр лæг, сауджыны иу ран быдыры аппæрста, йæхæдæг куыроймæ бахсæвнуат кодта æмæ къутуйы ныбрынд.

Уæд уыцы куыроймæ цыд арс. Арс æрцыд, фæлгæтæг стæрдта, лæппуйы дæр сыстæрдта, лæппу сыхъал, æмæ дзы арс фæтарст, фæстæмæ рацыд æмæ дуар сыхгæдта, лæг та арсæй фæтарст æмæ систа гармон æмæ дзы цæгъды. Арс гармонны хъæрæй тæрсы æмæ райсоммæ лæг дæр цæгъды æмæ арс дæр йæхи къултыл хойы.

Райсомы дыууæ лæджы бæхтыл базармæ рацæйцыдысты æмæ цæгъдын куы фехъуыстой, уæд сæ кæрæдзийæн дзыурынц:

— Æвæццæгæн, чидæр чызг раскъæфта æмæ ам чындзæхсæв кæнынц. Цом æмæ сæм бацæуæм.

Бацыдысты æмæ дуар куы байгом кодтой, уæд арс рагæпп кодта. Мæгуыр лæг семæ хыл кæны:

— Цы ми бакодтат, ацы арс мæнæн паддзах ахуыр кæнын бахæс кодта, æмæ йæ сымах та уадзгæ акодтат, еныр æз паддзахмæ хъæстмæ цæуын.

Уыдон ын дзыурынц: „Ма ацу, уый йедтæмæ дын дæттæм бирæ æхца.“ Радтой йын æхца дæр, бæх дæр æмæ æрцыд йæ хæдзармæ уый бæрц фæллоимæ æмæ абон дæр цæры æмæ сом дæр йæ дыууæ усимæ.

84. Хуы йæ хойы мардмæ куыд ацыд

УДН 19353210
19101933

Иу лæппу æнæбын мигæнæн уæймæ рахаста сыхаг хъæуы.
Иу ус ыл фембæлд æмæ йæ фæрсы:

— Дæ мигæнæн нæ уæй кæныс?

— Уæй кæнын.

— Йæ аргъ та цы у?

— Зынаргъ нæу, дыууæ емдзджы мæнæу рахæсс æмæ дын мигæнæн.

Ус цингæнгæ ацыд мæнæу хæссынмæ. Цалынмæ ус фæстæмæ здæхт, уæдмæ лæппу хуыйы хъусы зынг баппæрста æмæ хуы хъыллистгæнгæ кæрты къуымы разгъор-базгъор кæны.

Ус куы фæзынд, уæд лæппуы фæрсы:

— Мæ бон бакалд, мæ хуы та цы кодта?

Лæппу фæцарæхст æмæ йын загъта:

— Йе ‘фсымæры хойы мард ын загътон, æмæ ууыл кæуы.

— Уæ, магуыр йæ бон,—ныссагъæс кодта ус,—уæдæ ныр мардмæ дæр чæмæ ацæудзæнис?

— Æз æй акæндзынæн,—загъта лæппу,—зианы тыххæй бафыдæбон хъæуы.

— Акæн, дæ фæхъхъау фæуон, акæн, йæхи-иу æгæр ма фæриссын кæнæд, бузныг де ‘гъдауæй.

Лæппу дæр хуы æмæ дыууæ мигæнæны дзаг мæнæуимæ рафардæг сæ хæдзармæ.

85. Къобала æмæ йе ‘фсымæртæ

Уыди æртæ æфсымæры. Уыдонæй сæ иу хуынди Къобала. Уыдысты фынддæс фысы хицау æдæппæт. Иу ахæмы æфсымæртæ байуæрстой: алкæй дæр сæ фæци фондз фысы.

Къобала баздæхт æмæ хъæдмæ фæтардта йæ фондз фысы, хъæдæн сæ йæ астæу ныууагъта æмæ сын фæдзæхсы:

— Хъусут, хуырым фыстæ, æз цæуын цуаны æмæ уæм мыййаг бирæгъ куы фæзына, куы фæрса, кæй фыстæ стут, уæд ын-иу зæгъут „Къобалай“.

Уый адыл ацыди Къобала цуаны.

Уалынмæ сæм фæзындысты бирæгътæ æмæ сæ фæрсынц: „Кæй фыстæ стут, кæ?“

ЭМБРИОН

ЭМБРИОН

Фыстæ загътой: „Къобалайы“.

Ноджыдæр та сæ фæрсынц цъæх бирæгътæ: йæхæдæг та кæм ис Къобала? —

Фыстæ загътой: „Цуаны хæты“.

Бирæгътæ февнæлдтой æмæ фыстæй æвзагыл адаринаг дæр нал фæуагътой, — ахордтой сæ.

Фыстæ хæрд фесты, афтæ Къобала сæ уæлхъус æрбалау-уыди; йæ фыццаг сæ айста æмæ сæ фæсуры. Бирæгътæ фæпырх сты. Къобала дзы иуы фæдыл ныййарц æмæ йæ уæгъд нал уалзы æмæ нал. Куы старсти йæхицæн, уæд бирæгъ фæстæмæ дзуры Къобаламæ:

— Мæнай дын уый бæрц пайда ницы ис, фæлæ уæртæ уыцы фыййау сохъхъуыр у йæ иу цæстæй. Аз ын йæ фосмæ бахъуыздынæн æмæ йæ айсдынæн мæ уæлныхты. Фыййау мæ фæдыл фæуыздæн йæ фысы иснымæ. Аемæ уæд фосы дзуг аздах æмæ сæ балæууын кæн дæ хæдзары.

Къобала æндæр хуыздæр цы агуырда хуыцауæй. Сразы бирæгъы фæндыл.

Бирæгъ аскъæфта дзугæй иу фыс, фыййау уый фæдыл фæци, æмæ Къобала фосыл йæ фыццаг рахъæр кодта.

Æртардта фосы дзуг йæ хæдзармæ, уæдæ цы уыдаид. Фæрсынц æй æфсымæртæ:

— Къобала, утæппæт фос дын кæм уыди?

Къобала сын загъта:

— Сау хъæды мын ныббирæ сты.

Æфсымæртæ хъуыды кæнын байдыдтой Къобалайы фосы кондыл æмæ стæрхон кодтой: „Цæй, æмæ нæ фыстæ мах дæр сау хъæдмæ фескъæрæм, кæд махæн дæр бабирæ уаиккой“.

Дыууæ æфсымæры хъæдмæ фæтардтой сæ фыстæ, уыцы ран сæ æвæгæсæй ныууагътой. Бирæгътæ дын сау хъæды астау æвæлмоны фос ссардтой. Фыстыл сæхи ныццавтой æмæ сæ бахордтой.

Уæ фыдгултæ сæ зиантæ афтæ куы зониккой, æфсымæртæ уайтагъд сæ зиан куыд базыдтой. Æрцыдысты хъæдæй сæ хæдзармæ æмæ дзурынц Къобалайæн:

— Маргæ дæ кæнæм, Къобала!

— Ау, æмæ уæд цæмæн? — фæрсы сæ Къобала.

— Ма ма ыарут, фалә кьуту сбиут әмә ма
доны,—загъта сын Къобала.

Әфсымәртә бәрз уистәй рәсугъд кьуту сбыдтой, доны
былмә йә ахастой. Уәд сәм Къобала дзуры:

— Дард ацәут, намә мәнмә фәтәригъәдджын кәндзыс-
тут уәхи, мән та уый нә фәнды.

Дыууә әфсымәры ацыдысты дард, Къобала сләууыди
доны хәд был әмә хъәр кәны:

— Нә ма хъәуы!.. Нә ма хъәуы!..

Хәстәг әм хызта ну фыййау. Уый әрбазгъордта Къо-
болайы хъәрмә әмә йә фәрсы:

— Цы дә нә хъәуы, цы, мәнә ләг?

Къобала йын раныхас кодта:

— Мәнә ацы кьутуйы чи баләса әмә уыцы хуызәнәй до-
ны йәхи чи баппара, уымән, дам, паддзахдзинад.

Фыййау ләгъзтә кәнын байдыдта Къобалайән:

— У, хуыцауы хатыр бакән, кьутуйы әз бабырдзынән
әмә ма фос дәр дәу амәттаг фәуәнт.

Фыййаумә та уый бәрц фос уыди, әмә сә аздахын дәр
нә фәрәзта.

Къобала фыййауы әд кьуту баппәрста доны, цәмәй фый-
йау паддзахдзинадыл фәхәст уа доны малы, йәхәдәг ын йә
фосыл рахъәр кодта әмә сә әртардта йә хәдзармә.

Фәрсынц та әфсымәртә:

— Кәм дын уыдысты уыдон?

Къобала та сын загъта:

— Доны куы бахаудтән, уәд дзы айбәрц фосы конды фә-
дән. Бирә фылдәр дзы раскъәрдтаин, донән йә малдәрмә
куы бахаудаин, уәд. Әвәдза, ныр дәр ма йә малы разынид фос.

Уыцы ныхас фехъусгәйә ‘фсымәртә фәхъәр кодтой:

— Мах’дәр дзы баппар!

Къобала загъта:

— Нә әмә әз афтә куы нә кәнын! Сымах ма маргә код-
тат әмә мын хуыздәрән фәци, фәлә сымахән уә хъуыддаг
куыд рауайдзәни, уый бәрәг нәма у—хъуамә сымах мауал
рацәуат донәй.

— Афтә нә.

— Уәдә куыд?

— Сбиут кьутутә уәхицән.

Афсымәртә кьутутә сбыдтой, доны былмә сә фәхастой, сә мидәг баләстысты әмә сә Къобала доны малмә басхуыста. Афсымәртә цы фесты, уый дәр нал сбәрәг.

Къобала сәрәгасәй раздәхт йә хәдзармә, дунейы ис, бисыл әрбадт әмә царли дзәбәхәй. Уый әрцыдмә сымах дәр, мәнә хорз адәч, дзәбәхәй цәрут.

86. Мәрдтәмдзәуәг

(Алдар әмә сайәгой)

Уыдис иу сайәгой ләг әмә сайдта әлдәртты. Уәд иу әлдар әрхъавыд сайәгойы әрцахсынмә әмә йәм ацыдис. Сайәгойыл фембәлди фәндагыл. Алдар әй базыдта әмә йә бафарета:

— Ды сайәгой дә?

— Әз дән,—дзуапп радта сайәгой.

— Рацу, уәдә мәнмә, хъәумә, әмә кәд мән дәр асайай, уәд дын ләвәрттә мәнмә, кәннод дә әрцахсдзынән.

— Ды уал ацу, әз мә сайәнгәртәтә әрбахәссон әмә дәм фәзындзынән.

Алдар хъәумә ацыди әмә әнхъәлмә кәсы сайәгоймә. Уыцы рәстәджы сайәгой әлдары мадмә ныццыди. Алдары мад әй фәреы:

— Кәцәй цәуыс, кә, дә нывонд фәуон. А-бәстаг куы нә дә?

— Әмә кәцәй уон а-бәстаг, мә мады хай, әз мәрдты бәстәй әрцыдтән, цыдәртә мә хъуыдис әмә уыдон хәссынмә.

— Уә, дә фәхъау фәуон, гъе, уәдә мә фырт Константины нә зоныс? Уый дәр уым куы ис.

— Куыннаә йә зонын, мә тәккә фаремә куы цәры. Хәдзар аразы әмә мын ныффәдзәхста, цәмәй уәм бауайон. Әхца йә хъәуы иу мины бәрц,—тынг тыхст у, тынг! Алдар кәд әрбацәудзән? Мәнән рәстәг нәй, цәуын мә хъәуы.

— Фæлæу, ма ацу, æз дын ратдзынæн, — загъта ус æмæ йын мин сомы радта.

— Салæмттæ-иу радт, салæмттæ, ма хур.

— Хорз, хорз, ма мады хай! — загъта сайæгой æмæ афардæг.

Æлдар изæры сæхимæ æрцыди, йæ мад ын рахабар кодта, æхца кæй арвыста, уый. Æлдар æй фæстейæ бæхыл расырда. Сайæгой кувройгæсмæ бацыди, йæ дарæс ын скодта, йæхи ссадæй самæста. Кувройгæсы та æмбæхсгæ бакодта. Æлдар æрхæццæ ис æмæ йæ фæрсы:

— Ам цы лæг уыди, уый цы фæци?

Сайæгой зæгъы:

— Уæлæ бæласмæ схызт æмæ уым сыфтæрты бамбæхсти.

— Уæдæ мын гыццыл ма бæхыл фæхæц, æз уымæн фенын кæнон.

Æлдар бæх радта сайæгоймæ, йæ дзабыртæ æмæ йæ дарæс раппæрста, уыдон дæр æм радта æмæ бæласыл сбырыд. Бæласы æмбисмæ кун схæдцæ, уæд сайæгой йæ дзаума раивта, бæхыл абадти æмæ æлдармæ дзуры:

— Цæй, æлдар, ма сайд фæу, ды уал бæласмæ схиз æмæ-иу ма уым агур.

Афтæмæй бæхы фæцæфтæ кодта æмæ атахти. Æлдар маестджынай æрхызти фæстæмæ. Йæ мад æй бафарста:

— Дæ бæх æмæ дæ дарæс цы фесты, цы бадæ?

— Дзауматæ æмæ бæх дæр нæ уыд Константинæн æмæ йын æз та уыдон арвыстон.

87. Фыййауы аргъау

Уыди иу фыййау æмæ æрвыл бон дæр йæ рæстæг æрвыста сæрвæты. Не 'взæрста хур æмæ къæвда. Хизгæ та кодта æлдары дзугты.

Иу бон аскъæрдта йæ фос сæрвæтмæ æмæ йын иу фыс бирæгъ бахордта. Фыййауæн ма цæй æрцæуæн уыдис, фæлæ уырдыгæй алыгъдис æмæ иу калак хъæумæ бафтыдис. Калак хъæуы, кæронæй цы стыр хæдзар уыд, уырдыгæй фæндыры цагъд цæуы. Фыййау ахъуыды кодта: „Ам, æвæццæгæн, чын-

дзэхсэв ис эмэ цом эмэ дзы мæхи хорз фенон“. Еввахе
бацыди хæдзармæ, уæд зæгъы йæхицæн: „Ныр мæн ам чи зоны,
чи мын цы ратдзæн, фæлтау уал бакæсон—цавар адæм бады
хæдзары“.

Фыййау тыргъмæ бахызт, тыргъы уыдис, цы æлдары фос
хызта, уый бæхы саргъ. Фыййау старстис эмæ хъуыды кæны:
„Ай цы хабар уыздæн, ме ‘лдары бæхы саргъ ам цы ми кæны?
Цæй, ахæссон æй, кæд мæ уый фæрцы нал баазым кæнид“.

Рахаста саргъ, фæлæ та хъуыды кæны: „Ау, эмæ уæд та
йæхæдæг дæр ам ис. æххæст ма уый дæр базонон“.

Фыййау саргъ йе ‘ккой бакодта эмæ уæлхæдзармæ схыз-
тис. Уæлхæдзары рудзынгæй хæдзармæ æрлардта йæ сæр. Адæ-
мы ‘хсæн йе ‘лдары федта бадгæ эмæ тынг фæтарстис. Афтæ-
мæй бадты адæммæ æд саргъ рудзынгæй æрхаудта. Адæм
схъомпал сты эмæ йыл ралæууыдысты фыййауыл. Фыднад æй
фæкодтой эмæ йæ æлдар æрцахсын кодта.

Зæгъы æлдар: „Ацы сæфтдзаг мæ саргъ давынмæ æрхъа-
выд, фæлæ йæм æнæ мæхи мачиуал бавналæд“. Фыййауы къæ-
бицмæ бапшерстой.

Бадты адæм хорз срасыг сты, æлдары бафæндыд фыййау-
уы фенын эмæ рахау-бахаугæнгæ бацыд къæбицмæ. Фыййау
дзы фæтарстис эмæ къуыммæ базгъордта, зæххыл фæкалд эмæ
йæ къух уынгæгхъуыр царвы хъуырауы фæтгыста эмæ йын
уым ныффидар ис. Æлдар дзырдта фыййаумæ, фæлæ йæм уый
нæ цыдис.

Æлдар уыдис тынг расыг, цæуылдæр сымбæлд талынг
къæбицы эмæ уæлгоммæ ахаудта. Æлдары сæр уыдис æнæ-
хъуын-коса. Фыййау афтæ фенхъæлдта, уре дзæнхъа дур у,
эмæ хъуырау æлдары сæрыл ныццавта эмæ йæ къух феуæгъд.
Æлдар ныббогъ кодта. Хъæрмæ къæбицы дуар фегом кодтой
эмæ фыййау федтæдуар ис. Æлдары сæры туг акалдис, эмæ
йæ афтæмæй рахастой. Фыййауы агуырджой, фæлæ йæ нал
ссардтой. Фыййау уырдыгæй алыгъдис эмæ æлдары усмæ ба-
хæццæ удаистæй. Зæгъы йын:

— Дæ лæг сыхаг хъæуы кæимæдæр фæхыл эмæ йын йæ
сæр аскъуыджой. Мæн рарвыстой ардæм, цæмæй йын йæ чыз-

джы уырдаем бæхуæрдоныл акæнон. Ноджы ма мидæмæ дзæхста, цæмæй йын голладжы дзаг æхца дæр мæмæ аласон, чи йæ фервæзын кодта мæлæтæй, уыдонæн æхца загъта.

Æлдары ус ныккуыдта, бæхуæрдон ацæттæ кодта, голладжы дзаг æхца, æмæ æлдары чызг фыййауимæ бæхуæрдоныл абадтысты æмæ фыййау адымдта.

Уалынмæ æлдар æрхæццæ ис, йæ сæр бастимæ, йæ ус æй фæрсы:

— Æмæ дæ чызг цы фæцис, дæумæ йæ куы арвыстон голладжы дзаг æхцаимæ фыййауæн.

Æлдар уый фехъусгæйæ арсы богъ ныккодта, йæ сæр ныхоста æмæ загъы йæ усæн:

— Фыййауæн голладжы дзаг æхца æд чызг ды балæвар кодтай, æз та йын мæ сæр йæ маст сисынæн радтон.

Фыййау абон дæр цæры царды дзæбæхæй æлдары чызгимæ.

88. Стонг лæг

Иу ахæмы Стыр-Дыгурæй рацыдис фистæгæй иу зæронд лæг, уыдис уарыны рæстæг æмæ æвзæр фæндæгтыл тынг бафæлмæцыд. Зæронд лæгæн тынг сæххормаг ис æмæ ма тыххæй-амæлттæй æрхæццæ ис Æхсæры сæрмæ. Ам зæронд лæгæн разындис иу хæстæг æмæ уырдаем сарæзта йæ ных. Дуар бахоста æмæ йæм ацæргæ ус ракастис, уый уыд йæ зонгæйы æфсин. „Мидæмæ“ загъта зæронд лæгæн æмæ йæ æрбадын кодта.

Хæдзары æфсин фæндаггоны уайтагъд йæ [кастæй базыдта, стонг кæй у, уый æмæ йæ афарста:

— Дæ фæндаг дард фæндаг уыдис æмæ æххормаг уыдызнæ?

— Нæ, бузныг, афтæ æххормаг нæ дæн, знон Стыр-Дыгуры ахордтон, — загъгæ, йæхицæн та хæринаджы коймæ йæ комы дæттæ æруадысты æмæ сæ аныхъуырда.

Хæдзары 'фсин фынгыл æривæрдта дынджыр к'усы дзæг æхсыр æмæ гуыдыны 'рдæг кæрдзын, йæхи фæфсæрмхуыз кодта æмæ йын загъта:

— Х'баст нæ ма ракæн, æндæр ницæмæй рæвдз стæм, лæг та, дæхæдæг æй уыныс, ам нæй.

Зæронд лæг „бузныг“ загъта, йæхæдæг бавнæлдта хæрынмæ. Иу гыццыл куы ахордта, уæд йæ сæры фæзындис хин х'уыды æмæ йæ кæрдзыныл ауæрдын райдыдта. Æхсыр фæцис уайсахат дæр. Зæронд лæг куы йæ афтид к'усмæ ныккæсы, куы та йæ кæрдзыны уæлдаймæ бакæсы, фæстагмæ йæхи нал баурæдта æмæ х'æрæй сдзырдта:

— Мæ кæрдзыны фæг ма мын æхсыр.

Сылгоймаг та уæзданæй æркодта к'усы 'хсыр, — „ахæр, ахæр,“ зæгъгæ. Ныр та фæндаггон ауæрдын райдыдта æхсырыл æмæ кæрдзын уайтагъд фæцис, йæхи та нал баурæдта æмæ бакой кодта:

— Ме 'хсыры фæг ма мын кæрдзын. Æфсин та йын радта кæрдзыны 'рдæг æмæ та зæронд лæг фæсауæрц кæнын байдыдта йæ кæрдзыныл, цæмæй та ногæй æрцагура æхсыр. Иу цалдæр хатты афтæ куы бакодта уазæг, уæд æфсин йæхи фæтар кодта, февнæлдта æмæ фынгыл æривæрдта, к'æртайы ма цы æхсыр аздадис, уый, стæй дынджыр æртæ кæрдзыны æмæ йын х'æрæй загъта:

— Хæргæ, мæ хур, хæргæ, кæд ныт'æпп кæнис!

89. Бонджын лæг

Иу бонджын лæг дын уыдис, уыцы бонджын лæгмæ дын цыдысты хæстæг, хиуæттæ, ома нын кæрдзын бахæрын кæндзæн, зæгъгæ.

Иу уазæг сæм бацыди æмæ йын скодтой стыр хæбизджын, кæцы радтаид æгъдау æртæ, цыппар лæгæн. Æрбадти фысым уазæджы фаремæ, кæрдзынæй ахордта йæхæдæг дæр æртæ-цыппар комдзæджы, уазæг дæр дзы афтæ ахордтаид, — æндæр нæ, стæй зæронд лæг—фысым йæ к'ухтæ асæрфта. „Бузныг, не

‘фсинтæ, уæ лæггадæй, æз дæр бафсæстæн æмæ уæ уазæгдæр, хорз нын фæстут“. Уазæг дæр йæ хæрд ныууагъта, фæфсæрмы ис. Ацы зæронд лæг афтæ алы уазæгæн дæр арæзта. Фæфсæрм-иу сты æмæ-иу уазджытæ ‘ххормагæй баззадысты, йæхæдæг та-иу уазджыты сусæгæй йæхи бафсæста, хæбизджынай-иу чи баззад, уымæй.

Иу дзæбæх цъæхдзаст лæппу фехъуыста, зæронд лæг йæ уазджытæн афтæ кæй кæны, уый æмæ фæзындис: бацыд уазæгуат уыдонмæ. Скодтой йын хæбизджын, уымæн дæр ахæм стыр æмæ райдыдтой хæрын зæронд лæгимæ. Зæронд лæг та иу цыппар комздзджы куылдæр ахордта, афтæ та йæ кълухтæ асæрфта: „Бузныг, не ‘фсин, æз дæр хорз фæдæн æмæ ма уазæг дæр“. Уазæг ын афтæ: „Æз, дам, нырма нæ бафсæстæн æмæ, дам, хъуамæ кæрдзын бахæрон“. Бахордта хæбизджын иуылдæр, уый хуызæн бахордта æмæ ма рынчын дæр фæцие уазæг.

Баталынг æмæ уазæг бахсæвиуат кодта уым. Уазæгæн уат бакодтой æмæ схуыссыд. Æрфынай дын ис уазæг æмæ фысым рабадтис æмæ дзуры йæ усæн: „Кæрдзын скæн, стонгæй амардтæн. Ацы бирæгъ уазæг кæцъй æрхауди“.

Æрфин дæр та уæларынг балæууыди, уæдæ цы уыдаид, æмæ скодта хæбизджын, ныр чъецийыл нал, фæлæ дын æй фæнычы баныгæдта.

Цъус фæстæдæр та дын уазæг дæр рабадтис, сыстад æмæ ардзæсты бады æмæ ныхæс кæны: „Ацы зæронд лæг, мæстджын дæн æмæ мын исты зæгъ, бацамон мын исты!“

— Цæуыл мæстджын дæ?— бафарста йæ зæронд лæг.

— Цæуыл, цæ! Байуæрстам хуымтæ æмæ мын рæстмæ хай нæ дæттынц. Схай мын кодтой æмæ сын æз афтæ зæгъын: „Нæ, афтæрдæм æй алыг кæнæм, дæлийæ уæлæмæ, зæгъгæ, (æмæ лæдзæгæй расæрфы фæнычы æмæ та стæй барæхойы фæнычы кæрдзыны). Æмæ сын афтæ дæр зæгъын: „Ацы ран ныппарæм хъоргъаны æмæ нæ уæрст хуыздæр самондзæн!“ Ацы ныхæстæ кæнгæйæ та кæрдзыны фæрæхуыстыгæ кодта æмæ йæ ныффæнык кодта иуылдæр. Сыстадис æмæ ацыд дуармæ, æрбаздæхт æмæ та схуыссыд. Хæдзар талынг уыд, цырагъ дзы нæ сыгътой. Байдыдта уазæг хуыр-хуыр кæнын.

Райстой дын фысымтæ кæрдзын фæныкæйдзæгтæй æмæ йæ футæ кæнынц, сæрфынц æй. Уазæг рагæпп кодта талынцæй æмæ йæхи ныццавта зæронд лæгыл: „Айтт! Кæрных æрбацыди!“ Намынтæ йæ райдыдта, намынтæ йæ райдыдта æмæ йын аккаг фæцис, дзæбæх дын æй куы фæдта, уæд дын фегом кодта дуæрттæ æмæ алыгъдис хæдзармæ.

Зæронд лæг дын базыдта йæ хæрамдзинад æмæ уыцы бонæй ацы бонмæ уазæгæн дзæбæх æгъдау райдыдта дæттын.

Уый æрцыдмæ дзæбæхæй цæрут.

90. Зыдгæнæг æлдар

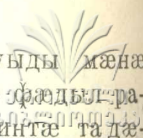
Уыдис иу æлдар æмæ адæмæй цас хардз иста, кодта зыддæр, ницæмæй æфсæстис: нæ хорæй, нæ фосæй, нæ зæххæй, нæ сæрвæтæй, нæ донæй, нæ хъæдæй. Уыдис æм тынг бирæ фæллоу. Йæ адæм дзы сфæлмæцыдысты, æмæ сæхи марынмæ ацыдысты.

Иу хъæуы царди иу мæгуыр лæг, ницы йæм уыдис фæллоуæ, нæ фос, нæ хор. Æлдар æй суынгæджы кодта, фæлæ йын ницы радта. Уæд æлдар зæгъы мæгуыр лæгæн:

— Дæ хардзы ныхмæ мын иу афæдз хъуамæ бакусай лæвар

Цы гæнæн уыдис мæгуыр лæгæн, сразы ис æмæ æлдармæ фæцыдис. Æлдар æй йæ фосæн фыййау скодта. Мæгуыр лæг иу бон æлдары фосы хизыномæ фæтардта иу бæрзонд хохмæ. Фос хизыныл куыд фесты, афтæ кæцæйдæр цæргæс рауади æмæ уæрыккыл йæхи ныццавта. Мæгуыр лæг цæргæсы йæ лæдзæгæй рацавта æмæ йæ иу базыр æрбацъæл. Уæд æм цæргæс дзуры:

— Гъе, мæгуыр лæг, кæдмæ афтæ кусын ис дæ зæрды, фæлтау мæм æрбайхъус æмæ дын æз фæнд бацамонон. Де ‘лдарæн ис сыгъзæринай æвæрæн йæ мæнгагъуысты, астæуккаг цæджындзы бын, йæхи йедтæмæ сæ ничи зоны. Уырдыгæй рахæсс цалдæр сыгъзæрины æмæ сæ цъитийы скъуыды ауадз. Иу-дьюуæ дзы лæхимæ дæр уадз, стæй йæм ныццу æмæ йын

фехъусын кән йæхицән, зæгъгæ, „цъитийы скъуыды мæнæ сыгъзæрин ссардтон“, уый нал фæлæудзæн æмæ дæ фæдыл рацæудзæн. Ды йæ цъитийы ауадз, фос æмæ сыгъзæринтæ та дæхицән баззайдзысты, уæрыччы та мæнæн уадз.

Мæгуыр лæг æлдармæ ацыдис æмæ йын зæгъы:

— Дæ фыдæхæй фесæфон, æлдар, мæнæ ма акæс цъитийы скъуыды цæй сыгъзæринтæ ссардтон.

Æлдарæн фыр дисæй йæ дзых хæлиуæй баззадис, æрджиау æй фæрсы:

— Æмæ дæ ничи федта?

— Æппындæр ничи.

— Уæдæ мæнæ бæндæн рахæсс голджытимæ æмæ цом, кæм сæ ссардтай, уырдаæм.

Æлдар æмæ мæгур лæг цъитийы скъуыдмæ ссыдысты. Æлдар зæгъы:

— Æз дæу бæндæныл ауадздзынæн æмæ дзы фен, кæддæр дзы цас ис.

Мæгуыр лæг бæндæныл цъитийы скъуыды ныббырдис æмæ хъæр кæны бынæй:

— О, æлдар, уыйас сыгъзæрин мæ дунетыл нукуы ма федтон, мæнæ дзы мемæ хæссын, фенай сæ, æрхиз ма дæхæдæг æмæ зæгъ, цал голладжы нæ бахъæудзæн, цæмæй сæ иуылдæр сласæм.

Æлдар мæгуыр лæджы сласта фæстæмæ, сыгъзæринтæ фенгæйæ нал фæлæууыди, йæхи бæндæныл бабæттын кодта æмæ цъитийы абырды. Мæгуыр лæг бæндæны æрбалыг кодта, æмæ æлдар кæмдæр цъитийы скъуыды бынмæ ныххаудта. Афæтæ ныссæфтис йæ зыды фæдыл йæ æнæрхъуыдыйæ æлдар. Мæгуыр лæг цæргæсæн фыр аргæвста, йæ цæф дæр ын бабаста, йæхимæ йæ балхъывта æмæ рарастис. Фæхаста æлдары сыгъзæринтæ мæнгагъуыстæй. Фосджын æмæ хорджын сис æмæ царды дзæбæхæй йæ амæлæты онг фæцардис.

ՃԵՄԲԻՏ ՃԵՆԴՒՆ

(ԱՆԵԿԴՈՒՏՆԵՐ ԵՄՆԵ ՔՐԻՏՉՆԵՐ)

91. Хордзенджын

Иу ләг уәтәрмә кәрдзынтә хордзенты хәсгәйә фәнда-
гыл кәйдәр уәрдоныл абадти әмә хордзенты йә уәхскыл
дары. Уәд әй уәрдоны хицау фәрсы:

— Дә хордзенты уәрдоныл цәуылынә әвәрыс, хорз ләг?
Уый йәм дзуры:

— Нә, мә хур, әмә уәд дә бәхән әгәр уәззау уыцзән.

92. Ног давәг

Иу ләг давджыты цардмә бабәллыди әмә ауәй кодта
йә ис-бон нуылдәр. Ссардта йәхицән саргъ, бәх, топп әмә
арастис әвзәргәнджытимә.

Әмбисәхсәв иу хәдзармә бацыдысты, әмә сә хәдзары
хицау топпәй рагәрах кодта. Нәмыг ног давәджи сәрыл сәм-
бәлди; уәд әм йә әмбәлттә фәләбурдтой әмә йә хъәугә-
ронмә ахәццә кодтой, әрәвәрдтой йә. Иу йә къух цәфы
аттыста әмә фәрсы:

— Цымә йын йә магъз бахъыгдардтаид, йә магъз?

Уәд әм цәф ләг йәхәдәг дзуры:

— Нә, уымә кәцәй бахәццә, магъз дзы әппындәр куы-
нә ис.

— Ау, уый та куыд? Магъз та дзы куыннаә ис?!

— Нәй, уым магъз куы уайд, уәд мә бындуртә нә ныу-
уәй кодтаин әмә мәнә ацы ран, кәйдәр хъәугәрон, әмби-
сәхсәв куыдзы мард нә кәнин.

Молло та хэрэг скъары хуыцаубон базармæ уæймæ Фæндагыл ын цъыфы ныссагъдис. Бацыд æмæ йын йæ кбудиыйыл схæцыд, æмæ йæ кбуди йæ кбухы аздадис моллойæн, æмæ кбуди хордзены ныппæрста æмæ бацыд базармæ. Хæрагыл æмбырд кæнынц адæм æмæ хъæр кæнынц: „Кбуда, кбуда,“ — æмæ сын молло афтæ: „Сымах йæ аргъыл бафидаут, кбуди де ‘ттæ мæ хордзены“.

95. Молло æмæ къæрныхтæ

Моллойæн дыууæ хъуджы уыди æмæ йын хæдзары фарсыл скъæт арæст уыдис, æмæ уым баст уыдысты. Ахсæвы къæрныхтæ хырх бахастой æмæ кбул лыг кæнынц, æмæ молло райхбал ис. Бацыдис сæм æмæ сæ фарсы: „Цы ми канут?“ Уыдон загътой: „Мæнæ фæндыр цæгъдæм!“ Æмæ сын молло загъта: „Æмæ уын йæ хъæр куы нæ хъуысы!“ Къæрныхтæ загътой: „Йæ хъæр сом райхъуысдзæни!“

Райсомы сыл сбони æмæ молло уæддæр ма хуыссы. Йæ усмæ дзуры: „Хъуццытæ æрдуц æмæ æхсырын цай бацымам!“

Ус бацыдис—æмæ хъуццытæ уым нал, æмæ ус богъ-богъ райдыдта. Лæг æм дзуры: „Цы кодтай, цы кодтай?!“

Ус афтæ бадзырдта: „Къæрныхтæ нын сæ адавтой,“ æмæ та ныббогъ-богъ кодта.

Молло рабадт йæ уатыл æмæ загъты: „Æй, цы раст загътой уыцы къæрныхтæ, сом, дам, æцæг фæндырæн йæ хъæр айхъуысдзæн.“

96. Рынчынгæс

Иу хæдзарæн сæ гал фæрынчын. Куы фæхæдмæл уа, уымæй тæрсгæйæ æфсымæртæй иу ахсæвы галы цур схуыссыд цыргъ кардимæ.

Куыд схуыссыд, афтæ бафынæй æмæ бонмæ хъалон дæр
нал раци. Гал æвæгæсæгæй ныххæдмæл. Уæд хисдæр æфсы-
мæр æрбацыд æмæ рынчынгæсэн афтæ зæгъы:

— Дæ хуыздæр фенай, Хъауырбег, кæд нæ гал æнæ дæу
нæ амардаид.

97. Фысым æмæ уазæг

Иу лæг уазæгуаты хæргæ-хæрыннл фæрхæцыди æмæ йæ
уыцы сахат фысым фæрсы:

— Уæдæ ма ныр цал æфсымæры стут?

Уый йæм, ныхъуырттытæгæнгæ, тыхамæлттæй дзуры:

— Кæд ма æз фæрвæзон, уæд æртæ хъæлæкк стæм.

98. Æз дзы куы ницы арын

Хуыснæг фæрæдыди æмæ мæгуыр хæдзармæ бахъуызыдис.
Хæдзары хицау æй базыдта æмæ фæхъæр кодта: „Уæ, куыдзы
туг дыл ныууара, ам цы агурис. Æз дзы бон æдасæй агургæ-
йæ куы ницы арын, уæд дзы ды æхсæв талынджы тæрсгæ-
ризгæйæ цы ссарынамæ хъавыс“.

99. Фæдис, мæ сыхбæстæ!

Иу хъал чызджы фыдмæ æндæр хъæуккаг усгуртæ æх-
сæвы æрфысым кодтой, æмæ сæ иу æмбалы номæй чызгыл
дзурынц.

Бирæ ныхæсты фæстæ бафидыдтой. Хæдзары хицау мæй дары рынчын хъуджы бæрæггæнæг скъæтмæ рацыди, фæхæдмæлæй йын фæтарсти, æмæ йæ аргæвста.

Райсомы куы сбони, уæд æм лæг стигъынмæ рацыди, кæсы, æмæ хъуджы ‘фсон хæрæджы аргæвста, чысыл æттæдæр та хъуг ныххæдмæл.

Лæг фырмæстæй фæзылди, кæрты астæу уазджытимæ иу баци, кæсы æмæ йæ ног сияхс хъæдын къахджын разынди. Уæд лæг æвишпайды æррайау фæци æмæ хъæр кæны:

— Фæдис, мæ сыхбæстæ! Фæдис! Мæнæ уын Ахлæу иунæг æхсæв бабыни: Йæ хъуг ныххæдмæл, йæ хæрæджы хъуджы ‘фсон аргæвста, йæ хъал чызджы æнæкъах лæгæн радта.

100. „Уæ, кæдæм мын цæуыс?“

Иу ус йæ мойæн æдзух йæ уарзондзинадæй ард хордта. Æндæр дзы ницы фехъуыстæис: „Мæ ахеджиаг, „Мæ царды рухс“, Мæ иунæг“.

Лæгæн æхсызгон куыд нæ уыдаид йæ бинойнаджы ахæм æнувыддзинад. Фæлæ ус æгæр-æгæр куы кодта, уæд æм йæ зæрдæ фехсайдта—йæ сæры цыдæр хъуыдытæ æвзæрын райдыдта...

Иу ахæм йæхицæн загъта: „А не ‘фсин мын мæ былтæ сæрды, æви мæ æцæг уарзы, уый куына сбæрæг кæнон“!

Усы æрбацыдмæ лæг йæхи марды ‘фсон скодта. Йæ бинойнаг банхъæлдта, уæдæ фынæй аци, зæгъгæ, æмæ адархайдта йæ райхъал кæныныл, фæлæ... лæг амард æмæ амард.

— Мæ бындур йæ быныл цъилы зылд куыд ныккодта,— фæтарст ус æмæ йæ фыццаг хъуыды уыдис уынгмæ згъорын, фæлæ ахъуыды кодта æмæ лæджы дзаумæттæ ивыныл фæци.

Дыууæ заманайы цырыхъхъы æмæ шевиот кастюм раласта æмæ зианыл скодта тапочкæтæ, трусик æмæ майкæ. Бухар худы бæсты та йыл тубитейкæ æрсæрфæта.

Йæ куыст куы фæци, уæд загъта:

— Ацы роґ дзаума дын тьэпӕн хъауы аенцондӕр дӕрӕн уыдзысты...

Уый фӕстӕ рудзгуытӕ ӕмӕ дуӕрттӕ уӕрӕх байтыгъта ӕмӕ йӕ сыхӕгтӕ куыд хъусой, афтӕ уынгӕг хъӕлӕсӕй нынниудта:

— О, мӕ хӕдзар куыд байхӕлд, куыд бабын стӕм!.—Йӕ лӕгмӕ фӕзылди ӕмӕ та ноджы тынгдӕр:—Уӕ кӕмӕн мӕ уадыс, мӕ ахсджиӕг, кӕдӕм мын цӕуыс?!

Уӕд лӕг йӕ хуыссӕнуатӕй рахызт ӕмӕ дын, йӕхимӕ кӕсгӕйӕ, афтӕ:

— Быдырма, партийӕ хъазынмӕ...

101. Ирвӕзынгӕнӕг

Мӕгуыр лӕг фӕцӕйцыд фӕндагыл. Уыны: иу бӕлццон фынаӕй кӕны ӕмӕ фынаӕй лӕгмӕ бирӕгъ фӕцӕуы хӕрынмӕ. Уӕд ӕм мӕгуыр лӕг фӕхъӕр кодта:

— Цы дӕ уый, уалӕмӕ сыст, бирӕгъ дӕ ӕргӕвды!

Уӕд лӕг йӕ хъӕрмӕ фӕгӕпп кодта, бирӕгъ дӕр фӕтарсти ӕмӕ алыгъди. Уӕд ын лӕг загъта:

— Бирӕгъ мӕ ӕргӕвста, ӕмӕ мӕ ды фервӕзын кодтай. Ис мын хордзены дзаг ӕхца ӕмӕ дын се 'рдӕг лӕвар кӕнын, ӕрмӕст мӕ хӕдзармӕ ӕрцу, ӕмӕ кӕуыл ӕууӕндыс, ахӕм демӕ ракӕн.

Лӕг ацыди, ӕмӕ ацы хъуыддаг йӕ усӕн рахабар кодта. Ӕмӕ усы фӕрсы:

— Ӕууӕнчы лӕг мӕ хъауы, фӕлӕ кӕй акӕнон ӕхца хӕссынмӕ?

Ус загъта:

— Ӕмӕ кӕй ссардзынӕ, махмӕ ахӕм ничи ис, фӕлтау мӕхӕдӕг ацаудзынӕн демӕ, мӕнаӕй ӕууӕнкджын дӕр дын чи ис?

Ацыдысты. Лӕг сӕ бауазӕг кодта. Уый фӕстӕ мӕгуыр лӕг нуӕзтджынаӕй ӕрфынаӕй, ус ма бадти. Уӕд фысым афтӕ зӕгъы усӕн:

— Ацы æхца уыи дæттын æмæ сæ тагъд бахардз кæнынæн тут æмæ та мæгуырæй цæрдзыстут, фæлæ ды уый бакæн, æмæ æз усгур дæн æмæ дæуыл æрвæссын, хъæздыг дæн, дæхæдæг кæсыс мæ цардмæ. Фæлтау дæ лæджы амар æмæ æз æмæ ды иумæ цæрдзыстæм.

Ус загъта:

— Лæджы амарын мæ бон кæм у?

Æмæ та йын фысым зæгъы:

— Фынæй у, æмæ йын йæ хъама йæ хурхы ныттысс.

Уæд ус дæр сразы ис. Ус бирæ рæстæджы фессадта йæ хъама æмæ йæ лæджы барæхойынмæ ныхъавыди. Фысым æй куы базыдта, а-ныр æй барæхойдзæнис, уæд фынæй лæгыл фæхъæр кодта:

— Уæлæмæ сыст, дæ ус дæ æргæвды!

Уæд ус джихæй аздад, æлвæст хъама йæ къухы, афтæмæй.

Фысым лæгæн загъта:

— Акæс-ма, мæн бирæгъ æргæвста, æмæ мæ ды фервæзын кодтай, дæу та дæ ус æргæвста, æмæ дæ æз фервæзын кодтон. Æмæ дам, мæ хур, æхца нал æмбæлы. Нæ дыууæ дæр кæрæдзийæн бæсты фæцыдыстæм.

Лæг, йæ усы æфхæргæйæ, раздæхти æмæ баззадысты æнæ 'хца, æмæ та цардысты мæгуырæй.

102. Ныхас дыууæ барæгæн

Дыууæ барæджы ацыдысты балцы. Иу цыдис нæл бæхыл, дыккаг та ефс бæхыл. Уыдон ныллæууыдысты æхсæвиуаты. Ефс уыдис заинаг æмæ ныййардта байраг. Байраг бабырыд нæл бæхы бынмæ. Нæл бæхы хицау загъта: „Уый хорз! Мæ бæх байраг ныййардта“. Уæд ефс бæхы хицау загъта: „Уый мæ ефсы байраг у! Уый мæн у! Мæ ефс заинаг уыдис!“ Уæд нæл бæхы хицау загъта: „Уый æз нæ зонын: байраг мæ бæхы раз хуыссыди. Æз дæуæн уый нæ ратдзынæн“. Кæ-

рæдзийæн „мæн у“, „мæн у“ кодтой. Фæстагмæ бауынагмæ кодтой бафæрсын растгæнæджы.

Бацыдысты хæстæгдæр иу номдзыд лæгмæ. Йæхæдæг хицау хæдзары нæ уыд, фæлæ йæ ус уыдоны бахуыдта. Куы базыдта хъуыддаг, уæд ус загъта: „Мæ лæг хæдзары нæй, уый ацыдис урс хохы сæрмæ. Уым нæ хуымтæм кæсæгтæ Сау денджызæй цæуынц æмæ уым хизынц æхсæвыгон æмæ уыдон хъахъхъæны“. Уый куы фехъуыста нæл бæхы хицау, уæд загъта: „Уый раст нæу!“ Уæд ус дзуапп радта: „Уымæ гæсгæ ды дæр раст нæ дæ: нæл бæх байраг нæ ары. Мæ лæг куы æрцæуа, уæд дæу не сраст кæндзæн. Мах æртæ, ды иу“. Æмæ басастис, байрагæй хъуамæ пайда кæна ефсы хицау.

103. Дыууæ сыхаджы

Иу хъæуы царди дыууæ сыхаджы æмæ æдзухæй дæр сæ кæрæдзийæн кодтой гæды ныхæстæ. Афтæ сахуыр сты кæрæдзийы гæдыныхæстыл æмæ сæ уырнын байдыдтой сæ гæды ныхæстæ æцæджы хуызæн.

Уæд та иу хатт иу сыхаг иннæмæн дзырдта:

— Мæ фыдæн ахæм даргъ скъæт уыди, æмæ-иу йæ дуармæ ефс уырсмæ куы ссыди, уæд цалыномæ рæбыномæ хæццæ кодта, уæдмæ-иу ныззæди.

Уæд иннæ та радзырдта:

— Махмæ иу хатт ахæм даргъ хъил уыди, æмæ-иу сыгарын куы ‘рцæйцыд, уæд-иу æй нæ мад радафта æмæ дзы мигътæ фæйнæрдæм асырлта.

Уæд æй фыццаг дзурæг афарста:

— Ау, æмæ-иу уыцы даргъ хъил æвæргæ та кæм кодтат?

— Уæ даргъ скъæты цары, никуы йæ федтай?—ахæм дзуапп ын радта дыккаг дзурæг.

Дыууә әмбалы фәндагыл цәугәйә къябәрхъяуг бай-йәфтой әмә тынг сыххормаг сты, фәлә уәддәр цәуынц.

Иу цавәрдәр цәуәгән йә фәндаггәгтә ахаудтой әмә сә ацы дыууә әххормаг әмбалы ссардтой: нард карк әмә дзаджджын уәлибых.

— Әрбадәм әмә хәрәм,—загъта сә иу.

— Әмә иу карк әмә уәлибых дыууә әххормаг ләгән цы фаг сты,—загъта иннә,—фәлтау схуыссәм, әмә хуыздәр фын чи фена, уый сә бахәрәд райсом. Нә иу уәддәр бафсәддзән...

Ууыл сразы сты әмә әхсәвиуат әркодтой уыцы ран.

Хуыздәр фын феныны фәнд чи бахаста, уый йәхи фынаһй скодта әмә куы 'рхуыссыдысты, уәд сусәгәй касти, цалымә иннә бафынаһй уыдаид, уәдмә. Стәй уәд әнцадгай рабадт әмә сә арәггәгтә адаста әмә бафынаһй.

Райсом куы райхәал сты, уәд кәрәдзийы фәрсын байдыдтой, хуыздәр фын чи федта, зәгъгә.

Раздәр чи бафынаһй, уый радзырдта:

— Дысон цыма иу горәты уынгты фәцәййцыдтән әмә мә иу ран банкетмә бахуыдтой. Бацыдтән әмә, хуыцау дын афтә радта, дәргъәй-дәргъмә фынгтә едзаг алы хәрд әмә нозтәй... Әрбадын мә кодтой әмә хәрыс ма—нал...

Әз дәр раст уыцы сахат уә цурты фәцәййцыдтән әмә дә рудзынгәй куы ауыдтон минасы бадгә, уәд, зәгъын, уым бафсәддзынә, әмә нә хәринәгтә ахордтон.

105. Къобаг бәлцәттә

Раджы кәддәр Къобәй горәтмә әрбацыдысты дыууә бәлццоны Уырысби әмә Сабан. Сә цәргә-цәрәнбонты фыццаг хатт бацыдысты хәрәндонмә, фәсидтысты афицианткамә әмә йын загътой: „Фәндаггон адәм стәм әмә нә

истәмәй хорз фен". Афицианткә цырда ауад, кәрдтә әмә
вилкәтә, дзул столыл авәрдта әмә ацыдис хәриват кәссә-
нмә. Афтә әнхәәлдтой, әндәр ницыуал рахәәдзәй әмә бав-
нәәлдтой хәрнмә. Уырысби дзулы карет райста, гарчицә йыл
бәзджынгомау айсәрста әмә дзы зәердиаг комдзаг акодта. Кәй
зәгъын әй хәәуы, гарчицә комы кәултә судзгә-араугә ацы-
дис әмы цәстытә доны разылдысты. Уырысби хорзау нал фә-
цис, дзыхәй йә фәстәмә ракалынмә хәавыдис, фәлә йә йе
‘мбалы цәсты хи бафтауын нә фәндыдис. Цы хуыздәр гәнән
ма йын уыдис, аныхуырдта йә.

— Цы кодтай, Уырысби?—сонт фарет акодта Сабан.

— Ницы, ма зәронд мәрдтә ма зәрдыл әрләәуыдысты
әмә ма зәрдә әрбауынгәг. Уадз әмә йә уый дәр бавза-
ра,—йәхинымәр загъта Уырысби.

— Рухсаг уәнт, рухсаг,—загъта Сабан әмә бавнәәлдта
хәрнмә. Уый дәр бәзджынгомау байсәрста гарчицә дзулы
карстыл әмә дзы зыд комдзаг акодта. Уырысбийы әмбисонд
әрцыд Сабаныл дәр.

— Цы кодтай, цы дыл әрбамбәәлд, Сабан?

— Мәнә та ды ма зәрдыл әрбаләәуыдтә, ды уыдон ра-
зәй цәуылна әмәрдтә!

106. Йә маст райста

Иу хәәдгәс йә сыхаджы хәәды сугтә кәнгә әрцахс-
та әмә йын байста йә фәрәт. Уәд хәәддзау мәсты хуызәй
хәәдгәсмә дзуры:

— Цәй, ницы кәны, Дзәәнгәәл! фендзыстәм!.. хәәддзау
әнә фәрәтәй куыддәр хәәумә әрхәәцә, афтә йә ныхасы
ләгтә фәрсынц:

— Цы хабар у? Цәй әнкәрдәй цәуыс?—уәд сам хәәд-
дзау әнкәрдәй дзуры:

— Цы хабар ма уа! Әвзәр хабар, әвзәр! Уәлә хәәды
фәндагыл хәәдгәс Дзәәнгәәлы амәрдәуыди.

Уыцы сахат Дзәнгъәлы мард әгәс хъәуыл айхъуны
ти. Сыхбәстә әмхуызонай Дзәнгъәлы хәдзармә кәугә ба-
раст сты. Бәстә әрдиаг сси. Дзәнгъәлы әртә хойы әмә
мад сә цәсгәмттыл царм, буар нал ныууагътой. Уалынмә
Дзәнгъәл дәр, хъәддзауы фәрәт йә дәлармы, афтәмәй әр-
хәццә.

107. Хъәдуры къус

Уазәгуаты иу ләгән дьнджыр къусыдзаг хъәдурдон әр-
кодтой. Әххормаг уазәг уидыгәй къус змәнты әмә дзы әр-
мәст иу къорд гагаты йедтәмә нә ары. Уәд ләг уырдыджы-
стәг, чындздзон чызгмә дзуры:

— Чызг! Тагъд ма мын мә дзабыртә алас!—уый йәм
дзуры:

— Уәу, әна! Хәргә уал акән, хәргә!

— Хәргә кәнын, хәргә! Мәнә мә къусы цалдәр хъә-
дуры гагайы ис әмә уал уыдон рацахсон.

108. Рәсугъд бәх

Иу хъәуы астәу, ныхасы, бирә адәм бадынц. Уалынмә
уынджы иу барәг әрцәуы.

— Уый бәх у, уый,—дзурынц кәрәдзимә адәм.—Цы хорз
цыд ын ис, цы! Куыд рәсугъд у.—Уәд сәм сә астәуәй
куырм ләг дзуры:

— Гъе, йә бындар фәци, әниу цы нард у, цы?

— Ау, әмә йә ды та цәмәй уыныс?—сдис ыл кодтой
адәм. Уәд сәм уый дзуры:

— Уый нард куы нә уанд, уәд рәсугъд дәр нә уанд.

109. Дыууæ уазæджы

Дыууæ æмбалы уыдысты уазæгуаты æмæ сын хæрды фæстæ къусты æривæрдтой бас.

Уазджытæй сæ иу тæвд бас ахуыпп кодта, бас æй басыгъта æмæ цармæ скасти.

Йе 'мбал æй фæрсы:—Цы дыл æрцыдис?

Уый йын æфсонæн загъта:—Ме 'фсымæры тынг рынчынаей ныууагътон æмæ уымæ мæ зæрдæ дзуры.

Йе 'мбал дæр басæй хорз ныххуыпп кодта, бас æй басыгъта æмæ уый дæр цармæ скасти.

Уый дæр йе 'мбалы афарста:—Ды та цы кодтай?

—Де 'фсымæры мард мæм æрыхъуыстис æмæ ууыл æрдиаг кæнын.

110. Фæфæстиат сты хæдмæлтыл

Мархойы мæрдты бон иу хъæуы астæу ныхасы хъал фæсивæд бадзынц. Уалынмæ иу мæгур лæг мæллæг бæхыл сæ цурты сиргæ-сиргæ æрцæуы. Фæсивæдæн салам радта:

— Уæ бон хорз уæд.

Уæд æм ныхасы хъалтæ дзурынц:

— Ау! æмæ ма мах мæрдты кæм фæуагътай?

Уый сæм дзуры:

— Уæртæ мæ фысымты хæдмæлтыл афæстиат сты, æмæ ныртæккæ уыдон дæр æрбахæццæ уыдысты.

111. Урс уæлдзæртты кæрц

Иу хæххон лæг Дзæуджыхъæумæ урс уæлдзæртты кæрц уæймæ æрхаста. Базары йæ базаргæнæг йæ уæлæ акодта, æмæ дзы йæ зæрды ахъазын æрыфтыд. Кæрц йæ уæлæ афтæмай

рыдгы атылди, æмæ ратул-батул кæны— „мæ гуыбынæй фæ-
мæлын“, зæгъгæ. Уæд хæххон лæг хъуыддаг бамбæрста æмæ
лæдзæгæй базаргæнæгыл æрлæууыд.

Хъæлæбамаæ полицаæ æрымбырд сты, æмæ хæххоны
фæрынц:

— Цæмæн æй фæнадтай?

— Ау, æз æй нæмгæ куы нæ фæкодтон! Мæ кæрц мын
срыг кодта æмæ йæ мæнæ ацы лæдзæгæй ацагътон.

112. Сасиргур

Иу зæронд ус сасиргур сæ сыхæгтæм бауади. Хæдзары
зæронд лæг даргъ бандоныл хуыссы æмæ ус цæмæй нæ фæф-
сæрм уа, уый тыххæй йæ цæсгом кæрцæй æрымбæрзта.

Зæронд лæдгы ус сасир куы радта, уæд хæрзиуæг-гур-
мæ дзуры:

— Фæлæу-ма, мæнæ ну арахъ аназ!.. Уый йæм дзуры:

— Нæ, нæ мæ æвдæлы, цæй, уæд та æри!.. — æмæ йæ аныз-
та. Дыккаг дæр та афтæ.

— Иу ма куы аназис!.. — баздæхти йæм зæронд лæдгы ус.

— Уæу, æна, тынг æнæвдæлон дæн, — айста æмæ та йæ
анызта.

Афтæмæй дзы фæдыл-фæдыл æнæвдæлонæй фондз анызта.
Уæд зæронд лæг кæрцы бынæй фæсæррæтт кодта æмæ йæм
дзуры:

— Хорз ус! Уагæры ма дæ куы ‘вдæлид, уæд дзы цал
аназис?..

Аҕлараты хыаумэ иу лэҕ кауы дзаг дурынтэ фэцэҕей-ласта. Фэндагыл йэ уэрдон афэлдэхти эмэ дурынтэ ным-мур сты.

Исдугмэ лэҕ хыг фэкодта, стэҕи аҕндэр фэҕнд аҕрхыуы-ды кодта: дурынты сэстыты лыстэҕ ныххоста эмэ сэ иу дзэ-кыулы байдзаг кодта.

Арасти, ныххэццэ Аҕлараты хыаумэ, эмэ сэ аҕхсынчыы хосы 'фсон уидыгэҕи баргэҕиэ ауэҕи кодта. Раздэхти йэ хэдзар-мэ. Уалынмэ йэ иу аҕлхэҕнэҕ расырдта эмэ йэ фэҕсы:

— Уый нын цы рауэҕи кодтай?

— Аҕхсынчыы хос.

— Аҕмэ дзы куу нэ мэлынц.

Уэд эҕи дурынты хицау фэҕсы:

— Аҕмэ йэ кууд кэҕнут?

— Хуыссэҕнты йэ байтыдтам.

— Нэ, нэ...э! Уэдэ афтэ нэу.

— Уэдэ кууд?

— Уэдэ 'мэ аҕхсынчыы аҕрцахс эмэ йын эҕи йэ цэстыты ныккэҕн.

114. Аҕппэлэй хилдасэҕ

Иу лэҕ хилдасэҕнэҕ бацыдис. Хилдасэҕ эҕи аҕрбадын код-та эмэ йын зэҕы:

— Аҕз булкыдаст кэҕи акэҕноҕ, ууыл афэдз хыуын дэр нал аҕрхэццэҕн!..

— Дэхицэҕи рагацау ма 'ппэл, адас уал мэ, стэҕи бэраҕ уыдзэҕн.

Хилдасэҕ лэджы хорз байсэҕрста сапоны фыҕкэҕи эмэ бавнэлдта рахис сэри фэхс дасынмэ. Гыццыл куы фэзмэлын кэҕны йэ сэрдасэҕн, уэд та туг рахыары эмэ та йыл бэмбэҕ авэри. Афтэҕмэҕи хилдасэҕ бэмбэҕ скодта лэҕэҕн йэ сэри фэхс.

Лэҕэҕн йэ бон куы нэ уал уыд, уэд хилдасэҕэҕн зэҕы:

— Аҕз дэ мэрдты уазэҕ, мэ галиу сэри фэхс мын мауал адас! Тэҕрсын, иу афэдз нэ, фэлэ мыл аҕппындэр хыуын куы-нэуал разайа...

115. Хъазы айк

Мидæг Санибайы хъæу иу хатт æрымбырд сты æмæ тæрхон кодтой Дзауджыхъæуæй сæхимæ кæнкæ æрбацаразыны тыххæй. Уæд сæм иу мæгуыр лæг фæстозæй дзуры:

— Уæу, мæнæ та ног диссаг. Саниба, цъиуы йас уæвгæйæ, хъазы айк æфтауыnmæ хъавы.

116. Цæст—æнæфсис

Цæвиттон, иу мæликкæн йæ фæллой бæстыл нал цыди, фæлæ ма уæддæр тыхгæнæг фæцыд фæллой агур. Тыхгæнæг кæдæм цыди, уыцы хъæуæй йæм мæличчы искайон рацыди æмæ йын афтæ:

— Дæ хъуыддаг хорз нæ рауайдзæнис, фæлæ фæстæмæ аздæх,—ма схæц.

Мæликк ын афтæ:

— Ды та цæмæй тæрсыс, мæгуыр дæ æмæ дæхи бафснай. Мæликкæн зондджын бæх уыдис æмæ йын афтæ:

— Йæ коммæ бакæс.

Мæликк дæр рацыди фæстæмæ, нал схæцыди, фæлæ сæхимæ куы рацæй хæццæ кодта, уæд афтæ:

— Æммыст, мæ зынджы хайыл, уымæй йæ бафæрс... „Цæмæн ма раздæхта.“

Мæликк раздæхтис æмæ мæгуыр лæджы фæрсы:

— Цæмæн ма раздæхтай, уый мын зæгъ.

Мæгуыр лæг ын афтæ:

— А, мæнæ дын уадулы стæг, сбар æй æмæ йæ уæд базондзынæ.

Мæликк рацыдис сæхимæ, хъæу æрæмбырд кодта æмæ барынц уадулы стæг. Барстой, барстой, фæлæ уыцы гыццыл стæджы муры æмуæз ницы уыди, ницы йæ лафта.

Уæд иу къуылымх лæг æрбацыди æмæ сын афтæ:

— Уымæн йе ‘муæз цы ис, уый нæ зонут? Æз уын æй бацамондзынæн.

Къуылых лæг тæразæн иуырдыгæй æривæрдта, уадууы стæг, иннæрдыгæй та йæ кард, арц æмæ æхсаргард; ифæлæ стæг уыдон дæр æрласта. Уæд къуылых лæг лæдзæджы бырынкъæй сыджыт ракъахта æмæ дзы стæдгы цæсты къуырф байдзæг кодта, æмæ уæд кард, арц æмæ æхсаргард æрластой уыцы стæдгы муры. Адæммæ хардзау фæзынди æмæ къуылых лæдгы мардтой, хингæнæг, дам, дæ, зæгъгæ. Къуылых лæг сын афтæ:

— Хингæнæг ницы дæн. Лæз уын æрмæст дзурын фыдæлтæй баззайгæ ныхас: лæг куы сбонджын уа, уæд зыддæр кæны, йæ цæст ницæмай уал æфсæды мæлæты онг, сыджыты йедтæмæ.

117. Бонджын лæдгы капекк

Мæгуыр лæг бонджын лæгæй райста хæс иу абази. Мæгуыр лæг ын сæ бафыста, æрмæст ма йын иу капекк фæцух ис. Бонджын æй нал уадзы: „Мæ капекк, мæ капекк мын!“

Мæгуыр лæг дзы нал фæрæзта, чырын сарæзта æмæ дзы ныббырыд, цыма амарди, уыйау. Йæ ус æй дзуармæ рахаста æмæ йыл кæуы. Бонджын лæг дзуармæ дæр ссыди æмæ зæгъы:

— Мæ капекк мын, æз уæ кæуынæн ницы зонын!

— О æмæ лæг куы амарди, уæд ма дзы цæй æхца агурис, — зæгъы ус.

— Мæ хъуыддаг нæу. Мæн мæ капекк хъæуы!

Уалынмæ абырджытæ кæйдæр фæллой фæхастой æмæ сæ уарынмæ уыцы дзуармæ схастой. Бонджын лæг æмæ ус амбæхстысты. Абырджытæ уарынц æмæ нæ фидауынц. Уæд сæ иу смæсты ис, кард фелвæста æмæ зæгъы: „Афтæ уæ ныкъуыхтæ кæндзынæн, гъе!“ Бауади чырынмæ æмæ хъуамæ мæгуыр лæдгы кардæй ныцъыкк ласа. Мæгуыр лæг йæ сæр фæхъил кодта æмæ ныхъхъæр кодта:

— Айтт кæй цæвыс, кæ?!

Абырджытæ фæтарстысты æмæ алыгъдысты. Мæгуыр лæг абырджыты дзаума бонджын лæджимæ дыууæ дихы акодтой, фæлæ та уыцы иу капекк уæддæр мæгуыр лæгмæ баззад. Бонджын лæг дæр та йæ срæуæг кодта.

Уæд абырджытæ сæ иуы барвыстой:

— Фен-ма, кæддæра ма мæрдтæ уым сты.

Абырæг æрбацыди, рудзынгæй йæ сæр æрбадардта, мæгуыр лæг ын йæ худ аскъæфта æмæ зæгъы бонджын лæгæн:

— Уый та дын дæ капеччы аргъмæ!

Абырæг фæтарсти æмæ ралыгди æнæхудæй æмæ загъта йæ ‘мбæлттæн:

— Лидзгæ кæнут, уый бæрц мæрдтæ сыстадысты æмæ мын ма худ дæр байстой иу капеччы ныхмæ,—нæ съл æххæссынц не ‘хца æмæ нæ давæггæгтæ!..

Уæд абырджытæ алыгъдысты. Бонджын лæг худмæ æркости, уый йæхи худæй хуыздæр уыди æмæ йæ йæ сæрыл æркодта, йæхи худ та æвæргæ бакодта. Рацыди бонджын лæг сæхимæ. Фæндагыл ыл уыцы абырджытæ амбæлдысты. Абырджытæй сæ иу худ базыдта. Бацыдысты йæм, ныцъцъæл, ныббырон æй кодтой, сæ дзаумæттæ дæр бонджын лæгæй фæстæмæ байстой.

118. Хъæстытæ мæгуыр лæгыл

Иу мæгуыр лæг куыста бонджын лæгæн. Æртæ азы йæм куы фæкуыста, уæд ын иу бон нал бакуыста æмæ йын бонджын лæг дæр кæрдзын нал бахæрын кодта.

— Цæмæннæ бакуыстай абон?—фæрсы бонджын мæгуыры.

— Абон дын нал бакуыстон, æмæ мын къæбæр нал радтай, æндæр ма мын цы дæ зæрды ис?

— Хъуамæ дыл бахъаст кæнон паддзахмæ.

— Бахъаст кæн,—зæгъы мæгуыр лæг.

Акодта мæгуыр лæджы йемæ бонджын лæг æмæ фæцæуы хъаст кæнынмæ. Кæсынц, æмæ иу бæхджын æлдар цъыфы нынхсти, бæхæн йæ къæхтæ цъыфы аныгъуылдысты, æмæ лæг хъæр кæны:

— Адæймаг уæ чи у, фæкæсæт мæм!

Мæгуыр лæджы зæрдæ нал фæлæууыд æмæ бауад æххуыс кæнынмæ. Бæхы къæдзилыл схæцыди æмæ йын сыскъуыди,—къæдзил йæ къухы аздади.

Бәхы хицау хәцы:

— Бахъаст дыл кәндзынән уый тыххәй.

— Бахъаст кән, — дзуры мәгуыр ләг, — мәнә мыл хъәздыг ләг дәр хъаст кәнынмә цәуы.

Хъастгәнджытә систы дыууә. Цәуынц әртәйә иумә. Фәцәуынц әмә иу хъәумә бахәццә сты. Хъәуы кәрон иу ус донмә әрцыд әмә донәй йедзаг къәрта йе уәхскмә нә фәразы. Фәндаггәттәм фәдзырдта:

— Адәймаг уә чи уыдзән, ме уәхскмә мын къәрта сәәд.

Мәгуыр ләджы зәрдә та нә фәләууыди әмә усән йә къәрта йә уәхскыл авәрдта. Ус сәрдиаг кодта:

— Әвишайды мын ме уәхск әрцавтай!

Ус дәр та хъаст әрәмсыди. Мәгуыр ләг ын зәгъы;

— Мәнә адон дәр хъаст кәнынмә цәуынц әмә дәуән дәр дә бон у бахъаст кәнай.

Ус ацыдис әмә йә ләджы рарвыста хъаст кәнынмә. Хъастгәнджытә байсты әртә.

Мәгуыр ләг йә сәрән ницы уал зыдта: „Нууылдәр мәгуырыл тых сты,“ — загъта әмә әрфәнд кодта къәдзәхәй йәхи аппарын. Афтә дәр бакодта: йәхи къәдзәхәй аппәрста. Бынәй фысгәс фыстә хызта, ууыл сәмбәлди мәгуыр ләг әмә фысгәс дзыхъмард фәцис. Уалынмә фысгәсы фыд әрбауади әмә та уый дәр схъастгәнәг ис: мә ләшпуйы, дам, мын цәмән амардтай?

— Бахъаст мыл кән. Мәнә адон дәр мәныл хъаст кәнынмә цәуынц, — загъта йын мәгуыр ләг.

Хъастгәнджытә байсты цыппар.

Әрцыдысты иу ранмә, агурынц паддзахы. Иу ләг — мәгуыр, скбуыдтә пысулты, афтәмәй сыл әрбамбәлдис. Уыцы мәгуыр ләг хабар куы базыдта, уәд сын загъта:

— Паддзах цәргә дәр ам кәны, фәлә ам нәй ныртәккә. Дәлә уым та цәры йә зәрдиагдәр искәйон, — ацамыдта мәгуыр ләг йәхи хәдзарәй. Ам уал аләуут, әз ын зәгъдзынән әмә уын уый равзардзән уә хъуыддаг! Уый паддзахы фәдзәхстгонд у, ахәм хъуыддәгтә равзарынән тынг рәвдз у.

Ման не 'здэлы, эз уырдыгэй ацэудзынэн, фэла йын
йæхицэн зæгъдзынэн эмæ уэм æркæсдзэн.

— Хорз ми бакæнис, — загътой йын хъастгæнджытæ.

Уыцы мæгуыр лæг бацъд йæхи хæдзармæ, йæхи сындæргъуызон кодта эмæ сæм радзырдта: — рацæут, зæгъгæ. Уыдон æй нал базыдтой. Бацыдысты эмæ фыццаг фæрсы фысты хицауы:

— Цæуыл хъаст кæныс?

— Къæдзæхæй йæхи раппæрста, — дзуры фысгæсы фыд, эмæ мын мæ лæшпуйы амардта, æрхаудта йыл, афтæмæй.

— Æцæг афтæ уыди, мæгуыр лæг? — афарста паддзахы мæнг искæйон.

— Афтæ уыди, — дзуры мæгуыр лæг, — мæ сæрæн ницы уал зыдтон, мæхи къæдзæхæй раппæрстон эмæ йыл сæмбæлдтæн. Цæмæй йæ зыдтон, бынай исчи ис!

— Мæгуыр лæг, — дзуры мæнг тæрхонгæнæг, — къæдзæхы бын æрлæудзæн, ды йыл, фысгæс, дæхи раппар бæрзондæй эмæ ныммæла.

Фысгæсы фыд сразы ис.

Ныр та тæрхонгæнæг бафарста усы хицауы. Уый та зæгъы:

— Мæ ус донмæ рацыди эмæ йын ацы лæг къæрта йæ уæхскыл æртъæпп кодта. Ус йæхи бар нæу, исты куы кæна, уæд куыд?

Тæрхонгæнæг та мæгуыр лæджы бафарста, мæгуыр лæг зæгъы:

— Афтæ нæ уыди. Йæ бон къæрта сисын нæ уыди, хъæр кодта: Адæймаг, дам, уæ чи у, фæкæсут, дам, мæм. Мæнæн мæ зæрдæ нал фæлæууыди эмæ йын йæ къæрта йе уæхскмæ систон, — загъта мæгуыр лæг.

Тæрхонгæнæг зæгъы усы хицауæн:

— Уадз эмæ акæна дæ усы мæгуыр лæг, цалымæ йын исты гуыра, эмæ йæм дзæбæх зилæд. Кæд фæвзæр уа, уæд мæм æй æркæн.

Бафарста та бæхы хицауы дæр. Мæгуыр лæг та загъта раст:

— Цъыфы ныннхсти эмæ хъæр кодта, адæймаг, дам чи у, фæрвæзын, дам, мæ кæнут. Æз ын йæ бæхы къæдзилыл схæцыдтæн эмæ къæдзил мæ къухы аздадис. Уый мæ аххос кæцæй у?

Уæд тæрхонгæнæг зæгъы бæхы хицауæн:

— Радт магуыр лæгæн дæ бæх æмæ йæм хорз кæсæд, цалынмæ йыл къæдзил дыккаг зайа, уæдмæ. Стæй йæ райс.

Бонджын лæджы дæр бафарста, æмæ магуыр лæг зылынджын куы нæ уыди, уæд ын загъта:

— Ацу, дæ бонджынтæ ацы лæджы фæуæнт, æмæ уый магуырдинад та дæу фæуæд.

Ууыл фæцис тæрхон. Фæцыдысты фæйнæрдæм.

Магуыр лæг бæхы хицаумæ бацыди æмæ йын бæх, тæрхондонмæ гæсгæ, радта, цалынмæ йын къæдзил зайа, уæдмæ. Бæхы ракодта магуыр лæг æмæ æрцыди усы хицаумæ. Уымæн дæр цы гæнæн уыди, æмæ рарвыста магуыр лæгæн йæ усы, цалынмæ йын исты гуыра, уæдмæ. Магуыр лæг æрцыд фысгæсы фыдмæ: „Амар мæ, зæгъгæ“. Фысгæсы фыд æй къæдзæхы бын æрлæууын кодта, зæгъгæ, дыл, æз мæхи раппарон æмæ амæлай. Рагæшп кодта æмæ ныххæррæгъ ис. Магуыр лæг ын йæ фысты ратæлæт кодта, усы ракодта, бæхы дæр раласта æмæ сбонджын ис. Бонджын лæгæн та кусæг нал уыдис æмæ смæгуыр ис.

Уыдон æрцыдмæ хорзæй цæрут.

119. Æмдзæринтæ

Раджы ма раджы иумæ цардысты айк, цъылын æмæ хæтæл. Уыдон, иу бон куы уыд, уæд сæхицæн скодтой уæлибыхтæ.

Цалынмæ уæлибыхтæ фыхтысты, уæдмæ хæтæл донмæ ацыдис. Донхæссæн куыддæр аккой кодта, афтæ суадоны цур йæ астæу асастис.

Æрæгмæ куы цыди, уæд æм айк ацыдис, былæй йæм акæсон, зæгъгæ, фæла атылди æмæ ныцъæл.

Уыдонмæ æнхъæлмæ кæсгæйæ, цъылын уæлибыхтæ куы сфыхта æмæ сæ арынды сæр куы æрывæрдта, уæд къæйда-рæн сæрфынмæ фæцис æмæ тæвд къæйдарæныл басыгъди.

Уыцы рæстæджы сæм мæгуыр лæг бацыд æмæ хæдзары
 куы ничи уал уыд, уæд уæлибыхтыл бабадт æмæ йæхи
 чъы быны хуызæн скодта.

120. Иу низæй рынчынтæ

Рагæй зыдтой сæ кæрæдзийы Лексо æмæ Фидар. Кæд
 фæйнæ хъæуы цардысты, уæддæр кæрæдзийыл стырзæрдæ
 нæ кодтой. Иу бон Лексо æрцыдис Фидармæ, æмæ йæм куы
 балæууыди, уæд дистæ кæны æмæ йæ фæрсы:

— Дæ хорзæхæй, Фидар, цы дыл æрцыди, æгас комы дæ-
 уæй хъæздыгдæр куы нæ уыдис, ныр та дæ хæдзары фæлгæс-
 тмæ гæсгæйæ дымгæмæ дардау куы сдæ?

— Æз дыууæ хисты скодтон, фæлæ дæуыл та цы ‘рцыди,
 Лексо, цыма дæ цъиутæ ныттыдтой, уыйау куы дæ.

— Æз та мæ фыртæн ирæд бафыстон...

121. Кæй уæрдоныл бадай, уый зарæг кæн

Иу лæг фæцæуы фæндагыл уæрдоныл бадгæйæ. Байæф-
 та фистæг бæлццон.

— Дæ фæндаг раст уа, хорз лæг.—Дзуры фистæг бæлццон.

— Арфæгонд у, æмæ дæ фæндаг дæр раст,—дзуапп ын
 радта уæрдонджын.

— Дæ хорзæхæй, дæ уæрдоныл мæ авæр, бафæлладтæн,—
 куры фистæг бæлццон. Уæрдонджын бар радта уæрдоныл сба-
 дынæн. Бацайдагъ сын ныхас æмæ фистæг бæлццон базыдта,
 уæрдонджын Арыдонæй кæй цæуы, йæ мыггаг та Габантæй
 кæй у, уый. Уæд иу дзæвгар куы фæуадысты, уæд фистæг
 бæлццон сындæггай базарыд.

„Уай æмæ Бехъаны* куырæйттæ цъататæ лæхурынц,гъей,

* Бехъан—хъæд, Урсдон Теркмæ кæм кæлы, уым.

Цы кәнон, куыд кәнон, ме 'мгәрттә, гъей,

Габанты хъалтә мәм хъаматәй ләбурынц, гъей,

Уәрдонджын баурәдтә бәх.

— Ахиз ныртәккә мæ уәрдонәй.

— Цәмән, ома?

— Ахиз әмә фистәгәй цу, стәй-ну дәуәй зараг дәр мауал уәд.

— Арәби, афтә куы фәзәгъынц, кәй уәрдоныл, дам, ба-
дай, уый зарәг, дам, кән.

122. Б ы з ы х ъ о

Ну хатт ралжы Бызыхъо балцы цәуын фәнд әркодта. Би-
рә фәцыд, цъус фәцыд—Бызыхъойыл фембәллысты чындзхәс-
джытә әмә сәм куы баввахс ис, уәд сыл ныккуыдта әмә сын
загъта: „Абонәй фәстәмә та уын хуыцау уә зәрдә барухс
кәнәд, фәмаст уын кодтон уә зианыл, фәлә ницы мæ бон у.“

Уәд дын чындзхәсджытә әрхызтысты Бызыхъомә, рай-
дыдтой дын әй нәмынтә. Ләг йә сәрән нал уыдис әмә
фәрсы:

— Цы уын кодтон, цәуыл мæ фәнадтат?

Уәд дын чындзхәсджытә зәгъынц:

— Гъе, әдылы цыдәр! Ды махмә куы рацыдаис кафгә,
уәд дын арахъ фәдардтаиккам, ды та кәугә рацыдтә нә ци-
нагмә!

Бызыхъо сын загъта:

— Хорз, никуы уал фәрәдидзынән.

Ацыд та уырдыгәй. Әрбазындысты мардласджытә, әмә
дын Бызыхъо дардәй ныззарыдис, әмдзәгъдгәнгәйә бацыд
зианы пурмә.

Райдыдта сын арфәтә кәнын:

— Гъей, ацы хорз адәм, уә цинаг әвәсмон, амондджын
фәуәд!

Уәд та мәрджынтә райдыдтой нәмынтә Бызыхъойы.
Уый сә фәрсы:

— Цәуыл мæ нәмут, уәдә?

Мардласджытә загътой:

— Ды махмæ кæугæ æрбацыдаис, загътаис нын: „Фæмаст уын кодтон уæ зианыл“ æмæ дын арахъ бадардтайккам. Ацыд та уырдыгæй æмæ баййæфта фæндагыл дыууæ лæджы хылгæнгæ.

Бызыхъо лæдзæгæй куы сæ иуы ныццæвы, куы сеннаэйы. Хорз сæ фæнадта. Уалынмæ дын хылгæнджытæ сæ хыл фæуагътой, фæлæ дын Бызыхъойыл абырдысты.

Фæрсы та сæ Бызыхъо:

— Цæуыл мæ намут?

Уыдон ын афтæ:

— Цæуыл, цæ, ды махмæ æрбацыдаис æмæ нæ иуыл иурдæм ахæцыдаис, иннæуыл иннæрдæм, афтæ фæиргъæвынц адæм. Ды та махыл балæууыдтæ лæдзæгæй.

Бызыхъо йæхицæн загъта: „Ай дæр та мын рæдыд хъуыдаг умдис“.

Ацыд та дарддæр æмæ хидыл баййæфта æрбацæйцаугæ сауджын æмæ диакъоны. Бызыхъо се ‘хсæн фæмидæг æмæ сæ фæйнæрдæм ныкбуурдтытæ кодта, хидæй сæ аннæрста æмæ лæгты дон аласта. Йæхæдæг доны былмæ æрхызтис æмæ дон чердыгæй цыдис, уыцырдæм фæцæуы. Чи йыл æмбæлы, уыдон фæрсы: „Ам лæгты дон кæм фæласы?“

Адæм æй фæрсынц:

— Дон чердæм фæласы адæймаджы, уый нæ зоныс?..

Уыдон дæр та йæ хорз фæнадтой æмæ йæ надвæлладæй ныууагътой.

123. А д ы л ы

Ну æдылы лæгæн йæ ус зæгъы:

— Бон изæрмæ фæнычы фаремæ хъыг дæр нæ кæныс, уæд та хъæдмæ ацу, исты хæринаг æрхæсс:

Æдылы лæг ацыдис æмæ æрцахста дид-дидгæнаджы, зæгъы йын:

— Абон нæ сихор ды дæ, фæлæ комкоммæ атах, æз кæм цæрын, уырдаем.

Суагъта дид-дидгæнаджы æдылы лæг æмæ атахтис. Æдылы лæг йæ къухтæ йæ синты ныссагъта æмæ æхситтгæнгæ æрфардæг йæ хæдзармæ, фæрсы йæ усы:

— Цы фæдис дид-дидгæнаг?

— Куы ницы мæм æрбахастай,—зæгъы ус.

— Абон æй æрцахстон æмæ йæ бафæдзæхстон, цæмæй гæрдæм æртæха.

— Уæ, æдылы, тæхæг маргъ куыд хъуамæ æрцæуа, уымæн йæ хурх ралыг хъуыдис æмæ йæ æрхастаис,—загъта ус.

Æдылы лæг ноджы ацыдис хъæдмæ. Æрцахста иу сæгъ æмæ йын зæгъы:

— Абон мæ сихор ды дæ, фæлæ мæ хæдзармæ ацу.

Ауагъта сæгъы, йæхæдæг æхситтгæнгæ рацыдис йæ усмæ, фæрсы йæ:

— Сихор сарæзтай?

— Цæмæй дын сарæзтөн?

— Абон дæм сæгъы рарвыстон!

— О, æдылы, искуы ма цæуæг йæхи къахæй æрцæуы йæхи марынмæ.

— Æмæ уый тæхгæ нæ кодта, цæуылнæ æрцыдаид.

— Цæуын зыдта æмæ афардæгис æндæр ранмæ.

— Уæдæ ма куыд бакæнон?

— Æз дын загътон, кæй ссарай, уый йæ хурхæй алыг кæн æмæ йæ демæ рахæсс.

— Йæ сæр æви йæ гуыр?

— Йæ гуыр хуыздæр, сæрæй цы хъавыс?

Æдылы лæг ноджы ацыд хъæдмæ, ссардта нартхоры хуым, цæгъдын сæ систа æмæ сын сæ зæнгтæ æрхаста.

Ус æй фæрсы:

— Ай цы æрхастай?

— Гуыртæ!

— Адонæн сæ сæртæ хъуыдис, гуыртæй цы кæныс, фос мыййаг куы нæ стæм.

Æдылы лæг та ацыдис хъæдмæ, æрцахста хъæддаг карк æмæ йын йæ сæр æрхаста. Йæ ус æй фæрсы:

— Цæмæн дæ хъæуы карчы сæр?

— Сæр агуырдтай æмæ йæ æрхастон.

— Йæ гуыр ын йемæ æрхастаис.

— Цы ма бакæнон, сæр æрхæссон, уæд дæ гуыр хъæуы, гуыр æрхæссон, уæд дæ сæр хъæуы; тæхын æй ракæнын, нæ дæм æртæхы, æрвитгæ йæ ракæнын, нæ фæзыны.

— Ацы хатт сэр дэр æмæ гуыры дэр иумæ рахæссæтты.
 Ацыдис та æдылы лæг хъæдмæ, федта иу ран: калмæ фæдхæтты
 стымбылтæ кодта æмæ хуыссы. Æдылы лæг æм бацудис, сис-
 та йæ йæхимæ, фæлæ йæ калм ратъæпп ласта йæ къудийæ
 æмæ абырды. Æдылы раздæхти цæфæй æмæ фæрсæ йæ усы:
 — Абон иу калмы хастон æмæ мæ ныццавта, уый дын,
 сэр æд гуыр куы хæссай, уæд.
 — Раздæр æй марын хъуыдис.

Ноджы ацыд æдылы лæг хъæдмæ, ауыдта арсы, нæ-
 мынтæ йæ сиса, арс дæр фæздæхтис æмæ лæджы амардта.
 Афтæ фæсæфтис æдылы лæг йе ‘дылы зонды тыххæй.

124. Сауджын æмæ мæгуыр лæджы чызг

Иу сауджын куадзæн бон изæры зылди хæдзæрттыл. Алы
 хæдзарæй дæр иста аргъауæггаг. Ербацыди иу мæгуыр лæ-
 джы хæдзармæ. Уый дæр дзы хæс дардта, йæ лæппуйы рай-
 гуырдыл ын кæй саргъуыдта, уый тыххæй. Сауджын хæдза-
 рыл ахаста йæ цæст æмæ мæгуыр лæджы чызг йæ зæрдæмæ
 æгæр фæцыдис. Сауджын зæгъы мæгуыр лæгæн:

— Дæуæй ницы райсдзынæн, фæлæ мæнæ дæ чызг мæнмæ
 фæуæд афæдзмæ. Сахуыр æй кæндзынæн æмæ сомбон сыма-
 хан дæр æнцондæр уыдзæни.

Мæгуыр лæг бузныгæй баззадис. Сауджын чызгы сæхимæ
 акодта. Хорз уæлæдарæсы йæ сфæлыста æмæ афтæ тынг рæ-
 сугъд разындис, æмæ сауджыны фауадзыгмæ бирæ вал хъуы-
 дис.

Афтæ рацыдис цалдæр мæйы. Иу хатт сауджын йæ усы
 йæ цагатмæ арвыста, чызг баззадис сауджынимæ. Куы æри-
 зæр æмæ æхсæвæр куыддæр æрывардтой, афтæ сауджын
 зæгъы:

— Абон чырыстони бон у. Арфæйы бон. Алы адæймаг йæ
 бинонтимæ баулафа. Не ‘фсин ам нæй, æмæ уый бæсты мæ дæл-
 фæдтам æрхуысдзынæ.

Чызг бамбæрста хабар æмæ йæ къахагау фæрсæ:
 — Дæ усы куы хастай, уæд æй никуы барæвдыдтай?

— Куынна, хъæбыста дæр æй кодтон, пьата дæр.

— Уæдæ æз нырма æвзонг дæн, фæла мæна къулауы дæр. Уæдæ æз нырма æвзонг дæн, фæла мæна къулауы дæр. Уæдæ æз нырма æвзонг дæн, фæла мæна къулауы дæр. Уæдæ æз нырма æвзонг дæн, фæла мæна къулауы дæр.

Сауджын йæхимидаг бацин кодта, загъгæ, „мæ бæллиц сæххæст уыздæн“. Къул ахуынкъ коцта æмæ дзы йе ‘взаг атыста. Магуыр лæджы чызг сауджыны æвзагы загъгæл æркъуырда æмæ сауджыны æрдиаг ссыди. Чызг райста рæхсæг уис æмæ йыл ралаууыди. Сауджын йæхи къулай ратыдта æмæ йе ‘взаджы æрдæг аскъуыди. Чызг сæхима алыгъди. Райсомы адæм аргъауына цыдысты, сауджын дæр ссыди, аргъауы, фæла йын йæ аргъуыд ничи æмбарста.

125. Сауджынты сæфт

Раджы ма раджы иу горæды цардысты иу благъоц,* фарагъ сауджыны æмæ иу диакон.** Диаконæн уыди дунейы сау рæсугъд ус. Хуртæ æмæ дзы мæйтæ зылди. Сауджынтæй алчи дæр тынг хъавыди уыцы диссаджы рæсугъдмæ.

Уæд дын иу ахæмы диаконæн кæдæмдæр арвыстой. Ус иунагъæй баззæди. Уæд дын иу æхсæвæр афоны диаконæн дуар æрбахостæуыд. Ус дуар бакодта, æмæ йæ мидбылты худгæ æрбахызт иу сауджын. Ус æхсæвæр цæттæкæныныл уæларынг балаууыд.

Уалынмæ та дуар ногæй æрбахостæуыд. Сауджын уый фехъусгæйæ хæдзары уармы ныггæпп ласта. Æрбахызт та æндæр сауджын. Усыл дис бафтыд, адон цæмæ цæуынд, загъгæ, фæла та уæддæр æхсæвæр цæттæ каны.

Уалынмæ та поджы дæр дуар æрбахостæуыд.

Уыцы сауджын дæр та хæдзары къуымы уармы ныссæртт кодта, ногæй та æрбахызт æндæр сауджын. Афтамæй уыцы æхсæв стыр фæсахсæвæры онг фарагъ сауджыны дæр æрбацыдысты усæм æмæ уармы байдзаг сты.

* Благъоц — (Благочинный) сауджынты хистæр.

** Диакон — сауджыны æххуысгæнæг.

Фæстаг хатт ма фæрастæм сауджын хæдзары куы фæддæр уæд та дуар æрбахостæуыд æмæ та уый дæр уæрмы ныффыд кодта.

Уалынмæ диакъон йæхæдæг æрбахызт къæссæрæй. Ус тынг тыхсы: „Ныр мын ацы сауджынты куы фæна, уæд куыд зæгъдзæни“.

Диакъон куыддæр æрбахæццæ, афтæ йæ усæн афтæ:

— Усай, ныртæккæ арахъуадзæн аджы дон сывæр æмæ не стыр хуы аргæвдæм, райсом цæугæ кæнын æмæ дзы мемæ дæр ахæссон.

Дон стæвд кодтой, уæдæ цы уыдаид. Хуыйы лæгуын кæнынмæ куы æрцыдысты, уæд лæг дуаргау бахаста æмæ йæ уæрмыл ныффæлдæхта.

Ус адæргæй рауай-бауай кæны, фæлæ цы йæ бон у. Хуыйы мардыл уырдæм æхсидгæ дон калын байдыдтой æмæ сауджынтæ ныцъыхыры сты.

Диакъон райсом йæ хуыйы фыдæй ахаста фæндаггаг æмæ афардæг. Ус сагъæстæ кæнын райдыдта: „Æппæт горæты сауджынтæ фæндагъды сты æмæ мæ ауындздысты“, стæй сауджынтæй иу рахаста æмæ йæ фæсдуар сæвардта.

Уалынмæ кæсы æмæ дæлæ иу салдат уынгты рацæуы стыр цырыхъхъытæй гуырды-гуырды гæнгæ. Ус æм фæдзырдта æмæ йын загъта:

— Салдат, мæ нæ ацы сауджыны мард ахæсс, доны йæ баппар æмæ дын мæнæ сыгъзæрин фондз сомы.

Салдаты дæр ма æндæр цы хъуыди, аскъæфта сауджыны марды æмæ йæ доны баппарета.

Цалынмæ фæстæмæ цыди, уæдмæ та йын ус æндæр сауджыны мард фæсдуар æрвардта. Салдат æхца исынмæ куы æрбацыди, уæд ын ус загъта:

— Æмæ дын мæнæ фæстæмæ куы ралыгъди.

Салдат та йæ аккой кодта æмæ та йæ доны баппарета. Ус та йæ ‘рбацыдмæ æндæр сауджыны мард фæсдуар æрвардта æмæ та йын загъта: „Ралыгъди та дын!“

Салдат та йæ тъæппытæгæнгæ доны баппарета. Афтæмæй йын сæ фæхæссын кодта иуылдæр донмæ.

Фæрастæмы куы фæцæйхаста, уæд чидæр благъоцмæ

фæфæдис, дæлæ, дам, æфсæдтæ сауджынты доны бакал-
той. Благъоцы кæм бауырныдтаид æмæ йыл йæ къæхтæ сæдæ-
та. Уæд ын фæдисон загъта:

— Кæд мæныл не ‘ууæндыс, уæд ацу æмæ дæлæ хиды цу-
рæй кæс. Благъоц фæдызардыг æмæ хиды могойы цурæй каст-
ти. Уыцы рæстæджы ма салдат фæцайхаста фарастан сауд-
джыны æлгъиттæ æмæ та йæ доны бавзылдта. Фæстамае кув
рацæйздæхти, уæд æм благъоц хъæр кодта. Салдат æй кув
ауыдта, уæд мæстæй ссыгъди:

— Уæ, дæлæ сыст дзыкку, ныр мын аст хатты ралыгъ-
тæ æмæ та еныр дæр ралидзис! Басырдта йæ, рацахста йæ
æмæ йе стыр цырыхъ фелвæста æмæ йын уымæй йæ сæр нæ-
мынтæ байдыдта æмæ йæ сау быны пырх ныккодта, стæй кув
амард, уæд æй доны бавзылдта, усмæ бацыд йæ хид сæрфгæ
æмæ йæ фарсы:

— Æрбацыд ма мыййаг?

— „Нал“, зæгъгæ, загъта ус æмæ йын фондз сыгъзарин
сомы цингæнгæ йæ къухты фæсагъта.

126. Мад æмæ йе ‘ртæ фырты

Уыдис æртæ æнгом æфсымæры, сæ фыд раджы амардис,
сæ мад та йæ сывæллæтты тыххæй мой нал скодта. Схъомыл
сæ кодта, фæлæ сæ мад уыдис тынг рæсугъд æмæ йæм хъæ-
уыхицау æрхъавыдис йæхимæ. Иу бон хъæуыхицау сауджы-
нæн зæгъы:

— Мæнæ дын дари къабайаг æмæ йæ мæ номæй лæварæн
радт æртæ æфсымæры мадæн, æрмæст æй бафæрс, кæд æм æр-
цæуон, уымæй.

Сауджын дари къабайаг æрхаста æфсымæрты мадæн æмæ
йын зæгъы:

— Хъæуыхицау дын æй æрырвыста лæварæн, æрмæст,
дам, кæд æрцæудзæн, уый мын зæгъ.

— Сабаты æрцæуæд райсомæй.

Ус сауджынæн йæхи зæрдæмæ дæр фæцыдис, балхæдта.
уый дæр дари къабайаг æмæ зæгъы диаконæн:

— Երտա ղֆսյմարյ մադմա մын ֆաԿու աма йын ма номայ
зэгъ, аз ай арвыстон, уый армает зэгъад, каед ам арцауон.

Диакъон ацуд усма ама йын зэгъы:

— Мане дын дари къабайаг лавар сауджынаей, армает
ай фанды базонын, каед арцауа, уый.

Ус зэгъы:

— Сабаты амбисбонаей.

Диакъонаен дар йахи зардамма факъидис ус, уый дар да-
ри къабайаг балхадта ама йа хъауы хицауы писырэн бар-
выста ахам дзырдима:

— Рафт ай ма номыл, фала дын зэгъад, каед ам факъ-
зынон.

Писыр усма бахаста дари къабайаг ама йын зэгъы:

— Ай дын у диаконы лавар, фала дам каед фазына.

Ус зэгъы:

— Сабаты изарей!

Майрэмбон изар ус йа фырттан зэгъы:

— Уа ну мам аходжаныл зынэд, инна сихорыл, артыккаг
ехсаварыл.

Եрлаууыд сабат бон, ама йам райсомай арбацъидис
къауыхицау. Ус ай суазэг кодта.

Уалынама хисдар афсյмар хуыфга арбацъидис. Ус хъа-
уыхицауы къуымбилты 'хсан факодта. Хъахъхъадта йа хис-
дар фырт. Амбисбонты арбацъид сауджын дар. Ус хорз фынг
ерывардта ама хъалдзег ныхас канынц.

Уад арбацъидис астаккаг фырт хуыфга. Ус та сауджы-
ны къуымбилты атыхта ама уый хъахъхъанегай йа астакка-
г фырты бауредта. Եризари ама фазынди диакъон, фынгыл
арбадтысты усима, фала арбахуыфыди касдар фырт.

Ус та диакъоны дар къуымбилты атыхта, уый фасидтис
а фырттам ама зэгъы:

— Намут се 'ртайы дар!

Եфсյмарта дон рахсстой. Хисдар зэгъы:

— Ныматхудаг удайын!

Астаккаг зэгъы:

— Зангойаг удайын!

Касдар зэгъы:

— Եз та цъындайаг удайын.

Ауагътой æфсымæртæ тæвд дон. Хъæуыхицау, сауджын æмæ диакъон лæгуын сæртæй фæтæррæст ластой, æфсымæртæ сæ хорз снадтой æмæ сæ ратардтой.

Ус сыл фæстийæ худы æмæ сæм адзырдта:

— Гъе, уыцы цæфтæ сымахæн куыд риссынц, сымах фæнд куы сыххæст уыдаид, уæд мæ фырттæн дæр афтæ риссид сæ мады бахъыгдæрд, фæлæ-иу ацы хатт зæндджындæр ут æмæ сывæллонджын мадмæ макуы уал дзурут.

Хъæуыхицау, сауджын æмæ диакъон араугæ ‘мæ уыраугæ фæшыдысты сæхимæ. Мад та йæ фырттимæ баззадис æнцад-æнцойæ.

Нал æруæндыдысты уæдæй фæстæмæ усмæ: нал хъæуыхицау, нал сауджын, нал диакъон.

127. Сауджын æмæ мæгуыр ус

Иу хъæуы цардис иу мæгуыр лæг йæ усимæ. Ус уыдис тынг рæсугъд æмæ йæ лæг куыстмæ нæ уагъта.

Ус арæх цыдис донмæ æмæ-иу æм алы хатт дæр сæ хъæуы сауджынтæй рауадис куы сæ иу, куы иннæ æмæ-иу дзы куырджындой, цæмæй сын йæхимæ бацæуыны бар радтаид.

Иу хатт сауджынтæ базыджындой, усæн йæ лæг уым кæй нæ уыд, æмæ йæ сфæлмæцын кодтой. Ус дæр дзы, мæ бон акæнæд, иу сауджынæн сымгъуыд кодта изæры рухсмæ, иннæмæн æхсæвæр афонмæ, аннæмæн та æмбис æхсæвмæ.

Изæры æрцыд фыццаг сауджын, æрхаста алыхуызон лæвæрттæ æмæ цæлы фынгыл æрбадтысты. Æхсæвæр афон æрхæццæ æмæ иннæ сауджын дуар бахоста. Ус басагъæс кодта: „мæ лæг, дам, æрцыд“ æмæ сауджыны уæрмы бамбæхста.

Æрбацыд дыккаг сауджын æмæ та уый дæр йæ æрбахæс-сæггæгтæ æривæрдта фынгыл æмæ та æрбадтысты.

Уæд та æрбахæццæ æртыккаг сауджын æмæ та дуар æрбахоста. Ус та иннæ сауджыны дæр уæрммæ ныххизын кодта, æмæ йыл кау æрымбæрзта.

2019035920
312201101033

Æрбацыд та æртыккаг сауджын æмæ та уый дæр æрбы
вæрдта цæлы фынг.

Уалынмæ æрбахæццæ ис æцæг йæхи лæг. Ус та æртыккаг сауджыны дæр бамбæхста уæрмы. Сауджынтæ бынæй сæ кæрæдзийæ старстысты æмæ схъæр кæнын нæ бауæндыдысты. Ус хабар радзырдта йæ лæгæн, сыхсыстой дон иу цæджджинæг æмæ йæ ауагътой уæрмы. Сауджынтæ амардысты.

Уæд ус фæдзырдта иу куыройгæсмæ æмæ йын йæ разы иу сауджыны мард æрывæргæйæ загъта: „Ацы лæджы доны ныппар, ма дын ралидзæт, æмæ стæй рацу æмæ дын дæттын сыгъзæрин туман. Лæг ахаста сауджыны æмæ йæ доны гуылфæны баппæрста.

Ус та куыройгæсы æрбацыдмæ æрцæттæ кодта дыккаг сауджыны мард æмæ йын загъты: „Арф-иу æй ныппар, кæннод та ралидздзæнис“. Куыройгæс та уый дæр ахаста, æмæ йæ цалынмæ дон хъæуæй ахизын кодта, уæдмæ нал рацыд. Ус та йын йæ æрбацыдмæ сцæттæ кодта æртыккаг сауджыны мард. Куыройгæс ницы базыдта, сауджынтæ се ‘ппæт дæр хъуынджын сты æмæ та ахаста æртыккаг сауджыны мард дæр.

Доны цурмæ куы ‘рхæццæ, уæд æрывæрдта сауджыны марды æмæ йын афтæ загъты: „куыдзы сæр бахæрай, мардæй дæр сайгæ кæныс? Абондæргъы дæ æртыккаг хатт хæссын æмæ ды та лидзгæ кæныс, дæлæмæ фæуай, еныр куы нæ уал аирвæзай“—æмæ йын йæ сæр ныцъæл кодта, афтæмæй йæ доны ныппæрста.

Уыцы хъæуы ма цардис иу сауджын æмæ мæгуыр лæг сауджынты куы хаста, уæд æм диссаг фæкастис, ацы æппæт сауджынты мæрдты, дам, кæдæм хæссы, кæнæ кæцæй. Æрхъуызыдис доны былмæ æмæ кастис хæрисы ауонæй. Ныр куы федта лæг сауджынаен йæ сæр ныцъæл кодта, уæд йæ зæрдæ барызтис æмæ лидзынмæ фæцис. Куыройгæс æй ауыдта æмæ афтæ фенхъæлдта йæ сауджын та фæлидзы. Райдыдта йæ сурын æмæ йæ йæ хæдзары баййæфта. Бæргæ ма лæгъзтæ кодтой сауджын æмæ йæ ус мæгуыр куыройгæсæн, фæлæ уый сыккой кодта сауджыны, æлгъитгæ йæ рахаста донмæ, ныцъæл ын кодта йæ сæр æмæ йæ доны баппæрста, йæхæдæг ли-

дзынмæ фæдис усы хæдзармæ. Ус ын радта йæ мæдæмæ
куыройгæс ацыд.

Уæдæй фæстæмæ ус ссарыбар сауджынтæй.

128. Хатиаг æвзаг ахуыргæнæг

Уыдис æмæ уыдис ну мæгуыр лæг. Бахæринаг ын ницы уыдис æмæ фæцыди, „искæмæ искæйонæй ныллæууон“, зæгъгæ. Фæндагыл ыл амбæлдис ну бонджын лæг. Салам радтой кæрæдзийæн.—Кæдæм цæуыс, мæгуыр лæг?—афарста йæ бонджын.

—Кæд мæ исчи йæ уды бæстæйы тыххæй бауромид искæйонæй,—зæгъы мæгуыр лæг.

Бонджын лæг ын загъта:

—Мæн хъæуы ахæм искæйон, мæ усæн мын хатиагау чи бацамона.

—Хорз, мæ бон у,—зæгъы мæгуыр лæг,—æрмæст-ну мын бон, улæфты рæстæджы, арацу-бацуйы бар радт.

—Уымæй æнцондæр цы ис! Ды мын æрмæст мæ усæн хатиагау бацамон, уый йедтæмæ дын мæ фæллоуы æрдæг ратдзынæн,—загъта бонджын лæг.

Бацыди мæгуыр лæг бонджын лæгмæ æххуырсты.

Бонджын-лæгæн уыдис хос кæрдинаг. Ну бон хос кæрдынмæ ацыдысты дыууæ дæр. Куы æрулаффыдысты, уæд мæгуыр лæг, фидыдмæ гæсгæ, афардæг æмæ æрцыди фысымы хæдзармæ. Фысымы усæн уыдис лымæн. Ус йæ лымæнæн æрцæттæ кодта хæбизджынтæ, карк æмæ алы минас дæр. Искæйон сæ радавта æмæ сæ схаста угæрдæнмæ, йæ фысыммæ. Йæ фысым æй фæрсы:

—Бæдæйнаг, кæм дын уыдысты? Ахæм хорз хæринæгтæ кæд хæссай алы бон дæр, уæд хорз!

Дыккаг бон дæр та, улæфты рæстæджы, мæгуыр лæг афтæ бакодта. Ницыди æмæ фысымы ус йæ лымæнæн цыдæрид-

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

дәр сцәттә кодта, уыдон радавта әмә та сә йә фысымыа
схаста. Афтә бакодта әртыккаг бон дәр.

Иу хатт ус йә ләгән хъаст кәны:

— Ләгай, нә хәдзары бәркад нал ис, карк нын нал зыны,
хәндыджы бын цыхт нал зыны әмә дәсны куы бафәрсиккам.

Ләг ын загъта:

— Бафәрс.

Райсом та дыууә ләджды куыстмә ацдысты. Куы әру-
ләфыдысты, уәд та мәгуыр ләг афардәг әмә әрцыдис, йә
фысымы ус кәмә хъуамә әрцыдаид, уымә әмә йә фәрсы:

— Цас исыс фәрсәггаг?

— Абазы, дә рын бахәрон,—загъта йын дәсны.

— Абазийы бәсты дын мәнә иу сом әмә мәм дә дзау-
матә авәр. Әрцәуинаг дәм у иу ус, әмә йын әз бафәрсон
дә бәсты, йә абазы дәр дын ратдзынән. Ды бамбәхс искуы,—
загъта искәйон дәснийән.

Радта йын дәсны йә пысултә.

Уалынымә йә фысымы ус дәр әрцыды дәсны фәрсынмә.
Райста дзы мәгуыр ләг фәрсәггаг әмә йын дзуры:

— О-о! Дәу дә искәйон әмә дә ләг сафдзысты, фәлә
афтә бакә: дә фысты әхсән ис иу хорз нард фыр, әмә сын
әй аргәвд, хорз адджын бәгәны сын сараз, хъармәй хъарммә
сын физонәг цәттә кән, уыдон куы бафсәдой, уәд афәлдәх-
дзысты әмә ныммәлдзысты — дә искәйон дәр әмә дә ләг
дәр. Баззайдзән дә хәдзар дәуән әмә дә лымәнән. Иугәр-
иу уыдон куы афәлдәхой, уәд-иу дә лымәнән фәстейә йә
роны хъя атысс, фәрсырдем, иу стыр ләдзәг та-иу дә ис-
кәйоны цур әрәвәр. Мәгуыр ләг у, әмә уый уәддәр ахәс-
са мәрдтәм йемә. Әмә-иу сә алыфарс дә лымәнимә әртә
хатты әрзилут, афтә дзургәйә:

— Пуй, пуй, нә фыдбылызтә дәр нын ахәссут!

Ацы амындты фәстә ус әрыздәхтис сә хәдзармә.

Мәгуыр ләг та дәснийән фәстәмә йә пысултә радта,
бафыста йын әхца әмә йәхәдәг рафардәг ис угәрдәнмә,
йә фысымы цурмә.

Ус сын, әцәгдәр, бәгәны бахсыста, аргәвста хорз фыс

эмæ сын хъуамæ фæминас кæна. Уæд искæйон йæ фæлгæтæ дзуры:

— Куы бафсæдон, уæд-иу æз афæлдæхдзынæн эмæ-иу ды дæр, æз куыддæриддæр кæнон, афтæ-иу бакæн, эмæ дын диссæгтæ фенын кæнон.

Сцæттæ сын кодта ус фынг. — Хæссы сын хъармæй-хъармæ физонджытæ. Искæйон эмæ йæ хицау куы бафсæстысты, уæд искæйон йæ фысымыл ахæцыди эмæ афæлдæхтысты. Марды æфсон скодтой. Ус ацыди эмæ дыууæ лæдзæджы æрбахаста. Иу дзы искæйон эмæ йæ лæдджы цур æрæвæрдта. Йæ лымæны æрбакодта эмæ иннæ лæдзæджы та уый роны атыста чыылдымы 'рдыгæй, дæсны йын куыд бацамыдта, афтæ. Сæхæдæг кæрæдзийы къухтыл ныххæцыдысты эмæ сæ алыфарс дзурынц: „Пуй, пуй, нæ фыдбылызтæ фæхæссут!“ Æртыккаг зылдæн искæйон фæгæпп кодта эмæ сын ныккалдта, йæ цуры цы лæдзæг æвæрд уыд, уымæй.

Стыхстысты ус эмæ йæ лымæн. Дуармæ фæцæйгæпп кодтой, фæлæ лымæнæн йæ синты цы хъил уыди, уый дуары дыууæ фарсыл фæхæцыд эмæ йын ахизæн нал уыди. Искæйон æй сау над фæкодта. Стæй лымæн атыдта йæ рон эмæ аирвæзти.

Искæйон йæ фысыммæ хъæр кæны:

— Фæдис, фæдис! Абырджытæ, абырджытæ!

Фысым хорзау нал фæцис: „Циу, цавæр у?“, зæгъгæ.

Уый фæстæ æрсабыр сты.

Иу цасдæры фæстæ та уæддæр ус йæ лымæны нæ рох кодта эмæ та йын сцæттæ кодта каркаей, хæбизджынаей, иууылдæр. Нывæрдта сæ дзæкгулы эмæ сын уæлийæ мæнау æркалдта эмæ хъуамæ ацыдаид куыроймæ ссинаджы æфсон. Уырдаем хъуамæ æрцыдаид йæ лымæн дæр.

Искæйон усы куыроймæ цæугæ куы федта, уæд æй нал ныууагъта, ссиаг æз ахæсдзынæн, зæгъгæ.

Усæн æндæр гæнæн нал уыд, эмæ сæ арвыста искæйонæн. Искæйон сæ куыройы сиса эмæ минас кæны йæхицæн, йæхиуыл куыройы дуæрттæ сæхгæдта, афтæмæй. Уалынмæ усы лымæн дæр æрбацыди. Афтæ æнхъæлдта, ус ис мидæгæй, эмæ йæм дзуры:

— Дуар бакәән, бауадз мә!

Искәйон әм усы хьәләсәй дзуры:

— Кәэцы дә? Нә дә зонын әмә дын куыд бакәәнон дуар.

— Бауадз мә, әз дән!—дзуры мидәмә усы лымән.

— Де ‘взаг әрбадар дуары зыхьырәй әмә дә базондзынән уымәй, ды дә, әви әндәр исчи,—дзуры усы ‘фсон искәйон әттәмә, усы лымәнмә.

Усы лымәнән дәр әндәр цы гәнән уыди,—бадардта мидәмә йе ‘взаг. Искәйон ын йе ‘взаджы зәгәл әркьуырда әвишпайдәй әмә лымән йе ‘взагәй ахстәй баззади. Бирә фьдәбоны, ратьәппи-батьәппи фәстә йе ‘взаг сыскьуыдта әмә афтәмәй лидзыныл фәци. Искәйон дәр әрпыди хәдзармә. Фысымы усән йә лымәнәй загьта: рынчын у, зәгьгә. Ус уәд афтә зәгьты йә мойән:

— Дә-дә-дәй, цы дзәбәх ләг уыди. Ләгай, райсом ма йәм ацауәм уынынмә.

Ләг ын загьта искәйонәй:

— Мәнә уыимә ацу.

Дыккаг бон ус сцәттә кодта цыдәртә әмә искәйонимә ныццыди йә лымәны уынынмә, йә разы әрбадти әмә йын дзуры:

— Знон дәр ма дзәбәх куы уыдтә, уәд дәм абон цы рауад? Рынчын афтә әнхәлдта, зәгьгә, мын, знон куыройы ме ‘взаг ус стыдта әмә ус куы дзырдта, уәд ын йә дзыхы әвишпайды йә кьух атыста әмә йын йе ‘взаг стыдта йә лымән усән. Ус ныцьәхахет кодта әмә ралыгьди. Раздәхтысты уырдыгәй йә искәйонимә. Ус дыгьал-дыгьул кодта. Хәдзармә ссыдысты, әмә йә йә ләг афтә дзургә куы фелта, уәд искәйоны афарста:

— Цы кәны ай, цы дзуры?

— Нә мын загьтай, хатиагау, дам, мын әй сахуыр кән, әмә йә әз дәр сахуыр кодтон. Бәргә, бонджын стут әмә ахуырмә уә зәрдә тынг нә дарут, әфсәст уәвгәйә, фәлә мын бирә фьдәбонты фәстә уәддәр бантысти йә сахуыр кәнын,—дзуры искәйон йә фысымән.

— Уәдә йеныр цы дзуры?—фәрсы бонджын ләг, ус та куы дыгьал-дыгьул кодта, уәд.

— Мæн тыххæй дзуры, зæгъгæ, дам, дæ фæллоу райс æмæ, дам, ацу. Æз, дам, мæ лæгмæ дзурдзынæн æмæ, дам, уый дæр кæд базонид хатиагау. Байуарут, дам, дзырд куыд уыдыстут, афтæ,—фосæй, æндæрæй.

Бонджын лæгæн уый æхсызгон куыnnæ уыдис, ома йæ ус хатиагау сахуырис æмæ ма йын йæхицæн дæр бацамондзæн хатиагау дзурын. Æркодта уарджыты: фосæй, æндæрæй мæгуыр лæгæн йæ куысты мызд æвзары. Уæд ус мæстæй скъуы-йы, къухтæй æртхъирæнтæ кæнгæйæ, дыгбал-дыгбул кодта.

Уæд фæрсы бонджын лæг:

— Цы ма дзуры ацы ус?

— Цы, цы, нæ кæсыс, дæумæ æртхъирæн кæны, нæ, дам, тæригъæд кæнут мæгуыртæн, ацы бонджынтæ. Бирæ фæллоу, дам, дын ис, уый та, дам, мæгуыр у æмæ, дам, ын фылдæр дæ цæст исты бауарзæд.

Бонджын лæг дæр фосæн сæ фылдæр æмæ æндæр фæллоу дæр радта мæгуыр лæгæн.

Бонджын лæг усы дыгбал-дыгбул хатиаг ныхас æнхъæлдта æмæ йæ афтæмæй мæгуыр лæг фæсайдта.

Ратардта фос мæгуыр лæг йæхицæн æмæ абон дæр цæры.

129. Фыййауы аргъау

Уыдис иу фыййау æмæ быдыры хызта йæ фыстæ. Уæд æм бирæгъ кæцæйдæр æрцыд æмæ йын аскъæфта йæ фыс. Фыййау зæй сурынтæ систа æмæ фыс аппарын кодта, фыс уæд дæр бирæгъы фæстæ лыгъд æмæ афардæг йæ фæстæ. Раздæхт фыййау фæстæмæ æмæ ныццагъта йæ фос: „кæд, дам, бирæгъæн дæтты хуыцау, уæд, дам, дзы мæнæн дæр ратдзæн“.

Фесты йæ фыстæ хæрд, рацыд æмæ сæ ердойыл схуыссыд уæлгоммæ. „О, хуыцау,—скуывта:—æрыппар мын фондзыссæдз туманы æнæ иу капекк хъаджджынæй, иу капекк цух куы уой, уæд сæ нæ бакомдзынæн“. Уæд æм сауджын хъуыста æмæ загъта: „Цзæй-ма, бафæлварон зæй, кæддæра æцæг нæ сисид капекк цухæй“. Бахъуызыд, бахаста туман иу абазы цухæй æмæ йæм сæ баппæрста. Уæд сæ фыййау фелвæста, аны-

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

мадта әмә рауадысты иу туман абази цух. Уәд загъта хуыцау, әз дә радтинагыл атказ нә кәнын, дә рын бахәрон, фәнды сом цух уәд, стәй та мә куы бахъәуа, уәд та мын әрыппардзынә“. Уыцы дуджы йәм сауджын дуарырдыгәй әрбацыд әмә йын загъта, зәгъгә, „әхца әз әрбаппәрстон әмә сә әрис“. Уәд фыййау загъта: „Әз дәуәй никуы ницы райстон, фәлә дәхи айс әнәмастәй“. Сауджын ацыд әмә судмә радта хъаст. Суд сәм сиды, фәлә мәгуыр ләг нә цәуы: „Әз, дам, дән къуылых ләг әмә мә бон цәуын нәу“. Уәд сауджын загъта: „мәнә, дам, мә хәргәфс алас.“ Стәй та йын мәгуыр ләг афтә: „әз, дам, тамако дымын әмә, дам, мын кәд дә сурдымән авәрай, кәннод нә цәуын“. Радта та йын сауджын йә сыгъзәрин сурдымән. Уәд та фыййау сыфсон кодта: „әз, дам, дән бәгънәг әмә мын кәд дә палто авәрай, кәннод нә цәуын“. Радта та йын сауджын палто дәр.

Уәд бацыдысты судмә. Суды сауджын радзырдта йә хәбәртгә. Суд фәрсы фыййауы: „сауджын, дам, дыл әхца дау кәны әмә, дам, цы зәгъдзынә?“ Уәд фыййау загъта: „суд, кәсыс, мә сурдымән мә дзыхы ис, кәддәра та ууыл дәр не ‘рдау кәнид“. Уәд сауджын загъта: „уый, дам, әцәг мә сурдымән у, райсом, дам, ын әй авәрдтон“. Фыййау загъта: „суд, дә рын бахәрон, дә хъус ма дар, кәддәра ма мын мә палто әмә мә хәргәфстыл дәр не ‘рдау кәнид!“ Уәд сауджын загъта, зәгъгә, „абон мәм бацыд әмә мын загъта, зәгъгә, къуылых дән әмә мын авәр дә хәргәфс, әз ын әй радтон, уый фәстә та мә срәуәг кодта, зәгъгә, дам, ихәнәй мәлын әмә мын авәр дә палто, әз та йын радтон уый дәр“.

Уәд фыййау арадугъ-бадугъ кодта: „акәс-ма, дә рын бахәрон, суд, куыд мыл даутә кәны, кәд уыдтән әз къуылых, әз дзәбәх куы дән.“

Уәд суд фәмәсты сауджынмә әмә йын радтой әфхәрд: фондз сомы йә фәивар кодта, мәгуыр фыййауы та раст скодта.

130. Аенæуæнк сауджын

Уыдис дын иу сауджын, йæ диакъонимæ фæцæйцыдис балцы.

Иу ран фæндагыл æрынцадысты æмæ сауджын диакъонæн афтæ зæгъы:

— Ды мын мæ бæхы фæхъахъхъæн, æз та уал мæ натлиамæ суайон. Кæд сæм хæринаг исты уа, уæд дын дзы æрхæсдзынæн.

Диакон бæхы къутæртыл абаста, йæхæдæг сусæгæй сауджыны фæдыл ацыдис, бахъуызыд æмæ дуары зыхъхъырæй бакаст, кæсы, æмæ уæртæ сауджын йæ натлиайы цур хуыссы.

Иу афон дын æй йæ натлиа фæрсы:

— Сауджын, еныр дæ зæрдæ куыд у?

Сауджын афтæ:

— Еныр цыма мæ зæрдæ чырыстийы цъуппыл абадт, афтæ мын фæдис.

Диакон уый куы фехъуыста, уæд аздæхти фæстæмæ, фæлæ йын йæ ‘рцыдмæ йæ бæх къæрныхтæ адавтой. Диакъон ма йæ ацагуырлта, фæлæ ма кæм ссардтаид! Уалынмæ сауджын дæр æрцыдис æмæ хыл кæны:

— Кæм уыдтæ, æвзæр хæрæг, бæх куы давтой, уæд?! Кæд ма йæ федтай фæстаг хатт?

Диакъон афтæ:

— Цы фыддæр дæ хæдзар, дæуæн дæ зæрдæ чырыстийы цъуппыл куы абадти, уæд ма йæ иу уынд фæкодтон.

Уæд сауджын афтæ:

— Дæ уды низтæ бахæрон, ма мæ схъæр кæн æмæ дæуæн дæр балхæндзынæн бæх,

Уæдæй фæстæмæ сауджын диакъонæн йæхи æмхуызон хайкæнын байддыта. Уый размæ та йын æппындæр ницы хайкодта.

Мæгуыр лæгæн уыдис иунæг хъуг, сауджынæн та—æхсæз хъуджы. Фæлæ ууыл архайдта, цæмæй мæгуыр лæджы хъуджы дæр йæхи бакодтаид.

Уæд сауджын ахаста дзуары ныв æмæ йæ мæгуыр лæгмæ бахаста æмæ йын дзуры: „Ацы дзуары ныв кæмæ уа, уымæ æнæмæнг бацаудзæнис авд хъуджы“.

Уæд ын мæгуыр лæг загъта: „Уæдæ дæхицæн цæмæннæ ис авд хъуджы?“

Сауджын мæгуыр лæгæн загъта: „Мæнæн ис æхсæв хъуджы æмæ мæ иуы йедтæмæ нал хъæуы æмæ дæ хъуг мæнæн радт, дзуары ныв та ды айс, æмæ дæумæ дæр æмæ мæнмæ дæр æвдгай хъуццызтæ уыдзæнис“—уый адыл аскъæрдта мæгуыр лæджы хъуг.

Мæгуыр лæг дзуары ныв райста æмæ цин кæны, зæгъгæ, „мæм авд хъуджы æрбацаудзæнис“.

Уæд изары йæ лæппу кæцæйдæр æрпыдис æмæ фæрсы йæ фыды: „Нæ хъуг та кæм ис?“ Æмæ йын йæ фыд загъта: „Сауджынæй райстон иу ныв, уый фæрцы мæныл бафтдзæн авд хъуджы æмæ йын уый тыххæй мæ хъуг радтон“. Уæд лæппу загъта йæ фыдæн: „Ацу æмæ сауджынæн йæ ныв радт æмæ райс дæ хъуг фæстæмæ, уыцы нывæй махыл хъуццызтæ нæ бафтдзæнис!“

Мæгуыр лæг бацыд сауджынмæ, фæлæ йын уый загъта: „Дæ хъуг дын афтæмæй нал ратдзынæн, фæлæ ацы спичкæтæй мын мæ дзырд сæххæст кæн“—æмæ йæм радта спичкæтæ, „ацы спичкæтæй æттæгуæлæ бастыхæйттæ сараз“, зæгъгæ.

Ахаста мæгуыр лæг спичкæтæ æмæ та мæсты бадт скодта йæ хæдзары. Уæд та йæ фæрсы йæ фырт: „Цæуыл мæсты кæны, мæ фыд?“ Мæгуыр лæг загъта йæ фыртæн: „Куыннæ мæсты кæнон: ацы спичкæтæй мын хæдзæрттæ аразын кæны æмæ уый гæнæн кæм ис?“ Лæппу йæ фыдæн загъта: „Мæсты ма кæн, уыцы спичкæтæ дæр нын феххуыс уыдзысты рухс скæнынæн“. Спичкæтæ сыгъд куы фесты, уæд лæппу æйчытæн сæцъæрттæ бастыгъта æмæ сæ йæ фыдмæ радта æмæ йын загъ-

0419359210

та: „Ацы эйчыты цъэрттæ ахæсс æмæ сæ бахæсс, æвæддзæнисæтæ дæм чи радта, уымæ, æмæ йын зæгъ, зæгъгæ, „Сцæттæ сты æттæгуæлæтæ æмæ сын ацы аичы цъэрттæй хъуари куыд рафадай“.

Ахаста эйчыты цъэрттæ мæгуыр лæг æмæ загъта сауджынæн: „Бæстыхæйттæ арæст фæсты, фæлæ апы эйчыты цъэрттæй хъуари рафад“. Сауджын загъта: „Æмæ уыдонæй цæй хъуари рафадæн ис?“

Æмæ йын мæгуыр лæг дæр загъта: „Кæд аичы цъэрттæй хъуари нæ рафæддзæнис, уæд спичкæтæй дæр цæй бæстыхай сырæздзæнис.“

Уæд та сауджын мæгуыр лæгæн зæгъы:

— Гал дын ратдзынæн æмæ хъуамæ ныййара рæуæд.

Мæгуыр лæг гал æрбаскъæрдта æмæ та мæсты кæны: „Куыд хъуамæ ныййара гал рæуæд“, зæгъгæ. Лæппу та галы куы федта, уæд бацин кодта æмæ загъта: „Мæт ма кæн, уый танын феххуыс уыдз æнис“. Уæд галы лæппу аргæвста æмæ йæ фыдæн зæгъы: „Хæргæ кæн, æз дын куы дзырдтон, исты нын феххуыс уыдзæнис,“ зæгъгæ.

Уæд лæгæн рæстæг лæвæрд уыдис, хъуамæ уыцы рæстæгмæ галæн рæуæд райгуырдаид æмæ йæ рæстæг куы æрцыдис, уæд æрбацыдис сауджын.

Лæппу йæ куы федта, уæд хæдзарæй азгъордта æмæ фæцæйхыст йæ фæрсты æмæ йæм дзуры сауджын: „Фæлæу, лæппу, æз сымахмæ куы цæуын“. Лæппу йæм фæстæмæ дзуры: „Нæ мæ ‘вдæлы, тагъд кæнын“. Уæд та йæ фæрсы: „Кæдæм тагъд кæныс?“ Лæппу дзуалц дæтты, „дохтырмæ“, зæгъгæ. Æмæ та йæ фæрсы: „Дохтыр дæ цæмæн хъæуы?“ Лæппу йын загъта: „Мæ фыд сывæллон хъуамæ ныййара æмæ йæм кæд дохтыр фæкæсид“. Уæд та сауджын фæрсы:

— Лæппу, цытæ дзурыс, искуы ма лæг сывæллон ныййардта?

Уæд лæппу дæр фæцырд:

— Æмæ кæд ды галæн рæуæд гуырын кодтай, уæд мæ фыдæн нæ райгуырды æнис сывæллон, æви цы?

Лæппу йæ хъуг рамбылдта фæстæмæ æмæ гал дæр бахордта.

132. Дзوماгъы хъæуы сауджын

Дзوماгъы хъæуы уыдис ну сауджын æмæ зиареба исыны; афон аргъуаны кувджытæн загъта: æз, дам, цы дзурон, уый дзурут.

Уалынмæ кувджытæй Калоты Будзо, йæхи аныхта æмæ сауджын Будзойы 'рдæм дзуры:

Сауджын: Уый цы ныхут?

Кувджытæ: Уый цы ныхут?

Сауджын: Уæу мæнæ хæрджытæ!

Кувджытæ: Уæу мæнæ хæрджытæ!

Сауджын: Пуй, куйтæ, ай циу, цавæр у?

Кувджытæ: Пуй, куйтæ, ай циу, цавæр у?

Сауджын сæ куы нæ уал фæрæзта, уæд сæ æттæмæ ратардта æмæ сæм хæцыдис. Будзойæн та афтæ загъта:

— Кæмæ хъуыстай?

— Сырх цæст куыдзмæ,—загъта Будзо.

133. Сауджын æмæ молло

Иу мигъ бон, арв хæццæ куы уыди, хъуынджын æрфыгæй куыд каст, афтæ Уастырджи йæ къуылых бæхыл æрцæйцыдис фæндагыл. Сауджыныл амбæлд, салам ын радта æмæ йæ фæрсы:

— Сауджын, дин амонис, ахуыргонд лæгдæ æмæ ма мын зæгъ: уардзæн æви нæ?

Сауджын арвы æууæлтæм скаст æмæ дзуапп радта:

— Уардзæн.

— Хуыцауы хатыр бакæн, цы Чырыстийæн кувис, уый хатырæй дæ фæрсын æмæ мын раст зæгъ: къæвда уыдзæн æви нæ уыдзæн?

Сауджын та арвы кæрæттыл йæ цæст рахаста æмæ та дзуры:

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԾՅՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԾՅՈՒԹՅԱՆ

— Нәй йын әнә уаргә!

— Кәд мәнг зәгъыс, уәд нәл хәрәг фест.— Уый адыл
сауджын нәл хәрәг фестад әмә әртә уасты ныккодта.

Уастырджи йыл рахъәр кодта йә разәй. Цәуы, цәуы,
арв змәнты, әмә та дын мәнә молло әрбацәуы.

— Дә фәндаг раст, молло!

— Дә фәндаг раст, бәлцон.

— Ефәнды,* дә хорзәх мә уәд,—зәгъ-ма мын: уардзән
әви нә?

Молло уыцы иу әлвәсәй дзуры:

— Уардзән.

— Дә дин, дә имамы** хатыр,—раст мын зәгъ:

— Къәвда кәндзән әви нә?

— Әнәруаргә йын хос нәй,—зәгъта та молло.

— Кәд раст нә зәгътай, уәд сыл хәрәг фест.

Молло сыл хәрәг фестад. Сыл хәрәг әмә нәл хәрәг
йә разәй фәтәры Уастырджи. Цәуы әмә кәсы: хохәй иу
ләг рацәуы, йә дәларм цыппар афтид къәсәйы.

— Дә фәндаг раст,—дзуры йәм Уастырджи.

— Дә хъуыддаг раст, мә хуры хай,—дзуры йәм хохаг
ләг.

— Хорз ләг, нә мын зәгъдзына:—уарын уыдзән әви нә
уыдзән?

— Уымән дын, мә хур, мә бон дзуапп радтын нә бауы-
дзән: хуыцау йә уынаффәтә мәнән никуы базонын кодта.

— Хуыцауы хатыр бакән, әмә мын зәгъ: әркъәвда кән-
дзән әви нә?

— Хуыцауән мә уд нывонд фәуәд, фәлә дын зәгъын:
хуыцауы уынаффәтәй мәнмә ницы ис, ницы сын әмбарын,
әрмаст дын зәгъдзынән: вәййы афтә әмә хур бон дәр әруа-
ры, афтә дәр әрцауы әмә къәвда бон хур кәд ракасы. Кәна
уардзән кәнә та нә уардзән.

— Әмә уәд дә фәндаг та кәдәм дарыс?

* Ефәнды—пысылмон дини чингуыты дәсны молло.

** Имам—моллоты хистәр.

— Быдырма, кæд искуы хор мæ къухы бафтид. — Байяфтой мæ бинонтæ.

— Дæ дæларм та уæд цы хæссыс?

— Къæссатæ.

— Æмæ фистагæй цы ‘рбахæсдзынæ?

— Кæд искуы ссарон æххуырст бæхтæ, хæрджытæ, уæд фистагæй нæ уыздынæн: нама мæхæдæг цы ‘рбафæразон лæг-уаргъæй, уый æрбахæсдзынæн, уд фæлæууæн.

— Æрбайхъус-ма мæм: дард балцы цæуын æмæ мын ацы хæрджытæ сты тыхсты хос. Баздæх æмæ сæ дæ хæдзармæ акæн, фæкус сыл иу афæдз дæхæдæг дæр, стæй ма сæ дæхи æттийæ дæтт дæ сыхæгтæн дæр. Стæй сæ афæдзы бонмæ ацы ран сым-бæлын кæн.

Уый фæстæ мæгуыр лæгæн йæ дыууæ къæссайы ныккалд-та мæнæуы нæмгуытæ, æмæ дыууæ къæссайы сæ тæккæ дзæг-тæ фæстадысты мæнæуæй. Хъæды ‘рдузæй хадзонджытæ ра-кодта, уаргъ хæссæнтæ дзы ацамадта, хæрджытыл сæ авардта æмæ хохаг лæг дыууæ къæссайы хæрджытыл уаргъæвард-акодта. Арфæ ракодта йæ хорзгæнæгæн, æмæ сæ уый адыл ал-чи дæр араст йæ фæндагыл.

Заргæ, заргæ бафардæг хохаг лæг йæ хæдзармæ. Нал ауарстæ кусынæй, — бон дæр нал бадт, æхсæв дæр нал хуыс-сыдн. Заманайы нард, æгуыст хæрджытæн бафæлмæцæн нæ уыд. Афтæмæй сыл хæрæджы фæдыл згъорын байдыдта рæ-сугъд ног зад хæрæджы къæлæу, даргъ хъусджын.

Афæдз айвгъуыдта, афтæ мæгуыр лæг æмгъуыды бонмæ хæрджыты æд къæлæу, нæл къæлæу, раскъæрдта бæрæг бы-натмæ.

— Æгас цу!

— Хорз цæр.

— Уæд ма сын уый та сæ фæдыл цуиу?

— Уый та уæлæмхасæн. Сыл хæрæг ныззади.

— Уæдæ ма афтæ бакæн æмæ ма сыл иу афæдз дæ куыс-тытæ фæкæн, мæн уыдонмæ нæма æвдæлы.

Хæххон дзигло та дыккаг аз дæр фæкуыста, стæй та йын сыл хæрæджы фæдыл дыккаг къæлæу дæр азгъордта, сыл къæлæу.

Амгъуыды бон та сæ бæрæг бынаты балæууы кодта.
Уастырджы уыцы ран лæууы æмæ дзуры хohaг дзигломæ:

— Дыууæ уæлæмхасæн дын хатыр уæд: цæугæ дæ хæ-
дзармæ, бахъомыл сæ кæн æмæ сыл кус.

Уый фæстæ хæрджытæ йæ фыццаг райста æмæ фæндаг
рухсмæ кæм бахæцца, уым нæл хæрæджы фæстæмæ сауджын
фестын кодта.

— Уастырджы кæй дæ, уый базыдтон, фæлæ дын æй хуы-
цау ма ныббарæд, æгæр мыл абырыди хæххон дзигло.

Иу чысыл дарддæр куы фæци, уæд та сыл хæрæджы фес-
тын кодта, фæстæмæ цы уыди, уый.

Æмæ йын молло загъта:

— Сырх цæст Уастырджы кæй дæ, уый базыдтон, фæлæ
дын хуыцаумæ хорз ма фæкæсæд; æгæр мыл бакуыста хæххон
дзигло.

Уастырджы уый адыл фæаууон.

134. Гуыргъохъо æмæ йæ æрчыи

Лацы хан уыди, — Бæрзыхъæуы та æртæ æфсымæры Абы-
рæг, Уырымæг æмæ Гуыргъохъо. Лацы хан загъта: „Ныхæстæй
мæ чи бафынæй кæна, уымæн ме ‘ртæ чызгæй иу ратдзынæн!..
Æмæ йæм Бæрзыхъæуæй Абырæг ссыди, бирæ ныхæстæ йын
фæкодта, фæлæ нæ бафынæй Лацы хан. Йе рагъæй йын æртæ
гæрзы рауагъта, æмæ йæ къæбут ныхгæйæ рафардæг ис лæг.

Уый фæстæ йæм Уырымæг ссыдис æмæ та уымæн дæр-
афтæ бакодта.

Кæсдæры рад æрцыди. Гуыргъохъо Лацы ханмæ сфардæг
æмæ йын загъта: „Нæ хан! Дæ фарн, де зæдыстæн! Демæ мæ
чысыл аныхас кæнын фæнды!“ Хан æй гæнахмæ бакодта æмæ
йын загъта: „Еныр, лæппу, дæ дуджы рад æрцыди!.. Иттæг
хорз дæм байхъуедзынæн!“ Сагсур Гуыргъохъо ныхæстæ кæнын
байдыдта:

— Мах æртæ æфсымæры уыдыстæм Бæрзыхъæуы. ^{Æз сæ} кæсдæр уыдтæн æмæ уæлхох быдыры фыййау ацыдтæн. ^{Æз сæ} хох быдырæй Бæрзыхъæумæ мæ мады къонамæ цыхцырджытæ сарæзтон, фысты-иу радыгътон, — æхсыр-иу раскъæрдтон, æмæ-иу мæ мад гуымбыл бацахста. Уæд дын иу райсом мигъ боны, цыхцырæджы бирæгъ хуыссыди, нæ йæм æркастæн, — æхсыр дзы раскъæрдтон, уый йемæ фынай бирæгъ рахаста... бирæгъ сасыры хуынчъы ауади, афтæмæй гуымбылы мидæг фæци. Хосгæрдæн афон æртæ æфсымæрæй хос кæрдын байдыдтам... Иу бон дын нæ зæронд мад хæбизджынтæ скодта уыцы фæлмæн гуымбылæй, афтæмæй сæ хосгæрдæнмæ схаста. ^{Æз} кæсдæр уыдтæн æмæ хæбизджын куы æркарстон, — уæд дзы цъæх бирæгъ алиуырда, цæвæг ыл фехстон, йæ бæрзæйы нынныхсти, дæс æмæ ссæлдз мæкъуылы мын хос ныккарста, — уый фæста йæ аскъæрдтон.

Хос карст куы фæстæм, уæд бæхыл сбадтæн æмæ бæхгæс ацыдтæн. Иу хатт бæхæй æрхызтæн æмæ куы æрбадтæн, уæд мæ сæрты иу уæрцц æрбацæй тахти. ^{Æз} ыл къобала фехстон æмæ йæ амардтон, стæй йæ акъæртт кодтон, — дыууадæс холлаг хæссæн тæсчъы дзаг фиу дзы райстон. Мæгуыр лæгæн та йе 'рчъитæ хъæбар кæм нæ ваййыци, æмæ сæ сфæлмæн уой, зæгъгæ, сæрдын байдыдтон, æмæ фиу иуылдæр иу æрчъийыл аихсыди. Уæд дын ме 'ннæ 'рчъи фæтæргай ис, æмæ алыгъди. Асырдтон æй, йæ фæдыл ныццыдтæн. Кæсын — иу мусы най кæны ме 'рчъи. Ратæрхон кæнын кодтон — сабо æмæ æрдæг стæрхон кодтой ме 'рчъийы фæллой. Рахаста æвзæр йæ фæллой. Хидмæ куы 'рхæццæ стæм, уæд ын загътон: „Æри, æз æй ахæссон, цæмæй хидыл нæ фæкæлай“. Уый мæм нæ байхъуыста, æвзæр хивæнд уыди, — афтæмæй хидыл фæкалди йæхæдæг, йæ йеуу та донмæ ныккалди.

Мæхи цъиуджын карк фестын кодтон æмæ сæ рауыгътон, фæлæ ма мын нæмыг æмæ æрдæг аирвæзтис донбеттыртæм, æртæ цæджджинаджы кæс уыдонæй уым скодтон.

Рацыдтæн уырдыгæй сусаны мæй, рæгъау атардтон дондæттнмæ — æмæ суадæттæ тæгæр их. ^{Æз} ахъæр кодтон цæугæдæттæм, — уыдон та уыдонæй ихдæр. Мæ цонгæй сарт акод-

тон, мæ сæры фæхсæй мысалгъ, их ныкъæртт кодтон, — рæдгъау
донай бафсæстон. Афтæмæй йæ ратардтон.

Кæсын æмæ мæнæ дунейы æмбисонд: бæласы саккомы иу
лæг дыууадæс къамбецæй най кæны.— „Уæ, дæ хуыздæр амæ-
ла, дæлæ лæг, мах лæгъз быдыры нæ фæразæм, ай та кæд най
кæны бæласы саккомы дыууадæс къамбецæй!—Дæ хуыздæр
дæуæн амæла! Йæ сæры фæхс йæ уæлæ кæмæн най, æмæ бæ-
хы æрдæгыл чи бады“, —загъта уыцы лæг. Акастæн, —æмæ бæ-
хæн йе ‘рдæг йæ уæлæ нал уыдис, мæ сæр æрсæрфтон æмæ
мæ сæры фæхс дæр мæ уæлæ нал уыдис!

Фæстæмæ доны былтыл ныууадтæн, мæ бæхы ‘рдæг цъыф-
дзасты сагъдæй ссæрдтон. Æрбавæрдтон сæ сæ кæрæдзийыл.
Фæткъуыбæласы къалиу ракодтон, йæ къабузтæ йын ацагъ-
тон, афтæмæй дзы уæрдæх акодтон бæхы астæуыл. Иу къабуз
мын æнæлыгæй баззади, афтæмæй бæхы рагъыл хæдæвзæргæ
фæткъуы бæлас сси.

Бæхы рагъыл къабузæй-къабузмæ фæткъуы хæргæ уæ-
ларвмæ ссыдтæн, уым мæхицæн Куырдалæгонæн æрхуыйæ сæ-
ры фæхс скæнын кодтон. Уырдыгæй зыгуым лыстæг бæндæ-
нæй мæхи рауагътон, —фæндагыл мæ къæхтæ суазал сты æмæ
арт акодтон, бафынæй дæн йæ фарсмæ æмæ зæхмæ рахаудтон,
афтæмæй мæ фæрсæк ныммур! Кæд дæ нæ уырны, Лацы хан
уæд мын мæ фæрсчытæ фен дæхæдæг.

Хан ныхæстæй тар фынæй афтæ баци, æмæ ма йын йæ
рихийы фарс Гуыргъохъо дасгæ дæр ныккодта.

Хан куы райхъал ис, уæд загъта: „Ацæут æмæ ацы саг-
сур лæшпуйæн мæ иу чызджы радтут!“ Чызджы ракодтой.

Гуыргъохъо йæ кард сласта æмæ чызджы æртæ хай кæ-
нынмæ хъавы. Фæрсы йæ хан: „Цы кæныс, цы дыл æрбам-
бæлд!“ Гуыргъохъо загъта: „Æртæ æфсымæры стæм æмæ йæ
дих кæнын дæ чызджы æртæ хайыл“. Хан загъта: „Ай хæйрæ-
гыл куы фæхæст дæн! Ацæут æмæ иннæ дыууæ чызджы дæр
радтут!“

Афтæмæй Гуыргъохъо Лацы ханæй Бæрзыхъæумæ æрфар-
дæг кодта йе ‘ртæ чызджы. Абырæгæн æмæ Уырызмæгæн фæй-
нæ чызджы радта. Уыцы иу бон чындзæхсæв скодтой, минасæй
адæмы мардтой. Цард сын уыдис, амонд сын уыди! Амондджы-
нæй фæцæрут сымах дæр.

135. Мæгуыр лæг æмæ коса куыройгæс

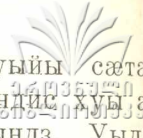
Цардысты æмæ уыдысты мæгуыр лæг æмæ мæгуыр ус. Занæгæй сын бынтондæр ницы уыдис. Кæд мæгуырæй цардысты, уæддæр кæрæдзийы тынг уарзтой. Уæд дын иу хатт ус æррынчын. Йæ мæлыны рæстæг кæй æрцыдис, уый базыдта æмæ йæ лæгæн загъта:

— Мæнæн æнæмæлгæ нæй, фæлæ-иу мын хист ма скæн. Уымæн æмæ мæгуыр стæм. Цы дзæкъул мæнæу ма нæм ис, уый-иу æрыс æмæ уал-иу дзы къæбæр хæр. Фæлæ-иу де синаг коса куыройгæсæн ма рыссын кæн. Цалдæр боны фæстæ ус амардис, лæг æй баныгæдта, ус ын куыд загъта, афтæ— æнæхистæй. Цасдæр рæстæджы фæстæ лæг аккой кодта йæ дзæкъулы мæнæу. Бахаста йæ æртæ куыроймæ, фæлæ æртæ куыройы дæр уыдис коса куыройгæстæ. Уæд та йæ ахаста цыппæрæм куыройгæсмæ. Уым дæр та разындис коса куыройгæс. Мæгуыр лæг сфæлмæцыди йæ мæнæу рахæсс-бахæссæй æмæ сфæнд кодта, цыдæриддæр уа, уæддæр æй хъуамæ ацы куыройы æрысса. Бавгæдта йæ мæнæу куыройыл. Йæхæдæг бацыдис куыройгæсы цурмæ. Уый цæхæры фыхта кæрдзынтæ. Райдыдта ныхас кæнын, цасдæр куы фæныхас кодтой, уæд ын куыройгæс загъта:

— Таурæгътæ ракæнæм кæрæдзийæн. Иу иннæйы таурæгъыл куы бадис кæна, уæд ссад дæр æмæ кæрдзынтæ дæр фæуæнт иннæйы. Фыццаг райдыдта таурæгъ кæнын куыройгæс:

— Мæнæн ис хорз цæхæрадон. Иуыл хуыздæр мын дзы зайы нас. Иу хатт куы уыдис, уæд мæ цæхæрадонмæ баирвæзт хуы. Настæй иуæн йæ фарс ахордта. Нас уæдæй фæстæмæ стыр кæнын байдыдта. Ссис æнæхъуаджы стыр. Афтæ стыр уыдис, æмæ йæ куы æртыдтон, уæд æй уæрдонмæ мæцъистæй стылдтам. Хæдзармæ йæ æрластам. Зæхмæ йæ хъуамæ ратылдтаиккам хъилтыл цъусгай, фæлæ йæ хъилтæ нæ баурæдтой. Нас зæххыл сæмбæлди, йæ астауыл ацъæл, æмæ йæ хуылфæй рацыди дæргъ æд хъыбылтæ.

Уæд дын мæгуыр лæг райдыдта:

— Уым диссагæй ницы ис, æвæццагæн, хуыйн сæтæй насы мидæг баззадис æмæ дзы уымæ гæсгæ фæзындис хуы æд хъыбылтæ. Мæнæн уыдис иу къамбец æмæ иу бындз. Уыдон уыдысты иумæ ивтыгъд. Мæхæдæг дæр сæ бирæ куыстон, фæлæ сæ иуыл фылдæр куыстой адæм. Уымæ гæсгæ сæ бæрзæйтæ фехæлдысты. Рацыдис цъус рæстæг. Бындзы бæрзæйыл æрзадис æнгуз бæлас. Æз æй бындзарыл слыг кодтон, фæлæ уый дæс хатты фестырдæр ис, æмæ йыл æрвыл аз дæр цагътон дæс голладжы сатæг æнгузтæ. Иу хатт куы уыди, уæд æнгузы цъуппыл абадтысты бæлуæттæ. Æз сыл сыджыты къуыбар фехстон. Бæлуæттæ фæтарстысты æмæ атахтысты, фæлæ къуыбарæй иу гыццыл мур ныххауди мæ къухы саггоммы. Уый уым стыр кæнын райдыдта. Сырæзтис дзы стыр зæхх. Ууыл куыстой адæм, кодтой йыл хуым, карстой йыл цæвæгæй. Уæд дын иу хатт куы уыди, уæд цæвæгæй кæрдджытæ уым байæфтой тæрхъусы хуысгæйæ. Йæ сæр ын цæвæгæй акъуырджытæ. Сцин кодтой, зæгъгæ, изæры æхсæвæрыл тæрхъусы дзидза хæрдзыстæм. Аскъæфгой тæрхъусы æмæ йын йæ хуылфæй систой фыст гæххæтт. Коса куыройдзау ацы радзырдыл ныддис кодта:

— Э-э-э! Æмæ дзы цы фыст уыдис уыцы гæххæтты?-- бафарста куыройгæс лæджы. Уæд ын лæг загъта:

— Гæххæтты фыст уыдис: „Дзæкъулы дзаг ссад æмæ, дам, кæрдзынтæ фæуæнт мæгуыр лæджы. Куыройгæсэн, та дам, тæвд дур йæ гуыбыны“. Мæгуыр лæг раккой кодта йæ дзæкъул æмæ кæрдзынтæ. Сфардæг сæ хæдзармæ æмæ абон дæр ма цæры.

Уыдон æрцыдмæ бирæ цæрут.

136. Мæгуыр лæг паддзахы куыд амбылдта

Царди, уыди иу паддзах. Уæд иу хатт æрсидт йæ фæсдзæуинтæм æмæ сын афтæ зæгъы:

— Ацæут, æмæ мæ паддзахады цыдæриддæр адæм ис, уыдонæн фехъусын кæнут: ахæм гæды ныхас мын чи ракæна,

эмæ афтæ кæмæн зæгъон: „уый мæнг хабар у,“—зæгъгæ, уый мæн мæ паддзахады æмбис радзынæн.

Уæд дын ну хатт паддзахмæ æрцыд фыййау эмæ йæм дзуры:

— Бирæ цæр, нæ паддзах. Мæ фыдæн ахæм лæдзæг уыди, эмæ йын суанг арвмæ æххæссыд. Сæвнæлдта-ну йæ лæдзæгæй эмæ-ну стъалыты къуырынтæ райдыдта.

— Эмæ уый цы диссаг у!“—дзуапп радта паддзах,—мæнæн мæхи фыдæн ахæм лулæ уыди, эмæ-ну æй хуры тæккæ цæстмæ сдардта, эмæ-ну æй афтæмæй ссыгъта.

Фыййау йæ сæр аныхта эмæ ацыд.

Уый фæстæ паддзахмæ æрбацыд хуыйæг.

— Бахатыр мын кæн, паддзах, ну чысыл мын байрæджы. Тынг æнæвдæлон уыдтæн. Звон тыхджын къæвда рацыд эмæ арвы цавд эмæ нæрынæй арв аскъуыдтæ. Гъе эмæ уый хуыйынмæ схызтæн арвмæ.

— Хорз хъуыддаг у уый,—загъта паддзах,—æрмæст æй хорз нæ бамгъæзтай: абон райсом дæр ма къæвдайы æртæхтæ хауд.

Афтæмæй хуыйæг дæр аздæхт фæстæмæ.

Уæд дын æрбацыд мæгуыр лæг, йæ къухы афтид мæрт, афтæмæй.

— Цæмæ æрбацыдтæ ды та?—фæрсы йæ паддзах.

— Мæнæ мæ ацы мæрты дзаг сыгъзæрин æхца дарыс эмæ уылдон исынмæ æрбацыдтæн.

— Ау! Æз дæ мæрты дзаг æхца дарын? Мæнг хабар у уый!—смæсты паддзах.

— Кæд мæнг хабар у, уæд мын дæ паддзахады æрдæг радт.

— Нæ, нæ, раст зæгъыс, раст!—тагъд едзырдта паддзах, йæ рæдыд куы фембæрста, уæд.

— Кæд раст зæгъын, уæд та мын мæ мæрты дзаг сыгъзæринтæ æрис!—загъта мæгуыр лæг.

137. Уәйгуыты таурәгъ

Уәйгуытә фыццаг куы фәзындысты, уәд ундысты әртә әфсымәры: Әфсадаг, Харасхеу әмә Афсамбит. „Цәуәм,—зәгъгә загътой.—Мах ацы адәмимә ницы бакәндзыстәм әмә фидармә бацәуәм!“ Афтамәй Уәзы сәрмә ссыдысты. Әрцардысты уым. „Цәйут әмә нәхицән угәрдән саразәм“,—загътой әмә стыр зылд әркодтой, йә алы фарс та йын хәәдтәй бру скодтой. Хәәрәгъәцы цыф ададгы дыууә цавәрдәр уәйыджы хәәбысәй хәңыдысты әмә дзы иу иннәйы әрриуыгъта, әмә астәуы уонг цыфы ныссагъд.

Әртә әфсымәры кастысты уыдонмә әмә сын уыди әрмәстдәр иунәг әртәкбахыг хәрәг. Хистәр загъта кәстәрән: „Хәрәгыл абад әмә дәлә уый цыфәй ралас!“ Уый сәм ныххәццә әмә йә иунәг әнгуылдзәй фелвәста: „Афтә дын хәәуы, дә хәару куы ницы у, уәд цәмән хәңыс!“

Хьогъалухътыл әрбацәйцыд, йә усы фыд хуым кодта, мыггаг тыдта әмә ләшпуйы йә дәндадгы састы бавәрдта, тыхми йын куынничы бакәна.

Мыггаг тыд куы фәңис, уәд ын кәрдзын бахәрын кодта, нуазын дәр ын бакәнын кодта әмә йын радзырдта: „Мах цышәрдәс уәрдонджыны балцы уыдыстәм. Хьуымы быдыры иу фыййаумә нә фысым әркодтам. Әхсәвы нә уәрдәттәй бру-зиллакк сарәзтам, нә галтә мидәгәй, афтә. Бонивәны уыцы фыййауән йә фыстә фескәрдтой. Фыййау куы райхәал, уәд февнәлдта уәрдәттәм әмә сә әд галтә фехста фысты кәронмә. Мә дәндаг дәр уәд асасти: сә сәртыл әрхаудтән. Цу әмә хохы цәр, дә хәару хицән у!“

Әрбацыди әмә йә фсымәртән загъта: „Мә усы фыд мә бафхәрдта, йә дәндадгы састы мә бавәрдта.“

Әфсымәртә смәсты сты ууыл әмә дуртә әхсын байддытой Хьогъалыхъмә, хуым кодтой уәйгуытә. „Ау, мах ницуал стәм!“—зәгъгә, загътой. Дур куы фехсынц, уәд та сын сә гутон асәттынц. Уыцы дуртә Хьогъалыххән се вди сән сты. Уәйгуытән сә тәккә ләмәгъдәртә уыцы әртә әфсымәры уыдысты, хохмә дәр уымән балыгъдысты, фәлә сәм уәддәр уый бәрц тыхтә уыдис.

138. Стырэй стырдәр

Уыдис иу гал, йæ къæдзилæй йæ мизгмæ уыдис иу бонцау къахæй. Йæ мизгæй йæ дзыхмæ та дыууæ бонцыд уыд, ахæм стыр гал уыд.

Галы хъахъхъæдтой æртæ æфсымæры, уыдонæй иу хъахъхъæдта дзыхы, иннæ мизгы, иннæ къæдзилы. Уæд къæдзилы цы æфсымæр хъахъхъæдта, уый кæсы æмæ гал йæхихъуыды нал цæуы. Рарасты æмæ бон сау изæрмæ фæццыди, изæрæй æрхæццæ иннæ æфсымæрмæ, мизг чи хъахъхъæдта, уымæ æмæ йын загъта:

— Нæ гал йæхихъуыдыйы æттæмæ нал кæсы.

— Уæдæ мизгæ дæр куы нал кæны, — загъта иннæ. — Цом не ‘ннæ æфсымæры бафæрсæм.

Райсом цæуын байддыдтой æмæ схæццæ сты дыууæ бонмæ се ‘ннæ æфсымæрмæ. Рахабар ын кодтой: „нæ гал нæ йæхи хъуыдыйы цæуы, нал мизгæ кæны æмæ цы хабар у?“ Уый загъта:

— Уæдæ хæргæ дæр нал кæны, чизоны йын дойны у.

Аскъæрдтой йæ донмæ. Уæд иу цæргæс ратахт æмæ галы сины йæ ныхтæ ныссагъта æмæ йæ хæрдмæ систа, æртæ „хъуахъ“-ы фæкодта æмæ æртæ æфсымæры ахордта. Галы хæссын байддыдта. Хохыл æй æривæры æмæ хох ныккæлы, Бæласыл æрбады æмæ бæлас æрсæтты, ахæм уæззау уыдис цæргæс.

Уæд иу фыййау фос хизы, йæхæдæг фынæй кодта фыййау, фос та ривæд кодтой. Фосы астæу иу пæлæхсар сыкъаджын цæу сынæр цагъта, æмæ цæргæс галы уый сыкъатыл æривæрдта.

Гал цæргæсэн хæрд фæцис, æрмæст галы он асхъиудта æмæ фыййауы цæсты бахаудта. Фыййау йæ цæст аууæрста, фæлæ уæддæр рыстис, изæры фос æрыскъæрдта. Фыййауæн уыд дыууæ хойы æмæ сæ йæ цæсты бакæсын кодта æмæ уырдыгæй галы оны раласын кодта æмæ йæ фæсхъæумæ аппæрстой.

Галы оныл нæу рахæцыд. Иу бон ссæдз галуæрдоны ра-

цыд, æмæ иууылдæр оныл бацыдысты æд уæрдæттæ. Уæд иу рувас кæцæйдæр æрцыд æмæ оны сæр æхсынæ æмæ сæ ссæдз цæдæй фæралас-балас кодта. Лæгтæ рувасы амардтой æмæ йын йæ иу фарс бастыгътой æмæ сын дзы рацыд ссæдз лæгæн фæйнæ гæрз бæндæны, фæйнæ роны, фæйнæ фæлыст æрчытæ, æмæ фæйнæ кæрцы, æмæ фæйнæ худы. Иннæ фарс рувасæн æнæ стыгъд баззад, уымæн æмæ йæ нæ бафæрæзтой рахъил кæнын, ссæдз цæдæй æмæ ссæдз лæгæй. Галджынтæ ацыдысты.

Райсомы иу нæуæг чындз донмæ рацæйцыд. Федта рувасы марды, йæ царм æрдæг стыгъдæй. Ссæдз цæды æмæ ссæдз лæджы рахъил кæнын цы рувасы нæ фæрæзтой, уый ног чындз йæ къахæй скъуырда, æмæ рувас иннæ фарсыл æрхауд. Ног чындз ын йæ цармы æрдæг растыгъта.

Ног чындз рахаста уырдыгæй рувасдармы æрдæджы сæхимæ. Авдæны йын хуыссыди иу дзидзидай лæппу æмæ ма цармы æрдæгмæ бафтыдта ссæдз æндæр цармы æмæ дзы сывæллонæн худы былтæ рацыд.

139. Дыууæ къуырмайы

Иу къуырмамæ уыдис дæс сæгъы æмæ сæ дзæгъæл рауагъта хизыnmæ. Куы æризæр и, уæд та сæм рацыди агурынмæ. Бирæ сæ фæцагуырда, фæлæ сæ нал ссарда.

Уæд иу хуымгæнæгмæ бахæццæ æмæ йæм дзуры:

— Байрай, хорз лæг!

Фæлæ уый дæр къуырма разынд æмæ йæм дзуры:

— Ацы галтæ дæр æмæ гутон дæр мæх сты.

Уый та йæм дзуры:

— Ауылты сæгътæ рацæйцаугæ никуы фæдтай?

Хуымгæнæг та дзуры:

— Ацы кæндтытæ дæр æмæ æнæконд зæхх дæр уæртæ уый онг мæн сты,— зæгъгæ, йын йæ къухæй ацамыдта æнæ кæндтытырдæм.

Лæг афтæ фенхæлдта, æмæ йын кæд йæ сæгъты уым

федта, зæгъгæ, арасти, кæдæм ын амьдта, уыцырдæм. Сæгъгæ æцæг уым разындысты, иу дзы къуылых фæци, афтæмæй Къуырмæ цæмæн нæ бацин кодтаид йæ сæгъты ссардыл, æмæ загъта: „Амонæггаг мын уыцы лæгæн ацы къуылых сæгъ æнæ ратгæ нæй“,—æмæ сæ, хуым чи кодта, уыцы лæгмæ тæрынмæ фæци.

Куы йæм баввахс, уæд æм дзуры: „Хуыцау днн раарфæ кæнæд, мæнæн мæ сæгътæ кæй бацамыдтай, уый тыххæй. Ныр днн амонæггаг мæнæ ацы къуылых сæгъы дæдтын“,—зæгъгæ, йæ къухæй къуылых сæгъмæ амонь.

Уый дæр æм дзуры:

—Хуыцау куыд, æз ын æй нæ асастон, уынгæ дæр днн æй нæ фæкодтон æмæ днн капекк дæр нæ бафиддзынæн.

—Хуыцау куыд, нæй днн æй æнæ райсгæ амонæггаг, уымæй бузныг мæ уæддæр фæуай,—загъта сæгъы хицау къуырмæ лæгæн.

Афтæмæй сæ иу сæгъы дæтгæ кодта, иннæ та „кæд мын æй фидын кæны“, зæгъгæ, исгæ нæ кодта æмæ фæстагмæ хъаугтамæ æрцыдысты.

Сæгъы хицау та дзуры:

—Ныр ай хуыцауы диссаг нæу! Ныр днн æз сæгъ куы дæдтын, мæ сæгъты амонæггаг, уæд æй цæуылынæ иссы?

Иннæ лæг дзопс фелвæста æмæ сæгъы синтæн иу цæф фæкодта:

—Æз днн капекк дæр нæ бафиддзынæн, уый тыххæй æмæ йын æз йæ къах нæ асастон; йе ныр дæхæдæг дæр мæ разæй афардæг у, науæд днн дæхицæн дæр дæ синтæ ныммур кæндзынæн.

Уæд та сæгъы хицау загъта:

—Кæд цы фæнды хыл кæныс, уæддæр днн мæ сæгъ амонæггаг уадзын.

—Хуыцау куыд, бирæгътæ днн æй куы бахæрой, уæддæр днн æй нæ бафиддзынæн!—дзуры хуымгæнæг къуырмæ лæг.

140. Аѳсины мæт

Иу лæг æрцахста кæсæгтæ. Аѳрхаста сæ æмæ дзуры йæ усмæ:

— Гъе, аѳсин, марадз, æмæ мæнæ ацы кæсæгтæ ахе æмæ сæ сфыц.

— Аæмæ сæ цæрæнбонты иуыл доны куы вæййынц кæсæгтæ, уæд ма съл æз та дзæгъæлы цы хардз кæнон мæ дон...

141. Куыдзы амард

Раджы заманы дыууæ лæппуйы Лексо æмæ Гагуыз дард бæстæм куыстагур ацыдысты. Цалдæр мæйы фæстæ Лексо йæ бинонтæй писмо райста. Гагуыздæй бафарста „ды ног хабæрттæ фыссынц,“ зæгъгæ.

— Ахæмæй ницы,—загъта Лексо,—гъе, æрмæст, мæгуыр, уæ къуда куыздæй амарди.

— Уæууа, æмæ йыл цы ‘рбамбæлди, æмбисонды хорз куыздæй?—тынг бахъыг кодта Гагуыздæй.

— Уæ хъуджы стæг, дам, йæ хъуыры ныссагъд.

— Ау, æмæ нæ хъуг дæр амарди?—йæ армы тъæпæнтæ йæ рустыл авæргæйæ, афарста Гагуыздæй.

— Ма тæрс, хæдмæл, мыййаг нæ фæци, уæлмæрдхæрнæгæн æй аргæвстой.

— Кæй уæлмæрдхæрнæгæн, чи амарди?

— Куыздæй фыссынц, афгæмæй дæ мад Косер,—загъта Лексо.

142. Гæды лæг

Иу гæды лæгмæ йæ ‘фсымæр бахæлæг кодта.

Иу бон уый дæр гæды ныхас дзурынмæ хъавыди. Ныхасмæ рацыдис æмæ дзуры:

— Мәәнә хорз адәм! Диссаг уын радзурон: Абон хъæдыну саджы фехстон, æмæ йын кæд сымбæлди йæ хъусыл, сыхъайы кæрон æмæ йæ фæстаг сæфтæгыл. Стæй уый фæстæ та арвæй къæбылайы рæйын фехъуыстон.

Уæд адәм æмхуызонæй схор-хор кодтой, „гæды ныхæстæ нын ракодтай,“ зæгъгæ. Уалынмæ адæмы астауæй йæ гæды æфсымæр фестæди æмæ дзуры:

— Ау, æмæ уæм уый цас диссаг фæкасти? Саг фæстаг къахæй хъус ныхта, æмæ йыл нæмыг афтæмæй сымбæлди.

— Æмæ арвæй та цæй къæбыла рæйдта?— дзуры адæмæй чидæр.

— Уый дæр диссаг нæу. Цæргæс кæцæйдæр къæбыла рахаста æмæ уый рæйдта.

143. Æнарæхст мæнгдзурæг

(Дыууæ æфсымæры)

Раджы ма раджы царди дыууæ æфсымæры.

Сæ иу уыди раст, кусæг лæг, иннæ гæдыдзураг лæг.

Раст лæг-иу гæды ныхæстæ куы ракодта адæмы ‘хсән, уæддæр никæй уырныдтой. Гæдыдзураг лæг-иу йæ гæды ныхæстæ куы фæкодта, уæддæр уырныдтой адæмы.

Уæд иу бон куы уыди, уæд раст лæгмæ хъыг æркасти æмæ загъта: „Диссаг нæу мæ диссаг?! Æз раст ныхæстæ куы зæгъын, уæддæр нæ уырныц адæмы, фæлæ ме ‘фсымæры гæды ныхæстæ уырныц адæмы. Ныр æз дæр хъуамæ ацæуон адæммæ, гæды ныхæстæ сын фæкæнон, æмæ сæ кæд бауыр-нид.“

Гæдыдзураг æфсымæр ын загъта: „Ды нæ базондзынæ гæды дзурын, æмæ никæй бауырндзæни дæ ныхас.“

Раст лæг фырмæстæй фестæди, ацыд адæммæ æмæ сын загъта:

„Æз авдхæтæлон хъринаг иу нæмыгæй сивтыгътой, æфтæ-
мæй цуаны ацыдтæн. Хохыл иу сычъи баййæфтон, фæхстон
æй, æмæ йæ къах дæр фæцæф æмæ йæ хъус дæр“.

Уæд ын адæм загътой: „Бауырнинаг нæу дæ дзырд æп-
пындæр: иу нæмыг сычъийæн йæ къахыл куы сæмбæла, уæд ма
йæ хъусыл чердæм сæмбæлдзæни?! Ахæм гæды ныхæстæ мах
цур ма кæн“.

Раст лæг фæстæмæ раздæхт æмæ йæ гæдыдзураг æфсы-
мæрæн загъта: „Нæй, нæ та сæ бауырныдта мæ дзырд адæмы“.

Уæд ын йе ‘фсымæр загъта: „Уæдæ ма еныр фæкæс,
кæддæра сын куыд бауырнын кæнон дæ дзырдтæ“.

Ацыд гæды лæг адæммæ æмæ сын загъта: „Абон ме ‘фсы-
мæры дзырд цæй тыххæй нæ бауырныдта сыхах?“ „Гæды ны-
хас кодта æмæ нæ куыд бауырныдтаид,—загътой адæм,—иу
нæмыг кæд сычъийæн йæ хъусыл сæмбæлди, уæд ма йæ къа-
хыл чердæм æмбæлдаид?“

Гæды лæг сын загъта: „Ме ‘фсымæр бæлвырд ныхæстæ
кодта, сычъи йæ къахæй йæ хъус ныхта, æфтæмæй йæ фехста
æмæ къахыл дæр сæмбæлди æмæ хъусыл дæр“.

‘Адæмы бауырныдта, уæдæ цы, æмæ загътой: „Уый бæл-
вырд уыдаид“.

Уæд бацыд гæды лæг йе ‘фсымæрмæ æмæ йын загъта:
„Ды дæ раст кусæг лæг æмæ гæды ныхæстыл фæлтæрд нæ
дæ. Æз дæн хатæг лæг, æмæ гæды æмæ фæлынд ныхæстæ мæ
бар уадз“.

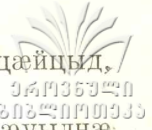
144. Æмæ Елхоты браныл цæуылнæ цыди?..

Иу лæг, Куырдататы хъæуы иу хæдзармæ, кæддæр дыууæ
азы кæмæ бакуыста, ахæммæ æрфысым кодта. Бинонтæ йæ раз-
мæ рауадысты æмæ йыл цинтæ кæнынц.

Лæг фæрсы:

- Дзабо та уын кæми, Дзабо?—Уæд Дзабойы ус дзуры:
- Дæ-æ Дзабо нал ис, мæ хур, нал!
- Ау, цы фæци? Цы кодта?

— Уæлæ, мæ хур, Калонкæйы сæрмæ Терчы рацæйыд,
æмæ йæ дон аласта. Уæд лæг аджих æмæ дзуры:

— Уæ йæ хæдзар фехæлд, æмæ Елхоты браныл цæуылнæ
цыди?

— Мæгуыр лæг уыди æмæ, йæ хæдзарыл цæмæй тагъд-
дæр сымбæлдаид, уый тыххæй ууылты рацыди.

— Æмæ йæ мардыл цас цæудзæнис ныр?

— Йæ афæдз йæхи фæци. Уæд та лæг ныддис кодта:

— Ау! æмæ Елхоты браныл ныр дæр нæма схæццæ уы-
даид?..

145. К ъ у при

Дыууæ хæлар адвокаты Асæдже æмæ Бетъре нумæ куыс-
той. Иу ахæм адвокатты кусæндонмæ хъуыддаджи тыххæй фæ-
зындис иу лæг æмæ агуры Бетърейы. Уæд æм Асæдже, йæ
гæххæтт иуфарс æрæвæргæйæ, дзуры:

— Мæн дæр бæргæ хъæуы, фæлæ зын ссарæн у ныртæккæ.

— Ау, æмæ кæм ис?—афарста æрбацæуæг.

— Джызæлмæ йæ фаласынц.

— Уырдаæм та цæмæн?— дисгæнгæйæ афарста æрбацæуæг.

— Къупри сæ хъуыдис арахъ ласынмæ, никуы ссардтой
æмæ уæд уый аластой.

146. Хорз мæрддзыгой

— Кæдæм цæуыс, Бимбол?

— Мæрддзыгой цæуын, нæ фехъуыстай — уæлæ Хъуыдай-
нат амарди...

— Æмæ дæлæ Елбыздыхъойы фырт дæр куы амарди
сæрæй.

— Фехъуыстон æй бæргæ, фæлæ Елбыздыхътомæ ргæвст ис, — адæм дæр дзы уый ас нæй.

— Æмæ æниу цы аргæвда Елбыздыхъо, кæд йæ цъæх куыдз.

— Хъуыдайнатмæ та цы ‘ргæвст ис?

— „Цы“ та цы хоныс: дыууæ стурь, иу фыс, арахъ тынг арахъ. Хъæу æгасæй дæр уым сты.

— Фæлæу мæм уæдæ, дæ хорзæхæй, мæ кард æмæ мæ лæдзæг радавон.

— Хорз, сабыргай цæудзынæн, раййаф-иу мæ.

147. Тæвд æнтыд

Иу лæг йæ сыхаджы скъæтмæ изæрдалынгты кæрчытæ давынмæ бахъуызыди æмæ сæ хъайвантыл нардæй æвзары. Уалынмæ хæдзары хицау йæ усимæ тæвд æнтыды аг, йæ тæф калгæ, рахæссынц.

Давæг алидзын нал бафæрæзта æмæ кæвдæсы дæлгоммæ ахуыссыди. Лæг æмæ ус æнтыды, тагъддæр ауазалы тыххæй, кæвдæсы куы ауагътой, уæд давæгæн йæ тæккæ бæрзæйыл калд æрцыдис. Хуыснæг хуыцаумæ фæхауди æмæ хъæр кæны:

— Æллæх! Басыгътæн! — Лæг æмæ ус фыр тарстæй уæлгоммæ ахаудысты, бæстæ цъæхахст æмæ æрдиаг сси. Хуыснæг дудгæ, араугæ афардæги.

148. Хур æмæ хæфс

Раджы кæддæр хурæн йæ лæппу амарди, æмæ йæ тынтæ бамбæхста æмæ зæхмæ хуры цъыртт нал уагъта. Иу бон хæфс йæхи рабæлцон кодта æмæ хурмæ сфардæги. Балæууыди йæм æмæ йын зæрдæтæ æвæры:

— О, хур, афтæ æнхъæлыс, æмæ дæуыл чи ‘рцыд, уый ни-

кæуыл æрцыд, — нæ зоныс, — адæм иууылдæр гуыргæ æмæ маел
гæ сты. Ды уæд дæ фырты фæстæ дæ зæрдæмæ куыд ныккæс-
тæ, зæхмæ иу хуры цъыртт куы нæ уадзыс. Уагæр ды æмæ маел
лæшпуйы хуызæн куы уыдаид, хъопшæгцæст, йæ цыппар къа-
базæй дæр денджызы ленк чи кæны, уæд, æвæццæгæн, æмæ
йæ фæстæ дæхи æгас нал ныууагътаис.

Уæд хур фæхудтис, æмæ йын загъта:

— Кæд мæ лæшпу уый хуызæн дæр нæ уыди, уæд æцæг
дзæгъæлы куы мардтон мæхи хъызæмарæй абоны онг — æмæ
та уæдæй фæстæмæ кæсын байдыдта.

149. Мыды чыргъæд

Иу хъæуы кæмæндæр йæ мыды чыргъæд адавди. Хъæуы-
хицау адæмы къæнцылармæ æрымбырд кодта æмæ сын дзуры:

— Ныронг нæм давд нæ уыди! Ныр нæм фæзынди, æмæ
уыцы давæг ныртæккæ дæр уæ астæу бæрæг у, сымах дæр
æй уынут, кæсут ма йæм! Йæ худыл бындзытæ куыд æрым-
бырд сты!..

Уæд давæг йæ худ сæрæй фелвæста, æмæ йæм ракас-ба-
æс кæны.

150. Мæгуыр лæг хъалонæй куыд фервæзт

Иу æлдар зылди хъæуты, йæ хъалон æмбырд кодта. Фæс-
таг хатт бахæццæ фæстаг хъæумæ. Разылдис хæдзæрттыл. Баз-
задис ма йын иу хæдзар хъæуы кæрон. Бахъæр кодта уырдаæм
дæр. Уым царди мæгуыр лæг йæ чызг æмæ йæ усимæ. Хъæр-
мæ чызг рауадис, чызг ахæм рæсугъд уыдис, æмæ æлдар сагъ-
дæй базади. Æрæджиуа æм сдзырдта:

— Дæ фыд кæм ис?

— Хæдзары.

— Фæдзур ма йæм.

Чызг бацыдис хæдзармæ æмæ рарвыста йæ фыды. **Æлдар**
 æм бакастис æмæ йын загъты:

— Иннæ ацафон дæм авд лæджы æрбарвитдзынæн æмæ-
 иу мын мæхион рарвит, уый тыххæй дæ хъалонæй сæрибар
 кæнын.

Æлдар ацыдис йæ лæггадгæнджытимæ фæстæмæ. Мæгуыр
 лæг хъуыды кодта:

— Цы хсны мæхион, нæ йæ æмбарын.

Иннæ уыцафон æлдар бæхуæрдоныл авд лæджы æрбар-
 выста. Бæхуæрдон уыдис гауызтæй фæлыст. Бахъæр кодтой
 мæгуыр лæгмæ:

— Цы фæдæ, æлдарæн йæхион ракæн!

Мæгуыр лæг йæ усы фæрсы:

— Цы йын арвитæм?

— Дæлæ ма дæм дæ къуылых ефс бæх зоны, уæддæр нал
 фæрвæздзæни æмæ йын æй арвит.

Мæгуыр лæг скъæтæй раласта йæ къуылых ефс бæхы, æлда-
 ры авд лæджы йæ бæхуæрдоныл авæрдтой гауызтыл æмæ ра-
 фардæг сты. Æлдар æнхъæл уыдис, мæгур лæг йæ чызджы
 рарвитдзæнис, сцæттæ кæнын кодта найæндон, аргæвдын кæ-
 нын кодта галтæ чындзæхсæвæн. Уалынмæ йæм фæхабарчын-
 дæуыд: „Дæхион дын æрластой“, загъгæ. Æлдар бардзырд
 радта:

— Хорз æй ныннайут, дари æмæ йæ зæлдаг хъуымæцтæй
 сфæлындзут, хæринаг дар ын бахарын кæнут, стæй йæ æртык-
 каг уæладзыгмæ скæнут æмæ уал æй сынтæджы схуыссын
 кæнут.

Бæхыл дари æмæ зæлдаг хъуымæцтæй къабатæ бахуыдтой,
 хорз æй ныннадтой, стæй йæ хæринаггæнæнмæ бакодтой. Бæ-
 хæн алы хæринаг æривæрдтой, фæлæ уый капускæ дон баныз-
 та, æндæр ницæмæ февнæлдта. Уый фæстæ йæ æртыккаг уæ-
 ладзыгмæ схастой æмæ йæ фæлман сынтæгыл схуыссын код-
 той, йæ къæхтæ нырраст кодта, афтæмæй. Уым ыл дуæрттæ
 сыхгæдтой лæггадгæнджытæ. Æлдар хорз чындзæхсæв скодта,
 дунейы адæмы фæхуыдта, алчи йын арфæ кодта:

— Райгонд у, райгонд дæ сылы къæхæй!

Раздæхт лæппу æнкъардæй, хабар радзырдта йæ мадæн.
Мад бацыд паддзахмæ æмæ йын уый зæгъы:

— Дыккаг хæс ын кæнын: фæцæуæд мæ æфсæдты хис-
тæртæм æмæ мын номху ындæй æрхæссад, цæс ис мæ паддзаха-
ды æфсад, уый.

Мад радта йæ лæшпуйæн æхца æмæ йæ арвыстой æфсады
хисдæртæм. Уыдон ын загътой:

— Махæн бар нæй не 'фсады нымæц дауæн зæгъæм, уый
у сусæг хъуыддаг.

Лæппу йе 'хцайæ балхæдта æмæ æрхаста фыстай æфсæд-
ты нымæц, радта сæ йæ фыдмæ. Паддзах та лыстаг æрхаст æмæ
зæгъы:

— Уый дæр дæ бакуыст нæу, æхцайæ æлхæд сты, ды мæ
банкæн зиан бакодтай, знагæн та пайда æрхастай. Раздæхти та
лæппу йæ мадмæ. Мад зæгъы:

— Хъуамæ саразай ахæм хъуыддаг, æмæ дæ чысыл хардз
дæс ахæмы пайда чи 'рхæсса. Фæцу сау кусæгæй, бакуе семæ,
æхца райсдзынæ, исты сæ спайда кæндзынæ æмæ дын паддза-
хы бынат уыдзæн.

Лæппу зивæггæнгæ рацыд. Иу ран сау кусæгæй ныллæууы-
ди. Бон кусы, йæ къухтæ сдондæшпал вæййынц, æхсæв та судзгæ
рыст кæнынц. Фæкуыста мæй, къухты уырзтæ уæзæг сывæрд-
той галы бæрзæйау. Лæппу æнкъары ныр, кæцæй цæуы пайда. Ба-
куыста сæдæ сомы, æрхаста сæ йæ фыдмæ æмæ сæ радта. Пад-
дзах сæ райста, йæ лæшпуйы къухтæ арысгæрста æмæ зæгъы:

— Еныр æмбарын байдыдтай, кæцæй цæуы пайда, æуый
æцагæй дæхи бакуыст у, кæд афтæ адæмимæ дæр арæхсай, уæд
цард ссардзынæ; кæд адæмай дæхи хибар кæндзынæ, уæд та
цардыл нæ фæхæст уыдзынæ.

Уый фæстæ паддзах йе нусон бæстæм афардаг ис, йæ
лæппу та паддзах ссеис.

Æлдар, сауджын әмә диакъон фәндагыл фәцәйицыдысты, кәрәдзи әфхәрдтой. Диакъон зәгъы:

— Мәнән цъус аргъ кәнүт, әз цъус фәисын адәмәй.

Сауджын зәгъы:

— Әз дәр цъус сайын адәмәй, диакъон мә сусәгәй йә-хицән фылдар әхца нывары, мәнән сә нә зәгъы.

Æлдар зәгъы:

— Уә дыууә дәр мә сусәгәй адәмы сайүт, мәнән дзы ницы пайда дәттүт.

Сфәнд кодтой афтә: цы пайда әрцәуа, уый әртә се 'хсән адих кәной. Уыдысты куадзәнтә. Æлдар йә хай райста адәмәй, стәй та сауджын, уый фәстә диакъон. Әрхастой сә пайда æлдары кәртмә. Æлдар зәгъы:

— Сауджын, ды сә байуар.

Сауджын сә уары. Әртә дихы сә акодта әмә зәгъы:

— Иу æлдарән, иннә мәхицән, әртыккаг диакъонән.

Æлдар фәмәсты әмә цым ләдзәгәй сауджынны лопъо сә-рән хәфт, стәй зәгъы:

— Мә хисдәргәнәггаг мын нә радтай, фәлә сә ды байуар, диакъон.

Диакъон сә цыппар хайы скодта әмә зәгъы:

— Иу дзы, æлдар, дә хисдәргәнәггаг, иннә дәхи хай, аннә сауджынән, цыппарәм та мәнән.

Æлдар та фәмәсты әмә та диакъонән дәр йә сәрән цым ләдзәгәй—дзәхст, стәй зәгъы:

— Әмхуызон хәйттә сә скодта, уәдә ма ме 'лдариуәг-гәнәггаг та кәми.

Байста се 'пәты фәллоу дәр, сауджын әмә диакъоны расырдта.

Уәдәй фәстәма әмбисондән баззад: „Æлдары цәст әнә-фсис“.

153. Паддзах æмæ дзабырхуыйæг

Уыдис иу паддзах æмæ уыд зыд æмæ кæræф. Цас æм фылдæр фæллой уыд, уыйас ноджы æнкъарддæр кодта: йæ зæрдæ нæ ради. Уыцы паддзахы кærты цур царди дзабырхуыйæг дæр, фæлæ уый та хъæлдзæгæй æрвыста йæ рæстæг. Бон-иу бакуыста, изæр исты балхæдтаид, бахордтаид æмæ банызтаид йæ бинонтимæ, стæй-иу зарыди æмæ кустæ. Дис кодта паддзах: „Ай цы диссаг у, фæллой мæнмæ фылдæр ис, агъуыстытæ, фос, зæхх, бæстæ. Æз уæддæр нæ зарын, мæ зæрдæ нæ райы, уæд дзабырхуыйæгæн цæмæй райы йæ зæрдæ?“ Фæдзырдта дзабырхуыйæгмæ æмæ йæ фæрсы:

— Куы нæ дын хæдзар и, куы нæ зæхх, куы нæ фæллой, мæнæн та мæ фæллойæн бакæнæн дæр нæй, æмæ ды алы изæр хъазгæ, заргæ кæныс, æз та æнкъард кæнын, уæд цæмæн афтæ у?

— Æз бон бакусын, изæры уыцы бакуыстæй мæ бинонтæн хæрд, нуæст балхæнын, аджын æхсæвæр бахæрæм æмæ мæ куыстæй æгъгъæд баззайын, стæй фæзарын.

— Уæдæ дын мæнæ мин сомы лæвар кæнын æмæ сæ ахæсс. Дзабырхуыйæг сæ рахаста, фæлæ сæ нæ хæрын уæнды, нæ сæ æвæрын уæнды. Кусгæ бæргæ кæны. фæлæ æхцайы мæтæй нал зары. Мыййаг сæ куы бахардз кæна, уæд ын сæ чи фиды. Фæкуыста афтæ æртæ боны. Паддзах дис кæны, цæуылнæ уал зары дзабырхуыйæг, æхца йын, цы бакусы, уымæй фылдæр куы радтон, уæд. Æртæ боны фæстæ дзабырхуыйæг паддзахы мин сомы фæстæмæ æрбахаста æмæ йын зæгъы:

— Айс дæ мин сомы фæстæмæ, адон мæн нæ кусын уа-дзынц, нæ зарын, нæ худын, мæ хъæлдзæг æнæмæт цард мын байстой æмæ сæ бахъахъхъæнын мæ бон нал у.

Уæд паддзах æхца фæстæмæ райста æмæ йæхицæн зæгъы:

— Раст у дзабырхуыйæг, æмæ йæ ауагъта.

Дзабырхуыйæг та кусын байдыдта, æмæ та йæ зарын цы-ди алы изæр дæр.

154. Кæрæф æлдар

Иу æлдар ахæм æлгъин уыди æмæ судзины бын теман лас-та. Нæ уыдис йæ бирæ исбонæн бакæнæн. Уæддæр йæ зæрдæ нукуы уыдис хъæлдзæг. Хорздзинад кæмæ фæдтаид, уымæй тыххæй иста. Хорз гал, хорз бæх, хорз дзаума никæмæ уагъта, тыххæй сæ иста.

Иу мæгуыр лæг рацæйцыд фæндагыл æмæ ссардта хорз арæст ехс, æрбахаста йæ сæхимæ. Æлдар æй фехъуыста æмæ фæсидтис мæгуыр лæгмæ, зæгъы йын:

— Кæнæ мын дæ ехс радт, кæнæ мын бацамон, цæмæй кæрæф ма кæнон, уымæн цы хос ис?

Мæгуыр лæг зæгъы:

— Иу бон мемæ бакус æмæ йæ базондзынæ.

Æлдар сразы ис. Уыдис хурбон æмæ иумæ скъахтой цæхæрадон, æлдарæн йæ хид акалди. Уый фæстæ сихор хæрыныл æрбадтысты. Æлдар бафæллади æмæ сихор уыцы дзæбæх бахордта. Фæрсы мæгуыр лæджы:

— Еныры хуызæн адджын мæ кæрдзын нукуы бахордтон.

Мæгуыр лæг бахудти, йæ армы дзаг сыджыт фелвæста æмæ зæгъы æлдарæн:

— Хи къухæй бакуыст алы хатт дæр афтæ адджын вæй-йы, фæлæ лæджы цæст мæнæ ацы сыджыты йедтæмæ ницæмæй бафæддзæн. Цас фылдæр фæллой кæнай, уый ас кæрæфдæр кæндзынæ, фæлтау чысылдæр, фæлæ дзæбæх, уый у адджындæр æмæ хæрзаддæр.

155. Æртæ бæлццоны

Æртæ бæлццоны бæхтыл, зымæгон узал боны рацæйцыдысты дард балцы æмæ фæндагыл ссардтой ног гуырд байраг. Фыццаг бæлццон фæтæригъæд кодта байрагæн, „бæхтæ йыл куы ныллæууой, уæд амæлдзæн“, æрхызт æмæ йæ уæлвæндаг æрывардта. Дыккагæн йæ бæх ефс уыди, фæтæригъæд ын код-

та уый дæр, байраг æххормагæй мардис æмæ йын йæ бæхы дзидзитæ бадардта. Æртыккаг бæлццон бакасти, байрагъуарæуы ризы, æнæ амæлгæ йын нæ уыди, йæ хъæбысмæ йæ сиса æмæ йæ иу хæдзармæ радта, уым æй бахъарм кодта, сахæдæг дарддæр араст сты.

Цасдæр рæстæджы фæстæ фæстæмæ æрыздæхтысты æмæ зæгъынц:

— Уыцы байрадзы фенæм.

Байраг кæмæ уыдис, уымæ бацыдысты æмæ диссаджы емылыкк бæх рауади.

Фыццаг бæлццон зæгъы:

— Æз куы нæ уыдаин, уæд æй бæхтæ сæ къæхты бын амардтаиккой, æз æй мæлæтæй фервæзын кодтон æмæ мæнмæ цæуы.

Дыккаг бæлццон зæгъы:

— Æз байрагæн æхсыр куы нæ бадардтаин, уæд амардаид æмæ мæнмæ цæуы, æз æй фервæзын кодтон мæлæтæй.

Æртыккаг бæлццон зæгъы:

— Æз æй хъарм фысыммæ куы нæ æрхастаин, уæд уазалæй амардаид, æз æй мæлæтæй фервæзын кодтон æмæ мæнмæ цæуы.

Нæ фидыдтой æртæ бæлццоны, уæд сын фысым зæгъы:

— Уе ‘ртæ дæр баххуыс кодтат, фæлæ байрадзы ауадзæм, кæй фæдыл уæ ацæуа, уый у.

Рауагътой байрадзы æмæ дыккаг бæлццоны цур æрлæууыдис.

Ницы уал загътой фыццаг æмæ æртыккаг бæлццон. Байраг баззадис дыккаг бæлццонæн.

156. Раст уарæг

Уыдис дыууæ хорз æмгары, афтæ тынг уарзтой кæрæдзи æмæ балцы дæр иумæ, куывдмæ, чындзæхсæвмæ, хъазтмæ, кæдæмдæриддæр зæгъай, уæддæр имæ.

Иу бон сфæнд кодтой базармæ цæуын. Араст сты æмæ хъæугæрон ссардтой æвзист æхца, фæлæ сæртæй уыдысты æнæ-

к'ай. Дыууæ дихы сæ акодтой, уæддæр дзы иу сæр баззайтæ.
Сæ иуы дæр нæ фæндыди æмæ йæ айса, дихгæнæн та йын уæв-
гæй нæй.

Æмгæрттæй иу зæгъы:

— Ссарæм ахæм лæг æмæ нын сæ раст чи байуара.

— Хорз,—зæгъы иннæ.

Цæуынд базармæ. Амбæлдис сыл мæгуыр лæг, рахабар кодтой æмбæлттæ сæ хъуыддаг уымæн. Цы гæнæн уыдис, мæгуыр лæг сын уарæгæй ныллæууыдис. Акодта сæ хæрæндонмæ. Хорз сæхи фæдтой, стæй аргъ хæрæндонæн æнæк'ай сæры ахицæн кодтой. Чи ма дзы баззад æхцайæ, уыдон байсты к'æйттæ. Мæгуыр лæг сын сæ дыууæ раст. дихы акодта, æмæ дзы бузныгæй баззайсты. Æмгæрттæ йын æмхуызон се хцайæ радтой æмæ алчи йæ хæдзармæ зæрдæрухсæй фæцыдис.

157. Фондз æфсымæры

Иу лæгæн уыдис фондз æфсымæры: хисдæр уыди бæзæрхыг, фидар арæст, иннæ уыди хъуыдыджын æмæ зондамонæг, æртыккаг уыдис се 'пнатæй бæрзонддæр, цыппæрæм æнарæхст æмæ зивæггæнаг, кæсдæр та к'æсхуыр æмæ коммæгæс.

Иу бон зæгъынд сæхицæн:

— Цæй алчи дæр нæ йæ амонд бавзарæд!

Араст сты фондзæрдæм. Хисдæр бахаудта иу сыджыты обаумæ. Сыджыты обау æнæзмæлгæйæ дзуры хисдæр æфсымæрмæ:

— Кæйонг цæуыс?

— Мæ амонд агурæг!

— Уæдæ маңæ мæ цонгмæ схиз, агаæ æмæ фенай дæ амонд.

Не 'ххæссыдис цонгмæ хисдæр æфсымæр, дуртæ æрбатылдта, кæрæдзийыл сæ авæрдта æмæ схызти. Сыджыт обау æй йæ цонгыл æрцæрын кодта, нал æй ауагъта.

Դыккаг æфсымæр дæр ныххаудта уыцы сыджыты обаумæ, фæрсы уый дæр:

- Кæдæм цауыс?
- Мæ амонд агурæг!
- Æмæ кæми?
- Зæххыл уызæнис æмæ йæ ссардзынæн.
- Уæдæ мæнæ мæ цонгæй акæс æмæ йæ ссарай.

Йæ цонгмæ йын схызт æмæ федта йæ хистæр æфсымæры, кæрæдзийыл бацин кодтой. Уалынмæ æртыккаг æфсымæр дæр сыджыты обаумæ ныххæццæ ис. Фæрсы та уый дæр:

- Кæдæм цауыс?
- Цауын мæ амонд агур!
- Æрбахиз мæнæ мæ цонгмæ, даргъ дæ æмæ фендзынæ ашпæт дæр.

Бахызтис сыджыты обауы цонгмæ уый дæр, федта йæ дыууæ хисдæры æмæ кæрæдзийыл ныццин кодтой. Куыстой æртæйæ иумæ. Уæддæр сæм æрхæццæ цыппæрæм æфсымæр, сыджыты обау æй фæрсы:

- Кæдæм цауыс?
- Мæ амонд кæм ис, уый ссарон!
- Мæнæ мæ цонгмæ æрбахиз æмæ йæ фенай.

Уый базивæг кодта.

— Уæд та амæд дурыл схиз.

Уыдоныл схылди, федта йæ ‘ртæ æфсымæры æмæ кæрæдзийыл тынгдæр цин райдыдтой. Фæстæдæр уырдам æрхæццæ кæсдæр æфсымæр дæр. Сыджыты обау æй фæрсы:

- Кæйонг фæндараст?
- Цауын, мæ амонд кæд ссарин.
- Мæнæ æрбахиз мæ цонгмæ æмæ фенай дæ амонды.

Æрбахызтис æмæ йæ цыппар æфсымæры æмхуызонæй федта. Тынгдæр фæцин кодтой кæрæдзийыл. Уæд сыджыты обау базмæлыди, æркалдысты йæ сыджыт дарæс æмæ растадис лæг. Уыцы фондз æфсымæры дæр йемæ. Уыдон сты æнгуылдзтæ: хисдæр ставддæр, фæлæ се ‘ппæтæй дæр тыхджындæр у, дыккаг алырдæм дæр арахсы æмæ амонан хуыйны, æртыккаг се ‘хсæн дæргъæй лæууы æмæ астæуккаг хуыйны, цыппæрæм

æнæ иннæтæ цæрын нæ зоны æмæ æнæном хуыйны, фæндзæм
ныр ма хъомылкæнинаг у æмæ кæсдæр хуыйны.

Уыцы фондз æфсымæр алы лæгыл дæр сты.

158. Кæрæф лæг

Царди мæгуыр лæг æмæ куыста йæ цæхæрæдоны. Кæсы æмæ дон раласы хъæддаг хъазы. Мæгуыр лæг æй æрцахста, æруыдта йæ, æмæ йæ базыр уыди саст. Зилын æм байддыдта æмæ сдзæбæх ис, стæй йын зæгъы:

— Хорз мын ракодтай, æмæ дын хорз ракæнон. Мæнæ мæ базыртæй уал бамбули ратон, цал бæласы ис дæ цæхæрæдоны æмæ дзы алы бæласы бын дæр иу бавæр.

Мæгуыр лæг афтæ бакодта. Мæгуыр лæджы дыргътæ æрдхæрæн зад æркодтой, йæ настæ лæджы бæрзæндæн систы. Уый дæр бацин кодта æмæ йæ цæхæрæдоны халсар æрбамбырд кодта. Иу нас асаста æмæ дзы дунейы сыгъзæрин ракалди. Мæгуыр лæг тынгдæр бацин кодта. Дыккаг нас асаста, уый дæр та афтæ. Райдыдта хъæзныг кæнын мæгуыр лæг.

Йæ фарсмæ царди зыд æмæ кæрæф лæг. Бацыди мæгуыр лæгмæ æмæ йæ фæрсы:

— Дæ насты сыгъзæринтæ куыд зайы, дæ дыргътыл сæры йæстæ куыд вæййы, уый мын бацамон, кæннод дын дæ фæллой байсдзынæн.

Мæгуыр лæг радзырдта хабар сæрæй-бынмæ. Иннæ бон кæрæф лæг ацыдис цуаны. Иу цады был хъæддаг хъаз йæхи надта. Кæрæф лæг æм бахъуызыди æмæ йæ æрцахста, рахаста йæ. Бабаста йæ йæ къахæй æмæ хъазы бумбулитæй æртыдта, йæ цæхæрæдоны дзы алы бæласы бын дæр баныгæдта, стæй йæ ауагъта. Кæрæф лæджы дыргътыл æрзади дуртæ, йæ настæй асаста иу æмæ дзы рабырыдысты хæцаг къогъотæ, дзынга-тæ æмæ райдыдтой кæрæф лæджы нæмын.

Дыккаг нас асастой æмæ дзы рабырыдысты хæцаг кæлмытæ æмæ кæрæф лæджы бахордтой.

Иу паддзах тынг бирæ уарзта æйчытæ хæрын, айк уыдаид æмæ цæй фæнды уæд. Алы хæдзарæй дæр хъалон æйчытæ ис-та. Уыдис æм æххуырст, уый та йын сæ нымадæй хаста, алæбон фондзыссæдз айчы. Фæстагмæ адæммæ нал æфтыдис æйчытæ æмæ стыхстысты. Паддзах æххуырсты дæр адæммæ хъæдмæ æрвитын райдыдта, цæмæй йын æрхастайккой хъæддаг цъиуты æйчытæ. Цас ссардтайккой уым дæр адæм. Паддзах тынг смæсты ис, æмæ зæгъы æххуырстæн:

— Фæнды дæхи амар, фæнды мын алæбон фондзыссæдз айчы хæсс.

Æххуырст хъæдмæ ацыдис æмæ калмы баййæфта æйчытæ æфтаугæ. Калм æххуырстмæ дзуры:

— Мæнæн мæ хъулон æттийæ ис, дæ паддзахæн та мидæгæй, æмæ уый мæнæй тæссагдæр у. Сымах уымæй нæ фервæздзыстут, фæлæ йын ахæсс, мæнæ æз цы дыууæ айчы æрыфтыдтон, уыдон æмæ йын сæ аджын доны мидæг ныппар, стæй йын хос уызæн.

Æххуырст рахаста калмы æйчытæ, паддзахæн сæ радта, паддзах афтæ мондаг уыдис æмæ сæ афтид сур аджы уæларт бавæрдта. Айчытæм арт бакодта, куыддæр атæвд сты, афтæ дзы иу нытъуип ласта æмæ паддзахы цæстытæ бакуырм сты, иуæй ма дзы цъустæ уыдта. Уалынмæ дыккаг айк дæр нытъуип ласта æмæ йæ хуылфæй калм рагæпп ласта. Паддзахы гуыбынæй калм хъæр кæны æххуырстмæ:

— Паддзахы чызджы дæхицæн бакъаддæр кæн, паддзахы мæхи бар уадз!

Æххуырст бацыдис паддзахы чызгмæ æмæ йын зæгъы:

— Уал азы дæ фыдмæ фæхырхтон æмæ йæм цы фæкуыстон, уыдон аргъмæ кæнын дæу.

Чызгæн ма цы гæнæн уыдис, æххуырсты ус бацис.

Паддзахы гуыбыны калм йæ марг ауагъта æмæ ныддæнгæли, ныттыппыр ис, стæй амарди. Уæдæй фæстæмæ базадис æмбисондæн: „Тыппыр æмæ дæнгæлæй амæл“. Лæг тыппыр æмæ

дәнгәл куы кәны, уәд калмы марджы аххосәй у, уымәв фәвдәтә
 задис: „Калмән йә цәф марг у, йә хәрв хос у“. Ныр дәр ма
 фәдзуринц афтә.

Уыдон әрцымә хорзәй цәрут.

160. „Рәдау“ ләг

Иу ләгмә әрбауадысты сә сыхаг дыууә чысыл ләш-
 пуйы әмә сыл бацин кодта: „А, мәнә ма нәм дыууә гуылы
 ис әмә уын дзы фәйна. Сыхах дәр рәдау ут: мәнә дзы нә
 ләшпуйән дәр бахай кәнүт уәхуыдтәг“! Сывәлләттәй алчи
 дәр йә гуылы әрдәг фысымы ләшпуйән радта: афтәмәй фы-
 сымы ләшпуйы фәцис әнәхъән гуыл, сыхәгты—әрдджытә.

161. Зондджын әдыллыы зәрдәмә нә цәуы

Рагон, ирон зондджын ләг Сем Санибайы комы фәцәй-
 цыди әмә фәндагыл иу ләгыл сымбәлд.

— Дә фәндаг раст!—загъта Сем. Уый йәм әрбаздәхти:

— Ды Сем дә, адәм зәндджын кәй хонынц, әмә арфәйән
 дзуани радтыны бәсты Семы әлгъитын байдыдта.

Цәуынц иумә. Сем хъусы. Иннә йын әнәрынцайгәйә
 алывыд калы.

Хъәумә куы баввахс сты, уәд Сем әрләууыд әмә әл-
 гъитәгән загъта:

— Дә хорзәхәй, цыдәриддәр мә әлгъитинаг дә, уыйас
 мә ацы ран фелгъит, кәннәд хъәумә куы бахәццә уәм, уәд
 дыл адәм фәхүддзысты.

Мæгуыр лæг йæ иунæг хъуджы æрæгвæззæджы хизынмæ аскъæрдта быдырмæ, гæсæн та йын йæ фæстæ арвыста йæ лæппуйы. Лæппу хъæумæ æввахс, хъæдрабыны, дзæбæх хизæн ссардта æмæ уым хызта хъуджы.

Уыцы афон стонг бирæгъты бал, холы агургæйæ, разил-базил кодтой. Бирæгътæ хъуджы куы ауыдтой, уæд ыл сæхи ныццавтой æмæ йæ цæргæвстой, афтæмæй хæлæфæй алырдæм хъуджы мардæй, кæмæн цæс æнтыст, уыйæс тыдта.

Лæппу фæдисы фæуади йæ фыдмæ. Фыд топп радавта æмæ, бирæгътæ хъуджы кæм аргæвстой, уыцырдæм азгъордта. Лæппу йæ аййæфта æмæ йæм дзуры: „Дада цæра, байхъус-мамæ иу чысыл“. Фыд фæлæууыд æмæ йæ фæрсы: „Гъы, цы кæныс?“ Лæппу йын лæгъзтæ байдыдта: „Дада цæра, мах фарс чи у бирæгътæй, уыдоны ма амар“. Фыд фæхудтис æмæ фæрсы: „Æмæ мах фарс чи у бирæгътæй?“ — „Æз дын сæ бацамондзынæн. Дыууæ дзы мах фарс уыдысты: хъугыл махырæдæм рахæц-рахæц кодтой“, — загъта лæппу.

163. Ныр мын дыууæ сомы нæ уыдаид!

Чысыл сывæллон уынджы хæкъуырци куыдкæны. Иу лæг йæ рæзты фæцæуы: „Цæуыл кæуыс, лæппу?“ — Мæ мад мын иу сом радта, æмæ мын фесæфт!“

— „Уæдæ мауал ку: мæнæ дын иу сом“. Лæппу сом райста æмæ тынгдæр ныккуыдта: „Ныр мын дыууæ сомы нæ уыдаид!“

164. Т æ с к ь

Иу чысыл ләшпу уистә арывәрдта йә цуры әмә бийы. Йә фыды фыд әй куы федта, уәд әй фәрсы:

— Цы кусыс уый, мә хур?

— Тәскь бийын, дада, тәскь, — загъта ләшпу.

— Әмә дзы цы кәныс?

— Ды әгәр базәронд дә, дада, әмә дә ацы тәсчъы ны-вәрдзынән, стәй дә уәртә быләй атулдзынән, цәмән мә хъәуыс, кусгә куы нә уал кәныс? — загъта ләшпу.

— Хорз әрхъуыды кодтай, мә хур, хорз, — әцәг мән куы атулай быләй, уәд-иу дә чыргъәд бафснай, науәд ды куы базәронд уай, уәд дәу дәр быләй әппарын хъәудзән әмә ног тәскь бидзысты? — загъта зәронд ләг.

Ләшпу аджих, стәй йә куыст ныууагъта.

165. Къәйных уазәг

Иу ләг йә уазәгән цыхт әмә дзул арывәрдта фынгыл. Цыхт чысыл уыдис әмә йә лыстәг къәрттытә әркодта. Стонг уазәг цыхты кәрстытә әртыгәйттәй, цыппәргәйттәй иста йә дзыхмә.

Уәд әй фысым фәрсы: „аипп ма уәд, фәлә уәм иу ин-гәны цал марды әвәрың?“ — „Куыд мәрдтә уой — уымә гәс-гә, кәд стыртә уой, уәд иугай, кәд чысылтә, — уәд та әр-тыгәйттә әмә цыппәргәйттә“.

166. Галы сәр

Иу ләг йә хъәуккаджы гал радавта әмә йә аргәвста, бафснайдта йә, сәр та голладжы батыхта. Уалынмә галы хицау әрбадзырдта. Әрбацыди мидәмә. Давәг галы сәры бандоны бәсты уазәджы бын тагъд-тагъдәй авәрдта.

Фынг куы рахастой, уæд уазæг сиды нуазæнæй
 — Цæй, уæдæ, афонмæ дæе галы сæрыл чи бадæй, уæд хæ-
 дзар басудзæд.

167. Афтæ дзур!..

Иу лæг йæ сыхаджы фæрсы:

— Мæ тохъыл фырнæрдæй цæуын нал фæразы æмæ йын
 цы бакæнон?

Уый йæм дзуры:

— Аргæвд æй, райсом-иу зæгъ, адавдæуыди мын æй, зæгъ-
 гæ, æмæ дын æй хъалагъуртæ бафиддзысты.

Æхсæвы йын æй сыхаг йæхæдæг адавта. Райсомы тохъы
 лы хицау сыхагмæ фæдис фæци:

— Мæ хæдзар фехæлди, дысон мын мæ тохъыл чидæр
 адавта.

— Уæд æм сыхаг дзуры:

— Гъе, гъе! Афтæ дзур, æмæ дын æй хъалагъуртæ бафи-
 дой.

168. Магуса лæг

Иу лæг кусын нæ уарзта, алы куыстæй йæхи фæлыфта.
 Цæгат фарсы иу калмы бадæн зыдта, тыхджын марг чи нæ
 уыд, ахæм, æмæ-иу сæрд куыст афон куы æрцыди, уæд-иу
 уыцы калмы бадæнмæ бацыди. Йæ къух-иу калмы ахстон-
 мæ ныккодта, калм-иу ыл фæхæцыд æмæ-иу йæхи сæрды дæргъы
 сæйæг скодта. Иу сæрд уыцы калмы бадæн хуссары маргджын
 калм байста. Магуса лæг—куыстафон куы ‘рцыди—уæд та
 калмы бадæнмæ бацыди; йæ къух куы ауагъта калмы ахстон-
 мæ, уæд ыл маргджын калм фæхæцыди; лæг ма „уæууау“
 фæхъæр кодта æмæ мардæй ахауди.

169. Аѣнѣкѣрон ахуыр

Хѣдзары фаремѣ уынджы бады цалдѣр лѣджы. Сѣ ты ссыди бѣрзондгомау лѣг сау зачѣетимѣ. Йѣ уѣла хѣѣмпын пѣлѣхсар худ. Хѣрзаив дарѣс. Уый бадджытѣн йѣ сѣрѣй ахуырта ѣнѣисты сдзургѣйѣ.

— Ай Дзѣммѣрз нѣу, уѣдѣ?— фарсы ну.

— Гѣе, уый у.

— Аѣмѣ кѣм вѣййы?

— Ахуыр кѣны.

— Хуыцауы тыххѣй, ѣмѣ кѣдѣй нырмѣ ахуыр кѣны?

Йѣ ‘мгѣрттѣ ныр дѣсгай азтѣ инженертѣ ‘мѣ аграномтѣй куы кусынц.

— Дардыл ѣй цы дзурыс. Мѣскуыйы кремлы алыварс раст хѣѣмпын сѣр хѣдзѣрттѣ куы уыд, гѣеуѣд райдыдта ахуыр кѣнын ѣмѣ ныр дѣр нѣма фѣци!

170. Аѣдылы лѣг

Аѣдылы лѣгѣн йѣ фырттѣ йѣхи хуызѣн кѣй нѣ уыдысты, уый тыххѣй йѣ усы ѣд сывѣллѣттѣ асырдта. Йѣ сыхаг заронд лѣг уый куы фѣхѣуыста, уѣд ѣм бацыд ѣмѣ йын афтѣ уайдзѣф бакодта: „Худинаяг дын нѣу? Цѣмѣн ѣнѣхѣуаджы ѣфхѣерыс дѣ бинонты! Ды ѣмѣ дѣ ус дзѣггындзѣджы мыггагѣй куы уыдаиккат, уѣ цѣуѣт дѣр сымах хуызѣн ѣмхуызон хѣулон уѣд уыдаиккой“.

171. Дынджыр цыхт

Иу дард хѣѣуккаг базармѣ цыхтытѣ уѣйкѣнынмѣ раласта. Куы раздѣхт, уѣд ын фѣндагыл баталынг ѣмѣ ну чысыл хѣѣуы кѣройнаг хѣдзармѣ ѣрфысым кодта.

Хѣдзары хицау ѣй суазѣг кодта, хорз ѣй фѣдта, ѣмѣ лѣг райсомѣй сѣхима куы параст, уѣд ын бузныггадѣн загѣта:

— Кæд ма æндæр хатт цæуон, уæд дын дынджыр цыхт мемæ æнæраласгæ нæй!

— Ницы дæ хъæуы, æндæр хатт дæр дæ суазæг кæндзыстæм!

Иу къорд рæстæджы фæстæ та лæг, йæ цыхтытæ ауæй кæнгæйæ, йæ изæр уыцы фысыммæ æрбахаста. Æфсæрмы дæр дзы кодта, фæлæ тыхст уыди æмæ йæ цæст нæ бауарзта уыцы дынджыр бурбурид цыхт лæвар ракæнын æмæ йæ ауæй кодта базары.

Фысым та йæ хорз фæдта, æмæ уазæг куы бахъæлдзæг, куы фæуæндондæр, уæд фысымæн загъта:

— Уæллæй, ахæм стыр диссаджы цыхт дын мемæ раластон, фæлæ мæ уæрдоны гуыффайы хуынкъæй ахауд!

Фысым дæр йæ мидбылты бахудт æмæ йæм дзуры:

— Вæййы, вæййы ахæм бæллæхтæ дæр... Уыцы гыццыл хуынкъæй уыцы стыр цыхт куыд ахауд?!

172. Цывзытæ уæм нал и?

Горæтмæ чи ‘рбалыгъд, иу ахæм джызæйлаг йæ куывдмæ схуыдта ногираджы. Нуазгæ бирæ бакодта уазæг, фæлæ дзы йæ сæрмæ ницы бацыд, йæ ком дзы арыдта æндæр.

— Бахатыр кæн, фысым, цывзытæ уæм нали?

— Ау æмæ ма йыл ноджы дæр хъæуы?—афарста фысым æмæ уазæджы размæ рахаста кæфойы дзаг.

— Курын дæ, мæ фысым: ацы хатт ма мæ хорз фенын дæ зæрдæ куы зæгъа, уæд-иу мын Терчы доны цывзытæ баппар æмæ йæ нæхимæ баназдзынæн. Мæ къæхты тæригъæды та ма цæмæн цæуыс!

173. Хæрæг

Хæххон лæгæн йæ хæрæг былæй ахауди, æмæ йын сыхæгтæ тæфæрфæстæ кодтой:

— Хуыцау та дын хуыздæр фостæ радтæд!..

Уæд хæрæджы хицау дзуры:

— Нæ зонын, æз цы хуыцауы зонын, уый мин æнæ
дæс сомы хæрæг радта...

174. Хорз лæджы бæх

Хорз лæгæн йæ бæх адавдæуыд æмæ иттæг маст кодта. Йæ æмгæрттæ йæ бафарстой, цæмæн афтæ тыхджын маст кæны, æндæр бæхтæ дæр ма дзы бирæ куы фесафтитæ æмæ-иу афтæ тыхджын хъынцъым куы никуы кодта.

— Тыхджын маст мин уымæн у, — загъта, — мæ бæхы сæфтджытæ æнæконд уыдысты æмæ сæ ныр къæрныхтæ куы феной, уæд мыл хуыдзысты, зæгъдысты: „уый бæхджын лæг нæ уыдис, уымæн йæ бæх раджы давинаг уыди.“

175. Раст лæг

Цардысты æмæ уыдысты æртæ æфсымæры. Уыдонæй дыууæ уыдысты къæрныхтæ æмæ кодтой давыны куыст. Æртыккаг та уыд раст лæг. Иу хатт æй йæ ус иу ран нал уадзы:

— Ды дæр ма исты радав. Де ‘фсымæртæм нæ кæсыс?

— Хорз, — загъта лæг.

Иу æхсæв ацыд къæрныхы æмæ йæхи хъуджы радавта, фæдзырдта йæ усæ æмæ йæ мæйдары аргæвстой. Лæг зæгъы йæ усæн:

— Цырагъ рахæсс æмæ йæ бастигъæм.

Ус цырагъ рахаста æмæ рухсæм хъуджы куы федта, уæд базыдта, сæхи хъуг кæй у, уый. Ус нырдиаг кодта, йæ рустæм фæлæбурдта.

Уæд æм йæ лæг дзуры:

— Уæдæ æз кæй хъуг радавон, уый дæр йæхи афтæ хойдзæн æмæ æрдиаг кæндзæн æмæ тæригъæд у, тæригъæд!

Ф и п п а и н æ г т æ

1. У а с т ы р д ж и æ м æ æ р т æ æ ф с ы м æ р ы. Амонæг—750. Хуссар Ирыстони адæмы уацмыстæ. Цхинвал. 1930 аз, 62—70 фæрстæ. Радзырдта йæ Дзомагъы хъæуккаг Гуыбаты Дзакко 1926 азы 1 июны. (Æртæ æфсымæры).

2. Л æ д ж и й ы ф ы р т Д з а м б о л а т. Амонæг 759. Хуссар Ирыстони адæмы уацмыстæ, Цхинвал, 1929 аз, II-аг чыныг, 107-111 ф. Фысгæ йæ ныккодта Гаглойты Дауыт Дзомагъы хъæуккаг Гуыбаты Дзаккойæ 1925 азы 18 июны („Хæйрæджы æмбисæндтæ.“)

3. А х с а х т е м ы р æ м æ а в д æ ф с ы м æ р ы. Fiinf ossetischen Erzählungen... Вc. Миллер æмæ Р. Штаккелберг. Петербург. 1891 аз, 20—21 ф. Фысгæ йæ ныккодта Тугкаты Гæбуди (Соломон) Чырыстонхъæуккаг (ныры Дигора) Тугкаты Масикъойæ, æвæццæгæн, 1880-æм азты. (тæлмац Бязырты А..)

4. А в д х о й ы. Fiinf ossetischen Erzählungen... Вc. Миллер æмæ Р. Штаккелберг. Петербург. 1891 аз, 20—21 ф. Фысгæ йæ ныккодта Тугкаты Гæбуди (Соломон, 1857—1890) Чырыстонхъæуккаг (ныры Дигора) Тугкаты Масикъойæ, æвæццæгæн, 1880-æм азты. (Дыгуронæй йæ иронмæ раивта Бязырты А.)

А р г ъ æ у т т ы æ м б ы р д г æ н æ г Т а г к а т ы С е р г е з æ г г ы, з æ г г ы æ, у ы й йæ мады мал Зораты Нинойæ (Сбайаг) фехъуыста уыцы авд хойы нæмттæ афтæмæй: „Дæдæкк æмæ Уæдæкк, Диццæ зæмæ Мырзахъа, Ассæ æмæ Уырысса, магуыр Гæдæ сæ фæстæ, сæ хо Адæккæйы сын адавд æмæ уый сурынц.“

5. М æ й. Fiinf ossetischen Erzählungen... Вc. Миллер æмæ

Р. Штакельберг. Петербург. 1891 аз, 15—19 ф. Ныффыста йæ Тугкаты Гæбуди Чырыстонхъауы (ныры Дигора) Тугкаты Ма- сикъойæ. (Дыгуронæй йæ иронмæ раивта Бязырты А.)

6. Къарных æмæ хæйрæг. Амонæг—778. ХИЗИИ* архив, фольклоры фыстытæ № 342. Ныффыста йæ Плиты Илья Сталиниры районы Сатихъары хъæуккаг Дыгъуызты Максыйæ 1940 азы 14 июны, „Ирсн аргъæуттæ,“ 1956 аз, 291 фарс.

7. Гуырдызыхан æмæ Бонварон. Амонæг—(779). Хуссар Ирыстоны фольклор, 1936 аз, 460—462 ф. Радзырдта йæ Гаглойты Григол.

8. Бурсамдзелийы аргъау. Амонæг—(781). Хуссар Ирыстоны адæмы уацмыстæ, III чыныг, Цхинвал, 1930 аз, 135—136 фæрстæ. Фысгæ йæ ныккодта Плиты Харитъон Дзомагъы хъæуккаг Джыгкыйты Дауытæй 1930 азы.

9. Сауджын æмæ Уастырджи. Амонæг—785. Журнал „Æфсир“, 1910 аз, № 9. Ныффыста йæ Тменаты Елбыздыхъо („Дзул чи бахордта?“ къуыдайраг таурæгъ.)

10. Зыдлæг. Амонæг—796. Мамыдты Степан. Сывæллæтты чыныг. Батум. 1908 аз. 65—67 фæрстæ.

11. Иу чызджы аргъау. Амонæг—(80?) ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 858. Ныффыста йæ Джусойты Нафи Къуыдары Ногхъæуккаг Джусойты Къолайæ 1948 азы сæрды.

12. Карзфыд æмæ йæ лæппу. Амонæг—(804) 465. ХИЗИИ архивы, фольклорон фыстытæ № 798. Ныффыста йæ Дзугаты Георги Дзомагъаг колхозон Дзугаты Хасæхъойæ 1948 азы июлы мæйы („Мæгуыр лæг æмæ мæгуыр ус“). Йæ сюжетмæ гæсгæ хауы амонæг № 465, фæлæ дзы мæрдты бæсты кæй цауы архайдтытæ, уымæ гæсгæ та йæ ис банымайæн амонæг № 804 æввахс лæууы Къостайы „Уæлмæрдты“ поэмæмæ.

13. Бæхфæлдисыны. Амонæг—804 1. Вс. Миллер. Осе-тинские Этюды. Москва. 1881. 1 часть, 108 стр. Ныффыста йæ Вс. Миллер Дзауджыхъæуы Кокийы-фыртæй.

14. Мæгуыр лæг æмæ хæйрæджытæ. Амонæг—(810).

* ХИЗИИ—Хуссар Ирыстоны Зонад-Иртасæг институт.

Хуссар Ирыстоны фольклор. Сталинир, 1936 аз. 267—268 фæрстæ. Радзырдта йæ Наниты Андо, Къуыдайраг, 1925 азы мартийы 30 бон.

15. Лæскъдзæрæны аргъау. Амонæг—812. Мамыдты Степан. Сывæллæтты чиныг, Батум, 1908 аз, 19—21 фæрстæ. („Цуанон æмæ уæйыг“).

16. Иунæджы кадæг. Амонæг—823, 612. Тыбылты А. æмбырдгонд „Гутондар“, Цхинвал, 1928 аз, 39—42 ф.

17. Фæлвæрайы фырт Будзумар. Амонæг—823. Хуссар Ирыстоны фольклор. 1936 аз, 258—260 фæрстæ. Радзырдта йæ Дзомагъы хъæуккаг Гуыбаты Дзакко.

18. Ногбон. Амонæг—834. Мамыдты Степан. Сывæллæтты чиныг, Пхай, Батум, 1908 аз, 49—57 фæрстæ (фæцыбырдæргондæй.)

19. Растдзинад агурæг. Амонæг—(846) 332. Гæдиаты Секъа. Уацмысты æмбырдгонд. Дзæуджыхъæу. 1947 аз, 109—112 фæрстæ. Фыст æрцыд 1911 азы.

20. Арыг æмæ Магра. Амонæг—(849). ოსტრო ზღაპრებო და ლეგენდებო. Беджызаты Дудары фыстытæй. Редактор æмæ разыхасы автор Гълонти А. А. 1957 аз, 171—173 фæрстæ. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Едысы хъæуккаг Беджызаты Леуанæй 1939 азы 22 октябры.

21. Цæмæну Уастырджи лæгты дзуар. Амонæг—(849). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №1021. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Едысы хъæуккаг Беджызаты Леуанæй 1939 азы 23 августы.

22. Хуыйæг æмæ куыр д. Амонæг—(854). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 590. Ныффыста йæ Тедеты Виктор Лагодехы районы Лапианы хъæуккаг 16 аздыд VIII классы ахуыркæнинаг Сихъойты Ваккайæ 1949 азы 2 августы.

23. Уарзондзинад. Амонæг—(870). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1068. Ныффыста йæ Беджызаты Д. Дзауы районы Брытбаты хъæуккаг Сланты Иликъойæ, 70 аздыд колхозонæй 1940 азы 17 августы.

24. А н у з ы д у с. А м о н а г—880. Ирон адамы таурæгътæ, кадджытæ æмæ аргъæуттæ. Дзæуджыхъæу, 1928 аз, III-аг чиныг, 66—75 фæрстæ („æлдар“).

25. У а р з æ т т æ. А м о н а г—(881). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №1055. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Цæгат Ирыстоны Чермены хъæуы цæрæг Хъæлæгаты Бешетæй, 70 аздзыд усæй 1956 азы 2 августы.

26. А д д ж ы н б и н о н т æ. А м о н а г—(882). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1051. Ныффыста йæ Беджызаты Д. Хъазбеджы районы Тъены хъæукаг Хъалæгаты Бешетæй, 70 аздзыд колхозонæй, 1940 азы 2 августы.

27. А л д а р ы ч ы з г к æ н æ д ы у у æ æ р д х о р д æ л д а р ы. А м о н а г—833. Ирон адамы таурæгътæ, кадджытæ æмæ аргъæуттæ, III-аг чиныг, Дзæуджыхъæу, 1928 аз, 113—122 ф. Ныффыста йæ Аембалты Цоцко Аерыдоны хъæуы 1921 азы 14 майы Баскаты Темболатæй, 55 аздзыд зæхкусæг лæгæй.

28. М æ г у ы р л æ д ж ы ч ы з г. А м о н а г—883. ХИЗИИ архивы фольклоры фыстытæ № 465. Ныффыста йæ Джусойты Георги Лагодехы районы Лагодехы хъæукаг Уалыты Гадайæ, 69 аздзыд колхозонæй 1949 азы 18 июлы.

29. А л д а р ы ф ы р т М ы с т ы х ы у с ы а р г ы а у. А м о н а г—885, 571. Бюллетень Академии Наук, том XII, стр. 205—210, Санкт-Петербург, 1867 г. А. Шифнер, „Осетинские тексты“. Санкт-Петербург. 1868 г. фысгæ йæ ныккодта ирон æвзæджы ахуыргæнæг Цорæты Васил 1860 азы.

30. А в д æ ф с ы м æ р ы æ м æ с æ х о й ы а р г ы а у. А м о н а г—885 Н. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 371. Ныффыста йæ Бигъуылаты Шалва Хетагуровы хъæукаг колхозонæй Мамиты Ираклийæ (60 аздзыд), 1950 азы январы мæйы (фæцыбыргондæй).

31. Ф а й н у с т ы т æ. А м о н а г—895. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1089. Радзырдта йæ Бурæты Захар, 68 аздзыд колхозон, Дзауы районы, Къæбысты хъæуы 1938 азы 31 августы, фысгæ та йæ ныккодта Беджызаты Дудар.

32. Бурь фырт Мæхæмæты кадæг. Амонæг—895. Хуссар Ирыстоны фольклор, Сталинир, 1936 аз. 253—256 фæрстæ. Радзырдта йæ Джусойты Кудза.

33. Мæгуыр лæг æмæ лæппу. Амонæг—910. ХИЗИИ архивы фольклоры фыстытæ № 15. Ныффыста йæ Гасситы Владимир Дзимыры хъæуккаг Гуырцъыты Дианозæй 29 июлы 1940 азы.

34. Иунæджы аргъау. Амонæг—910. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 339. Ныффыста йæ Плиты Илья Сталиниры районы Сатихъары хъæуккаг колхозонæй Дыгъуызытæ Максийæ 1940 азы 13 июны.

35. Хæххон æлдари фырти æмæ быдырон æлдари чызджы аргъау. Амонæг—921. А. Шифнер. Ирон тексттæ. Петербург. 1868 аз. 92—97 ф. „Хæххонæлдари фырт æмæ быдырон æлдари чызг“. Фысгæ йæ ныккодта Тифлисы семинары ахуыргæнæг Цорæты Васил 1860-æм азты.

36. Хурыскæсан æмæ Хурныгуылæн æлдари аргъау. Амонæг—223. Ирон адæмы таурæгътæ æмæ аргъауттæ. 1928. Æртыккаг чиныг, 77—83 фæрстæ. Ныффыста йæ Æмбалты Цоцко Æрыдоны хъауы Саламты Исламæй 1922 азы 6 ноябры.

37. Æртæ æфсымæры сæ давид бæхтæ кунд есардтой. Амонæг—925. Ирон адæмы таурæгътæ æмæ аргъауттæ, Дзауджыхъæу, 1928, æртыккаг чиныг, 57—58 фæрстæ. Фысгæ йæ ныккодта Æмбалты Цоцко Æрыдойнаг Æмбалты Аппейæ 21 ноябры 1922 азы.

38. Амонд. Амонæг—930. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 602. Ныффыста йæ Плиты Баграт Лагодехы районы Понайы хъæуккаг 78 аздыд колхозонæй Дзигойты Бадилае 1949 азы 12 июлы („Мæгуыр лæг æмæ усы аргъау“ (кæс ф. 2, № 1101 уæлæнгай редакцигондæй).

39. Хъæзныг лæг æмæ лæппу. Амонæг—930. ХИЗИИ архивы фольклоры фыстытæ № 194. Ныффыста йæ Плиты Илья Дзауы районы Хакеты хъæуккаг колхозонæй Бæззаты Соломанæй 1940 азы 7 декабры.

40. Иунæг æмæ удхæссæг. Амонæг—934. Хуссар Ирыстоны фольклор. Сталинир. 1936 аз. 441—442 фæрстæ. Радзырдта йæ Къуыдары Наниты Андо 1925 азы мартийн.
41. Арцъиу. Амонæг—(934 I). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №1099. Радзырдта йæ Бабаты Гасбар Сталиниры педтехникумы 1940 азы 22 ноябры. Ныффыста йæ Дзугаты Хаджумар.
42. Хуры хох. Амонæг—936. ოსური ზღაპრები და ლეგენდები, 1957 аз. 83—84 фæрстæ. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Къабуты хъæуы (Дзауы районы Едысы сельсовет) Тотыраты Лексойæ 75 аздыд колхозонæй, 1938 азы.
43. Зонд æмæ амонд. Амонæг—945, 1685. Хуссар Ирыстоны адæмы уацмыстæ. Цхинвал, 1930 аз, 3-аг чиныг, 118—122 фæрстæ. Радзырдта йæ Джусойты Кудза, Къуыдары Джалабаты хъæуккаг, 1925 азы 6 июны Цхинвалы.
44. Къæрных фыд æмæ йæ æртæ лæппуйы. Амонæг—950. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 489. Ныффыста йæ Джусойты Георги Лагодехы районы Хечилы хъæуккаг Уалыты Галайæ, 69 аздыд колхозонæй, 1949 азы июлы мæйы (фæецыбыргондæй).
45. Мæгуыр лæджы чызг. Амонæг—953, 403. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 420. Ныффыста йæ Цхуырбаты Георги Ленингоры районы Монастыры хъæусоветы Ногхъæуы цæрæг Кæркуысты Самсонæй 1949 азы 11 июлы.
46. Æлдар æмæ рæгъаугæс. (Алышны аргъау) Амонæг—1000. Газет „Рæстдзинад“, 1935, № 256. Ныффыста йæ Хъ. Дз.
47. Цæгæр, къуылых æмæ сæтой. Амонæг—1000. ХИЗИИ архивы фольклоры фыстытæ № 514. Ныффыста йæ Плиты Тенгиз Ленингоры районы Цъолды хъæуккаг Мæргъиты Къостайы фырт Телайæ, 40 аздыд колхозонæй, 1949 азы июлы мæйы.
48. Æртæ æфсымæры æмæ сауджын. Амонæг—1000. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №857. Ныффыста йæ Джусойты Нафи, Къуыдары, Ногхъæуккаг колхозон Джусойты Къолайæ 1948 азы 12 июлы.

26.03.2020
2020.03.26

49. Кæстæр æфсымæр æмæ сауджын. Амонæг—1000. ХИЗИИ архивы фольклоры фыстытæ № 330. Ныффыста йæ Плиты Илья Чемерты хъæусоветы Чирцъйнайы хъæуккаг Плиты Цъицъбайæ 1940 азы ноябры мæйы.

50. Коса лæг æмæ сауджын. Амонæг—1000, 1012. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 595. Ныффыста йæ Плиты Баграт Лагодехы районы Хошатаны хъæуккаг колхозон Гæджиты Ванойæ, цæуы йыл 77 азы, 7 июлы 1949 азы. „Коса лæджы аргъау“. (Фæцыбыргондæй).

51. Схъæлдзæбуджы аргъау. Амонæг—1002. Газет „Рæстдзинад“, 1935 азы 5 декабры. Фысгæ йæ ныккодта Туаты Цицкайæ Туаты К.

52. Адылыбег æмæ Зæнджынбег. Амонæг—1007, 1013, 1009. Хуссар Ирыстоны фольклор, Сталинир, 1936 аз. 475—478 ф. Радзырдта йæ Къуыдары Наниты Андо 1930 азы 12 июны.

53. Аертæ æфсымæры æмæ Сохъхъуыр уæйыг. Амонæг—1009, 1012. Хуссар Ирыстоны фольклор, Сталинир, 1936 аз, 418 ф. Радзырдта йæ Санахъоты Накъа, Дзауаг, 1930 азы сæрды Цхинвалы.

54. Сысыкъа. Амонæг—1013. Ныффыста йæ Плиты Илья Чирцъйнайы хъæуккаг (Чемерты хъæусоветы) колхозон Гуыцмæзты Маринейæ 23 июны 1940 азы.

55. Торедза уæйгуыты куыд фæтæрсын кодта. Амонæг—1051, 1115. Газет „Рæстдзинад“, 1935 аз 4 октябры. Фысгæ йæ ныккодта Бæрæзгуаты Сосланбег. („Торедза уæйгуыты куыд фæтæрсын кодта“.)

56. Фæныкгуызы аргъау. Амонæг—1060, 1115, Хуссар Ирыстоны фольклор, Сталинир, 1936 аз, 524—527 фæрстæ.

57. Мæгуыр лæджы фырт Дзибукка æмæ хæйрæг. Амонæг—1082. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1023. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Едысы хъæуккаг Беджызаты Леуанæй 1939 азы 22 августы.

58. Амæйфыддæры аргъау. Амонæг—1093. Гæдиа-

94935720
94935720

ты Секъя. Уацмысты æмбырдгонд. Дзæуджыхъæу, 116—120 ф. („Куырдататаг гæды лæг.“)

59. Мæгуыр лæг æмæ йæ ус. Амонæг—1164. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №544. Ныффыста йæ Плиты Тенгиз Алыксандры фырт Ленингоры районы Захъоры хъæуккаг Хъодалаты Илойæ, 100 аздыд колхозонæй, 1949 азы июлы мæйы.

60. Фыййау æмæ хæй рæг. Амонæг—1183. Хуссар Ирыстоны фольклор, Сталинир, 1936 аз, 437—440 ф. радзырдта йæ Къуернеты хъæуккаг Цхуырбаты Федыр. Уый та йæ фехъуыста 100 азыккон зæрондæй Джабиты Датойæ („Мæгуыр лæг æмæ хæйрæджытæ.“).

61. Аерфыгджынчызг. дзæгъæл кæсаг. Амонæг—1350. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №1063. Ныффыста йæ Беджызаты Д. Едысаг Дзесты Дохайæ, 46 аздыд колхозонæй, 1939 азы 5августы.

62. Уæйыджы лымæн ус. (Стыр хъæу кунд фесæфт). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1111. Амонæг—1360. 305, 315. Ныффыста йæ Къæбулты Елиоз Дзауы районы Надарвазы хъæуккаг 96 аздыд колхозон Аелборты Чъыбылайæ 1940 азы 22 августы. (Мад йæ лымæн лæгимæ йæ иунæг фырты марынмæ хъавы, ахæм мотивыл ма ис æндæр аргъæуттæ дæр).

63. Паддзах æмæ йæ фырт. Амонæг—(1360), 530 В. ХИЗИИ архивы фольклоры фыстытæй № 427. Ныффыста йæ Цхуырбаты Георги Велуры хъæуккаг колхозонæй Къусраты Александрæй (40 аздыд), 1949 азы 21 июлы.

64. Цуаноны фырт. Амонæг—1360. ХИЗИИ архивы фольклоры фыстытæ № 341. Ныффыста йæ Плиты И. Сталиниры районы Сатихъары хъæуккаг Дыгъуызты Максийæ 14 июны 1940 азы.

65. Базырганы аргъау. (Авд æфсымæры). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 205. Амонæг—1308, 329. Ныффыста йæ Плиты Илья Дзауы районы Теделеты хъæусоветы колхозон Бестауты Габайæ 1940 азы декабры мæйы.

საქართველოს
რესპუბლიკის
ხალხთა
წიგნობის
სამსახური

66. Хæрæфырт Дзакко. Амонæг—1380. ოსურ
ბოლო ჯგერებო. Сталинир, 1957, 104—111 ფ. ХИЗИИ архивы
фольклорон фыстытæ №31. Фысгæ йæ ныккодта Беджызаты
Дудар Едысы хæуқкаг Дзесты Долайæ (46 азы) 1939 азы 5
августы.

67. Авдæфсымæры æмæ сæмад. Амонæг—(1380),
57 ф. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №594, ныффыста
йæ Тедеты Виктор Алыксандры фырт Лагодехы районы Лапиан
ны хæуқкаг VIII классы ахуырғанинаг Сихъойты Уаккайæ
1949 азы 4 августы.

68. Хæзнассараджы аргъау. Амонæг—1381. ოსურ
ბოლო ჯგერებო და ჯგერებო. Сталинир, 1957 аз. 97—99 ფ. ХИЗИИ ар-
хив. Фысгæ йæ ныккодта Беджызаты Дудар Едысы хæуқкаг
Беджызаты Леуанæй 1940 азы 14 августы. (Кочысаты Розæйы
пьеса „Нæ прыстыф сырра“, 1908 азы, бындуры ис ахæм ар-
гъау (фæцыбыргондай.)

69. Ус æмæ лæг. Амонæг—1381, ХИЗИИ архивы фольк-
лорон фыстытæ №581. Ныффыста йæ Тедеты Виктор Лагодехы
районы Лапианы хæуқкаг Гæбæраты Зауырæй 1949 азы 12
июлы (фæцыбыргондай.)

70. Адылы ус. Амонæг—1382. Ирон аргъæуттæ. Стали-
нир, 1956 аз, 224—226 ф. Фысгæ йæ ныккодта Тедеты Виктор
Лагодехы районы Лапианы хæуқкаг Сихъоты Уаккайæ, 16
аздыд лæшпуйæ.

71. Лæг æмæ ус. Амонæг—1394. ХИЗИИ архивы фольк-
лорон фыстытæ №411. Ныффыста йæ Цхуырбаты Георги За-
хъоры хæуқкаг колхозонæй Хъодалаты Илойæ, 1949азы 8 ав-
густы.

72. Мæгуыр лæг æмæ еууы къус. Амонæг—1415. Ирон
аргъæуттæ, Сталинир. 1956 аз. 241—243 ф.

73. Хадзы, моллойы ус æмæ æххуырст лæппу.
Амонæг—1450. ХИЗИИ архив. Ныффыста йæ Андиаты Мæхæ-
мæт Елхотты 1957 азы.

74. Къæрных æмæ йæ ахуыргонд. Амонæг—1525.
Мамыдты Степан. Сывæллæтты чыныг, II-аг хай. Батум. 1908 аз,
57—61 ф.

75. Фыдбылызы ләппу. Амонәг—(1525). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытә №577. Ныффыста йә Тедеты Биктор Лагодехы районы Верхис миняоры хъәуккаг 58 аздзид колхозон Багаты Бетрейы фырт Шерийә, 1949 азы 10 июлы, („Мәгуыр ләппу“) фәцыбыргондәй.

76. Нарон әмә Уәладжырон къәрныхтә. Амонәг—1525. Мамыдты Степан. Сывәлләтты чиныг, П хай. Батум, 1908 аз, 42—45 ф.

77. Рагон хәххон къәрных. Амонәг—1525. Хуссар Ирыстоны адәмы уацмыстә, Цхинвал, 1930 аз, III-аг чиныг, 145—147 ф. Радзырдта йә Гаглоиты Григол.

78. Әртә къәрных әфсымәры. Амонәг—1225. Хуссар Ирыстоны фольклор, Сталинир, 1936 аз, 472—474 ф. Радзырдта йә Дзауы хъәуккаг Санахъоты Накъа 1930 азы.

79. Мәгуыр ләджы ләппу Натур әмә паддзах Таугъуызы аргъау. Амонәг—1225. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытә, №365. Радзырдта йә Сталиниры районы Уәллаг Додоты хъәуккаг колхозон Чилахсаты Никъала.

80. Паддзах әмә дәсны. Амонәг—1527. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытә №40. Ныффыста йә Цхуырбаты Барис Карелы районы Уәллаг Елбачиты хъәуккаг колхозон Коргиаты Гришайә, 1949 азы июлы мәйы.

81. Сайәгой. Амонәг—1528, 1540. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытә №1445. Фыст әрцыд Сланты Иликъойы нхәстәй 1940 азы 2 апрелы.

82. Мәгуыр ләг әмә әртә сайәгойы. Амонәг—1535. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытә №620. Ныффыста йә Плиты Баграт, Ахметайы районы, Джохъолайы хъәусоветы „Октябры революцийы“ номыл колхозон Джергаты Къобыләй, 56 аздзид зәронд ләгәй, 1949 азы 22 июлы.

83. Сайәгойы аргъау. (Сидзәргәс усы аргъау). Амонәг—1535. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытә №648. Ныффыста йә Бикъойты Григор Ленингоры районы Гехауы хъәуккаг 60 аздзид колхозон Чсиаты Генойә 1949 азы 14 июлы.

84. Хуы йә хойы мардмә куыд ацыд. Амонәг—1540, „Мах дуг“, 1940 аз, №10. Фысгә йә ныккодта Къ. Дз.

85. Къобала æмæ йæ ‘фсымæртæ. Амонæг—1537, 1538. Хуссар Ирыстон фолклор, 1936 аз, 489—492 фæрстæ.

86. Мæрдтæмдзæуæг. Амонæг—1540. Ирон аргъæуттæ, Сталинир, 1956 аз, 262—264 ф. („Æлдар æмæ йæ сайæгой“). Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Дзауы районы Брытъаты хъæуккаг Сланты Михалæй 11 июлы 1938 азы, ХИЗИИ архив № 113.

87. Фыййауы аргъау. Амонг—1540. ХИЗИИ архивы фолклорон фыстытæ № 999. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Ерманы хъæуккаг Беджызаты Леуанæй 1938 азы 9 августы.

88. Стонг лæг. Амонæг—1548. ХИЗИИ архив. Ныффыста йæ Хъазбегты Хъазбег Дигорайы 1952 азы.

89. Бонджын лæг. Амонæг—(1570). ХИЗИИ архивы фолклорон фыстытæ № 611. Ныффыста йæ Плиты Баграт Лагодехы район Арешпераны хъæуы 73 аздыд колхозон Гæджиты Арчилæй 1949 азы июлы мæйы.

90. Зыдгæнæг æлдар. Амонæг—1570. ХИЗИИ архивы фолклорон фыстытæ № 1085. Радзырдта йæ Бурæты Захар, 68 аздыд колхозон, Къæбысты хъæуы 1938 азы 31 августы. Фыста йæ ныккодта Беджызаты Дудар.

91. Хордзенджын. Амонæг—1213. Бтемыраты Б. æмæ Быдтаты А. „Ирон хъæлдзæг ныхæстæ æмæ фыдæлты æмбисæндтæ“, Берлин, 1924 аз, 14 фæрстæ.

92. Ног давæг. Амонæг—1225. Бтемыраты Б. æмæ Быдтаты А. „Ирон хъæлдзæг ныхæстæ æмæ фыдæлты æмбисæндтæ.“ Берлин, 1924 аз, 9 ф.

93. Фыдæнхъæл фесты. Амонæг—(1312). ХИЗИИ архив. Ныффыста йæ Алæгаты Чермен Орджоникидзейы 1958 азы.

94. Молло. Амонæг—1287. ХИЗИИ архивы фолклорон фыстытæ № 299. Громы хъæуккаг Къусраты Максийæ йæ ныффыста Плиты Илья 1940 азы ноябры мæйы.

95. Молло æмæ къæрныхтæ. Амонæг—1318. ХИЗИИ архивы фолклорон фыстытæ № 300. Ныффыста йæ Плиты Илья Громы хъæуккаг колхозон Къусраты Максийæ 1940 азы июны мæйы.

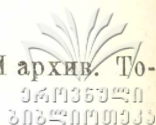

- 96. Рынчынгæс. Амонæг—1349. ХИЗИИ архив. Бæдтаты Хъазыбеджы фыст, Беслан, 1957 аз.
- 97. Фысым æмæ уазæг. Амонæг—1349. Журнал „Хуртын“, Петербург, 1912 аз, № 3.
- 98. Æз дзы куы ницы арын. Амонæг—1349. Журнал „Зонд“. Дзæуджыхъæу. 1907 аз. № 1.
- 99. Фæдис, мæ сыхбæстæ! Амонæг.—(1349). Бтемыраты Б. æмæ Бæдтаты А. „Ирон хъæлдзæг ныхæстæ æмæ фыдæлты æмбисæндтæ“. Берлин. 1924 аз, 12 фарс.
- 100. У æ, кæ дæ мын цæуыс? Амонæг—1350. ЦИЗИИ* архив. Цомайы фыртты фыст.
- 101. Ирвæзынгæнæг. Амонæг—1572. Ирон аргъæуттæ. Сталинир, 1956 аз. 273—274 ф. Ныффыста йæ Плиты Илья Дзауы районы Теделеты хъæусоветы Хакеты хъæуккаг Бæззаты Соломанæй 1940 азы 7 июлы.
- 102. Ныхас дыууæ барæгæн. А. Христиансен. „Ирон тексттæ“. Копенгаген, 1921 аз. 39 фарс. Ныффыста йæ Куырдататаг Дулаты Хъамболат 1921 азы.
- 103. Дыууæ сыхаджы. ХИЗИИ архив. Бæдоаты Хъазбеджы фыст. Беслан. 1957 аз.
- 104. Хорз фын. ХИЗИИ архив. Бæдоаты Хъазбеджы фыст. Бесланы хъæу. 1957—1958 азы.
- 105. Къобæг бæлццæттæ. ХИЗИИ архив. Ныффыста йæ Бæдоаты Темирболат Дзæуджыхъæуы Гагкаты Дзибышæй 1956 азы.
- 106. Йæ маст райста. ХИЗИИ архив, Томайты Г. фыст.
- 107. Хъæдуры къус. Бтемыраты Б. æмæ Быдтаты А. „Ирон хъæлдзæг ныхæстæ æмæ фыдæлты æмбисæндтæ“. Берлин, 1924 аз. 31 ф.
- 108. Рæсугъд бæх. Бтемыраты Б. æмæ Быдтаты А. „Ирон хъæлдзæг ныхæстæ æмæ фыдæлты æмбисæндтæ“. Берлин. 1924 аз. 12 ф.
- 109. Дыууæ уазæджы. ЦИЗИИ* архив. Томайты Г. фыст.

* Цæгат Ирыстоны зонад-иртасæг институт.

110. Фæфæстиатсты хæдмæлты л. ЦИЗИИ архив. Томайты Г. фыст.

111. Урс уæлдзæртты кæрц. ЦИЗИИ архив, Томайты Г. фыст.

112. Сасиргур. Бтемыраты Б. æмæ Быдтаты А. „Ирон хъæлдзæг ныхæстæ æмæ фыдæлты æмбисæндтæ“, Берлин. 1924 аз, 32 ф.

113. Æхсынчъы хос. Бтемыраты Б. æмæ Быдтаты А. „Ирон хъæлдзæг ныхæстæ æмæ фыдæлты æмбисæндтæ“. Берлин. 1924 аз. 33 ф.

114. Æппæлой хилдасæг. ХИЗИИ архив. Ныффыста йæ Плиты Солтан Ногиры хъæуы 1957 азы.

115. Хъазы айк. Бтемыраты Б. æмæ Быдтаты А. „Ирон хъæлдзæг ныхæстæ æмæ фыдæлты æмбисæндтæ“. Берлин. 1924 аз. 16 ф.

116. Цæст—æнæфсис. Ирон аргъæуттæ. Сталинир. 1956. 295—296 фæрстæ. Фысгæ йæ ныккодта Джусойты Нафи Къуындары Начърепайы хъæуккаг Навиты Андойæ 1948 азы июлы 16 бонны.

117. Бонджын лæджы капекк. Амонæг—1654. Ирон аргъæуттæ, Сталинир, 1956 аз, 244—245 ф. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Ленингоры районы Дауларийы хъæуккаг Елаурты Тъатъейæ 1949 азы 8 июлы.

118. Хъæстытæ мæгуыр лæггы л. Амонæг—1660. Ирон аргъæуттæ, Сталинир, 1956 аз, 257—261 фæрстæ. Фысгæ йæ ныккодта Тедеты Виктор Лагодехы районы Верхисминдоры хъæуккаг 58 аздыд зæронд лæг Багаты Герийæ 1949 азы 14 июлы.

119. Æмдзæринтæ. Амонæг—(1674). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №800. Ныффыста йæ Дзугаты Георги Дзомагъы хъæуккаг 15 аздыд лæшпу Дзугаты Елиозæй 1948 азы сæрды.

120. Иу низæй рынчынтæ. Амонæг—1674. ХИЗИИ архив. Цомайы-фырты фыст.

121. Кæй уæрдонь бадай, уый зарæг кæн. Амонæг—1631. ХИЗИИ архив. Ныффыста йæ Годжиты Фарныхъауы 1956 азы.

122. Бызыхъо. Амонæг—1696. Ирон аргъæуттæ, Сталинир. 1956 аз, фæрстæ 232—234. Ныффыста йæ Козаты Давид Хъемултайы Козаты Нафийæ 1948 азы сæрды.

123. Адылы. Амонæг—1696. ХИЗИИ архивы фольклоры фыстытæ №1036. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Къабусты хъæуккаг Тотыраты Лексойæ 1948 азы 11 августы.

124. Сауджын æмæ магуыр лæджы чызг. Амонæг—1725. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №1078. Радзырдта йæ Дзукъаты Муссæ, 89 аздыд колхозон, Челиаты хъæуы 1948 азы 6 майы, фысгæ та йæ ныккодта Беджызаты Д.

125. Сауджынты сæфт. Амонæг—1730. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 799. Ныффыста йæ Дзугаты Георги Дзомагъы хъæуккаг Дзугаты Хъæрæсейæ 1948 азы августы мæйы.

126. Мад æмæ йе 'ртæ фырты. Амонæг—1730. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №1066. Ныффыста йæ Беджызаты Д. Брытбаты хъæуккаг 62 аздыд колхозон Сланты Михайæ 1947 азы 17 августы.

127. Сауджын æмæ магуыр ус. Амонæг—1730. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 519. Ныффыста йæ Плиты Тенгиз Ленингоры районы Захъхъоры хъæусоветы Джахуы хъæуккаг Къудухты Матейы фырт Митъройæ, 58 аздыд колхозонæй, 1949 азы июлы мæйы.

128. Хатнаг æвзаг ахуыргæнæг. Амонæг—(1730). Ирон аргъæуттæ, Сталинир, 1956 аз, 251—256 ф. Ныффыста йæ Тедеты Виктор Лагодехы районы Уæллаг Миндоры хъæуккаг 58 аздыд колхозон Багаты Джерийæ 1949 азы 14 августы.

129. Фыййауы аргъау. Амонæг—(1736). ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ №1134. Ныффыста йæ Поциты Вася Ленингоры районы Салбиеры хъæусоветы Нагемеуы хъæуккаг 40 аздыд колхозон Тыджыты Къолайæ 1940 азы 21 июлы.

130. *Æнæууæнк сауджын. Амонæг—1776. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 862. Ныффыста йæ Джусойты Нафи Къуыдары Начърепайы хъæуккаг Джусойты Андоийæ 1948 азы 24 июлы.*

131. Сауджын мæгуыр лæджы хъуг куд сайдта. Амонæг—1720. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 834. Ныффыста йæ Козаты Давид Хъемултайы Дыргъджыны хъæуккаг 84 аздыд колхозон Тедеты Тъатъойæ 1948 азы сæрды.

132. Дзوماгъты хъæуы сауджын. Амонæг—1825, ХИЗИИ архив. Томайты Г. фыст.

133. Сауджын æмæ молло. Амонæг—1830. Ирон адæмы таурæгътæ æмæ аргъæуттæ, Дзæуджыхъæу, 1928, III-аг чиныг, 75—77 ф. Фысгæ йæ ныккодта Æмбалты Цоцко Æрыдоны Дзугктойты Цаппойæ 1922 азы 4 ноябры.

134. Гуыргъохъо æмæ йæ æрчъи. Амонæг—1620—1942—1885. Ирон аргъæуттæ. Дзæуджыхъæу. 1901 аз. 25—29 фæрстæ. Ныффыста йæ Мамыхъаты Гаппо 1890-æм фæстаг азы.

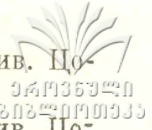
135. Мæгуыр лæг æмæ коса кувройгæс. Амонæг—1920. Ирон аргъæуттæ, Сталинир, 1956 аз, 2^с4—288 ф.

136. Мæгуыр лæг паддзахы куд амбылдта. Амонæг—1920. Рæстдзинад, 1935 азы 28 декабры, № 288.

137. Уæйгуыты таурæгъ. Амонæг—1960. Осетинские этюды, 1881 аз. г. 1, стр. 92. Фысгæ йæ ныккодта Вс. Миллер 1880 азы сæрды Стыр-Дыгуры Гобеты Бадейæ (иронау æй раивта Бязырты А.)

138. Стырæй-стырдæр. Амонæг—1960. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 69. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Едысы хъæуккаг Беджызаты Леуанæй 1940 азы 26 августы.

139. Дыууæ къуырмайы. Амонæг—2008. Дигорские сказания по записям дигорцев И. Т. Собиева, К. С. Гарданова и С. А. Гугкаева с переводом и примечаниями Вс. Миллера. Москва. 1902 г. 39—40 стр. Фысгæ йæ ныккодта Константин Гæрдæнты Чырыстонхъæуы (ныры Дигорайы). Дыгуронæй йæ иронмæ раивта Бязырты А.)

140. ლეფსინის მასტ. ამონაგ—2014. ციზიის არხივ. ცო-
მაიის-ფირტი ფისტ.

141. კუიძის ამარდ. ამონაგ—2014. ციზიის არხივ. ცო-
მაიის-ფირტი ფისტ.

142. გადის ლაგ. ამონაგ—2014. ბთემირატი ბ. ამე ბიდ-
ტატი ა. „ირონ ხალდისეგ ნიხესტე ამე ფიდელტი ამბისანდ-
ტე“. ბერლინი. 1924 აზ. 25 ფ.

143. ლენარახსტ მენგდისურაგ. ამონაგ—2014. ხუს-
სარ ირისტონის ფოლკლორი, სტალინირი, 1936 აზ, 454 ფ. („დიუიუა აფ-
სიმერი“). რადისირდტი იე ნანიტი ანდო კბუიდარი ნაჩბრეპაიის
ხბეუკკაგ 1930 აზის 12 იუნი.

144. ლამე ბლხოტი ბრანილ ცეიუილნეციდი? ამო-
ნაგ—2014. ბთემირატი ბ. ამე ბიდტატი ა. „ირონ ხალდისეგ
ნიხესტე ამე ფიდელტი ამბისანდტე“. ბერლინი. 1924 აზ, 29 ფ.

145. კბუპრი. ამონაგ—2099. ციზიის არხივ. ცომაიის-
ფირტი ფისტ.

146. ხორის მარდდისიგოი. ამონაგ—2999. ციზიის არხივ.
ცომაიის-ფირტი ფისტ.

147. ტავდ ანტიდ. ამონაგ—2099. ბთემირატი ბ. ამე
ბიდტატი ა. „ირონ ხალდისეგ ნიხესტე ამე ფიდელტი ამბი-
სანდტე“. ბერლინი. 1924 აზ.

148. ხურ ამე ხაფს. ამონაგ—2999. ციზიის არხივ.
ცომაიის-ფირტი ფისტ.

149. მიდის ჩირგბად. ამონაგ—(2099). ბთემირატი ბ.
ამე ბიდტატი ა. „ირონ ხალდისეგ ნიხესტე ამე ფიდელტი ამ-
ბისანდტე“. ბერლინი. 1924 აზ. 47 ფ.

150. მაგუიური ლაგ ხალონაი კუიდი ფერვასტი. ამო-
ნაგ—2140. ხიზიის არხივის ფოლკლორონი ფისტიტე № 1069. ნიფ-
ფისტი იე ბეჯისატი დ. ბრისბატი ხბეუკკაგ სლანტი ილი-
კბოიე.

151. პაიდა. ხიზიის არხივის ფოლკლორონი ფისტიტე № 1065.
ნიფფისტი იე სლანტი მიხაკბაიე ბრისბატი ხბეუკკაგ 62 აზ-
დისდი კოლხოზონ ბეჯისატი დ. 1940 აზის 17 ავისუსტი.

152. ლეილარი დიხგანაგ. ხიზიის არხივის ფოლკლორონი
ფისტიტე № 1079. რადისირდტი იე დისუკბატი მუსსა ჩელიატი
1948 აზის 3 მაიის, ფისეგე ტა იე ნიკოდტი ბეჯისატი დუდარი.

26. ირონი ადამონ არგბეუტე.

153. Паддзах æмæ дзабырхуыйæг. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1070. Ныффыста йæ Беджызаты Д. Брытбаты хъæуккаг Сланты Иликъойæ 17 августы 1940 азы.
154. Кæрæф æлдар. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1060. Ныффыста йæ Беджызаты Д. Ерманы хъæуккаг Тыбылаты Естбайæ 1955 азы 26 августы.
155. Æртæ бæлццоны. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1059. Ныффыста йæ Беджызаты Д. Ерманы хъæуккаг колхозонæй Тыбылаты Естбайæ 1955 азы 26 августы.
156. Раст уарæг. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1071. Ныффыста йæ Беджызаты Д. Брытбаты хъæуккаг Сланты Иликъойæ 17 августы 1940 азы.
157. Фондз æфсымæры. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1049. Ныффыста йæ Беджызаты Дудар Къобы хъæусоветы Ногхъæуы Берозты Никъалайæ, 65 аздыд колхозонæй, 1952 азы 7 августы.
158. Кæрæф лæг. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæй № 1061. Ныффыста йæ Беджызаты Д. Ерманы Тыбылаты Естбайæ 1955 азы 26 августы.
159. Айкхор паддзах. ХИЗИИ архивы фольклорон фыстытæ № 1057. Ныффыста йæ Беджызаты Д. Тъеке хъæуккаг Хъалæгаты Бешетæй 1940 азы 5 августы.
160. „Рæдау“ лæг. ХИЗИИ архив. Ныффыста йæ Базырты Алыксандр Тъбеттаг Цхуырбаты Георгийы радзырдмæ гæсгæ Хетагуровы хъæуы 1956 азы уалдзæджы.
161. Зонджын æдыллы зæрдæмæ нæ цæуы. Журнал „Æфсир“. 1910 аз, № 4, 15 фарс. Фæсхохаг (Гæдиаты Секъайы ныффысгæ адæмон æмбисонд).
162. Фарсласджытæ. „Ирон газет“ 1906 аз 6 август. № 4, фарс 4.
163. Ныр мын дыууæ сомы нæ ундаид! ХИЗИИ архив. Ныффыста йæ Базырты Алыксандр Хетагуровы хъæуы рустауаг Харебаты Мишайы радзырдмæ гæсгæ 1956 азы уалдзæджы.

Տ Ա Ի Ր Ա Ե Դ Դ Ա

Разныхас 3

Լեգендарոն արցաւտտա ամա միֆտա

1. Уастырджы ամա արտա արֆсымարы	23
2. Լաճիյի ֆырт Դзамболат	30
3. Ախսախտեմыр ամա авд арֆсымարы	33
4. Авд хойы	34
5. Мայ	34
6. Կարных ամա хайրаг	37
7. Гуырдыхан ամա Бонварон	38
8. Бурсамдзелийы арցау	40
9. Сауджын ամա Уастырджы	42
10. Зыд лаг	45
11. Иу чызджы арցау	47
12. Карз фыд ամա йа лашпу	50
13. Бәхфәлдисын	55
14. Мәгуыр ләг ամա хайрәджытә	59
15. Ләскәдзәрәны арցау	61
16. Иунәджы кадәг	62
17. Фәлварайы фырт—Будзумар	65
18. Ногбон	67
19. Рәстдзинад агурәг	71
20. Арыг ամա Магра	75
21. Цәмән у Уастырджы ләгты дзуар	76

Новеллястикон аргъауттæ

22. Хушйæг æмæ куырды	81
23. Уарзондзинад	83
24. Анувыд ус	85
25. Уарзæттæ	95
26. Адджын бинонтæ	98
27. Аелдары чызг кæнæ дыууæ æрдхорд аелдары	100
28. Мæгуыр лæджы чызг	111
29. Аелдары фырт Мыстыхъусы аргъау	114
30. Авд æфсымæры æмæ сæ хойы аргъау	117
31. Файнустытæ	119
32. Буры фырт Мæхæмæты кадæг	121
33. Мæгуыр лæг æмæ лæппу	124
34. Иунæджы аргъау	125
35. Хæххон аелдары фырты æмæ быдырон аелдары чызджы аргъау	130
36. Хурскæсæны æмæ хурныгуылæн аелдары аргъау	132
37. Аертæ æфсымæры куыд ссардтой сæ давд бæхтæ	139
38. Амонд	142
39. Хъæзныг лæг æмæ лæппу	144
40. Иунæг æмæ удхæссæг	147
41. Аерцъиу	148
42. Хуры хох	153
43. Зонд æмæ амонд	155
44. Къæрных фыд æмæ йе 'ртæ лæшпуйы	158
45. Мæгуыр лæджы чызг	161

Сатирикон аргъауттæ

46. Аелдар æмæ рæгъаугæс	171
47. Цæгæр, къуылых æмæ сæтой	173
48. Аертæ æфсымæры æмæ сауджын	175
49. Кæсдæр æфсымæр æмæ сауджын	177

50. Կոսա լաг әмә сауджын	183
51. Схъәлдзәбуджы аргъау	183
52. Адылыбег әмә Зәнджынбег	186
53. Аертә әфсымәры әмә сохъхъуыр уәйыг	190
54. Сысыкъа	195
55. Торедзә уәйгуыты кунд фәтәрсын кодта	196
56. Фәныккуызы аргъау	199
57. Мәгуыр ләджы фырт Дзибукка әмә хәйрәг	202
58. Амәйфыддәры аргъау	207
59. Мәгуыр ләг әмә йә ус	212
60. Фыййау әмә хәйрәг	214
61. Аерфыгджын чызг дзәгъәл кәсаг	218
62. Уәйыджы лымән ус	220
63. Паддзах әмә йә фырт	229
64. Цуановы фырт	236
65. Базырганы аргъау	240
66. Хәрәфырт Дзакко	243
67. Авд әфсымәры әмә сә мад	248
68. Хәзна ссарәджы аргъау	250
69. Ус әмә ләг	251
70. Адылы ус	253
71. Ләг әмә ус	255
72. Мәгуыр ләг әмә еуы къус	259
73. Хадзы, моллойы ус әмә әххунрәт ләшпу	260
74. Къәрных әмә йә ахуыргонд	261
75. Фыдбылыз ләшпу	264
76. Нарон әмә уәлладжирон къәрныхтә	267
77. Рагон хәххон къәрных	270
78. Аертә къәрных әфсымәры	271
79. Мәгуыр ләджы ләшпу Натур әмә паддзах Таугъуызы аргъау	274
80. Паддзах әмә дәсны	285
81. Сайәгой	286
82. Мәгуыр ләг әмә әртә сайәгойы	288
83. Сайәгойы аргъау	292
84. Хуы йә хойы мардмә кунд ацыд	293

85. Къобала æмæ йе 'фсымæртæ	295
86. Мæрдтæмдзæуæг	300
87. Фыййауы аргъау	300
88. Стоыг лæг	302
89. Бонджын лæг	303
90. Зыдгæнæг æлдар	305

Æмбисæндтæ

(Анекдоттæ æмæ притчæтæ)

91. Хордзæнджын	309
92. Ног давæг	309
93. Фыдæнхъæл фесты	310
94. Молло	310
95. Молло æмæ къæрныхтæ	311
96. Рынчынгæс	311
97. Фысым æмæ уазæг	312
98. Æз дын дзы ницы уарын	312
99. Фæдис, мæ сыхæгтæ!	312
100. Уæ, кæдæм мын цæуыс?	313
101. Ирвæзынгæнæг	314
102. Ныхас дыууæ барагæн	315
103. Дыууæ сыхаджы	316
104. Хорз фын	317
105. Къобы бæлццæттæ	317
106. Йæ маст райста	318
107. Хъæдуры къус	319
108. Рæсугъд бæх	319
109. Дыууæ уазæджы	320
110. Фæфæстиат сты хæдмæлтыт	320
111. Урс уæлдзæртты кæрц	320
112. Сасиргур	321
113. Æхсынчъы хос	322
114. Æппалой хилдасæг	322
115. Хъазы айк	323

116. Цæст æнафсис	323
117. Бонджын лæджы кашпек	324
118. Хъæстытæ мæгуыр лæгыл	325
119. Æмдзæринтæ	328
120. Иу низæй рынчынтæ	329
121. Кæй уæрдоныл бадай, уый зарæг кæн	329
122. Бызыхъъо	330
123. Æдылы	331
124. Сауджын æмæ мæгуыр лæджы чызг	333
125. Сауджынты сæфт	334
126. Мад æмæ йе 'ртæ фырты	336
127. Сауджын æмæ мæгуыр ус	338
128. Хатиаг æвзаг ахуыргæнæг	340
129. Фыййауы аргъау	344
130. Æнæууæнк сауджын	346
131. Сауджын мæгуыр лæджы хъуг куыд сайдта	347
132. Дзомагъы хъæуы сауджын	349
133. Сауджын æмæ молло	349
134. Гуыргъохъо æмæ йæ æрчъи	352
135. Мæгуыр лæг æмæ коса куыройгæс	355
136. Мæгуыр лæг паддзахи куыд амбылдта	356
137. Уæйгуыты таурæгъ	358
138. Стырæй стырдар	359
139. Дыууæ къуырмайы	360
140. Æфсины мæт	362
141. Куыдзы амард	362
142. Гæды лæг	362
143. Æнарæхст мæнгдзурæг	363
144. Æмæ Елхоты браныл цæуылмæ цыди!	364
145. Къупри	365
146. Хорз мæрддзыгой	365
147. Тæвд æнтыд	366
148. Хур æмæ хæфс	366
149. Мыды чыргъæд	367
150. Мæгуыр лæг хъалонæй куыд фервæст	367
151. Пайда	369

374
372

152. Аелдар дихгәнәг	374
153. Паддзах әмә дзабырхуыйәг	372
154. Кәрәф әлдар	373
155. Аертә бәлцоны	373
156. Раст уарәг	374
157. Фондз әфсымәры	375
158. Кәрәф ләг	377
159. Айкхор паддзах	378
160. „Рәдау“ ләг	379
161. Зондджын әдылыы зәрдәмә нә цауы	379
162. Фарсласджытә	380
163. Ныр мын дыууә сомы нә уыдаид!	380
164. Тәскъ	381
165. Къәйных уазәг	381
166. Галы сәр	381
167. Афтә дзур!	382
168. Магуса ләг	382
169. Әнәкәрон ахуыр	383
170. Әдылы ләг	383
171. Дынджыр цыхт	383
172. Цывзытә уәм нал ис?	384
173. Хәрәг	384
174. Хорз ләджы бәх	385
175. Раст ләг	385
Фиппайнәгтә	386

ЮГО-ОСЕТИНСКИЙ
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
ИНСТИТУТ АКАДЕМИИ
НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ОСЕТИНСКИЕ НАРОДНЫЕ СКАЗКИ
Том II

Легендарные, новеллистические и
сатирические сказки, притчи и анекдоты
Сталинир—1960

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სამხრეთ ოსეთის სამეცნიერო
კვლევითი ინსტიტუტი
ოსური ხალხური ზღაპრები
ტომი II

ლეგენდები, ნოველისტური და სატირიკული
ზღაპრები, იგავეები და ანექდოტები
სტალინირი—1960

„Ирон адæмон аргъæутты“ фыццаг æмæ дыккаг томы са
рæзта, разныхæстæ æмæ фиппаинæгтæ ныффыста Бязр
ты А. Х.

Редактор **И. К. Плиев**
Худ. ред. **А. Д. Вансев**
Техредактор **Н. С. Спикаев**
Корректор **Д. С. Кумартова**

Сдано в набор 26. I. 1960 г. Подписано к печати 22. III. 1960 г. Заказ
№ 91. Формат бумаги 60x92 см. Изд. листов 22. Печатных листов 26
ЭТ00 167. Тираж 1500 экз. Цена 9 руб.

Сталинирская типография Грузглавиздата,
г. Сталинир, ул. Исака, 2.

Аргъ 9-сомы

18.10/26

